

Sayı/Number 37

Ekim/October

E-ISSN 2147-6985

**PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

**PAMUKKALE UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE**

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kınıklı Yerleşkesi 20070

Kınıklı - DENİZLİ / TÜRKİYE

Tel.+90 (258)296 21 82 Fax. +90 (258) 296 39 66

pausbed.pau.edu.tr

e-posta: pausbed@pau.edu.tr

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ Sayı 37 / Ekim/October 2019

E-ISNN 2147-6985

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

PAMUKKALE UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Sayı/ Number 37

Ekim/October 2019

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Prof. Dr. Ahmet BARDAKCI

Editörler

Prof. Dr. Mustafa ARSLAN
Doç. Dr. Esra AYTAÇ ADALI
Dr. Öğr. Üyesi Umut UYAR

Uluslararası hakemli bilimsel bir dergi olan PAUSBED ilk olarak 2008 yılında yayımlanmıştır. 2017 yılından itibaren E-dergi olarak yayımlanmaktadır. PAUSBED 2018 yılından itibaren yılda dört kez (Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim) yayımlanacaktır. Dergide yayımlanan çalışmalardan, kaynak gösterilmek şartıyla alıntı yapılabilir. Çalışmaların tüm sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.

İngilizce Redaktör

Öğr. Gör. Ayşe YAVUZ

Sekreteryası

Cansu EKİNCİ

DİZİNLENME

ULAKBİM
EBSCO HOST
ASOS Index
Araştırmaya Bilimsel Yayın İndeks
Türk Eğitim İndeks
SOBİAD, DergiPark, İSAM

Yazışma Adresi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kınıklı Yerleşkesi 20070
Kınıklı – DENİZLİ / TÜRKİYE
Tel. + 90 (258) 296 21 82 Fax. +90 (258) 296 39 66
pausbed.pau.edu.tr

Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Arif Bilgin Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Sakarya University, Turkey
- Prof. Dr. Aylin ÖZMAN Türk Eğitim Derneği Üniversitesi, Türkiye
Turkish Education Association University, Turkey
- Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Pamukkale University, Turkey
- Prof. Dr. Faye HAMMILL Strathclyde Üniversitesi, İskoçya
University of Strathclyde, Scotland
- Prof. Dr. Francesco D'ANDRA Salento üniversitesi, İtalya
University of Salento, Italy
- Prof. Dr. Geri SMYTH Strathclyde Üniversitesi, İskoçya
University of Strathclyde, Scotland
- Prof. Dr. Géza DÁVID Eötvös Loránd Üniversitesi (Elte), Macaristan
Eötvös Loránd University (Elte), Hungary
- Prof. Dr. Himmet UMUNÇ Başkent Üniversitesi, Türkiye
Baskent University, Turkey
- Prof. Dr. İbrahim YEREBAKAN Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Türkiye
Recep Tayyip Erdoğan University, Turkey
- Prof. Dr. Kubilay AKTULUM Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Hacettepe University, Turkey
- Prof. Dr. Mehmet AKGÜN Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Pamukkale University, Turkey
- Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Pamukkale University, Turkey
- Prof. Dr. Mehmet MEDER Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Pamukkale University, Turkey
- Prof. Dr. Mithat ÜNER Gazi Üniversitesi, Türkiye
Gazi University, Turkey
- Prof. Dr. Naim KAPUCU Central Florida Üniversitesi, ABD
University Of Central Florida, USA
- Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Hacettepe University, Turkey
- Prof. Dr. Sinan OLKUN Ankara Üniversitesi, Türkiye
Ankara University, Turkey
- Prof. Dr. Vincent LUIZZI Teksas Devlet Üniversitesi, ABD
Texas State University, USA
- Prof. Dr. Yıldırım ÖZBEK Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Akdeniz University, Turkey
- Prof. Dr. Tevfik DALGIÇ Texas at Dallas Üniversitesi, Amerika
University of Texas at Dallas, USA
- Prof. Dr. Bilal SÖĞÜT Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Pamukkale University, Turkey
- Doç. Dr. Cumali ÖKSÜZ Adnan Menderes Üniversitesi, Türkiye
Adnan Menderes University, Turkey
- Doç. Dr. Sedat YÜKSEL Uludağ Üniversitesi, Türkiye
Uludağ University, Turkey
- Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA Azerbaycan Millî İlimler Akademisi, Azerbaycan
Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan
- Doç. Dr. Mustafa BEYAZIT Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Pamukkale University, Turkey

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Ahmet DUMAN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla
Prof. Dr. Asuman ALTAY	Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Cem KILIÇ	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Bener GÜNGÖR	Atatürk Üniversitesi, Erzurum
Prof. Dr. Bülent GÜLOĞLU	İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Candan Dizdar TERWIEL	Hacettepe Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Elif ÖZER	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Ertekin Mustafa DOKSANALTI	Selçuk Üniversitesi, Konya
Prof. Dr. Ferhat AĞIRMAN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Handan KUMAŞ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla
Prof. Dr. Hüseyin KIRAN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. İsmail ÇEVİŞ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Mehmet YAVUZ	Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon
Prof. Dr. Metin EKİCİ	Ege Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Mustafa ARSLAN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Selçuk Burak HAŞILOĞLU	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK	Akdeniz Üniversitesi, Antalya
Prof. Dr. Yasemin BEYAZIT	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Ahmet YILMAZ	Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas
Doç. Dr. A. Nazif ÇATIK	Ege Üniversitesi, İzmir
Doç. Dr. Ferihan POLAT	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Gül AKTAŞ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Halil ÖZYİĞİT	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Hakan Mehmet KİRİŞ	Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta
Doç. Dr. Mehmet Surur ÇELEPİ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Nilfen KUNDAKÇI	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Selim KARAHASANOĞLU	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul
Doç. Dr. Özay ÖZPENÇE	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Şeyda SİVRİOĞLU	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Atalay ÇAĞLAR	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Emel SARITAŞ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi F. Zeynep BİLGE	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul
Dr. Öğr. Üyesi Halil TUNCA	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Safi AVCI	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Şevket KADIOĞLU	Pamukkale Üniversitesi, Denizli

Alan Editörleri

Prof. Dr. Elif ÖZER
Prof. Dr. Ferhat AĞIRMAN
Prof. Dr. Fatih YAYLA
Prof. Dr. Handan KUMAŞ
Prof. Dr. Hüseyin KIRAN
Prof. Dr. İsmail ÇEVİŞ
Prof. Dr. Selçuk Burak HAŞILOĞLU
Prof. Dr. Yasemin BEYAZIT
Doç. Dr. Gül AKTAŞ
Doç. Dr. Ferihan POLAT
Doç. Dr. Halil ÖZYİĞİT
Doç. Dr. Mehmet Surur ÇELEPİ
Doç. Dr. Nilsen KUNDAKÇI
Doç. Dr. Özay ÖZPENÇE
Doç. Dr. Şeyda SİVRİOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Atalay ÇAĞLAR
Dr. Öğr. Üyesi Emel SARITAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Halil TUNCA
Dr. Öğr. Üyesi Dr. Safi AVCI
Dr. Öğr. Üyesi Şevket KADIOĞLU

Hakem Kurulu

Prof. Dr. Ayca ÇİÇEK SAĞLAM	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Ersan ÖZ	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan TÜZEN	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil ORHAN	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Kazım ÇELİK	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇELİKEL	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Muammer TUNA	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Nesrin ÖNLÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Sema TAĞI	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Serpil AYTAÇ	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Selçuk Burak HAŞILOĞLU	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Selçuk KENDİRLİ	Hitit Üniversitesi
Prof. Dr. Sevtap ÜNAL	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Veli AKEL	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet YILMAZ	Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet TALİMCİLER	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Atalay GÜNDÜZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşegül KOYUNCU OKÇA	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Cumhur Yılmaz MADRAN	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Ender COŞKUN	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Ertan KUŞÇU	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Esra AYTAÇ ADALI	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Gökhan TUNCEL	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan Mehmet KİRİŞ	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Halil KİMİZAN	Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet AYDIN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem DUVA	Dokuz Eylül Üniversitesi İzmir Demokrasi Üni

Hakem Kurulu

Doç. Dr. Ufuk GENÇEL	İzmir Demokrasi Üniversitesi
Doç. Dr. Zafer DURDU	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Cemil İLÇE	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Arpine MIZIKYAN	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aydan ORDU	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Baysar TANIYAN	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emrah TOKGÖZ	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Feryal SÖYLEMEZOĞLU	Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülten YILDIRIM	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Hüseyin AYGÜL	Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BAKI	Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ALKAN	Kafkas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet SAYIN	Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed SAMANCI	Bozok Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nilgün SOFUOĞLU KILIÇ	Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Osman Barlas BURSALI	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Osman Berna İPEKTEN	Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan UZUN	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özlem KARADAĞ	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şaban Mustafa ERSUNGUR	Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Umut TEPEKULE	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ünal BOZYER	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf KUVVETLİ	Çukurova Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep BALKANAL	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Abdullah Gökdemir	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makalesi-Research Articles

Abdurrahim GÜLER.....	1
Acculturation Process of Turkish Immigrants in The United States <i>ABD'deki Türk Göçmenlerde Kültürleşme Süreci</i>	
Ali YAĞLI.....	15
The Birth of The Count of Monte-Cristo And Its Adaptation to The Cinema <i>Monte Kristo Kontu'nun Doğuşu ve Sinemaya Uyarlanması</i>	
Aslı ÇAVUŞOĞLU.....	24
Doğal Haklar ve Jeremy Bentham <i>Natural Laws and Jeremy Bentham</i>	
Ayda ÖNDER.....	33
Darwin And Devolution in Victorian Dystopia: Strange Case of Dr Jekyll And Mr Hyde And The War of The Worlds <i>Viktorya Dönemi Distopik Romanlarda Darwin ve Tersine Evrim:Dr Jekyll Ve Mr Hyde'in Tuhaf Hikayesi ve Dünyalar Savaşı</i>	
Ayşem YANAR-Zeynep ERDOĞAN.....	43
Denizli Dokumalarının Kültürel Miras ve Coğrafi İşaretleme Bakımından Önemi <i>Importance of Denizli Textiles In terms of Cultural Heritage and Geographical Indication</i>	
Aytaç GEDİK-Mehmet ÜSTÜNER.....	53
Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm Düzeylerine Algıladıkları Müdür Yönetim Tarzının Etkisi <i>The Effect of Principal's Perceived Administration Style on The Teachers' Organizational Cynicism Levels</i>	
Yüksel AYDIN-Caner ÖNİZ.....	69
Türkiye' de Yaşanan 2000-2001 Krizlerinin Sigorta Sektörü Üzerine Etkileri; BİST'de Bir Uygulama <i>The Effects of 2000-2001 Financial Crises Happened in Turkey on the Insurance Sector; A Practice in BIST</i>	
Cüneyt ÖZATA.....	87
Samuel Beckett'in "Godot'yu Beklerken"inde Baudrillard'ın Postmodern Hipergerçeklik Anlayışı <i>Baudrillard's Postmodern Understanding of Hyperreality in Samuel Beckett's "Waiting For Godot"</i>	
Emine FİŞEK.....	97
The Deindustrial Generation: Memory, Biography, and The Body in Lynn Nottage's Sweat <i>Sanaysiz Nesil: Lynn Nottage'in Sweat Oyununda Bellek, Biyografi ve Beden</i>	
Eray GEMİCİ-Müslüm POLAT.....	111
Firma Büyümesi ile Karlılık Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği <i>Relationship Between Firm Growth and Profitability: The Case of Turkey</i>	
Hakan SAĞLAM.....	121
2011 Genel Seçimleri'nde Adalet ve Kalkınma Partisi ile Cumhuriyet Halk Partisi'nin Basılı Gazete Reklamlarındaki Siyasal İletişim Stratejilerinin Karşılaştırılması <i>Comparison of Political Communication Strategies in Traditional Newspapers Advertisements of The Justice and Development Party and The Republican People's Party in The General Elections of 2011</i>	

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makalesi-Research Articles

HaticeHOROZ-ÇiğdemTAŞTEPE.....	135
Geleneksel Türk El Sanatlarından Biri Olan Kanaviçenin Dünü, Bugünü, Yarını <i>Yesterday, Today, Tomorrow of Cross-Stitch One of Traditional Turkish Handicrafts</i>	
Mehmet ERDEM-Turan Erman ERKAN.....	141
Evaluation of Supply Chain Performance Using An Integrated Two-Step Clustering and Interval Type-2 Fuzzy Topsis Method: A Case Study <i>Tedarik Zinciri Performansının Entegre İki Aşamalı Kümeleme ve Aralık Tip-2 Bulanık Topsis Yöntemi Kullanarak Değerlendirilmesi: Bir Vaka Çalışması</i>	
Mehmet SAYIN.....	161
Annie Ernaux'nun Yalın Tutku ve Philippe Sollers'in Sabit Tutku Adlı Romanlarında "Tutku" nun Anlatışı <i>The Narrative of "Passion" in Annie Ernaux's Passion Simple and Philippe Sollers's Passion Fixe</i>	
Mümtaz Levent AKKOL.....	171
Jürgen Habermas'ın İletişimsel Eylem Kuramı ve Kamusal Alan Kavramının Analizi <i>The Analysis of The Jurgen Habermas' Communication Action Theory and Conceptual Area Concept</i>	
Nuray TURAN.....	181
Akış Deneyimi Üzerine Genel Bir Literatür Taraması <i>A General Literature Review on Flow Experience</i>	
Ramazan Burak KAHYAOĞLU.....	201
Mesleki Gelişim Eğitim Seminerlerine İlişkin Öğretmen Görüşleri <i>Teaching Opinions on Professional Development Education Seminars</i>	
Reyyan BAL.....	221
Duplicitous Detection in Peter Ackroyd's Dan Leno and The Limehouse Golem <i>Peter Ackroyd'un Cinayet Sanatı'nda İkililik Sanatı</i>	
R. Kutlu KORLU.....	231
Türkiye'de Belediyelerde Optimum Büyüklüğün Bütçe ve Verimlilik Açısından Değerlendirilmesi <i>Evaluation of Optimum Size in Municipalities in Turkey in Terms of Budget and Productivity</i>	
Sami ZARİÇ.....	247
Türkiye'de Seçim Barajı ve Avrupa Ülkelerinde Durum <i>The Election Threshold in Turkey and The Situation in European Countries</i>	
Taner DİZEL-Kadir ÖZKAYA.....	261
Geleneksel Türk Motiflerinin Bazı Örneklerinin Marketri (Kakmacılık) Tekniğiyle Mobilya ve Ahşap Yüzeylerde Uygulanması <i>Application of Some Examples of Traditional Turkish Motifs With Furniture and Wood Surfaces By Marketries (Ornamental Inlaying) Technique</i>	
Türker BATMAZ.....	281
Küreselleşme-Bölgeselleşme Sürecinin Yerel Ekonomiler Üzerinde Oluşturduğu Etkiler: Denizli Örneği <i>The State of Local Economies During The Process of Globalization-Regionalization: A Case of Denizli</i>	

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makalesi-Research Articles

Ulvi SANDALCI.....	301
Vergi Denetiminde Aramalı İnceleme Usulüne İlişkin Vergi İhbar Etkisi <i>The Search Review Method in Tax Audit of Tax Whistleblowing</i>	
Vural TÜNKLER.....	319
Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Değerlendirme Okuryazarlık Düzeyi İle Değerlendirme Öz-Yeterlik Algılarının İncelenmesi <i>Examination of Preservice Social Studies Teachers' Assessment Literacy and Perceptions of Assessment Self-Efficacy</i>	
Zehra BOZBAY-Emine KARAKUŞ BAŞLAR.....	333
Genel Kişilik Özellikleri, Materyalizm ve Statü Tüketiminin Kompulsif Satın Alma Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi <i>Analyzing The Effects of General Personality Traits, Materialism and Status Consumption on The Compulsive Buying</i>	

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:24.03.2019 ✓Accepted/Kabul:26.08.2019

DOI: 10.30794/pausbed.543991

Araştırma Makalesi/ Research Article

Güler, A. (2019). "Acculturation Process of Turkish Immigrants in The United States", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 37, Denizli, s. 1-13.

ACCULTURATION PROCESS OF TURKISH IMMIGRANTS IN THE UNITED STATES

Abdurrahim GÜLER*

Abstract

This study aims to investigate how Turkish immigrants manage their lives in the United States (US) and the relationship between acculturation pathways and demographic background of Turkish immigrants. Data was collected from 467 Turkish immigrants who were born outside of the US. This study adopts a bidimensional acculturation approach, stating that both heritage and dominant host cultures can live together. Results suggest that demographic backgrounds are significantly linked to both their heritage and dominant host cultures, therefore they have important effects on the acculturation process of Turkish immigrants. Ethnic identity is found to be the most significant factor predicting involvements in heritage culture, whereas American identity contributes the most predicting involvements in the dominant host culture. The most preferred acculturation pathway is integration among Turkish immigrants in the US. The results confirmed acculturation process is bi-dimensional, not a zero-sum game as we found a significant positive correlation between the heritage and the dominant host cultures, which assume the independence and orthogonal of involvements in the dominant host and heritage cultures.

Keywords: *Acculturation, Turkish immigrants, Ethnic Identity, Heritage Culture, Host Culture.*

ABD'DEKİ TÜRK GÖÇMENLERDE KÜLTÜRLEŞME SÜRECİ

Özet

Bu çalışma Amerika Birleşik Devleti'ndeki (ABD) Türk göçmenlerin yaşamlarını nasıl idare ettiklerini ile kültürleşme yönelimleri ve Türk göçmenlerin demografik özellikleri arasındaki ilişkiyi araştırmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın verileri ABD dışında doğmuş olan 467 Türk göçmenden toplanmıştır. Bu çalışma hem öz/miras kültürün hem de ana akım ev sahibi kültürlerin birlikte yaşayabileceğini savunan iki boyutlu kültürleşme yaklaşımını benimsemiştir. Araştırmanın sonuçları demografik özelliklerin hem öz kültür hem de ana akım ev sahibi kültürüyle istatistiki olarak anlamlı bir fark oluşturduğunu, dolayısıyla Türk göçmenlerin kültürleşme süreçlerinde anlamlı etkileri olduğunu ortaya koymaktadır. Etnik kimlik öz kültüre bağlılığı açıklayan en önemli faktör iken ana akım ev sahibi kültür bağlılığına katkı sağlayan en anlamlı faktör ise Amerikan kimliğidir. ABD'de yaşanan Türk göçmenler arasında en çok tercih edilen kültürleşme yönelimi entegrasyondur. Bu çalışmanın sonuçları kültürleşme sürecinin tek yönlü -sıfır toplamı- bir ilişki olmadığı aksine iki boyutlu olduğunu ve her iki kültürün birlikte var olabileceği göstermiştir. Araştırma sonuçları öz kültür ile ana akım ev sahibi kültürü arasında pozitif bir korelasyon olduğunu dolayısıyla birbirinden bağımsız ve birbirini dışlamadıklarını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Kültürleşme, Türk Göçmenler, Etnik Kimlik, Öz Kültür, Ev sahibi Kültürü.*

*Assist. Prof. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Science and Letters, Department of Sociology, Ağrı.
e-mail: aguler@agri.edu.tr (orcid.org/0000-0002-0317-8221)

1. INTRODUCTION

For a variety of reasons, human beings have been on the move since the very beginning of human history. These movements cause interactions between different ethnic and cultural groups, which may result in cultural changes. Members of non-dominant cultural groups often have expectations that learning and adapting to the cultural elements of dominant host societies will be rewarding, such as accessing valuable resources that new society possesses. The primary concern of immigrants is the process of accommodating cultural differences between their heritage and the dominant host culture, which generally requires learning and accepting different values, behaviors, motives, attitudes, and so forth. Redfield, Linton, and Herskovits (1936) conceptualized this interaction as the acculturation process, which takes place when members from diverse cultures come into continuous first-hand contact and change subsequently occurs in at least one of the groups in the interaction.

Two applied theoretical frameworks dominate the discussion of this that examine this process: the linear model and the bi-dimensional model (Bourhis, Moise, Perreault, & Senecal, 1997). The linear model is based on the assimilationist perspective, known as a process of Westernization, Anglicization, Americanization, and denationalization (Alba & Nee, 2003). The model suggests that more interactions with members of the dominant host culture would automatically cause people to cut back on their interactions with their heritage culture (Horenczyk, Jasinskaja-Lahti, Sam, & Vedder, 2013). This model assumes that heritage cultures may differ from the host in the speed of the process, but the result inevitably is assimilation (Flannery, Reise, & Yu, 2001; Van de Vijver & Phalet, 2004).

On the other hand, the bidimensional assumes the non-dominant groups may retain their socio-cultural heritage in various degrees when they attempt to interact with the dominant host society (Carlson & Güler, 2018; Nguyen, Messé, & Stollak, 1999). With respect to this model, the following two issues must be managed by members of the heritage culture: to what extent they maintain or abandon their own heritage culture and to what extent they participate in or reject the dominant culture (Berry, Kim, Power, Young, & Bujaki, 1989). Berry (1997) forms acculturation pathways based upon the extensiveness of relationships with the heritage and the dominant host cultures: integration, assimilation, separation, and marginalization. Specifically, in integration pathway, there is concern in maintaining and valuing heritage culture and in having maximum daily interactions with the dominant host culture. Alternatively, assimilation pathway becomes an option when members of the non-dominant groups do not wish to retain their own heritage culture and simultaneously express a preference for maximum daily interaction with the dominant host culture. Contrary to assimilation, separation occurs when members of the non-dominant culture value their heritage culture and meanwhile have minimum contact with others because they consider both heritage and dominant cultures as disparate and incompatible (Phinney & Devich-Navaro, 1997). Marginalization pathway occurs when there is little or no concern about maintaining the heritage culture and contacting with the dominant host culture.

Most of the studies conducted on the acculturation process of Turkish immigrants in European and North America countries have indicated that various factors such as age, gender, religiosity, socioeconomic status, ethnic identity, and length of stay in the host country may affect acculturation pathway processes. Studies being conducted in European countries where cultural diversity is supported indicate that integration is the most preferred acculturation pathway among Turkish and other immigrants (Gronewold, De Valk, & Van Ginneken, 2013; Koydemir, 2013). However, some studies have indicated the opposite, as Turkish immigrants preserve their cultural heritage due to discriminating attitudes coming from the host society (Güzey, Gültekin, Kirsaciloglu, Aksoy, & Ataç, 2014). Birman, Simon, Chan & Tran (2014) agree that current consensus in the acculturation literature suggests that the integration pathway may result in the best outcome because together both the heritage and host culture can cope with the negative effects of their interactions. Arends-Toth & Van De Vijver (2003) found that Turkish immigrants in the Netherlands made a distinction in their public and private lives, preferring integration in the public (outside) context but the separation pathway in their private (home) context. On the contrary, second-generation Turkish adolescents in Belgium showed no significant difference in maintaining heritage culture in private and public lives (Güngör & Bornstein, 2009). Likewise, Vedder & Virta,

(2005) found that for Turkish adolescents living in the Netherlands and Sweden, sex differences had no impact on acculturation in the Netherlands but females in Sweden had significantly higher scores in the acculturation process towards the host culture. However, Bektaş, Demir, & Bowden (2009) found that Turkish students at U.S. universities significantly prefer the separation pathway rather than integration. Similarly, Ataca & Berry (2002) indicated that Turkish immigrants whose socioeconomic status is low in Canada hold onto their heritage culture and ethnic identity significantly more than dominant host society and avoid interactions with.

People categorize themselves as members of social (ethnic) groups. They identify with these ethnic groups which, necessitating prioritization of some social roles over others that are deemed to be an essential part of their identity. Naumann, Benet-Martínez, & Espinoza (2017) found that weak ethnic identification is negatively associated with the dominant host culture while ethnic identification is positively associated with heritage culture.

Religion is a form of cultural identity that has a significant influence on the acculturation process, though some studies of acculturation have ignored religious factors. Religion can preserve one's identity and maintain one's ethnic heritage. Thus, religious values and traditions are seen an element of cultural distinctiveness and an obstacle to the integration of immigrants (Ward, 2013).

Research is being extensively conducted on Turkish immigrants in the European countries. Turkish immigrants in the US, in turn, are worthy of further study because the psycho-social problem that Turkish immigrants encounter, the cultural activities they are involved in, and the degree to which ethnic identity and its effects on intercultural relations have not been studied yet. To learn how these acculturation processes function and differ is very important for Turkish immigrants in the United States. Moreover, the relationship between acculturation and demographic characteristics suggests a need for a better understanding of the acculturation process of Turkish immigrants in the United States. For that reason, the purpose of this study is to extend previous studies, contribute to the literature in this area, and lead the way for future research by examining the acculturation process and demographic characteristics of Turkish immigrants in the United States. Specifically, there are three primary research questions raised in the present study:

- 1) What is the predominant acculturation pathway among Turkish immigrants in the United States?
- 2) How do age, age at arrival, gender, the length of stay in the US, socioeconomic status, religiosity, and identity of Turkish immigrants predict their involvements in the heritage culture once they live in a different country whose culture dominates?
- 3) How well do age, age at arrival, gender, the length of stay in the US, socioeconomic status, religiosity, and identity of Turkish immigrants predict their involvements in the dominant host culture?

2.METHOD

2.1.Procedure

After obtaining approvals from the Human Subject Committee at Florida State University, contacts were made with Turkish immigrants. All participants were informed that participation in the study was voluntary, responses would be anonymous, and no personal identifying information would be computer-coded. All participants, therefore, filled out an informed consent and read the instructions before joining the study. All measures were administered both in Turkish and English. Measures originally written in English were forward translated into Turkish, and independently back-translated.

2.2.Participants

Data was collected from 467 foreign-born Turkish American immigrants who had been in the US for at least one year. Out of the 467 participants sampled, 258 (55.2%) were male and 209 (44.8%) were female. The age of participants varied from 19 to 69 with a mean of 35.45 (SD = 10.53). The length of stay in the US varied from 1 year to 49 years, with a mean 10.96 (SD = 10.31). Most of the participants (89.1%) came to the United States after age 17. Moreover, only 1.9% of participants came to the United States after age 45. Regarding education attainment, 9.9% of participants had a high school diploma or less education, 6.2% had associate/vocational degree, 28.5 % had a bachelor degree, 40% had a master degree, and 15.4 % had a doctoral or professional degree. One hundred sixty-five (35.3%) of participants, in terms of legal status, had US citizenship and 78 (16.7%) were permanent residents (green card), 101 (21.6%) had only a work permit, and the remainder were students, diplomats, refugees and so on. Regarding marital status, 191 of participants were single/never married, 226 were married to someone, and 50 were divorced/separated/widowed. The sample was quite like the Turkish population in the US at large, regarding age, gender, and education attainment (US Census, 2012).

2.3.Measures

The measures used in the study began with screening questions to make sure the candidates met the eligibility conditions such as 'Is the United States your primary place of residence?'. Those who responded 'No' were not allowed to continue to fill out the questionnaire.

Demographic characteristics: After the screening questions, potentially influential demographic variables which were developed to collect information from participants about their age, gender, birthplace, marital status, employment status, personal income, education level, age at arrival in the United States, lengths of residence in the United States, religious affiliations, and legal status in the United States were asked.

Acculturation scale: to assess the respondents' attitudes towards maintaining Turkish culture and interacting and developing relationships with Americans, a 24-item acculturation scale which was developed by Ryder *et al.*, (2000) was used. A total of 12 items were selected to measure heritage culture and 12 items were used to measure relationship development with American culture. The items assessed different aspects of each culture such as involvement in cultural and social activities, friendships, entertainment, marriage, food preferences, and so on. In this scale, each question was presented twice, one time in the context of Turkish heritage culture and one time in the context of American culture. For instance, "I participate in Turkish cultural events" and "I participate in mainstream American cultural events." Items were rated on a 9-point Likert scale ranging 1 (*strongly disagree*) to 9 (*strongly agree*). An overall mean was calculated for each scale, with higher scores indicating a higher orientation toward each culture. Internal consistency reliability was Cronbach's alpha of 0.89 for heritage culture and of 0.86 for American culture.

Identification Scale: to assess identification with ethnic and American identity, a 12-item identification scale which was developed by Phinney (1992) was used. A total of 6 items measured Turkish ethnic identity and 6 items measured American identity. The items assessed different aspects of ethnic identity, such as pride, the similarity with other members of the ethnic group, identification, and an ethnic way of life. In this scale, each question was presented twice, once in the context of Turkish identity and once in the context of American identity. For example, "I consider myself Turkish", "I consider myself American". Items were rated on a 9-point Likert scale ranging 1 (*strongly disagree*) to 9 (*strongly agree*). An overall mean was calculated for each scale, with higher scores indicating a higher orientation toward each culture. In the present study, two mean scores were computed for each participant: one indicating identification with ethnic/heritage identity based on the mean score of odd number items, and another indicating identification with American identity based on the mean score of even number items. Internal consistency reliability was obtained with Cronbach's alpha for Turkish identity and American identity as 0.80 and 0.76, respectively.

3.RESULTS

3.1.Preliminary Analysis

Before analyzing, variables were checked to detect errors and outliers, and for the frequencies of each of variables. We found that 20 respondents did not complete and dropped the questionnaire. Therefore, they were excluded from further analysis. Moreover, 64 respondents preferred to complete the Turkish version of the questionnaire while the rest of them preferred to complete the questionnaire in English. A total of 51 respondents filled it out during one-on-one interviews. The interviews were conducted in Turkish, but not all of the interviewees completed the Turkish version of the questionnaire. The distribution of the variables was checked to assess normality via descriptive statistics. In addition to this, as part of initial data screening process, outliers were checked for all the variables by using a normal probability plot of the regression standardized residual and scatter plot, and no outliers were found.

Table 1. Frequency of the Preference of Acculturation Pathways

	Separation	Integration	Assimilation	Marginalization	Total
N	89	251	77	50	467
%	19.1 %	53.7 %	16.5 %	10.7 %	100 %

The sample mean split procedure was chosen as the cut-off point to code subjects into the four acculturation pathways. The coding produces that 53.7% (251) of the participants involved in both the heritage culture and the dominant American culture evaluated this process as integration, 19.1% (89) involved mostly in their heritage culture as defined separation, 16.5% (77) involved only in the dominant American culture as defined assimilation, and 10.7% (50) involved in neither the heritage and the dominant American culture as defined marginalization pathway (shown in Table 1). Also, we computed a paired t-test and the results suggested that mean of heritage culture ($M = 7.18, SD = 1.32$) was statistically significantly higher than mean of dominant American culture ($M = 6.17, SD = 1.28$) with $t(466) = 12.92, p < 0.001$. The analysis revealed that integration is the most preferred acculturation pathway among our sample of Turkish immigrants, in the United States.

3.2.Loglinear Analysis

The relationships between demographic characteristics (gender, age groups, age at arrival, birthplace, the length of stay in the US, SES, legal status in the US, and differences of education level in Turkey and the US, separately) and acculturation pathways were analyzed. These analyses indicated that there is a significant relationship between acculturation pathways and some of the demographic characteristics.

Table 2. Acculturation Pathways by Gender, Age Groups, SES, Legal Status, Birthplace and DIF-Edu

Separation		Acculturation Pathways				
		Integration	Assimilation	Marginalization	Sig.	
Age	19-29 Years	28.1%	47.9%	13.8%	10.2%	.00*
	30-39 Years	15.3%	52.9%	18.2%	13.5%	
	40-69 Years	12.3%	62.3%	17.7%	7.7%	
Length of Stay	1-4 Years	31.7%	45.8%	12%	10.6%	.00*
	5-9 Years	20.7%	48.9%	15.6%	14.8%	
	10-49 Years	8.4%	63.2%	20.5%	7.9%	
SES	Low	26%	49%	13.5%	11.5%	.00*
	Middle	17.4%	53.3%	18.6%	10.8%	
	Upper	6.5%	65.2%	19.6%	8.7%	
Legal Status	U.S. Citizen	7,9%	63.6%	18.8%	9.7%	.00*
	Green Card	17.9%	51.3%	19.2%	11.5%	
	Work Permit	19.8%	53.5%	13.9%	13.8%	
	Other	34.1%	42.3%	12.9%	9.8%	
Birth Place	Metropolis	13.4%	53.9%	22%	10.6%	.00*
	Other Cities	24%	51.9%	13.5%	10.6%	
	County/village	27.5%	55%	6.4%	11%	
DIF-Edu	Low+No	32.1%	37.7%	5.7%	24.5%	.00*
	Low+Inc	5.1%	70.5%	20.5%	3.8%	
	Bachelor +No	28.7%	46.8%	14.9%	9.6%	
	Bachelor +Inc	17.2%	54.5%	20.1%	8.2%	
	Higher	16.7%	54.6%	15.7%	13%	

Note: DIF-Edu: Difference of Education Level in Turkey and the US (Low + No = Lower than Bachelor in Turkey and no change in US, Low + Inc = Lower than Bachelor in TR and increase in US, Bachelor + No = Bachelor degree in TR and no change in US, Bachelor + Inc = Bachelor degree in TR and increase in US, Higher = Higher degree than Bachelor).

*Significance at $p < 0.01$.

As presented in Table 2, the results of analysis indicated no significant relationship between acculturation pathways and gender χ^2 (df = 3, n = 467) = 2.59, $p = 0.46$, and age at arrival χ^2 (df = 3, n = 467) = 4.94, $p = 0.18$. Being male or female and being younger than 18 or adult at the time of immigration does not make any significant difference among acculturation pathways.

However, the analysis revealed that there is a significant relationship between acculturation pathways and age groups χ^2 (df = 6, n = 467) = 18.05, $p < 0.01$ suggesting that integration is the main option for all three age groups (19-29 age, 30-39 age, and 40 and older), 47.9%, 52.9%, and 62.3%, respectively. Separation is the second option for the 19-29 age group with 28.1%, whereas assimilation is the second option for 30-39 age, and 40 and older age groups, 18.2% and 17.7%, respectively. In addition to age groups, length of stay in the US were found to have a significant relationship with acculturation pathways χ^2 (df = 6, n = 467) = 36.01, $p < 0.001$, indicating a longer length of stay means more will follow an integration pathway, while it is the first option for all length of stay categories (1-4 years, 5-9 years, and 10 and more years), 45.8%, 48.9%, and 63.2%, respectively. Separation is the second option for those who reside 1-4 years with 31.7% and 5-9 years with 20.7%, while assimilation is the second choice for those who reside longer with 20.5%.

Moreover, the results suggested that there is a significant relationship between acculturation pathways and SES in the US χ^2 (df = 6, n = 467) = 18.76, $p < 0.005$. In all three SES, integration is the most followed pathway. Turkish immigrants whose SES in the United States is higher are more likely to be associated with integration.

Assimilation is the second option for those who are in middle or upper SES, 18.6% and 19.6%, respectively. Similarly, the results suggested that legal status in the United States have a significant relationship with acculturation pathways χ^2 (df = 9, n = 467) = 34.29, $p < 0.005$. Of those who have United States citizenship, 63.6% followed integration and 18.8% followed assimilation. Of the permanent resident, 51.3% followed integration whereas 19.2% followed assimilation. Moreover, of those who had only work permits, 53.5% followed integration and 19.8% followed separation. Additionally, 42.3% of others followed integration while 31.1% followed separation. Additionally, the analysis indicated a significant relationship between birthplace and acculturation pathways χ^2 (df = 6, n = 467) = 21.89, $p < 0.001$. Integration pathway is significantly the first option for immigrants who were born in metropolitan, other city centers, or town/village, 53.9%, 51.9% and 55%, respectively. Separation is the second option for those who were born in non-metropolitans, whereas assimilation is second for Metropolitan.

Furthermore, a significant relationship between acculturation pathways and differences of education level in Turkey and in the United States as χ^2 (df = 12, n = 467) = 45.42, $p < 0.001$ were found. The analysis indicated that 37.7% of Turkish immigrants whose education level was less than a bachelor's degree in Turkey and had not changed in the United States followed integration pathway, whereas 32.1% of them preferred separation and 24.5% followed marginalization. A total of 70.5% of Turkish immigrants whose education level was less than bachelor's degree in Turkey had an increase in the US followed integration while 20.5% followed assimilation. Moreover, 46.8% of those whose education level was a bachelor's degree in Turkey and had not changed in the US followed integration and 28.7% followed separation. A total of 54.5% of those whose education level was bachelor's degree in Turkey and had increased in the U.S. followed integration while 20.1% followed assimilation. Additionally, 54.6% of those whose education level was more than bachelor's degree in Turkey followed integration while 16.7% followed separation.

3.3. Hierarchical Regression Analysis

A hierarchical multiple regression was performed to investigate the level of identification with ethnic and American identity to predict orientation in heritage culture after controlled for presumably relevant demographic characteristic variables (gender, age, the length of stay in the US, and religiosity). Preliminary analyses were computed to ensure no violation of the assumptions of normality, linearity, and homoscedasticity. Additionally, the correlation amongst the predictor variables included in the study was examined and presented in Table 3.

Table 3. Pearson's Correlations between Variables

	1	2	3	4	5	6	7
1. Heritage Culture	-						
2. Host Culture	.144**	-					
3. Gender	-.019	.056	-				
4. Age in Years	-.050	.279**	.052	-			
5. Length of Stay	.019	.358**	.055	.774**	-		
6. Religiosity	.387**	-.170**	-.103*	-.141**	-.148**	-	
7. Ethnic ID	.654**	.079	.067	-.056	.002	.275**	-
8. American ID	-.020	.632**	.031	.332**	.477**	-.212**	.034

Note. Statistical Significance: * $p < .05$ (two-tailed). ** $p < .01$ (two-tailed).

Demographic variables were entered into the first step while American identity was entered into the second. In the final step (Model III), a total variance that comprising all covariates, American, and ethnic identity explained 48.1% of the orientation in heritage culture, $F(7, 459) = 60.86$, $p < .001$. In addition to ethnic identity, length of stay in the US ($b = .018$, $SE = .009$, $p = .043$) and religiosity ($b = .132$, $SE = .021$, $p = .000$) were significant predictors of orientation toward their heritage culture. The results of the hierarchical regression analysis are presented in Table 4.

Table 4. Results of Hierarchical Regression Predicting Orientations in Heritage Culture

Predictors	R ²	Adj. R ²	R ² Change	F	B	SE	β	t
Model I								
Constant	.16****	.15	.16	18.02	6.60	.30****		21.82
Gender (Female =1)					.05	.11	.02	.44
Age					-.02	.01	-.14	-1.72
Age at Arrival (<18=1)					-.01	.24	-.00	-.05
Length of Stay					.02	.01*	.18	2.14
Religiosity					.23	.03****	.40	9.16
Model II								
Constant	.16	.15	.00	15.05	6.48	.36****		17.81
Gender (Female =1)					.05	.11	.02	.44
Age					-.02	.01	-.14	-1.70
Age at Arrival (<18=1)					-.02	.24	-.01	-.09
Length of Stay					.02	.01	.17	1.91
Religiosity					.24	.03****	.40	9.12
American Identity					.03	.04	.03	.61
Model III								
Constant	.48****	.47	.31	60.86	3.28	.35****		9.52
Gender (Female =1)					-.10	.09	-.04	-1.12
Age					-.01	.01	-.09	-1.37
Age at Arrival (<18=1)					-.13	.19	-.03	-.72
Length of Stay					.02	.01*	.14	2.03
Religiosity					.13	.02****	.22	6.18
American Identity					-.19	.03	-.02	-.59
Ethnic Identity					.52	.03****	.59	16.76

Note. Statistical Significance: ****p < .001, ***p < .005, **p < .01, *p < .05

A hierarchical multiple regression analysis was computed to determine whether the relationship between identification with ethnic and American identity and orientation toward the American host culture would be retained after controlling for potential demographic characteristic variables.

Table 5: Results of Hierarchical Regression Predicting Orientations in Host Culture

Predictors	R ²	Adj. R ²	R ² Change	F	B	SE	β	t
Model I								
Constant	.14****	.13	.14	15.40	5.98	.30****		19.96
Gender (Female =1)					.07	.11	.03	.58
Age					-.00	.01	-.01	-.16
Age at Arrival (<18=1)					-.03	.23	-.01	-.18
Length of Stay					.04	.01****	.04	4.07
Religiosity					-.07	.03**	-.12	-2.67
Model II								
Constant	.16**	.15	.01	14.19	5.30	.39****		13.57
Gender (Female =1)					.04	.11	.01	.31
Age					.00	.01	-.00	-.03
Age at Arrival (<18=1)					-.07	.23	-.02	-.29
Length of Stay					.04	.01****	.34	3.97
Religiosity					-.09	.03***	-.15	-3.34
Ethnic Identity					.10	.04**	.12	2.67
Model III								
Constant	.41****	.41	.26	46.25	3.19	.36****		8.89
Gender (Female =1)					.06	.09	.02	.63
Age					.00	.01	.03	.38
Age at Arrival (<18=1)					-.22	.20	-.05	-1.12
Length of Stay					.01	.01	.07	.91
Religiosity					-.03	.02	-.51	-1.32
Ethnic Identity					.07	.03*	.08	2.04
American Identity					.49	.03****	.59	14.19

Note. Statistical Significance: ****p < .001, ***p < .005, **p < .01, *p < .05

Demographic variables were entered into the first step while ethnic identity was entered into the second. In the final step (Model III), a total variance that comprising all covariates, ethnic, and American identity explained 41.4% of the orientation in American host culture, $F(7, 459) = 46.25$, $p < .001$. In addition to American identity, ethnic identity ($\beta = .066$, $SE = .032$, $p = .042$) was a significant predictor of orientation toward American host culture. The results of the hierarchical regression analysis are presented in Table 5.

4. DISCUSSION

As the analyses indicated, the most preferred acculturation pathway among our sample is integration. However, this does not support the previous findings of some studies regarding Turkish immigrants in European countries (e.g. Verkuyten & Kwa, 1994), the United States (Bektaş *et al.*, 2009), and Canada (e.g. Ataca & Berry, 2002). There are at least three potential reasons why Turkish immigrants preferred the integration pathway in this sample. The first possibility is the increase of numbers in Turkish immigrants in the United States because this gives them sufficient social support to develop and maintain their heritage culture by providing a feeling of identity and belonging when interacting with the host culture. There are more Turkish populations in European countries than in the United States, but their socioeconomic backgrounds are very different, with generally less educated and lower socioeconomic status than those in the U.S. Secondly, in countries where cultural diversity is supported or tolerated publicly, Turkish immigrants choose to maintain their heritage culture and get contact with the dominant culture simultaneously. Since there is a relatively small number of Turkish immigrants who followed the marginalization pathway, we can conclude that there is no or very little prejudice against them

arising from the dominant culture, even though prejudice was not measured directly. Thirdly, the literature on Turkish migration mostly focuses on labor migration (guest workers) of Turkish immigrants to Western Europe that were unskilled labor and not expected to establish strong relations with the host cultures (Abadan-Unat, 1986), but most of this study's participants reported that their fundamental reason to come to the United States was to achieve their educational objectives. Yağmur & Van de vijver (2012) found that less educated Turkish immigrants in Germany, France, Austria, and the Netherlands are less inclined to value host culture, whereas better educated Turkish immigrants show strong signs of integration in varying patterns. So, either they have a high education level or enhance it in some way. The will to interact with dominant society could be explained by their higher education level and language skills.

Analyses indicated no significant difference between males and females on acculturation pathways. This study was expecting that females would have significantly more separation acculturation than males did because the literature on acculturation of immigrants emphasizes gender roles in traditional Turkish culture and the subjugation of females in Islamic culture's impact on acculturation process. Abadan-Unat (1977) states that immigration of Turks to Western countries made immediate and crucial changes in gender relationships, especially in favor of the status of women. For example, the proportion of female Turkish workers employed in Germany was two times more than employed in Turkey (Abadan-Unat, 2006). Despite this, Amer & Hovey have found that Arab females reported significantly less involvement and orientations towards the dominant American culture than males and suggested that females have a role in "preserving and transmitting their cultural and religious traditions" (2007:343). Moreover, results showed that the birthplaces of Turkish immigrants have a significant relationship with acculturation pathways. Those who were born in metropolitan areas significantly followed the integration pathway more often when compared with those who were born in other places. This is because those who were born in metropolitan cities have more opportunities to get to know people with diverse cultural backgrounds due to internal or external migration.

Analyses revealed that the better socioeconomic status Turkish immigrants had, the more they followed integration pathway rather than separation or assimilation pathways. This could be explained by the fact that the higher socioeconomic group had more resources and appropriate skills, such as greater language proficiency and better education to help them better manage their life in host countries. Moreover, results indicated that Turkish immigrants across different legal statuses in the United States reported a significant relationship with the acculturation process. Turkish immigrants who have U.S. citizenship and permanently reside there followed the integration pathway more than those who had an only work permit and others such as visitors and diplomats. As Zlobina, Basabe, Paez, & Furnham (2006) suggested, having citizenship or permanent residency contributes not only to access to services but also to the specific cultural knowledge shared by dominant society. Therefore, social exclusion and greater vulnerability are prevalent among those who do not have citizenship or permanent residency because they avoid contact with members of the dominant culture that results in withdrawal from the society.

The present study examined whether acculturation with heritage and dominant host cultures varied according to education level in Turkey and in the United States. Results suggested that there was a positive relationship between attending school in the host country and interacting with the dominant host culture. More specifically, there were significant differences in terms of attending school in the host country and valuing the dominant host culture as well as maintaining their heritage culture. The explanation could be that immigrants who acquire and advance their knowledge became more open minded about the host American culture and/or became more capable of reconciling differences and discordances between heritage and host American cultures.

In the literature, religiosity is studied as a part of heritage culture of Muslims in their acculturation process. Highly religious Muslims were more likely to interact with the heritage culture than less religious ones (see Bornstein & Phalet, 2012). Religiosity consistently has a significant relationship with heritage and the host American culture. Even though most of the Turkish immigrants followed integration acculturation, religiosity had a positive correlation with heritage and a negative correlation with the host American culture. It can be

explained that Turkish immigrants practice their ways of life without facing difficulties such as finding their cultural foods and other needs in almost every supermarket with a clear description and labeling, and they likewise appreciate the rights and freedoms they enjoy in American society. Conversely, it can be explained by the defense mechanisms in a foreign country and multicultural policies of a host country that encourage religious revivals (Abadan-Unat, 1997). Another explanation would be that religiosity significantly predicted acculturation towards heritage culture because it provides Turkish immigrants a feeling of security without leaving their heritage culture/identity behind. Similarly, Parekh (2006) discussed that most Muslims feel a strong sense of loyalty to host countries because they are educated in their schools, have learned their languages, and are shaped by their dominant culture. Therefore, Islam is important, but so is the culture of the host country. The results also indicated when religiosity gets more intense, Turkish immigrants who followed the separation increased. The explanation could be that religiosity increases the cultural distance between Turkish immigrants and the host American culture, which results in less interaction, presumably owing to differences between cultures and beliefs.

The results suggest that ethnic and American identity are very important factors in both heritage and host cultures. They also indicate that ethnic identity has a significantly positive correlation with heritage culture and is a leading predicting factor of heritage culture. Moreover, American identity has a significantly positive correlation with host culture, and it is the best predictor of host culture among predictors.

5. CONCLUSION

The present study has revealed some findings consistent with the existing literature. Data suggest that demographic backgrounds are significantly linked to both the heritage and receiving host cultures; therefore, it has significant effects on the acculturation process. The results also confirmed the acculturation process is bi-dimensional and not a zero-sum game since a significant positive correlation between the heritage and the dominant host culture exist. The bidimensional acculturation model provides a more advanced picture of interaction and creates a comprehensive and more useful framework to understand the acculturation process. Accordingly, maintaining the heritage culture does not conceptually and empirically oppose interacting with the dominant host culture. Even though the linear model has the preference of parsimony, it presents a deceptive and an incomplete acculturation process and does not explain the complexity of how immigrants manage their lives in the host societies. In sum, the bidimensional model is clearly superior to and more appropriate than the linear model when maintaining one's heritage culture and social interaction with the host society.

6. LIMITATIONS

There are several limitations in the present study that should be considered such as certain methodological limitations related to causality and sampling method. More specifically, the directionality of effects between acculturation process and some other variables were not clear and for multiple reasons might influence correlation. For example, Turkish immigrants with higher socioeconomic status may tend to have more participation in the dominant American society, which leads to more acculturation with the host culture. Alternatively, Turkish immigrants who are more acculturated to the host American culture may have better economic opportunities, leading to higher financial gains. Another limitation of the study is due to geographical conditions. The findings are limited to only Turkish immigrants who participated in this study. Therefore, the findings could not be generalized to all Turkish immigrants who live in the United States.

Furthermore, the sample of the current study consisted of Turkish immigrants who were predominantly highly educated. The results should be understood cautiously because the participants may be sample specific.

REFERENCES

- Abadan-Unat, N. (1964). (1977) Implications of migration on emancipation and pseudo-emancipation of Turkish women. *International Migration Review*, 11(1), 31-57. <https://doi.org/10.1177/019791837701100102>.
- Abadan-Unat, N. (1986). Turkish migration to Europe and the Middle East: Its impact on the social structure and social legislation. In L. Michalak & J. Salacuse (Eds.), *Social Legislation in the Contemporary Middle East* (pp.325-369). California: Institute of International Studies.
- Abadan-Unat, N. (1997). Ethnic business, ethnic communities, and ethno-politics among Turks in Europe. In E. M. Uçarer & D. J. Puchala (Eds.) *Immigration into Western Societies* (pp. 227-251). London: Pinter.
- Abadan-Unat, N. (2006). Bitmeyen göç: Konuk işçilikten ulus-ötesi yurttaşlığa [Unending migration: From guest-worker to transnational citizen]. Istanbul: Bilgi University Press.
- Alba, R. D., & Nee, V. (2003). *Remaking the American mainstream: Assimilation and contemporary immigration*. Harvard University Press.
- Amer, M. M., & Hovey, J. D. (2007). Socio-demographic differences in acculturation and mental health for a sample of 2nd generation/early immigrant Arab Americans. *Journal of Immigrant and Minority Health*, 9(4), 335-347. <https://doi.org/10.1007/s10903-007-9045-y>.
- Arends-Tóth, J., & Van De Vijver, Fons J. R. (2003). Multiculturalism and acculturation: Views of Dutch and Turkish Dutch. *European Journal of Social Psychology*, 33(2), 249-266. <https://doi.org/10.1002/ejsp.143>.
- Arends-Tóth, J., & van de Vijver, Fons J. R. (2006). Assessment of psychological acculturation. In D. L. Sam, & J. W. Berry (Eds.), *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology* (pp. 142-162). New York: Cambridge University Press.
- Ataca, B., & Berry, J. W. (2002). Psychological, sociocultural, and marital adaptation of Turkish immigrant couples in Canada. *International Journal of Psychology*, 37(1), 13-26. <https://doi.org/10.1080/00207590143000135>.
- Bektaş, Y., Demir, A., & Bowden, R. (2009). Psychological adaptation of Turkish students at US campuses. *International Journal for the Advancement of Counseling*, 31(2), 130-143. <https://doi.org/10.1007/s10447-009-9073-5>.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology*, 46(1), 5–34. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.1997.tb01087.x>.
- Berry, J. W., Kim, U., Power, S., Young, M., & Bujaki, M. (1989). Acculturation attitudes in plural societies. *Applied Psychology*, 38(2), 185-206. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1464-0597.1989.tb01208.x>.
- Birman, D., Simon, C. D., Chan, W. Y., & Tran, N. (2014). A life domains perspective on acculturation and psychological adjustment: A study of refugees from the former Soviet Union. *American Journal of Community Psychology*, 53(1-2), 60-72. <https://doi.org/10.1007/s10464-013-9614-2>.
- Bourhis, R. Y., Moise, L. C., Perreault, S., & Senecal, S. (1997). Towards an interactive acculturation model: A social psychological approach. *International Journal of Psychology*, 32(6), 369-386. <https://doi.org/10.1080/002075997400629>.
- Carlson, E. & Güler, A. (2018). Cultural involvement and preference in immigrant acculturation. *Journal of International Migration and Integration*, 19: 625-647. <https://doi.org/10.1007/s12134-018-0554-4>.
- Flannery, W. P., Reise, S. P., & Yu, J. (2001). An empirical comparison of acculturation models. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27(8), 1035–1045. <https://doi.org/10.1177/0146167201278010>.
- Groenewold, G., De Valk, Helga A. G., & Van Ginneken, J. (2013). Acculturation preferences of the Turkish second generation in 11 European cities. *Urban Studies*, 51, 1-18. <https://doi.org/10.1177/0042098013505890>.
- Güngör, D., & Bornstein, M. H. (2009). Gender, development, values, adaptation, and discrimination in acculturating adolescents: The case of Turk heritage youth born and living in Belgium. *Sex Roles*, 60, 537-548. <https://doi.org/10.1007/s11199-008-9531-2>.
- Güzey, Ö., Gültekin, N., Kirsaciloglu, O., Aksoy, E., & Ataç, E. (2014). Acculturation process of the immigrant Turks living in Deventer, The Netherlands, *54th Congress of the European Regional Science Association: Regional development and globalization: Best practices*, 26-29 August 2014, St. Petersburg, Russia

- Horenczyk, G., Jasinskaja-Lahti, I., Sam, D. L., & Vedder, P. (2013). Mutuality in acculturation toward an integration. *Zeitschrift Für Psychologie*, 221(4), 205-213. <http://dx.doi.org/10.1027/2151-2604/a000150>.
- Koydemir, S. (2013). Acculturation and subjective well-being: The case of Turkish ethnic youth in Germany. *Journal of Youth Studies*, 16(4), 460-473. <https://doi.org/10.1080/13676261.2012.725838>.
- Naumann, L. P., Benet-Martínez, V., & Espinoza, P. (2017). Correlates of political ideology among US-Born Mexican Americans: Cultural identification, acculturation attitudes, and socioeconomic status. *Social Psychological and Personality Science*, 8(1), 20-28. <https://doi.org/10.1177/1948550616662124>.
- Nguyen, H. H., Messé, L. A., & Stollak, G. E. (1999). Toward a more complex understanding of acculturation and adjustment cultural involvements and psychosocial functioning in Vietnamese youth. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 30(1), 5-31. <https://doi.org/10.1177/0022022199030001001>.
- Phinney, J. S., & Devich-Navarro, M. (1997). Variations in bicultural identification among African American and Mexican American adolescents. *Journal of Research on Adolescence*, 7(1), 3-32.
- Redfield, R., Linton, R., & Herskovits, M. J. (1936). Memorandum for the study of acculturation. *American Anthropologist*, 38(1), 149-152. <https://doi.org/10.1525/aa.1936.38.1.02a00330>.
- Ryder, A. G., Alden, L. E., & Paulhus, D. L. (2000). Is acculturation unidimensional or bidimensional? A head-to-head comparison in the prediction of personality, self-identity, and adjustment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(1), 49-65. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.79.1.49>.
- The United States Census Bureau. (2012). Selected population profile in the United States. Retrieved from http://factfinder.census.gov/faces/tableservices/jsf/pages/productview.xhtml?pid=ACS_12_3YR_S0201&prodType=table.
- Van de Vijver, Fons J. R., & Phalet, K. (2004). Assessment in multicultural groups: The role of acculturation. *Applied Psychology: An International Review*, 53(2), 215-236. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1464-0597.2004.00169.x>.
- Vedder, P., & Virta, E. (2005). Language, ethnic identity, and the adaptation of Turkish immigrant youth in the Netherlands and Sweden. *International Journal of Intercultural Relations*, 29(3), 317-337. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2005.05.006>.
- Verkuyten, M., & Kwa, G. A. (1994). Ethnic self-identification and psychological well-being among minority youth in the Netherlands. *International Journal of Adolescence and Youth*, 5(1-2), 19-34. <https://doi.org/10.1080/02673843.1994.9747748>.
- Ward, C. (2013). Probing identity, integration, and adaptation: Big questions, little answers. *International Journal of Intercultural Relations*, 37(4), 391-404. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2013.04.001>.
- Yağmur, Kutlay, & van de Vijver, Fons J. R. (2011). Acculturation and language orientations of Turkish immigrants in Australia, France, Germany, and the Netherlands. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 43(7), 1110-1130. <https://doi.org/10.1177/0022022111420145>.
- Zagefka, H., & Brown, R. (2002). The relationship between acculturation strategies, relative fit and intergroup relations: Immigrant-majority relations in Germany. *European Journal of Social Psychology*, 32(2), 171-188. <http://dx.doi.org/10.1002/ejsp.73>.
- Zlobina, A., Basabe, N., Paez, D., & Furnham, A. (2006). Sociocultural adjustment of immigrants: Universal and group-specific predictors. *International Journal of Intercultural Relations*, 30(2), 195-211. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2005.07.005>.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 04.05.2019 ✓Accepted/Kabul: 19.08.2019

DOI: 10.30794/pausbed.560502

Araştırma Makalesi/ Research Article

Yağlı, A. (2019). "The Birth Of The Count Of Monte-Cristo And Its Adaptation To The Cinema", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 37, Denizli, s. 15-23.

THE BIRTH OF THE COUNT OF MONTE-CRISTO AND ITS ADAPTATION TO THE CINEMA*

Ali YAĞLI**

Abstract

Alexandre Dumas Père is one of the most authored and read writers of 19th century French literature. Dumas previously had written theater plays, but later he turned to the novel. With more than three hundred works, Dumas has been named as "The Factory of Novel". The works of Dumas Père have a great reputation in the literature world as well as in the world of cinema. In the film industry, there are more than three hundred films inspired by Dumas Père's works. Among these films, the Count of Monte-Cristo and the Three Musketeers generally take the first place. In 1908, Monte-Cristo was first cast by American producer Francis Boggs. For decades, Monte-Cristo was launched in France on April 17, 2002, as "the Revenge of Monte-Cristo", a film by Kevin Reynolds. In our country, the Count of Monte-Cristo, was adapted to the white screen in 1965 by the name of "the Road to the Sun". In this study, the analysis of the data obtained in the light of the findings of Monte-Cristo and the contribution of the novel to Turkish cinema has been tried to be revealed.

Key Words: *Alexandre Dumas Père , Monte-Cristo, Cinema, The Way to the Sun.*

MONTE KRİSTO KONTU'NUN DOĞUŞU VE SİNEMAYA UYARLANMASI

Özet

Alexandre Dumas Père is one of the most authored and read writers of 19th century French literature. Dumas previously had written theater plays, but later he turned to the novel. With more than three hundred works, Dumas has been named as "The Factory of Novel". The works of Dumas Père have a great reputation in the literature world as well as in the world of cinema. In the film industry, there are more than three hundred films inspired by Dumas Père's works. Among these films, the Count of Monte-Cristo and the Three Musketeers generally take the first place. In 1908, Monte-Cristo was first cast by American producer Francis Boggs. Monte-Cristo, which has given inspiration to cinema for decades, was launched in France on April 17, 2002, as "the Revenge of Monte-Cristo", a film by Kevin Reynolds. In our country, the Count of Monte-Cristo, was adapted to the white screen in 1965 by the name of "the Road to the Sun". In this study, the analysis of the data obtained in the light of the findings of Monte-Cristo and the contribution of the novel to Turkish cinema has been tried to be revealed.

Anahtar Kelimeler: *Alexandre Dumas Père, Monte-cristo, Sinema, Güneşe Giden Yol.*

*Cet article est issu d'une thèse de doctorat intitulée "Le Roman Turc au Regard du Roman Français au XIXe siècle"

** Doç. Dr. , Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, SAMSUN.

e-posta: ayagli@omu.edu.tr (orcid.org/ 0000-0002-0735-7331)

1. INTRODUCTION

Par ses plus de trois cent œuvres, Alexandre Dumas est l'un des auteurs les plus lus de son époque. De ce fait, il est appelé *la fabrique du roman* en France. Dumas n'a pas écrit seul tous ses ouvrages. Ses collaborateurs ont joué un grand rôle dans cette réputation. La plupart des sujets qu'il développe dans ses romans lui viennent de ses collaborateurs. Quand ceux-ci lui apportaient un plan ou un thème déjà traité, l'auteur, en le modifiant, refaisait l'ouvrage. Quand on commence à lire les romans de Dumas, on ne peut plus s'arrêter, car l'auteur sait bien mêler l'action et l'histoire. Comme sa méthode générale est simple, ses œuvres sont vivantes et faciles à lire. Dans les romans de Dumas, le lecteur non seulement participe à l'action mais encore à la vie des personnages. On y trouve les thèmes tels que le romantisme, l'amour, la jalousie, l'aventure, l'amitié, les duels, et la mort. Quand on examine le style de Dumas, on constate que dans ses romans celui-ci aborde beaucoup de détails. Si l'on prend en considération que *Le Comte de Monte-Cristo* est composé de 117 chapitres et contient plusieurs personnages, on comprend sans doute la difficulté pour le lecteur de suivre les événements. Parfois celui-ci peut se demander si la plupart des personnages et le nouveau récit que l'auteur introduit sont nécessaires. Rédiger abondamment et gonfler le sujet n'est pas difficile pour Dumas. Car, sa méthode est généralement simple : Elle base sur un manuel d'histoire, un recueil d'anecdotes et des mémoires qu'il note. Le plus important point qui distingue Dumas de ses contemporains est son style. A l'inverse des autres romanciers, il décrit son propre procédé littéraire : «Commencer par l'intérêt, au lieu de commencer par l'ennui ; commencer par l'action, au lieu de commencer par la préparation ; parler des personnages après les avoir fait paraître, au lieu de les faire paraître après avoir parlé d'eux» (Humann, 2002 :12).

1.1 Les quatre principales sources de Monte-Cristo

Le Comte de Monte-Cristo est l'histoire d'un jeune capitaine enfermé dans une prison et en est sorti transformé en un surhomme. Le roman a paru en feuilleton dans *Le Journal de Débat*, de 1844 à 1846. Aux années 1830 et 1840 les patrons des journaux, pour augmenter le nombre de lecteur, ont choisi le roman feuilleton. Ayant toutes les particularités du feuilleton, *le Comte de Monte-Cristo* est lu par un grand nombre de lecteurs et très connu par tout. Il semble que Dumas eut plusieurs sources pour inventer son roman : Pendant un voyage en mer qu'il a fait avec Jérôme Bonaparte, ils ont vu de loin un magnifique rocher. C'était l'île de Monte-Cristo qui s'élevait à 200 ou 300 mètres au-dessus de la mer. A la suite de ce voyage, Dumas a promis au prince qu'il donnera le titre de l'île de Monte-Cristo au roman qu'il écrira plus tard. Deuxièmement, le grand-père de Dumas avait une plantation nommée Monte-Cristo à l'île de Saint-Dominique. Troisièmement, *le Comte de Monte-Cristo* « prend sa source dans l'enfance de Dumas, dans le souvenir de son père, général de la République, emprisonné à Brindisi par les Bourbons de Naples, plus ou moins calomnié par des rivaux, et qui, mis à l'écart par Napoléon, se laissa mourir, on dirait aujourd'hui de dépression ou de neurasthénie (mais Dumas précise que, le système digestif ruiné par le poison qu'on lui avait fait absorber pendant sa captivité italienne, il avait à peu près cessé de se nourrir). Il est aisé de prouver qu'à travers le rêve de puissance de Monte-Cristo, le roman prend en son nom une revanche» (Taillandier,1997 :13). Quatrièmement, Jacques Peuchet, un archiviste à la Préfecture de Police, a fourni le récit intitulé *le Diamant et la Vengeance* à Dumas. Celui-ci, après l'avoir lu, s'est inspiré de ce récit qui était à un ouvrier de cordonnier nommé François Picaud qui vivait à Paris. D'ailleurs l'auteur dit que « *le Comte de Monte-Cristo* n'est pas un roman, mais une histoire dont j'ai trouvé la source aux archives de la police» (Bornecque : 1962, LIX). Dumas, en enrichissant le scénario, a changé le récit ; par exemple, Picaud avait été enfermé sept ans dans le château de Fernestrelle. Dantès est resté quatorze ans dans sa prison. A part cela, c'est Dumas qui a inventé l'évasion de Dantès. Mais Picaud ne s'échappe pas de la prison, en sort sept ans après. Comme l'a dit Jean-Claude Vareille, « *le Comte de Monte-Cristo* est un de grands classiques du roman populaire, un de ceux les plus constamment réédités, les plus fréquemment portés à l'écran. Certaines scènes sont devenues légendaires, et en quelques sortes passées dans la mémoire collective : la rencontre d'Edmond et de l'abbé Faria dans leur cachot, l'initiation suivie par Edmond, son évasion dans un sac-linceul jeté à la mer» (Vareille ,1994 : 49).

1.2 Monte-Cristo comme un roman d'aventures

Le Comte de Monte-Cristo est un chef-d'œuvre de roman d'aventures qui est composé grâce à la coopération entre Dumas et Auguste Maquet (Bornecque ,1962 : VII). L'exotisme méditerranéen, la peinture de la société

parisienne, la référence aux *Contes des Mille et une Nuits* et la manière de se venger du comte l'ont rendu attrayant. Dumas y a habilement introduit tous les éléments du roman d'aventures qui nourrissent le récit : la conspiration, les amours, les voyages sur mer et sur terre, l'espionnage, l'exploration, le banditisme, le combat, la peur, la souffrance et la mort. «Un roman d'aventures n'est pas seulement un roman où il y a des aventures ; c'est un récit dont l'objectif premier est de raconter des aventures, et qui ne peut exister sans elles. L'aventure est l'irruption du hasard, ou du destin, dans la vie quotidienne, où elle introduit un bouleversement qui rend la mort possible, probable, présente, jusqu'au dénouement qui en triomphe» (Tadie ,1982 :5). En vivant l'aventure dans le récit, le lecteur ne trouve pas seulement une récompense ou une insatisfaction mais aussi la peur, la souffrance, l'angoisse et le plaisir. On ne peut parler de roman d'aventures quand une œuvre ne fait pas naître ces sentiments. «Dans l'ordre du roman d'aventures, en effet, il n'y a pas de question sans réponse, pas de problème sans solution, pas d'attente sans événement ; le contraire serait insupportable pour l'esprit du lecteur» (Tadie ,1982 : 8). Dans *le Comte de Monte-Cristo*, Dantès représente le héros type du roman d'aventures. Après être Monte-Cristo, «il affronte sans cesse des adversaires : des voyages, des cavalcades, des navigations où le temps perd toute emprise. Depuis les Grecs d'ailleurs il n'y a pas d'aventures sans courses ni fuites. Monte-Cristo triomphe du temps, il est toujours menacé d'arriver trop tard, d'où sa ponctualité fantastique et la rapidité de sa course. (...) Il va prendre au piège tous ses adversaires qui seront ruinés, bafoués et tués. L'embuscade est aussi le lieu commun du roman d'aventure. Monte-Cristo convoque tous ses ennemis à Auteuil et leur fait entrevoir le piège qu'il referme sur eux» (Biglia ,1998 :52). Ce n'est pas par hasard que le comte achète la Maison d'Auteuil où est enterré un secret ; car il savait déjà l'histoire du château qui fera peur à tout le monde. Il est sans doute que le trésor de Faria, la fuite de Dantès de la prison, le secret de l'île de Monte-Cristo, les bandits romains exaltent le rythme du roman.

2. MONTE-CRISTO COMME UNE FIGURE MYTHIQUE

Il est vrai que *le Comte de Monte-Cristo* est l'histoire d'un simple matelot qui se transforme en héros mythique. Cette œuvre est une épopée moderne du XIXe siècle, dans laquelle on trouve l'amour, le complot, la vengeance, l'aventure, la mort et la réjouissance. Dantès, jeune marin et bon fils, après être sorti des mains de Faria comme un homme mûr, se révèle dans la société parisienne par le moyen de sa science quasi-divine et de sa fortune incroyable. Cet homme supérieur aime à étonner les gens. Sachant bien tirer l'épée et le pistolet, le comte voyage aux quatre coins du monde. Il ranime même les morts ; il possède des esclaves, un yacht, des cabriolets, des chevaux qui valent 30 000 francs, et achète un brevet de comte et une île pour bâtir son palais féérique. Cette île qui, offre sa protection, sa chaleur, ses trésors et son nom est très importante pour l'auteur aussi. «De Monte-Cristo, minuscule rocher posé au milieu de la Méditerranée, Dumas a fait le centre idéal, l'ombilic de son mythe méridional. Lieu et nom chargés de symboles : placé à l'intersection des grands courants de navigation, déjà exceptionnel par sa position élevée un «mont» l'éminence de la vocation mystique le «Christ». Le voisinage de la Corse et de l'île d'Elbe, le souvenir de Napoléon ajoutent au prestige de l'îlot» (Fernandez et Varga, 1994 :174). Umberto Eco, dans son œuvre intitulée *De superman au superhomme* consacrée au roman populaire, examine en ces termes la dimension surhumaine de Monte-Cristo : Dumas tente d'esquisser une psychologie du surhomme, à la fois décousue et haletante, nous le montrant partagé entre le vertige de l'omnipotence (grâce à l'argent et au savoir) et la terreur de son rôle privilégié, en un mot, tourmenté par le doute et rasséréné par la conscience que sa toute-puissance née de la souffrance. C'est pourquoi, nouvel archétype s'animant au-dessus des autres, le comte de Monte-Cristo (puissance des noms) est un Christ, dûment diabolique, échoué au fond de la tombe du château d'If, victime sacrificielle de la méchanceté humaine, et qui s'en relève pour juger les vivants et les morts, dans la fulgurance du trésor redécouvert des siècles après, sans jamais oublier qu'il est fils de l'homme (1993 :245).

Puisque Monte-Cristo se métamorphose, tantôt pour aider les gens, tantôt pour se venger de ses ennemis, il ressemble donc à Protée ancienne divinité marine. Le comte est bienfaiteur envers ses amis : il empêche le suicide de M. Morrel, plus tard celui de Maximilien, et finalement l'empoisonnement de Valentine. Mais il tue symboliquement cette dernière et la ranime sur l'île de Monte-Cristo. Donc, ce Prométhée moderne transmet ses énergies aux hommes. Personne ne lui résiste, les brigands, les riches, les nobles, les employés, mêmes ses ennemis doivent lui obéir. Dumas multiplie les images mythiques sous lesquelles apparaît le moi idéal de Monte-Cristo. Celui-ci vient à Paris avec deux avantages : l'argent et le savoir. En les utilisant, il se transforme

en force surnaturelle. Dumas sait bien que «l'appel aux surhommes est un moyen simple et pratique d'étonner le lecteur et de le tenir en haleine. Et ça épate le bourgeois" (Maurice ,1970 :22). Comme l'a dit Jean Molino, «toute mythologie dompte, domine, façonne les forces de la nature, dans l'imagination et par l'imagination ; elle disparaît donc, au moment où ces forces sont dominées réellement" (1978 :56).

2.1 Monte-Cristo est un roman gothique ?

Monte-Cristo n'est pas seulement une sorte de résumé de la *Comédie Humaine* par la peinture de la société de Restauration mais il est aussi un roman gothique avec les châteaux mystérieux, les crimes, les déguisements et la vie prison de Dantès. Dumas Père multiplie les figures de Monte-Cristo pour mieux décrire son roman. Tantôt c'est l'image d'un homme riche de ce monde, tantôt celle d'un démon ou d'un quasi-vampire de l'au-delà. Car, l'une des plus importantes caractéristiques du vampire, c'est qu'il est immortel. On lui donne la mort en transperçant son cœur avec un pieu aigu. Au contraire du vampire, Monte-Cristo est bien mortel. D'ailleurs il dit qu'il a deux adversaires : *la mort et le temps*. Si l'on pense que c'est Nodier qui a introduit le frénétisme et le vampirisme en France, il est possible de voir l'influence de cet auteur chez Dumas (Angenot :1975,145). Puisque c'est Nodier qui a poussé Dumas de penser sur le sujet du roman gothique ou du roman noir, on peut dire que «la grotte de Monte-Cristo sur l'île du même nom possède les caractéristiques des lieux du roman noir. Les couleurs sont «cramoisis" et «or», les armes sont recouvertes de «pierreries». Les objets qui viennent de tous les pays de «Venise», de «Sicile, Malaga, des Baléares, de France, de Tunis, du Japon, de Corse», sont aussi un lieu commun du genre. Ainsi Monte-Cristo insiste pour faire apparaître la chambre d'accouchement d'Auteuil comme un point sanglant» (Biglia :1998-99,52-53). Ce n'est pas par hasard que le comte achète la Maison d'Auteuil où s'enterre un secret. Sa connaissance du secret nous fait rappeler son côté diabolique. Pendant qu'il donne un dîner aux convives parmi lesquels se trouvent Mme Danglars et M. de Villefort, on révèle ce secret. Après le repas, le comte fait connaître aux convives son château énigmatique. M. Debray trouve la maison tout en noir. Dans le jardin, en montrant une place, le comte parle d'un coffre dans lequel se trouvait le squelette d'un enfant nouveau-né. L'histoire du château fait peur à tous les convives ; M. de Villefort devient tout livide sous l'effet de l'émotion, Mme Danglars en poussant un gémissement s'évanouit complètement. On peut donc dire que la maison d'Auteuil est très triste, parce qu'elle cache les péchés de Mme Danglars et ceux de M. de Villefort. Il faut préciser ici que le comte possède une rapidité surhomme. Toutefois, la rapidité du comte étonne tout le monde : il arrive chez Albert à l'heure juste. A Paris, on achète tout de suite la maison d'Auteuil et on finit la rénovation quelques jours après. Il achète Haydée à Istanbul et l'amène à Paris. Quand il arrive en Normandie avec Albert, on trouve la maison rénovée. Au moment où M. Morrel se suicide, il le sauve en lui envoyant une bourse. Et il est toujours en relation avec la maison Thomson et Frenche de Rome. En plus de sa rapidité, comme si Monte-Cristo a fait un pacte avec l'âme de Faria pour récompenser les bons et pour punir les méchants. Mais il se rend compte qu'il dépasse toute mesure sur le plan de la punition. Alors, il rappelle son Seigneur pour faire se pardonner ; car, celui-ci veut que le comte n'y aille pas trop fort.

3. MONTE-CRISTO DANS L'INDUSTRIE CINÉMATOGRAPHIQUE ET SON INFLUENCE SUR LE CINÉMA TURC

Les œuvres d'Alexandre Dumas Père possèdent une grande réputation dans le monde littéraire ainsi que dans le monde du cinéma. De 1907 jusqu'en 1994, les films inspirés par les œuvres de Dumas Père sont plus de trois cent. On a mis en film *le Prince des Voleurs (1872)* et *Robin des Bois (1873)* 60 fois, *Les Trois Mousquetaires (1844)* 55 fois, *Le Comte de Monte-Cristo (1844)* 49 fois (Dumont ,1977 :230-245). Il faut également rappeler ici «la Vengeance de Monte-Cristo", un film de Kevin Reynolds qui est sorti en France le 17 avril 2002. Comme «les films (sont) toujours infidèles» (Sicilier ,2002 :4) dans cette nouvelle production cinématographique de Monte-Cristo, Reynolds n'est pas resté fidèle à l'original de l'histoire. Il présente Fernand Mondégo comme l'ami de Dantès qui le trahit plus tard, et Albert comme le fils de Monte-Cristo. Il ne paraît dans le film ni Haydée ni Maximilien Morrel ni Benedetto. De même, nous ne voyons pas les déguisements des personnages qui rendent le roman énigmatique. Vers la fin du film, Monte-Cristo rejoint Mercédès au lieu de partir avec Haydée vers de nouveaux horizons. Comme le réalisateur met l'action au premier plan, il réduit les scènes romantiques et dramatiques du récit. En Turquie aussi, ce chef-d'oeuvre est cinématographié par Halit Refiğ, mais sous un autre nom : *Güneşe Giden Yol (Le Chemin vers le Soleil)* en 1965 (par Melek Film). Les principaux acteurs et actrices sont : Ayhan Işık, Selda Alkor, Muzaffer Tema, Erol Tezeren, Feridun Çölgeçen, Necdet Çağlar, Luisi Vial. Après avoir regardé

Güneş Giden Yol, nous pouvons dire que ce film ne ressemble pas beaucoup à celui de *Monte-Cristo*. Car, bien que le réalisateur turc soit resté sous l'influence de ce chef-d'œuvre de Dumas, non seulement il traite le sujet de manière complètement différente, mais encore il le rapporte aux années 1960 à İstanbul.

Avant de résumer *Güneş Giden Yol* nous croyons qu'il serait mieux de parler brièvement du *Comte de Monte-Cristo*. Dans le roman l'intrigue commence en 1815 par l'arrivée d'un bateau nommé Pharaon qui est à l'armateur Morrel. Edmond Dantès, second dans le navire, a dû remplacer capitaine Leclère décédé pendant le voyage en mer. Comme M. Morrel est très content de la réussite de Dantès il décide de l'élever au rang capitaine. De plus, Dantès pourra se marier avec sa fiancée, Mercedès. Mais cette joie est contrecarrée par Danglars, comptable du Pharaon, le pêcheur Fernand et le tailleur Caderousse. Ceux-ci trament un complot pour se débarrasser d'Edmond. Le juge Villefort fait arrêter Dantès soi-disant qu'il est Bonapartiste. Villefort envoie Dantès injustement au château d'If dans lequel il passera quatorze ans de sa vie. Le jeune capitaine y connaît l'abbé Faria en creusant un trou. Ce savant italien a légué son trésor à Dantès. Après la mort de Faria, Dantès saisit une occasion de s'enfuir en prenant la place dans le sac mortuaire de Faria qu'on va jeter à la mer. Ainsi Edmond Dantès s'en fuit et trouve plus tard le trésor de Faria. Durant dix ans il prépare sa terrible vengeance contre ses ennemis. A la fin, le comte se venge de ses ennemis : Fernand Mondego, membre de la Chambre des Pairs, a dû dénoncer sa lâcheté et il se suicide. La femme de Villefort empoisonne tous les membres de sa famille. Devant ce grand malheur Villefort devient fou. Caderousse est assassiné par Benedetto. Danglars a perdu toute sa fortune, Maximilien et Valentine se rejoignent, Mercedès quitte la maison après le suicide de Fernand Mondego. La mission de justicier du Comte-Dantès est accomplie. De plus c'est l'heure de quitter Paris, il part avec Haydée vers de nouveaux horizons.

3.1 Le Chemin vers le Soleil

Dans *Güneş Giden Yol* le récit commence par une invitation dans le kiosque de Sitki Bey à côté de Bosphore à İstanbul. Comme celui-ci est très riche, tout le monde parle de sa richesse durant le banquet. Rauf Bey, qui est très connu dans la société d'İstanbul, aime la fille de Sitki Bey. Vers la fin du banquet, les invités désirent faire un tour sur le Bosphore avec le yacht de Sitki Bey. Comme celui-ci est en panne, son fils cherche un réparateur et trouve un jeune homme nommé Nazmi. Celui-ci est le fils d'un pêcheur ; il est ingénieur de machines. Au moment où le fils de Sitki Bey arrive près de Nazmi, celui-ci répare la barque à moteur de son père. Sur la demande du fils de Sitki Bey, Nazmi accepte le travail et il va au kiosque de son père. Il répare le yacht. Au moment où il quitte le kiosque, son professeur, qui se trouve parmi les invités, le voit et le présente aux invités, en parlant de son succès pendant ses années d'études. Ce jeune ingénieur plaît à Handan, la fille de Sitki Bey. Durant le banquet, l'intérêt de celle-ci pour Nazmi provoque la jalousie de Rauf Bey.

Un jour, pendant que Nazmi fait un tour avec sa barque à moteur sur le Bosphore, il rencontre Handan et l'invite dans sa barque. Nazmi fait son premier baiser à Handan. Les rendez-vous se multiplient de plus en plus entre les deux amoureux. Au moment où Handan et Nazmi se promènent au bois de Çamlıca, le frère de Handan, Aydemir, les voit au loin. Il en parle à son père et à Rauf Bey. En appelant Nazmi à son office, Sitki Bey lui propose une somme d'argent, à condition qu'il laisse sa fille. Comme Nazmi n'accepte pas le don, Rauf Bey et le père de Handan le considèrent comme leur ennemi. Sitki Bey veut marier sa fille tout de suite à Rauf Bey. On décide de faire d'abord les fiançailles, puis le mariage. Pendant la cérémonie des fiançailles, Handan jette la bague devant les invités et dit devant tout le monde qu'elle n'aime pas Rauf Bey. Celui-ci, après avoir subi un tel scandale, jure de se venger de Nazmi. Une nuit, Rauf Bey fait brûler la barque et l'atelier de Nazmi, en croyant que Nazmi s'y couchait. Mais c'est le père de Nazmi qui meurt dans cet incendie. En découvrant le meurtrier, Nazmi jure de venger son père. Handan cherche à détourner Nazmi de la vengeance en lui révélant qu'elle est enceinte. Malgré cela, le père de Handan ne permet pas le mariage de sa fille avec Nazmi. Rauf Bey trame un complot contre Nazmi. Il l'invite au duel dans le bois de Çamlıca. Après avoir tué le frère de Handan, il le laisse l'endroit où doit avoir lieu le duel. Il dénonce le crime en l'attribuant à Nazmi. Quand les policiers arrivent sur la place du duel, ils trouvent Nazmi comme penché sur le mort avec à la main un pistolet. Nazmi est traduit devant un tribunal et condamné à 24 ans de prison. D'autre part, Handan doit se marier avec Rauf Bey, en croyant que Nazmi a tué son frère.

Nous voyons que le réalisateur turc est resté jusqu'ici sous l'influence de la trame du complot dans *Monte-Cristo*. Handan a dû se marier avec l'homme qu'elle n'aime pas comme Mercédès. Handan et Rauf partent en Europe pour passer la lune de miel. Ils retournent quelques mois plus tard à İstanbul avec un bébé ; mais Rauf sait qu'il est de Nazmi. Bien qu'il n'aime pas ce bébé, il le supporte pour l'amour d'Handan.

La scène de la prison de Nazmi ressemble à celle du *Comte de Monte-Cristo* : Nazmi y sauve la vie d'un vieil homme. Celui-ci, en parlant de son secret, lui montre une petite carte avec une mine de cuivre (Scognamiglio, 2010 :352). Les deux hommes décident de s'enfuir de la prison. Pendant la fuite, le vieil homme est tué par le gendarme mais dans les journaux on parle de la mort de Nazmi avec celle de l'autre prisonnier. Quelques mois après, Nazmi trouve la mine de cuivre et devient très riche. Il se présente à la société d'İstanbul sous le nom de Çolakoğlu. Comme Sıtkı Bey, le père de Handan, a beaucoup de dettes, il ne peut pas payer ses lettres de change. A cause de la firme de Çolakoğlu, Sıtkı Bey et son gendre ne peuvent plus faire d'affaires à İstanbul. Le nom de Çolakoğlu obtient en peu de temps un grand succès dans la vie commerciale d'İstanbul. Çolakoğlu achète une villa près de celle de Rauf Bey pour être proche de son ennemi et son ancienne bien-aimée. Quelques mois après le père de Handan fait faillite, puis se suicide.

Un jour, Erol, le fils de Handan, entre dans la villa de Çolakoğlu pour satisfaire sa curiosité. Il y fait la connaissance de Çolakoğlu. Comme celui-ci s'intéresse de plus près à Erol, ce dernier l'aime beaucoup. Quand il vient un autre jour chez Çolakoğlu, il ne trouve personne dans la maison. Dès qu'Erol passe dans le salon, il voit une grande photo de sa mère sur le mur. Puis il appelle sa mère. Au moment où Handan entre dans le jardin de la villa de Çolakoğlu, elle y voit Nazmi. Handan s'évanouit et tombe par terre. Nazmi la porte dans le salon. Après s'être réveillée, elle ne dit rien à Nazmi et quitte sa villa en prenant son fils avec elle.

Une nuit, Nazmi entre secrètement dans la chambre de Handan. Il lui raconte tout ce qu'il a vécu jusqu'à cette nuit-là. Après avoir appris toute la vérité, Handan le prie de lui pardonner. Nazmi jure de se venger de Rauf devant Handan. Il empêche toute la manoeuvre commerciale de Rauf et le pousse à la faillite. Rauf, comprenant que cette attaque vient de Çolakoğlu (Nazmi), l'invite au bal masqué dans sa villa. Çolakoğlu qui y participe ressemble par son costume aux sultans de mille et une nuits. Durant le bal, il attire l'attention de tous les invités. En effet, le but de Rauf est d'attaquer Çolakoğlu devant tout le monde. Il déclare que Nazmi et Çolakoğlu sont la même personne celle qui a tué Aydemir, le frère de Handan. Tout le monde cherche Çolakoğlu par des yeux, mais il a déjà quitté le salon. Comme Rauf n'a pas pu atteindre son but, il poursuit lui-même Çolakoğlu.

Vers la fin du film, Çolakoğlu et Rauf se rencontrent dans le bois de Çamlıca et se querellent. L'un des hommes de Rauf avoue à la police le meurtre d'Aydemir. Les policiers arrivent au bois et veulent arrêter Rauf, mais celui-ci n'obéit pas à l'avertissement de halte des policiers et est tué par leurs balles. Handan, Nazmi et leur fils Erol se rejoignent.

Finalement, nous pouvons dire que *Güneşe Giden Yol* ne ressemble pas beaucoup au *Comte de Monte-Cristo*. Juste quelques scènes sont analogues à celles de *Monte-Cristo*. Bien que Halit Refiğ, le réalisateur turc, soit resté sous l'influence de ce chef-d'oeuvre de Dumas, il s'est beaucoup éloigné de l'original. Ce qui attire notre attention dans le film, c'est que Nazmi, le héros principal, conserve l'apparence qu'il avait avant son entrée en prison dans la société d'İstanbul. Pourtant personne ne le reconnaît, excepté Handan. Le même problème se retrouve dans le film *le Comte de Monte-Cristo* réalisé par Kevin Reynolds. Après être resté 14 ans en prison, la mine de Dantès ne change pas beaucoup. De même, ses ennemis ne le reconnaissent pas, mais Mercédès le connaît. Le film ne communique pas au spectateur le même plaisir que le roman. Comme l'a dit İlhan, la lecture apporte à l'homme une autre joie ; comme si dans la tête cela s'enregistrait à une autre place. Le roman et le film ne sont pas la même chose dans l'esprit de l'homme. Parce que le roman contient une quatrième dimension qui n'existe pas dans le cinéma : celle de la pensée. Pendant qu'on regarde un film, on ne peut pas penser, la scène vient et passe devant les yeux. Pendant qu'on lit un roman, on a la possibilité de réfléchir. En bref, le roman fait penser son lecteur (Arseven, 2003 :42-43).

Ici, il nous a paru nécessaire de citer les noms des autres films inspirés des oeuvres de Dumas dans le cinéma turc :

1972 – *Üç silahşörler (les Trois Mousquetaires)*, réalisateur : Çetin İnanç ; production : Osmanlı Film, aventurier. Les acteurs et les actrices : Hakan Balamir, Arzu Okay, Erden Alkan, Hamit Yıldırım, Altan Bozkurt, Danyal Topatan, Süreyya Konda.

1972 – *Üç silahşörlerin İntikamı (la Vengeance des Trois Mousquetaires)*. Çetin İnanç ; Osmanlı Film, aventurier. - Hakan Balamir, Arzu Okay, Erden Alkan, Hamit Yıldırım, Altan Bozkurt, Danyal Topatan, Süreyya Konda.

1964 – *Les Frères Corses*, sous le titre d' *İsimsiz Kahramanlar (Les héros sans nom)*. Semih Evin, Ünal Film, av. - Fikret Hakan, Gülgün Ok, Turgut Özatay, Atıf Kaptan.

1920 – *la Tulipe Noire (Das Fest der schwarzen Tulpe / Kara lâle Bayramı) (D/ Turquie)* Marie Luise Droop, Muhsin Ertuğrul, (E. Muhsin Bey) ; Üstad- Film. 2425 m. – av. Theodor Becker (Jan de Witt), Otto Sommerstorff (Cornelis de Witt), Carl de Vogt (Adrian de Witt), Helga Hall (Dumon ,1977: 219-230).

3.2 Monte-Cristo au théâtre et en musique

Comme presque tous les autres romans de Dumas, il est possible de voir *Monte-Cristo* au théâtre.» C'est le 7 février 1848 qu'est joué la première soirée de *Monte-Cristo*. La pièce a été écrite en collaboration avec Maquet. (...) En 1851, Dumas et Maquet font jouer au théâtre de l'Ambiguë-Comique la suite de *Monte-Cristo* : Le Comte de Morcerf, drame en cinq actes et dix tableaux est donné le 1er avril, Villefort, drame en cinq actes, le 8 mai (Aziza :1995, 806-808). De même, la parodie du *Comte de Monte-Cristo* est jouée sous le nom de *L'île de Monte-Christo* en 1846 et sous le titre de *Comte de Montefiasco* en 1847.

On a aussi mis *Monte-Cristo* en musique :

1857, *Il Conte di Monte-Cristo* (ballet, musique de Paolo Giorza, Milan).

1876, *Il Conte di Monte-Cristo* (opéra, musique de R. Dell' Aquila, livret de Dumas-Maquet, Milan).

1882, *Der Graf von Monte-Cristo* (opéra, musique de Karl Pleingen, Dresde).

1887, *Monte-Cristo* (opéra, musique de Meyer- Lutz, Londres).

1975, *La Main du défunt* (paroles de Jean Cosmos, musique de Michel Legrand, Paris) (Aziza ,1995 :888).

En résumé, la première production cinématographique du *Comte de Monte-Cristo* a été faite par le réalisateur américain nommé Francis Boggs en 1907. Cent-deux ans après, un autre réalisateur américain, Kevin Reynolds, a fait se rencontrer les spectateurs du cinéma avec *Le Comte de Monte-Cristo*. Si l'on prend en considération l'influence des romans de Dumas sur le monde du cinéma, il nous semble que cela continuera sans doute aussi dans les années deux-mille.

4. CONCLUSION

Alexandre Dumas Père est l'un des auteurs les plus connus et les plus lus de son siècle. Il a écrit toutes ses œuvres à l'aide de ses collaborateurs. *Le Comte de Monte-Cristo* et *Les Trois Mousquetaires* sont des romans les plus connus de l'auteur. *Monte-Cristo* est une épopée moderne du XIXe siècle, dans laquelle on trouve l'amour, le complot, la vengeance, l'aventure, la mort et la réjouissance. Il n'est pas seulement l'histoire d'un jeune capitaine enfermé dans une prison mais aussi un comte qui en est sorti comme un surhomme. Quand on examine le style de Dumas, on constate que dans ses romans celui-ci aborde beaucoup de détails. Si l'on prend en considération que *Le Comte de Monte-Cristo* est composé de 117 chapitres et contient plusieurs personnages, on comprend sans doute la difficulté pour lecteur de suivre les événements. *Monte-Cristo* est un révolté et un homme qui cherche à acquérir la toute-puissance. Il s'élève contre la société absurde de son siècle. Cet homme supérieur aime à étonner les gens. Sachant bien tirer l'épée et le pistolet, le comte voyage aux quatre coins du monde. Il ranime même les morts ; il possède des esclaves, un yacht, des cabriolets, des chevaux chers et achète un brevet de comte et une île pour bâtir son palais féerique. Cette île qui, offre sa protection, sa chaleur, ses trésors et son nom est très importante pour l'auteur aussi. Ayant toutes les particularités du feuilleton, *le Comte de Monte-*

Cristo est lu par un grand nombre de lecteurs et porté à l'écran le plus fréquemment. De 1907 jusqu'en 1994, les films inspirés par les œuvres de Dumas Père sont plus de trois cent. Parmi eux, les gens connaissent en générale *Le Comte de Monte-Cristo* et *Les Trois Mousquetaires*. *La Vengeance de Monte-Cristo*, un film de Kevin Reynolds, est sorti en France le 17 avril 2002. En Turquie aussi, *Le Comte de Monte-Cristo* est cinématographié par Halit Refiğ, mais sous un autre nom : *Güneş Giden Yol (Le Chemin vers le Soleil)* en 1965 (par Melek Film). Mais ce film ne ressemble pas beaucoup à celui de *Monte-Cristo*. Car, bien que Halit Refiğ soit resté sous l'influence de ce chef-d'œuvre, il rapporte le sujet aux années 1960 à İstanbul. Comme presque tous les autres romans de Dumas, il est possible de voir *Monte-Cristo* au théâtre et en musicale. Si l'on prend en considération l'influence de *Monte-Cristo* de Dumas sur le monde du cinéma, du théâtre et du dessin animé, il nous semble que cela continuera aussi à l'avenir sans doute.

BIBLIOGRAPHIE

- Amgenot, Marc. (1975) *Le Roman Populaire en Paralittérature*, Presses de l'Université du Québec, Montréal.
- Arseven, Tülin. (2003) *Atilla İlhan ile Roman, Şiir, Gerçeklik, Dil, Sinema, ve diğerleri üzerine* Eğitim, Ağustos-Eylül, 2003, Yıl-4, Sayı : 42-43, MEB, Ankara..
- Aziza, Claude.(1995). La préface des clés de l'oeuvre du *Comte de Monte-Cristo*, Pocket, Paris.
- Biglia, Marie.(1998-99). *La Figure du Héros dans le Comte de Monte-Cristo*, Mémoire présenté pour l'obtention de la Maîtrise de Lettres Modernes, Université Toulouse Le Mirail UFR de Lettres Modernes.
- Bornecque, J.H.(1962). L'introduction du *Comte de Monte-Cristo*, Garnier, Paris.
- Bouvier, A, Maurice. (1970) *Alexandre Dumas au travail et dans la vie*, in Europe, No : 490-91, Février- Mars, pp. 6-26.
- Dumont, Hervé. (1977). *Filmographie, Dumas 1898-1977* in Le Grand Livre de Dumas, par Charles Dantzig, Belles lettres, Paris.
- Fernandez, Dominique & Varga, G. Suzanne. (1999) *L'Amour des Mythes et les Mythes de l'Amour*, Artois Presse Université, Arras.
- Humann, Sophie.(2002)*Un Fleuve au Panthéon*, in Valeurs Actuelles, 29 Mars, pp. 12-15.
- Molino, Jaen. (1978) *Alexandre Dumas le roman Mythique*, in l'Arc, 1er trimestre, No : 71, Aix-en-Provence. pp.56-69.
- Scognamillo, Giovanni. (2010) *Türk Sinema Tarihi*, Kabcacı Yayınevi, 3.baskı, İstanbul.
- Sicilier, Jacques.(2002). *Les Films toujours infidèles* in Le Monde 2 , Dossiers & Documents no : 37 , pp. 1-4.
- Tadier, J. Yves. (1982). *Le Roman d'Aventure*, Puf, Paris.
- Taillandier, F.(1997). *Drôles d'amis*, in Le Grand Livre de Dumas, Les Belles Lettres, Paris, pp. 9-17.
- Umberto, Eco.(1993). *De Superman au Superhomme*, B.Grasset, Paris.
- Vareille, J.Claude. (1994). *Le Roman Populaire Français (1789-1914)*, Idéologies et Pratiques, Pulim, Presses Universitaires de Limoges.
- Varga, G. Suzanne(1999). *L'Amour des Mythes et les Mythes de l'Amour*, Artois Presse Université, Arras.Humann, S.(2002) *Un Fleuve au Panthéon*, 29 Mars ,in Valeurs Actuelles, pp. 12-15.
- Sites ressources de référence sur Monte-Cristo:
- <https://amisdumas.com/liens/>
- <http://www.sinematurk.com/film/3594-gunese-giden-yol/>
- https://www.youtube.com/watch?v=zUj7w8_Sh74
- https://www.senscritique.com/liste/Monte_Cristo_au_cinema/1044564

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:16.01.2019 ✓Accepted/Kabul:28.06.2019

DOI: 10.30794/pausbed.513776

Araştırma Makalesi/ Research Article

Çavuşoğlu, A., (2019). "Doğal Haklar ve Jeremy Bentham", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 37, Denizli, s. 24-31.

DOĞAL HAKLAR VE JEREMY BENTHAM

Aslı ÇAVUŞOĞLU*

Özet

İnsan haklarının tartışıldığı hemen tüm metinlerde pozitif hukukun, doğal haklar anlayışına dayandığı kabul edilmektedir. Doğal haklar, insanların doğuştan sahip oldukları devredilemez haklardır. Pozitif hukuk ise, doğal hakların geçerli olduğu toplumlardaki anarşi ya da düzensizlik durumuna son verme iddiasındadır. Buna göre doğal haklara bir takım sınırlandırılmalar getirilecek ve insan eliyle yeni haklar oluşturulacaktır. Böylece düzenli bir toplum oluşturulacaktır. Çalışmamızda görüşlerini incelediğimiz Jeremy Bentham; doğal haklara karşı çıkmaktadır. Zira doğal hakları sınırlamak zordur. Bu sebeple pozitif hukukun temeli doğal haklar olmamalıdır. Bentham, insan hakları meselesinde önemli bir adım olan Fransız ihtilalinin de meseleyi tam olarak çözemediğini dile getirmektedir. Çalışmamızda Bentham'ın doğal haklara karşı çıkış nedenlerini ve yerine ikame etmeye çalıştığı ilkeler ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Haklar, hukuk, haz.*

NATURAL LAWS AND JEREMY BENTHAM

Abstract

In almost all texts in which human rights are discussed, it is accepted that positive law is based on natural rights. Natural rights are inherently inherited rights of humans. Positive law claims to end anarchy or disorder in societies where natural rights apply. Accordingly, a number of restrictions will be introduced to natural and new rights will be created by the human hand. Thus, a regular society will be established. In our study, we examined the views of Jeremy Bentham opposes natural rights. Because it is difficult to limit natural rights. For this reason, the basis of positive law should not be natural rights. Bentham states that the French Revolution, an important step in the human rights issue, has not been able to fully resolve the issue. In our study, Bentham's reasons for opposing natural rights and the principles which he tried to substitute are discussed.

Keywords: *Rights, law, pleasure.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, DENİZLİ.
e-posta: acavusoglu@pau.edu.tr (orcid.org/0000000177168643)

1. DOĞAL HAKLAR

Felsefe tarihinin en önemli figürlerinden olan Aristoteles'e göre insan, toplumsal bir hayvandır.¹ Bunun anlamı, insanın tek başına yaşamaktansa bir toplumun üyesi olarak yaşamasının onun için daha iyi olduğu, onun doğasına daha uygun olduğudur. İnsanlar, doğaları gereği bir arada yaşamaktan, birbirlerinin dostluklarından, mutluluklarından keyif alırlar. Bu durum, onların bir araya gelmeleri için önemli bir nedendir. Bir arada, bir toplumun üyesi olarak yaşayan insan, iyi bir yaşama kavuşabilecektir. Aristoteles, sadece yaşamının insan için yeterli olmayacağını belirtmektedir. İnsanlar, iyi yaşamalıdır. İyi yaşamın olmazsa olmazı ise bir arada bulunma halidir. Ancak şu çok açıktır ki bu bir aradalık çeşitli sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu sorunlar, insanların beraberliğini mümkün kılan kuralların belirlenmesi sürecidir. Şüphesiz insanlar, yalnız başlarına yaşarken diledikleri kuralızsızlık içinde davranabileceklerken, beraberlik, belli bir takım kuralların gözetilmesini zorunlu kılmaktadır. Zira insanlar ada değillerdir ve mutlaka birbirlerine dokundukları alanlar olacaktır. Bu temasın kendisi, insanın mutluluğunun şartı olduğu kadar onun mutsuzluğunun da sebebi olabilecektir. O halde bir başkasının varlığının kabulü, kişinin kendi isteğinin de sınırlanması anlamına gelecektir.

Kişinin kendi isteklerine sınır çizmesi ise kolay değildir. Kişiler doğaları gereği başkalarının varlığı ile mutlu oluyor olsalar da her davranışı yapamıyor olmak onlarda bir haksızlık algısına sebep olmaktadır. Başka ifade ile söylememiz gerekirse, insanlar, yapmak istedikleri her edimde bir kısıtlılık hali yaşarlarsa, bu durum onların haklarının çiğnendiği şeklinde ifade bulmaktadır. Bunun nedeni ise, siyaset teorilerinin "doğal haklar" denilen kavramın üzerinde yükselmesidir. Doğal olarak, doğa tarafından verili bir takım haklara sahip olduğuna inanan insanoğlu, bu hakları gerçekleştirmediğinde bir hak ihlali ile karlı karşıya olduğunu düşünmektedir. Özetlemek gerekirse, bir topluma ait olan kişi, o toplumda yaşamın gereği olarak bazı kurallarla sorumludur ve bu sorumluluğa uyup uymama durumu onun doğal haklar anlayışının bir tezahürüdür.

Bir toplum içinde yaşayan insanlar kendilerine uygulanan kısıtlamalarla ilgili şu soruları yöneltebilirler?

- İsteddiğim her davranışı yapabilir miyim?
- Hangi davranışları ne kadar yapabilirim?
- İsteddiğim gibi eylememin meşru temeli nedir?
- İsteddiğim gibi eyleyemeyecek olmamın meşru temeli nedir?

Kişilerin bu soruları sormalarının altında yatan motif, zihinlerimizin bir takım doğal haklara sahip olduğumuz bilinciyle dolu olmasıdır. O halde, birlikte yaşamın meşru koşullarının herkes tarafından anlaşılabilmesi, ortak bir doğal hak tanımı ile mümkün olabilecektir.

Peki, söz konusu doğal haklar nelerdir?

Doğal haklar; insanın doğuştan getirmiş olduğu, başkasına devredilemez ve başkası tarafından verilmemiş olan haklardır. Doğal hakların geçerli olduğu düşünölen bir insanlık anına ve o durumda uygulanan hukuk pratiklerine ise doğal hukuk denilir. İnsanların, doğal haklarıyla yaşadığı, doğal hukuk hükümlerinin egemen olduğu bir dönem olduğu kabul edilir. Ancak bu dönem fiktiftir, yani bir gerçeklik taşımamaktadır. Bu kurguya göre, insanların doğal haklarıyla yaşadıkları doğal hukuk dönemlerinden çıkmalarını gerektiren durumlar olmuştur. Aynı kurguya göre, çeşitli filozofların çeşitli şekillerde zikrettikleri gibi doğal hukuktan çıkılmış, bir toplum durumuna geçilmiş ve toplum dinamikleri içinde yaşamaya başlanmıştır. Bu noktada sözü edilen toplum durumu, bir yönetici otoritesi altında yaşanan toplum durumudur. İşte böyle bir toplum halinde yaşamın ve yöneticinin meydana getirdiği kurallar bütününe ise pozitif hukuk denilmektedir.

Doğal hak öğretilerinin temsilcilerinin iddiası, insan eliyle yapılma olan pozitif hukukun temellerinin doğal hukuka yani doğal haklara dayanıyor olmasıdır. O halde modern dünyada mevcut yasalar, yani pozitif hukuk, insanlar eliyle türetilen hukuk, insan elinden bağımsız verili bir takım haklar üzerine inşa edilmiştir. Bu hakların neler olduğunun soruşturmasına girildiğinde ise, onun izlerini felsefe tarihinde Sofistler dediğimiz filozof grubunda bulmamız mümkün görünmektedir.

1 Ahmet Arslan, İlkçağ Felsefe Tarihi: Aristoteles, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007:279

Sofistler için yasalar, modern tabirle pozitif hukuk, bütün siteler için bir evrensellik talebinde bulunamazlar çünkü sadece o sitenin yurttaşları için toplumsal uzlaşma ürünüdürler.² Yasaların genel geçer evrensel olmama nedenlerini, Sofistler'in bilgi ile ilgili görüşlerinde bulabiliriz.

Sofistlere göre insan, her şeyin ölçüsüdür.³ Bu; insan sayısı kadar doğru bilginin olduğunun bir ifadesidir. Dünya üzerinde kaç tane insan varsa, tüm doğruluk ölçütlerine bunların hepsi aynı derecede sahiptir. Bilgi görelidir ve bu görelilik Sofistler tarafından her alana uygulanacaktır. Bu alanlardan biri de kuşkusuz siyaset alanıdır. İnsan için en doğru kabul edilebilecek bir hukuk kuralı yoktur çünkü her yasa aynı doğruluk değerine sahiptir. İşte bu yüzden evrensel bir yasa yoktur. Yasa; ancak uzlaşma ile oluşturulabilecek bir şeydir. Ancak bilginin göreliliğinin sebep olduğu bu durum, toplum içinde kaçınılmaz olarak kargaşaya yol açacaktır. Bu durumda ise insanların ortak bir payda oluşturup ortak doğrular üzerinde yükselen bir hukuk kurmaları gerekmektedir. Sofistlere göre, yasalar eğer uzlaşma dayalı, değişebilir şeylerse, bir de değişmeyen, uzlaşma dayanmayan, insan elinden çıkma olmayan, doğal olan olmalıdır. Sofistler, doğaya uygun olan, doğal olan bir hukuk, ya da bir doğal hukuk var dedikten sonra, bunu, insan yapımı olan hukukun belirleyicisi olarak tanımlamışlardır. Sofistlerin yapmış oldukları tanım, neredeyse tüm modern siyaset teorilerinde de aynı şekilde alınmaya devam edilmiştir. Doğal haklar, pozitif hukuk tarafından bizlere vermiş olan pozitif hakların öncülleri olarak ele alınmışlardır. Buradaki akıl yürütmeye göre; pozitif hukuk değerlidir; çünkü bize, ortak yaşamın mümkün olduğu bir imkân sağlamaktadır. Pozitif hukukun da doğal haklara dayandığını belirttik. Doğal haklar değerlidir, çünkü uzlaşmanın malzemesi değildir. Uzlaşmanın malzemesi olmayan doğal haklar, genel geçer evrensel, değişmezdir. O halde, bir uzlaşım ögesi olma karakterinden sıyrılma, doğal hakları daha değerli kılmaktadır.

Yasaların, insan sayısı ile aynı sayıda farklı karakterde olması, bu yasaların meşruluğu ile ilgili problemlere sebep olmaktadır. Ancak onların değişmezlik, insandan bağımsızlık, evrensellik, gibi özelliklere sahip olmaları meşruluk problemlerini bertaraf edebilecektir. Bununla ilgili en önemli örneği, kölelik ile ilgili olarak verebiliriz. Bir toplumda sahip olunan hakların sadece insanların uzlaşımına bırakılması, kişilerin ihlalleri ile sonuçlanabilmektedir. Ancak bunlar, genel geçer değişmez ilkelere bağlandığında herhangi bir kişi ya da grubun üstünlük ya da ihlali ile sonuçlanmayacaktır. Örneğin insanların doğal hakları arasında yer alan olarak "eşitlik" ilkesi kabul edildiğinde bu ilkeler pozitif hakların da temelini oluşturacağı için eşitlik ilkesini çiğneyen bir hak oluşturulamayacaktır. Bu yönüyle doğal haklar iyi bir toplum durumuna yani iyi bir pozitif hukuka önceldir.

Doğal hakların modern dönemde temsilcileri Hobbes ve Locke'dur. Doğal hakların tanımında olan evrensel olma, kişiden kişiye değişmeden muaf olma gibi özellikler, onları savunan hemen tüm düşünürler tarafından benimsenmiştir. İster kaynağı tanrı olsun, ister olmasın, doğal haklar hep evrensel olarak alınmış ve kişiden kişiye değişebilir olma sıfatından korunmuştur.

Hobbes ile beraber doğa durumu tasvirleri şiddetin de resmedildiği tasvirler olmuştur. Bu sebeple doğal haklar, şiddetin davetçileri olarak gözükmeye başlamışlardır. İnsanlar, doğa durumunda doğal hakları ile yaşarlarken, doğal haklarından aldıkları güç ile diledikleri şekilde davranmaya başlamışlar, bu da herkesin istediğini yapma pratiğini doğurmuştur. Ancak mesele, aynı anda birden fazla kişinin aynı şeyi istemesi noktasına geldiğinde doğal hakların sürdüğü hüküm şiddetle sonuçlanır olmuştur. Çünkü doğal haklar insanlara değişmez, devredilmez, istediklerini yapma hakkı vermektedir. Doğal hakların bu özelliğiyle meydana getirdiği birey, insanın, diğerinin kurdu olduğu bir bireydir. Herkesin birbirinin kurdu olduğu mevcut durum aslında, bir savaş halidir ve anarşinin egemenliği söz konusudur. Bu demektir ki, doğa durumunda doğal hakların işlerliğinin olduğu algısı aslında bir gerçeklik taşımamaktadır. Zira bu savaş halinde doğal hakkını kullanabilen yoktur. Çünkü kimse, kimsenin doğal hakkıyla başa çıkamamaktadır. Doğal hakların geçerli olduğu doğa durumunda bir denetim olmadığı için benimsenin ayrımı da yoktur.⁴ Doğa durumunda adalet ya da özgürlük de yoktur. Adalet yoktur zira haklı ile haksız ayırt edecek bir ortak ölçüt ya da bu ölçütü hayata geçirecek bir ortak güç yoktur. O halde doğal durum, insanların tek tek bireyler olarak doğaları gereği ne durumda olduklarının betimidir. Hobbes'un teorisinde doğal hak; her bir

2 Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi: Sofistlerden Platon'a*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008:35

3 Cemal Güzel, İnsan Hakları Düşüncesinin Gelişimi, *İnsan Hakları*, Ankara Barosu Yayınları, 2005:120

4 Aslı Çavuşoğlu, Jeremy Bentham'ın Felsefesinde Moral-Hukuk İlişkisi:10

insana bir diğerini öldürme hakkını ve özgürlüğünü verir.⁵ İnsanın hakkı olan bir şey elinden alındığında ise ona haksızlık edilmiş olur. İnsanların hakkı yoksa adalet de yoktur.⁶

O halde yukarıda sözü edilen ölçütün oluşturulması gerekmektedir. Kısaca söylersek, doğal haklar ancak kendilerine bir sınır çizildiğinde gerçek birer hak olarak iş görebileceklerdir. Aksi takdirde insanların kullanabildikleri hiçbir hakları olmayacaktır. Sınırlandırma edimi ise ancak bir politik yapı, siyaset eli ile gerçekleştirilecektir. İşte modern toplum sözleşmecî düşüncelerin ortaya çıkma noktası budur: Doğal hakların sınırlandırılmasının gerekliliği.

Hobbes ve Locke, insanların doğuştan sahip oldukları ancak sorunlara sebep olan bu hakların bir siyasal güce devredilerek toplum halinde daha güvenli, barış içinde yaşanacağını söylemişlerdir. Yöneticiler, bu yeni duruma uygun yeni yasalar yapacaklardır. Bu yeni durum artık bir toplum durumudur, bir yöneticinin ve onun oluşturduğu kuralların hâkim olduğu durumdur. Yöneticilerin koydukları kuralların oluşturduğu hukuk, pozitif hukuktur. Pozitif hukuk içinde toplumu oluşturan bireylere pozitif haklar tanınır. İşte bu haklar insanların zaten böyle bir oluşuma girmeden önce sahip olmuş oldukları doğal haklar temelinde inşa edilmiş olan haklardır. Artık sahip olunan hakların bir kısmı siyasal güce, yöneticiye devredilecektir, yöneticinin çizdiği sınırlar içinde davranılacak ve bu sayede barış sağlanacaktır. Bu noktada önemli husus, insanlara haklarını artık pozitif yasalar verecek olsalar da bu yasaların temelinde doğal hakların olacak olmasıdır. Tek fark, doğal haklar artık varlıklarını pozitif haklara borçludurlar. Çünkü yukarıda belirttiğimiz üzere bir sınırlama getirilmeden doğal hakların kullanılma şansları yoktur. Yeni düzenleme ile doğa durumunda her tekin kendisinde olan siyasal iktidar artık topluma bırakılmıştır.⁷

Locke için ise doğa durumu bir başı buyrukluk değil ama özgürlük durumudur. Locke için doğa yasası Hobbes gibi güç, zor ve aldatma yasası değildir. Onun için doğa yasası; insanların akılsal yaratıklar olarak tanrı ve kendi temel eşitlikleri üzerine düşünen evrensel olarak bağlayıcı bir ahlaksal yasa demektir.⁸ Kişilerin kendini koruma ve savunma hakkı ve özgürlük hakkı vardır. Locke için hükümet insanların sivil çıkarlarına hizmet için kullanılmalıdır. İnsanların yaşamlarını, mülklerini, özgürlüklerini yani haklarını korumalıdır.⁹ Yani amaç aslında doğa hukukuna uymayı sağlamaktır.

Görüldüğü üzere modern doğal hukuk temsilcisi iki filozof olan Hobbes ve Locke, insan doğasının nasıl olduğunu da farklı tanımlamışlardır. Ancak insanın doğası gereği iyi olması ve buna göre eylemde bulunması insanın doğası gereği kötü olması ve buna göre eylemde bulunması ya da insanın alışkanlık gereği eylemde bulunması gibi görüşler, eylemde bulunan insanın bilinç, irade ve hürriyetini ortadan kaldırdıkları gibi bir amaç koymasını da kaldırır.¹⁰

1.1. Jeremy Bentham'ın Doğal Hak İtirazı

Jeremy Bentham, pozitif hukukun herhangi bir moral ölçüte dayanmamasına karşı çıkmaktadır. Pozitif hukuk, bir egemene, otoriteye dayanmaktadır ve dayanağın kendisinden tesis edildiği ilkeler ise doğal hukuk ve doğal haklardır. Ancak Bentham'a göre modern doğal hukuk teorik ve pratik açıdan sorunludur. Bu nedenle doğal haklar pozitif hukukun temeli olamazlar. Ancak Bentham doğal hakların temel olduğu pozitif hukukun güvenlik sorununa yanıt veremediğini düşünmektedir. Bentham'ın doğal hak itirazını üç ana başlıkta toplayabiliriz.

1 - İlk itiraz, doğal hakların varlığı ile ilgilidir. Bentham doğal hakların hayali varlıklar sınıfına dâhil olduğunu belirterek onların gerçeklikte var oluşlarına itiraz eder. Zira Bentham, pozitif hukukta insanların bir yönetime girmeden tarihte bir anda yaşadıkları durumun varlığının kabul edilmesini eleştirmektedir. Ona göre çözüm, doğal durumun kabulü ve bir takım doğal hakların temel alınması değildir. Pozitif hukukta da temel ilke, insanların doğal haklarının ihlal edilmeyeceği bir kurallar bütünüdürün sağlanmasıdır. Bu temellendirmenin nedeni, aksi halde hukukun temelinde yerleşecek ilkelerin insan çeşitliliğine hitap edemeyecek olmasıdır. Belirlenmiş hakların önceliği, adalet ve yasama konusunda bir birlik sağlayacaktır. Bu, özel taleplerin çatışmasını engellemek adına

5 Solmaz Zelyüt, *Dört Adalı*, Paradigma Yayınları, 2003:21

6 John Dunn, *Locke*, Çev: F. Dilber, Altın Kitaplar, 2008: 58

7 Güzel, C: 36

8 Frederick Copleston, *Hobbes&Locke*, Çev: A. Yardımlı, İdea, 1998: 136

9 Brian Redhead, *Siyasal Düşüncenin Temelleri*, Çev: H. Özdemir, Alfa, 2001: 153

10 Fazıl Karahan, Niçin Ahlaklı Olmalıyım Sorunu ve Tasavvufun Mükemmel Bir Cevap: Hacı Bektaş Veli Örneği, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2014: 198

işlevlidir.¹¹ Bentham pozitif hukukun belirttiğimiz özelliğini kabul ediyor olsa da onun temelinin gerçekliğinin ancak çözüm üretebileceğini dile getirmektedir.

Pozitif hukuk ise, doğal hukuk gibi hayali değil, gerçek varlıktır. Bu açıdan ele alındığında, gerçek bir varlığın temelinde hayali bir varlığı yerleştirmek sorunludur. Hayali haklar, hayali yasaların ürünüdür. Oysa gerçek haklar gerçek yasaların ürünüdür. O halde gerçek yasalara ulaşabilmek için gerçek temellerin olması gerekmektedir. Gerçek dışılık, dogmatik ve metafizik bir karakter taşımak anlamına gelmektedir. Oysa Bentham tüm siyaset teorisini bir pozitif bilim kesinliğine taşımak istemektedir. Gerçek haklar, varlığı kanıtlanmamış olan biçimsel haklara dayanmamalıdır. Doğal hakların bizim bilgi sınırlarımızı aşan bir karaktere sahip olması, onun üzerindeki etkimizi de yetersiz kılacaktır. Çünkü insan eylemleri ancak mantığının sınırları dâhilinde olan şeyler üzerinde etkili olabilmektedir. Üzerinde bir eylemde bulunulamayan bir hak, yani sınırlandırma yapılamayan bir hak, güven ortamını da tesis edemeyecektir. O halde Hobbes'un hedefinin aksine pozitif hukuk doğal haklara dayandığı sürece bir güven ve huzur ortamı tesis edilemeyecektir.

2 - Bentham'ın doğal haklara diğer itirazı, onların keyfice genişleme riski taşıması dolayısıyladır. Bu genişleme, hesap verilemez tarzda bir özgürleşme ile sonuçlanabilecektir. Özgürlüğün sınırsız genişlemesi ise Bentham'a göre toplumda anarşi ile sonuçlanacaktır. Doğal haklar insanları silahıyla donatırlar ve her tür sınırlamaya direnç gösterirler. Bunun anlamı şudur; eğer insanlara toplumdan önce zaten sahip olduklarını söylediğiniz bir takım haklar verirsiniz, bu hakları toplum eliyle geri alamazsınız. Zira insanlar, politik yapıya, siyasal yönetim altında bile bu hakları kullanmak istediklerini söylerler. Bir taraftan doğal hakların başkasının iyisi için feda edilmemesi görüşü hâkimken diğer taraftan bu hakların başkasının hakkının ya da iyisinin önüne geçmesi tehlikesi her zaman mevcuttur. Her koşulda bu durumun sonucu kaostur. Çünkü doğal haklar, tüm ilkelerin önünde tanımlanmaktadır. Bentham bu görüşlerini dile getirirken mevcut dönemin sorunlarından da bahsetmektedir. Zira endüstri devrimi, korkunç bir yoksulluk ve yaşam kalitesinde düşüşle beraber gelmiştir. Bentham, doğal haklar temelinde yükselen pozitif hukukun mevcut sorunlara bir çözüm getiremediğinin altını çizmek istemektedir. Dönemin yaşam şartları hızlı bir çözüm beklerken, hakların önceliğini savunmak sorunları ortadan kaldırmamaktadır. Mevcut durum, doğal haklara sahip bir grup insanın sınırsız şekilde bu haklarını arttırdığını, bir başka grup insanın ise aynı haklara sahip oldukları halde bunları kullanmadığını göstermektedir. Yani doğal haklar, bir kısım yurttaş için genişlerken bir kısım yurttaş için daralmaktadır. Bu durumun toplum içinde huzur doğurmayacağı çok açıktır. Demek ki doğal hukuk denilen şey adaleti tesis edememektedir. Bu belirsiz ilkeler, gerçek hakların temeli olmamalıdır. Hak Bentham'a göre yasalara temel olan değil, yasalardan türeyen şeyler olmalıdır. İnsanlara haklarını yasalar vermelidir. Eğer haklar sadece zihinlerde var olan soyut şeylerse bunların yaşama geçme şansı yoktur. Ancak gerçek haklar, sadece deneyim aracılığıyla oluşturulmuş olmalıdır. O halde hiçbir hukuk ya da hak doğadan gelmemelidir. Bu görüş, Bentham'dan sonra günümüze dek daha fazla taraftar bulacak ve dile getirilecektir. Doğal hukuk, geleneğin ve sürekliliğin hukuk hayatındaki fonksiyonunu göz ardı ettiği ve her halkın kendi ihtiyaçları olduğu gerçeğini hesaba katmadığı için kabul edilebilir değildir.¹² Çünkü soyuttur ve realiteye uygun değildir. Evrensel nitelikli doğal hukuk anlayışının yerine tecrübe ile alakalı hukuk anlayışı benimsenmelidir. Akla dayandırılması onun gerçekçi olmasını sıkıntıya sokacaktır. Pozitivistler tek gerçek hakkın bir mahkeme tarafından uygulanabilen bir talep olduğunu ve bunun dışındaki bir hak arayışının tamamen sübjektif ve metafizik olduğunu ileri sürerler.¹³

3 – Bentham'ın bir diğer itirazı, kendi öğretisinin temel kaygısı ile ilgilidir. Bentham, insanların tüm edimlerinin nedenini onların efendileri olarak konumlandığı ilkelere bağlar. Bu ilkeler haz ve acıdır. Bentham'a göre insanların davranışları haz ve acının varlığına uyumlu olarak gelişmektedir. İnsanlar, haz getiren bir davranışta bulunurlarken acı getiren davranışlardan kaçmaktadırlar. Doğal haklar öğretisini savunulara göre bir eylem, doğal haklar ile uyumlu olduğu için değerlidir. Bentham ise, eylemin değerini arkasından getirdiği haz ya da acı ölçüğünde değerlendirmektedir. Bu durumda bir politik yapının düzenlediği pozitif hukukun kıstasları da aynı ilkeler ile belirlenmelidir. Pozitif hukukun belirlediği haklar öğretilerinde bir şeyin hak olması onun doğal hak olması değil, haz ya da mutluluk getirmesi ile ilgili olmalıdır. Bu durumda gerçek haklar, ancak hazza dayalı olarak olabilecektir. Bu açıdan bakıldığında hazza dayalı olan hakların diğer insanları da içine aldığını görebiliriz. Doğal haklar mutlak nitelik taşıırken, hazza dayalı haklar mutlaklık iddiasında değildirler. Hazza dayalı haklar, başkasının

¹¹ Frederick Copleston, *Berkeley&Hume*, Çev: A, Yardımlı, İdea, 1998: 62

¹² Yıldırım Torun, *Siyaset Felsefesi Tarihinde Devlet*, Orion, 201: 250

¹³ Norman Barry, *Modern Siyaset Teorisi*, Çev: M, Erdoğan, Y, Şahin, Liberte, 2012: 384

da iyiliğini ve hazzını gözeten haklardır. Bir insan, sadece kendi doğal hakkı olduğu için başkasının bir malını alma teşebbüsünde bulunabilecekken, hazza dayalı pozitif hukuk içinde kişiler kendi davranışlarının sınırlandırılması gerektiğini bileceklerdir. Zira hazlar ancak başka hazların da gözetildiği oranda hak olabileceklerdir.

Toplum sözleşmeleri kuramlarında bir yönetim ve o yönetime itaatin zorunlu olması bahsi geçen anarşinin ya da çeşitli risklerin sona erdirilmesi açısından son derece mühim bir meseledir. Ancak Bentham pozitif hukukun temelinde doğal hakları yerleştirdiğimizde itaatin mümkün olmadığı görüşündedir. Ona göre itaati mümkün kılacak şey de haz ya da acı olmalıdır. Zira hakların varlığı ve kesinliği değil, o hakların yararı söz konusu hakların korunmasını sağlayacaktır. Sadece zihinsel hakların varlığının iddiası ona göre bir politik yapıya itaati mümkün kılmayacaktır.

Bentham'ın doğal haklara yönelttiği itirazlar, onun kurgusal, hayali olan doğa durumundan çıkış teorisini de diğer düşünürlerden farklı açıklamasını içinde barındırmaktadır. Doğa durumu teorilerini hayali yapan unsur da onların doğal haklara dayanıyor olmalarıdır. Ancak gerçeklik, gerçek tehlikeler barındırmaktadır. Bentham'ın toplumsallaşma sürecini tasvir ederken kullandığı önemli kavramlardan biri de suçtur. Bentham, doğal hakların izahında kullanılan hayali sınır aşma edimlerinin yerini, toplumsallaşma sürecinde gerçek suçun aldığını söylemektedir. Bu yüzden onun teorisinde Hobbes ve Locke'un iddiasının aksine bu yeni durum, doğal durumdan daha güvenli olarak tanımlanamaz. Eğer itaat haz ile sağlanır, doğal haklar bir tarafa bırakılırsa ancak o zaman güvenli bir toplum tesis edilebilir. Eğer hukukun tesisinde doğal haklar değil de fayda yani hazzın peşinden gitme ilkesi başat rol oynarsa ancak o zaman insanlar sınırların çizebildiği itaat eden bir topluma kavuşur.¹⁴

Bu noktaya kadar değindiğimiz Bentham'ın itirazları, aslında aynı zamanda doğal hakların belirlenme ilkelerine de yapılan bir itiraz olarak görülmelidir. Doğal hakların içeriği, kendilerini kabul edenler tarafından "iyi" olarak doldurulmuştur. Bentham bu iyi olmanın neliğine de itiraz etmektedir. Zira ona göre her şeyi kendilerine dayandırdığımız iyi kötü gibi kavramlar, açıklanmak için başka kavramlara ihtiyaç duymaktadırlar. Bir şeyin doğru ya da yanlış olması ile ilgili nedenler her zaman yeni bir haklı çıkarma uğraşına ihtiyaç duyacaklardır.¹⁵ Bentham'ın bu kavramlar yerine önerdiği kavramlar daha önce değindiğimiz gibi haz ve acı kavramlarıdır. Bu kavramlar yeterince açıktır ve iyi kötü kavramları gibi metafizik bir karakterde değildirler. Her tür ilkeyi haz ve acı temelli fayda prensibine dayandırmak onların netleşmesini sağlayacaktır. İyi ve kötünün tanımını da haz ve acı ölçüğünde yapmakla Bentham, sisteminde her türlü metafizik soyut ilkeyi reddetmiş olmaktadır.¹⁶

Bentham'ın yaptığı bu tanımlama ile birlikte artık hakların başlangıç noktalarını belirlemek de kolaylaşmaktadır. Haklar, politik bir yapıdan önce var olmuş olamazlar. Bu sayede politik yapıdan bile önce olduğu varsayılan tanımının neredeyse kişiden kişiye değiştiği bir hakkın kabulündense en doğal his olan haz ve acıya dayalı bir hakkın kabulü daha doğru görünmektedir. Yasa yapımında doğal haklara başvurmak, kuru güdültüye başvurmaktan başka bir şey değildir.¹⁷

Bentham'ın doğal hak teorilerine bir başka itirazı ise Fransız Devrimi üzerindedir. Bilindiği gibi Fransız Devrimi, insan hakları savunularıyla ilgili önemli bir dönüm noktasıdır. Bentham, Fransız Devrimi'nde yaşananları eleştirerek hukukun temelindeki doğal hakların sorunlu olduğunu bir kez daha ispatlamaya çalışmaktadır. Onun Fransız Devrimi'ne karşı çıkışını şu şekilde özetleyebiliriz:

İlk olarak Bentham, Fransızların doğal haklara olan inançlarından dolayı bireyin doğuştan getirdikleri bazı haklara sahip olduklarını savunarak devrime giden yolu açtıklarını söyler.

Ona göre bu bildirgenin karakteri anarşi üretmeye eğilimlidir. Çünkü devrimin özneleri, daha ileri isyanları da cesaretlendirmişlerdir. Devrimi gerçekleştirenler insanları hakları konusunda bilgilendirmişlerdir. Üstelik hakların korunması meselesi onlar için sadece bir hak meselesi değil aynı zamanda bir kutsal görev olarak algılanmıştır. Oysa Bentham'a göre mevcut sorunlar devrim gibi radikal yöntemlerle değil, reform türünden yöntemlerle çözülmelidir.

14 Jeremy Bentham, *A Fragment of Government*, Cambridge University Press, 1988: 57

15 Jon Nuttall, *Ahlak Üzerine Tartışmalar*, Çev: A. Yılmaz, Ayrıntı, 1997: 221

16 Jeremy Bentham, *Theory of Legislation*, Elibron Classics, 2005: 253

17 Philip Schofield, *Utility&Democracy*, Oxford Press, 2007: 75

Bir diğer itiraz devrimin aldatıcı tartışmalar barındırıyor olmasıdır. Bunun nedeni aynı şekilde devrimin dayandığı öze ilgilidir. Haklar soyut oldukları için bunların sebep oldukları çeşitli tartışmalar da o kadar soyut, ucu açık ve belirsizdir. Ancak Bentham göre her tür yasa ucu açık olmak bir tarafa, herkes için aynı netlikte olmak zorundadır. Aksi halde yasaları anlamadığı için yasalara uymayan bir topluma ulaşılır.

Devrimin haklara dayanıyor olması, şiddet duygularını cesaretlendirmiştir. Aynı zamanda yasama organlarına kısıtlamalar dayatmıştır. Bu durum, hükümetlerin alacakları tavırların belirlenmesini zorlaştırmıştır.

Oysa beğenilmeyen, uygun bulunmayan pozitif bir yasanın geçersiz kınması için doğa yasasına başvurulması saçmalaktır. Doğa yasası var olmamıştır, var olmadığı için de bilinemez. Doğa yasasına her şeyin dayandırılıyor olması hiçbir hükümet sistemini de mümkün kılmaz. Çünkü bir yasa koyucu olmazsa yasa da olmayacaktır. Fransız ihtilali zamanında insanların haklarıyla ilgili bilgiyle donatılmaları, onlara güç ve isyan hakkı vermektedir. Bu tip deklarasyonlar ona göre birer yasa gibi iş görmek şöyle dursun, sadece birer yol gösterici olmalıdırlar.¹⁸

2. SONUÇ

Jeremy Bentham'ın yaşadığı dönem, insanların oldukça fazla sıkıntı yaşadıkları bir dönem olmuştur. O, bu sıkıntılı dönemle ilgili gerçekleşen çözüm pratiklerinin yetersiz kaldığına tanıklık etmiştir. Yukarıda belirttiğimiz gibi kendisi, insanların mutsuz olmalarına dair çözümlerin onların haklarına referansla gerçekleşmeyeceğinin farkındadır. Bu yüzden tarih boyunca görülen hak ihlali iddialarının doğal haklardan bağımsız olarak ele alınması gerektiğini savunmuştur. Doğal hak başlığı altında tanımlanan haklar, mevcut durumun çözümü değildir hatta Bentham'a göre bu haklar, mevcut durumun sebebidir. O halde, insanların mutlu ve güven içinde, sıkıntısız bir yaşam sürmeleri, pozitif hukuk denilen hukukun, doğal haklar üzerine inşa edilmemesi ile mümkündür.

KAYNAKÇA

- Arslan, A. (2008). İlkçağ Felsefe Tarihi 2, 2.Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Arslan, A. (2007). İlkçağ Felsefe Tarihi 3, 1.Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Barry, N.P. (2012). *Modern Siyaset Teorisi*, 3. Baskı, (Çev: M, Erdoğan ve Y, Şahin), Liberte, Ankara
- Bentham, J. (1998) *A Fragment of Government*, Cambridge University Press, London
- Bentham, J. (2005) *Theory of Legislation*, Elibron Classics, London
- Copleston, F. (1998). *Hobbes&Locke*, (Çev:A,Yardımlı), İdea, İstanbul
- Copleston, F. (1998). *Berkeley&Hume*, (Çev:A,Yardımlı), İdea, İstanbul
- Çavuşoğlu, A. (2011), Jeremy Bentham'ın Felsefesinde Moral-Hukuk İlişkisi (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi
- Dunn, J. (2008). *Locke*, (Çev:F,Dilber), Altın Kitaplar, İstanbul
- Güzel, C. (2005). "İnsan Hakları Düşüncesinin Gelişimi" İnsan Hakları, Ankara Barosu Yayınları, Ankara, 117-142
- Karahan, F. (2014) "Niçin Ahlaklı Olmalıyım Sorunu ve Tasavvuftan Mükemmel Bir Cevap: Hacı Bektaşî Veli Örneği," *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi*, Ankara, 189-210
- Nuttali, J. (1997). *Ahlak Üzerine Tartışmalar*, (Çev: A, Yılmaz), Ayrıntı, İstanbul
- Redhead, B. (2001). *Siyasal Düşüncenin Temelleri*, (Çev: H, Özdemir), Alfa, İstanbul
- Schofield, P. (2007) *Utility&Democracy*, Oxford Press, London
- Torun, Y. (2011). *Siyaset Felsefesi Tarihinde Devlet*, Orion, Ankara
- Zelyut, Solmaz. (2003). *Dört Adalı*, Paradigma, İstanbul

18 A.g.e: 72

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:13.02.2019 ✓Accepted/Kabul:11.09.2019

DOI: 10.30794/pausbed.526884

Araştırma Makalesi/ Research Article

Önder, A., (2019) "Darwin and Devolution in Victorian Dystopia: Strange Case of Dr Jekyll and Mr Hyde and The War of The Worlds", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 37, Denizli, s. 33-42.

DARWIN AND DEVOLUTION IN VICTORIAN DYSTOPIA:STRANGE CASE OF DR JEKYLL AND MR HYDE AND THE WAR OF THE WORLDS

Ayda ÖNDER*

Abstract

In the Victorian Age, many people were apprehended not only by Darwin's theories of evolution, but also the possibilities for a reverse evolution. Thus, Stevenson and Wells build their dystopias on Darwin's evolutionary theories and Victorian fears of devolution. In Strange Case of Dr Jekyll and Mr Hyde, Stevens imagines man's degeneration into savagery as the result of the repressiveness of the Victorian morals that demanded restraint of instinctive urges. He illustrates not only the potential of repressed desires to burst out into ferocity, but also perversity that may result from indulgence in vice behind the mask of sobriety. Similarly, in The War of the Worlds, Wells relates human devolution to the idea of natural selection in human societies. Besides, he anticipates a future in which technology is involved in human evolution, overtaking the functions of certain parts of human body and leaving men deprived of feelings for each other. It is concluded that both of the dystopian novels project the Victorian concerns about the future in relation to the Darwinian theories of evolution and the possibility of devolution.

Keywords: *Dystopia, Darwin, Evolution, Devolution, Natural Selection, Victorian Society.*

VİKTORYA DÖNEMİ DİSTOPİK ROMANLARDA DARWIN VE TERSİNE EVRİM:DR JEKYLL VE MR HYDE'İN TUHAF HİKAYESİ VE DÜNYALAR SAVAŞI

Özet

Viktorya Dönemi İngilteresi'nde birçok insan sadece Darwin'in evrim teorileri yüzünden değil aynı zamanda tersine evrim ihtimalleri sebebiyle endişeye kapılmıştır. Buna bağlı olarak, Stevenson ve Wells distopyalarını Darwin'in evrim teorileri ve Viktoryenlerin tersine evrim korkuları üzerine inşa ettiler. Dr. Jekyll ve Mr. Hyde'da, Stevenson insanın yabanileşmesini içgüdüsel dürtülerin dizginlenmesini isteyen Viktoryen ahlaki değerlerin baskıcılığının bir sonucu olarak hayal etmektedir. Romanında, sadece bastırılmış arzuların vahşete dönüşmesini değil aynı zamanda ağırbaşlılık maskesi ardında ahlaksızlıktan haz almanın bir sonucu olan sapkınlığı da ortaya koymaktadır. Benzer biçimde, Dünyalar Savaşı'nda Wells insanın yozlaşmasını toplumlardaki doğal seleksiyon fikriyle ilişkilendirmektedir. Wells, ayrıca, insan bedeninin bazı parçalarının fonksiyonunu üstlenerek ve insani duyguları ortadan kaldırarak teknolojinin insan evrimine dahil olduğu bir geleceği tahmin etmektedir. Her iki distopik romanın da, Darwin'in evrim teorileri ve tersine evrim ihtimali ile ilişkili olarak gelecek ile ilgili Viktoryen kaygıları yansıttığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Distopya, Darwin, Evrim, Tersine Evrim, Doğal Seleksiyon, Viktorya Toplumu.*

*Öğr. Gör., İstanbul Arel Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, İSTANBUL.
e-mail: aydaonder@arel.edu.tr (orcid.org/0000-0003-3001-780X)

1. INTRODUCTION

The Victorian fin de siècle is a period marked by immense progress and achievements. It was an era of blooming industry, flourishing economy, technological advances and reforms in all spheres. On the other hand, the Victorian era is also regarded as a period of contradictions, in which social movements aiming to improve public morals were accompanied by a class system that obliged many people to live under harsh conditions. The growing prosperity, at some point, was succeeded by uncertainty and apprehension regarding Britain's position in the world. Besides, as Britain's superiority as a global economic power was rivalled by other nations, the Victorian age came to represent an epoch of decline. The confidence in the power of Britain started to be "haunted by fantasies of decay and degeneration" (Ledger & Luckhurst, 2000: viii).

In addition to the economic causes that led to unrest in the British nation, the scientific discoveries and developments too challenged the Victorian worldview and social values, and left many Victorians with questions. One of those developments that affected the Victorian society was undoubtedly the introduction of Darwinian theory. Darwin discussed initially the evolution of plants and animals in his work, *On the Origin of Species* (1859), and then he applied his theories of natural selection specifically to people in *The Descent of Man* (1871). Based on the theories of evolution, the term "Social Darwinism" was coined in the late 19th century in order to refer to the idea that like animals and plants, humans too compete with each other for existence, which results ultimately in "the survival of the fittest". Thanks to Darwin's studies, "evolution" became one of the important principles of biological and social sciences, but it also became a subject of many debates and controversies in the Victorian society (Danahay, 2005: 19).

The evolutionary theories were unsettling to the Victorians because a great number of them were devout, church-going, Bible-reading Christians (Anderson, 2011: 1). Hence, the story of creation in the *Book of Genesis* was believed to explain how and why the Earth and its inhabitants came into existence. On the other hand, this new explanation proposed by the evolutionary theories shook the core of the Victorian belief system. Besides, it posed a threat to the Victorian moral values because it meant to dissolve "the boundary between the human and the animal" (Danahay, 2005: 19), and promoted the naturalness of the bestial urges in humans which were strictly sought to be suppressed by the moral codes of the Victorian society.

Another aspect of Social Darwinism that frightened the Victorians was the possibility of a reverse process; that is to say "devolution" or "degeneration". Whereas Victorians strived for the sake of progress, and distinguished themselves as being superior and civilised compared to the primitive humans, E. Ray Lankester argued, "organisms could de-evolve into simpler, less complex forms" (Danahay, 2005: 20). Although Lankester restricted his arguments to the realm of biology, they were ultimately applied to human nature as well, and the Victorians' anxieties about their future were furthered. In this article, I will discuss the forces proposed by Robert Louis Stevenson and H.G. Wells that might lead mankind to devolution in respectively *Strange Case of Dr Jekyll and Mr Hyde* and *The War of the Worlds*.

2. THE DEGENERATION OF DR JEKYLL INTO MR HYDE IN DR JEKYLL AND MR HYDE

As a counterpart to Lankester's theories of devolution in biology, Cesare Lombroso, an Italian doctor and a criminologist, developed a hypothesis in order to explain the origins of criminal behaviour in humans. He argued in *Criminal Man* (1876) that criminal behaviour had a biological basis, observing that criminals, apes and savages shared particular physical and behavioural traits. Therefore, Lombroso concluded that criminals were more primitive than other human beings, and they represented "a throwback to an earlier, more violent period in human development" (Danahay: 2005, 20). In the Victorian England, theories of degenerate were prevalent and used in a political sense, too. For instance, political opponents could be denounced as being degenerates, or they could be used as a vehicle to reinforce the authority of the middle and upper classes in the society, asserting that "the lower classes were a degenerate form of life, lower on the evolutionary scale than the upper classes" (21). That is to say, those belonging to the working classes were considered to be more primitive and inclined to commit crimes than the members of the upper classes. Robert Louis Stevenson, in his novella, *Strange Case of Dr Jekyll and Mr Hyde*, evokes the theories of evolution and devolution, and reflects on the forces that pave the way to devolution.

In the novella, Stevenson exposes the fundamental dichotomy which existed at the heart of Victorian man; that between *“outward respectability and inward lust”* (Hammond, 1984: 125). Dr Jekyll, who recognizes the eternal human struggle between violent passions and morality, believes that the solution to this conflict lays in *“the separation of those elements”* (Luckhurst & Stevenson, 2006: 53). Therefore, he launches a scientific experiment, and as the consequence of which, he succeeds to release his “dark” side to the world in the figure of Mr Hyde. In accordance with the evolutionary theories, Mr Hyde embodies the qualities of a primitive human both in his appearance and behaviours. Dennis O’Neil in his article titled “Early Transitional Humans” observes that the immediate ancestors of human beings and the early transitional humans were shorter and lighter than modern men (Anderson, 2011: 2). Besides, the ancestors of modern men had further physical distinctions in the skull and facial features. Dennis illustrates that they had physical characteristics that might be considered as deformed when compared to those of modern humans such as larger face, jaw and teeth (2). In Stevenson’s novella, many characters comment on the abnormality of Mr Hyde’s physical appearance that bears obvious similarities to those of the early humans. Mr Richard Enfield, for example, can barely compare him to a human. He refers to Mr Hyde with such phrases as *“not like a man”*, *“like some damned Juggernaut”*, *“really like Satan”* (Luckhurst & Stevenson, 2006: 7). Furthermore, he explicitly states that he feels something is definitely wrong with his appearance even though he cannot name it:

[...] something displeasing, something downright detestable. I never saw a man I so disliked, and yet I scarce know why. He must be deformed somewhere; he gives a strong feeling of deformity, although I couldn’t specify the point. He’s an extraordinary looking man, and yet I really can name nothing out of the way. No, sir; I can make no hand of it; I can’t describe him. And it’s not want of memory; for I declare I can see him this moment. (9)

Mr Richard Enfield’s account of Mr Hyde’s appearance indicates that it is not a particular shape or size of a part of his body that arouses feelings of ugliness in beholders, but his distinct unevolved formation despite his great resemblance to the modern man. It is his unfamiliar looks notwithstanding possessing orderly parts of a human being that creates the difficulty of describing him. Similarly, Mr Utterson too gets *“an impression of deformity without any nameable malformation”* in Mr Hyde’s looks, and observes that *“the man seems hardly human”* (Luckhurst & Stevenson, 2006: 15-6). His description of Mr Hyde as something *“troglydytic”* suggests that he perceives some facial features in him that can be related only to a being that is primitive and less evolved than a modern man. Furthermore, his *“light footsteps”* and *“dwarfish”* stature denote the similarity with the outward aspect of primitive humans (14-5).

On the other hand, Dr Jekyll expresses that even though his new figure is *“less robust”* and *“less developed”*, being Mr Hyde feels *“younger, lighter and happier in body”* because the weariness of a life of constant *“effort, virtue, and control”* is relieved (Luckhurst & Stevenson, 2006: 54-5). The bonds of social expectations and obligations that oppress Dr Jekyll are loosened. *“The freedom of the soul”* fills Mr Hyde with energy and exultation. With the power of new sensations that pervade his being, Mr Hyde is merely refreshed and revitalized. Dr Jekyll admits that the pleasures that Mr Hyde sought were *“undignified”* (57). Once he tasted the indulges that were unfamiliar to Dr Jekyll, he states that Mr Hyde’s desires took a course towards monstrosity;

When I would come back from these excursions, I was often plunged into a kind of wonder at my vicarious depravity. This familiar that I called out of my own soul, and sent forth alone to do his good pleasure, was being inherently malign and villainous; his every act and thought centred on self; drinking pleasures with bestial avidity from any degree of torture to another; relentless like a man of stone. (57)

The fact that Mr Jekyll enjoys liberty in his disguise, keeping his respectable status untainted might be tolerated by contemporary readers, but his urges to make others suffer cannot hold one back from wondering about the causes that might lead the *“evil side”* of Dr Jekyll to be so evil. The theories of evolution and devolution, however, unveil this mystery. Darwin reasons that if human beings had a direct kinship with beasts, the passions that are considered to be peculiar to animals would have to be a part of human nature as much as of animal nature (Geduld, 1983: 8). This assertion comes as a complete opposition to the Victorian notion that there is a clear distinction between humans and animals. The Victorians believed that animals, through their very nature, acted out of their instinctual drives and desires whereas humans were distinguished from animals by the superiority

of their mental development that enabled them to administer control over their behaviour (Butler, 2006: 2). Therefore, the Victorian moral codes expected civilised members of the society to repress their passions to avoid degenerating into savagery. Stevenson, however, illustrates in his novella the dangers of denying the bestial desires in humans and the repressiveness of the Victorian morality that might ultimately degenerate the society into what they feared they would.

Despite knowing that Mr Hyde's disposition is wicked, *"tenfold more wicked"* and he exercises brutality recklessly as in the case of trampling over a little girl's body at the very beginning of the story, Dr Jekyll does not bring an end to the life of Mr Hyde (Luckhurst & Stevenson, 2006: 54). Instead, he protects him and makes *"haste, where it was possible, to undo the evil done by Hyde"* (57). It is because Dr Jekyll considers the mask of Mr Hyde as the only way that may provide him with an opportunity to live out the socially forbidden desires. It is only after he realises that he starts to feel more like Mr Hyde and that he is slowly losing hold of his *"original and better self"* that he decides to choose between his two lives (59). The fact that he begins to wake up in the morning as Mr Hyde although he goes to bed as Dr Jekyll reveals the process in which Dr Jekyll starts to degenerate into Mr Hyde. After some internal debate, Dr Jekyll prefers to go back to his original life and bid a farewell to *"the liberty, the comparative youth, the light step, leaping pulses and secret pleasures"* (60). However, the Victorian concept of free will proves to be ineffectual because two months after his decision, Dr Jekyll starts feeling that his repressed passions were seeking an outlet to be released. Despite his resolution, he cannot restrain himself from drinking the potion *"in an hour of moral weakness"*. Since his desires were repressed for so long, the aggression of Mr Hyde proves to be more violent than ever, which ends up with the murder of Sir Danvers Carew. Only after the death of his poor victim that Mr Jekyll feels remorse for his actions in the guise of Mr Hyde, and decides to redeem his crimes in the future. Since he does not trust in the power of free will any longer, he locks the back door of the laboratory and grounds the key under his heel (61). Once again Dr Jekyll is forced by the environmental pressures to suppress his passions and lead a solemn life because Mr Hyde is now a criminal who is looked for everywhere by the police and destined to face the scaffold.

However, the requisite repression of Mr Hyde is not without consequences because as might be expected, the forbidden desires that are *"so long indulged, so recently chained down, begin to growl for licence"* again (Luckhurst & Stevenson, 2006: 62). Jekyll's case illustrates that the obligation of suppressing bestial urges does not make them disappear. When they are not released in any way, they start to become more violent and consume the consciousness. Therefore, despite Dr Jekyll's all efforts to keep Mr Hyde suppressed, he always returns and prevails over Dr Jekyll at the moments of his moral weaknesses, which eventually transforms Dr Jekyll into *"a creature eaten up and emptied by fever, languidly weak both in body and mind"* (64-5). Dr Jekyll recognizes that the only way to end Mr Hyde and his crimes is to commit suicide. As Hammond (1984) states, *"He [Dr Jekyll] is not faced with a simple choice between good and evil; he is compelled to accept that either both exist or neither"* (125).

3. THE DEGENERATION OF MR HYDE INTO DR JEKYLL IN DR JEKYLL AND MR HYDE

Apart from the claim that the Victorian moral codes that enforce the suppression of bestial desires might actually lead to degeneration, Stevenson argues against the common tendency in the Victorian society to associate criminality with the members of lower classes and regard them as degenerates (Arata, 1996: 34). In accordance with the arguments of Lombroso and Nordau who assert, *"devolution was as endemic to a decadent aristocracy as to a troglodytic proletariat"*, Arata states,

And, indeed, Hyde can be read as a figure of leisured dissipation. While his impulsiveness and savagery, his violent temper, and his appearance all mark Hyde as lower class and atavistic, his vices are clearly those of a monied gentleman. (35)

According to Arata, Stevenson's novella illustrates not only the social and psychological pressures leading Dr Jekyll to turn into Mr Hyde, but also a reverse transformation in which Mr Hyde becomes the embodiment of the repressions which Dr Jekyll desires to escape from. He suggests that the prime source of the tale is *"not that the professional man is transformed into an atavistic criminal, but that the atavist learns to pass as a gentleman"* (39). He asserts that whereas the transitions between Jekyll and Hyde are clear-cut at the beginning, later the

distinction between the two personalities melts away, which gives us the impression that Jekyll and Hyde are not different characters anymore. He insists that both Jekyll and Hyde indulge in committing vices. The difference between the two lies in their manners; Hyde enjoys them “*openly and vulgarly, Jekyll discretely and with an eye to maintaining his good name*” (40).

At the very beginning of the story, Mr Hyde is introduced to the code of “gentlemanliness” when he tramples over the body of the little girl and is collared by Mr Enfield. His brutality and recklessness enrage the child’s family, the doctor and Mr Enfield. They burn with a desire to kill him, but since killing is out of the question, they do “*the next best thing*” that is to threaten him to “*make such a scandal [...] as should make his name stink from one end of London to the other.*” (Luckhurst &, 2006: 7) However, they eventually demand money to keep themselves silent about the incident, and teach Mr Hyde the high importance of a good reputation. Besides, Mr Hyde learns from this incident that a gentleman can sin as long as his name is preserved untainted (Arata, 1996: 40). Mr Enfield points out this upper class manner when he compares asking a question to rolling a stone down a hill (41). He says,

You sit quietly on the top of a hill; and away the stone goes, starting others; and presently some bland old bird (the last you would have thought of) is knocked on the head in his own back garden and the family have to change their name. (Luckhurst & Stevenson, 2006: 8-9)

Mr Enfield implicitly admits that indulging vices behind the appearance of “gentlemanliness” is a common practice among the upper classes. However, since they have the means of preserving their name clean, they escape from being condemned to be degenerated. Although it is usually the members of the lower classes that are the target of assaults of depravity, Stevenson conveys the idea that, as Nordau elucidates, it is chiefly rich and educated people who build up the degenerate population (Arata, 1996: 35). In the case of Mr Hyde, being treated as a gentleman and introduced to the manners of the bourgeois society, he is encouraged to indulge in vices more and more until he cannot control his lust and behaviours.

4. THE DEGENERATIVE ASPECT OF NATURAL SELECTION IN *THE WAR OF THE WORLDS*

In *Strange Case of Dr Jekyll and Mr Hyde*, Robert Louis Stevenson speculates on the likelihood of devolution as the result of the oppressive Victorian moral codes that aim to control the primitive human desires, and comes to the conclusion that suppressing animalistic urges through morality is not an effective way of solving the problem. Similarly, H.G. Wells deals with the idea of devolution in *The War of the Worlds*. He is primarily concerned with the adverse impact of the idea of “the survival of the fittest” in human societies and the threat of developing technology to mankind. However, the problem he puts forth is not left without a solution. He asserts that human intelligence and his capacity as a cooperating member of the society may save humanity from decay and enable progress.

Wells’ views of evolution are highly influenced by the thoughts of T.H. Huxley, who divides evolutionary process into two categories; the “cosmic process” and the “ethical process”. Huxley’s cosmic process is the process of evolution by natural selection that determines the survival of some plants and animals while promoting the extinction of the other species in the competition. On the other hand, the ethical process is a human phenomenon that is capable of influencing the cosmic process (Partington, 2002: 2). Huxley states that the humans are also subject to the cosmic process. Just as animals do, they multiply and compete for the means of support. Consequently, the struggle for existence eliminates those who are “*less fitted to adapt themselves to the circumstances of their existence*” (Luckhurst & Stevenson, 2006: 238). However, he associates the cosmic process in societies with rudimentary civilisations. According to him, social progress would be possible only if the cosmic process were substituted by the ethical process which demands self-restraint in place of ruthless self-assertion, and requires one to help the fellow members of a society, rather than treading down the weaker. Huxley explains, “*its influence is directed not so much to the survival of the fittest, as to the fitting of as many as possible to survive*” (239). He asserts that the idea of competition for perfection would lead only to chaos and decline when applied to human societies, and it would not provide profits for anyone, except for a small group of fittest survivors. Therefore, he believes that the struggle for existence in societies must be restricted through law and morals.

Like Huxley, Wells too regards the cosmic process in Nature as a hostile force that has to be controlled (Reed 31). He indicates that without the influence of the ethical process, man is a beast who is driven by his urges, and needs to compete with others for his survival. On the other hand, the “artificial man” that is the product of the ethical process is capable of eliminating suffering and extinction from human life, being an adherent of disciplined civilisation. In *The War of the Worlds*, Wells demonstrates how humanity is dragged into a chaos when they are obliged to compete with a superior species and when their actions are motivated by the idea of “the survival of the fittest”.

In the opening chapter, Wells positions human beings in an animal realm where they are “scrutinized and studied” by the intellectually and technologically superior beings, the Martians, just as a man observes with a microscope “the transient creatures that swarm and multiply in a drop of water” (Parrinder & Wells, 2005: 7). He explains that since the planet Mars has become inhabitable for the Martians, they have had to look for another planet to settle down in order to survive. Having observed that it is crowded with inferior animals, the Martians have begun the invasion of the Earth as it is the only way of escaping from their destruction. Regarding humans as what humans compare monkeys to themselves, the Martians start to exert their advanced powers ruthlessly over men. Since they are on the verge of extinction, the Martians attack the earthlings being driven by the thoughts of struggle for existence and disregarding the future of other species. The narrator illustrates the destructive impact of the stronger over the weak, referring to the extinction of certain animal species such as the bison and the dodo, and also the extinction of the inferior human races caused by the European immigrants (9), and emphasizes the gravity of the danger that humans encounter. In the face of a superior species that is utterly deprived of morality and compassion, men’s control over the cosmic process is significantly broken, and subsequently, they find themselves compelled to struggle for survival not only with the Martians, but also within their own species.

The ferocity of the cosmic process is observed as soon as the Martians perceive humans approaching to them with a white flag. Even though humans intend to make a peaceful contact with them, the Martians do not seek to build relations with the species that are inferior to them, and therefore they start immediately the extermination of humankind shooting dead anyone within their reach with their advanced technological powers. Over the course of the Martian attack, humans combat with each other in order to survive just as animals do in their realm of life that is subject to the cosmic process. As “natural selection” determines the fittest competitors in the cosmic process, humans’ struggle with each other results in the death of primarily the physically weakest of them which are narrated to be “two women and a little boy” (Parrinder & Wells, 2005: 30). The depravity of moral principles, which regulate the civilized human life, at this brief time of struggle for survival demonstrates that humans can be as savage as animals when they are in need of protecting themselves against the threats to their existence.

Similarly, the fierce struggle for survival among humans is observed when the Martians exhibit their capability of moving and destructing all the beings around them by means of the tripod-like engines. As related by the brother of the narrator, people are forced to seek desperately ways of flying away from the Martians. Some move away in trains and boats, some in carts and others on foot, however, not without much struggle. They rush away in thick multitudes, and fight with one another to get into trains or to embark on boats (Parrinder & Wells, 2005: 92-3). They trample over each other in order to make way for themselves on the roads covered with floats of humans. Some men even attack some young ladies to seize their pony, and leave them to perish while saving their own lives (94).

In the midst of such a chaos created by the slaughters of the powerful Martians and the desperate struggle of the frightened people who are inclined to act on impulse, the narrator emphasizes the necessity of availing of intelligence and adapting oneself to the changing circumstances for survival. He describes that at the sight of approaching Martians across the meadows stretching towards Chertsey, the crowd near the river becomes horror-struck, and feels an urge to escape, combating with each other in which a man recklessly sends the narrator “a blow from the corner of his burden” and a woman thrusts at him with her hand and rushes past him (Parrinder & Wells, 2005: 62). However, the narrator states that he was “not too terrified for thought”. Thanks to his ability of maintaining sanity and rationality under such circumstances, instead of letting himself be drifted along with the rush of people, he comes up with the idea of getting under the water as a defence against the weapons of

the Martians. Wells demonstrates that the idea of “the survival of the fittest” leads only to chaos when applied to human life, and leads the weaker to succumb to death. On the other hand, intelligence provides humans with the strength of counteracting against threats that are posed to their existence, and also gives an opportunity of survival to those who are weaker in physical strength. He sees the possibility of social progress lying in the successful adaptation to the changing conditions, and anticipating swiftly what is to be done under the pressures of the forces beyond men’s control (Reed, 1982: 95).

5. EVALUATION OF HUMAN RESPONSES TO THE CONFLICT WITH ANOTHER SPECIES IN *THE WAR OF THE WORLDS*

Wells speculates that human progress might be interrupted by various forces, and believes that it is men’s dexterity in handling with the threats that will lead them to either decay or salvation. In *The War of the Worlds*, he evaluates the benefits and dangers of the possible reactions against an unexpected threat through the minds of four important characters; the Curate, the narrator’s brother, the Artilleryman and the narrator. The narrator describes the Curate as a coward and selfish hysteric who regards the Martian invasion as a divine intervention of God, and who is unable to think any helpful way of improving their situation. The narrator reports that “*Practically he had already sunk to the level of an animal*” who is deprived of “*reason and forethought*” (Parrinder & Wells, 2005: 134). According to McConnell (1981), the Curate’s response to the Martian threat is the most natural one (138). His behaviours are directed by urges. His lack of self-restraint and inability of acting in cooperation with the narrator when they try to rescue themselves from the imprisonment in the ruined house takes him eventually to death. Wells shows it clearly that in the case of a threat a bestial attitude based on instincts is the least effectual one (139).

In contrast to the selfishness of the Curate who is concerned only with his own survival, the venture of the narrator’s brother to fight with the robbers in order to assist the young ladies exhibit both his bravery and his moral sense. According to McConnell (1981), the attitude of the narrator’s brother is “*a kind of immediate, unreflective common decency in the face of disaster*” (Parrinder & Wells, 2005: 140). However, he states that his attitude is still “*one of the most admirable and most important of human survival mechanism*” (140).

As for the response of the Artilleryman, his thoughts are motivated by the idea of the survival of the fittest. He regards “*the war*” between the Martians and the Earthlings as a competition between the two species for survival, and makes an analogy with the one between men and ants (Parrinder & Wells, 2005: 152). He suggests a vision of future for human beings in which they live in drains, “*cellars, vaults, stores, from which bolting passages may be made to the drains*” (157) like rats and strengthen their knowledge and power till they can reach a level where they are able to combat with the Martians. Therefore, he says that they should form a band of “*able-bodied, clean-minded*” men and women, and furthers,

No lackadaisical ladies – no blasted rolling eyes. We can’t have any weak or silly. Life is real again, and the useless and cumbersome and mischievous have to die. They ought to die. They ought to be willing to die. (157)

He finds the solution for the survival of the human race in raising up strong and intelligent generations while promoting the extinction of the weak. Despite his thoughts sound inspiring at first, he proves to be incompetent to carry out his plans being lazy and more interested in enjoying the activities that he condemns in his words. On the other hand, the narrator emphasises the importance of “*a sanity of the fully self-conscious intellectual*” for the salvation of mankind (McConnell, 1981: 141). After having discovered that the Martians died from bacteria to which their immune systems were not prepared, he states that “*For so it had come about, as indeed I and many men might have foreseen had not terror and disaster blinded our minds*” (Parrinder & Wells, 2005: 168). The narrator makes it clear that to maintain sanity in the face of danger, to try to understand the course of the events and to interpret them rationally will be the most effectual way of overcoming the obstacles encountered in the process of human progress (McConnell, 1981: 141).

6. THE SPECULATIONS ON THE FUTURE OF MANKIND IN *THE WAR OF THE WORLDS*

In addition to the idea of the survival of the fittest that inevitably degenerates humans to savagery when applied to human societies, in *The War of the Worlds*, H. G. Wells expresses his concerns regarding the swiftly

developing technology. At the very beginning of the novel, the narrator points out that the Martians are not savages. On the contrary, they are intellectually so developed that they have realised the danger which their planet is in, and they have been able to create complex machines that enable them to journey towards sunward, and kill other beings expeditiously on a large scale. The narrator even states that the Martians might be actually descending from human-like beings that evolved into their current state in the process of time (Parrinder & Wells, 2005: 127). To strengthen his assumption, he refers to the publication of a writer who speculated, long before the arrival of the Martians, an evolutionary future for human beings in which he stated,

The perfection of mechanical appliances must ultimately supersede limbs; the perfection of chemical devices, digestion; that such organs as hair, external nose, teeth, ears, and chin were no longer essential parts of the human being, and that the tendency of natural selection would lie in the direction of their steady diminution through the coming ages. The brain alone remained a cardinal necessity. (127)

It is rather striking that the description of the Martians given by the narrator when he is imprisoned in a house near a Martian settlement shows parallels to the speculated future for human evolution. He observes from *“the ruined house”* that the Martians do not have nostrils and they have a *“single tight tympanic surface”* as an ear that they probably do not make use of it much because the narrator assumes that the Martians communicate *“without any physical intermediation”* (Parrinder & Wells, 2005: 129). Similarly, even though they have two bunches of eight tentacles around their mouth area for hands, they are depended on the crab-like handling machines for their movements. As for feeding, the narrator observes that they inject the blood of other creatures into their veins by the help of a little pipette. Therefore, they do not have entrails. Finally, the narrator draws the attention to the fact that the Martians are *“heads – merely heads”* (125). He comes to the judgement that being previously human-like creatures, the Martians must have suppressed their bestial traits by means of intelligence, and consequently their brains gradually developed more and more whereas other parts of their bodies became less effectual. Since they became dominated largely by their intelligence, their capability of feeling emotions ceased to exist.

As McConnell (1981) notes, Wells do not relate only a tale of *“the clash of two alien species”* in his novel, but also he reasons about the probable development of human beings in the technological age (130-1). It is undeniable that technological inventions make our lives easier. However, it is also likely that they might *“overadapt the species to the point of extinction”*, leading mankind to a state in which humans cease to be *“recognizably human”* (134-5). Like the Martians, humans might also end up with the disassociation of intelligence from passions in their evolution, and initiate the extermination of other species being separated from *“the natural life of the planet [Earth]”* (136). Wells contemplates that as the idea of the survival of the fittest might lower mankind to the savagery of animal realm, the rapidly developing technology might also degenerate humans into monstrous creatures who do not feel compassion for any other beings, and who might not be different from animals in ruthlessness.

8. CONCLUSION

The Victorian fin de siècle, which was an age of contradictions marked by immense progress and also decadence, witnessed great scientific discoveries and developments that posed a threat to the Victorian worldview and values. One of those developments that affected the Victorian society was undoubtedly Darwin’s evolutionary theory, which was later adapted to human society under the term *“Social Darwinism”*. The evolutionary theories not only provided a new explanation for the creation of the world against the Biblical accounts, but also shook the long-held belief in the supremacy of mankind over other beings, dissolving the assumed boundary between the human and the animal. Accordingly, the bestial urges came to be recognized as natural in human nature, and their role in determining human relationships as inevitable.

Darwin’s ideas had a substantial influence on all kinds of Victorian novel from fantasies to realist novels. This can be understood from the abundance of allusions to evolution as reproduction and the survival of the fittest. Many Victorian writers, such as George Eliot and Thomas Hardy, shunned from idealisation, and gave dispassionate observation of their subjects who found themselves compelled to struggle for existence in a natural world of chance events and conflicting impulses, like the random variations determining the future of evolution

within the Darwinian biology. Robert Louise Stevenson and H. G. Wells, however, took the Darwinian fiction in a completely different direction. In their works, respectively *Strange Case of Dr Jekyll and Mr Hyde* and *The War of the Worlds*, Stevenson and Wells draw on Darwin's evolutionary theories in order to express their distrust in science and technology as a means of progress, and to speculate about the future of humanity that involves the possibility of devolution. Foregrounding Darwin's disturbing revelation of humanity's kinship with animals, both authors unmask the bestial aspects of mankind, which lead their subjects to degenerate into ferocity. Besides, in contrast to the Victorian notion of progress, both authors imagine scientific and technological developments as contributing to the process of devolution. Thus, they both reflect on the forces that might lead humanity to evolution in reverse.

In his novella, Stevenson questions the notion of free will, and speculates on the failure of modern science in dealing with the Victorian dichotomy between the social expectations and the inward bestial desires. The Victorians believed that humans were distinguished from animals thanks to their superior mental development and free will. Therefore, they expected civilised men to restrain their bestial urges in order to avoid from degenerating into savagery. In the case of Dr Jekyll, however, the notion of free will is proven to be ineffectual. Stevenson argues that the bestial instincts are an inborn part of human nature, and therefore, their fulfilment is essential to the healthy state of being. Any denial of what is natural in human beings, as the Victorian morals demanded, results in stronger instinctive cravings, and promotes instinctive behaviour like in animals. Accordingly, Stevenson illustrates in the novella that the more Dr Jekyll suppresses his bestial passions, the more violent his desires become. As free will fails in bringing urges under control, Stevenson doubts that science could provide better solution to the problem. Mr Hyde, the product of modern science embodying Dr Jekyll's primitive nature, is ruled by instincts only. However, indulgence in pleasure without a sense of limit causes him to become entangled in savagery deeper and deeper. He concludes that a complete denial of instinctive needs or seeking to satisfy them without restraints is likely to lead humans to evolve backward.

In *The War of the Worlds*, H.G. Wells treats the idea of devolution in similar way. Being influenced by the thoughts of T. H. Huxley on Social Darwinism, he imagines mankind being taken over by the bestial urge to compete with each other. With the arrival of the Martians, humans lose their supreme position in ecology, and they are placed in a new situation where like animals, they have to act on urges in order to survive. In the novel, we are shown mankind being driven into struggle to exist at the expense of others as in the realm of animals. Wells illustrates the inevitability of human devolution into savagery when they are compelled to compete with each other for survival. He argues that mankind may avoid degeneration as long as they can control the cosmic process of evolution determined by the natural selection. In order to prevent devolution, Wells emphasizes the need for a successful adaptation to changing conditions, and also an ability of swiftly anticipating what is to be done under the pressure of the forces beyond man's control. Apart from elaborating on the idea of "the survival of the fittest" in human societies, Wells envisions that the constantly developing technology too might lead mankind to devolution. As the narrator speculates that the Martians might have been human-like creatures before they were so advanced in technology which might have overtaken the functions of the parts of their bodies, except their heads, Wells indicates to the possibility of a similar evolutionary future for humans in which technological devices overadapt humans to the point where they become deprived of feelings of compassion for other beings or different human races, and motivated by the idea of "the survival of the fittest".

REFERENCES

- Arata, S. D. (1996). The Sedulous Ape: Atavism, Professionalism, and Stevenson's *Jekyll and Hyde*. *Fictions of Loss in the Victorian Fin De Siècle: Identity and Empire* (pp. 33-53). Cambridge: Cambridge University Press.
- Ambrosini, R. & Dury, R. (Eds.) (2006). *Robert Louis Stevenson, Writer of Boundaries*. Wisconsin: Wisconsin University Press.
- Anderson, N. (2011). "The Most Dangerous Man in England," *ESSAI*: Vol. 9, Article 7. Retrieved from <http://dc.cod.edu/essai/vol9/iss1/7>
- Batchelor, J. (1985). The Romances of the 1890s: *The Time Machine, The Island of Dr Moreau, The War of the Worlds*. H.G. Wells (pp. 1-31). New York: Cambridge University Press.
- Butler, L. (2006). That Damned Old business of the War in the Members: The Discourse of (In) Temperance in Robert Louis Stevenson's *The Strange Case of Dr Jekyll and Mr Hyde*. *Romanticism on the Net*. Retrieved from <http://www.erudit.org/revue/ron/2006/v/n44/014000ar.html>
- Danahay, M. A. and Stevenson, R. (2005). Introduction. *Strange Case of Dr Jekyll and Mr Hyde*. (2nd ed., pp. 11-25) Ontario: Broadview.
- Geduld, H. M. (Ed.) (1983) *The Definitive Dr. Jekyll and Mr. Hyde Companion*. New York: Garland.
- Hammond, J. R. (1984) *A Robert Louis Stevenson Companion: A Guide to the Novels, Essays and Short Stories*. London: MacMillan.
- Huxley, T. H. (1968). Evolution and Ethics. *Evolution and Ethics and Other Essays* (46-116). New York: Greenwood.
- James, W. (2000). Review of Degeneration by Max Nordau. *The Fin de Siècle: A Reader in Cultural History, c.1880-1900*. In S. Ledger & R. Luckhurst (Eds., pp. 19-20). New York: Oxford University Press.
- Lankester, E. R. (2000) Degeneration: A Chapter in Darwinism. *The Fin de Siècle: A Reader in Cultural History, c.1880-1900*. In S. Ledger & R. Luckhurst (Eds., pp. 3-12). New York: Oxford University Press.
- Ledger, S. & Luckhurst R. (Eds.) (2000). Introduction: Reading the Fin de Siècle. *The Fin de Siècle: A Reader in Cultural History, c.1880-1900* (pp. xiii-xxiii). New York: Oxford University Press.
- Linehan, K. (Ed.) (2003). *Robert Louise Stevenson: Strange Case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde*. New York: Norton.
- McConnell, F. (1981). Realist of the Fantastic: *The Invisible Man and The War of the Worlds*. *The Science Fiction of H.G. Wells*. In R. Scholes (Ed. pp. 106-143), New York: Oxford University Press.
- Nordau, M. (2000). Degeneration. *The Fin de Siècle: A Reader in Cultural History, c.1880-1900*. In S. Ledger & R. Luckhurst (Eds., pp. 13-16). New York: Oxford University Press.
- Partington, J. S. (2002). H.G. Wells's Eugenic Thinking 1892-1944. Institute of Historical Research Seminar, University of London. Retrieved from https://www.academia.edu/1693185/H.G._Wellss_Eugenic_Thinking_1892-1944
- Philmus, R. M. and Hughes D. Y. (Eds.) (1975). *H. G. Wells: Early Writing in Science and Science Fiction*. California: California University Press.
- Reed, J. R. (1982). *The Natural History of H.G. Wells*. Ohio: Ohio University Press.
- Luckhurst, R. & Stevenson, R. L. (2006). Strange Case of Dr Jekyll and Mr Hyde. *Strange Case of Dr Jekyll and Mr Hyde and Other Tales*. Oxford: Oxford University Press.
- Strachey, J. L. (1995). The War of the Worlds. The Critical Response to H.G. Wells. In W. J. Scheick (Ed., pp. 31-32). Westport: Greenwood.
- Parrinder, P. & Wells, H.G. (2005). *The War of the Worlds*. London: Penguin, 2005.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:07.05.2018 ✓Accepted/Kabul:23.08.2019

DOI: 10.30794/pausbed.421646

Araştırma Makalesi/ Research Article

Yanar, A. ve Erdoğan, Z. (2019). "Denizli Dokumalarının Kültürel Miras ve Coğrafi İşaretleme Bakımından Önemi" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 37, Denizli, s. 43-51.

DENİZLİ DOKUMALARININ KÜLTÜREL MİRAS VE COĞRAFI İŞARETLEME BAKIMINDAN ÖNEMİ*

Ayşem YANAR**, Zeynep ERDOĞAN***

Özet

Anadolu'da tarihi en eskiye dayanan uğraşılardan biri olan dokumacılık içerdiği geleneksel bilgi, kullanılan teknik, yöresel motif gibi özellikleriyle somut ve somut olmayan kültürel miras ögesidir. Geleneksel dokumaların çeşitliliği fazla olsa da günümüz koşullarında üretimlerinde gözle görülür bir azalma yaşanmaktadır. Bazı dokumalar artık dokunmamakta ve müzelerde yerini almakta, bazılarının ise az da olsa otantik ürün olmaları sebebiyle üretimleri yapılmakta ancak kullanım alanlarında değişiklik göstermektedir. Sayıları hızla azalan yöresel dokumalar somut olmayan kültürel miras bağlamında koruma altına alınmakta ve coğrafi işaret uygulamalarında da kullanılarak tescillenmektedir. Bu dokumalar arasında Buldan bezi coğrafi işaret tescilini alarak belgelenmiş, sürdürülebilirliği adına hakkında bilimsel çalışmaların yürütüldüğü yöresel bir dokumadır.

Bu bildiri, Denizli'nin life bağlı el sanatları ürünleri, Buldan bezinin coğrafi işaret tescili, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesinde yürütülmüş Denizli dokumacılığı hakkında tezlere ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Kültürel miras, Coğrafi işaret, Geleneksel dokuma, Denizli.*

IMPORTANCE OF DENİZLİ TEXTILES IN TERMS OF CULTURAL HERITAGE AND GEOGRAPHICAL INDICATION

Abstract

Weaving is one of the oldest traditions in Anatolia. Besides traditional knowledge, it is an intangible and intangible cultural heritage because of the features such as weaving techniques, local patterns. In spite of the diversity of traditional textiles, there is a visible decrease in their production in today's conditions. Some of them are no longer weaved and taking place in the museums, some of them are produced because they are authentic products but they vary in their using area. Numerous Local textiles which are declined dramatically are protected under the context of intangible cultural heritage and geographical indication applications. Among them, Buldan cloth is an important weaving product which has been documented by registering geographical indication and there have been various scientific researches about it in sustainability.

In this study, handicrafts made by using fibers as raw materials in Denizli, significance of the Buldan cloth in terms of geographical indication, thesis about Denizli's weavings carried out at the Faculty of Agriculture of Ankara University are explained.

Key Words: *Cultural heritage, Geographical indication, Traditional weaving, Denizli*

*Bu çalışma, 03-05 Mayıs 2018 tarihlerinde Denizli 2. Ulusal El Sanatları Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

**Dr.Öğr.Üyesi, Ankara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, ANKARA.
e-posta: ayanar@ankara.edu.tr (orcid.org/0000-0001-6240-6290)

***Prof.Dr., Ankara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, ANKARA.
e-posta: zerdogan@ankara.edu.tr (orcid.org/0000-0002-1766-8301)

1. GİRİŞ

El sanatları, üretildiği yörenin kültürel kimliğini oluşturan, yaşam biçimini yansıtan, giyim kuşam elemanını sergileyen boş zaman uğraşısı olmasının dışında yöre halkına ek gelir sağlayan kültür öğelerinden biridir. Türkiye'nin hemen her yöresinde lif, ağaç, taş, toprak, maden, deri, hayvansal artıkların hammadde olarak kullanıldığı el sanatları ürünlerine rastlamak mümkündür. Geleneksel dokumalar life bağlı el sanatları sınıflandırmasında yer almaktadır. Geleneksel el sanatlarının bir kısmı çağlarını tamamlayarak yok olmuş, bir kısmı ise sürdürülmeye çalışılmaktadır. Bu zanaatların ve ürünlerinin sürdürülmemesi, bu alanda somut ve somut olmayan kültürel mirasın kaybolması anlamına gelmektedir. El sanatı ürünleri somut birer ürün sayılsa da yapımında kullanılan hammadde ve üretim tekniği geleneksel bilgidir ve bu sebeple somut olmayan kültürel miras kapsamında ele alınmaktadır.

Yöresel/geleneksel ürünler üretildikleri bölgeye ait özellikleri içerdiğinden o yörenin temsilcileridir. Coğrafyanın özelliğini yansıtan tarım, sanayi ve el sanatları ürünleri de diğer kültürel ve doğal miras unsurları gibi (anıtlar, yapı, kitabe, mağara, yapı toplulukları, sitler vb. gibi) korunması gereken kültürel miraslardır. Tarım, maden ve el sanatı ürünlerinin de koruma altına alınması ve belgelenmesi amacıyla uluslararası düzeyde TRIPS (Ticarette Bağlantılı Fikri Mülkiyet Anlaşması), ulusal düzeyde ise, 1995 yılında kabul edilen coğrafi işaret uygulamasıyla ilgili olarak 555 sayılı Kanun Hükmünde Kararname yürürlüğe girmiştir. Coğrafi İşaretlerin Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamede yer alan madde 1'e göre coğrafi işaret, "belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri itibariyle kökenin bulunduğu bir yöre, alan, bölge veya ülke ile özdeşleşmiş bir ürünü gösteren işarettir" (<http://www.mevzuat.gov.tr>). Türkiye'de yerel/geleneksel ürünler 1995'te Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilen Coğrafi İşaretlerin korunması hakkında 555 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile Türk Patent Enstitüsü tarafından tescil edilerek koruma altına alınmaktadır. KHK'ya göre; coğrafi ürünler kapsamına *doğal ürünler, tarım, maden, el sanatları* ve *sanayi* ürünleri girmektedir.

Coğrafi işaret menşe ve mahreç olmak üzere iki gruba ayrılır. Coğrafi işarete konu olan ürünün üretimi, işlenmesi ve diğer işlemlerinin tamamı, sınırları belirlenmiş coğrafi alanda gerçekleşmek zorunda ise bu durumda bulunan coğrafi işaretlere "menşe" denilmektedir. Ürünün üretimi, işlenmesi ve diğer işlemlerinden en az biri, sınırları belirlenmiş coğrafi alanda gerçekleşmek zorunda ise bu durumdaki coğrafi işaretlere "mahreç" denilmektedir. Örneğin, Buldan bezi sadece Denizli ilinde üretiliyorsa menşe işaret, yakın diğer komşu illerde de benzer üretim tekniği kullanılarak üretiliyorsa mahreç işaret olarak değerlendirilmektedir. 2019 yılı Mart ayı itibariyle Türkiye'de 404 ürün coğrafi işaret tescili almıştır. 404 ürünün 68'i el sanatı ürünüdür, bu ürünlerin 62'si mahreç, 6'sı menşe işaret olarak tescillenmiştir. Ayrıca 22 tane el sanatı ürünü başvuru aşamasındadır. Bu ürünler dışında el sanatlarında hammadde olarak kullanılan Oltu taşı ve Lüle taşı da coğrafi işaret tescilini almış durumdadır; Bursa ipeği, Diyarbakır ipeği ve Ankara tiftiği ise başvuru aşamasında olan el sanatı hammaddeleridir.

Coğrafi işaretin (CI) el sanatları açısından birincil görevi belgelemedir. Kültürel öğelerin yok olmasını engellemek adına atılan ilk adım belgelemedir. Diğer bir görevi, ürünün kalitesi ve yöresel özelliklerinin devamlılığıdır. Yörede üretilen aynı veya benzer el sanatı ürünlerinin coğrafi konum, hammadde ve insan faktörü gibi nedenlerle standardizasyonunun yapılması zordur. CI ile belgelenen ürünleri belirli bir standarda getirmek ve bu standardı sürdürmek olanaklıdır. Coğrafi işaret, yörenin öne çıkmış hammadde ve geleneksel değerlerini göstermekte ve yörenin kalkınmasına katkıda bulunarak ekonomik girdi sağlamaktadır.

Denizli el sanatları ve özellikle geleneksel dokumaları hakkında çok sayıda yazılı kaynağa rastlanmaktadır. Yörenin el sanatları hakkında araştırma projeleri yapılmış, lisans/lisansüstü tezler yürütülmüş ve halen yöre hakkında çalışmalar yürütülmektedir. Denizli dokumacılığının sektör durumuna gelmesi, Buldan bezi dokumalarının coğrafi işaret tescili olarak belgelenmesi kültürel miras öğesi olarak koruma altına alındığı anlamına gelmektedir.

Geçmişten 2010 yılına kadar Buldan bezine yönelik yapılan çalışmalar unsurun tarihini belgelediğinden özellikle fiziksel özelliklerinin tespitine yönelik çalışmalar Buldan bezinin o bölgeye ait olduğunu kanıtlamış ve başvuru dosyası için yol gösterici olmuştur. 2010 yılında Buldan Ticaret Odası tarafından kullanım biçimi mahreç işareti olarak başvurusu yapılmış bezin yapımında kullanılan hammadde, desen ve renk özellikleri, benzeri fiziksel özellikleri tespit edilmesiyle coğrafi işaret tescil başvuru dosyasında belgelenerek coğrafi işaret tescili

alınmıştır. Bu bildiriye, life bağlı el sanatları ürünü geleneksel dokumalardan Denizli iline ait Buldan bezinin geçmişten günümüze kadar üzerinde çalışılmış bazı yazılı kaynaklardan yararlanılarak özellikle coğrafi işaret alması bakımından önemine yer verilmiştir.

2. DENİZLİ'DE LIFE BAĞLI GELENEKSEL EL SANATLARI ÜRÜNLERİ

Yörenin life bağlı el sanatları ve ürünleri hakkında yazılı kaynaklar incelendiğinde, bu konuda yazılmış pek çok makaleye, bildiriye, lisansüstü teze ve kitaba rastlanmıştır.

Eşberk (1939), Türkiye'de Köylü El Sanatlarının Mahiyeti ve Ehemmiyeti adlı yayınında, Kadıköy nahiyesi, Buldan kazası, Güney nahiyesi, Kızıllıhisar nahiyesi, Kızılcabölük nahiyesi, Çal kazasında yer alan dokuma tezgah sayıları ve dokumalarından söz eder. Kadıköy merkez, Geralı, Hisarköy, Yeniköy, Ahılıköy, İncepınar, Ahıdere, Oğuzlar, Demirliköy, Kıranya köylerinde çarşaf ve alacalar (0,60-2,05 m. gibi en) dokunduğunu bildirir. Buldan merkezde pamuklu dokumaların, Karaahmetli köyünde kırmızı, Eziler köyünde koyu ve beyaz renkte dokumaların, Dereli, Ağabey, Işıklar, Karaköy, Eziler köylerinde Kılçar adı verilen yün şalvarlıkların; Güney nahiyesinde ise halı dokunduğunu bildirir. Yayında, Tavas kazası Kızıllıhisar nahiyesinde Meneverek, Kılçar, Çakşırılık adları verilen yün dokumalara ilişkin bilgiler yer almaktadır. Eşberk aynı yayında, Çal kazası köylerinde akbez ve şalvarlık dokunduğu; Ortaköy, Bekirli köylerinde akbez ve alacalar, Süller köyünde halı dokunduğunu bildirir. Ancak kitapta dokumalara ait görsel yer almamaktadır.

Cillov (1949), Denizli El Dokumacılığı Sanayi adlı yayınında Buldan'ın üstlük, peştamal, havlu, mendil, ince gömleklikler, beyaz/renkli astar; ipek dokumacılığı bakımından köklü bir geçmişe sahip olduğunu belirtir, ipek işlemeli üstlükler, ipek mendiller, ipek gömlekliklerin yörede üretildiğini bildirir. Babadağ'da yatak ve yorgan çarşafı, diril, yataklık ve damalı dokumalar; Sarayköy'de çeşitli dokumaların bulunduğu ifade eder. Tavas'ta beyaz astar ve kaput bezi ile Nikfer köyünde el bükümü pamuk iplikten Nikfer bezi; Kızılcabölük nahiyesinde Zefir bezi (jakarlı bez); Kale nahiyesinde beyaz mal olarak astar, kaput bezi ile boyalı mal olarak damalı ve diril dokunduğundan söz eder.

Öz (1953) ise, Buldan ürünlerini, yatak çarşafı, yorgan çarşafı, üstlük, peştamal, havlu, mendil, masa örtüsü, ince gömleklikler, astar, krapon, yastık yüzü, minder yüzü, sofrta takımları, hamam takımları olarak sıralamaktadır.

Başkaya (1958), Babadağ'da üretilen dokumaları karyola ve yorgan çarşafı, patis ve kaput bezleri, kutiller, santıraçlar, cibinlik, dülbent, kanaviçeler, muhtelif örtüler (masa örtüleri, sofrta takımları, mendiller) şeklinde sıralamaktadır.

Aytaç (1970), 1900 yılından itibaren dok (diril) üretimi ile tanındığı, en fazla dokunanlar arasında beyaz astar, çeşitli enlerde diril, damalı dokumalar, yatak ve yorgan çarşafı olduğunu; iplik çeşitleri açıklanırken üstlük, peştamal, krepon, gömleklik dokumaların adları anıldığını, her bölgenin Nikfer bezi gibi ünlü dokumaları olduğunu ifade etmektedir.

Atalayer (1980), Buldan'da parça dokuma ürünlerini peştamal, üstlük, yarım, havlu, çarşaf, mendil, sofralık, metre dokuma ürünlerini Buldan bükülüsü, havlu, tentelik, elbezi, astar, kanaviçe şeklinde bildirmektedir.

Sanayi ve Ticaret Bakanlığının 1989 yılında Türkiye'de il ve ilçelerde yürütülen el sanatları raporuna göre Denizli'de halıcılık, kilimcilik, dokumacılık, örgü işleri, ip urgan yapımı, keçecilik, sim sırma işi, oya dantel nakış işleri yöreye göre değişmekle birlikte var ve kaybolmak üzere olan life bağlı el sanatları arasında sayılmaktadır (Anonim 1989).

Quataert (1993), XIX. yüzyılın sonlarında Buldan'ın yatak ve masa örtüsü yapılan pamuklu kumaşları ile ünlü olduğunu ve 40.000 top alaca kumaş ile benzer miktarda yastık ve yatak çarşafı, yarım milyondan fazla mendil, çok sayıda pamuklu perde üretildiğini bildirir.

Erdoğan (1996), Buldan'da, Buldan bezi, çarşaf, mendil, peştamal, poşu, sofrta bezi, kurulama bezi, çocuk bezi, örtüler gibi düz dokumaların yanında % 85-90 oranında havlu üretimine dikkat çekmektedir. Erdoğan tarafından yürütülen çalışmada dokuma örnekleri, en, boy, metre kare ağırlık, dokuma kalınlık, kopma ve yırtılma

mukavemeti, atkı çözgü sıklığı gibi özellikleri incelenmiş, dokuma örgüsü tespit edilmiş, ayrıca dokumada kullanılan lif cinsi, iplik numarası, iplik büküm sayısı, iplik kılalma oranı, renkli iplik sırası tespit edilmiştir (Resim 1). Buldan bezinin giysilik ve çarşaflık olarak üretiminin yapıldığı ifade edilmiştir. Buldan bezine ağartma işlemi uygulanmakta ve istenilen renkte boyanmaktadır (Resim 2).

ADİ		Buldan bezi		METREKARE AĞIRLIK (g)		125.83	
DRNEK NUMARASI	71	KALINLIK (cm)	0.039	MEKAVEMET (N)	28.98	MEKAVEMET (N)	21.95
ERİSİMİ	85.69	MEKAVEMET (N)	28.98	MEKAVEMET (N)	21.95	MEKAVEMET (N)	21.95
BOY (cm)	31.42	MEKAVEMET (N)	28.98	MEKAVEMET (N)	21.95	MEKAVEMET (N)	21.95
SİKLİK (Adet/100 cm)	120.8	MEKAVEMET (N)	28.98	MEKAVEMET (N)	21.95	MEKAVEMET (N)	21.95
MEKAVEMET (N)	72.4	MEKAVEMET (N)	28.98	MEKAVEMET (N)	21.95	MEKAVEMET (N)	21.95

LİF CİNSİ	ÇİĞİT	Pamuk		Koyu pembe
İPLİK NUMARASI (No)	32.77			
İPLİK BÜKÜM SAYISI (Adet/100 cm)	264			
İPLİK KILALMA ORANI (No)	7.82			
ORGÜ ŞEKLİ	Bez örgü			

Resim 1: Buldan bezine ait bir dokuma analizi
Kaynak: Erdoğan 1996

Resim 2: Buldan bezi boyama işlemi, Buldan, (1994).

Faroqie (2003), XIX. yüzyılın sonlarında Buldan'da yatak örtüsü, masa örtüsü, çarşaf, çeşitli ipeklili ve pamuklu kumaşlar ile mendil, pamuklu perde dokunduğunu ifade etmiştir.

Ateşok (2005), Babadağ'da üretilen dokumaları çarşaf, pike, kadife örtü, ham bez, sofrası bezi olarak sıralamaktadır.

Uğurlu ve Uğurlu (2006), 1800'lü yılların sonunda yöreye gelen göçmenlerin dokudukları "Muhacir Bezi"nden söz ederler. "Krapon" adı ile okul önlüklerinde kullanıldığını, 1950'li yıllarda ipek ve pamuk çizgili bükülünün adı, "Hoşgör" olarak bilindiğini; Buldan dokumalarının bir özelliğinin renkli ipek iplikler ile kaplama, zincir ve suzeni tarzı ile işlemler ve saçakların yapıldığını bildirirler.

Ertuğrul ve Utkun (2009), Buldan'da dokunan parça dokumaları peştamal, üstlük, yarım, havlu, çarşaf, mendil, sofralık metre dokumaları, Buldan bükülüsü (Buldan bezi), tentelik, elbezi, astar ve kanaviçe olarak sıralar. Metre dokumalardan Buldan bükülüsü, atkıda bükülü iplik kullanıldığı için kıvrımlı bir yüzeye sahiptir ve diğer bir adı da Buldan bezidir.

Önlü (2016), Tavas ilçesinin Nikfer beldesinde Nikfer bezi dokumacılığının çok eskiye dayandığını, yörede halen ahşap el dokuma tezgahlarında kadınlar tarafından yürütülmeye çalışıldığını ifade etmektedir.

Sarı (2017a), Denizli'de fabrikalarda ve köy atölyelerinde el dokuma halı üretiminin devam ettiğini, Sarı (2017b) Denizli Kocadere köyünde el dokuma heybelerin bulunduğu ancak bu dokumaların 15-20 yıldır dokunmadığını ifade etmektedir.

Yukarıda bildirilen bilgiler ışığında Denizli ili life bağlı el sanatları bakımından incelendiğinde tüm ilçelerde el sanatlarına rastlandığını; pamuk, yün, ipek ve diğer bitkisel liflerin kullanıldığını; geçmişte dokuma, örme, işleme, keçe gibi tekniklerin kullanıldığını, ürünlerin çok çeşitli olduğunu söylemek mümkündür.

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Türkiye'de geleneksel el sanatları eğitimi üzerine uzmanlaşan akademik kurumların başında Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi gelmektedir. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Kütüphanesinde Denizli yöresi el sanatları hakkında yürütülen 3 bitirme tezi olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan ilki 1952-1953 döneminde Salih Öz'ün "Buldan El Sanatları ve Dokumacılığı Son zamanlardaki İnkişafı", ikincisi

1957-1958 döneminde Hilmi Başkaya'nın "Babadağ Dokumacılığı", üçüncüsü ise 1969-1970 döneminde Vahide Aytaç'ın "Denizli İli Köylerinde Köy Sanatları" konulu tezleridir. Sözü edilen tezler aşağıda sırasıyla verilmektedir.

Öz (1953), Buldan halkının %80'inin dokumacılıkla uğraştığını belirtmektedir. Dokunan dokumaların çarşaf, üstlük peştamal, havlu, mendil, masa örtüsü, ince gömleklikler, astar, krapon, yastık yüzü, minder yüzü, sofrta takımları, hamam takımları olduğunu ifade etmektedir Buldan halkı dokumacılıkta gömme ve yüksek tezgahlar kullanılmaktaydı. Buldan'da bir haftada ortalama 150 balya dokuma yapıldığını, her ailenin tezgahının olduğunu hatta 3-4 ve daha fazla tezgah çalıştırdıklarını belirtmektedir. 1937 yıllarında Buldan da bir ustanın kazancının 25 lira, 1945-1946 yıllarında ise 100-150 liraya yükseldiğini, dokumacılığın yanı sıra toprak işleri, demir işleri, tahta işlerinin de yapıldığını bildirmektedir.

Başkaya (1958), Babadağ'da karyola çarşafı, yorgan, patis ve kaput bezleri, kutiller, cibinlik, tülbent ve kanaviçeler, masa örtüleri, sofrta takımları ve mendillerin dokunduğunu; günde ortalama bir tezgahın 140 cm eninde 10 adet çarşaflık dokuyabildiğini, 160 cm eninde çarşaftan ise günde 8 adet dokunabildiğini belirtmektedir. Patisler günde 15 metre, kutiller 30 metre, 45 cm enindeki kanaviçe 80 metre dokunabilmekteydi. Dahili nüfusu 700 olan Babadağ'ın %99'unun dokumacı olduğunu bildiren yazar, memur olarak Babadağ'a gelen ancak daha sonra görev nedeniyle ayrılan ailelerin bile giderken tezgah götürdüklerini vurgulamaktadır. Babadağ merkezinde tezgah sayısının 3500, ilçeye bağlı 12 köy ile birlikte tezgah sayısının yaklaşık 5000 olduğunu ifade etmektedir. Bir tezgahın ayda 500 lira civarında kazanç getirdiğini bildirmektedir.

Aytaç (1970), Denizli endüstrisinin dokumacılık, bakır, deri, tuğla, kiremit, bitkisel yağ ve boya gibi çeşitli iş kollarından oluştuğunu ifade etmektedir. 1331'de Denizli'ye gelip bir ay süreyle kalıp gözlem yapan Arap seyyahı İbni Batuta, yörede pamuğun kaliteli olduğu ve eğrilip kumaş imalinde kullanıldığını bildirir. Bölgenin öne çıkan Nikfer bezi gibi dokumalarının olmasının yanı sıra dokuma yapan ustaların adları ile anılanları da bulunmaktaydı (Örneğin, Binbaşoğlu'nun morlu alası gibi). 1939 yılında Denizli ilinde 10.000 el tezgahı; 1970'li yıllarda ise 22.486 dokuma tezgahının 2.486'sının motorlu tezgah olduğu belirtilmektedir. O yıllarda Denizli'de 3000 den fazla dokumacının olduğu tahmin edilmektedir.

3. KÜLTÜREL MİRAS OLARAK BULDAN BEZİ VE COĞRAFI İŞARET AÇISINDAN ÖNEMİ

Kültür, tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünüdür. (TDK, 2019). Kültürel miras, geçmiş nesiller tarafından oluşturulan ve gelecek nesillere aktarılan, kendilerine özgü maddi ve manevi değerler bütünüdür. Bu değerler, yörenin mimari yapısı, yeme içme alışkanlıkları, giyim kuşam öğeleri gibi somut kültürü; doğum, ölüm, sünnet gibi özel günlerde sergiledikleri tutum ve davranışlar, ağıt, türkü, ninni, masal ya da bir ürünün yapımında kullanılan geleneksel bilgi gibi somut olmayan kültürü içermektedir.

İnsanlar, tarihin her döneminde ortak kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarılamamasının kaygısını duymuştur. Dünyanın ortak kültürel mirası yüzyıllar boyunca bir arada yaşayarak varlığını sürdürmüştür. Bu ortak miras zaman zaman gelişen ve değişen dünya şartlarına göre kendine yeni yaşama alanları bulmuş, zaman zaman da gelişen sanayileşme ve kentleşme karşısında yok olup gitme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu), 17 Ekim 2003 tarihli 32. Genel Konferansı'nda Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'ni kabul etmiştir. "Sözlü kültürleri güçlü olan, bunun yanında tarihsel yapılar ve sit alanları bakımından zengin olmayan üçüncü dünya ülkeleriyle; kültürel birikimlerini örgün eğitimden ziyade yaygın eğitimle aktaran, sözel belleği ve sözlü kültüre dayalı kültürel birikimi güçlü olan ülkeler için de avantajlar sağlayan bir sözleşme olarak algılanan" bu sözleşmenin 2. maddesinde, "Somut Olmayan Kültürel Miras; toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekanlar anlamına geldiği ifade edilmektedir (Oğuz, 2013; Türkylmaz, 2013).

Kültürel varlıkları ve kültürel mirası koruma adına çok sayıda anlaşma, sözleşme, tüzük, tavsiye kararı, niyet mektubu gibi belgeler kültür ile ilintili kurum ve kuruluşlar tarafından yapılmaktadır. Türkiye, özellikle tarım, gıda ürünleri, el sanatları ve sanayi ürünlerini tescilleyerek koruma altına alma adına coğrafi işaret uygulamasını 1995

yılından bu yana uygulamaktadır. Ulusal düzeyde koruma altına aldığı ürünü uluslararası boyutta da taşıyarak TRIPS anlaşması kapsamında tescil ettirebilmektedir.

Geleneksel el sanatları ürünlerinde olduğu gibi dokumaların bilgi ve özelliklerinin kayıt altına alınmasında önemli uygulamalardan biri Coğrafi işaretlemedir. Coğrafi işaret (CI) tescilli alan bir ürünün yapım tekniği, hammadde gibi özelliklerini de tescilde belirttiğinden önemli belgeleme aracıdır. CI sadece ürünü değil aynı zamanda tescil alan ürün de yöre halkının haklarını korumaktadır. Coğrafi işaretlerin el sanatları açısından işlevleri, geleneksel bilgi ve kültürel değerleri korumak, yerel üretimi ve kırsal kalkınmayı desteklemek, turizme katkı ve dolaylı olarak da üretilen yöresel ürünlerin sürdürülebilirliğini sağlamak şeklinde sıralanabilir.

Coğrafi işarete konu ürünün kalitesinin korunması ve belli bir standartta üretiminin sağlanması, yörede üretim yapanların tescilin sağladığı korumadan öncelikli olarak yararlanmaları, kırsal bölgelerdeki her türlü tarım ve el sanatları ürünlerinin korunması ve böylece bu bölgelerde ekonomik kalkınmanın desteklenmesi amacına yöneliktir. Marangoz ve Akyıldız (2006), “Buldan Bezi”nin coğrafi işaretinin alınmasının yörede yaşayanların ekonomik yaşamlarına olumlu katkı sağlayacağı ve bu ürünün haksız kullanımını önleyeceğini bildirmektedirler. Buldan bezinin coğrafi işaret tescil belgesinde yer alan bilgiler Tablo 1 de sunulmuştur.

Tablo 1: Buldan Bezinin Coğrafi İşaret Tescil Bilgisi (kaynak:<http://www.turkpatent.gov.tr>)

Tescil No: 194
Koruma Tarihi: 27/01/2010
Başvuru No: C2010/013
Başvuru Sahibi: Buldan Ticaret Odası
Başvuru Sahibinin Adresi: Hükümet Cad. No: 20 Buldan/DENİZLİ
Ürünün Adı: Bez
Coğrafi İşaretin Adı: Buldan Bezi
Coğrafi İşaretin Türü: Mahreç İşareti
Coğrafi İşaretin Kaynaklandığı Alan: Denizli İli Buldan İlçesi
Kullanım Biçimi: Markalama

Buldan Bezi için coğrafi işaret tescil başvurusu Buldan Ticaret Odası tarafından yapılmış ve ürünün tescili 2010 yılında alınmıştır. Türk Patent Enstitüsü'nün coğrafi işaret tescil belgesinde 'Buldan Bezi'nin ürün tanımı ve ayırt edici özelliği aşağıda verilen metindeki şekli ile belirtilmektedir.

“Buldan Bezi; çok ince iplikten yapılmış, teri emici özelliği olan, “bürümcük” veya “bükülü bez” olarak da tabir edilen bir kumaştır. Yün, keten, pamuk veya ipek ipliğinden yapılmaktadır. Ancak maliyetten ötürü ipek ipliğinden yapımı diğerlerine göre daha az olup ağırlıklı olarak saf veya fabrikasyon pamuk ipliği kullanılmaktadır. Buldan Bezi yapımında kullanılan iplikler yıkama, boyama, kurutma ve bobinleme işlemlerinden geçer. Boyanan iplikler bükülerek bükümlü iplik halini alır. Bükme derecesine göre oluşacak bezin kullanım alanı da değişmektedir. Tezgâhtan ham olarak çıkan bez sıcak sabunlu suda yıkandıktan sonra enine çekmekte ve karakteristik buruşuk yapısını kazanmaktadır. Buruşuk yapısı sayesinde vücuda yapışmaması (vücutla temas alanının düşük olması), vücutla arasında hava kalması ve iyi bir ısı yalıtımı sağlaması nedeniyle bu kumaşlar, daha ziyade iç çamaşırı yapımında tercih edilmekteyseler de, yazlık dış giysi ve ev tekstili ürünlerinin yapımında da kullanılmaktadır. Türk dokuma kumaş ve işlemelerinde motifler genellikle bitkiseldir. Lale, karanfil gibi çiçekler ve dallar özellikle XVI. yüzyılda çok kullanılmıştır. Renkler kırmızı başta olmak üzere çini mavisini, güvez, pişmiş ayva ve safran sarısıdır. Bu gelenek Buldan dokuma ve işlemelerinde de açıkça görülür. Buldan dokumasında desenler geometrik, bitkisel ve çubukludur. Ayrıca kaplama, zincir ve suzeni tarzı kullanılarak saçaklı yapılır. Renklere ise kırmızı, sarı ve beyaz hâkimdir” (<http://www.turkpatent.gov.tr>).

Buldan bezinin ürün tanımı ve ayırt edici özelliği dışında üretim şekli de detaylı bir şekilde belgelenmiştir. Ci olarak Buldan bezinin denetiminin ise Pamukkale ve Ege Üniversitesi Tekstil Mühendisliğinde görev yapan uzman akademisyenler tarafından yapılacağı tescilde belirtilmiştir.

Atalayer (1980), Buldan bükülüsü, Buldan bezi, Krapon olarak adlandırılan bezlerin özelliklerini incelemiştir. Bazılarının en değerlerini sırasıyla 65cm, 38,2cm, 117,9cm, 114,28cm; çözgü sıklığını 27,8, 42, 19,3, 19,6 tel/cm; atkı sıklığını 16, 17, 14, 16 tel/cm; metrekare ağırlığını 135,779 gr/m², 183,217 gr/m², 128,812 gr/m², 148,247 gr/m² tespit etmiştir. Çözgü ve atkı ipliklerin lif cinsini pamuk; çözgü iplik numaralarını sırasıyla 20, 30, 20, 20 Ne; atkı iplik numaralarını 20, 30, 20, 20 Ne; çözgü iplikte büküm sayısını 20,5, 29,3, 21,2, 23,9 büküm/inç; atkı iplikte büküm sayısını 28,7, 35, 25, 25,7 büküm/inç olarak belirlemiştir.

Erdoğan (1996), 21 adet Buldan bezinin en değerini 101,06±7,98 cm, çözgü sıklığını 111,05±4,57 tel/5cm, atkı sıklığını 73,11±2,22 tel/5cm, metrekare ağırlığı 126,86±4,98 gr/m², kalınlığı 0,612±0,022 mm olarak tespit etmiştir. Çözgü yönünde mukavemet 33,42±1,47kg, atkı yönünde mukavemet 22,83±0,68kg, çözgü yönünde yırtılma mukavemeti 2,92±0,15kg, atkı yönünde yırtılma mukavemeti 2,43±0,10kg belirlemiştir. Çözgü ve atkıda lif cinsini pamuk; çözgü iplikte numara 32,83±0,58 Ne, atkı iplikte numara 27,40±0,89 Ne, çözgü iplikte büküm sayısı 418,10±12,10 adet/100cm, atkı iplikte büküm sayısı 480,60±14,40 adet/100cm şeklinde bildirmektedir.

Buldan bezi hakkında yapılan çalışmalarda bez dokumanın fiziksel özellikleri belgelenmiştir. Coğrafi işaretler, bir yöreye ait ürünlerin yapımında kullanılan üretim tekniği, hammadde ve yapım şekilleriyle birlikte tescillediğinden ürünü belgeleyerek gelecek nesillere iletilmesinde iyi bir araçtır. Dolayısıyla coğrafi işaret ile ulusal çapta belgelenen Buldan bezinin tanınırlığı artmıştır. Bez dokumaya olan farkındalık artmış, popüler kültürde yerini almış, dönemin Karayip korsanları filminin başlıca kostüm malzemesi olarak kullanılmasında ilk tercih sebebi olmuştur. Böylece ulusal tanınırlığı uluslararası boyuta taşınmıştır (<http://www.haberler.com>).

4. SONUÇ

Türkiye kültürel çeşitliliği zengin bir ülkedir. Diğer el sanatları ürünlerinde olduğu gibi dokumalar da yöreden yöreye farklılık göstermektedir. Toplumun tarihi ve toplumsal gelişmeleri kimliği etkilemektedir. Kültür tarihi açısından önemli olan, değişen ve kaybolan değerlerin sonraki kuşaklara aktarılmasıdır. Geçmiş yüzyıllarda hammaddesi Tiftik olan Geleneksel dokumalardan Sof kumaşı günümüzde dokunmamaktadır. Zamanında dünyaca ün kazanmış geleneksel dokumanın günümüzde sürdürülmemesi kültürel açıdan önemli bir kayıptır. Günümüzde dokunmasının yanı sıra sof dokumaya hak ettiği değer de verilmemektedir. Yanar ve Akpınarlı (2016), Geleneksel Ankara Sof Dokumaları üzerine yürüttükleri çalışmada Ankara Etnografya Müzesinde 5 adet, Türkiye'nin ilk özel müzesi olması sebebiyle önemli bir yeri olan Sadberk Hanım Müzesinde ise 1 adet sof dokuma kumaş örneği olduğunu bildirir. Bu dokumaların müzelerde bile yeterli sayıda olmaması, sergi yerine depolarda bulunması hak ettiği değeri görmediği anlamına gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında Buldan bezinin coğrafi işaret olarak tescillenmesi gelecek yıllarda Sof dokumalar gibi yok olmaması adına garanti altına alınmıştır. Geleneksel dokumalar diğer el sanatlarında olduğu gibi birçok nedenden dolayı üretim sorunları yaşamaktadır. Karavar(2017)'in da belirttiği gibi tarihi geri getirmek olanaksızdır ancak sözü edilen kültür varlıklarının araştırılması, tanımlanması, belgelenmesi, koruma altına alınması ve tanıtılması kültürel mirasın korunması adına anlamlı bir amaçtır.

Düz dokumalar Türkiye'nin kültürel mirası olarak etnografik eserler içerisinde ilgi gören kültür varlıklarındandır. Buldan bezi gibi geleneksel bezlere bilimsel ve sanatsal anlamda çağdaş yaklaşımlarla yapılan çalışmalar son yıllarda hız kazanmıştır. Yerel kimlikleri korumak yerel ürünlerin sürdürülebilirliğine ve yeni kullanım alanları yaratılmasına bağlıdır. Geleneksel dokumaların yeni tasarımlarla yorumlanması tüketiminin artmasına olanak sağlamaktadır.

Buldan dokumalarıyla ilgili yürütülen çalışmalar ve tezler sahip olduğumuz kültürel mirasın aynasıdır. Yani bu çalışmalar dokumanın fiziki özelliğini tespit ederek belgelediğinden günümüzde de özgün değerinin korunmasına sebep olmaktadır.

El sanatları ve tekstil alanında çalışanların coğrafi işaret tescili aldıktan sonra ürünlerin ekonomik boyutlarına ağırlık vererek yeni çalışmalar yürütmesi gerekmektedir. Buldan bezinin Cİ tescili öncesi ve Cİ tescili aldıktan sonra sağladığı ekonomik girdinin tartışılması ve Cİ'nin geleneksel bilginin sürdürülebilirliğine sağladığı katkının araştırılması gerekmektedir. Coğrafi işaretleme gibi uygulamalarla geleneksel dokumaların belgelenmesi, gelenekselliğini koruyarak yeni örnekler ve yeni kullanım alanları yaratılması sağlanabilir. Denizli gibi turizm hareketliliği olan yörelerde turistik hediyelik eşya çeşitlendirilmesi, turistik hediyelik eşya üzerinde yöreye ait (endemik bitkiler, hammadde, yörenin öne çıkmış kişileri, hayvanları, özel gün ve tarihleri, toplumsal olayları, taşınır ve taşınmaz kültür varlıkları) unsurların bulundurulması turistik hediyelik eşyanın özgün olma özelliğini artırmaktadır.

Denizli ili coğrafi işaretli ürünlerinin bu özelliklerinin müze ve benzeri kültür kurumlarında vurgulanması, eğitim kurumlarında tanıtılması, öğretilmesi ve aktarılması, Cİ kapsamında somut ve somut olmayan kültürel mirasın birlikte incelenerek belgelenmesi, Buldan bezinin yapım tekniği, hammaddesi ve geleneksel bilgi gibi somut ve somut olmayan kültürel miras açısından bütüncül yaklaşımla korunması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Anonim (1989). *Türk El Sanatları Araştırma Raporu. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı. Küçük Sanatlar ve Sanayi Bölgeleri ve Siteleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 158 s.*
- Atalay, G. (1980). *Buldan dokumaları. Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksekokulu. (Yayımlanmamış Yeterlik Tezi).*
- Ateşok, E. A. (2005). *Babadağ dokumacılığı ve ilçede üretilen düz dokumaların bazı özellikleri. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Ev Ekonomisi (El Sanatları) Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).*
- Aytaç, V. (1970). *Denizli İli Köylerinde Köy Sanatları. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi (Bitirme Tezi).*
- Başkaya, H. (1958). *Babadağ Dokumacılığı. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi (Bitirme Tezi).*
- Cillov, H. (1949). *Denizli El Dokumacılığı Sanayi. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İktisat ve Neşriyat Enstitüsü No: 10. İsmail Akgün Matbaası, İstanbul.*
- Erdoğan, Z. (1996). *Buldan Dokumacılığı Ve İlçede Üretilen Dokumaların Bazı Özellikleri Üzerinde Bir Araştırma. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Ev Ekonomisi (Köy El Sanatları) Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi).*
- Ertuğrul, İ., Utkun, E. (2009). *Buldan Tekstil Sanayinin Gelişimi ve Envanter Araştırması. Ekin Basım Yayın Dağıtım.*
- Eşberk, T. (1939). *Türkiye’de Köylü El Sanatlarının Mahiyeti Ve Ehemmiyeti. Yüksek Ziraat Enstitüsü Çalışmalarından Sayı:44. Recep Ulusoglu Matbaası, Ankara, 146+79 s.*
- Faroqhi, S. (2004). *Osmanlı dünyasında üretmek, pazarlamak, yaşamak. Yapı Kredi Yayınları 1904 Tarih-21 Toplumsal Tarih Araştırmaları Dizisi: 10. Acar Matbaacılık, İstanbul.*
- Türk Patent Enstitüsü. <http://www.turkpatent.gov.tr/TURKPATENT/resources/temp/F163507F-8488-4DF7-8C49-63F4D9521FDD.pdf> Erişim Tarihi: 06.04.2018.
- <https://www.haberler.com/buldan-bezi-filmlerin-gozdesi-oldu-7994391-haberi/>,2015.Erişim Tarihi: 20.11.2017.
- Karavar, G. (2017). “Halı ve düz dokumaların koruma uygulamalarında belgelemenin önemi ve tasarımcının rolü”. *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi, sayı:17,s;103-109.*
- Marangoz, M., Akyıldız, M. (2006). “Doğal ve kültürel mirasın korunması açısından coğrafi işaretlerin önemi ve Buldan Bezi örneği”. *Buldan Sempozyumu, s; 285-297.*
- Oğuz, Ö.(2013). *Somut Olmayan Kültürel Miras Nedir?. Ankara: Geleneksel Yayınları.*
- Önlü, N. (2016). “Nikfer bezi, geçmişten günümüze durum analizi, geliştirilip yaşatılmasına yönelik çözüm önerileri”. *7. Uluslararası İstanbul Tekstil Konferansı. Bildiriler kitabı, 1-13.*
- Öz, S.(1953).*Buldan’da el sanatları ve dokumacılığın son zamanlardaki inkişafı. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi (Bitirme Tezi).*
- Quataert, D. (1993). *Ottoman manufacturing the age of the industrial revolution. Cambridge University Press.*
- Sarı, H. K. (2017a). “El halı dokuyucularının kullandıkları ekipmanlar ve dokuma kaynaklı bedensel rahatsızlıklar”. *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi 5(ÖS:Ergonomi 2016), 301-308.*
- Sarı, H. K. (2017b). “Denizli Kocadere köyünde bulunan el dokuma heybeler üzerine bir araştırma”. *V. Uluslararası Halk Kültürü ve Sanat Etkinlikleri Sempozyumu. Kazan, Ankara.*
- Türk Dil Kurumu. Güncel Türkçe Sözlük. TDK.(2019). http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5ccde859d8ff18.44644379. Erişim tarihi: 04.05.2019.
- 555 sayılı Kanun Hükmünde Kararname. Madde 1. (22.06.2017) <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/4.5.555.pdf>.555
- Türkyılmaz,D. (2013). Somut Olmayan Kültürel Miras Çalışmaları Bağlamında Türksoy Bölgesel Seminerlerine İlişkin Bir Değerlendirme. *Milli Folklor Dergisi.yıl 25, sayı 100,s:40-49.*
- Uğurlu, A., Uğurlu, S.S.(2006). “Yörenin kültürel kimliği olarak Buldan Bezi”. *Buldan Sempozyumu, s;275-280.*
- Yanar,A. Akpınarlı, F. (2016). Geleneksel Ankara Sof Dokumaları. *Ankara Araştırmaları Dergisi. 4(2), 170-179.*

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:24.03.2018 ✓Accepted/Kabul:20.06.2019

DOI: 10.30794/pausbed.403401

Araştırma Makalesi/ Research Article

Gedik, A. ve Üstüner, M. (2019). "Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm Düzeylerine Algıladıkları Müdür Yönetim Tarzının Etkisi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 37, Denizli, s. 53-68.

ÖĞRETMENLERİN ÖRGÜTSEL SINIZM DÜZEYLERİNE ALGILADIKLARI MÜDÜR YÖNETİM TARZININ ETKİSİ*

Aytaç GEDİK**, Mehmet ÜSTÜNER***

Özet

Bu araştırmanın amacı, öğretmenlerin görüşlerine göre örgütsel sinizm düzeyleri ve algıladıkları müdür yönetim tarzı arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Araştırmanın örneklemini oluşturan, 2016-2017 eğitim-öğretim yılı 2. döneminde Malatya ili Battalgazi, Yeşilyurt ve Yazıhan ilçelerindeki okullarda görev yapan 373 öğretmene "Örgütsel Sinizm Ölçeği" ve "Algılanan Müdür Yönetim Tarzı Ölçeği" uygulanmıştır. Öğretmenler örgütsel sinizm ölçeğinde yer alan ifadelere "kısmen" katılmaktadır. Öğretmenlerin algıladıkları müdür yönetim tarzları sıklığı "çoğu zaman" işbirlikli, "nadiren" otoriter, "hiçbir zaman" ilgisiz ve "nadiren" karşı koyucudur. Öğretmenlerin örgütsel sinizm algıları düzeyi cinsiyet, branş değişkenleri açısından anlamlı farklılıklar göstermekte; öğrenim düzeyi açısından anlamlı farklılıklar göstermemektedir. Algıladıkları müdür yönetim tarzlarında branş, açısından anlamlı farklılıklar görülmekte; cinsiyet ve öğrenim düzeyi değişkenleri açısından anlamlı farklılıklar görülmemektedir. Yapılan regresyon analizinde, algılanan yönetim tarzının örgütsel sinizm puanlarına ilişkin varyansın yaklaşık olarak %41,6'sını açıkladığı ve yordayıcı değişkenlerin örgütsel sinizm üzerindeki önem sırasının işbirlikli yönetim ($\beta=-.487$), ilgisiz yönetim ($\beta=.126$), karşı koyucu yönetim ($\beta=.069$), otoriter yönetim ($\beta=.045$) tarzı olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel sinizm, Yönetim tarzı, Müdür, Öğretmenler, Okul yönetimi.

THE EFFECT OF PRINCIPAL'S PERCEIVED ADMINISTRATION STYLE ON THE TEACHERS' ORGANIZATIONAL CYNICISM LEVELS

Abstract

The present study aimed to investigate the correlation between the organizational cynicism levels of teachers and the administration style of the school principal perceived by the teachers. The study included 373 teachers employed in schools at Battalgazi, Yeşilyurt and Yazıhan districts in Malatya, Turkey during the 2016-2017 academic year spring semester. "Organizational Cynicism Scale" and "Principal's Perceived Administration Style Scale" were applied to the participant teachers. Teachers "partially" agreed with the statements in the organizational cynicism scale. The perceived administrative styles of the principals were "mostly" collaborative, "rarely" authoritarian, "never" indifferent, and "seldom" resistant according to the teachers. There was a significant difference between the levels of perception of organizational cynicism of the teachers based on gender and branch variables. There were significant differences between the perceived administrative style of the principal by the teachers based on their branch, gender and education level variables. As a result of the regression analysis conducted to determine whether the perceived administrative style of the principal predicted organizational cynicism levels significantly, it was determined that the perceived administrative style of the principal explained about 41.6% of the

*Bu makale, İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Bilim Dalı'nda, Doç. Dr. M. ÜSTÜNER'in danışmanlığında hazırlanan doktora seminer çalışmasından üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Bilim Dalı, MALATYA.
e-posta: aytacgedik@gmail.com (orcid.org/0000-0003-1665-7456)

***Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, MALATYA.
e-posta: mehmet.ustuner@inonu.edu.tr (orcid.org/0000-0002-1724-8825)

variance in organizational cynicism scores. Based on the standardized regression coefficients, the order of the significance of the predictive variables on the organizational cynicism was collaborative administration ($\beta=-.487$), indifferent administration ($\beta=.126$), resistant administration ($\beta=.069$), and authoritarian administration ($\beta=.045$) styles.

Keywords: *Post-Modernism, New Identities, Macro-Theories, Fragmentation of Identities.*

1. GİRİŞ

Sürekli değişen eğitim sistemindeki ve öğretim programlarındaki yanlış uygulamalar, yönetici görevlendirme süreçlerindeki adaletsizlikler, okul yöneticilerinin yönetimdeki yetersizlikleri, öğretmen-veli-öğrenci ilişkilerinde değişen rollerin getirdiği olumsuzluklar gibi genel sorunlar eğitim sistemimizin yapısını ve işleyişini etkileyebilmektedir. Çoğu zamanda bu etki öğretmenlerin öğrenci, veli, okul yönetimine veya Milli Eğitim Bakanlığı'na yönelik olumsuz tutum geliştirmesine neden olabilmektedir. Öğretmenler eğitimdeki çoğu uygulamayı eleştirebilmekte, yapılan değişikliklerin arka planında eğitim dışı sebepler arayabilmekte ve verilen kararların adaletsizlikler yaratacağını düşünerek, çalıştıkları kurumun geleceğinden endişe duyabilmektedir. Sinizm olarak adlandırılan bu olumsuz tutumlar (Abraham, 2000:269; Dean, Brandes ve Dharwadkar, 1998:345), sorunlar ve adaletsizlikler üzerine inşa edilmiş bir eğitim sistemi içinde görev yapan öğretmenlerin verimliliğini azaltabilecektir. Bu bağlamda öğretmenlerin sinizminin incelenmesi ve sinizme neden olabilecek etkenlerin ortaya çıkarılması önem taşımaktadır. Öğretmenlerin sinizmini etkileyecek nedenlerden birisi de okul yöneticilerinin sergiledikleri yönetim tarzlarıdır.

1.1. Örgütsel Sinizm

Sinizm, bir kişiye, gruba, ideolojiye, toplumsal geleneklere veya kuruma yönelik olumsuz duyguları ve güvensizliğini de içeren hayal kırıklığı ile nitelendirilen, kişilerin genel ve özel tutumlarıdır (Andersson ve Bateman, 1997:450). Bu tanımdan da görüldüğü üzere sinizm birçok alanda görülebilmektedir. Alanyazında sinizm; kişilik (genel) sinizm, toplumsal/örgütsel sinizm, iş gören sinizmi, örgütsel değişime yönelik sinizm ve meslek sinizmi olarak incelenebilmektedir (Abraham, 2000; Dean, Brandes ve Dharwadkar, 1998; Stanley, Meyer ve Topolnytsky, 2005).

Sinizme örgütlerde de sık rastlanabilir. Dean vd. (1998:345) örgütsel sinizmi, kişinin çalıştığı örgüte karşı geliştirdiği, dürüstlükten yoksun örgüt inancı, örgüte karşı olumsuz tutum ve bu tutumlara bağlı olarak örgüte karşı aşağılayıcı ve eleştirel davranışlara eğilimler olarak tanımlamış ve bu olumsuz inanç, tutum ve davranışları sinizmin bilişsel, duyuşsal ve davranışsal boyutları olarak incelemiştir. Bu boyutlar şu şekilde açıklanmaktadır:

Bilişsel Boyut: Örgütsel sinizmin bu boyutu; öfke, hor görme ve kınama gibi olumsuz duygularla meydana gelen, örgütün dürüstlükten yoksun olduğuna yönelik bir inançtır. Bu yönüyle sinizm, eylemlerin ve insan güdülerinin iyiliği ve samimiyeti ile ilgili olan inançsızlık eğilimidir (Dean vd., 1998:345-346).

Duyuşsal (tutum) Boyut: Bu boyutu örgütte meydana gelen olumsuz durumlar sonucunda ortaya çıkan duygusal tepkiler oluşturmaktadır. Bu tepkiler örgüte karşı saygısızlık ve öfke; örgütü düşündüğünde üzüntü, tiksinti hatta utanç duyma şeklinde ortaya çıkabilmektedir (Dean vd., 1998:346).

Davranışsal Boyut: Örgütsel sinizmin davranışsal boyutu, sinik bireyin örgütün aleyhine davranışlar göstermesi olarak açıklanmaktadır. Bu davranışlar bireyin örgüt hakkında çevresine olumsuz bilgiler aktarması, şikayet etmesi, eleştiride bulunması, hatta bu eleştirilerin dürüstlük ve samimiyetten uzak bir şekilde yapılması şeklinde olabilmektedir (Dean vd., 1998:346).

Örgütsel sinizm, bireylerin örgütlerinin ahlaki bütünlükten yoksun olduğu ve adalet, dürüstlük ve samimiyet gibi ilkelerin örgütsel çıkarlar lehine feda edildiği yönündeki inançlarıdır (Bernierth, Armenakis, Feild ve Walker, 2007:311). Bu inançlar bir anda oluşmaz. Andersson'a (1996:1404) göre örgütsel sinizm üç aşamada oluşmaktadır. Bunlardan birincisi gerçekçi olmayan yüksek beklentilerin varlığı, ikincisi bu beklentilerin gerçekleşmemesinden kaynaklanan hayal kırıklığı ve üçüncüsü sonradan görülen hayal kırıklığıdır. Siniklere göre kendilerinin beklentilerine aykırı olan, kontrolü dışında gerçekleşen, dürüstlük ve adaletten uzak uygulamalar örgütün daha iyiye gideceğine

yönelik beklentileri azaltabilir, örgüte güvensizlik, hayal kırıklığı, şüphe ve öfke duyulabilir. Daha sonraları da bu olumsuz tutumlar sinik bireyin örgüte zarar verebilecek şekilde davranışlarına yansiyabilir.

İnsanlar örgütte sinik olmaya kendileri karar veremezler (Brown ve Cregan, 2008:669). Örgütsel sinizm kişilik temelli bir yatkınlık olmayıp, durumsal etkenlerden etkilenen, öğrenilmiş iş tutumudur (Andersson ve Bateman, 1997; Wanous, Reichers ve Austin, 2000). Kişinin iş deneyimden kaynaklanan örgüte karşı değerlendirici bir yargıdır (Cole, Brunch ve Vogel, 2006:463). Johnson ve O'Leary-Kelly (2003:640-641) de, örgütsel sinizmin basitçe "negatif" insanların örgüte yansıttıkları tutumları olmadığını; çünkü bu tutumların çalışma ortamında şekillendiğini belirtmiştir. Bu ifadelerden hareketle öğretmenlerin sinizm algılarının oluşmasında okul yaşantısındaki deneyimlerinin etkili olduğu söylenebilir. Bu deneyimlerden biride müdürleri ile olan ilişkileri olabilir. Okul müdürünün öğretmenle işbirliği yapma düzeyi, değişime olan direnci, okulun akademik başarısıyla olan ilgisi, demokratik veya otoriter olma durumu gibi sergilediği yönetim tarzı öğretmenlerin sinizmine etki edebilir.

1.2.Müdürlerin Yönetim Tarzı

Yönetim, bir örgütte, önceden belirlenmiş amaçları gerçekleştirecek işleri yapmak için bir araya getirilen insanları, örgütleyip eşgüdümleyerek, eyleme geçirme sürecidir (Başaran, 1991:211). Okul yönetiminin amacı da, okulu saptanmış amaçlara uygun olarak yaşatmak ve okulun gelişimini sağlamaktır (Taymaz, 2003:55). Okul müdürleri karar verme ve eyleme geçmede çalışanlarını nasıl eşgüdümleyip yöneteceklerini kendileri seçerler. Bu seçim yönetim tarzı olarak adlandırılabilir.

Yöneticiler ellerindeki kaynakları en iyi şekilde kullanarak mümkün olan en yüksek verimi sağlamaya çalışan insanlardır ve amaçlarını gerçekleştirme sürecinde kuralları koyar, uygular, kurallara uyar, emir alır ve emir verirler (Özgür, 2011:217). Bu amaçlarını gerçekleştirirken çeşitli yönetim tarzlarının etkisinde kalmaktadırlar. Yönetim tarzı, yöneticiye özgü kişisel, öznel davranışlar olarak, yöneticiden yöneticiye değişmektedir (Ergin, 2008). Yöneticinin yönettiği insanlar hakkındaki varsayımları, kişilik özellikleri, örgütün yapısı, örgütün amaçları, yapılan işin niteliği, çalışan insanların özellikleri, zaman gibi özellikler yöneticinin sergilediği yönetim tarzını etkileyen faktörlerden bazılarıdır (Üstüner, 2016:433).

Yönetim tarzı örgütteki çalışanları olumlu ya da olumsuz etkileyebilir. Örneğin yöneticilerin davranışları, yönetim tarzı; yetki ve denetim uygulamaları iş doyumunu etkileyebileceği (Erdil, Keskin, İmamoğlu ve Erat, 2004) gibi, işe yabancılaşmaya da yol açabilmektedir (Şimşek, Çelik, Akgemci ve Fettahlıoğlu, 2006). Okul müdürlerinin yönetim tarzlarının öğretmenlerin okula yönelik olumsuz tutumları olan sinizmi etkileyebileceğinden hareketle, bu araştırma kapsamında okul müdürlerinin yönetim tarzları işbirlikli, otoriter, ilgisiz ve karşı koyucu yönetim tarzları olarak ele alınmıştır.

1.2.1.İşbirlikli Yönetim Tarzı

Çalışanlar karar alma sürecine girme fırsatı bulduklarında ve aktif yönelimde olduklarında görüşlerini belirtme ve yönetim girişimlerini çapraz inceleme olasılıkları daha yüksektir. Yönetim sürecini etkilemiş olan bu kararları için bazı sorumluluklar üstlenecek ve yönetim motivasyonları artacak ve kararlarını eleştirme olasılığı daha düşük olacaktır (Brown ve Cregan,2008:673).Kararlara katılan personel, işine, iş arkadaşlarına ve yönetime karşı olumlu duygular geliştirecek ve iş tatminleri yükselecektir (Feldman ve Hugh, 1986; Akt. Erdil, Keskin, İmamoğlu ve Erat, 2004:19). Bu bağlamda okul müdürü, işbirlikli yönetim tarzını sergileyerek öğretmenlerin yönetim sürecine aktif katılması fırsatını verebilir, kararlarda söz sahibi olmasını sağlayabilir, böylece okula yönelik olumsuz tutumlarının da önüne geçebilir.

1.2.2.Otoriter Yönetim Tarzı

Genellikle bürokratik örgütlerde ve hiyerarşik emir komuta zincirine sahip yapılarda yaygın olarak tercih edilmektedir. Otokratik yönetim tarzında, yöneticiler astlarının belirlenen kurallara, prosedürlere, politikalara ve amaçlara uygun davranmasını istemektedir. Bununla birlikte, yönetici ve astları arasındaki etkileşim ve iletişim düzeyi olabildiğince düşük seviyelerdedir.

Otoriter yönetim tarzına sahip okul müdürünün, okul kurallarının belirlenmesinde kendi başına kararlar vermesi, ödüllendirmeden çok cezalandırmaya önem vermesi, güvenilir olmaktan çok korkulan bir yönetici olmaya çalışması, ilişkilerinde katı ve emir verici bir tarz sergilemesi, ast-üst ilişkilerine önem vermesi, öğretmenlerden itaat beklemesi, verilen emirlere harfiyen uyulmasını istemesi, ilişkilerinde baskın olmaya çalışması, hoşgörü göstermemesi gibi davranışlar gösterebileceği belirtilmektedir (Üstüner, 2016:434).

1.2.3.İlgisiz Yönetim Tarzı

İlgisiz yönetim tarzına sahip yönetici çalışanlarına mümkün olan en fazla özgürlüğü verir. İlgisiz yönetici, amaçların belirlenmesi, kararların alınması ve sorunların çözülmesinde güç ve yetkisini kullanmak istemez, sorumluluktan vazgeçer, kararları erteler, geri besleme yapmaz ve astlarının ihtiyaçlarını karşılamalarına yardımcı olmak için az çaba gösterir (Ogunola, Kalejaiye ve Abrifor, 2013:3).Yönetimle hiç ilgilenmeyen yöneticinin bulunduğu örgütte başı boşluk hakimdir ve çalışanların çoğu kuralsızlık, güvensizlik ve ilgisizlik duyguları içindedir (Özgür, 2011:224). Bu durum ise örgütün amaçlarından sapmasına neden olarak, verimliliği azaltabilir.İlgisiz bir okul müdürü okuldaki sorunları görmezden gelir ya da çözmek istemez, okulun amaçlarını gerçekleştirme düzeyini merak etmez, okuldaki eksikliklerin farkında olmaz.

1.2.4.Karşı Koyucu Yönetim Tarzı

Tüm örgütler gibi eğitim örgütleri ya da okullar da değişim gereksinmelerinden etkilenmektedir. Özellikle de açık bir sistem olan okul, bu yenileşme isteklerine karşı daha kırılabilir bir yapıya sahiptir. Bu açıdan bakıldığında, okullarda değişim son derece doğal ve kaçınılmaz bir olgudur (Beycioğlu ve Aslan, 2010:160). Ancak değişim ve yenileşmeye karşı olan okul müdürlerinin, kendi kurduğu düzenin bozulmasını istememesi, yeni bir faaliyetin yapılmasına karşı çıkması, yönetmelik hükümlerinin dışına çıkmamaya çalışması, rutini takip etmesi, öğretmenlerle ilişkilerinde çatışmacı bir tutum sergilemesi, karşısındakinin sözünü sık sık kesmesi, işler konusunda sürekli başka okul müdürlerinin ne yaptığını bakması, her yapılanın sonunda sorun çıkacakmış gibi davranışları ilekarşı koyucu yönetim tarzı sergilediği söylenebilir (Üstüner, 2016:435-436).

Türkiye’de eğitim örgütlerinde sinizm ile ilişkili olabilecek değişkenlerle ilgili alanyazında çok sayıda araştırma yapılmıştır. Örneğin sinizmin örgütsel bağlılıkla (Ayık, 2015; Kılıç, 2011; Özgan, Külekçi ve Özkan, 2012; Yıldız, 2013); iş doyumu (Arabacı, 2010; Kılıç, 2013); örgütsel adalet (Kutunis ve Çetinel, 2010), okul kültürü (Balay, Kaya ve Cülha, 2013; Karadağ, Kılıçoğlu ve Yılmaz, 2014; Şirin, 2011), örgütsel vatandaşlık davranışı (Yetim ve Ceylan, 2011), yöneticinin iletişim becerileri (Uzun ve Ayık, 2016), örgütsel sessizlik (Demirtaş, Özdemir ve Küçük, 2016; Sezgin Nartgün ve Kartal, 2013), yöneticilerin özgeçmiş davranışı (Konaklı, Özyılmaz ve Çörtük, 2013), liderlik davranışları (Doğan ve Uğurlu, 2014), örgütsel özdeşleşme (Ayık, Şayir ve Bilici, 2016) gibi örgütsel ya da kişisel değişkenlerle ilişkisi araştırılmıştır. Bu araştırmalarda, sinizm kavramının birçok değişken ile ilişkisi belirlenerek, sinizmin daha net bir şekilde anlaşılması sağlanmıştır. Ancak yine de kavramın yeni değişkenlerle ilişkisi ortaya konmalı ve sinizme etki edecek değişkenler saptanarak, gerekli önlemler ya da planlamalar yapılmalıdır. Bu noktadan hareketle, bu araştırma; okul müdürlerinin yönetim tarzının öğretmenlerin sinizm algılarını nasıl etkilediğini ortaya koyarak, öğretmenlerin sinizm algılarını azaltmaya yönelik önlemler alınmasını sağlayabilmesi nedeniyle önem taşımaktadır. Ayrıca araştırma kapsamında öğretmenlerin demografik değişkenlerine göre okul müdürlerinin yönetim tarzını ve örgütsel sinizmi nasıl algıladığı belirlenecektir.

Yukarıda değinilen kuramsal çerçeve ışığında bu araştırmanın genel amacı; öğretmenlerin görüşlerine dayalı olarak okul müdürlerinin yönetim tarzları ile öğretmenlerin sinizmi arasındaki ilişkiyi belirlemek ve çeşitli değişkenler açısından incelemektir. Bu genel amaç kapsamında, çalışmada şu soruların yanıtı aranmıştır:

1. Öğretmenlerin algılarına göre örgütsel sinizm düzeyleri ve okul müdürlerinin yönetim tarzları düzeyleri nedir?
2. Öğretmenlerin algıladıkları örgütsel sinizm ve okul müdürleri yönetim tarzları cinsiyet, öğrenim düzeyi, branş değişkenlerine göre anlamlı farklılıklar göstermekte midir?
3. Okul müdürlerinin işbirlikli, otoriter, ilgisiz ve karşı koyucu yönetim tarzları öğretmenlerin sinizmini anlamlı bir şekilde yordamakta mıdır?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmanın genel amacı öğretmenlerin görüşlerine dayalı olarak okul müdürlerinin yönetim tarzları ile öğretmenlerin sinizmi arasındaki ilişkiyi belirlemek ve çeşitli değişkenler açısından incelemektir. Bu amaçlar doğrultusunda genel tarama modellerinden tekil tarama modeli ve ilişkisel tarama modeli birlikte kullanılmıştır. Genel tarama modelleri değişkenlerin tek tek incelendiği tekil tarama modelleri ile iki ya da daha fazla değişkenin aralarındaki ilişkinin incelendiği ilişkisel tarama modellerinden oluşmaktadır (Büyükoztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2011:232). İlişkisel tarama modellerinde aralarında ilişki aranacak olan değişkenler ayrı ayrı ölçülür ve korelasyon ya da karşılaştırma yolu ile ilişkisel çözümlemesi yapılır (Karasar, 2011:81).

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 2016-2017 eğitim-öğretim yılı 2. döneminde Malatya ili Battalgazi, Yeşilyurt ve Yazihan ilçelerinde görev yapan 9033 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmada da tabakalı örnekleme kullanılmış ve tabaka olarak öğretmenlerin görev yaptığı okul türü kullanılmıştır. Örneklem büyüklüğünün kararlaştırılmasında araştırmanın yönetsel yaklaşımı, araştırmanın modeli, eş zamanlı incelenecek olan bağımsız değişkenlerin sayısı, uygulanacak veri analizi yöntemleri, tahmin için kabul edilen güven düzeyi ve tolere edilecek sapma miktarı dikkate alınır (Büyükoztürk vd, 2011:92). Bu araştırmada % 95 güven düzeyi ve .05 tolerans miktarı dikkate alınarak, tabakalı örneklemede, örneklem büyüklüğünü saptamada Cochran (1962) tarafından önerilen formül kullanılmıştır (Akt. Balcı, 2005:95). Bu formüle göre minimum örneklem sayısı 369 olarak belirlenmiştir. Ancak veri toplama araçlarında, herhangi bir eksik ya da yanlış işaretleme yapıma ihtimaline ve ölçek formunun geri dönüşünün olmaması ihtimali göz önüne alınarak 450 öğretmene ölçek formu uygulanmıştır. Eksik ya da hatalı doldurulan formlarının elenmesi sonucunda, ölçek formları elde edilen 373 öğretmen bu araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama amacıyla kullanılan ölçeklere ilişkin bilgiler aşağıda verilmiştir.

2.3.1. Algılanan Müdür Yönetim Tarzı Ölçeği

Üstüner (2016) tarafından geliştirilen Algılanan Müdür Yönetim Tarzı Ölçeği (AMYTÖ) dört boyut ve 25 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin birinci boyutu *işbirlikli* (7 madde), ikinci boyutu *otoriter* (7 madde), üçüncü boyutu *ilgisiz* (7 madde) ve dördüncü boyutu ise *karşı koyucu* (4 madde) müdür yönetim tarzını ölçen maddelerden oluşmaktadır. AMYTÖ'nin Cronbach α tutarlılık katsayıları, işbirlikli yönetim tarzı boyutu için ".929", otoriter yönetim tarzı için ".895", ilgisiz yönetim tarzı boyutu için ".864" ve karşı koyucu yönetim tarzı boyutu için ".850" olarak hesaplanmıştır (Üstüner, 2016). Bu araştırma kapsamında yapılan hesaplamalar sonucunda ölçeğin Cronbach α tutarlılık katsayıları işbirlikli yönetim tarzı boyutu için ".959", otoriter yönetim tarzı için ".884", ilgisiz yönetim tarzı boyutu için ".730" ve karşı koyucu yönetim tarzı boyutu için ".850" olarak belirlenmiştir. 5'li likert tipinde olan ölçek "1=hiçbir zaman", "2= nadiren", "3=bazen", "4=çoğu zaman", "5=her zaman" şeklinde puanlanmıştır.

2.3.2. Örgütsel Sinizm Ölçeği

Vance, Brooks ve Tesluk (1997) tarafından geliştirilen örgütsel sinizm ölçeği Güzeller ve Kalağan (2008) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Yapılan uyarılama çalışmasında ölçeğin Cronbach α güvenilirlik katsayısı .83 olarak belirlenmiştir. Bu araştırmada ölçeğin güvenilirlik ve geçerliliği yeniden kontrol edilmiş, Cronbach α iç tutarlılık katsayısı .824 olarak hesaplanmıştır. Ölçek tek boyutludur ve 9 maddeden oluşmaktadır. 5'li likert tipinde olan ölçek "1=hiç katılmıyorum", "2= kısmen katılıyorum", "3=orta düzeyde katılıyorum", "4=çoğunlukla katılıyorum", "5=tamamen katılıyorum" şeklinde puanlanmıştır. Ölçekten alınan puanlar arttıkça öğretmenlerin örgütsel sinizm düzeyleri de artmaktadır.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırma bulgularının analizi ve değerlendirilmesinde SPSS istatistik paket programı kullanılmıştır. Araştırmanın amaçları doğrultusunda, okul müdürlerinin yönetim tarzları ve öğretmenlerin sinizm algılarını belirlemede “aritmetik ortalama (\bar{x}) ve standart sapma (SS)” hesaplamaları yapılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeklerden elde edilen puanların aritmetik ortalamalarının yorumlanmasında aşağıdaki tabloda belirtilen puan aralıkları esas alınmıştır.

Tablo 1. Aritmetik Ortalamaların Değerlendirilmesinde Kullanılan Puan Aralıkları

Ölçek	Boyut	Hiç katılmıyorum	Kısmen katılıyorum	Orta düzeyde katılıyorum	Çoğunlukla katılıyorum	Tamamen katılıyorum
Örgütsel sinizm		9-16.2	16.2-23.4	23.4-30.6	30.6-37.8	37.8-45
Ölçek	Boyut	Hiçbir zaman	Nadiren	Bazen	Çoğu zaman	Her zaman
Algılanan müdür yönetim tarzı	İşbirlikli	7-12.6	12.6-18.2	18.2-23.8	23.8-29.4	29.4-35
	Otoriter	7-12.6	12.6-18.2	18.2-23.8	23.8-29.4	29.4-35
	İlgisiz	7-12.6	12.6-18.2	18.2-23.8	23.8-29.4	29.4-35
	Karşı koyucu	4-7.2	7.2-10.4	10.4-13.6	13.6-16.8	16.8-20

Araştırmanın bağımsız değişkenlerine göre hangi istatistiksel analizlerin yapılacağı belirlenmesi için önce elde edilen verilerin normal dağılıp dağılmadığı test edilmiştir. Büyüköztürk'e (2011:42) göre çarpıklık katsayısının standart hataya bölünmesiyle elde edilecek z-istatistiğinin $\alpha=.01$ için ± 2.58 aralığında olması ve ayrıca Skewness ve Kurtosis katsayılarının (\pm) 1 arasında kalması verilerin normalden aşırı sapma göstermediği şeklinde yorumlanabilir. Bu araştırmada elde edilen verilerin bu değerler arasında kaldığı ve verilerin normal dağılımdan aşırı sapma göstermediği görülmüştür.

Öğretmenlerin örgütsel sinizme ve müdür yönetim tarzına yönelik algılarının; cinsiyete, öğrenim düzeyi, öğretmenlik branşına göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için t-testi kullanılmıştır. Yapılan t-testleri gruplar arası anlamlı farklılık bulunduğu durumlarda eta-kare (η^2) etki büyüklüğü değeri hesaplanmıştır. Eta-kare (η^2), bağımsız değişkenin ya da faktörün bağımlı değişkendeki toplam varyansın ne kadarını açıkladığını gösterir ve “0.00” ile “1.00” arasında değişir. Bu değer “.01” düzeyinde “küçük”, “.06” düzeyinde “orta” ve “.14” düzeyinde bir değer ise “geniş” etki büyüklüğü olarak yorumlanır (Büyüköztürk, 2011:44).

Son olarak da okul müdürlerinin işbirlikli, otoriter, ilgisiz ve karşı koyucu yönetim tarzlarının öğretmenlerin sinizmini anlamlı bir şekilde yordama durumunun belirlenmesinde çoklu doğrusal regresyon analizinden yararlanılmıştır. Yapılan tüm analizlerde $\alpha=.05$ düzeyi esas alınmıştır.

3. BULGULAR VE YORUM

3.1. Öğretmenlerin Algılarına Göre Örgütsel Sinizm ve Okul Müdürlerinin Yönetim Tarzları Düzeyleri

Araştırmanın ilk sorusu “öğretmenlerin algılarına göre örgütsel sinizm düzeyleri ve okul müdürlerinin yönetim tarzları düzeyleri nedir?” şeklinde ifade edilmişti. Bu soruya yanıt bulabilmek amacıyla örgütsel sinizm ve algılanan müdür yönetim tarzı ölçeklerinden elde edilen veriler üzerinde betimsel istatistik hesaplamaları yapılmıştır.

Tablo 2. Öğretmenlerin Algıladıkları Örgütsel Sinizm Düzeylerine ve Algılanan Müdür Yönetim Tarzına İlişkin Betimsel Analiz Sonuçları

Ölçek	Boyut	Madde Sayısı	Min.	Max.	\bar{x}	Ss	Katılma /sıklık düzeyi
Örgütsel sinizm		9	9	45	20.53	6.86	Kısmen katılıyorum
Algılanan Müdür Yönetim Tarzı	İşbirlikli	7	7	35	25.68	7,24	Çoğu zaman
	Otoriter	7	7	35	17.64	6.81	Nadiren
	İlgisiz	7	7	35	12.33	4.29	Hiçbir zaman
	Karşı Koyucu	4	4	20	8.03	3.85	Nadiren

Tablo 2'deki bulgulara göre örgütsel sinizm ölçeğinden alınan puanların aritmetik ortalaması " $\bar{x}=20.53$ " ve standart sapması "6.86"dir. Bu bulgudan hareketle araştırmaya katılan öğretmenlerin örgütsel sinizm ölçeğindeki ifadelerle "kısmen" katıldığı söylenebilir.

Algılanan müdür yönetim tarzı ölçeğinin boyutları açısından bulgular incelendiğinde, öğretmenlerin işbirlikli yönetim tarzı boyutundan aldıkları puanların aritmetik ortalamasının " $\bar{x}=25.68$ " ve standart sapmasının "7.24" olduğu görülmektedir. Buna göre öğretmenlerin, müdürlerinin "çoğu zaman" işbirlikli yönetim tarzı sergilediği algısına sahip olduğu söylenebilir. Öğretmenlerin otoriter yönetim tarzı boyutundan aldıkları puanların aritmetik ortalamasının " $\bar{x}=17.64$ " ve standart sapmasının "6.81" olduğu görülmektedir. Buna göre öğretmenlerin, müdürlerinin "nadiren" otoriter yönetim tarzı sergilediği algısına sahip olduğu söylenebilir. Öğretmenlerin ilgisiz yönetim tarzı boyutundan aldıkları puanların aritmetik ortalamasının " $\bar{x}=12.33$ " ve standart sapmasının "4.29" olduğu görülmektedir. Buna göre öğretmenlerin, müdürlerinin "hiçbir zaman" ilgisiz yönetim tarzı sergilemediği algısına sahip olduğu söylenebilir. Öğretmenlerin karşı koyucu yönetim tarzı boyutundan aldıkları puanların aritmetik ortalamasının " $\bar{x}=8.03$ " ve standart sapmasının "3.85" olduğu görülmektedir. Buna göre öğretmenlerin, müdürlerinin "nadiren" karşı koyucu yönetim tarzı sergilediği algısına sahip olduğu söylenebilir. Elde edilen veriler, öğretmenlerin müdürlerinin göstermiş olduğu yönetim tarzını genel olarak "işbirlikli" olarak algıladıklarını göstermektedir.

3.2. Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm ve Müdür Yönetim Tarzı Algılarının Cinsiyet Değişkenine göre Analiz Sonuçları

Öğretmenlerin örgütsel sinizm ve müdür yönetim tarzına ilişkin algılarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için elde edilen veriler üzerinde t testi yapılmış ve eta-kare değerleri hesaplanmıştır. Analiz sonuçları tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm ve Müdür Yönetim Tarzı Algılarının Cinsiyet Değişkenine göre Analiz Sonuçları

Ölçek	Boyut	cinsiyet	n	\bar{x}	SS	sd	t	p	η^2
Örgütsel sinizm		Kadın	188	21.24	7.09	371	2.02	.044*	.01
		Erkek	185	19.81	6.56				
Algılanan Müdür Yönetim Tarzı	İşbirlikli	Kadın	188	25.47	7.48	371	-.571	.568	-
		Erkek	185	25.90	7.01				
	Otoriter	Kadın	188	17.73	7.36	371	.267	.790	-
		Erkek	185	17.54	6.21				
	İlgisiz	Kadın	188	12.41	4.56	371	.337	.736	-
		Erkek	185	12.26	4.02				
	Karşı Koyucu	Kadın	188	7.92	3.95	371	-.579	.563	-
		Erkek	185	8.15	3.74				

*p<.05

Tablo 3'te öğretmenlerin örgütsel sinizm ve müdür yönetim tarzı algılarının cinsiyet değişkeni açısından farklılığına ilişkin analiz sonucu görülmektedir. Kadın öğretmenlerin örgütsel sinizm algı puanları ortalamalarının (\bar{x} =21.24) erkek öğretmenlere (\bar{x} =19.81) göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Aritmetik ortalamalar arasındaki bu farklılığın anlamlılığına ilişkin yapılan t-testi sonucunda kadın ve erkek öğretmenlerin örgütsel sinizm algılarının anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmektedir ($p<.05$, $t=2.02$). Hesaplanan η^2 değerine (.01) göre örgütsel sinizm açısından cinsiyet değişkeninin küçük etki büyüklüğüne sahip olduğu söylenebilir.

Tabloda 3'teki bulgular algılanan yönetim tarzı açısından incelendiğinde, araştırmaya katılan öğretmenlerin puan ortalamaları arasında anlamlı farklılıklar olmadığı görülmektedir ($p>.05$). Yani kadın ve erkek öğretmenler müdürlerinin yönetim tarzını benzer şekillerde algılamaktadır.

3.3. Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm ve Müdür Yönetim Tarzı Algılarının Öğrenim Düzeyi Değişkenine göre Analiz Sonuçları

Öğretmenlerin örgütsel sinizm ve müdür yönetim tarzına ilişkin algılarının öğrenim düzeyi değişkenine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için elde edilen veriler üzerinde t testi yapılmıştır. Elde edilen bulgular tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm ve Müdür Yönetim Tarzı Algılarının Öğrenim Düzeyi Değişkenine göre Analiz Sonuçları

Ölçek	Boyut	Öğrenim düzeyi	n	\bar{x}	SS	sd	t	p	η^2
Örgütsel sinizm		Lisans	315	20.55	6.66	371	.131	.883	-
		Yüksek lisans	58	20.41	7.90				
Algılanan Müdür Yönetim Tarzı	İşbirlikli	Lisans	315	25.63	7.25	371	-.319	.750	-
		Yüksek lisans	58	25.96	7.26				
	Otoriter	Lisans	315	17.48	6.73	371	-1.046	.296	-
		Yüksek lisans	58	18.50	7.19				
	İlgisiz	Lisans	315	12.31	4.41	371	-.211	.854	-
		Yüksek lisans	58	12.43	3.63				
	Karşı Koyucu	Lisans	315	7.94	3.81	371	-1.001	.317	-
		Yüksek lisans	58	8.50	4.04				

Tablo 4'te öğrenim düzeyi değişkenine göre öğretmenlerin örgütsel sinizm ve müdürlerinin yönetim tarzına ilişkin algılarında, aldıkları puanların ortalamalarına göre anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir ($p > .05$). Başka bir deyişle öğrenim düzeyi ne olursa olsun, öğretmenlerin örgütsel sinizm ve müdürlerinin yönetim tarzına ilişkin algıları birbirine benzemektedir.

3.4. Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm ve Müdür Yönetim Tarzı Algılarının Branş Değişkenine göre Analiz Sonuçları

Öğretmenlerin örgütsel sinizm ve müdür yönetim tarzına ilişkin algılarının branş değişkenine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için elde edilen veriler üzerinde t testi yapılmış ve eta-kare değerleri hesaplanmıştır. Analiz sonuçları tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5: Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm ve Müdür Yönetim Tarzı Algılarının Branş Değişkenine göre Analiz Sonuçları

Ölçek	Boyut	Branş	n	\bar{x}	SS	sd	t	p	η^2
Örgütsel sinizm		Sınıf öğr.	102	19.29	7.07	371	-2.155	.032*	.012
		Branş öğr.	271	21.00	6.73				
Algılanan Müdür Yönetim Tarzı	İşbirlikli	Sınıf öğr.	102	27.16	6.68	371	2.436	.015*	.015
		Branş öğr.	271	25.13	7.38				
	Otoriter	Sınıf öğr.	102	16.35	6.41	371	-2.253	.025*	.013
		Branş öğr.	271	18.12	6.90				
İlgisiz	Sınıf öğr.	102	12.40	4.45	371	.184	.854		
	Branş öğr.	271	12.31	4.24					
Karşı Koyucu	Sınıf öğr.	102	7.75	3.42	371	-.861	.390		
	Branş öğr.	271	8.14	4.00					

* $p < .05$

Tablo 5'e göre, öğretmenlerin örgütsel sinizm ölçeğinden aldıkları puan ortalamaları sınıf ya da branş öğretmeni olma durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($t(371) = -2.155$, $p < .05$). Aritmetik ortalamalar incelendiğinde branş öğretmenlerinin ($\bar{x} = 21.00$) sınıf öğretmenlerine ($\bar{x} = 19.29$) göre örgütsel sinizm algılarının

daha yüksek olduğu görülmektedir. Branş değişkeninin örgütsel sinizm üzerinde ne düzeyde etkili olduğunu belirlemek amacıyla hesaplanan eta-kare ($\eta^2=.012$) değerine göre öğretmenlerin örgütsel sinizm ölçeğinden aldıkları puanlara ait toplam varyansın %1.2' sinin branş değişkenine bağlı olduğu söylenebilir. Etki büyüklüğüne ilişkin hesaplanan bu değer, branş değişkeninin örgütsel sinizm üzerinde “küçük” etki büyüklüğüne sahip olduğunu göstermektedir.

Yönetim tarzı ölçeğinin boyutları açısından tablo5 incelendiğinde öğretmenlerin branşlarına göre aldıkları puanlar işbirlikli ($t(371)=2.436$, $p<.05$) ve otoriter yönetim tarzı ($t(371)=-2.253$, $p<.05$) boyutlarında anlamlı farklılıklar göstermekteyken, ilgisiz ve karşı koyucu yönetim tarzları boyutlarında anlamlı farklılıklar göstermemektedir ($p>.05$).

İşbirlikli yönetim tarzı boyutundan alınan puanların aritmetik ortalamaları incelendiğinde sınıf öğretmenlerinin ($\bar{x}=27.16$) branş öğretmenlerine ($\bar{x}=25.13$) göre müdürlerinin işbirlikli yönetim tarzı davranışlarını daha çok gösterdiği algılarına sahip olduğu söylenebilir. Branş değişkeninin işbirlikli yönetim tarzı algısı üzerinde ne düzeyde etkili olduğunu belirlemek amacıyla hesaplanan eta-kare ($\eta^2=.015$) değerine göre öğretmenlerin işbirlikli yönetim tarzı boyutundan aldıkları puanlara ait toplam varyansın %1.5' unun branş değişkenine bağlı olduğu söylenebilir. Etki büyüklüğüne ilişkin hesaplanan bu değer, branş değişkeninin işbirlikli yönetim tarzı üzerinde “küçük” etki büyüklüğüne sahip olduğunu göstermektedir.

Otoriter yönetim tarzı boyutundan alınan puanların aritmetik ortalamaları incelendiğinde branş öğretmenlerinin ($\bar{x}=18.12$) sınıf öğretmenlerine ($\bar{x}=16.35$) göre müdürlerinin otoriter yönetim tarzı davranışlarını daha çok gösterdiği algılarına sahip olduğu söylenebilir. Branş değişkeninin otoriter yönetim tarzı üzerinde ne düzeyde etkili olduğunu belirlemek amacıyla hesaplanan eta-kare ($\eta^2=.013$) değerine göre öğretmenlerin otoriter yönetim tarzı boyutundan aldıkları puanlara ait toplam varyansın % 1.3' ünün branş değişkenine bağlı olduğu söylenebilir. Etki büyüklüğüne ilişkin hesaplanan bu değer, branş değişkeninin otoriter yönetim tarzı üzerinde “küçük” etki büyüklüğüne sahip olduğunu göstermektedir.

3.5. Algılanan Müdür Yönetim Tarzının Öğretmenlerin Örgütsel Sinizmini Yordamasına İlişkin Analiz Sonuçları

Okul müdürlerinin işbirlikli, otoriter, ilgisiz ve karşı koyucu yönetim tarzlarının öğretmenlerin sinizmini anlamlı bir şekilde yordayıp yordamadığını belirlemek için elde edilen veriler üzerinde çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 6'dayer almaktadır.

Tablo 6: Algılanan Müdür Yönetim Tarzının Öğretmenlerin Örgütsel Sinizmini Yordamasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	Standard Hata _B	β	t	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	28.123	2.269		12.392	.000		
İşbirlikli	-.461	.052	-.487	-8.892	.000	-.626	-.421
Otoriter	.045	.054	.045	.826	.409	.422	.043
İlgisiz	.201	.086	.126	2.348	.019	.468	.121
Karşı Koyucu	.122	.108	.069	1.133	.258	.478	.059

($R=.645$, $R^2=.416$) ($F_{(4-368)}=65.424$, $p=0.00$)

Sinizm üzerinde etkisi olduğu düşünülen, işbirlikli, otoriter, ilgisiz ve karşı koyucu yönetim tarzlarının, sinizmi ne düzeyde yordadığını ortaya koymak için yapılan çoklu regresyon analizi sonucunda, işbirlikli, otoriter, ilgisiz ve karşı koyucu yönetim tarzları birlikte örgütsel sinizm ile anlamlı bir ilişki ($R=.645$, $R^2=.416$) göstermektedir ($F_{(4-368)}=65.424$, $p<.01$). Söz konusu bu dört değişken birlikte, örgütsel sinizme ilişkin toplam varyansın % 41.6 'sını açıklamaktadır. Standartlaştırılmış regresyon katsayılarına göre, yordayıcı değişkenlerin örgütsel sinizm üzerindeki önem sırası işbirlikli yönetim ($\beta= -.487$), ilgisiz yönetim ($\beta=.126$), karşı koyucu yönetim ($\beta=.069$), otoriter yönetim

($\beta=.045$) tarzıdır. Regresyon testlerinin anlamlılık testleri incelendiğinde, yordayıcı değişkenlerden sadece işbirlikli ve ilgisiz yönetim tarzlarının örgütsel sinizmi anlamlı bir şekilde yordadığı görülmektedir. Otoriter ve karşı koyucu yönetim tarzları ise örgütsel sinizmi yordamada önemli bir etkiye sahip değildir.

Tablo6’ da yer alan ikili ve kısmi korelasyonlar değerlendirildiğinde, örgütsel sinizm ile işbirlikli yönetim tarzı arasında negatif yönde ve orta düzeyde bir ilişkinin olduğu ($r= -.626$), ancak otoriter, ilgisiz ve karşı koyucu yönetim tarzı değişkenleri kontrol edildiğinde bu iki değişken arasındaki kısmi korelasyon katsayısının “ $r=-.421$ ” olduğu görülmektedir.

Örgütsel sinizm ile otoriter yönetim tarzı arasında pozitif yönde ve orta düzeyde bir ilişkinin olduğu ($r= .422$), ancak işbirlikli, ilgisiz ve karşı koyucu yönetim tarzı değişkenleri kontrol edildiğinde bu iki değişken arasındaki kısmi korelasyon katsayısının “ $r=.043$ ” olduğu ve sıfıra yakın bir değer aldığı görülmektedir.

Örgütsel sinizm ile ilgisiz yönetim tarzı arasında pozitif yönde ve orta düzeyde bir ilişkinin olduğu ($r= .468$), ancak işbirlikli, otoriter ve karşı koyucu yönetim tarzı değişkenleri kontrol edildiğinde bu iki değişken arasındaki kısmi korelasyon katsayısının “ $r=.121$ ” olduğu görülmektedir.

Örgütsel sinizm ile karşı koyucu yönetim tarzı arasında pozitif yönde ve orta düzeyde bir ilişkinin olduğu ($r=.478$), ancak işbirlikli, otoriter ve ilgisiz yönetim tarzı değişkenleri kontrol edildiğinde bu iki değişken arasındaki kısmi korelasyon katsayısının “ $r=.059$ ” olduğu sıfıra yakın bir değer aldığı görülmektedir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırmanın amacı; öğretmenlerin algılarına göre okul müdürlerinin yönetim tarzları ile öğretmenlerin sinizmi arasındaki ilişkiyi belirlemek ve çeşitli değişkenler açısından incelemektir.

Araştırmada öğretmenlerin örgütsel sinizm ölçeğinde yer alan ifadelerle “kısmen katıldıkları” belirlenmiştir. Başka bir ifade ile öğretmenler düşük düzeyde örgütsel sinizm algılarına sahiptir. Alanyazında öğretmenlerin düşük düzeyde örgütsel sinizm algılarına sahip olduğu bulgusuna çeşitli araştırmalarda ulaşılmıştır (Atmaca, 2014; Ekinci, 2015; Helvacı ve Çetin, 2012; Kahveci ve Demirtaş, 2015; Kalağan ve Güzeller, 2010; Korkut ve Aslan, 2016). Öğretmenlerin düşük düzeyde örgütsel sinizm algısına sahip olması örgütsel bağlılığı (Kılıç, 2011; Özgan, Külekçi ve Özkan, 2012) ve iş doyumunu (Arabacı, 2010; Kılıç, 2013) artırması bakımından önem taşımaktadır. Böylece öğrenme-öğretme süreçlerinin verimliliği artabilecek ve beklentilere uygun çıktılar elde edilebilecektir. Bu nedenle de, sinizm düzeyi her ne kadar düşük düzeyde olsa da, okul müdürleri öğretmenlerin sinizmini azaltabilecek çalışmalar yapmalıdır. Sinizmin, öğretmenlerin okuldaki deneyimlerinden etkilenen bir olgu olduğu düşünüldüğünde; müdürün okulda işbirlikli bir yönetim sergileyerek öğretmenlerin güvenini kazanması, okulu geliştirmek isteyen öğretmeni desteklemesi, yapılan katkılar oranında ödüllendirilme yapması, olumlu okul iklimi oluşturması gibi çalışmaları öğretmenlerin sinizmini daha da azaltabilecektir.

Öğretmenlerin algıladıkları müdür yönetim tarzları sıklığı “çoğu zaman” işbirlikli, “nadiren” otoriter, “hiçbir zaman” ilgisiz ve “nadiren” karşı koyucudur. Okul müdürlerinin işbirlikli yönetim tarzını çoğu zaman sergileyerek; otoriter, ilgisiz ve karşı koyucu yönetim tarzlarını geri plana atmaları, okul yönetiminin demokratikleşmesi açısından önemlidir.

Cinsiyet değişkeni açısından yapılan analizler sonucunda örgütsel sinizm algılarında anlamlı farklılık olduğu, kadın öğretmenlerin, erkek öğretmenlere göre daha fazla örgütsel sinizm algılarına sahip olduğu görülmüştür. Çoğaltay, Anar ve Karadağ’ın (2016) öğretmenlerin tükenmişliğini cinsiyetlerine göre inceleyen 31 araştırmayı bir araya getirerek yaptığı meta-analiz çalışmasında, kadın öğretmenlerin erkek öğretmenlere göre daha fazla duygusal tükenmişlik yaşadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Benzer bir araştırmada da, Kış (2015) eğitim paydaşları olan öğretmen, yönetici, denetçi ve akademisyenlerin tükenmişliğini cinsiyet değişkenine göre inceleyen 75 araştırmanın meta-analizini yaparak, kadınların daha çok duygusal tükenmişlik yaşadığını belirlemiştir. Bu araştırmaların bulgularından da hareketle iş yerlerinde kadınların olumsuz durumlardan erkeklere göre daha çok etkilendiği ve böylece sinizm düzeylerinin de daha yüksek olduğu söylenebilir.

Algılanan müdür yönetim tarzında öğretmenlerin cinsiyetlerine ve öğrenim düzeylerine göre anlamlı farklılıklar görülmemektedir. Argon ve Dilekçi (2014) tarafından yapılan çalışmada da cinsiyet değişkeninin öğretmenlerin okul müdürlerinin yönetim tarzlarına ilişkin görüşlerinde demokratik, katılımcı-demokratik, paylaşımcı-otoriter ve otoriter yönetim tarzlarında anlamlı bir fark olmadığı bulgusu, bu araştırmanın bulgusuyla benzerlik göstermektedir. Bu bulgular ışığında müdürlerin kadın ve erkek öğretmenlere benzer bir davranışla yaklaşmasının, diğer bir ifadeyle öğretmenlerine cinsiyetlerine göre pozitif ya da negatif ayrımcılık yapmayıp her iki kesime de eşit mesafede durmasının, cinsiyet değişkenine göre öğretmenlerin algıladıkları müdür yönetim tarzının anlamlı farklılık göstermemesinde etkili olduğu söylenebilir. Benzer durum, öğretmenlerin öğrenim düzeyleri içinde geçerlidir. Okul müdürünün, öğretmenin eğitim seviyesini dikkate alarak ona uygun ve farklı bir yaklaşım sergilememesi, öğretmenlerin öğrenim düzeyinin lisans ya da yüksek lisans olması değişkenine göre yönetim tarzını algılamada anlamlı farklılıklar yaratmayabilir.

Öğrenim düzeyine göre öğretmenlerin lisans ya da yüksek lisans mezunu olma durumları örgütsel sinizm algılarında anlamlı farklılıklar oluşturmamaktadır. Örgütsel sinizmin örgüte yönelik olumsuz düşünce, tutum ve davranışlar bütünü olduğu göz önüne alınarak okul ve öğretmen açısından sinizme bakıldığında, bu olumsuzlukların okuldaki deneyimlere göre oluşup şekillenebileceği, dolayısıyla örgütsel sinizmin öğretmenin cinsiyeti, öğrenim düzeyi gibi bireysel özelliklerinden kaynaklanmasının ve cinsiyet ya da öğrenim düzeyine göre sinizm düzeylerinin farklılaşmasının pek de anlamlı olmayacağı söylenebilir.

Öğretmenlerin sınıf ya da branş öğretmeni olma durumları örgütsel sinizm algılarında anlamlı farklılıklar oluşturmaktadır. Branş öğretmenlerinin, sınıf öğretmenlerine göre örgütsel sinizm düzeyleri daha yüksektir. Branş öğretmenleri genellikle ergenlik dönemindeki öğrencilerle etkileşim halindedir. Ergenlik döneminde yaşadıkları çok yönlü değişim ve gelişim nedeniyle sıkıntılı bir dönem geçiren öğrencilerin, bu dönemde sıklıkla çeşitli problem durumlarıyla karşı karşıya geldikleri ve bu gelişimsel zorlukların disiplin sorunlarına neden olabileceği söylenebilir (Yavuzer, 2011: 46). Bu sorunlar nedeniyle de branş öğretmenleri sınıf öğretmenlerine göre daha yüksek sinizm düzeylerine sahip olabilir. Alanyazında öğretmenlerin okula yabancılaşmasını veya örgütsel bağlılığını inceleyen araştırmalarda da benzer bulgular görülebilir. Bu bağlamda branş öğretmenlerinin sınıf öğretmenlerine göre okula yabancılaşma düzeylerinin daha yüksek olduğu araştırmalarda ortaya konmuştur (Çalışır, 2006; Kesik ve Cömert, 2014). Öğretmenlerin örgütsel bağlılığını branşlarına göre inceleyen araştırmalarda ise sınıf öğretmenlerinin branş öğretmenlerine göre örgütsel bağlılık algılarının daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (Çorbacı ve Bostancı, 2013; Kaygısız, 2012; Kurşunoğlu, Bakay ve Tanrıoğan, 2010). Yüksek düzeyde okula yabancılaşmanın örgütsel sinizmle pozitif yönde ilişkili (Akpolat ve Oğuz, 2015) ve öğretmenlerin yüksek düzeyde örgütsel bağlılığının örgütsel sinizm ile negatif yönde ilişkili (Ayık, 2015; Kılıç, 2011; Özgan, Külekçi ve Özkan, 2012) olmasından hareketle, okula yabancılaşma ve örgütsel bağlılığa ilişkin bu bulgular, bu araştırmaya katılan branş öğretmenlerinin sinizm düzeylerinin daha yüksek olmasını destekler niteliktedir.

Algılanan işbirlikli ve otoriter yönetim tarzı düzeylerinde öğretmenlerin branşlarına göre anlamlı farklılıklar görülmektedir. Sınıf öğretmenleri, branş öğretmenlerine göre müdürlerinin işbirlikli yönetim tarzını daha çok sergilediği algısındadır. Bir başka ifadeyle sınıf öğretmenleri okul müdürleri ile okul yönetiminde daha çok işbirliği yapmaktadır. Branş öğretmenleri ise müdürlerini daha otoriter olarak algılamaktadır. Sınıf öğretmenlerinin okuldaki çalışma saatlerinin daha uzun olması nedeniyle müdürleri ile daha çok etkileşime girebilmekte ve böylece okul yönetimini ilgilendiren konulara aktif olarak katılabilme olanağı bulmaktadır. Ancak branş öğretmenlerinin ders yükü daha az olabilmekte, okulun bazı günleri ya da saatlerinde dersleri olmamaktadır. Bu durum ise okulda alınan kararlara daha az katılım sağlamalarına neden olabilmektedir. Böylece branş öğretmenleri, sınıf öğretmenlerine göre müdürlerini daha az işbirlikli olarak algılayabilmektedir. Yöneticilerin benimsediği ve uyguladığı yönetim tarzının işgörenlerde uyandırdığı duyguların, onların işe ve örgüte yönelik sergileyecekleri davranışları olumlu veya olumsuz etkileyeceği düşünülmektedir (Özgür, 2011:215). Bu bağlamda araştırmanın bir diğer bulgusu olan sınıf öğretmenlerinin branş öğretmenlerine göre sinizm düzeyinin daha az olması durumunun, müdürlerinin işbirlikli yönetim tarzını daha çok, otoriter yönetim tarzını ise daha az sergilediği algılarından da kaynaklandığı çıkarımı yapılabilir.

Algılanan yönetim tarzı ile örgütsel sinizm arasındaki ilişkilerin belirlenmesi için yapılan analizler sonucunda, işbirlikli yönetim tarzı ile örgütsel sinizm arasında negatif yönde, otoriter, ilgisiz ve karşı koyucu yönetim tarzı ile

örgütsel sinizm arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte analiz sonuçları algılanan yönetim tarzının örgütsel sinizm puanlarına ilişkin varyansın %41,6'sını açıkladığını göstermiştir. Örgütsel sinizm üzerindeki en önemli etkinin işbirlikli yönetim tarzı olduğu görülmüştür. Bu bulgudan hareketle okulda öğretmenlerinin örgütsel sinizmini azaltmak isteyen bir müdürün işbirlikli bir yönetim tarzını sergilemesi gerektiği söylenebilir. İşbirlikli yönetim tarzı demokratik öğeleri içermektedir. Yani okul yönetimine öğretmenleri de katan, herhangi bir konuda karar alırken öğretmenlerinde görüşünü alan, rehberlik yaparken güvenilir bir ilişki kuran, problemler karşısında öğretmenine desteğini esirgemeyen müdürün işbirlikli yönetim tarzı sergilediği söylenebilir. Okulunu işbirlikli yöneten müdürün, öğretmenlerin karara katılması doğrultusunda çaba harcaması; yönetici-yönetilen ilişkilerinin iyileşmesine, örgüt içerisinde sağlıklı bir çalışma ortamının yaratılmasına, yönetsel kararlarda objektifliğin sağlanmasına, kararını tam olarak uygulanmasına ve uygulama sonuçlarından gereğince yararlanılmasına yol açacaktır (Başaran, 1986:118). Böylece öğretmenlerin örgütsel sinizm düzeyi azaltılabilecektir. Okul yöneticisinin kararları tek başına alması, öğretmen ve diğer personeli yalnızca uygulayıcı durumuna sokması, okulun demokratikleştirilmesini engelleyeceği gibi, okuldaki çalışma iklimini de olumsuz yönde etkiler (Celep, 1990:40). Bu durum ise öğretmenlerin sinizmini artırabilecektir. Bu bağlamda da, örgütsel sinizm düzeylerini azaltmak isteyen okul müdürleri öğretmenlerin karşılaştıkları sorunlara karşı ilgisiz kalmayarak çözümler üretmeli, okulu geliştirmede katkı sunmak isteyen öğretmenlere karşı çıkmamalı, bürokrasiden kaynaklanan gücünü öğretmene baskı yapmada kullanmamalı, okulda adaleti sağlamalı, güvene dayanan olumlu okul iklimi oluşturmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abraham, R. (2000). "Organizational Cynicism: Bases and Consequences", *Genetic, Social and Genaral Psychology Monographs*, 126(3), 269-292.
- Akpolat, T. ve Oğuz, E. (2015). "İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinde Örgütsel Sinizmin İşe Yabancılaşma Düzeyine Etkisi", *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(3), 947-971.
- Andersson, L. (1996). "Employee Cynicism: An Examination Using a Contract Violation Framework", *Human Relations*, 49, 1395-1418.
- Andersson, L. M. and Bateman, T. S. (1997). "Cynicism in the Workplace: Some Causes and Effects", *Journal of Organizational Behavior*, 18, 449-469.
- Arabacı, İ. B. (2010). "The effects of Depersonalization and Organizational Cynicism Levels on the Job Satisfaction of Educational Inspectors", *African Journal of Business Management*, 4(13), 2802-2811.
- Argon, T. ve Dilekçi, Ü. (2014). "Öğretmenlerin Okul Müdürlerinin Yönetim Tarzları ve Kurumsal İtibara Yönelik Algıları Arasındaki İlişki", *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(2), 161-181.
- Aslan, H. ve Yılmaz, E. (2013). "The Study of Teachers' General Cynicism Inclinations in Terms of Life Satisfaction and Other Variables", *Creative Education*, 4(9), 588-591.
- Atmaca, T. (2014). *Okul Yöneticilerinin Kullandıkları Güç Türleri ile Öğretmenlerin Yaşadıkları Yıldırma, Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişki*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Ayık, A. (2015). "An Analysis of the Relationship Between Organizational Communication and Organizational Cynicism According to Teacher's Perceptions in Turkey", *Educational Research and Reviews*, 10(5), 547-555.
- Ayık, A., Şayir, G. ve Bilici, A. (2016). "Öğretmenlerin Algılarına Göre Örgütsel Sinizmin Örgütsel Özdeşleşme Üzerindeki Yordayıcı Etkisinin İncelenmesi", *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi= Pegem Journal of Education and Instruction*, 6(2), 233-254.
- Balay, R., Kaya, A. ve Cülha, A. (2013). "Örgüt Kültürü ve Örgütsel Sinizm İlişkisi", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(2), 123-144.
- Balcı, A. (2005). *Sosyal Bilimlerde Araştırma: Yöntem, Teknik ve İlkeleri*, 5. Basım, Pegem A Yayıncılık, Ankara.
- Başaran, İ. E. (1986). "Öğretmenlerin Yönetime Katılması", *Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 19(1).
- Başaran, İ. E. (1991). *Örgütsel Davranış İnsanın Üretim Gücü*, Gül Yayınevi, Ankara.
- Bernerth, J. B., Armenakis, A. A., Feild, H. S. and Walker, H. J. (2007). "Justice, Cynicism, and Commitment A Study of Important Organizational Change Variables", *The Journal of Applied Behavioral Science*, 43(3), 303-326.
- Beycioğlu, K. ve Aslan, M. (2010). "Okul Gelişiminde Temel Dinamik Olarak Değişim ve Yenileşme: Okul Yöneticileri ve Öğretmenlerin Rollerini", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*. 6(2), 153-173.
- Brown, M. and Cregan, C. (2008). "Organizational Change Cynicism: The Role of Employee Involvement", *Human Resource Management*, 47(4), 667-686.
- Büyüköztürk, Ş. (2011). *Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni, SPSS Uygulamaları ve Yorum*, 14. Baskı, Pegem Akademi, Ankara.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2011). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, 9. Baskı, Pegem Akademi Yayınları, Ankara.
- Celep, C. (1990). "Öğretmenlerin Okul Yönetiminde Karara Katılması", *Eğitim ve Bilim*, 14(78), 34-42.
- Cole, M. S., Bruch, H. and Vogel, B. (2006). "Emotion as Mediators of the Relations Between Perceived Supervisor Support and Psychological Hardiness on Employee Cynicism", *Journal of Organizational Behavior*, 27(4), 463-484.
- Çalışır, İ. (2006). *İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin İşe Yabancılaşması (Bolu İli Örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.

- Çoğaltay, N., Anar, S. ve Karadağ, E. (2016). "Öğretmenlerin Tükenmişliğini Etkileyen Faktörler: Cinsiyetin ve Medeni Durumun Etkisine Yönelik Bir Meta-Analiz Çalışması", Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi.
- Çorbacı, S. ve Bostancı, A. B. (2013). "Okullarda Öğretmenlere Yönelik Performans Yönetimi Uygulamaları ile Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılık Düzeyleri Arasındaki İlişki", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 231-247.
- Dean, J. W., Brandes, P. and Dharwadkar, R. (1998). "Organizational Cynicism", *The Academy of Management Review*, 23(2), 341-352.
- Demirtaş, Z., Özdemir, T. Y. ve Küçük, Ö. (2016). "Okulların Bürokratik Yapısı, Örgütsel Sessizlik ve Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişki", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 22(2), 193-216.
- Doğan, S. ve Uğurlu, C. T. (2014). "Okul Yöneticilerinin Etik Liderlik Davranışları ile Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm Algıları Arasındaki İlişki", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(3), 489-516.
- Ekinci, S. (2015). İlk ve Ortaokul Öğretmenlerinin Örgütsel Özdeşleşme ve Örgütsel Sinizm Düzeylerine İlişkin Görüşleri: Bolu İli Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi), Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.
- Erdil, O., Keskin, H., İmamoğlu, S.Z. ve Erat, S. (2004). "Yönetim Tarzı ve Çalışma Koşulları, Arkadaşlık Ortamı ve Takdir Edilme Duygusu ile İş Tatmini Arasındaki İlişkiler: Tekstil Sektöründe Bir Uygulama", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5(1), 17-26.
- Ergin, U. (2008). *Yetkeci Yönetim Tarzının Öğretmen Performansına Etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Güzeller, C. ve Kalağan, G. (2008). "Örgütsel Sinizm Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması ve Çeşitli Değişkenler Açısından Eğitim Örgütlerinde İncelenmesi", *16. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiri Kitabı* (87-94), İstanbul.
- Helvacı, M. A. ve Çetin, A. (2012). "İlköğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm Düzeylerinin Belirlenmesi (Uşak İli Örneği)", *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(3), 1495-1497.
- Johnson, J. L. and O'Leary-Kelly, A. M. (2003). "The Effects of Psychological Contract Breach and Organizational Cynicism: Not All Social Exchange Violations are Created Equal", *Journal of Organizational Behavior*, 24, 627-647.
- Kahveci, G. ve Demirtaş, Z. (2015). "İlkokul, Ortaokul ve Lise Öğretmenlerinin Örgütsel Sinizm Algılarının İncelenmesi", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(52), 69-85.
- Kalağan, G. ve Güzeller, C. (2010). "Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm Düzeylerinin İncelenmesi", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27, 83-97.
- Karadağ, E., Kılıçoğlu, G. ve Yılmaz, D. (2014). "Örgütsel Sinizm, Okul Kültürü ve Okul Başarısı: Bir Yapısal Eşitlik Modelleme Çalışması", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 14(1), 89-113.
- Karasar, N. (2011). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 22. Baskı, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Kaygısız, A. G. (2012). İlköğretim Öğretmenlerinin Örgütsel Bağlılık Düzeyleri ve Karara Katılma Durumları Arasındaki İlişki. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Kesik, F. ve Cömert, M. (2014). "İlköğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin İşe Yabancılaşma Düzeylerine İlişkin Algıları (Malatya İli Örneği)", *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 27-46.
- Kılıç, E. D. (2013). "İlköğretim Okullarında Sinizm: Şanlıurfa Örneği", *Bilim ve Kültür - Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2, 58-70.
- Kılıç, Ş. (2011). İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Örgütsel Sinizm ve Örgütsel Bağlılık Düzeyleri Arasındaki İlişki: Keçiören İlçesi Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kış, A. (2015). "Eğitim Paydaşlarının Tükenmişliğinde Cinsiyet Farklılığı: Bir Meta-Analiz Çalışması (Türkiye Örneği)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(2), 88-106.

- Konaklı, T., Özyılmaz, G. ve Çörtük, S. (2013). "Impact of School Managers' Altruist Behaviors Upon Organizational Cynicism: The Case of Kocaeli, Turkey", *Educational Research and Reviews*, 8(24), 2317-2324.
- Korkut, A. ve Aslan, M. (2016). "Türkiye'deki Ortaokullarda Görev Yapmakta Olan Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm Düzeyleri", *e-International Journal of Educational Research*, 7(2), 91-112.
- Kurşunoğlu, A., Bakay, E. ve Tanrıoğen, A. (2010). "İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Örgütsel Bağlılık Düzeyleri", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(28), 101-115.
- Kutanis, R. Ö. ve Çetinel, E. (2010). "Adaletsizlik Algısı Sinisizmi Tetikler Mi?: Bir Örnek Olay", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(26), 186-195.
- Ogunola, A.A., Kalejaiye, P.O. and Abrifor, C.A. (2013). "Management Style as a Correlate of Job Performance of Employees of Selected Nigerian Brewing Industries", *African Journal of Business Management*, 7 (36), 1-8.
- Özgan, H., Külekçi, E. ve Özkan, M. (2012). "Öğretim Elemanlarının Örgütsel Sinizm ile Örgütsel Bağlılık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *International Online Journal of Educational Sciences*, 4(1). 196-205.
- Özgür, B. (2011). "Yönetim Tarzları ve Etkileri", *Maliye Dergisi*, 161, 215-230.
- Prince, S. (2006). *Socrates, Antisthenes, and the Cynics. A companion to Socrates*, Blackwell Publishing.
- Sezgin-Nartgün, Ş. ve Kartal, N. (2013). "Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm ve Örgütsel Sessizlik Hakkındaki Görüşleri", *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 2(2) 47 – 67.
- Stanley, D. J., Meyer, J. P. and Topolnytsky, L. (2005). "Employee Cynicism and Resistance To Organizational Change", *Journal of Business and Psychology*, 19(4), 429-459.
- Şimşek, M. Ş., Çelik, A., Akgemci, T. ve Fettahloğlu, T. (2006). "Örgütlerde Yabancılaşmanın Yönetimi Araştırması", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 569-587.
- Şirin, E. (2011). *İlköğretim Okullarındaki Öğretmenlerin Okul Kültürü Algıları ile Örgütsel Sinizm Tutumları Arasındaki İlişki (İstanbul İli, Esenyurt İlçesi Örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Taymaz, H. (2003). *İlköğretim ve Ortaöğretim Okul Müdürleri için Okul Yönetimi*, 7. Baskı, Pegem A Yayıncılık, Ankara.
- Uzun, T. ve Ayık, A. (2016). "Okul Müdürlerinin İletişim Becerileri ile Öğretmenlerin Genel ve Örgütsel Sinizm Tutumları Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi", *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(2), 672-688.
- Üstüner, M. (2016). "Algılanan Müdür Yönetim Tarzı Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 22(3), 429-457.
- Wanous, J. P., Reichers, A. E. and Austin, J. T. (2000). "Cynicism About Organizational Change: Measurement, Antecedent and Correlates", *Group and Organizational Management*, 25(2), 132-153.
- Yavuzer, Y. (2011). "Okullarda Saldırganlık/Şiddet: Okul ve Öğretmenle İlgili Risk Faktörleri ve Önleme Stratejileri", *Milli Eğitim*, 192(4), 43-61.
- Yetim, S. A. ve Ceylan, Ö. Ö. (2011). "Örgütsel sinisizm ve Örgütsel Vatandaşlık Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye İlişkin Bir Araştırma", *E-Journal of New World Sciences Academy*, 6(1), 682-695.
- Yıldız, K. (2013). "Örgütsel Bağlılık ile Örgütsel Sinizm ve Örgütsel Muhalefet Arasındaki İlişki", *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(6), 853-879.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:24.04.2019 ✓Accepted/Kabul:21.08.2019

DOI: 10.30794/pausbed.557685

Araştırma Makalesi/ Research Article

Öniz, C. ve Aydın, Y., (2019). "Türkiye' de Yaşanan 2000-2001 Krizlerinin Sigorta Sektörü Üzerine Etkileri; Bist'de Bir Uygulama" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 37, Denizli, s. 69-85.

TÜRKİYE' DE YAŞANAN 2000-2001 KRİZLERİNİN SİGORTA SEKTÖRÜ ÜZERİNE ETKİLERİ; BİST'DE BİR UYGULAMA *

Caner ÖNİZ**, Yüksel AYDIN***

Özet

Bu çalışmanın amacı 2000 - 2001 finansal krizlerinde Türkiye'de faaliyet gösteren sigorta şirketlerinin, mali yapılarını ve prim geri ödeme veya ödeyememe durumlarını finansal tablolar yardımıyla incelemektir. Çalışmanın ortaya koyacağı sonuçlar sigortacılık sektörünün geleceği ve olası kriz dönemlerindeki seyrinin şirket paydaşları ve yatırımcılar tarafından görülmesi açısından önem taşıdığı düşünülmektedir. Çalışmanın zamansal kapsamını; 2000 - 2001 krizinin iki yıl öncesi ve iki yıl sonrası yıllar olan 1998 - 2003 aralığı oluşturmaktadır. Bahsi geçen zaman aralığında BİST' de (Borsa İstanbul) kesintisiz bir şekilde işlem görmüş olan 4 adet sigorta şirketinin olduğu tespit edilmiş ve çalışmaya konu şirketler bu yöntemle seçilmiştir. Çalışmada finansal yapının değerlendirilmesi, sigortacılık teknik analiz oranları kullanılarak yapılmıştır. Çalışmanın sonunda; sigorta şirketlerin analize tabi yıllarda (1998-2003) finansal yapılarının dalgalı seyri görülmektedir. Bu dalgalı yapıya krizlerin direk bir etkisinin olmadığı finansal tablolar vasıtasıyla anlaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: *Sigortacılık, Finansal Krizler, Oran Analizi, Finansal Tablolar Analizi, 2000-2001 Krizleri.*

THE EFFECTS OF 2000-2001 FINANCIAL CRISES HAPPENED IN TURKEY ON THE INSURANCE SECTOR; A PRACTICE IN BIST

Abstract

The aim of this study is to examine 2000-2001 insurance companies operating in Turkey in the financial crisis, their state of paying and not paying premium with the aid of the financial tables. The results of the study are considered to be important for the future of insurance sector and the course of the crisis in terms of the company's stakeholders and investors. The temporal scope of the study; the 1998-2003 period of the 2000-2001 crisis was two years ago and two years later. In the mentioned period, it was determined that there were four insurance companies operating in the Bist (Borsa Istanbul) uninterruptedly and the companies subject to the study were selected with this method. In this study, the evaluation of financial structure and insurance technical analysis ratios were made. At the end of the study; in the years of analysis (1998-2003), the fluctuations in the financial structure of insurance companies are observed. This fluctuating structure was understood by means of financial statements which did not have a direct effect on the crisis.

Keywords: *Insurance, Financial crises, Ratio analysis, Financial Table Analysis, 2000-2001 Crises.*

*Bu Çalışma Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme ABD.'da hazırlanan "Türkiye'de Yaşanan Finansal Krizlerin Sigorta Sektörü Üzerine Etkileri; BİST'de Bir Uygulama" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

**Öğr. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Koyulhisar M.Y.O ,SİVAS.

e-posta: coniz@cumhuriyet.edu.tr (orcid.org/ 0000-0001-7061-1518)

***Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F İşletme Bölümü,SİVAS.

e-posta:yaydin@cumhuriyet.edu.tr (orcid.org/ 0000-0000-0001-8966-7781)

Giriş

Ülkemizde Hayat ve Hayat Dışı Sigorta alanında faaliyet gösteren birçok sigorta şirketi vardır. Sigorta şirketleri finansal olarak ekonomik hayatta önemli bir sermaye hareketliliğine yol açmaktadır. Sigorta şirketleri üyelerinden toplamış oldukları risk primlerini sözleşmede belirtilen tarihte hak sahiplerine veya hak sahibinin yasal varislerine ödemesi gerekmektedir. Bu ödemelerin yapılabilmesi için de sigorta şirketlerinin güvenli ve sağlam bir mali yapıda olması beklenmektedir. Vadesinde ödenemeyen prim ve tazminatlar ilgili şirkete ve sigorta sektörüne olan güveni sarsmaktadır.

Finansal Kriz dönemlerinde sigortacılık sektörünün krizlere tepkisi bağlamında oluşturmuş olduğumuz çalışmada sigorta şirketlerinin mali yapısı genel kabul görmüş sigortacılık oranları ve finansal tablolar analizi oranları yardımıyla incelenmeye çalışılmıştır.

Finansal tablolar muhasebenin temel görevlerinden olan raporlama işlevini yerine getirmek amacıyla düzenlenmektedir. Finansal tablolar; mali işlemlere ait kaydedilen bilgileri belirli kıstaslara göre sınıflandırarak anlaşılabilir ve kullanılabilir hale dönüştürerek, amaçlara ve sorulara cevap verilebilir hale getirmeyi amaçlamaktadır. Bu tablolar şirket sahiplerine, ortaklarına, kredi kuruluşlara, yatırımcılara ve devlete hesap verilebilirlik açısından önem taşıırken, şirketin geleceği hakkında da detaylı bir resim çizmektedir.

Çalışmanın zamansal kapsamı 2000 ve 2001 Finansal Krizini kapsamayacak şekilde ve krizin öncesi ve sonrası dönemlerde oluşabilecek pozitif veya negatif tepkimeleri de ölçecek şekilde belirlenmiştir. Bu bağlamda oluşturulan zaman aralığı bahsi geçen kriz yıllarından iki yıl öncesi ve iki yıl sonrası olan 1998 ve 2003 yıllarını da analize tabi kılmıştır.

Çalışmaya tabi sigorta şirketlerinin seçiminde, çalışmanın zamansal aralığı olan 1998 ve 2003 yılları arasında Borsa İstanbul'da (eski adıyla IMKB) kesintisiz bir şekilde işlem görme özelliği aranmıştır. Yapılan arşiv incelemesinde Borsa İstanbul'da (BİST) bu şartları sağlayan dört hayat dışı sigorta şirketi olduğu görülmüştür. Bu şirketler; Ak Sigorta, Anadolu Sigorta, Güneş Sigorta ve Ray Sigorta şirketleridir. Belirlenen şirketlere ait yasal finansal durum raporlarına, bu alanda ilgili resmi kurum olan Kamuyu Aydınlatma Platformu ve Hazine Müsteşarlığı açık erişim verileri kullanılarak erişilmiştir.

Uygulanan finansal oranlar "*Sigorta ve Reasürans Şirketlerinin Kuruluş ve Çalışma Esasları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik*" 27 Ocak 2004 tarih ve 25359 sayılı Resmi Gazete 'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Adı geçen yönetmeliğin uygulanmasına ilişkin olarak "*Sigorta ve Reasürans Şirketlerinin Mali Bünyelerine ve Sermaye Yeterliliklerine İlişkin Genelge*" hazırlanan oranlara göre analizler yapılmıştır.

Bu oranlar;

A- Sermaye Yeterliliğine İlişkin Oranlar;

1. Alınan Primler/ Özkaynak Oranı
2. Özkaynak /Aktif Toplam Oranı
3. Teknik Karşılıklar Oranı

B- Aktif Kalitesi ve Likiditeye İlişkin Oranlar;

4. Likit Aktifler / Aktif Toplam Oranı
5. Likidite Oranı
6. Cari Oran
7. Prim ve Reasürans Alacakları / Aktif Toplamı Oranı

C- Faaliyet Oranlarına İlişkin Oranlar;

8. Tazminat Tediye Oranı

D- Karlılık Oranlarına İlişkin Oranlar;

9. Hasar prim Oranı

10. VÖK/Alınan Primler Oranı

11. Mali Kar / Alınan Primler Oranı

12. Teknik Kar / Alınan Primler Oranıdır (Başpınar, 2005: 12-13).

1. SİGORTACILIK

Sigorta, ticari hayatın canlanması ve buna paralel olarak ticari risklere karşı koruma ihtiyacıyla ortaya çıkmıştır. İtalyanca "sicurta" sözcüğünden dilimize geçmiştir (Kırkbeşoğlu, 2014: 76). Türk Ticaret Kanunu'nun 1263. maddesine göre sigorta; *"Sigorta bir akittir ki bununla sigortacı bir prim karşılığında diğer bir kimsenin para ile ölçülebilir bir menfaatini zarara uğratan bir tehlikenin meydana gelmesi halinde tazminat vermeyi yahut bir veya birkaç kimsenin hayat müddetleri sebebiyle veya hayatlarında meydana gelen belli bir takım hâdiseler dolayısıyla bir para ödemeyi veya sair edalarda bulunmayı üzerine alır"*, şeklinde tanımlanmıştır.

Sigorta gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin bilhassa malî organizasyonlarının yürütülmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Sigorta sistemi şahıslara ve tüzel kişilere, ilerde karşılaşmaları olası rizikolara karşı korkmadan güvenle yaşayabilme ve yeni teşebbüslerde bulunabilme imkânı sunması açısından önemlidir. (Karaman, 2011: 13). Sigorta; organizasyon risklerinden kaynaklanan finansal zararların karşılanmasında devreye girerek bu zararların hem bireysel hem ülke ekonomisi üzerinde oluşturduğu yüklerin kaldırılmasına yardımcı olmaktadır (Çipil, 2008: 25). Bu bağlamda sigortanın güvence ve risk yönetimindeki, ekonomik ve sosyal önemi olarak 2'ye ayırmak mümkündür.

Sigortanın Ekonomik Açıdan Önemi;

- Sigorta güven verir.
- Sigorta girişimcilerin kararlarını etkiler.
- Sigorta girişimcileri yatırıma yönlendirir.
- Riziko karşılığı yedekte tutulan likidite tutarını minimize eder.
- Sigorta önlem alınmasını teşvik eder.

Sigortanın Sosyal Açıdan Önemi;

- İstihdam yaratarak işsizliğe olumlu katkı sağlar.
- Sosyal güvenliğe katkı sağlar (TOBB, 1996: 149-152 – Güvel, 2002: 28-32).

2. FİNANSAL KRİZLER

Kriz kelimesi köken olarak Yunanca ve Latince 'ye dayanmakta olup sosyal bilimler alanında, bunalım ve buhran gibi anlamlara gelmektedir. Beklenmeyen bir ekonomik, sosyal ve psikolojik durumda ilişkilerin önemli derecede sarsılması, mevcut çözüm yollarının sorunun çözülmesinde yetersiz kalması gibi durumları ifade etmek için kullanılmaktadır (Delice, 2003: 57).

Krizin yapısına ve özelliklerine ilişkin ileri sürülmüş birçok tanımlama bulunmakta olup evrensel bir tanımlama yapılamasa da benzer birtakım görüşlerden yararlanarak;

- Olay ya da durumun öngörülemez bir durum olması,
- Kriz ortamının yarattığı olumsuz sonuçlara karşı koymak için gereken tepkime süresinin önlem almak için gerekli süreden kısa olması,
- Kriz ortamının herkesçe bilinemez ve anlamlandırılmaz olması,
- Kriz ortamında ani karar alınıp, alınan kararların uygulamaya geç kalınmadan konulması gerekliliği,
- Yayılma ve sirayet özelliği göstererek etki alanı genişletebildiği,
- Kontrol edilemez ya da kontrolü bir hayli güç olaylara neden olabildiği gibi durumların kriz tanımlarının ortak maddeleridir diyebiliriz (Gök, 2010: 5-6).

Ekonomik kriz kavramı ise; aniden ve beklenmedik bir zamanda meydana gelip ülke ekonomisini makro ölçekte, firmaların işleyiş ve düzenlerini ise; mikro ölçekte bozacak veya sarsacak etkiler oluşturması anlamına gelmektedir (Aktan ve Şen, 2001: 1225).

Ayrıca “Finansal kriz, genel olarak herhangi bir mal, hizmet, üretim faktörü ya da finans piyasasındaki fiyat ve miktarlarda kabul edilebilir bir değişme sınırının ötesinde gerçekleşen şiddetli dalgalanmalardır. Öte yandan, Paul Krugman; krizin belirli bir tanımının bulunmadığını öne sürerken, Santanella (1993) ise krizleri; paranın değerindeki belirgin bir düşüşe bağlamıştır. Bunların dışında kalanlar ise finansal krizleri, paranın değer kaybetmesi ve uluslararası rezervlerin önemli ölçüde tükenmesi olarak tanımlamışlardır (Edwards, 2001: 54).”

Mishkin ise finansal krizi; ahlaki tehlike ve ters seçim sorunlarının artmasıyla finansal piyasaların, verimli yatırım imkanlarını etkili biçimde yönlendirememesi ve bu durumun doğrusal olmayan bozulmalara yol açması şeklinde ifade etmiştir (Mishkin, 1999a :1).

2.1. Ülkemizde Görülen Finansal Krizler

Türkiye’de 1990 sonrası yaşanan krizlerin temelinde finansal sorunlar bulunmaktadır. Finansal alandaki krizler sonucu 5 Nisan 1994 kararları alınmış, fakat yeterli sonuç elde edilememiştir. 1999 Marmara Depremi’de Türk ekonomisini olumsuz yönde etkilemiş, ardından, 1999 Aralık ayında IMF ile Stand-by anlaşması imzalanmıştır. 2000 yılının başında yürürlüğe giren “Enflasyonu Düşürme Programı” 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleri ile birlikte başarısızlıkla sonuçlanmıştır. IMF ve Dünya Bankası destekli “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı 14 Nisan 2001 tarihinde yürürlüğe konulmuştur. (Morkoç, 2014: 1)

Çalışmaya konu 2000 Kasım ve 2001 Şubat dönemi krizlerine bakacak olursak;

2.1.1. Kasım 2000 Krizi

Krizler, finansal kurumları zayıf, finansal dengeleri sağlam temeller üzerine oturmamış, sanayi ve tarım üretim kapasitesi düşük seyreden ekonomilerin artan küreselleşmeye verdiği tepki olarak sık sık karşılaşılan bir olgu haline gelmiştir (Kazgan 2001: 26).

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının Haziran 1984 ve Ağustos 1989’da alınan iktisat politikası kararlarıyla bankalarda döviz tevdiat hesabı açtırabilmelerine imkan tanımak da dahil olmak üzere köklü dış finansal liberalizasyon önlemleri yürürlüğe koyulmuştur. 1989 yılından sonra yüksek kamu kesimi açıkları, yüksek yurtiçi faiz hadleri, hızlı kısa vadeli sermaye girişleri ve düşük kur artışları ile ekonomi giderek daha fazla “sıcak para” bağımlısı bir duruma düşmüştür. Biriken kamu kesimi iç borçlarının sürdürülemezliği, Aralık 1993-Nisan 1994 finansal krizleriyle açık biçimde ortaya çıktığı halde, benzer politikalara daha sonraları da devam edilmiştir. Bu koşulların neticesinde ekonomi 2000 Kasım ve 2001 Şubat aylarında şiddetli bir bankacılık ve döviz kuru krizi ile karşı karşıya kalmıştır. Yaşanan süreçte, politik gerginlikler de oldukça ön plana çıkmış ve krizin tetikleyicisi olmuştur (Morkoç 2014: 2).

2000 krizine “Bankacılık Krizi” de denilebilir çünkü bankacılık sektöründe yaşananlar daha ön plana çıkmıştır. 27 Ekim 2000 de Etibank ve Bank Kapital’in yönetimlerinin Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna devri ile artan

tartışmalar para ve sermaye piyasalarında krizin habercisi olmuştur (Vergiliel Tüz 2001: 147).

Türkiye de 22 Kasım 2000 tarihinde finansal kriz boy göstermeye; finansal piyasalardaki baskıların derecesi giderek artmaya başlamıştır. Bu karamsarlık içinde devam eden enflasyonda bütçe açıkları artmış ve kaldırılamaz bir hal almıştır. Neredeyse 30 yıldır iki haneli yüksek enflasyonlu yaşayan Türkiye ne yazık ki hiperenflasyona geçiş aşamasına gelinerek 2000 Kasım krizi ortaya çıkmıştır. (Eğilmez 2006:1)

Türkiye’de 2000 yılında enflasyonu düşürmek için bazı yöntemler uygulanmaya başlanmıştır; Bun yöntemlerin başında, sabit hale gelmeye başlayan cari işlemler açığı problemini en aza indirmeye çalışmak olmuştur. Bunun yanı sıra Uluslararası Para Fonu’na (IMF) başvurulmuş, 1999 yılının Aralık ayında IMF ile yapılan “Stand by” uygulamasında ekonomide istikrarın sağlanması yolunda ilerlemeye çalışılmıştır (Acar 2012: 1). Tüketici enflasyonunu düzenlemek amacıyla yapıla Stand by programında hedefler ise, 2000 yılı sonunda %25, 2001 yılında %12, 2002 yılında ise %7 gibi tek haneli rakamları görmektir. İkinci olarak da reel faiz oranlarını normal bir seviyeye çekmek. Devam eden süreçte ekonomik kaynakların daha aktif kullanılabilmesini sağlamak ve böylece ekonomi de hızla büyümeyi sağlamak gibi amaçları bulunmaktaydı (ekodialog.com). Stand by programıyla beraber faizler son yirmi yılın en düşük seviyelerine inmiş, bunun yanı sıra Türkiye’nin AB’ne tam üyelik adaylığını açıklanmasıyla da hem siyasi hem de ekonomik anlamda istikrar sağlanmaya çalışılmıştır. Beklenen istikrarın ilk adımı olarak yeni Bankalar Kanunu hazırlanmış, SSK kanununda değişim yapılarak, emekli olma yaşının yükseltilip, yeni başlayacakların ise SSK giriş payları artırılmıştır (Acar 2012: 1).

2.1.2 Şubat 2001 Krizi

2000 yılında yaşanan krizde görülen banka sorunları 2001 yılında da baş göstermiş, kamu bankaları bankalar arası piyasadaki görevini yerine getiremez hale gelmiştir. Böylece bankalar arası ödemeler sistemi açık vermeye başlamıştır. Türk bankalarının yurtdışı para piyasalarına olan yükümlülüklerini yerine getirememesi krize neden olmuştur (Karabıyık 2001: 49).

2001 yılında Milli Güvenlik Kurulunda dönemin Cumhurbaşkanı ile Başbakanı arasında yaşanan gerginlik zaten kırılğan olan Türkiye ekonomik yapısını daha kırılğan bir yapıyı dönüştürmüştür. Ülke içinde ki bu kaotik ortam, ilk dışa vurumunu döviz talebindeki artışla göstermiştir. 19 Şubat Pazartesi günü TCMB piyasada neredeyse 7,5 milyar dolarlık bir döviz talebiyle karşı karşıya kalmıştır (Karabıyık 2001: 48). Bu yüksek talep karşısında Merkez Bankası’nın fonlamada yetersiz kalması, Türk Lirası piyasasının da sıkışmasına sebep olmuştur.

Kasım 2000’de yaşanan krizin üzerine bir de Şubat 2001 krizi eklenince ülkede güvensizlik ve huzursuzluk ortamı artırmıştır. Faizin tam anlamıyla tavan yaptığı piyasa bile döviz talebine engel olamamış ve Şubat krizini tam bir olarak döviz krizine çevirmiştir. 19-21 Şubat arasında %57’ye varan devalüasyon yaşanmış, işsizlik oranında devasa bir artış meydana gelmiş ve çoğu şirket iflasını açıklamıştır. İşsizlik ve ekonomik sorunlar toplumda psikolojik bir travma oluşturmuş, bu durum insanları intihara kadar sürüklemiştir. Bankacılık yıkımının tavan yaptığı krizde gecelik faizler %7500 oranlarını görmüştür. Ekonominin damarları tıkanmış, Türkiye güvenilirliğini kaybetmiştir. 21 Şubat tarihe “Kara Çarşamba” olarak geçmiştir (iktisadi.org).

Tablo 1. 1999-2004 Yılları Arasında Başlıca Ekonomik Göstergeler (İktisadi.org)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004
GSMH Artış Hızı (%)	-6.1	6.3	-9.5	7.9	5.9	9.9
Toptan Eşya Fiyatları (%)	62.9	32.7	88.6	30.8	13.9	13.8
Ağırlıklı Mevduat Faiz Oranları (Vadeli)	46.7	45.5	62.5	48.2	28.6	22.1
Fiili Yabancı Sermaye Girişi (Milyon \$)	813	1,707	3.374	622	745	1,245
TL/USD Değişim Oranı	60.9	48.5	96.5	22.9	-0.8	-0.04
Cari İşlemler Hesabı	-1,344	-9,819	-3,390	-1,522	-7,905	-15,604

Kaynak:İktisadi.org

Şubat 2001’ de yaşanan olayların ardından Mart 2001 tarihinde 3 aşamalı bir kurtuluş planı açıklanmıştır. Bu plana göre;

- Döviz kuru ve faize istikrar kazandırılacak,
- Ekonomi dengeleri düzenlenecek ve ikinci yarıda büyümeye geçilecektir.
- Bankacılık sektöründe yeni ve daha etkili önlemler alınacak, (sinestezi.wordpress.com).

Maliye Bakanı Kemal Derviş’in “Güçlü Ekonomiye Geçiş Planı” yürürlüğe girmiştir. TBMM’den ekonomi ile ilgili kanunlar çıkarılmaya başlanmıştır. Bu kanunlardan bazıları, Telekom Kanunu, Elektrik Piyasası Kanunu, Türk Sivil Havacılık Kanunu, Şeker Kanunu, Sendikalar Kanunu, Vergi Kanunu vs. gibi kanunlardır. Bu kanunlar daha çok özelleştirme ve rekabetin artmasını sağlayamaya yöneliktir. Programdan bir süre sonra borsa yükselişe geçmeye başlamış ve faiz 10 puan düşmüştür. Hem 2000, hem de 2001 Krizin olumsuz etkileri alınan önlemler, yapılan Stand-by anlaşmaları ve çıkarılan kanunlarla bir nebze kırılma da tam anlamıyla ayağa kalkış süreci uzun vadede gerçekleştirmiştir.

3. BİST’TE İŞLEM GÖREN SİGORTA ŞİRKETLERİNİN 2000 VE 2001 KRİZİNDE FİNANSAL TABLOLARI

Finansal tablolar muhasebenin temel görevlerinden olan raporlama işlevini yerine getirmek amacıyla düzenlenir. İşletmenin mali işlemlere ait kaydedilen bilgileri, belirli kıstaslara göre sınıflandırarak anlaşılabilir ve kullanılabilir hale dönüştürülerek amaçlara ve sorulara cevap verebilir şekilde finansal tablolar yardımıyla sunulur. Bu tablolar şirket sahiplerine, ortaklarına, kredi veren kuruluşlara, yatırımcılara ve devlete hesap verilebilirlik açısından önem taşıyırken şirketin geleceği hakkında da önemli bir resim çizmektedir.

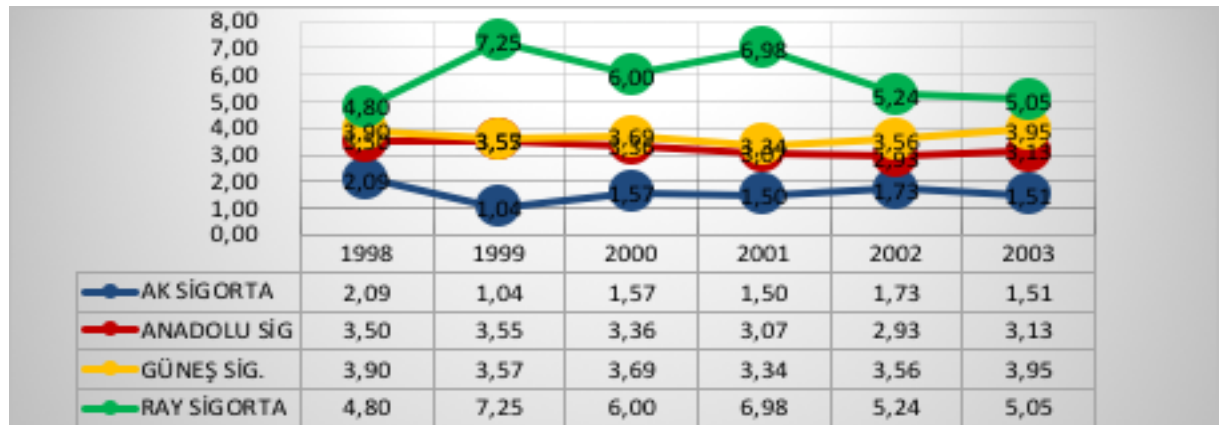
Bu bölümde kullanılacak raporların tamamı KAP ve Hazine Müsteşarlığı açık erişim kaynakları kullanılarak erişim bilgilerin bilgisayar ortamında grafiklere dönüştürülmesiyle elde edilmiştir. Kullanılan finansal oranlar ise; “*Sigorta ve Reasürans Şirketlerinin Kuruluş ve Çalışma Esasları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik*” ve “*Sigorta ve Reasürans Şirketlerinin Mali Bünyelerine ve Sermaye Yeterliliklerine İlişkin Genelge*” maddelerine göre hazırlanarak analiz edilmiştir.

3.1. Sermaye Yeterliliğine İlişkin Oranlar ile Yapılan Analiz

BİST’te 1998 yılından 2003 yılına kadar kesintisiz işlem hayatı dışı sigortalar (Yangın, Deprem, Kaza, Mühendislik sigortaları v.b.) ve yukarıda bahsedilen sigorta şirketlerine ait sermaye yeterlilik oranları çalışılacaktır.

3.1.1. Alınan Primler / Öz kaynaklar Oranı

Sigorta şirketlerinin müşterilerinden tahsil ettiği primlerin öz kaynaklara bölünmesiyle bulunan bu oranın 4’ ten küçük olması arzu edilir. Oranın 4’ten büyük çıkması sigorta şirketine ait öz sermayenin yetersiz olduğu şeklinde yorumlanır (Başpınar 2005: 14).

Grafik 1. 2000-2001 Krizi Sigorta Şirketleri Alınan Primler / Öz Kaynak Oranı

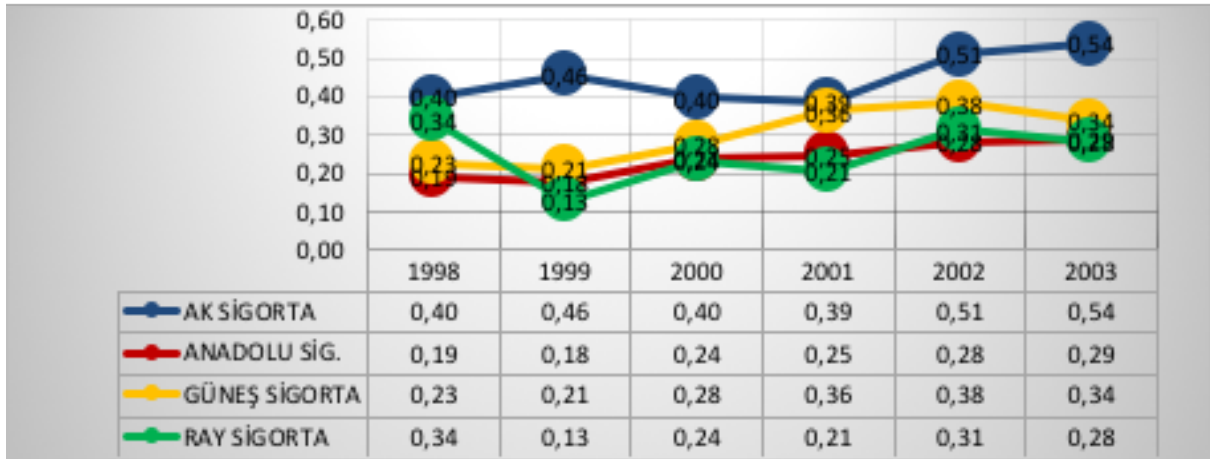
2000-2001 krizinde yukarıdaki tablo incelendiğinde, 1998-2003 yılları arasında Alınan Primler / Özkaynak oranı 4'ü aşan tek sigorta şirketinin Ray Sigorta olduğu görülmektedir. Tablodan Ray Sigortanın özkaynak yetersizliği olduğu söylenebilir. Diğer üç sigorta şirketinin Alınan Primler / Özkaynak oranı makul seviyededir. Ak sigortanın Alınan Primler / Özkaynak Oranı bakımından en iyi sigorta şirketi olduğu görülmektedir.

Bu sonuçlara göre Ray Sigortanın 1999 yılında en yüksek orana (7,25) sahip olduğu ve 2000 krizinde bu oranın düştüğü gözlenmiştir. Yine Ak Sigorta şirketi kriz yıllarında diğer yıllara göre düşük oranlarda seyretmiş olup; bu tabloya bakarak 2000-2001 krizinden sigorta şirketlerinde Alınan Primler / Özkaynak oranını olumsuz yönde etkilediği söylenemez.

3.1.2. Özkaynaklar / Aktif Toplamı

Bu oran, şirket varlıkları yüzde olarak hangi düzeyde öz kaynaklarla karşıladığını bizlere göstermektedir. Öz kaynakların aktif toplamına bölünmesi ile bulunan oranın %50 olması uygun ve yatırım yapılabilir olarak yorumlanmaktadır. Ülkemiz gibi gelişmekte olan ülkelerde oranın %40'larda çıkması da olağan karşılanmaktadır.

Oranın zaman içinde yükselme trendine girmesi şirketin finansal yönetiminin iyi olduğunu gösterir. Oranın %40'ın çok altında olan şirketlerin az sermaye ve çok borçla yönetildiği ve riskli bir şirket olduğu, uzun vade de yükümlülüklerini yerine getirmede sıkıntı yaşayabileceği kanısına varılır. Oranın yüksek çıkması borç ödeme yükümlülüklerinde uzun vadede sorun çıkmayacağı ve yatırım yapılabilir olarak değerlendirilmektedir (Demir ve Alpan 2012: 81).

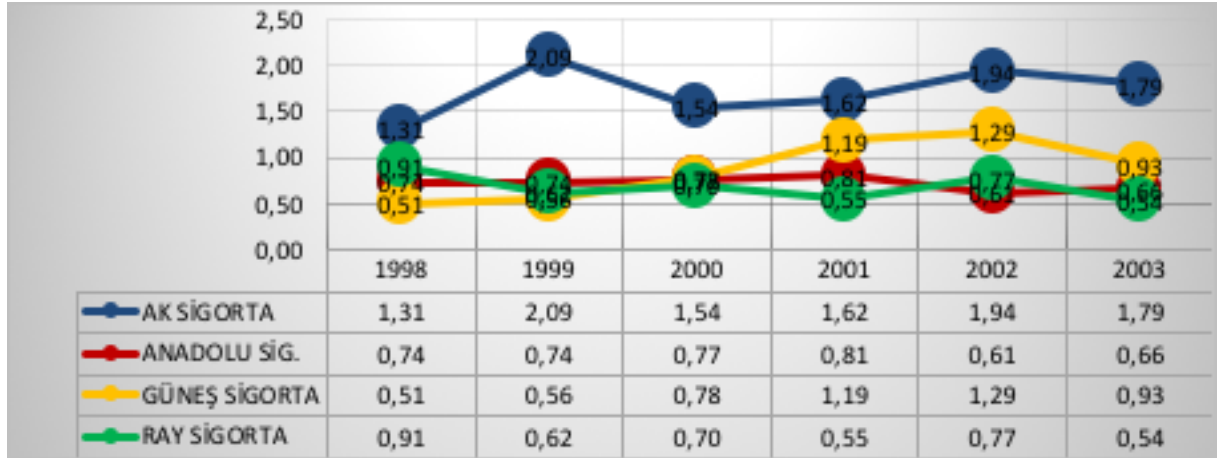

Grafik 2. 2000-2001 Krizi Sigorta Şirketleri Özkaynaklar / Aktif Toplamı Oranı

2000-2001 krizinde yukarıdaki tablo incelendiğinde, 1998-2003 yılları arasında Özkaynak / Aktif Toplamı oranına bakacak olursak Aksigorta şirketinin %40'lardan yükselen bir trende girdiği ve yatırım yapılabilir olduğu gözlenmektedir. Ancak diğer üç sigorta şirketi de %40 oranının altında seyretmektedir. Üç şirket için 1998-2003 yılları arasında yatırım için riskli olarak değerlendirilse de bu şirketlerin gözle görülür bir yükseliş trendinde olduğu da yadsınamaz ve uzun vadede yorum yapmak için 2003 yılından sonraki yıllara da bakılması gerekmektedir. Bu tablodan da krizin oranlar üzerindeki olumsuz etkisi çıkartılamaz.

3.1.3. Özkaynaklar / Teknik Karşılıklar Oranı

Özkaynakların - teknik karşılıklara bölünmesiyle ortaya çıkan oran şirketin sermayesi hakkında bilgi vermektedir. Bahsi geçen oranın yüksek olması istenir. Yüksek oran şirket sermayesinin güçlü ve sağlam yapıda olduğu anlamına gelmektedir (Yılmaz 2010: 60).

Grafik 3. 2000-2001 Krizi Ak Sigorta Özkaynaklar / Teknik Karşılıklar Oranı

2000-2001 krizinde yukarıdaki tablo incelendiğinde, 1998-2003 yılları arasında Özkaynaklar'ın Teknik Karşılıklar oranına krizin direk bir etkisinden söz edilememektedir. Şirketlerin 5 yıllık süreçleri dalgalı olmakla birlikte, Aksigorta Özkaynaklar/Teknik Karşılıklar Oranı bakımından diğer şirketlere nazaran daha makul bir durumda ve sermaye yapısıyla güven veren bir şirket olduğu da söylenebilir.

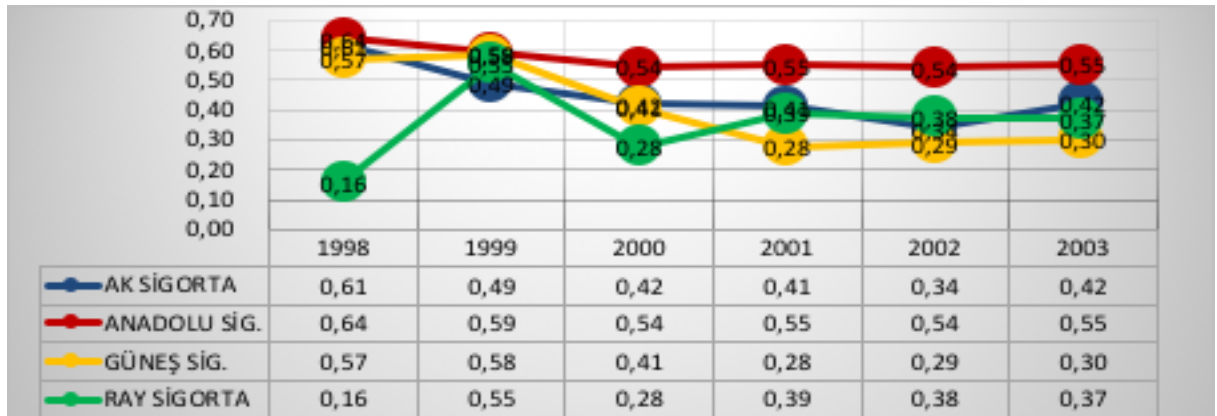
3.2. Aktif ve Likiditeye İlişkin Oranlar ile Yapılan Analiz

İşletmenin cari durumunun belirlenmesinde; dönen varlıkların ne derece güven teşkil ettiğinin varlıkların kalitesi ve likiditesi açısından incelenmesi gerekmektedir. İşletmeye borç verenlerin veya yatırım yapanların güvencede olup, olmadığı analiz edilirken sermaye miktarının yanında varlıkların kalitesine ve likidite derecelerine de bakmak gerekmektedir.

Varlık kalitesi varlığın satışa çıkarıldığı zaman gerçek değerinde göstereceği sağlamlık veyahut değerini kaybetmeme olgusu olarak tanımlanabilir. Likidite ifadesi ise varlıkların paraya çevrilme süresi çabukluğu ve kolaylığını ifade eder. En likit varlık en hızlı paraya çevrilebilen varlıklardır (Tenker ve Akdoğan 2001: 610).

3.2.1. Likit Aktifler / Aktif Toplamı Oranı

Bu oran şirketlerin likit aktiflerinin, toplam aktifler içerisindeki payını göstermesi amacıyla hesaplanmaktadır. Ayrıca bu oran şirket aktiflerinin likit seviyesi hakkında da 3.kişilere bilgiler vermektedir. Bu oran göz önüne alınırken şirketin faaliyet alanında nakit üretme kapasitesini de göz önünde bulundurulması gerekir. Karşılaştırma yaparken farklı faaliyet alanlarındaki şirketleri yalnız bu oranı göz önüne alarak karşılaştırmak etkin sonuç vermeyecektir. Oranın yüksek olması istenir ki; yüksek likidite şirketlerin manevra yeteneğini artırırken, aynı zamanda kırılabilirliğini de azaltmaktadır. (Başpınar 2005: 14).

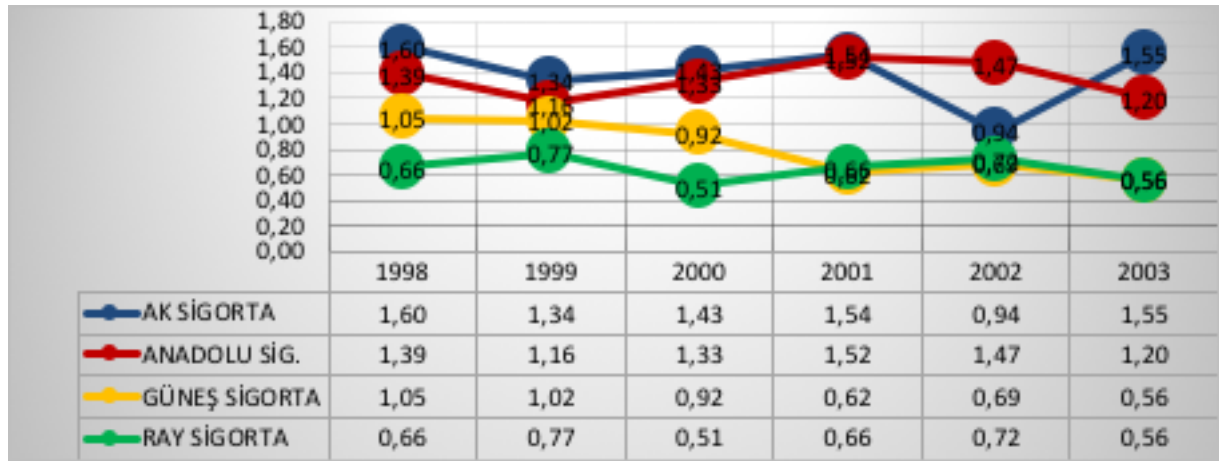
Grafik 4. 2000-2001 Krizi Sigorta Şirketleri Likit Aktifler / Aktif Toplamı Oranı

2000-2001 krizinde yukarıdaki tablo incelendiğinde, 1998-2003 yılları arasında sigorta şirketlerinin Likit Aktifler/Aktif Toplamı Oranı Anadolu Sigorta, Ak Sigorta ve Güneş Sigortada kriz yılı ve sonrasında düşme gözlenmektedir. Ray Sigorta 2000 yılında 1999 yılına oranla ani bir düşüş ve 2001-2002 yıllarında azda olsa toparlanma süreci geçirdiği görülmektedir. Likit Aktifler / Aktif Toplamı Oranına yatırım bazlı bakacak olursak diğer 3 şirkete göre Anadolu Sigortanın likit ve aktif kalitesi bakımından daha iyi olduğu görülmektedir.

3.2.2. Likidite Oranı

Likidite oranı diğer adı ile asit test oranı, cari oranı tanımlayan onu daha anlaşılabilir ve yorumlanabilir hale getiren bir oranlama türüdür. Genellikle bu oranın 1/1 yâda %100 olması yeterli olarak görülmektedir. Oranın 1/1 olması işletmenin kısa süreli borçlarının tamamını, para mevcudu ve hızla nakde çevirebilir kıymetlerle karşılayabileceğini ifade eder. Bu duruma borç ödeme kapasitesi de denilmektedir (Akgüç 2013: 471-472).

Likidite oranı $[Para\ Mevcudu + Serbest\ Menkul\ Değerler + Kısa\ Vadeli\ Alacakalar] / [Kısa\ Vadeli\ Borçlar]$ olarak hesaplanmaktadır. Fakat sigorta şirketlerinin finansal tabloları ve tabloların okunuşu diğer şirketlerden farklılık arz ettiği için Ek-1 de sunulan hesaplamalar kullanılmaktadır. (Başpınar 2005: 14).

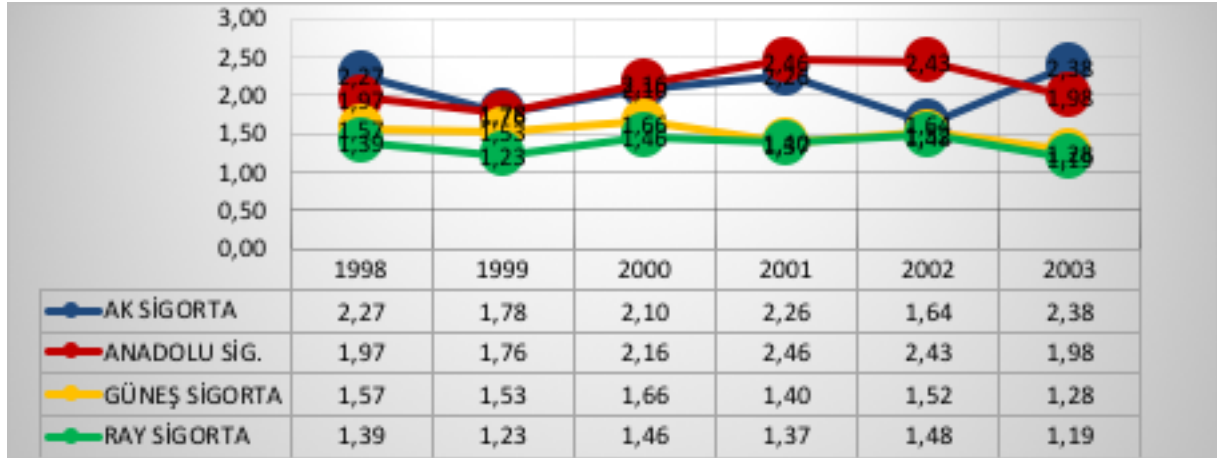

Grafik 5. 2000-2001 Krizi Sigorta Şirketleri Likidite Oranı

2000-2001 krizinde yukarıdaki tablo incelendiğinde, 1998-2003 yılları arasında İMKB de işlem gören 4 sigorta şirketinin likidite oranlarında; Ray Sigorta şirketinin 1 değerinin altında seyrettiğini, Güneş Sigortanın kriz yıllarında 1 oranının altına düştüğünü görmekteyiz. Anadolu Sigorta ve Ak Sigorta ortalama 1 değerinin üzerinde olmakla birlikte 2002 yılında Ak Sigorta'da düşüş gözlenirse de likiditeyi sarsacak bir düşüş olmadığı ve krizin likiditeler üzerinde gözle görülür bir etkisinin bulunmadığı söylenebilir

3.2.3. Cari Oran

Cari oran, bir işletmenin finansal gücünün yansımasıdır. İşletmenin mevcut varlıklarının mevcut yükümlülüklerini aşması, işletmenin ödeme gücünün göstergesidir. Cari oran sonucunun 2 olması yeterli olarak kabul edilir. İşletmenin dönen varlıklar toplamının kısa vadeli yabancı kaynaklardan iki katı olması istense de sektörel olarak değişiklik gösterebilmektedir (Gündoğdu 2017: 130)

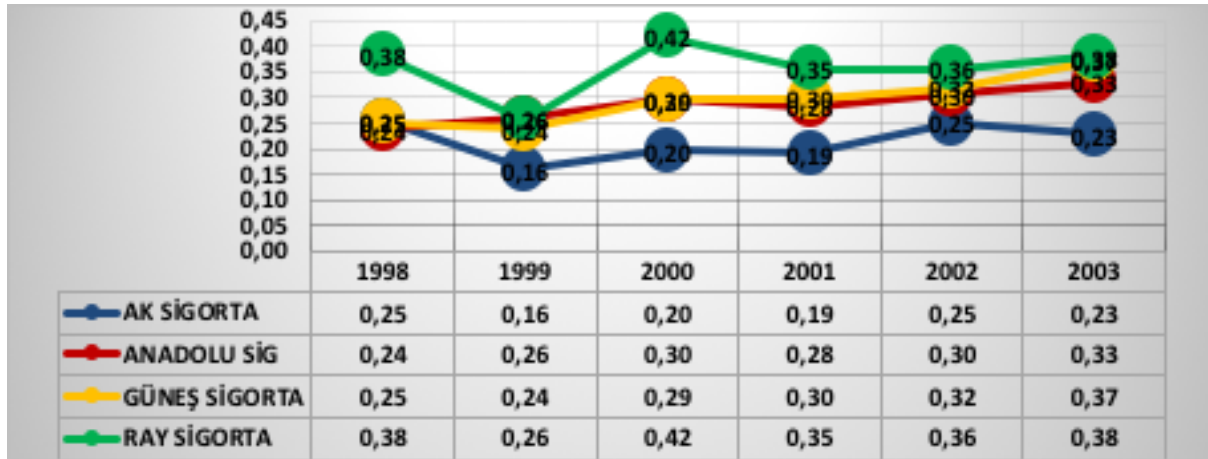

Grafik 6. 2000-2001 Krizi Sigorta Şirketleri Cari Oranı

2000-2001 krizinde yukarıdaki tablo incelendiğinde, 1998-2003 yılları boyunca cari oranlarda direk bir etkiden söz edilememektedir. Anadolu Sigorta ve Ak Sigorta şirketleri genel ortalamada 2,00 oranına yakın seyrederken Güneş ve Ray Sigorta 1,00 oranın üstü fakat 2,00 oranının altında, güvenlik marjında seyretmektedir.

3.2.4. Prim ve Reasürans Alacakları / Aktif Toplamı Oranı

Prim ve Reasürans Alacakları/Aktif Toplamı oranı sektörel faaliyet alanından oluşan sigortacılık primleri ve reasürans alacakların aktifler toplamına oranlanması yöntemiyle bulunmaktadır. Alacaklar hesabı aktif hesaplar arasında likiditesi en düşük olan hesaplardandır. Mali yapının yorumlanmasında bu hesap grubunun aktif toplamında kapladığı hacim önem taşımaktadır. Ve oranın küçük olması istenilen bir durumdur ki düşük hacimli Prim ve Reasürans Alacakları / Aktif Toplamı oranı likit bir varlık grubunun olduğuna işaret eder (Yılmaz 2010: 66). Oranın sektör ortalamasından küçük olması uygun görülmektedir (Başpınar 2005: 14).

Grafik 7. 2000-2001 krizi Sigorta Şirketleri Prim ve Reasürans Alacakları/Aktif Top. Oranı

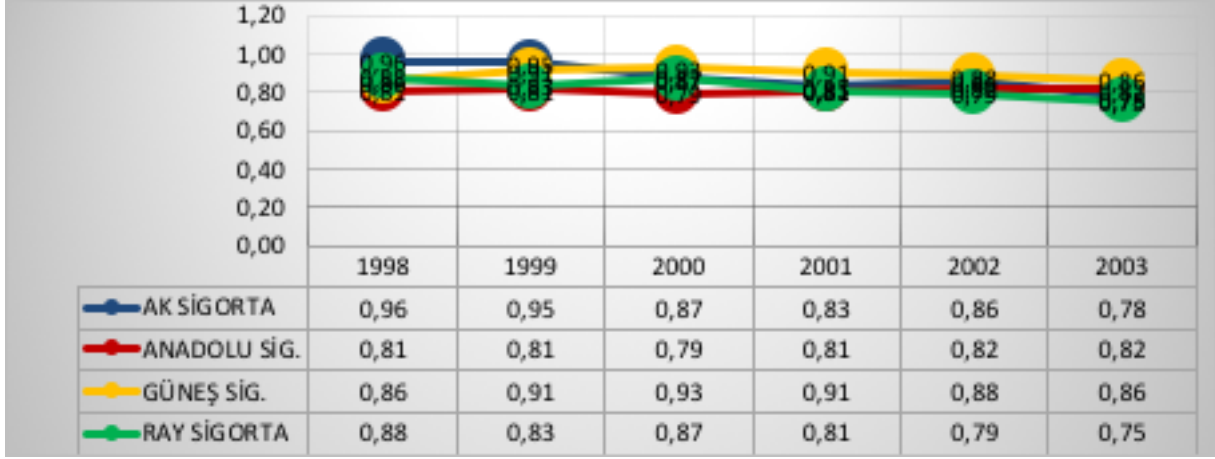
2000-2001 krizinde yukarıdaki tablo incelendiğinde, 1998-2003 yıllarında Sigorta Şirketleri Prim ve Reasürans Alacakları / Aktif Toplamı Oranının sektör ortalamasının 0,28 olduğu ve diğer sigorta şirketlerinin buna yakın bir değerde olduğu görülmektedir. Ak sigorta aktifler içindeki alacakları bakımından en iyi durumdadır.

3.3. Faaliyet Oranları ile Yapılan Analiz

Faaliyet (Etkinlik) oranları işletmelerin varlıklarının ne derece etkin kullandıklarını ve varlık hareketlerinin derecesini gösterir. Bu oranlara çalışma oranı, etkinlik oranı ve verimlilik oranı da denilmektedir. Hesaplamlarda bilanço ve gelir tablosu kalemlerinden yararlanılan faaliyet oranında özellikle dönen varlıkların hareketliliğinin ölçülmesinde etkin rol oynamaktadır (Çetiner 2007: 150).

3.3.1. Tazminat Tediye Oranları

Sigorta şirketlerinin ana gider kalemini sigortacılık tazminatları oluşturmaktadır. Ödenen Hasarlar/[Ödenen Hasarlar+ Muallak Hasar Karşılıkları) formülüyle hesaplanmaktadır. Sektör ortalamasından büyük olması istenmektedir.(Başpınar 2005: 14).

Grafik 8. 2000-2001 Krizi Sigorta Şirketleri Tazminat Tediye Oranı

2000-2001 krizinde yukarıdaki tablo incelendiğinde, 1998-2003 yıllarında tazminat tediye oranına baktığımızda sektör ortalamasının 0,84 olduğu görülmektedir. Şirketlere ait Tablo 0,84 oranına yakın o çizgide olduğu görülmektedir. Kriz dönemlerinde tazminatların ödenmesi konusunda sigorta şirketlerinde yarattığı olumsuz bir etkiden söz edilememektedir.

3.4. Karlılık Oranları ile Yapılan Analiz

Firma faaliyet alanında yaptığı işlerin sonucunda tatminkâr bir sonuç elde edemediğini, firmanın elde ettiği kar firma sahiplerini, firma ortaklarını ve varsa yatırım yapanları memnun edip edemediğini gösteren tablolardır.

Yukarıda anlatılmak istenen bir firmanın elde ettiği karın, ölçülü ve yeterli olup olmadığını belirlemek için aşağıdaki etmenlerinde hesaba katılması, değerlendirmeye alınması gerekmektedir.

- Sermayenin alternatif alanlarda kullanılması sonucunda ortaya çıkabilecek gelir,
- Genel ekonomik koşullar ülkedeki finansal yapı,
- Aynı sektörde benzer firmaların kar oranları,
- İşletmenin kar planlaması ve gerçekleşme durumu,
- Geçmiş yıllar karının yıllar itibari ile gelişim süreci gibi etmenler de göz önüne alınarak doğru bir karlılık analizi yapılabilmektedir (Akgüç 2013: 510)

3.4.1. Hasar Prim Oranı

Sigortacılık faaliyetinin ana gelir kalemi olan sigorta primlerini ve prim ödeyen sigortalılara oluşacak hasar karşılığında ödenecek hasar tazminatının birbirine karşı oranından oluşmaktadır.

[Ödenen Hasarlar+Muallak Hasarlar Karşılığında Değişim]/[Yazılan Primler–Kazanılmamış Primler Karşılığında Değişim] şeklinde hesaplanmaktadır. Ortaya çıkan oranın sektör ortalamasından küçük olması istenen bir durum olmakla birlikte şirketin karlılığını da ortaya koyması açısından önemlidir (Yılmaz 2010: 70).

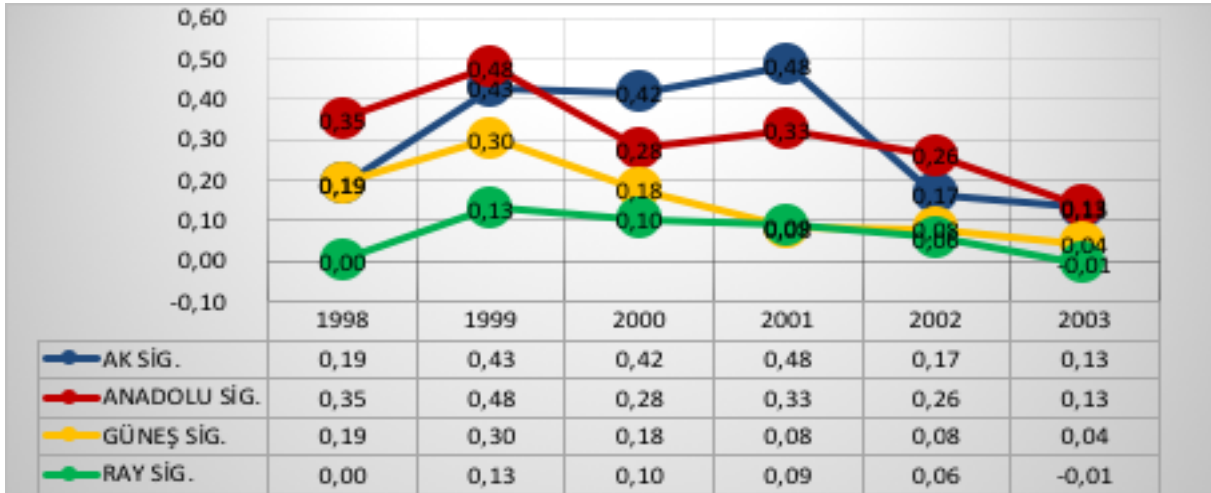
Grafik 9. 2000-2001 Krizi Sigorta Şirketleri Hasar Prim Oranı

2000-2001 krizinde yukarıdaki tablo incelendiğinde, 1998-2003 yıllarında Tazminat tediye oranı 0,58 sektör ortalamasına ulaşmıştır. Firmalara baktığımızda dalgalı bir seyir izlemekle birlikte krizin direk etkisinden söz edilememektedir.

3.4.2. VÖK/ Alınan Primler

Vergi öncesi kar, şirketlerin karından devlete ödedikleri vergi düşülmeden önceki tutardır. Net kar vergiler düşüldükten sonra bulunmaktadır. Şirket yönetimlerinin vergiler üzerinde hiçbir kontrol hakkı bulunmamaktadır. Bu sebeple şirketin ne ölçüde karlı olduğunu en doğru gösteren kar vergi öncesi karıdır (Tenker ve Akdoğan 2001: 638-639).

Vergi öncesi karın en belirleyici kar olduğu kanaati ile sigorta şirketlerinin esas iş kazancı olan prim gelirlerinin kara etkisini bu oran yöntemiyle analiz edilmektedir. Vergi Öncesi Kar / Alınan Primler Oranı Ek-1 de belirtildiği gibi hesaplanmaktadır.

Grafik 10. 2000-2001 Krizi Sigorta Şirketleri Vergi Öncesi Kar Oranı

2000-2001 krizinde yukarıdaki tablo incelenip, 1998-2003 yıllarında vergi öncesi kar oranına bakıldığında tüm sigorta şirketlerinde kriz yılları ve sonrasında alınan prim tutarlarında artma olduğu görülmüştür.

Sektör ortalamasının (0,20) olduğu Vergi Öncesi Kar Oranında, Ray Sigorta 1998 yılında (0,00) ve 2003 yılında (-0,01) ile kapatarak karlılık konusunda riskli bir finansal yapıya sahip olduğu yargısına varılabilir. Anadolu Sigorta ve Ak Sigorta sektör ortalamasında yakın Güneş Sigorta da Ray Sigorta gibi karlılık konusunda risk taşıyan sigorta şirketi olarak dikkat çekmektedir.

3.4.3. Mali Kar / Alınan Primler

Firmaların bilançolarında oluşan mali karın, alınan primlere bölünmesi suretiyle ölçülmektedir. Bu oran işletmelerde oluşan yatırım kalemlerinin karlılık durumunu göstermektedir. Oranın yüksek çıkması istenen bir durum olmakla birlikte diğer şirketlere göre yüksek olması onlarla kıyasla daha verimli bir yatırım portföyüne ulaşıldığı izlenimini ve bilgisini verir (Başpınar 2005: 14).

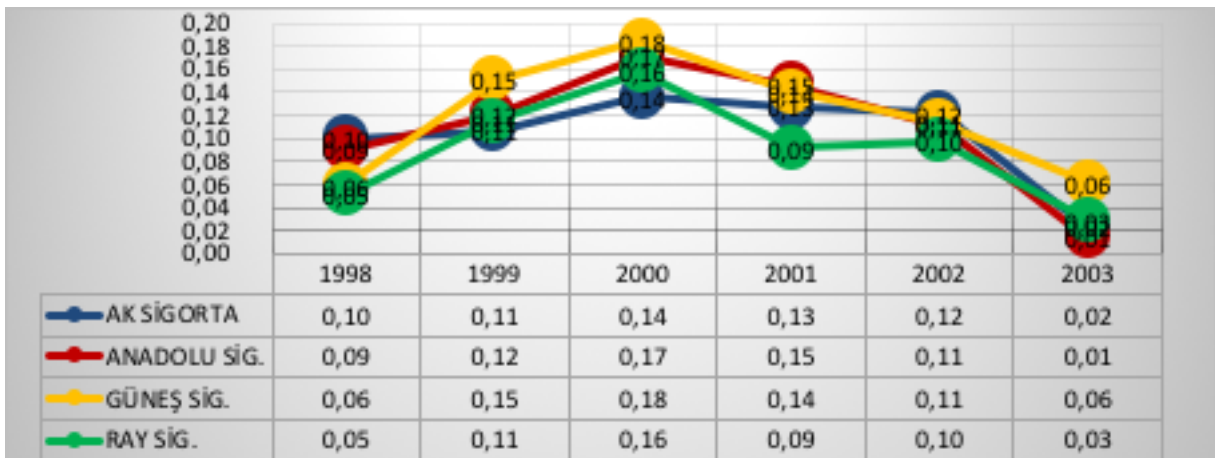

Grafik 11. 2000-2001 Krizi Sigorta Şirketleri Mali Kar/ Alınan Primler Oranı

Sektör ortalamasının (0,20) olduğu mali kar / alınan primler oranında yukardaki tabloya göre Ray Sigorta VÖK/Alınan Primler oranında olduğu gibi sektör ortalamasının çok altında ve zararlı kapatılan yılların olduğu görülmektedir. Bir önceki tablo (Tablo 3.10) analizde de belirtildiği üzere alınan prim tutarlarında yıllar itibari ile büyüme olduğu, sigortacılık faaliyetlerinde pozitif bir ilerlemenin kaydedildiği görülmektedir fakat karlılık noktasında 2000-2001 krizinden sonra düşüşler yaşanmıştır. Karlılıkta ortaya çıkan düşüşler şirketlerin uzun vadede yatırımcılara güvensizlik duygusu olarak geri döneceğinin bilinmesinde fayda vardır. Ak Sigorta dalgalı yapısı ile Güneş Sigorta ise sektör ortalamasının altında seyretmesiyle Mali Kar oranında zayıf olduğu, Anadolu Sigortanın ise 2010 yılı hariç sektör ortalamasını geçtiği ve diğer şirketlere göre daha dengeli bir seyir çizdiği görülmektedir.

3.4.4. Teknik Kar / Alınan Primler

Sigorta şirketleri finansal analizinde kullanılan bir diğer karlılık oranı ise Teknik Kar / Alınan Primler oranıdır. Bahsi geçen oran şirketin faaliyet alanından doğan karlılığını vermektedir. Oranın yüksek çıkması ve sektör ortalamasından yüksek olması istenmektedir (Başpınar 2005: 14).

Grafik 12. 2000-2001 Krizi Sigorta Şirketleri Teknik Kar / Alınan Primler Oranı

2000-2001 krizi öncesi ve sonrası dönemde Teknik Kar/Alınan Primler Oranı analizinde sektör ortalamasının (0,10) olduğu hesaplanmaktadır. Yukardaki tabloya bakıldığında Ray Sigorta şirketi tüm karlılık oranlarında olduğu gibi bu oranda da sektör ortalamasının altında kalmıştır. Karlılık anlamında ciddi finansal problemleri barındıran bir şirket olarak göze çarpmaktadır. Ak Sigorta, Anadolu Sigorta ve Güneş Sigorta da sektör ortalamasının altında olduğu yıllar olmakla birlikte genel itibari ile 1998-2000 süreci yükseliş, 2000-2003 süreci ise düşüş eğilimli olması bakımından benzer karakter göstermektedir.

4.SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Ülkemizde görülen 2000 ve 2001 Krizinin BİST’de 1998-2013 sürecinde kesintisiz işlem gören 4 sigorta şirketi üzerinde Sermaye Yeterliğine İlişkin Oranlar, Aktif Kalitesi ve Likiditeye İlişkin Oranlar, Faaliyet Oranları ve Karlılık Oranları bakımından incelediğimizde ortaya çıkan sonuç;

Sermaye Yeterliğine İlişkin Oranlar; 2000-2001 Krizinde Alınan Primler Öz Kaynak Oranı, Özkaynak/Aktif Toplamı Oranı, Öz Kaynaklar Teknik Karşılıklar Oranı incelendiğinde krizin sigorta şirketleri üzerinde ciddi bir etkisine rastlanmamıştır. İncelenen şirketler içinde sermaye yapısı en güçlü şirketin Ak Sigorta en zayıf şirketin ise Ray Sigorta Şirketi olduğu göze çarpmaktadır.

Aktif ve Likiditeye İlişkin Oranlar; 2000-2001 Krizinde Likit Aktifler/Aktif Toplamı Oranına baktığımızda kriz yıllarında sigorta şirketlerinde düşüş seyri gözlenmiş sonraki yıllarda ise düşüş oranına yakın seyretmiştir. Likidite Oranına baktığımızda şirketlerin borç ödeme kapasitelerinin Ak Sigorta ve Güneş Sigorta şirketinde kriz sonrası dönemde 1 oranının altına indiği, Ray Sigorta’da kısmi düşüş ve Anadolu Sigorta’da ise kriz yıllarında likidite oranında artış olmuş, kriz sonrası 2002 yılında 1 oranını altına indiği görülse de kısa süreli bir düşüş olarak göze çarpmaktadır. Cari Oran’a baktığımızda dalgalı bir seyir izleyen şirketlerin varlığı görülmektedir. Bu durumda krizin direk etkisinden söz edilememektedir. Prim ve Reasürans Alacakları/ Aktif Toplamı Oranının düşük olması istenirken, 2000-2001 krizinde küçük çaplı bir olumsuz yükseliş gözlenmektedir. Bu yükseliş 0,05-0,10 puan bandında ve makul kabul edilebilecek bir dalgalanmadır. 2000-2001 Krizinin aktif ve likidite oranlarına direk etkisinden söz edilememektedir.

Faaliyet Oranları; 2000-2001 Krizinde sigorta şirketlerin ana gider kalemi olan Tazminat Tediye Oranına baktığımızda 5 yıllık süreçte çok küçük pozitif veya negatif dalgalanmalar görülmüştür. Şirketlerin Faaliyet oranların da krizi hissetmediği görülmüştür.

Karlılık Oranları; 2000-2001 Krizi karlılık oranlarından biri olan Hasar Prim Oranında Ak Sigorta ve Güneş Sigorta negatif etkilenirken Anadolu Sigorta ve Ray Sigortada kriz etkisi görülmemektedir. VÖK oranında 2000-2001 krizine bakıldığında alınan primlerde kriz yılları dâhil artış olduğu görülmekle birlikte, vergi öncesi karlılıklarda ki azalış kriz yılları sonrasında (2002-2003) düşüşe neden olmuştur. Mali Kar /Alınan Primle Oranında dalgalı bir seyir izlenmiş ve kriz yıllarında ciddi bir düşüş görülmemektedir. Yüksek çıkması makul görülen Teknik Kar/ Alınan Primler oranında kriz yıllarında yükselen karlılık, kriz sonrası yıllarda tüm sigorta şirketlerinde aynı çizgiyle düşmüştür.

Sigorta Şirketleri için önemli kabul görmüş oranların incelenmesi neticesinde; gerek 2000, gerekse de 2001 Krizinin direkt bir kriz hali, krizin getirdiği çöküntü durumu ve bahsi geçen sigorta şirketlerini maddi açıdan zor durumda bırakacak büyüklükte bir etkisinden bahsetmek mümkün değildir. Dalgalanmaların olduğu, düşüşün olduğu oranların da kısa sürede toparlanma eğilimine girdiği ve krizin kalıcı hasara yol açmadığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Akbay, O. S. (2011). *Sigortacılığın Tarihçesi*, (Ed. Feridun KAYA), SİGORTACILIK, Beta Yayınları, İstanbul, s.(43-53).
- Akgüç, Ö. (2013). *Mali Tablolar Analizi İstanbul*: Avcıol Basım Yayın
- Aksigorta, (1997) *Sigortacılığın Temel Bilgileri*
- Aktan, C. C. ve ŞEN H. (2001) Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri. *Yeni Türkiye Dergisi-Ekonomik Kriz Özel Sayısı* 42: 1225-1230
- Başpınar, A. (2005) 'Finansal Analiz Tekniklerinin Sigorta Şirketi Mali Tablolarına Uygulanması', *Maliye Dergisi* Aralık 2005
- Çipil, M. (2008) *Risk Yönetimi Ve Sigorta*. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım
- Çetiner, E. (2007) *İşletmelerde Mali Analiz* Ankara: Gazi Yayınevi
- Delice, G. (2003) Finansal Krizler: Teorik Ve Tarihsel Bir Perspektif. *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*. 20: 57-81.
- Edwards, S. (2001). Does the Current Account Matter? . *University of Chicago Press*(<http://www.nber.org/chapters/c10633>)
- Ekodialog.com (2016) (http://www.ekodialog.com/konular/imf_3.html) (01.06.2016)
- Demir, M. ve ALPAN N. (2012). *Finansal Tabloların Hazırlanması Ve Analizi Ders Notları*. Sivas
- Gök, S. (2010) *Ekonomik Krizin Çalışanlar Üzerinde Etkisi*. İstanbul: Beta Basım Yayım
- Gündoğdu, A. (2017) "*Finansal Yönetim: Temel Teoriler ve Açıklamalı Örnekler*" Seçkin Yayınevi Sayfa(127-144)
- Gümüç, S. ve UZUN M. S. (2012). *Türk Sigorta Sektörünün Analizi ve Banka Kaynaklı Sigorta Pazarlaması*. İstanbul: Hiperlink Yayınları
- Güvel, A. E. ve GÜVEL A. Ö. (2002). *Sigortacılık*. Ankara: Seçkin Yayıncılık A.Ş.
- Hazine Müsteşarlığı (2018) (<https://www.hazine.gov.tr/tr-TR/Rapor-Sunum>)
- İktisadi.Org (2016) (<http://www.iktisadi.org/2000-2001-turkiye-ekonomik-krizi-analizi.html>)
- Karabıyık, L. E. (2001) *Türkiye'de Finans Tarihi*. Bursa : Vipaş Yayınevi
- Karaman, D. (2011). "*Sigorta ve Risk Kavramı*", (Ed. Feridun KAYA), Sigortacılık, Beta Yayınları, İstanbul, s.(7-18).
- Kazgan, G. (2001) "Küreselleşmiş Dünyada Küreselleşen Türkiye'nin Krizleri" *İktisat Aylık Dergisi* Sayı: 410-411. İstanbul: İFMC Yayınları
- Kırkbeşoğlu, E. (Ed.) (2014) *Risk Yönetimi Ve Sigortacılık*, Ankara: Gazi Kitabevi
- Mahfi Eğilmez (2017) (ekonomi.blogcu.com) <http://ekonomi.blogcu.com/kasim-2000-krizi-uzerine-mahfiegilmez/130899> (10.10.2017)
- Minsky, F. S. (1999) *Lesson From The Asian Crisis*. (<https://www0.gsb.columbia.edu/faculty/fmishkin/PDFpapers/w7102.pdf>)
- Morkoç, E. (2014) (<https://stratejikoperasyon.files.wordpress.com/2014/08/kasm-2000-ve-ubat-2001-bankacilik-krizi.pdf>) (12.01.2018)
- Okanacar.com.(2012)(<http://www.okanacar.com/2012/12/turkiye-ekonomisinde-2000-2001-yillar.html>) (08.06.2016)
- Orhaner, E. (2013). *Sigortacılık*, Ankara: Siyasal Kitabevi
- Özbolet, M. (2007). *Temel Sigortacılık*, Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Reitix.com(2017)(<http://www.reitix.com/Makaleler/Cumhuriyet-Doneminde-Sigortacilik/ID=3685>) (05.12.2017)
- Sinestezi.wordpress.com (2016) (<https://sinestezi.wordpress.com/2009/04/04/turkiye-de-ekonomik-krizler-1994-1998-1999-ve-2001-krizleri/>) (05.06.2016)
- Stratejik Operasyon- ERHAN , M. (2018) (<https://stratejikoperasyon.wordpress.com/2014/08/08/ekonomi-dosyasi-erhan-morkoc-kasim-2000-ve-subat-2001-bankacilik-krizi/>) (11.01.2018)
- Stratejik Operasyon- ERHAN , M. (2018) (<https://stratejikoperasyon.wordpress.com/2014/08/08/ekonomi-dosyasi-erhan-morkoc-kasim-2000-ve-subat-2001-bankacilik-krizi/>) (11.01.2018)

- Swiss-Re Sigorta Araştırma Dergisi-Sigma (2018) (http://www.swissre.com/library/042015_World_insurance_in_2014_back_to_life.html) (10.01.2018)
- Türkiye Sigorta Birliği (2018) (<http://www.tsb.org.tr/sigortanın-tarihi.aspx?pageID=438>) (02.01.2018)
- Tenker, N. ve AKDOĞAN, N. (2001) *Finansal Tablolar Ve Mali Analiz Teknikleri* Ankara: Gazi Kitabevi
- TOBB, *Banka ve Sigorta Sektörleri Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, (1996) Ankara: Tisamat Basım
- Vergiel , T. M. (2001). *Kriz ve İşletme Yönetimi*. Bursa: Alfa Yayınları
- Yaslıdağ, B. (2014).*Sigortacılık-Sigorta Araçları ve Sigorta İşlemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık A.Ş.
- Yılmaz, T. (2010) *Sigorta Sektöründe Rasyo Analizi Yöntemi İle Finansal Yapının Değerlendirilmesi ve İMKB'de İşlem Gören Sigorta Şirketleri Üzerine Bir Uygulama*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Isparta

EK-1

SİGORTA VE REASÜRANS ŞİRKETLERİNİN MALİ BÜNYELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİNDE KULLANILAN FİNANSAL ANALİZ ORANLARI

“A- SERMAYE YETERLİLİĞİNE İLİŞKİN ORANLAR

- 1. Alınan Primler (Brüt) / Özkaynaklar** (4 kattan büyük olmamalıdır.)
- 2. Özkaynaklar / Aktif toplamı** (Sektör ortalamasından büyük olmalıdır.)
- 3. Özkaynaklar / Teknik Karşılıklar (net)** (Sektör ortalamasından büyük olmalıdır.)

B- AKTİF KALİTESİ VE LİKİDİTEYE İLİŞKİN ORANLAR

1. Likit Aktifler (Kasa + Banka + Menkul Değerler Cüzdanı) / Aktif Toplamı (Sektör ortalamasından büyük olmalıdır.)

2. Likidite Oranı = [Nakit Değerler + Menkul Değerler Cüzdanı] / [Teknik Karşılıklar – Hayat Matematik Karşılıkları – Deprem Hasar Karşılıkları + Sigorta ve Reasürans Şirketi Cari Hesabı + Reasürörlerin Depoları + Ödenecek Vergi ve Diğer Yükümlülükler + Zorunlu Deprem Sigortasından Alacaklı Acenteler + Katılımcılar + Emeklilik Gözetim Sistemine Borçlar + Bonus ve İndirimler Karşılığı + Katılımcılar Geçici Hesabı + Alış Emirleri Hesabı + Bireysel Emeklilik Araçlarına Borçlar + Saklayıcı Şirkete Borçlar + Portföy Yönetim Şirketine Borçlar + Katılımcılara Borçlar +Diğer] (Hayat Dışı Şirketler için 1, Hayat Şirketleri için 9,75'den düşük olmamalıdır)

3. Cari Oran = [Nakit Değerler + Menkul Değerler Cüzdanı + Alacaklar] / [Teknik Karşılıklar – Hayat Matematik Karşılıkları – Deprem Hasar Karşılıkları + Sigorta ve Reasürans Şirketi Cari Hesabı + Reasürörlerin Depoları + Ödenecek Vergi ve Diğer Yükümlülükler + Zorunlu Deprem Sigortasından Alacaklı Acenteler + Katılımcılar + Emeklilik Gözetim Sistemine Borçlar + Bonus ve İndirimler Karşılığı + Katılımcılar Geçici Hesabı + Alış Emirleri Hesabı + Bireysel Emeklilik Araçlarına Borçlar + Saklayıcı Şirkete Borçlar + Portföy Yönetim Şirketine Borçlar + Katılımcılara Borçlar +Diğer Alacaklar = Prim Alacakları + Sigorta ve Reasürans Şirketleri Cari Hesabı + Sedan ve Retrosedanlar Nezdindeki Depolar + Dask Cari Hesabı + Bireysel Emeklilik Sistemi Alacakları + Diğer Borçlu Hesaplar Bireysel Emeklilik Sistemi Alacakları = Katılımcılardan Alacaklar + Giriş Aidatı Hesabı + Diğer + Satış Emirleri Hesabı + Fonlardan Fon İşletim Kesintilerinden Alacaklar + Saklayıcı Şirketten Alacaklar + Emeklilik Yatırım Fonu Sermaye Avansı Tahsisi + Diğer Alacaklar (Hayat Dışı Şirketler için 1,7, Hayat Şirketleri için 11'den düşük olmamalıdır)

4. Prim ve Reasürans Alacakları / Aktif Toplamı Prim ve Reasürans Alacakları = [Prim Alacakları (net) + Sigorta ve Reasürans Şirketleri Cari Hesabı + Sedan ve Retrosedanlar Nezinde Depolar] (Sektör ortalamasından küçük olmalıdır.)

C- FAALİYET ORANLARI

1. Konservasyon Oranı= Alınan Primler (net) / Alınan Primler (Brüt)

2. Tazminat Tediye Oranı= Ödenen Hasarlar / [Ödenen Hasarlar+ Muallak Hasar karşılıkları] (Sektör ortalamasından büyük olmalıdır.)

D- KARLILIK ORANLARI

1. Hasar Prim Oranı = [Ödenen Hasarlar+Muallak H.Krş.-Devreden Muallak H.Krş] / [Cari Yıl Alınan Primler+Devreden Cari Riz. Krş.- Cari Riz. Krş] (Sektör ortalamasından küçük olmalıdır.)

2. VÖK / Alınan Primler (Sektör ortalamasından büyük olmalıdır.)

3. Mali Kar (Brüt) / Alınan Primler (Sektör ortalamasından büyük olmalıdır.)

4. Teknik Kar / Alınan Primler (Sektör ortalamasından büyük olmalıdır.) (Başpınar 2005: 14-16)

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:28.03.2019 ✓Accepted/Kabul:13.09.2019

DOI:10.30794/pausbed.546009

Araştırma Makalesi/ Research Article

Özata, C. (2019). "Samuel Beckett'in "Godot'yu Beklerken"inde Baudrillard'ın Postmodern Hipergerçeklik Anlayışı", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 37, Denizli. s. 87-95.

SAMUEL BECKETT'İN "GODOT'YU BEKLERKEN"İNDE BAUDRİLLARD'IN POSTMODERN HİPERGERÇEKLIK ANLAYIŞI

Cüneyt ÖZATA*

Özet

Eserlerine ikinci dünya savaşının yıkıcı etkilerinin yanısıra kapitalizm, küresel politikalar ve küreselleşmenin yozlaştırdığı bireylerin umudu ve gerçekliği artık algılayamadığı yaşamlarını konu edinen Beckett, Godot'yu Beklerken adlı çığır açan eserinde olduğu gibi; kendi hikâyeleriyle ya da anlattıklarıyla avunan karakterler yaratır. Beckett, içinde yaşadığı toplumun gerçeklikten ne kadar uzaklaşıp nasıl yozlaştığının ayırındadır. Savaş sonrası dönemde toplumu istediği gibi şekillendirip yönetebilme gücü tamamen siyasi gücün elindedir. Bu anlamda siyasi güç, kapitalizmin yanısıra toplumu görünen ve bilinen gerçeklikten uzaklaştırarak onları bir hiper gerçeklik içerisine sürüklemiştir. Godot'yu Beklerken oyununda Beckett, bir yandan postmodern bir toplumun geldiği son noktayı göstermeye çalışırken diğer yandan görünen ile gerçeğin ayırında varamayan Batı toplumunu resmetmeye çalışır.

Anahtar kelimeler: *Umut, Savaş sonrası, Hiper gerçeklik, Küreselleşme, Postmodern.*

BAUDRİLLARD'S POSTMODERN UNDERSTANDING OF HYPERREALITY IN SAMUEL BECKETT'S "WAITING FOR GODOT"

Abstract

Concerned in his works with the lives of individuals corrupted by capitalism, global politics and globalization, in which they can no longer perceive hope and reality, as well as with the devastating effects of the Second World War, Beckett creates characters who take comfort in their own stories or narratives as in his epoch-making play *Waiting for Godot*. Beckett is aware of the extent to which the society in which he lives has fallen away from reality and has got corrupted. In the post-war period, the power, or ability, to shape and manage the society as it likes to is seized by the political power. In this sense, in addition to capitalism, political power has dragged the society away from the visible and known reality and led the people into a hyper-reality. In *Waiting for Godot*, Beckett tries to portray the Western society that cannot distinguish between the visible and the real, while at the same time trying to show the endpoint of a postmodern society.

Keywords: *Hope, Post war, Hyperreality, Globalism, Postmodern.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı A.D., Fen Edebiyat Fakültesi, ORDU.
e-posta:cuneyt.ozata@hotmail.com (orcid.org/0000-0002-9179-9537)

1. GİRİŞ

On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllar, bir yandan bilimsel ilerlemelerin sıçrama yaptığı, üretimin ve beraberinde tüketimin artmasıyla birlikte kapitalizmin had safhaya ulaştığı aynı zamanda büyük savaşlara, toplu insan kıyımlarına şahit olan buhranlı bir dönemdir. Aydınlanma Hareketi'nin öncülük ederek zeminini oluşturduğu modernlik düşüncesi ile bu yüzyılın insanı adeta terkedilmiş, kaygı içerisinde yaşayan insanlar haline gelmiştir. İnsanlar, kapitalizmin vahşiliğiyle birlikte duyarsız ve umutsuz bireylere dönüşmüş, tükettikleri metanın yanı sıra bireysel ilişkilerini ve kendi içsel dünyalarını da yitirmişlerdir. Modern yaşam, bireyi her anlamda yozlaştırmış ve birey, içerisinde var olduğunu sandığı dünyada görünen ile gerçeğin farkına varamayıp bocalayıp durmuştur. Avrupa toplumu özelinde, özellikle de iki dünya savaşı sonrasında, zor yaşam şartlarının kaçınılmaz getirisi olan bunalım atmosferi her bireyi kapsar haldedir. Berman'ın paradoksal ifadesine göre:

Modern olmak bizlere serüven, güç, coşku, gelişme, kendimizi ve dünyayı değiştirme olanakları vaat eden; ama bir yandan da sahip olduğumuz her şeyi, bildiğimiz her şeyi, olduğumuz her şeyi yok etmekle tehdit eden bir ortamda bulmaktır kendimizi.(Marshall, 1994: 27)

Günümüzde postmodern olarak adlandırılan ve bireyin içerisinde var olduğu yaşam alanı dünya bile sanki artık kendi yörünge ve ekseninden uzaklaşmış, insana uzak kalmış, ona yabancılaşmış bir görüntü sergilemektedir. "İnsanın ortadan kalkıp gittiği" (Baudrillard,2012:3)neredeyse insan diye adlandırılan varlığın yeryüzünden silindiği gerçek gibi ama aslında gerçek dışı olan bir ortamda ne yaşadığına dair bir fikri bile olmayan bu bireyler artık ipleri başkasının elinde olan kukulardan pek de farkı olmayan, sadece yaşamlarını devam ettirebilen varlıklara dönüştürülmüştür. İkinci dünya savaşının ardından Batı toplumunu şiddetli bir şekilde etkileyen ve bir dönüşüme uğratarak vahşi kapitalizm adını alan yeni sistem, sadece toplumun sınıf yapısında değil aynı zamanda bireylerin psikolojik dünyalarında ve kimliklerinde de artık onarılamayacak yaralar açmıştır. Fransız düşünür Jean Baudrillard'a göre modernite, insanlık için sıkıntılı bir yolun kapısını aralamıştır. Baudrillard, bakış açısını şu cümlelerle ifade eder:

Modernlik, sahte ve gerçeğe ait olanlar da dâhil olmak üzere çığnemediğimiz yasak ve kuralın kalmadığı, herşeyin sapkınlaştırıldığı yaşama tarzını inşa etmiştir. Kıyametin imkânsız olduğu ve kıyamet ötesi yaşam biçiminin yaşandığı, herşeyin ötesine geçilmiş düzende nerede yaşadığını, ne söylediğini bilmeyen, herşeyi emen şizofrenik bir hal yaşanmaktadır. Herşeyin soğutularak ya da ısıtılarak anlamsızlaştırıldığı kıyamet sonrasını yaşamakla meşgul olan, bitmişliğin ötesine geçmiş olan (transfini) bir evrende yaşanmaktadır.(Dağ,2014.s:194)

Özellikle yetmişli yıllar siyasi anlamda çalkantılara sahne olmuştur. Hem ekonomik sistem hem de birbirini takip eden ve insanlığı korkunç yıkımlara sürükleyen iki dünya savaşı, yeni oluşan bu sistem içerisinde yararlı olarak görmedikleri tüm bireylerin artık 'hiçbir şey' olarak algılanmasına ve adlandırılmasına neden olur. İnsanlık tarihinin en korkunç sayılabilecek görüntüsü olan İkinci Dünya Savaşı, çok fazla insanın ölümünün yanı sıra insan metafiziğinin, umut, barış, inanç, gelecek, gibi kavramların yitirilmesine ve hemen hemen var olan herşeyin yıkımına yol açmıştır. Tüm bunların sonucunda savaş sonrası dönem, insan topluluğunun sosyal açıdan yeniden şekillendirilmesini zorunlu kılmış ve yeni bir dünya düzeni oluşturma fikri ortaya atılmıştır. "Eski Kapitalizmin yeni bir Kapitalizme dönüşmesi[...] eski güç ilişkilerinin değişmesi" (Halal, 1986:1-5) ile yeni düzen fikri kaçınılmaz olarak yeni bir ekonomik düzeninde ortaya çıkmasına neden olur.

Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde doğan, henüz on yaşında küçük bir çocukken I. Dünya Savaşı'nın tüm yıkıcı etkilerine şahit olan Beckett, gelişim döneminde dünyada cereyan eden ve uzun ömürlü olmayan barışçıl vaatlerin ve bunun yanı sıra buhranlı günlerin içerisinde kendini bulur. Döneminin olayları Beckett'i hem fiziksel hem sanatsal yönden etkiler. Bireysel olarak yaşadığı ve tanık olduğu savaş ve bunlardan edindiği yaşam deneyimi Beckett'in içerisinde yaşadığı düzene olan inancını kaybetmesine sebep olur ve kendisi de yaşadığı toplumun bireyleri gibi bir karamsarlığa yönelir. I. ve II. Dünya Savaşı arasında ülke üzerinde bir umut olarak beliren barış ve huzurun er geç geleceği ve bu kaos ortamının ortadan kalkacağı umulurken insanlar bilinçsiz bir şekilde nihilizm karanlığına sürüklenirler. Yüzyılın insanının bu açmaz içerisinde tutunacağı tek dal yine kendisidir ve bu insanlar olmayan bir gerçeklik içerisinde kendilerine yabancı olan bir çevrede kendi gerçeklerini arama çabası içerisinde dönüp duran tiplere dönüşürler.

Bu belirsizlik ortamlarında doğan Beckett tiyatrosu, dramatik tiyatro anlayışından büyük farklılık gösteren absürd tiyatro anlayışı çerçevesinde kurgulanır. “ Minimalist bir trajikomedi” (Sternlicht,2005, s.53) türünde olan ve geleneksel tiyatro anlayışına uymayan bir yapıdadır. Belli bir başlangıcı ve sonu olmayan karakterlerin sürekli kendilerini yineledikleri bir tablo olarak göze çarpar. *Godot’yu Beklerken*’de, ıssız bir yol üzerinde bir ağacın altında yaşlıca görünümüne iki adam bir akşamüzeri Godot adında birini beklemekte ve söylediklerine bakılırsa Godot’nun gelmesiyle ödüllendirileceklerine dair bir inanç taşımaktadırlar. Her ne kadar Godot gelince bu beklemeğin biteceği ve ödüllendirileceklerine dair bir umutları olsa da Estragon ve Vladimir, Godot ile karşılaşma karşılığın olmayacağından pek de emin değildirlere. Ortada sadece kendilerinin dillendirdiği onlara verilmiş bir söz vardır. Buluşma yerinin doğru olup olmadığına dair fikirleri bile yoktur. Bekleme sürecinde sadece bu boşluğu Pozzo ile Lucky gelene kadar anlamsız bir şekilde konuşarak doldurmaya çalışırlar. Hem toprak hem de Lucky’nin sahibi olduğu anlaşılan Pozzo, boynuna ip bağlayarak kontrolü altına aldığı kölesi konumunda görünen Lucky’yi yakındaki panayıra satmaya götürmektedir. Vladimir ile Estragon’un bekledikleri yerde açlığını gidermek için yemek molası veren Pozzo, Lucky’ye yemek verir ve dans ettirir. Bu esnada Lucky’nin uzunca monoloğu onları o kadar rahatsız eder ki bu monologdan bir şey anlamadıkları için onu döverek susturma yolunu seçerler. Pozzo ve Lucky ayrıldıktan sonra oyunda beliren küçük çocuk Godot’nun bugün değil de yarın kesinlikle geleceğini onlara bildirir. Çocuğun sahneden ayrılması ve zamanın ilerlemesi sonucu çökmeye başlayan karanlık sadece ortamı değil aynı zamanda Vladimir ve Estragon’u da kucaklar. Üstlerinde bir kâbus gibi beliren ve her yeri kaplayan bu karanlıkta iki karakter intihar etmeye karar verirler. Ertesi gün ikinci perdeyi yansıtır olsa da birinci perdede olan bitenden pek de farklı bir görüntü yoktur. Bu perdede değişen şeyler, ağacın yeşermiş olması, Pozzo’nun kör, Lucky’nin de dilsiz olmasıdır. Kısa bir süre sonra küçük çocuk tekrar gelir ve bir önceki gün verdiği haberi yineler. Güneşin batmasıyla Vladimir ve Estragon yeniden intihar düşüncesine bürünürler. Baştan itibaren eylemlerinde kararsız olan bu iki karakter, gitmeye karar vermiş olsalar da perde inerken bile kıvılcımlamaz halledirler.

Beckett, oyunlarında kendisine özgü bir dünya yaratıp tiyatrodaki alışılmış nesnelere çıkararak bunların yerine kendisinin uygun gördüklerini koyar. Onun dünyası, canlılığını ve devinimini yitirmiş *Godot’yu Beklerken* oyununda olduğu gibi hemen hemen hiçbir şeyin olmadığı renksiz, gri bir uzay boşluğunu andırır. Bu uzay boşluğu içerisinde birey, nedensiz bir şekilde sadece acı çekmektedir. Albert Camus’un yaşamın saçmalığına dair örneklem olarak kullandığı Sisifos söylencesinde tanrıların hep yeniden aşağı yuvarlanacak olan bir kayayı, tepeye çıkarmakla cezalandırdıkları Sisifos, çabalarının bir sonuç vermeyeceğini bildiği halde o kayayı yine de dağın tepesine taşımaya devam eder (Erhat, 2007: 272). Beckett’in karakterleri de benzer şekilde yaptıklarının bir anlamı olmaksızın Sisifos’un yaptığına benzer bir çaba içerisinde uğraşıp durmaktadırlar.

Beckett, insanın gerçek durumunu izleyiciye yansıtarak bireylerin varoluşsal sancılarını açığa çıkarmada ne kadar usta olduğunu gösterme çabasıdadır. Bu yüzyılda yaşayan insanların eylemleri neredeyse kaybolmuş ve bu çerçevede insanlar arası ilişkiler sadece yanılsamaya dönüşmüştür (Gaskell, 1972: 174). İçerisinde yaşadığımız dünya “kökten bir yanılsamadır” (Kurdaş, 2018.s: 4). İnsanın gerçeğe ulaşma çabası bu yüzyıl içerisinde artık imkânsız hale gelmiş; insan bedeni ile bu bedeni harekete geçiren sistem ve daha önemlisi zihin arasındaki bağlantı kopmuş, oyunlardaki karakterleri yansıtırcasına beden ve zihin birbirlerinin tersi yönde bir nihilizm çerçevesinde hareket eder olmuşlardır. Nietzsche’nin Tanrı’nın ölümünü ve insanların artık dayanacakları bir varlıklarının kalmadığını bir delinin ağzından ilan etmesi ile durum insan açısından daha da karmaşık ve ümitsiz bir hal almıştır:

Tanrı’yı arıyorum! Tanrı’yı arıyorum!” Kibirli kalabalık Tanrı’nın nereye gitmiş olabileceğini düşündüğünü sorunca -kaçtı mı, belki de göç etmiştir?- Deli gözlerini onlara diker; “Tanrı nereye gider ki?” diye bağırır. “İşte söylüyorum: O’nu öldürdük, sen ve ben. Hepimiz onun katiliyiz! (Nietzsche, 2003:130)

Nietzsche, “metafiziksel tüm hakikatleri reddeder.”(Cevizci, 2015:948) Bu bağlamda, tanrının ölümü ile insan artık bu dünyada yapayalnız kalmış ve insana düşen tek görev gerçeği arayıp bulmak olmuştur. Her ne kadar Nietzsche, Tanrı’yı hepimizin öldürüp ortadan kaldırdığımızı iddia etse de, Baudrillard’ın ifadesi Nietzsche’ye nispet yaparçasına farklılık gösterir. Çünkü Baudrillard’a göre, “Tanrı ölmedi hiper gerçek bir şeye dönüştü” (Baudrillard,2016: 213). Hiper gerçeğe evrilen bir Tanrı anlayışı ile toplumda yaşayan bireylerin gerçekle bağlantısı kopmuştur ve kendilerine yaratılan bir hipergerçeklikte toplumu oluşturan bütün bireyler “insan durumundaki potansiyel trajediyi” (Andonian,1998: 97) yaşamaktadırlar. Aralarında geçen konuşmalardan Estragon ve Vladimir’in gerçekte birbirlerini uzunca bir süredir tanıdıkları açıktır ama konuşmalarındaki tutarsızlık, izleyiciyi

olayları kavramada şüpheye düşürecek türdendir. Tanımadıkları esrarengiz ve tuhaf tiplerin fiziksel şiddetine maruz kalan Beckett'in yarattığı karakterler, "anlamdan yoksun bir yaşamın zalimliğine ve gülünçlüğüne ortak" (Fletcher, 1971: 74) olarak dünyanın sonunu simgeleyen renksiz bir sahne içerisinde, Baudrillard'ın da ifade ettiği gibi "sanal bir felaket atmosferi içinde"(Baudrillard, 1997,s.23) gündelik yaşamlarının pratiği olan bekleme eylemini gerçekleştirmeye devam ederler. Bu sanal felaket atmosferi gerçekte tüm insanlığın içerisine düşüp hapsediği derin bir uçurumu andıran ve gerçek gibi görünen bir *simülakr*tır. Bu düzen içerisinde ortaya çıkan yeni insan modeli, ekonomik sistemin getirisinde kendi varlığının ve bilincinin farkında olmayan bir şekle bürünür ve artık böylesi bir düzlemde "gerçeğin yerini alan *simülakrlardan* söz etmek gerekecektir"(Baudrillard, 2016:17).

2. SİMULASYON, HİPERGERÇEKLIK VE GODOT'YU BEKLERKEN

İlk kez Fransız kuramcı Jean Baudrillard tarafından ortaya atılan hipergerçeklik kavramı "çaresizlik teorisi" (Anthony, 2014: 302) olarak da bilinmektedir. Yaşadığı dönem itibarı ile modernleşme sürecine, kapitalizmin, teknolojinin, medyanın insan toplulukları üzerinde yaptığı yıkıcı ve psikolojik etkiye tanık olan Baudrillard, kapitalizmin sürüye döndürdüğü, sürü gibi bilinçsiz şekilde hareket eden günümüz Batı toplumunu postmodern bağlamda mercek altına alır. Baudrillard'a göre (2014), *simülakr* terimi; "bir gerçeklik olarak algılanmak istenen görünüm"olarak tanımlanmaktadır. Eylem hali olan *simüle etmek*, "gerçek olmayan bir şeyi gerçekmiş gibi sunmak, göstermeye çalışmak" tır. Öte yandan "bir köken ya da gerçeklikten yoksun gerçeğin modeller aracılığıyla türetilmesi hiper gerçek yani simülasyon"dur (Baudrillard, 2014: 13-14). Son olarak, *hipergerçeklik* gerçek ve kurgu arasındaki çizginin yok olmasıdır (Baudrillard, 2014:3). "Simülasyon evreni gerçekten daha gerçek olan hipergerçek bir evrendir" (Dağ,2014.s:171).

Zaman bilincinin her anlamda yitirildiği ama yine de bitmek tükenmek bilmeyen bu gerçeklik olgusundan yoksun zaman içerisinde bulunmak zorunda kalmaktan başka seçeneği olmayan insanın resmedildiği Beckett'in, *Godot'yu Berlerken*'i, kendilerini bilinçsizlik ile sıkıntının tam merkezinde olan bir simülasyon içerisinde bulmuş tiplerin resmedildiği bir ortamdır. Oyundaki karakterler, görünüş ve davranışları koşulların onları edilgen hale getirdiği bireylerdir. Oyun işleyişi içerisinde, "bildiğimiz anlamda gerçek olmayan, sanal bir yaşam sürdürülmektedir" (Kurttaş, 2018.s:5). Gerçekliğin hemen hemen tüm görünümünü içerisinde barındıran bir simülasyonda olayların simüle edilerek yansıtıldığı oyunun dört temel karakteri Vladimir, Estragon, Pozzo ve Lucky artık hareket edemez bir halde varoluşlarını tüketmişlerdir. Oyunda adı sıkça geçmesine rağmen en edimsiz karakter görünümü çizen Godot'dur. Çünkü o, ne herhangi birşey yapar ne de herhangi bir görüntü çizer. Varlığına dair elde edinilen tek izlenim, Vladimir ve Estragon'un konuşmalarının yanı sıra Godot'dan haber getiren küçük çocuktan elde edilir. Küçük çocuğun kardeşi de oyunda görünmeyen bir karakterdir. Sahnede hiçbir şekilde ortaya çıkmayan karakterlere Estragon'un kendisini dövdüğünü iddia ettikleri serseriler de eşlik eder. Onlar da, adeta bir hayalet gibi, oyunda görünmezler. Bu karakterlerin gerçekte var olup olmadıkları da ayrı bir soru işaretidir. Hakikat fikrinin de ortadan kalktığı bu düzlemde artık hiçbir şey olmamaktadır. Modern yaşama ayak uydurmakta oldukça zorlanan bireyin, eskiden daha mutlu olacağına dair inancını ve umudunu yitirdiği, geçmişinden tamamen koptuğu ve artık ona hiçbir şey vaad etmeyen bir "simülasyon çağı"(Baudrillard, 2014: 159) içerisinde yaşamaya mahkum edildiği bir tablonun çizildiği *Godot'yu Beklerken*, günümüz dünyasında her şeyin anlamını yitirdiği ve yine her şeyin, her şeyin yerini alabildiği bir çağda anlamın artık ortadan kalktığını göstermek amacıyla Beckett'in kaleme aldığı bir oyundur.

Godot'yu Beklerken oyununun iki karakteri Vladimir ve Estragon, yeni dünya düzeninde şekillenen yeni insan tipinin yozlaşmış birer örnekleridirler. Bu karakterler, görünürde kendi hayal dünyalarında yaşayan, yalnızlığa mahkûm edilmiş, ama gerçekte birbirleri olmadan ayakta kalamayan tiplerdir. Toplum içerisinde sosyalleşmekten çok uzak, topluma yabancılaşmış, az konuşan ve dediklerinin anlaşılması güç olan, herhangi bir sorumlulukları olmayan, sanki görünmeyen tehlikelere karşı oyun içerisinde hareket etmeyerek ve sabit durarak hatta kımıldamayarak kendilerini güvende hissediyor gibidirler. Bu durum, Vladimir ile Estragon arasında geçen diyalogda açık bir şekilde göze çarpar:

Vladimir: *O halde? Ne yapıyoruz?*

Estragon: *Hiçbir şey yapmayalım. Daha emniyetli olur.*(Beckett, 1990,s.25-26)

Bir yol üzerinde bekleme eylemini gerçekleştirir gibi görünselerde tamamen kendi içsel dünyalarında yaşayan ve kafalarında oluşturdukları Godot ile gerçeklikten de uzaklaşarak kendilerine yaratılan bir hiper gerçeklikte yaşayan bu karakterler, oyunda küçük çocuğun belirdiği andaki gibi bir halüsinasyon yaşıyormuş gibidirler.

Çocuk: *Bayım...(Vladimir döner). Bay Albert...*

Vladimir: *Haydi sil baştan. (Bir an) Beni tanıdın mı?*

Çocuk: *Hayır, Efendim.*

Vladimir: *Dün gelmemiş miydin sen?*

Çocuk: *Hayır, Efendim.*

Vladimir: *İlk defa mı geliyorsun?*

Çocuk: *Evet, Efendim.*

Sessizlik (Beckett, 1990, s.91)

Bireysel düşünce ve mantığın artık yitip gittiği bu simülasyon ortamında akıllarını kullanmaktan tamamen yoksun bir görüntü çizen bu iki karaktere Pozzo ve Lucky adlı iki karakter de eşlik eder. Oyunun canlandırıldığı sahne “gerçeğin tüm verilerine sahip olan ama gerçek olmayan bir şeydir” (Önk, 2009: 202). Yaşamlarına katkı sağlayacak hiçbir şey bulamayan bu karakterler, içinde buldukları ortamda, kaçıp kurtulamadıkları zamanın esirymiş gibi bir görüntü çerçevesinde resmedilirler. Katatonik bedenler olarak da nitelenebilecek olan Vladimir ve Estragon, anlamsız birtakım hareketleri uzun süre tekrarlar (Deleuze&Gattari, 2017.s: 23) ve sahnedeki anormal tavır, davranış ve hareketleriyle dikkat çekerler. Bunun yanı sıra, Vladimir ve Estragon sürekli bir şekilde şapka yada ayakkabısıyla uğraşarak obsesif bir görüntü sergilerler. Kendi açmazları içerisinde yapabilecekleri yegâne şeyi, amaçsız, umutsuz ve bilinçsiz bir şekilde sadece zaman geçirmeyi kendilerine iş edinerek Godot adında birini beklemektedirler.

2. ÇARESİZLİK

Savaş sonrası dönemin zor şartlarının üstesinden gelemeyen, bir anlamda travmatik hatta şizofrenik hale gelerek dış gerçeklere yabancılaşmış dönem insanının yansıması olan bu karakterler Estragon’unda ‘yapacak hiçbir şey yok’ dediği gibi artık yapacak hiçbir şey bulamayan, her anlamda umudu tükenmiş karakterlerdir. “Birbirlerini seven, birbirlerine katlanamayan, birbirleri olmadan hiçbir şey yapamayan” (Richard,1965: 259-267)bu karakterler bir anlamda birbirlerinin de tamamlayıcıları pozisyonundadırlar.

Dünyanın herhangi bir yerinde nerede ve hangi zamanda oldukları açık bir şekilde anlaşılmayan, kapitalist sistem içerisinde hapsolmuş, sadece bekleme eylemini gerçekleştiren bu karakterlerin belli bir gruba ya da belli bir işe sahip olduklarına yönelik hiçbir işaret de yoktur. Kendi durumlarının da bilincinde olmayan bu karakterler, görüntü itibarıyla toplumdan dışlanmış pasif duruş sergileyen; düzgün, anlamlı ve tam cümleler kuramayan tiplerdir. İletişim açısından düzgün cümleler kuramadıklarından dolayı yer aldıkları sistem içerisinde direnç gösteremeyen, kendilerini ifade edemeyen bir durum içerisindeyler. Cümleleri kesik ve yarım olmakla birlikte aralarında gerçek ve akıcı bir iletişim kuramazlar. Bu yüzyılın insanı temelsiz, yalnız başlarına kalmış kendilerinden başka kimseleri olmayan insanlardır. Tıpkı varoluşçuluk gibi absürd tiyatro da yalnız insanın içine terk edildiği, varoluşçu söylemle ifade edecek olursak fırlatıldığı dünyayı ve bu dünyaya olan yabancılığını uyumsuzluk olarak yansıtır. Samuel Beckett de *Godot’yu Beklerken* adlı eserinde, hayatın anlamsızlığını ve insanın ölüme yazgılı oluşunu oyundaki diyaloglar ile gözler önüne serer. Hafızası felce uğramış, günümüz travmatik insanının mantıklı cümleler kuramamasının, iletişimden ne kadar yoksun olduğunun resmedildiği bu kesik / yarım cümleler ve araya giren sessizlik ile Beckett bir anlamda iletişim kuramayan, konuşmayı unutmuş günümüz insanını yansıtmaktadır:

Vladimir: *Kanat sesi gibi.*

Estragon: *Yaprak sesi gibi*

Vladimir: Kum gibi

Estragon: Yaprak sesi gibi

Vladimir: Hepsi birden konuşuyorlar.

Estragon: Her biri kendi kendine. (Sessizlik.)(Beckett,1990,s.73)

Beckett'in açıkça gündelik yaşamın bir kesiti olarak yansıtmaya çalıştığı *Godot'yu Beklerken* her ne kadar savaş sonrası toplum görüntüsü olarak anlatılabilir olsa da gerçekte kapitalizm sonrası bunalım içinde kalmış ve hiçbir çıkış yolu bulamayan bir simülasyon içerisine hapsedilmiş batı toplumunu resmeder. Radikal bir çıkış ve çözüm yolu bulamayan bireyler, bu simülasyon içerisinde sanki bir dönme dolabın içerisine konmuş gibidirler. Karakterler ne yaparsa yapsın dönme dolabın duracağı nokta yine aynı yerdir. Kendilerine gerçek gibi sunulmuş olan bu dünya bir yanılsamadan ve simularklardan ibarettir. "Gerçek toplumun gerçektirliğinin can alıcı noktasında" (Debord,1996:35) bulunan bu karakterler, yaşadıkları travmalar sonucunda gerçeğin ters yüz edilmişin canlı şahitleri konumundadırlar.

Savaş ve endüstrileşme sonrası darmadağın olmuş, ayağa kalkamayan ve her şeyiyle alt üst olmuş bu toplum, iktidarlarının onlara yönelik bütün vaatlerini içerisinde buldukları koşullar çerçevesinde daha mutlu olacakları inancını sıkı sıkıya benimsemiş tamamen otoriteye itaat eden bireylere dönüştürülmüşlerdir. Kapitalist sistemin nesnesi haline gelerek, toplumsal yaşamında bozulmasıyla hayata dair tüm umutlarını kaybetmiş durumdadırlar. Tüketim toplumuna yönelik olarak Baudrillard'ın ifadesi ilgi çekicidir:

"Gerçek ihtiyaçlar ile sahte ihtiyaçlar arasındaki ayrımın ortadan kalktığı tüketim toplumunda birey, tüketim mallarını satın almanın ve bunları sergilemenin toplumsal bir ayrıcalık ve saygınlık getirdiğine inanır. İnsan bu süreçte bir yandan kendini toplumsal olarak diğerlerinden ayırt ettiğine inanırken, bir yandan da tüketim toplumuyla bütünleşir. Dolayısıyla tüketmek birey için bir zorunluluğa dönüşür. İnsani ilişkiler yerini maddelerle ilişkiye bırakır. Artık geçerli ahlâk, tüketim etkinliğinin ta kendisidir" (Baudrillard,2004.s.89).

Hipergerçeklik içerisinde toplu bir şekilde hareket eder bir görüntü sergiler gibi olsalar da oyunun karakterleri gerçekte kalabalıklara sırtını dönmüş kendi yalnızlıkları içerisinde bir yalnızlar sürüsünden öte bir şey değildirler. Oyunda gerçeğe yönelik her şey artık tarih olmuş, dahası tarih bilinci yitirilip tarih kavramı sonlandırılmış, radikal bir şekilde gerçeklikten kopuş meydana gelmiştir. Durağan bir toplumun ortaya çıktığı ve toplumun döngüsel olmayan zamanı yaşadığı bir zaman dilimindedirler. Bu döngüsel olmayan hipergerçeklikte kendilerini bir simülasyon içerisine hapsedmiş ve bu hale getirmiş olan sistemden habersiz bir şekilde sözde yaşamını devam ettiren batı toplumu, gerçekte bu simülasyon ortamında sonsuzluğa *Godot'yu Beklerken*'de hapsedilmiştir.

4. NEDEN HALA KIYAMET KOPMUYOR?

Uyku ve uyanıklık arasında "hepsi de birileri tarafından uyandırılmayı beklerken uyudukları varsayılan" (Debord, 1996: 204) sanki kötü bir rüyanın ortasında, hiç tanımadıkları bir çevrede uyanmanın şaşkınlığını yaşıyor izlenimi veren bu karakterler, yaşadıkları zaman diliminde eylemsizliklerinden dolayı donmuş bir ekran karesi çerçevesinde yavaşlatılmış bir formatta hareket eden, içerisinde buldukları çevreye tamamen sırtlarını dönmüş, nereden gelip nereye gideceklerine dair fikirleri olmayan karakterlerdir. Belli bir düzlemde ve dengede hareket edemeyen her anlamda bastırılmış, eylemleri sınırlandırılmış ve sadece insan olduklarının ipuçlarını veren dış görüntülerinden başka hiçbir şeye sahip olmayan bu karakterler ne geri dönüşü ne de ileriye doğru ilerlemesi olmayan tüm saatlerin durduğu bir zaman dilimindedirler. Hiçbir şekilde sağlıklı düşünemeyen, yüzeyde her şeyini yitirmiş görüntüsü veren bu karakterler kendilerinde kalan tek şeyi 'zamanı' amaçsız ve bilinçsiz bir şekilde tüketmektedirler. Kapitalizm ve endüstrileşmenin çarklarının insanlıktan çıkarıp başka bir şekle büründürdüğü bu bireyler, bu sürekli dönen çarklar arasında kişilik ve kimliklerini de yitirmişlerdir. Dünyanın artık içerisinde bizim varlığımıza ihtiyaç duymadığı (Baudrillard, 2012:4) açık bir şekilde gerçek yaşamın ve gerçekliğin kaybolduğu bu çerçevede kendilerine gerçekmiş gibi yansıtılan simülasyon içerisinde sonu gelmez bir döngüde, hiçbir şekilde telafi edilemeyecek hayal kırıklıklarıyla baş başadırlar.

Oyunda, mantığın çöküşünün ardından beliren bu belirsizlik ortamında gerçeklik kavramı yok olup

gitmiş ve her şey siyaha daha yakın olan gri tonuna bürünmüştür. Sahnedeki bireylerden başka hiçbir şeyin gözlemlenmediği, her şeyin bitip gittiğinin gösterilmeye çalışıldığı *Godot'yu Beklerken*, batı toplumunu yansıtıyor olsa da, bir simülasyonda tecrit edilmiş, toplumdan izole olmuş, bir türlü içerisinden çıkamadıkları, çıkmak için rasyonel bir düşünceye sahip olmayan bireylerin içerisinde bulunduğu Godot adında yerleşik düzenden yoksun bir simülasyondur. Artık yeni hiçbir şeyin olmayacağı, alacakaranlıkta kalmış bu insanlar, değişmeyen yazgıları ve yaşam alanlarıyla sanki kıyamet kopmuş da geriye bu dört karakter kalmış gibidirler. Yeni bir dünya düzeni oluşturma fikrinin çöktüğü ortak kültürün buharlaştığı, toplumsal değerlerin, inançların kaybolup gittiği bu simülasyon, "insanlar arasındaki ayrılık ve uzaklaşmanın ifadesidir" (Debord, 1996: 215).

"*Hakikatin kötü kullanımı*"(Debord, 1996:197) ve iktidarlarının yanlış yönetim politikaları sonucunda endüstri devrimi, savaş ve kapitalizm gibi canavarların pençesine itilen, Batı toplumunu oluşturan bu bireyler kendi iktidarlarının yanlış yönetim ve kararlarının gönüllü kurbanları olmuş, öldürülmemiş olsalar bile süregelen pembe yalanlarla sadece ayakta tutulmuşlardır. Bu düzlemde, toplumu oluşturan bireyler sadece yaşayan ve sanki bir çit ile etrafları çevrilmiş ve yaşam alanları sadece orası olarak belirlenmiş gerçekten daha gerçek (Baudrillard, 1991:69) bir simülasyon içerisinde kalmışlardır. Bu simülasyonda, karakterler, olan bitenden habersiz, gerçeğin rotasından çıkmış, gerçeğe ulaşacak yol haritalarını çoktan kaybetmişlerdir. Hakikatin yitirilip gittiği bu ortamda tek var olan şey, oyunun karakterlerini içerisinde barındıran simülasyondur. "Kitlenin boyun eğme psikolojisinin"(Debord, 1996: 183) net bir fotoğrafının çekildiği bu karede, insanlar yollarını kaybetmenin şaşkınlığı ve bozguna uğramanın hayal kırıklığı arasında dona kalmışlardır, dahası gidecek başka yerleri de yoktur.

Godot'yu Beklerken'deki karakterler anlam veremedikleri bir dünyanın içinde kendilerini bulmuşlardır. Zaman kavramından yoksun, zaman geçirmek için yaşayan; gelip gelmeyeceğini kesin olarak bilmedikleri Godot adında birini beklemektedirler. Godot'nun kim ya da ne olduğunu neye benzediğini bilemezler ama Godot'nun onları buldukları durumdan kurtaracağına dair yine de az da olsa umutları vardır. Oyunun temel karakterlerinden olan Vladimir ve Estragon şimdi ve geçmişi önemsemeyen fakat geleceğe odaklanmış gibi algılanan bireylerdir. Çünkü bir gün Godot'nun onlar için geleceğine inanırlar. Varoluşsal anlamda da özgür olmayan bu karakterler herhangi bir eylemde bulunmazlar, yalnızca beklerler ve sık sık yapacak bir şeyin olmadığını söylerler. Vladimir ve Estragon'un bu bağlamda varoluşsal anlamda özgür oldukları söylenemez. İnsanların birbirlerine muhtaç olduklarını Vladimir ve Estragon arasındaki ilişkide görebiliriz. Bu bakımdan Vladimir ve Estragon'un var olmak için adeta birbirlerine bağlı oldukları söylenebilir:

Estragon: *İkimiz birlikte olunca, üstesinden geliyoruz gibi, değil mi Didi, çok şeyin?*

Vladimir: *Tabii, tabii. Haydi önce, solunu deneyeceğiz.*

Estragon: *Hep bir şeyler buluyoruz, değil mi Didi, var olduğumuz izlenimini vermek için.*(Beckett,1990:7)

Beckett, Vladimir ve Estragon üzerinden savaş sonrası bunalım ya da Sartre'in deyimiyle bulantı yaşayan insanların ve "çağdaş yabancılaşma"nın(Baudrillard,1991: 244) portresini çizer. Çünkü hem Vladimir hem Estragon düşünmekten kaçan, varoluşlarının bilincinde olmayan umutsuz ve mutsuz insanların izdüşümleridir. Eserin tamamına hakim olan bu durum Vladimir ve Estragon'un ağzından şu şekilde dökülür:

Vladimir: *Korkunç olan, düşünmüş olmak.*

Estragon: *Bizim başımıza böyle bir şey geldi mi hiç?*

Vladimir: *Nereden geliyor bütün bu cesetler?*

Estragon: *Bu iskeletler.*

Vladimir: *Böyle.*

Estragon: *Biz de düşündük tabii icabında.*

Vladimir: *İlk başlarda.*

Estragon: *Yığın yığın ceset her yer.*

Vladimir: *Bakmazsın olur biter* (Beckett,1990: 76).

Her ne kadar sahnede cesetler ve iskeletler görünmese de karakterlerin aralarında geçen diyaloglar sayesinde savaş döneminde yaşanan acımasız durumlara şahit olduklarını ve çok sayıda ceset görüp, kötü yaşam şartlarına maruz kaldıklarını ve insan cesetleri karşısında bile ne kadar duyarsız bir hale geldiklerini gözlemlemek mümkündür. Oyundaki kasvetli hava ve zaman geçirme eylemi heyecanlı ve eğlenceli bir atmosfer yaratmaz, zaman her gün birbirinin peşi sıra ve sıradan bir şekilde akıp giderken, gerçekte bu dünyanın yabancı olmayan Estragon aynı şeyi yaptıklarının farkındadır ve bu durum onun için katlanılmaz bir boyuttur. İnsanın geldiği son noktayı betimlemede Baudrillard, “Ne ölüyüz, ne diriyiz, sadece ölünün yerindeyiz.” (Baudrillard, 1997: 57) ifadesini kullanarak insanlığın artık ölüden farkı kalmadığını, yaşıyor gibi gözükse de *Godot’yu Beklerken’de* Beckett tarafından sergilendiği gibi sadece nefes alıp veren ölü bir topluma dönüştüğümüzü belirtmeye çalışır. Nietzsche’nin de *‘Nedir işkence ile elde etmeyi umut ettiğin, sen, ey işkenceci!’* (Nietzsche, 2011.s:81) sözüyle sorguladığı gibi, kapitalizm, bireylerin içinden çıkıp kurtuluş yolu bulamadığı bir simülasyon yaratmış ve sistemde bireyin birer işkencecisi ve hatta celladı konumuna erişmiştir.

5. SONUÇ

Savaş sonrası bireylerin kapitalist sistem ile tekrar yüzleşme anlarında birey, kendini kuşatan, çıkış yollarını kapayan ve tüketen olgunun aslında savaşın kendisi değil; savaşı bir araç olarak kullanan kapitalist sistemin olduğu gerçeği ile yüzleşmektedir. Kapitalizmin, tüketiciye evrilttiği bireylere umut verirken varoluş amaçlarını ellerinden almaktadır. Kapitalizm ile birlikte, bireyler varoluşlarından bu yana hayatta kalma adına tutundukları güvenlik, barınma, beslenme ve üreme ihtiyaçlarını paket servis olarak edinme şansına erişmiştir. Geriye ellerinde varoluşlarını adlandırmak adına tek bir olgu kalmıştır : ‘tüketmek’. Tüketilen kimi zaman büyük ekran bir televizyon kimi zaman son model bir cep telefonu kimi zaman ise vitrinde alıcısını bekleyen kırmızı ayakkabı olmuştur, ayrıcalık ve imtiyazı meta ile elde etmeye çalışan bireyin asıl tükettiği ise gerçekte ‘zaman’ıdır. Yaşadığı hiper gerçeklikte her aldığı ürün ile bir sonrakini beklemeye koyulan insanlık, her zaman bir şey olacak, yeni bir şey doğacak algısı ile reklam bültenlerine, duraklardaki panolara ve kapı altlarına sıkıştırılan broşürlere kelimenin tam anlamı ile bakılmaktadır. İnsanların varoluşları beklemekten ibaret bir noktada bir kısır döngü içerisindedir. Kapitalizm, medya eksenli en güçlü silahı ‘Az Sonra’ olgusu ile insanın yasal uyuşturucusu kimliğine bürünmüştür. *Godot’yu Beklerken’de* Vladimir ve Estragon’un bekleyişi varoluşunu adlandırmaya çalışan tüketim toplumunun neferlerinin birer bekleyişidir. ‘Az Sonra’ olgusu ile beyni yıkanmış olan ve tiyatro salonunda izledikleri tıpkı Vladimir ve Estragon gibi izleyiciler de koltuklarında oturup *Godot’yu* bekleme konumundadırlar. Evlerine döndükleri zaman bir şey olması umudu ile beklemeye devam edecek olan bu sistemin programladığı bireyler için kurtuluşun tek yolu bekleyişten beslenen umuda son vermektir.

KAYNAKÇA

- Andonian, C. Ed. (1998). *The Critical Response to Samuel Beckett*. Westport, CT: Greenwood Press.
- Anthony, E. (2014). *Elliot, Anthony, Contemporary Social Theory: An introduction*. London: Taylor&Francis Ltd.
- Baudrillard, J. (1991). *Sessiz Yığınların Gölgesinde Ya da Toplumsalın Sonu*, (çev. O. Adanır), İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Baudrillard, Jean. (1997). *Tam Ekran*, çev: Bahadır Gülmez, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Baudrillard, Jean. (2004). *Tüketim Toplumu*, (Çev : H. Deliceçaylı ve F. Keskin), Ayrıntı Yay., İstanbul.
- Baudrillard, Jean. (2016). *Simülakrlar ve Simülasyon*, (çev. Oğuz Adanır), Ankara: Doğu Batı Yay., 2016.
- Baudrillard, J. (2012). *Neden Her Şey Hala Yok Olup Gitmedi?*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Beckett ,Samuel. (1990). *Godot'yu Beklerken*, (çev. Hasan Anamur), İstanbul. Can Yayınları.
- Berman, Marshall.(1994). *Katı olan Her şey Buharlaşıyor*, (Çev. Ü.Altuğ-B.Peker), İletişim Yayınları,İstanbul.
- Dağ, A. (2014). *Ölümçül Şiddet-Baudrillard'ın Düşüncesi*. İstanbul: Külliyyat Yayınları.
- Debord, Guy. (1996). *Gösteri Toplumu* (Çev. Ayşen Ekmekçi ve Okşan Taşkent). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Deleuze, G ve Guattari, F. (2017). *Kapitalizm ve Şizofreni 1-*, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara.
- Erhat, A. (2007). *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Flecter, J. (1971). *Samuel Beckett's Art*. London: Chatto and Windus.
- Gaskell, R. (1972). *Drama and Reality*. London; Routledge and Kegan.
- Halal W.E . (1986). *The New Capitalism*. Canada: John Wiley&Sons, Inc
- Kurtdaş, M., Ç. (2018). Jean Baudrillard'ın simülasyon kuramında kitle iletişim araçları ve toplumsalın sonu. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2012-2023.
- Lee Francis, Richard. *"Beckett's Metaphysical Tragicomedy"*.S.8,3, Aralık.1965:259-267
- Nietzsche, F. (2003). *Şen Bilim*. (Çev. Levent Özşar). Bursa: Asa Yayınları.
- Nietzsche, F (2011). *Dionysos Dithyrambosları*. (Çev. Ahmet Celal). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Önk, Ü.Y. (2009). *Baudrillard perspektifinden bir kitle iletişim ve sanat aracı olarak simülasyon evreninde televizyon. Selçuk İletişim*, 5 (4), ss. 201-218.
- Sternlicht, S. (2005). *Masterpieces of Modern British and Irish Drama*. Greenwood Press: USA.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:03.04.2019 ✓Accepted/Kabul:16.07.2019

DOI: 10.30794/pausbed.548680

Araştırma Makalesi/ Research Article

Fişek, E. (2019). "The Deindustrial Generation: Memory, Biography, And The Body In Lynn Nottage's Sweat" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 37, Denizli, s. 97-109.

THE DEINDUSTRIAL GENERATION: MEMORY, BIOGRAPHY, AND THE BODY IN LYNN NOTTAGE'S SWEAT

Emine FİŞEK*

Abstract

American playwright Lynn Nottage's Pulitzer Prize-winning play, *Sweat* (2017), is set in the town of Reading, Pennsylvania, and traces the life of a working-class community as they experience the devastating, multi-faceted effects of deindustrialization across the first decade of the twenty-first century. While concerned with the changing nature of American manufacturing under late capitalism, the play's depiction of labor draws on a broader historical lens, and charts the intergenerational transmission of class inequalities over time. Nottage uses a series of formal and structural strategies to draw attention to how characters remember and narrate the past, and how these memories' racial and gendered tensions ultimately constrain their efforts at mobilization. In its focus on memory, biography, and the body, *Sweat* not only participates in what has been called the recent deindustrialization literature, but also revisits some of the key aesthetic choices surrounding the depiction of capitalism in modern American drama.

Keywords: *Lynn Nottage, Sweat, Modern drama, Capitalism, Deindustrialization, Memory.*

SANAYİSİZ NESİL: LYNN NOTTAGE'IN SWEAT OYUNUNDA BELLEK, BİYOGRAFİ VE BEDEN

Özet

Amerikan oyun yazarı Lynn Nottage'ın Pulitzer Ödülü alan oyunu *Sweat* (2017), Pennsylvania eyaletinin Reading şehrinde geçer ve yirmi birinci yüzyılın başlangıcında bu şehirde yaşayan ve işçi sınıfının parçası olan bir topluluğun sanayisizleşmenin beraberinde getirdiği kapsamlı yıkımı nasıl tecrübe ettiğini anlatır. Oyun, kapitalizmin geç döneminde Amerikan üretiminin değişimiyle ilgilenir, fakat emek sorunsalını daha geniş bir tarihsel çerçevede ele alır ve sınıf eşitsizliklerinin nesiller arasında nasıl tekrarlanıp yeniden üretildiklerini gösterir. Nottage oyunda bazı formel ve yapısal stratejiler kullanarak karakterlerin geçmişi nasıl hatırladıklarını ve anlattıklarını, ve bu hatıraların toplumsal cinsiyet ve ırk açısından taşıdıkları gerginliklerin işçilerin güncel seferberliklerini nasıl etkilediğini inceler. Bellek, biyografi ve beden sorunsalları üzerinde duran *Sweat* sadece sanayisizleşmeyi anlatan edebi akıma katkıda bulunmaz, aynı zamanda modern Amerikan tiyatrosunun kapitalizmi tasvir edişindeki temel estetik seçimleri de yeniden ele alır.

Anahtar Kelimeler: *Lynn Nottage, Sweat, Modern drama, Kapitalizm, Sanayisizleşme, Bellek.*

* Assistant Professor, Boğaziçi University, Department of Western Languages and Literatures, ISTANBUL.
e-mail: emine.fisek@boun.edu.tr (orcid.org/0000-0001-7153-2635)

1. INTRODUCTION

Sweat, the brief title of American playwright Lynn Nottage's 2015 play, sparks a series of associations that are uniquely bound to the work's themes. Sweat, we automatically assume, is meant to signal the byproduct of physical exertion, evidence of the body's need to regulate its temperature as it labors. The cultural associations of perspiration, however, can be multi-faceted, ranging from the pride associated with the expenditure of physical strength and effort, to the shame associated with a frowned-upon bodily excess. In the context of new age cultures of self-care and wellness, sweat can signal a form of bodily self-realization, whereas its class connotations can shift radically when sweat is reframed as a question of hygiene and self-sufficiency. This array of associations is central to the questions at the heart of Nottage's play, which depicts two specific historical moments, 2000 and 2008, in the life of a working class community based in Reading, Pennsylvania. Nottage asks: What are the connotations of blue-collar labor in the United States in the twenty-first century? On the continuum that runs from pride to shame, what are the psychological experiences that have accompanied the changing nature of American manufacturing under late capitalism? And how do histories of class, race and gender inform efforts to redress the workplace exploitations that characterize this period?

Like many artists who were surveying the American landscape in the aftermath of the financial crisis of 2008, Nottage arrived at these questions by focusing on the transformations taking place in the country's industrial heartland. In 2008, towns across Pennsylvania, West Virginia, Michigan, Ohio and Indiana were reeling from several decades of de-industrialization, as key employment opportunities in manufacturing, coal-mining, ship-building and textiles were increasingly relocated to offshore facilities via legislation like the North American Free Trade Agreement (NAFTA). Labor unions were particularly hard hit, as their ability to negotiate for worker benefits and pensions was undermined by the growth of neoliberal deregulatory policies. The deregulation of the savings and loan industry, coupled with the so-called housing bubble, resulted in the 2008 subprime mortgage crisis and deepened an existing predicament. In 2011, Nottage happened upon a *New York Times* article based on census data from the same year, which identified Reading as the poorest city in the United States for its size:

In January 2012, I began traveling to Reading with an eye toward collecting the stories of people battling to survive in a city crippled by economic stagnation. What I found was a racially diverse and fractured city that had once been a steel and manufacturing powerhouse but had since become plagued by rising crime and unemployment. (Nottage 2015)

Nottage had been commissioned by the Oregon Shakespeare Festival and Washington D.C.'s Arena Stage to contribute a play for their "American Revolutions" cycle, and she chose to focus on what she called the De-Industrial Revolution (Brown 2016). Following a two-year period of extensive interview-based research in Reading, Nottage created a fictional world steeped in these ethnographic vignettes. The play premiered in Ashland, Oregon in 2015, moved to Washington D.C. in 2016, and eventually moved to the Public Theatre in New York, where it enjoyed a sold out run during the months leading up to the pivotal American elections of 2016. The following year, the play earned Nottage her second Pulitzer Prize for Drama, but not before being hailed "the first theatrical landmark of the Trump era" (Schulman 2017).

Critical to *Sweat's* plot is what Courtney Elkin Mohler calls a "dual-time dramatic structure" (Mohler, McMahon and Román, 2016: 81). The play begins in 2008, as parole officer Evan checks in with Jason and Chris, two young men who have committed an undisclosed violent crime eight years ago. Chris, who is black, has since found solace in the Church, whereas Jason, who is white, has white supremacist tattoos covering his face. In their respective interviews with Evan, both men describe their experience of seeing each other for the first time since returning home, a reunion made all the more poignant by the contrast between their former intimacy and present vulnerability. The following scene is set in 2000, where Nottage begins to weave the broader background against which the audience will inevitably locate Chris and Jason's tragic trajectory. In 2000, Reading stands at the cusp of the de-industrial revolution: Chris's mother Cynthia, Jason's mother Tracey, and their close friend Jessie are long-term employees at Olstead's Metal Tubing, and they conclude their long work days at their local bar, which is managed by Stan and also frequented by Chris and Jason. This tight-knit group is thrown into disarray when Cynthia is promoted from the floor to management, only to find that her promotion coincides with the

company's decision to lockout their workers and move the majority of their machinery to Mexico. Lockouts are not new to the community; Cynthia's estranged husband Bruce has been refused entry to his own workplace, a textile mill, for 93 weeks, a nod to the lockout of the Hoffman Industries workers whom Nottage had interviewed in Reading. Over the course of *Sweat*, anxieties over longer hours, reduced benefits, slashed pensions, and ultimately, unemployment, trigger a series of racial and gendered fractures. These tensions culminate in Chris and Jason's assault on Oscar, the young Latino barback who works with Stan, and who applies for a temporary, non-union position at Olstead's.

For Elkin Mohler, *Sweat's* dual time zones allow Nottage to make full use of the powers of dramatic form, imbuing the play's development with the wistfulness of nostalgia for a better time (2000) as well as the devastations of a foreshadowed future (2008). At stake here are "two levels of interrelated tragic irony; first, the societal foreknowledge that we as a nation are headed for disaster; and second, a more personal, direct knowledge that Chris and Jason embody through the devastating loss of their friendship, well-being, and freedom" (Mohler, McMahon and Román, 2016: 81). Building on this key insight, I suggest that the tensions of 2000 and 2008 also underline one of the key concerns with which the play approaches the experience of labor, that is, the intergenerational transmission of class inequalities. The eight years that compose the life span of the play's diegesis do not constitute a generation, but the trope of passing time allows Nottage to draw attention to the historical evolution of structures of disadvantage. Most importantly, Nottage utilizes this structure to demonstrate how the characters *remember* and *narrate* the past, and how the ironies, elisions and blindspots of this recall can shape, support but also often undermine their efforts at mobilization. As such, Nottage's formal choices do not simply create dramatic tension; they are a vital part of her effort to contextualize the crises of the twenty-first century, and to understand their uniqueness *and* their continuities against a longer history of labor relations.

Sweat's depiction of class reproduction is complex: on the one hand, the reproduction of manual labor from one generation to another appears to function in line with what Paul Willis, in his groundbreaking *Learning to Labour: How Working Class Kids get Working Class Jobs*, called "damnation" (3), rendering the very possibility of upward mobility "so remote as to be meaningless" (126). On the other, Nottage is interested in the interaction between the political processes that sustain class inequality, and the everyday practices through which that inequality is modified, contested, or, as Willis argues, appropriated as a form of (often racialized and gendered) resistance by members of the working class. Indeed, in interviews, Nottage is clear that her play does not pit the innocent against the ill-intentioned: "everyone on that stage in some way is culpable," she notes, "and takes responsibility for the outcome. Some more than others, certainly, but I think that that's what I was interested in" (Brown 2016). *Sweat's* characters thus exemplify the key concerns of social theory *and* tragic drama: their shared investment in the interplay between structure and individuality, or prophecy and agency.

In what follows, I will examine this interplay in the context of generational transmission and its changing politics of gender, the racial and national tensions that fracture possibilities of class-based solidarity, and the bodily experiences that accompany both industrialization and de-industrialization. Throughout, I will draw attention to how past experiences of labor are remembered, as well as how they are narrated, ultimately underlining the extent to which life history narrative itself becomes the predominant medium for claiming the right to stable, protected employment. In the conclusion, I will think through the possibilities and limits of Nottage's realism.

2. GENDER, GENERATIONS, AND LABOR'S MEMORY

The key forms of generational transmission that structure *Sweat* are maternal, as Olstead's is the shared workplace of Cynthia and her son Chris, and Tracey and her son Jason. Marking the passage of time are Cynthia, Tracey, and Jessie's birthdays; it is through the celebration of Tracey's birthday that we are introduced to the group, through the celebration of Jessie's that we witness the tensions brought about by Cynthia's promotion, and through the absence of Cynthia's celebration that we recognize communal bonds gone astray. It is not a coincidence that Nottage chooses to map the play's central plot progress onto markers in the women's life-span development, because the women's youth, their partnerships, their experiences of parenting and ultimately the ways in which they register aging are all linked to labor. In contrast, men are largely absent from this picture.

Tracey's husband Hank has died young. Jessie is divorced and her husband Dan has remarried. And Cynthia's husband Brucie is estranged from his family, the result of a pattern of substance abuse that was precipitated by the lockout at the textile mill where he worked. In *Sweat*, in other words, women are the primary breadwinners, thus redressing the middle-class tableau of women as (unpaid) household laborers, as well as a working class tableau that might separate a male-dominated industrial economy from a female-dominated service economy.

Paternal transmission is not entirely absent from this picture, but it is telling that the only instance in which fatherhood, working class politics, and pride are joined together is through the idiom of childhood fantasy. In the second act, both Brucie and Chris have been locked out of their respective workplaces; whereas Brucie is going through a particularly trying spell of hopelessness, his son has faith in the value of collective bargaining. "You taught me how to throw a rock" (Nottage 2017: 87), Chris reminds Brucie, recalling a resonant image from his childhood:

CHRIS: There was this one night you had a big meeting at the house.

BRUCIE: //Yeah –

CHRIS: Like ten-fifteen guys. It was loud, like a street brawl. I was hiding in the doorway, I had no idea what you guys were talking about, but it felt like it was gonna get ugly –

BRUCIE: It was when Bobby Holden lost his hand in the mill.

CHRIS: And you were all shouting about how you were gonna vote if they didn't meet your demands.

BRUCIE: That's right.

CHRIS: And suddenly you stood up, and for like a second you looked like another man, bigger, like a Transformer, and when you spoke everyone got real calm and began nodding. You said, um... "We... we will not continue to bear our backs for them to strike us down." (87-88)

In Chris's recollection, Brucie is "another man," an extra-human "Transformer" who rallies his coworkers. Chris adds that he later witnessed the same men picketing outside the textile mill, looking "like warriors, arms linked, standing together" (88), a show of solidarity that he invokes as the moral grounds of his own conviction that it is necessary for Olstead workers to "stand together." In these brief excerpts, the association between labor and masculinity is linked to the strength derived from collectivity, and illustrated with extra-daily metaphors of linked warriors and towering Transformers. Nottage's decision to represent working-class masculinity through the lens of a childhood memory is complicated; this move renders the romance with masculine labor into an emblem from an almost mythical past, and indeed Brucie soon reveals his own ambivalence with regards to working-class solidarity. "It's tough for me to say, I'm union to the end," he tells Chris, "but this don't have to be your fight" (88), later adding that he might prefer to see Chris pursuing school (89).

If this dialogue implicitly frames the school as a counterpoint to the masculine world of the union, however, these gendered associations are hardly elaborated, and all such evidence of the "femininity" of mental labor (Willis, 1977: 148-149) seems outdated in 2000. In Cynthia, Tracey and Jessie's world, women are breadwinners, they are a strong part of the industrial work force. Furthermore, the union mobilization in which they all participate evidences no gender segregation. Throughout *Sweat*, however, Nottage is clear that the gains of second-wave feminism have not only come with particular challenges for women, they also risk reverting back to patriarchal divisions of labor under the pressures of neoliberal capitalism. The scene featuring Cynthia's announcement that she will apply for the management position triggers a conversation about whether Olstead is a malleable workplace that would promote someone from "the floor." Cynthia is hopeful:

CYNTHIA: It's been a helluva lot better since Olstead's grandson took over –

STAN: Gimme a break. That place hasn't changed since I walked in there in '69. Not a lightbulb, not one single nut or bolt. As a matter of fact it hasn't changed much since my grandfather began working there in '22. Good luck, sweetheart. I don't know him, but I can tell you that Olstead's grandson is the same brand of asshole as all of 'em, stuffing his pockets, rather than improving the floor.

CYNTHIA: //Word.

STAN: Now, the old man, he used to be on the floor every single day. I didn't like him, but I respected him for it. You know why?

TRACEY: He was a prick and a perv –

STAN: Because he knew what was going on, and you can only know that by being there. A machine was broken, he knew. A worker was having trouble, he knew. You don't see the young guys out there. They find it offensive to be on the floor with their Wharton MBAs. And the problem is they don't wanna get their feet dirty, their diplomas soiled with sweat... or understand the real cost, the human cost of making their shitty product. (25-26)

In this excerpt, two forms of intergenerational transmission are pitted against one another, with Olstead's family history featuring the paternal transfer of wealth, and Stan's featuring that of poverty. The shifting nature of Olstead's management captures one of the key transformations of American labor in the early twentieth century, encapsulated in Frederick Winslow Taylor's "Principles of Scientific Management." Taylorism, as it has come to be known, replaces the human supervision of labor (here embodied by the elder Olstead's ubiquity on the factory floor) with a more "rational" and distanced management (likewise embodied by the MBA-holding younger generation). The results are far ranging. Workers are responsible for small-scale and repetitive tasks that do not supply them with a comprehensive understanding of the broader production process; this renders them both less skilled *and* dependent on the rhythms of mechanical instruments, a mind-numbing process best captured in Charlie Chaplin's assembly line dance in *Modern Times*.

For Stan, the elder Olstead's human presence does not garner affection, but it does inspire respect when compared to the newer generation's detachment. Yet Nottage does not allow the audience to indulge in the wholesomeness that Stan associates with this memory. The "presence" that Stan remembers as an expression of responsible micro-management, Tracey remembers as an irksome supervisor preying on women. Tracey's comment is brief, as she, like Cynthia earlier, is sharply interrupted by Stan. Her implications, however, are clear: "the real cost" of working at Olstead's can only be universalized as a "human cost" at the expense of women's memories. The transition from Olstead elder to Olstead younger may represent the introduction of ever-finer methods of discipline in the American workplace, but these changes can simultaneously offer women the relief of having been released from other forms of abusive control. The fact that Tracey cannot fully articulate her disturbing memory is evidence of how easily gender can be sidelined in the collective need to condemn the profit motive, encapsulated in the trans-generational Olstead manager who is busy "stuffing his pockets, rather than improving the floor." Put differently, Nottage's goal is less to condemn Stan for colluding in the silencing of Tracey's memory, than to underline the extent to which *memory*, with all of its subjective blindspots, cross-references, elisions and emphases, is at stake in the characters' narrative attempts at making sense of their exploitation.

The next section will engage the racial dimensions of this memory politics, but where gender is concerned, a final and equally fleeting comment will round out how Nottage approaches not only the past but also the present politics of the gendered division of labor. As I have suggested, *Sweat* presents Cynthia, Tracey, and Jessie's generation as one of dual-breadwinner households, where both men and women work. This is partly a reflection of the fact that the working class cannot afford the gender prototypes underwriting the middle-class division of labor, but this financial necessity does not erase the women's pride as organized members of the paid labor force. The few glimpses that Nottage provides from the next generation, however, indicate that this hard-won status risks dissolution. There are no women who belong to Chris and Jason's generation, but there are two brief references to Chris's relationship with Monique, the more fleshed out of which depicts an overly demanding girlfriend:

CHRIS: I told my girl that things were gonna be tight for a little while. And she's all like, "What does that mean for us?" I break it down. It's gonna get real. And she's like, "Well, you need to find another job, playa." I tell her that's what I'm trying to do. But she got that old-school mentality, she wants what she wants in the moment, and can't be thinking about tomorrow. Yo, she was too much work for a man outta

work. She was plenty happy when I was a paycheck, numbers and pretty things, but the minute I ask her to borrow twenty dollars to put a little gas in the car she treats me like I've broken into her crib. What's that about? (98)

Since *Sweat* never introduces us to Monique, nor offers a broader view of her world, Chris's comments are the play's only window into the second generation's view of heterosexual partnerships. The contrast with the previous generation's division of labor is stark: In Chris's story, he and Monique are not co-workers; he labors, she consumes. Moreover, the figure of Monique seems to embody a full-fledged transformation of intimacy under neoliberalism, as love, affection, and partnership themselves appear to be measured in terms of profit. Intimacy, in Chris's account, constitutes "work" in the marketplace of human relationships.

A feminist analysis might read between Chris's lines, endowing Monique with a different set of desires and needs. In the world of *Sweat*, protracted lockouts wreak havoc on families, including Chris's own. Cynthia and Brucie's relationship breaks up beneath the pressures of Brucie's unemployment and subsequent substance abuse, and the first mention of Brucie's damage involves Cynthia's narration of how he has stolen items from her home, a space in which he is no longer allowed and whose mortgage now lies squarely on her shoulders. Monique's concern for how the Olstead lockout will impact her and Chris's relationship, her impatience with the prolongation of this impasse, and her insistence on financial autonomy speak to a set of contextual fears and precautions. Perhaps most significant, however, is how *Chris* narrates these conditions, that is, as an outdated dynamic of male breadwinning and female homemaking that puts pressure on "a man outta work." In other words, a dynamic that "revert[s] to the gender templates established in the old economy," (Sweet and Meikins, 2017: 158) but among the pressures of a new economy. It is perhaps not surprising then that the gendered pressure described by Chris soon precipitates in the play's climactic violence against Oscar, which is egged on by Tracey's explicitly sexualized language of shame: "We will be fucked" (103). What Chris's narrative of Monique reveals is a fear of being unable to live up to standards of working-class masculinity under neoliberal capitalism, as well as the narrative process by which this fear is attributed to the outdated patriarchal assumptions of *women*.

3. RACISM, NATIONALISM, AND LABOR'S "BIOGRAPHY"

How might we make sense of Brucie's ambivalent relationship to collective bargaining? In what ways is his ambivalence informed by the racial politics of working-class solidarity? Moments of class-based intimacy and solidarity permeate *Sweat*, but Nottage is clear that racial tensions persist just below the surface of late neoliberal capitalism's seemingly uniform ills. In an early scene featuring Jason and Chris chatting with Stan about their respective financial woes, the duo's long-term economic plans reveal key disparities in how they perceive their lives, as well as each other's choices. Jason's plan is to retire from Olstead's with a decent pension, "buy a condo in Myrtle Beach, open a Dunkin' Donuts and live my life" (32). Chris, on the other hand, feels stretched between the demands of his "new lady" and the tuition that he is trying to save to enroll in a teaching program at Albright College (29-30). This final item catches Jason off guard and he declares it to be a poor choice, as the local high school is severely underfunded and resembles "a prison yard" (30), promising little in the way of financial security. Chris, however, is unequivocal:

CHRIS: That's cool. Good for them. But, I kinda wanna do something a little different than my moms and pops. Yo, I got aspirations. There it is. And I won't apologize.

JASON: You got aspirations? What is this, Black History Month?

CHRIS: As a matter of fact, it is. You got a problem with that?

JASON: If we're being perfectly honest, I get a little tired with the syrupy commercials. Actually, it shouldn't be called Black History Month, it should be called "Make White People Feel Guilty Month." Right, Stan?

STAN: Don't pull me into this.

JASON: And how come there's no White History Month?

CHRIS: Psh. I'm gonna let you ponder that question. Which may be a little difficult for you, I know, and I'm sorry.

JASON: Fuck you. You haven't even gone to college, and you're already an asshole. (31)

Shortly after this heightened exchange, Nottage makes clear that Jason's casually offensive comments are connected to his perceived abandonment. Jason is upset that Chris's "aspirations" are not only unknown to him, but exclude him from his friend's desired life trajectory, a fact that becomes clear when he later opines: "What about me?" (32) What Jason's initial reaction reveals, however, is how perceptions of social mobility are deeply intertwined with racial history. Chris's desire is for educational opportunities that might yield an alternative career, although it is clear that higher education no longer corresponds to a higher income, much less middle-class status in twenty-first-century Reading. Nonetheless, the implicit dichotomy between manual and intellectual labor immediately sparks Jason's racial backlash, as he paints Chris's middle-class ambitions as a caricatured program for universal racial uplift. For Jason, this program comes at the expense of white dignity and self-certainty, engendering anxiety over a series of imagined structural advantages for minorities that Jason himself does not voice, but his mother, Tracey, later does: "They get tax breaks or something" (48). This racialized paranoia exists alongside Jason and Chris's deep affection for and intimacy with one another, thus transforming Jason's fear of being condescended to by his newly mobile friend into a casual denial of the foundational traumas that permeate African-American history.

The tensions released by this brief exchange reveal a key historical fault-line of the American working class, but Nottage is also quick to triangulate this tension. Embedded within Chris and Jason's brief exchange is the "quiet but visible presence" of Oscar: "Throughout the scene," the stage directions note, "Oscar scraps gum from the bottom of the tables. It is an unpleasant task, but Oscar is focused and determined" (29). This task is significant, as it demonstrates that the release that Stan's bar promises to Olstead laborers at the end of a long workday requires its own infrastructure of labor. Where does Oscar stand in relation to the fraught racial history at stake in Chris and Jason's conversation? This is a question that permeates *Sweat*, as the characters repeatedly measure their own classed, racial *and* national belongings against their perceptions of Oscar's affiliations. What is interesting about Oscar's entry into the world of Olstead's Metal Tubing, however, is that it builds on existing paradigms of national anxiety and working-class solidarity.

This dynamic is visible in Stan and Brucie's conversation in the next scene. Brucie and his coworkers have been locked out of their workplace, a textile mill, for 93 weeks, and negotiations have stalled over the union's insistence that the workers' retirement packages remain in place. In the absence of their regular workforce, the managers have been hiring short-term employees without benefits, "mostly Spanish cats" (36) who are not only underpaid and routinely dismissed every few months, but are also shunned for crossing picket lines. Brucie dismisses these "temps," but it is soon clear that he himself has been accused of compromising the integrity of previous generations of labor:

BRUCIE: Last week, I was at the union office signing up for some bullshit training and this old white cat, whatever, gets in my face, talking about how we took his job. We? I asked him who he was talking about, and he pointed at me. ME?... Like I'm fresh off the boat or some shit. He don't know my biography. October 2nd, 1952, my father picked his last bale of cotton. He packed his razor and a Bible and headed North. Ten days later he had a job at Dixon's Hosieries. He clawed his way up from the filth of the yard to Union rep, fighting for fucking assholes just like that cat. So, I don't understand it. (37-38)

Brucie's anecdote reveals that the nationalist resentment that scorns temporary Latino laborers like Oscar is repeating an earlier trope: that of the lingering resentment directed at black factory labor in the urban North, a history that the story of Brucie's father connects to the Great Migration, the mass movement of African-Americans to Northern metropolises in the period after the Second World War. The "old white cat" that confronts Brucie displays how the stigma of being "fresh off the boat" is never about an individual's geographic origins but about an ever-shifting racial imaginary of deserving vs. usurping laborers.

Brucie's emphatic "We?" and "ME?" index his mounting shock at having been designated an undeserving laborer by an older white man. As Stephen Sweet and Peter Meiksins point out, however, the history of American labor unions is rife with such designations, and African-Americans are often excluded from union organizing in the aftermath of the Civil War. Well after the First World War, Sweet and Meiksins note, "the racial hostilities

that permeated American culture were strategically exploited by employers in some parts of the country, using African Americans as strikebreakers or threatening to replace low-wage white workers with African Americans unless workers acquiesced to management's terms" (2017: 183). In later decades, the formula remained the same but the specific racial geometry of exploitation changed, such that recent immigrants came to embody the new threat of crossed picket lines and broken strikes. For the recently dispossessed characters in *Sweat*, this history lingers as a disavowed palimpsest and Oscar becomes the latest in a long line of unjust appropriators who seemingly compromise collective labor struggle for personal gain.

Tellingly, the characters' reactions to Oscar often emerge in the form of vindications of earlier generations' relationships to labor. For example, when Oscar tells Tracey about an Olstead flier at the Centro Hispano recruiting shippers and packers, Tracey is initially incredulous, and paints the company as a tight-knit community, arguing that "You gotta know somebody to get in. My Dad worked there, I work there and my son works there" (48). Soon, it becomes clear that Tracey's vision of this "community" extends to the broader category of "American" workers under threat from "you guys coming over here" (49). Oscar is quick to inform her that he was born and raised in Berks County, but Tracey's reply soon reveals that, once again, geography is irrelevant to the emotional sources that feed her racial resentment. What is at stake, rather, is the loss of a sense of urban belonging and pride:

TRACEY: Well, my family's been here a long time. Since the twenties, okay? They built the house that I live in. They built this town. My grandfather was German, and he could build anything. Cabinets, fine furniture, anything. He had these amazing hands... And those hands, let me tell you, they were solid, worker hands, you know, and they really, really knew how to make things. Beautiful things. I'm not talking about now, how you got these guys who can patch a hole with spackle and think they're the shit. My grandfather was the real thing. A craftsman... (49)

This excerpt is from Tracey's lengthy monologue, which is by far the longest speech in *Sweat*. As Tracey's recollections continue, she remembers dressing up to go downtown with her grandfather, where he would show her the woodwork that he had produced for the city's office buildings and banks, and point out the small details, like "an apple blossom" (49), that he had carved into the wood just for her enjoyment. "That's what I'm talking about" (49) Tracey says, and it is clear that this item of *personal beauty*, planted in the midst of an instrumentally built environment, epitomizes skilled and dignified labor.

The fact that Nottage allows Tracey's recollections such space and historicity is worthy of note: this romantic longing for rightful origins, skilled artistry, material beauty, and urban belonging establishes a deeper history of compromised nostalgia in *Sweat*, one that extends further back than the play's earlier temporal zone, 2000. I call this nostalgia compromised, for like the shorter-term irony outlined by Elkin Mohler, it cannot recognize the larger forces at work in the de-skilling of American labor, a process that Tracey can only frame as the personal failure of contemporary (and for her, racialized) laborers "who patch a hole with spackle and think they're the shit." For Tracey, generational comparison and the memory of older forms of working-class labor forms the basis for both experiencing deindustrialization's traumas, and seamlessly legitimizing its racisms.

Moreover, it is not only the content of Tracey's monologue that matters, but also its form. In conversation with playwright David Henry Hwang, Nottage notes that in constructing *Sweat*, she "wanted every person to have an aria," that is, despite the play's structure as an ensemble piece, "every scene focuses on a different person's relationship to that factory and to self" (Glasberg 2017). Tracey's effort to claim her rightful ownership over the labor performed in Olstead's Metal Tubing thus reveals a key dynamic of labor struggle in *Sweat*: ultimately, it is *personal history*, or what Brucie calls "biography," that serves as all of the characters' predominant mediums for claiming *the right to work*. Nottage's repeated use of the trope of characters' justifying their claims to labor with reference to their familial lineages is a testament to this dynamic. This is not to suggest, of course, that Cynthia, Tracey, and Jessie are not aware of the havoc that NAFTA has begun to inflict on their lives, nor that they are uninterested in articulating a universal claim to stable, protected employment. Rather, the point is that such an articulation cannot be distinguished from personal biography, familial history, and the sedimentation of this past

in their respective bodies. As such, their political projects carry all of the tensions and uncertainties associated with the racial resentments and injuries that pattern this history.

4. BODILY SEDIMENTATION, HEALING, AND INJURY

Sherry Lee Linkon has noted that intergenerational transmission is central to “the identity narratives of deindustrialization literature” (2018: 58), a growing body of writing of which *Sweat* is a key part. The fact that “biography” is not just a matter of discursive elaboration, however, becomes evident in those moments when characters voice their experiences of exhaustion and fatigue, what Paul Connerton (1989) would identify as the stratified nature of habit memory. Shortly after her promotion, Cynthia joins her friends at the bar and recounts her first day as a member of Olstead management:

CYNTHIA:... First day, I park. Get out, and immediately head for the floor, it’s a reflex. I just do it, get to the door, same as usual, I smell the oil and metal dust, I hear the machinery churning and feel the energy of the room. I go to my station, say, “Hey Lance, Becky,” get ready, my body knows it’s there to pack tubes. That’s what I do.

STAN: //That’s what you do.

CYNTHIA: I fire up the machine, but everyone is looking at me, and Tracey says, “What the fuck you doing here?” Then I remember. I can go sit down.

JESSIE: //Yes, you can.

CYNTHIA: I’m not wearing my Carhartt, not gonna be on my feet for ten hours, I loosen my support belt, I don’t have to worry about my fingers cramping or the blood blister on my left foot. I can stop sweating because goddamn the office has air-conditioning. These muthafuckers got air-conditioning. (53)

As Cynthia’s comments make clear, the bodily sedimentation of classed dispositions, an orientation towards the world that Pierre Bourdieu (1990) captured through his use of the term *habitus*, is often best visible in those moments when that individual’s orientation shifts, when the “field” in which they are habituated to social play grows to encompass alternative spaces of sociality, in this case, the office. Not coincidentally, Cynthia’s narrative of this new position is also focused on her bodily experience: her outfit has changed, her lower back no longer requires the protection of a support belt, and she anticipates her cramped fingers and blistered feet healing once her body habituates to the soothing embodiment of being able to sit while at work.

In the excerpt above, Cynthia’s narration of the experience of her “first day” includes the wholehearted participation of Jessie and Stan. Throughout *Sweat*, Nottage uses the (//) symbol to indicate overlapping dialogue; this is one of the ways she means for the actors to capture the rhythmic patterns of bar conversation. The coinciding voices signaled by the // reveal a small community invested in Cynthia’s success, her bodily healing celebrated by those who not only care about her wellbeing, but whose own bodily histories have unfolded in close proximity to hers. In *Sweat*’s second scene, for example, we learn that Stan walks “with a pronounced limp, an old bothersome injury” (15). It is revealed later, during his conversation with Brucie, that Stan sustained the injury while working at Olstead’s:

STAN: Getting injured was the best thing that ever happened to me. Got me out of that vortex. Three generations on the floor. Loyal as hell, I never imagined working anywhere else. I get injured. I’m in the hospital for nearly two months. I can’t walk. Can’t feel my toes. Not one of those Olstead fuckers called to check on me, to say, “I’m sorry for not fixing the machine.” They knew that machine was trouble. Ramsey, Smitz – everyone wrote it up. (36)

Stan’s comments illustrate the duality of the bodily sedimentation experienced by Olstead laborers. On the one hand, their bodies are vulnerable to the sudden trauma of injury, of corporeal damage that causes them to lose abilities and sensations. On the other, there is predictability to this trauma, an obviousness that is as banal as it is preventable. Stan’s injury is a heightened version of the daily pain that Cynthia describes earlier on: “Don’t know about you, but I can feel my body slowing down, a little every day,” she tells her coworkers to justify her

decision to apply for the office position, adding, "I go home and my hands are frozen, I can't even hold a frying pan. I gotta rub 'em together for an hour before they even move" (25). In *Sweat*, bodies grow numb from the passage of time, so much so that the abrupt damage of a workplace injury can seem like a stroke of luck.

Cynthia, Stan, and Jessie's shared celebration of bodily healing is made possible in part because of its juxtaposition with an entirely different category of embodiment: the air conditioned offices of management. On her first day, Cynthia is as shocked by the comfortable environment in the office as she is by how little she knows about the people who populate it. "It's like looking at a map," she says, "and discovering that you're only just a few miles away from the ocean. But you didn't know because it was on the other side of the damn mountains" (54). Cynthia's metaphor reemerges later in the scene, when Jessie, remembering her teenage dreams of "bum[ming] along the hippie trail" (56), recites her list of unrealized destinations: "Istanbul, Tehran, Kandahar, Kabul, Peshawar, Lahore, Kathmandu" (56). When Chris and Jason ask her why this expedition never came to pass, Jessie replies that she "started working, met Dan, I guess I got caught in the riptide, couldn't get back to shore" (56). In this way, Jessie transforms Cynthia's metaphor of the ocean as an experience of revelation into a metaphor of the ocean as a space of danger that threatens to submerge those who remain in it for too long.

The ocean's flexibility as a metaphor is an apt way to characterize Cynthia's own unrealized comforts, post-promotion. Cynthia hardly enjoys her discovery of the "ocean" before beginning to feel as though she was never intended to partake in the comforts of management: "I wonder if they gave me this job on purpose," (77) she muses to Stan, after watching her coworkers get locked out of Olstead's. She adds: "Pin a target on me so that they can stay in their air-conditioned offices." That Cynthia hasn't "slept in... in over a week" (78) is a testament to the renewed bodily anxieties that structure her experience of neoliberal capitalism. The cramped fingers and blistered feet of the floor have given way to the sleep-destroying anxiety of achieving life-long desires and ambitions but only in return for dispossessing those who accompanied her along that journey.

Ultimately, if there is one figure that embodies the helplessness of Cynthia's situation, if not the paradox that renders Stan's injury "the best thing that ever happened to [him]," it is Freddy Brunner, the long-term Olstead employee. Early on in the play, Stan tells the others that Freddy has burned down his own house (18). When they respond incredulously, he explains that Freddy's wife had left him, and that he was "up to his neck in fucking debt" (19). Freddy tried to shoot himself, Stan adds, but sustained a wound instead, eventually collapsing on his neighbor's lawn. As the others digest this story, the discussion quickly turns to whether it is legal to set one's own house on fire. "Dunno," Stan responds, "I think you need a permit" (20), to which both Cynthia and Tracey jokingly respond by contemplating the destruction of their own homes, in Cynthia's words, a "crappy little money trap."

Nottage folds Freddy's story into a late night conversation at the bar, and duly disperses the shock and grief that is briefly sustained in the wake of Stan's report. Yet there remains an ethics of care in how *Sweat* ultimately handles Freddy's story, neither dismissing its tragedy, nor sensationalizing its singularity. The story comes back to haunt Cynthia during her post-promotion conversation with Stan:

CYNTHIA (*Emotionally*):... You remember about seven months ago? Remember when Freddy Brunner burned down his house?

STAN: Of course.

CYNTHIA: We thought he was crazy.

STAN: Yeah.

CYNTHIA: Was he? (79)

Implicit in Cynthia's dismissal of the group's earlier diagnosis is an acute awareness of the forms of valuation that underwrite both the body and property under capitalism. Freddy has sought to destroy his home, the implied source of his debt, before attempting to take his own life. As Cynthia and Tracey digest this news, however, they automatically wonder whether Freddy has the legal *right* to destroy anything other than his own body. The destruction of property, it turns out, requires the agency of a mediating entity. Cynthia and Tracey

wonder whether hiring others to burn down their homes might short-circuit this mediation and result in profit. Resonating with Stan's framing of his injury as a serendipitous release from the Olstead "vortex," their comments lay bare the fragile, paradoxical relationship between injury and profit, suffering and survival.

Freddy's body is not shielded by the mediation that protects the "proper" destruction of his home, nor does it betray a connection between self-annihilation and some sort of revenue. Freddy's attempted suicide, in other words, exceeds the logic of entrepreneurialism, the shadow of which haunts that other dramatic instance of self-destruction under capitalism: traveling salesman Willy Loman's suicide in Arthur Miller's *Death of a Salesman*. The first time that Linda Loman mentions Willy's attempts to kill himself to their boys, it is because an insurance inspector has told her that Willy's car accidents were self-sustained. In the play's final funeral scene, Linda addresses her dead husband, pleading with him to explain why he would kill himself just when they had "made the last payment on the house" (Miller, 2000: 112). Death, in the modern drama of capitalism, is inextricably linked to a logic of profit, and not only because it triggers the acquisition of wealth through inheritance. Rather, in these plays, the body itself is always already leveraged, an asset that exists in a precarious space between gain and loss.

5. CONCLUSION

My reference to *Death of a Salesman* is not arbitrary, as Nottage herself often identifies Miller's oeuvre as a source of inspiration for *Sweat*. "When Arthur Miller was writing," she tells David Henry Hwang, "he certainly had that urgency of being from a marginalized group trying to give urgency to the voices of those people" (Glasberg). In *Death of a Salesman*, the urgent narrator is Willy Loman, who watches helplessly as postwar American salesmanship devalues the skills that he has spent a lifetime honing. In yet another round of generational comparisons, Willy compares the image of the turn-of-the-century American pioneer to his own career as an early twentieth century salesman who got by on charm and personality, to newer discourses of customer satisfaction and rational management. Over the course of the play, Willy reminisces about a time when "personal attractiveness" (Miller 2000: 11) could translate into profit, and marvels at his sons' inability to get ahead despite their being endowed, in his estimation, with so much of it.

As Willy's ruminations transition between past and present, however, Miller is clear that this journey is both subjective and internal, and he mandates an expressionistic production strategy that blurs the boundaries between fact and fiction. In this he builds on key plays from the interwar American drama of capitalism, including Sophie Treadwell's *Machinal*, Eugene O'Neill's *The Hairy Ape*, and Karel Capek's *Rossum's Universal Robots*, that rely on expressionism to depict the bodily sedimentation of alienated labor, as well as the helplessness of the laborer faced with industrial, profit-driven reason. Nottage's *Sweat*, in contrast, is a realistic play, and relies on the formal cues of docudrama, such as projections of news items that clearly identify (historical) time and place at the onset of each scene. The play is as concerned with remembrance as *Death of a Salesman*, but there is no specific stage language for representing memory's distortions. This choice, coupled with the playwright's emphasis on each character having an "aria," in other words, a monologue that draws on their personal history, contributes to what David Román calls Nottage's "realist authenticity" (Mohler, McMahon and Román, 2016: 91).

Sweat's documentary underpinnings are a significant part of the play's political claim. In recounting her experiences in Reading, Nottage notes that the workers whom she met "wanted to go on record" (Brown), and that, contrary to her own expectations, "a whole army showed up to tell their stories" (Glasberg). In many ways, *Sweat* is that record, and it chronicles the pride and shame, as well as the anger and abandonment left behind by deindustrialization and globalization, a weakened welfare state and an anti-union culture, and undemocratic workplaces. At the same time, the emphasis on monologue-heavy realism does risk instituting an inevitable connection between life history narrative and labor protest, even as Nottage is at pains to demonstrate the subjective nature of the former, as well as its compromised connection to the latter. In many ways then, *Sweat* is a record of precisely these tensions, and underlines the difficulty of approximating any aesthetic form as a direct corollary for progressive politics.

Shortly before the play's climactic violence, Stan has an odd, uncharacteristically expressive moment in which he tells Chris and Jason that perhaps Reading is no longer their home. While participating in the play's repeated use of generational comparison, he pushes this genealogical logic to its limits, saying "sometimes I think we forget that we're meant to pick up and go when the well runs dry. Our ancestors knew that" (96). As Chris and Jason nod, however, he adds that "nostalgia's a disease. I'm not going to be one of those guys who surrenders to it" (97), thus underlining the double-edged gifts of history and memory. The play's final scene, set in 2008, is doubly poignant in light of these comments. Eight years ago, Stan sustained a traumatic brain injury while trying to protect Oscar from Chris and Jason's blows, and this condition has rendered ancestral migration a near impossibility. In the process, however, he has acquired a new lineage in Oscar, who now manages the bar and takes care of him. The "fractured togetherness" (112) that Nottage mandates for the final scene, which places Chris, Jason, Stan and Oscar in the same room, silently contemplating the past, balances the play's verbosity with a brief moment of hopeful lyricism that is as promising as it is painful.

BIBLIOGRAPHY

- Bourdieu, P. (1990). *The Logic of Practice* (Trans. Richard Nice). Stanford University Press, Stanford, CA.
- Brown, E. (2016). "Lynn Nottage's Sweat and Blood." *Interview Magazine* December 13. <https://www.interviewmagazine.com/culture/lynn-nottage-sweat>
- Connerton, P. (1989). *How Societies Remember*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Glasberg, E. (2017). "'Sweat,' an Acclaimed Play by Prof. Lynn Nottage, Opens on Broadway." *Columbia News* March 3. <https://news.columbia.edu/news/sweat-acclaimed-play-prof-lynn-nottage-opens-broadway>
- Linkon, S.L. (2018). *The Half-Life of Deindustrialization: Working-Class Writing about Economic Restructuring*. University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Miller, A. (2000). *Death of a Salesman: Certain Private Conversations in Two Acts and a Requiem*. Penguin Books, London.
- Mohler, C. E., C. McMahon, and D. Román (2016). "Three Readings of Reading, Pennsylvania: Approaching Lynn Nottage's *Sweat* and Douglas Carter Beane's *Shows for Days*." *Theatre Journal* 68/1, 79-94.
- Nottage, L. (2015). "Extracting Art from a Downfall." *The New York Times* July 30. <https://www.nytimes.com/interactive/2015/07/29/theater/20150802-sweat.html>
- Nottage, L. (2017). *Sweat*. Theatre Communications Group, New York.
- Schulman, M. (2017). "The First Theatrical Landmark of the Trump Era." *The New Yorker* March 27 Issue. <https://www.newyorker.com/magazine/2017/03/27/the-first-theatrical-landmark-of-the-trump-era>
- Sweet, S., and P. Meiksins (2017). *Changing Contours of Work: Jobs and Opportunities in the New Economy*. Sage Publications, Los Angeles.
- Willis, P. (1977). *Learning to Labour: How Working Class Kids Get Working Class Jobs*. Saxon House, Farnborough.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:08.09.2018 ✓Accepted/Kabul:22.07.2019

DOI: 10.30794/pausbed.458303

Araştırma Makalesi/ Research Article

Gemici, E. ve Polat, M. (2019). "Firma Büyümesi ile Karlılık Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 37, Denizli, s.111-120..

FİRMA BÜYÜMESİ İLE KARLILIK ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Eray GEMİCİ*, Müslüm POLAT**

Özet

Bu çalışmada Borsa İstanbul Sınai Sektöründe faaliyet gösteren firmaların 2003-2016 dönemine ait yıllık verileri üzerinden, firma büyümesi ile karlılık arasındaki ilişki araştırılmıştır. Çalışmada, panel eş bütünleşme ve panel nedensellik testlerinden faydalanılmış ve çalışma sonucunda karlılık ve büyüme arasında uzun dönemli ilişki olduğu görülmüştür. Panel nedensellik testi sonuçlarına göre ise, büyüme ve karlılık arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler:*Firma büyüklüğü, Firma karlılığı, Panel eşbütünleşme, Panel nedensellik.*

RELATIONSHIP BETWEEN FIRM GROWTH AND PROFITABILITY: THE CASE OF TURKEY

Abstract

In this study, the relationship between firm growth and profitability is investigated through the annual data of the companies operating in Borsa İstanbul Industrial Sector for the period 2003-2016. For this purpose, panel cointegration and panel causality tests are used and the results of the study showed that there is a long-term relationship between profitability and growth. Panel causality test results show that there is a two-way causality relationship between growth and profitability.

Keywords: *Firm growth, Firm profitability, Panel cointegration, Panel causality.*

1. GİRİŞ

Günümüzde işletmeler, kendi ekonomik hedefleri doğrultusunda çeşitli stratejiler geliştirerek, karlılıklarının sürdürülebilirliğini ve rekabetçi gücünü korumaya çalışmaktadırlar. Bu noktada, karlılıkların sürdürülebilirliği ve rekabetçi gücünü devam ettirmesi firmaların büyümesi ve daha geniş pazarlara yayılması açısından büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla, karlılık ile firma büyümesi arasındaki ilişkinin anlaşılması, işletme yöneticilerinin, dikkatlerini daha çok bu alana yoğunlaştırmalarına neden olmaktadır. Özellikle rekabetin yoğun olarak yaşandığı alanlarda, büyük firmaların küçük firmalara göre daha fazla rekabet gücüne ve pazar payına sahip olması, karlılık açısından büyük işletmelere önemli avantajlar sağlamaktadır.

Firma büyüklüğü kavramı genel olarak bir firmanın iktisadi faaliyet hacmi ve kapasitesi olarak tanımlanmaktadır (Baştürk ve Ödül, 2008: 142). Firmanın iktisadi faaliyet hacmi veya kapasitesinin belirlenmesinde toplam satışlar,

* Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, İlahiye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, GAZİANTEP.
e-posta:gemici@gantep.edu.tr (orcid.org/0000-0001-5449-0568)

** Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, BİNGÖL.
e-posta:mpolat@bingol.edu.tr (orcid.org/0000-0003-1198-4693)

toplam aktifler, işgücü istihdamı, toplam sermaye gibi önemli değişkenler temel ölçütlerdir (Yadav ve Goyari, 2014: 34). Ancak bu ölçütler her firma için çeşitli avantajlar ve dezavantajlar ortaya çıkarmaktadır. Bu doğrultuda toplam satışlar ürünün piyasadaki rekabetinin, firmanın sahip olduğu toplam varlıkları ise firmanın sahip olduğu toplam kaynaklarının bir ölçüsüdür. Bu ölçütlerin kullanılmadığı veya alakasız olduğu durumlarda çalışan sayısı, toplam kar ve net varlıklar da firma ölçütü olarak kullanılabilir (Dang vd., 2018: 161).

Firma büyüklüğü ile karlılık arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar (Shepherd, 1972; Scherer, 1973; Marcus, 1969; Hall ve Weiss, 1967), firma büyüklüğü ile karlılık arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur. Büyük firmaların karlılığını; marka isminin bilinirliği, pazarlık gücüne bağlı olarak tedarikçi ve distribütörler ile yapılan anlaşmalar, sahip oldukları ölçek ekonomileri ve fiyatların belirlenmesindeki tekel gücü gibi unsurlar artırmaktadır (Feigenbaum ve Karnai, 1991: 102).

Bu çalışma, Türkiye’de imalat sektöründe halka arz edilen firmaların büyümesi ile kârlılık arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Bu amaçla BIST imalat Sektörüne kayıtlı 113 firmanın 2003 – 2016 dönemine ait yıllık verileri ile eş bütünleşme ve nedensellik analizleri yapılmıştır.

İkinci bölümünde firma büyümesi ile karlılık arasındaki ilişkiyi inceleyen literatüre yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise literatüre bağlı olarak oluşturulan ampirik model, veri setleri ve faydalanılan ekonometrik yöntemler hakkında bilgiler verilmiştir. Dördüncü bölümde, analiz bulgularına yer verilmiş ve beşinci bölümde çalışma sonuçlandırılmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde bazı çalışmalarda firma büyümesi ile firma karlılığı arasındaki ilişki, bazılarında firma büyüklüğü ile firma karlılığı arasındaki ilişki araştırılmıştır. Diğer bir kısım çalışmada ise bu iki değişkenin karlılık ile ilişkisi belirlenmeye çalışılmıştır.

Firma büyüklüğü ile karlılık arasındaki ilişkiyi tespit etmek için yapılan öncü çalışmalardan birisi Hall ve Weiss (1967) tarafından yapılan çalışmadır. Bu çalışmada 1956-1962 yılları için Fortune 500 Endüstriyel Kuruluşlar üzerinde karlılık oranları ile firma büyüklüğü incelenmiştir. Çalışma sonucunda firma büyüklüğü ile karlılık arasında pozitif bir ilişki olduğu ortaya konmuştur. Amato ve Wilder (1985) ABD’de faaliyet gösteren üretim firmaları için büyüklük ve karlılık ilişkisini inceledikleri çalışma sonucunda, firma büyüklüğü ve karlılık oranı arasında bir ilişki olmadığını saptamışlardır. Fitzsimmons vd. (2005) 1994 – 1998 döneminde Avustralya’da KOBİ’ler üzerine yaptıkları çalışmada karlılık ve büyüme arasında tutarlı bir ilişki bulamamışlardır. Goddard vd. (2005) Belçika, Fransa, İtalya ve İngiltere’de 1993-2001 dönemi için üretim ve hizmet şirketlerinin karlılığı belirleyen unsurları inceledikleri çalışmada, büyüklük bakımından artış gösteren şirketlerin karlılıklarının azalma eğiliminde olduğunu fakat pazar payındaki bir artışın ortalama olarak artan karlılık ile bağlantılı olduğunu saptamışlardır. Coad (2007) 1996 – 2004 dönemi için Fransa imalat sektöründe faaliyet gösteren 8405 firma verisi üzerinden yapmış olduğu çalışmada büyümenin karlılık üzerinde zayıf bir etkiye sahip olduğunu tespit etmiştir. Jang ve Park (2011) 1978-2007 döneminde ABD’deki 2927 restoran firması üzerine yapılan çalışmada karlılığın büyümeyi pozitif, büyümenin ise karlılığı negatif etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Doğru (2011) çalışmasında Ocak 2005 – Mart 2010 dönemine ait aylık verilerle bir bankanın karlılığını etkileyen faktörleri araştırmış ve aktiflerdeki büyümenin karlılığı pozitif etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Shehzad vd. (2012) 1998 – 2010 dönemi için 148 ülkeden 15000’den fazla banka verisi ile yaptıkları çalışmada karlılık ve büyümenin birbirinden bağımsız hareket ettiğini savunmuşlardır. Akinlo (2012), 1999 - 2007 dönemi için panel eşbütünleşme yöntemi ile Nijerya’daki 66 firma verisi ile büyüklük ve kârlılık arasındaki uzun dönem ilişkiyi araştırdıkları çalışmada firma büyüklüğü ile karlılık arasında uzun dönemli sabit bir ilişki ve kısa vadeli çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmiştir. Kouser vd. (2012) Pakistan’da Karaçi Borsasında 70 firmaya ait 2001 – 2010 dönemi verileri ile büyüme, büyüklük ve karlılık arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışma sonucunda büyüme ile karlılık arasında güçlü bir ilişki olduğunu ancak büyüklük ile karlılık arasında düşük anlamlılık seviyesinde negatif ilişki tespit etmişlerdir. Delmar vd. (2013) 1995 – 2002 döneminde İsveç’teki bilgi-yoğun yeni firmalar üzerine yaptıkları çalışmada karlılık ve büyümenin birbirini karşılıklı olarak pozitif etkilediğini tespit etmişlerdir. Pervan ve Mlikota (2013), 1999-2009 döneminde Hırvatistan’daki gıda ve içecek sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin karlılıklarını belirleyen faktörleri inceledikleri çalışmada firma büyüklüğü ile karlılık arasında pozitif bir ilişki tespit etmişlerdir. Okuyan (2013), Türkiye’de İstanbul Sanayi

Odası tarafından belirlenen 500 büyük ve ikinci 500 büyük olmak üzere toplam 1000 sınıai şirketinin, 1993-2010 dönemine ait verileri üzerinden firma büyüklüğü ve karlılık arasındaki ilişkiyi incelediği çalışma sonucunda karlılık ile büyüklük arasında negatif bir ilişki tespit etmiştir. Doğan (2013), İMKB’de işlem gören 200 şirketin 2008-2011 dönemine ait verileri ile firma büyüklüğünün karlılık üzerindeki etkisini incelediği çalışmada firmanın büyüklük ve karlılık göstergeleri arasında pozitif bir ilişki tespit etmiştir. Lee (2014) 1999 – 2008 dönemi için Kore Borsasına kayıtlı 606 firma verisi ile yaptığı çalışmada karlılığın büyümeyi negatif, büyümenin ise karlılığı pozitif etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Niresh ve Velnampy (2014), 2008-2012 dönemi için Sri Lanka’daki imalat sanayinde faaliyet gösteren 15 firmaya ait verileri ile firma büyüklüğünün karlılık üzerindeki etkisini incelediği çalışmada firma büyüklüğü ile karlılık arasında bir ilişki olmadığını tespit etmişlerdir. Çoban (2014), 1997 – 2012 döneminde Türkiye’de 137 imalat firması üzerine yaptığı çalışmada, karlılık ve büyüme etkileşimini araştıran iki değişken arasında pozitif anlamlı bir ilişki olduğunu ve bu ilişkide karın büyümeye etkisinin, büyümenin kara etkisinden daha güçlü olduğunu tespit etmiştir. Yoo ve Kim (2015) Kore’de KOBİ inşaat şirketlerinde karlılık ve büyüme arasındaki ilişkiyi 2000 – 2015 dönemi için incelemişlerdir. 2008 krizi öncesi ve sonrası dönemlerin ayrı ayrı ele alındığı çalışmada, yöneticilerin karlılığı esas aldığı yönetim tarzında, büyümenin olumsuz etkilendiği, ancak ekonominin istikrarlı olduğu dönemlerde, büyümenin esas alındığı yönetim tarzının ise karlılığı artırdığını ifade etmişlerdir. Demirgüneş ve Üçler (2015) Büyüklük ve büyümenin karlılık ile ilişkisini Türkiye’de BIST İmalat sektörüne kayıtlı firmaların 1991Q2 – 2014Q4 dönemi verileri ile inceledikleri çalışmada büyüklüğün karlılık ile negatif ilişkisi olduğunu ancak büyümenin karlılık ile ilişkisi olmadığını belirtmişlerdir. Işık vd., (2017) Borsa İstanbul’da faaliyet gösteren 112 firmanın 2005-2015 dönemini kapsayan verileri ile firma büyüklüğü ve karlılık göstergeleri arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada finansal risk, likidite seviyesi, büyüme fırsatları, sistematik olmayan risk, firma yaşı ve diğer faktörlerin kontrolü ile birlikte büyüklük göstergeleri olarak tanımlanan firmanın varlıkları, satışları ve çalışan sayısının karlılık üzerinde pozitif ve doğrusal bir ilişki gösterdiğini tespit etmişlerdir. Razaq ve Akinlo (2017) Nijerya borsasında faaliyet gösteren 1998 – 2012 dönemini kapsayan 115 firma verisi ile yaptıkları çalışma sonucunda karlılığın büyümeyi pozitif etkilediği ancak büyümenin karlılığı etkilemediği sonucuna ulaşmışlardır.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada büyüme ve karlılık arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu amaçla BIST Sınıai Sektöründe faaliyet gösteren firmaların 2003 – 2016 dönemine ait yıllık verileri ile eşbütünleşme ve nedensellik analizleri yapılmıştır. Bu dönemin ele alınmasının sebebi; 2001 yılındaki krizin etkisinin 2002 yılında da devam etmesi ve çalışmanın yapıldığı dönemde ulaşılabilen son verinin 2016 yılına ait olmasıdır. Literatürde firma büyümesi ile karlılık arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda karlılığı ölçmede FVÖK/Satışlar (Brännback vd. 2009; Pervan ve Višić, 2012; Delmar vd. 2013), değişkenlerinin, büyümeyi ölçmede ise satışlardaki değişim oranının (Coad, 2007; Delmar vd., 2013; Lee, 2014) kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmada karlılık için firmaların FVÖK/Satışlar (faiz ve vergi öncesi kar / Satışlar) oranı, Büyüme için satışlardaki değişim oranı¹ kullanılmıştır. Kontrol değişkeni olarak da firmaların toplam satışları modellere dahil edilmiştir. Toplam satışların doğal logaritması alınarak logaritmik hale getirilmiştir. Ayrıca ilgili dönemde 2008 küresel krizi meydana geldiğinden krizin etkisini dikkate almak için kukla değişken kullanılmıştır. Çalışmada analize dahil edilen şirketlere ilişkin tüm veriler Finnet Analiz Expert programı aracılığıyla elde edilmiştir. Çalışmanın kesit boyutu 113 firma, zaman boyutu ise 14 yıl olmak üzere toplam 1582 gözlem analize dahil edilmiştir. Çalışmada kullanılan firmalar BIST’deki isimleri ile Tablo 1’e yerleştirilmiştir.

1 Değişim oranı için $[(S - S_{-1}) / S_{-1} * 100]$ formülü kullanılmıştır. Bu formülde S_t cari yıl satışlarını, S_{-1} ise bir önceki yıl satışlarını ifade etmektedir.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Firmalar

No	Firma Adı	No	Firma Adı	No	Firma Adı	No	Firma Adı	No	Firma Adı	No	Firma Adı
1	ADANA	21	BAKAB	41	DEVA	61	GOODY	81	MAKTK	101	TATGD
2	ADBGR	22	BANVT	42	DGKLB	62	GUBRF	82	MERKO	102	TBORG
3	ADEL	23	BFREN	43	DGZTE	63	HEKTS	83	MNDRS	103	TIRE
4	ADNAC	24	BOLUC	44	DITAS	64	HURGZ	84	MRDIN	104	TOASO
5	AEFES	25	BOSSA	45	DMSAS	65	IHEVA	85	MRSHL	105	TRKCM
6	AFYON	26	BRISA	46	DURDO	66	IZMDC	86	NUHCM	106	TUKAS
7	AKCNS	27	BRMEN	47	DYOBY	67	IZOCM	87	OLMIP	107	TUPRS
8	AKSA	28	BRSAN	48	EGEEN	68	KARSN	88	OTKAR	108	ULKER
9	ALCAR	29	BSOKE	49	EGGUB	69	KARTN	89	PARSN	109	UNYEC
10	ALKA	30	BTCIM	50	EGPRO	70	KENT	90	PENGD	110	USAK
11	ALKIM	31	BUCIM	51	EGSER	71	KERTV	91	PETKM	111	VESTL
12	ALYAG	32	BURCE	52	EMKEL	72	KLMSN	92	PETUN	112	YATAS
13	ANACM	33	CELHA	53	ERBOS	73	KNFRT	93	PINSU	113	YUNSA
14	ARCLK	34	CEMTS	54	EREGL	74	KONYA	94	PNSUT		
15	ARSAN	35	CIMSA	55	ERSU	75	KORDS	95	PRKAB		
16	ASLAN	36	CMBTN	56	FMIZP	76	KRDMA	96	PRKME		
17	ASUZU	37	CMENT	57	FROTO	77	KRDMB	97	SARKY		
18	ATEKS	38	COMDO	58	GENTS	78	KRDMD	98	SASA		
19	AYGAZ	39	DENCM	59	GEREL	79	KRSTL	99	SKTAS		
20	BAGFS	40	DERIM	60	GOLTS	80	KUTPO	100	SODA		

Çalışmada yöntem olarak panel veri analizi kullanılmıştır. Panel veri analizlerinde analize geçmeden önce bazı hususların belirlenmesi gerekir. Bunlar;

- Değişkenlerde ve modellerde yatay kesit bağımlılığının belirlenmesi,
- Değişkenlerin durağanlık seviyelerinin bilinmesi ve
- Modelin homojen veya heterojen olduğuna karar verilmesidir.

Bu çalışmada değişkenlerin ve modelin yatay kesit bağımlılığı; CD_{LM1} , CD_{LM2} ve CD_{LM-Adj} testleriyle, değişkenlerin durağanlık seviyeleri CADF testi ile ve modelin homojenliği ise Delta Tilde ve Delta Tilde_{adj} testleriyle belirlenmiştir.

Ön testler ile değişkenler ve model hakkında gerekli bilgiler elde edildikten sonra verilerin ve modelin yapısına uygun olarak eşbütünlük ilişkisi; Westerlund (2008) tarafından geliştirilen Durbin-Hausman testiyle, katsayı tahminleri; Pesaran (2006) tarafından geliştirilen CCE testi ile ve nedensellik ilişkisi ise Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) nedensellik testi ile incelenmiştir.

Çalışmada değişkenler arasındaki ilişki iki model ile analiz edilmiştir. Hazırlanan modellerden birincisi büyümenin karlılığa etkisini, ikinci model ise karlılığın büyümeye etkisini belirlemek için kullanılmıştır. Model 1 ve Model 2 sırasıyla (1) ve (2) nolu denklemlerde verilmiştir.

$$KAR_{i,t} = \alpha_i + \beta_1 BUYUME_{i,t} + \beta_2 LN_SA_{i,t} + \beta_3 KUKLA_{i,t} + \epsilon_{i,t} \quad (1)$$

$$BUYUME_{i,t} = \alpha_i + \beta_1 LN_SA_{i,t} + \beta_2 KUKLA_{i,t} + \epsilon_{i,t} \quad (2)$$

Bu formüllerde: KAR; FVÖK/Satışlar oranını, BUYUME; Satışlardaki büyüme oranını, LN_SA; satışların doğal logaritmasını, ϵ ; hata terimini, α ; sabit katsayısı, i ; kesit sayısını ve t ise zaman boyutunu ifade etmektedir.

4. ANALİZ VE BULGULAR

Çalışmanın bu kısmına değişkenler hakkındaki tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de verilerek başlanmıştır.

Tablo 2. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	KAR	BUYUME	LN_SA
Ortalama	0.0597	0.1548	19.3699
Medyan	0.0563	0.1087	19.1827
Maksimum	0.6609	4.6850	24.4713
Minimum	-2.9535	-0.8346	15.6735
Standart Sapma	0.1340	0.3290	1.4681
Jarque-Bera	1724214	106574.6	123.59
Olasılık	0.0000	0.0000	0.0000
Gözlem Sayısı	1582	1582	1582

Tablo2’de verilen istatistiki bilgilere göre çalışmada verileri kullanılan firmalar, ele alınan dönemde ortalama %15 büyüme göstermişler ve faiz ve vergi öncesi %5,9 kar elde etmişlerdir. Jarque-Bera istatistiği %1 önem düzeyinde değişkenlerin normal dağılım göstermediğini ifade etmektedir. Ayrıca değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları hesaplanmış ve Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Değişkenlere ait Korelasyon Katsayıları

	KAR	BUYUME	LN_SA
KAR	1		
BUYUME	0.1236	1	
LN_SA	0.1228	0.0623	1

Korelasyon katsayısı -1 ile 1 aralığında bir değer alabilen ve değişkenler arasındaki mevcut ilişkiyi ifade eden bir katsayıdır. Bu katsayı 1 yakın ise ilişki güçlü, 0’a yakın ise ilişki zayıftır (Beaumont, 2012: 8). Tablo 3’te verilen korelasyon katsayıları karlılık ve büyüme arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki bulunduğunu ifade etmektedir.

Analizlerde kullanılan verilerde zaman boyutu olduğunda değişkenlerin durağanlığını belirlemek gerekir. Çünkü değişkenler durağan değilken değişkenlerin durağan olduğunu varsayan bir metod kullanıldığında elde edilen sonuçlar gerçek ilişkiyi göstermeyebilir. Yani modelde yer alan değişkenlerden bazılarının birim kök içermesi halinde normal dağılmış standart hatalar elde edilemeyeceği için t istatistiği geçerliliğini yitirebilir (Tatlı, 2015: 150). Fakat değişkenlerin durağanlığının birinci nesil birim kök testleri ile mi yoksa ikinci nesil birim kök testleri ile mi sınamak gerektiğini belirleyebilmek için değişkenlerin yatay kesit bağımlılığı içerip içermediğini bilmek gerekir. Çünkü birinci nesil birim kök testleri yatay kesit bağımlılığı bulunmadığı, ikinci nesil birim kök testleri ise yatay kesit bağımlılığı bulunduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu sebeple birim kök testlerinden önce yatay kesit bağımlılığı sınaması yapılmıştır. Yatay kesit bağımlılığı için CD_{LM1} (Breusch ve Pagan, 1980), CD_{LM2} Pesaran (2004) ve CD_{LM-Adj} Pesaran vd. (2008) testleri kullanılmış ve sonuçlar Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

	KAR		BUYUME		LN_SA	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
CD_{LM1}	9891.68***	0.0000	12377.82***	0.0000	55583.17***	0.0000
CD_{LM2}	30.6731***	0.0000	52.7723***	0.0000	436.8236***	0.0000
CD_{LM-adj}	26.3269***	0.0000	48.4261***	0.0000	432.4774***	0.0000

Not: ***, %1 önem düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Yapılan yatay kesit bağımlılığı test sonuçlarında, üç teste göre de üç değişkende %1 önem seviyesinde yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır. Dolayısıyla durağanlık sınamasının ikinci nesil birim kök testleri ile yapılması daha doğru olacaktır. Bu sebeple ikinci nesil birim kök testlerinden Pesaran (2007) tarafından literatüre kazandırılan CADF testinden yararlanılmıştır. Bu testten elde edilen sonuçlar Tablo 5’te görülmektedir.

Tablo 5. CADF Birim Kök Testi Sonuçları

	KAR	BUYUME	LN_SA
CIPS-İstatistiği	Seviye		
	-2.252***	-2.121	-2.148***
CIPS-İstatistiği	Birinci Fark		
	-	-3.205**	-
Kritik Değerler	%1	%5	%10
	-2.33	-2.14	-2.03

Not: ** ve *** sırasıyla %5 ve %1 önem düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedirler.

Tablo 5’te görülen CADF testi sonuçlarına göre KAR ve LN_SA değişkenlerinin %5 önem düzeyinde seviye değerleri ile durağan oldukları tespit edilmiştir. BUYUME değişkeni ise %5 önem düzeyinde seviye değeri ile birim kök içerdiği ancak birinci farkı alındığında %1 önem düzeyinde durağan hale geldiği görülmektedir.

Değişkenlerin durağanlık seviyeleri belirlendikten sonra eşbütünleşme analizine geçilmeden önce kullanılacak modellerin homojenlik ve yatay kesit bağımlılık durumlarını belirlemek gerekmektedir. Çünkü bazı yöntemler, modelde yatay kesit bağımlılığının bulunduğu, bazı yöntemler ise bulunmadığı varsayımına dayanmaktadır. Aynı şekilde bazı yöntemler modeli homojen kabul ederken bazıları heterojen kabul etmektedir. Dolayısıyla analizde kullanılacak modellerin yatay kesit bağımlılığı içerip içermediği CD_{LM1} , CD_{LM2} ve CD_{LM-Adj} testleriyle, modelin homojenliği ise Pesarana ve Yamagata (2008) tarafından literatüre kazandırılan Delta Tilde ve Delta Tilde_{adj} testleriyle sınanmış ve sonuçlar Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Model için Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenlik Testi Sonuçları

TESTLER	MODEL 1		MODEL 2	
	İstatistik	p-değeri	İstatistik	p-değeri
CDLM1	7490.082***	0.0000	9259.358***	0.0000
CDLM2	10.330***	0.0000	26.057***	0.0000
CDLM-adj	5.8960***	0.0000	22.775***	0.0000
Delta_tilde:	-2.551	0.995	-0.302	0.619
Delta_tilde_adj:	-3.124	0.999	-0.370	0.644

Not: ***, %1 önem düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

CD_{LM1} , CD_{LM2} ve CD_{LM-Adj} testleri ile iki modelde de %1 önem düzeyinde yatay kesit bağımlılığı bulunduğu tespit edilmiştir. Delta Tilde ve Delta Tilde_{adj} testlerine göre ise %5 önem düzeyinde iki modelin de homojen olduğuna karar verilmiştir. Dolayısıyla yatay kesit bağımlılığından dolayı firmaların birinde meydana gelen bir çok diğer firmaları da etkilerken, homojen yapıdan dolayı karın büyümeye etkisi ya da büyümenin karlılığa etkisi açısından firmadan firmaya anlamlı bir farklılık olmadığı söylenebilir.

Bu ön testlerden sonra eşbütünleşme analizi için Westerlund (2008)’in geliştirdiği Durbin-Hausman eşbütünleşme testinin kullanılabilmesi anlaşılmıştır. Çünkü bu test yatay kesit bağımlılığının bulunduğunu varsaymakta ve eşbütünleşme dereceleri ile ilgili ön bilgileri dikkate almamaktadır. Testte, bağımlı değişken birinci farkta durağan olması gerekirken açıklayıcı değişkenlerin I(1) veya I(0) olması önemli değildir. (Altıntaş ve Mercan, 2015: 365). Ayrıca bu test homojen ve heterojen modeller için ayrı istatistikler hesaplamaktadır. Bu

istatistiklerden Dh-p modelin homojen olduğu, Dh-g ise modelin heterojen olduğu durum için kullanılmaktadır. Bu iki testten Dh-p, otoregresif parametrelerin bütün kesitlerde aynı olduğunu, Dh-g ise bu parametrelerin her kesitte farklı olduğunu varsaymaktadır. Dh-p denklemi, Denklem 3'te ve Dh-g denklemi Denklem 4'te ifade edildiği gibidir (Westerlund, 2008: 203);

$$DH_p = S_n(\bar{\phi} - \hat{\phi})^2 \sum_{i=1}^n \sum_{t=2}^T \hat{\epsilon}_{it-1}^2 \quad (3)$$

$$DH_g = \sum_{i=1}^n S_n(\bar{\phi} - \hat{\phi})^2 \sum_{t=2}^T \hat{\epsilon}_{it-1}^2 \quad (4)$$

Çalışmada kullanılan modellerden Model 2'de bağımlı değişken olan BUYUME, I(1)'de durağan olduğundan Durbin-Hausman eşbütünlük testiyle bu model tahmin edilebilir. Dolayısıyla değişkenler arasındaki uzun dönemli eşbütünlük ilişkisi Model 2 için Durbin-Hausman testi ile tahmin edilmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Durbin-Hausman Eşbütünlük Testi Sonuçları

	İstatistik	Olasılık
Dh_g	26077.016***	0.0000
Dh_p	16.5760***	0.0000

Not: ***, %1 önem düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Çalışmada kullanılan Modeller homojen olduğu için Dh_p sonuçlarını yorumlamak gerekir. Bununla birlikte Tablo 7'de sonuçları verilen Durbin-Hausman panel eşbütünlük testi sonuçları incelendiğinde her iki teste göre de değişkenler arasında uzun dönemli ilişkisinin varlığı %1 önem düzeyinde anlamlı bulunmuştur.

Eşbütünlük ilişkisi belirlendikten sonra uzun dönem katsayılarını tahmin etmek için Pesaran (2006) tarafından geliştirilmiş CCE (Common Correlated Effect) tahmincisi kullanılmıştır. Bu tahminci, Pesaran (2006) tarafından durağan değişkenler için kullanılmışken, Kapetanios vd. (2011) tarafından durağan olmayan değişkenlerde de kullanılabilirliği tespit edilmiştir (Kapetanios vd., 2011: 338). Dolayısıyla CCE tahmincisi hem durağan hem de durağan olmayan değişkenler arasındaki katsayı tahminlerinde kullanılabilir. CCE tahmincisi ile iki model için yapılan tahmin sonuçları Tablo 8'de görünmektedir.

Tablo 8: CCE Tahmin Sonuçları

		CCEMG		CCEP	
		Katsayı	t-istatistiği	Katsayı	t-istatistiği
Model 1	BUYUME	0.0796**	3.5242	0.0349 **	3.0266
	LN_SA	0.0373	1.0514	0.0172	0.9980
	KUKLA	-0.0023	-0.4423	0.0000	0.4851
Model 2	KAR	0.7768**	3.0503	0.2335**	2.0274
	LN_SA	0.6503**	10.5555	0.6614**	10.0346
	KUKLA	0.0216	1.3843	0.0000**	8.9307

Not: **, %5 önem düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

CCE testi iki ayrı istatistik hesaplamaktadır. Bunlardan CCEMG yatay kesit bağımlılığı altında heterojen modeller için katsayı tahmininde bulunurken, CCEP aynı şekilde yatay kesit bağımlılığı altında fakat homojen modeller için katsayı tahminlerinde kullanılmaktadır (Yapraklı ve Kaplan, 2015: 18-19). Çalışmada kullanılan modeller homojen olduğundan CCEP tahmincisiyle alınan sonuçları yorumlamak daha tutarlı olacaktır. Tablo 8'de görülen CCEP sonuçlarına göre %5 önem düzeyinde hem büyümenin karlılık üzerindeki hem de karlılığın büyüme üzerindeki etkisinin pozitif ve anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte karlılığın büyümeye etkisi büyümenin karlılığa etkisinden daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca büyüme oranlarında meydana gelen 1 puanlık artışın karlılık

üzerinde 0,03 puanlık bir artışa ve karlılık oranında meydana gelen 1 puanlık bir artışın büyüme üzerinde 0,23 puanlık bir artışa neden olduğu saptanmıştır. Kukla değişkenin etkisi ise ikinci modelde anlamlı bulunmuştur.

Son olarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Emirmahmutoglu ve Köse (2011) panel nedensellik testi ile araştırılmıştır. Bu test için değişkenlerin durağan olması gerekmediği (Zeren ve Ergün, 2013: 234) gibi aynı derecede durağan olmaları da şart değildir. Dolayısıyla bazı değişkenlerin seviyede bazı değişkenlerin farkta durağan olması durumunda da bu testi kullanmak mümkündür. Ayrıca eşbütünleşme ilişkisi bulunmayan değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmak için de bu testten yararlanılabilir (Topallı, 2016: 199). Büyüme ve karlılık arasındaki nedensellik ilişkisi için bu testten alınan sonuçlar Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9. Emirmahmutoglu-Köse Nedensellik Testi Sonuçları

	BUYUME → KAR	KAR → BUYUME
Panel Fisher İstatistiği	351.5410***	353.0780***
Olasılık	0.0000	0.0000

Not: ***, %1 önem düzeyinde anlamlılığı ifade etmekte ve Maksimum gecikme uzunluğu olarak 2 girilmiştir.

Tablo 9’da sonuçları görünen Emirmahmutoglu ve Köse (2011) panel nedensellik testi sonuçlarına göre büyüme ve karlılık arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunduğu %1 önem seviyesinde kabul edilmiştir.

5. SONUÇ

Bu çalışmada Borsa İstanbul İmalat Sektöründe faaliyet gösteren 113 firmanın 2003-2016 dönemine ait yıllık verileri üzerinden karlılık ve firma büyümesi arasındaki ilişki araştırılmıştır. Karlılık ve firma büyümesi arasındaki ilişkinin araştırmasında eş bütünleşme ve nedensellik analizleri kullanılmıştır.

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı panel eşbütünleşme testi ile araştırılmıştır. Bu doğrultuda değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı anlamlı bulunmuştur. Diğer yandan değişkenlere ilişkin uzun dönemli parametreler incelendiğinde hem firma büyümesinin karlılık üzerindeki hem de karlılığın firma büyümesi üzerindeki etkisinin pozitif ve anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu yönüyle elde edilen sonuçlar (Kouser vd., 2012; Delmar, 2013; Çoban, 2014) paralellik göstermektedir. Panel nedensellik testinden elde edilen bulgulara göre büyüme ile karlılık arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin var olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla firma büyümesinin artması firma karlılığının artmasına neden olabilmektedir. Aynı şekilde firmanın karlılığının artması da firma büyümesinin artmasına neden olabilmektedir. Özellikle şirketlerin karlılığına etki edebilecek faktörler arasında marka isminin bilinirliği, pazarlık gücüne bağlı olarak tedarikçi ve distribütörler ile yapılan anlaşmalar, firmaların sahip oldukları ölçek ekonomileri ve fiyatların belirlenmesindeki tekel gücü gibi unsurların etkili olabileceği ifade edilirken karlılığının etkin bir şekilde yönetimi de firma büyüklüğüne olumlu etki yapabildiği ifade edilmektedir. Bu anlamda firmaların bu faktörleri dikkate alarak bir planlama yapması hem etkin bir karlılık yönetimi açısından hem de uzun vadede sağlıklı bir büyüme açısından önemli bir fırsat sağlayabilir.

Çalışmada sadece imalat sektörünün baz alınarak firma büyüklüğü ile karlılığın incelenmesi çalışmanın en önemli kısıtlarından birisini oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak elde edilen bulguların diğer sektörler için genelleştirilemeyeceği söylenebilir. Ancak ileride yapılacak çalışmalarla firma büyüklüğü ile karlılık arasındaki ilişki farklı sektörlerde, farklı değişkenler kullanarak incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Akinlo, A.E. (2012) "Firm size-profitability nexus: Evidence from panel data for Nigeria", *Economic research-Ekonomska istraživanja*, 25(3), 706-721.
- Altıntaş, H. ve Mercan, M. (2015) "AR-GE Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Yatay Kesit Bağlılığı Altında Panel Eşbütünlük Analizi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70(2), 345-376.
- Amato, L. ve Wilder, R. P. (1985) "The effects of firm size on profit rates in US manufacturing", *Southern Economic Journal*, 181-190.
- Baştürk, F. H. ve Ödül, Y. (2008) "Firma Büyüklüğü ile Firma Büyümesi Arasındaki İlişkinin Gibrat Yasası Çerçevesinde Ele Alınması", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (39), 142-154.
- Beaumont, R. (2012) "An Introduction to statistics Correlation", <http://www.floppybunny.org/robin/web/virtualclassroom/stats/basics/part9.pdf>, (07.12.2017)
- Brännback, M., Carsrud, A., Renko, M., Östermark, R., Aaltonen, J., & Kiviluoto, N. (2009). Growth and profitability in small privately held biotech firms: Preliminary findings. *New biotechnology*, 25(5), 369-376.
- Breusch, T. ve Pagan, A. (1980) "The Lagrange Multiplier Test and Its Application to Model Specifications in Econometrics", *Reviews of Economics Studies*, 47, 239-253.
- Coad, A. (2007) "Testing the principle of 'growth of the fitter': The relationship between profits and firm growth", *Structural Change and Economic Dynamics*, 18(3), 370-386.
- Çoban, S. (2014) "The Interaction Between Firm Growth And Profitability: Evidence From Turkish (Listed) Manufacturing Firms", *The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management*, IX(II), 73-82.
- Dang, C., Li, Z. F., ve Yang, C. (2018) "Measuring firm size in empirical corporate finance", *Journal of Banking & Finance*, 86, 159-176.
- Delmar, F., McKelvie, A., ve Wennberg, K. (2013) "Untangling the Relationships Among Growth, Profitability and Survival in New Firms", *Technovation*, 33(8-9), 276-291.
- Demirgünes, K. ve Uçler, G. (2015) "Inter-Relationship Between Profitability, Growth and Size: Case of Turkey", *Journal of Business, Economics & Finance*, 4(4), 659-678.
- Doğan, M. (2013) "Does firm size affect the firm profitability? Evidence from Turkey", *Research Journal of Finance and Accounting*, 4(4), 53-59.
- Doğru, C. (2011) "Karlılığın Belirleyicileri Analizi: Teori ve Orta Ölçekli Bir Banka Uygulaması", *Maliye Finans Yazıları*, 25(91), 47-75.
- Emirmahmutoglu, F. ve Köse, N. (2011) "Testing for Granger causality in heterogeneous mixed panels", *Economic Modelling*, 28, 870-876.
- Fiegenbaum, A. ve Karnani, A. (1991) "Output flexibility—a competitive advantage for small firms", *Strategic management journal*, 12(2), 101-114.
- Fitzsimmons, J. R., Steffens, P., ve Douglas, E. J. (2005) "Growth and Profitability in Small and Medium Sized Australian Firms", Melbourne: In Proceedings AGSE Entrepreneurship Exchange. doi:<https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1263734>
- Goddard, J., Tavakoli, M., ve Wilson, J. O. (2005) "Determinants of profitability in European manufacturing and services: evidence from a dynamic panel model", *Applied Financial Economics*, 15(18), 1269-1282.
- Hall, M. ve Weiss, L. (1967) "Firm size and profitability", *The Review of Economics and Statistics*, 319-331.
- Işık, O., Unal, E. A., ve Unal, Y. (2017) "The Effect Of Firm Size On Profitability: Evidence From Turkish Manufacturing Sector", *Journal of Business Economics and Finance*, 6(4), 301-308.
- Jang, S. ve Park, K. (2011) "Inter-Relationship Between Firm Growth and Profitability", *International Journal of Hospitality Management*, 30(4), 1027-1035.
- Kapetanios, G., Pesaran, M. H., ve Yamagata, T. (2011) "Panels with non-stationary multifactor error structures", *Journal of Econometrics*, 160(2), 326–348.

- Kouser, R., Bano, T., Azeem, M., ve Hassan, M. (2012) "Inter-Relationship between Profitability, Growth and Size: A Case of Non-Financial Companies from Pakistan", *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*, 6(2), 405-419.
- Lee, S. (2014) "The relationship between growth and profit: evidence from firm-level panel data", *Structural Change and Economic Dynamics*, 28, 1-11.
- Marcus, M. (1969) "Profitability and size of firm: Some further evidence", *The Review of Economics and Statistics*, 104-107.
- Niresh, A., ve Thirunavukkarasu, V. (2014) "Firm size and profitability: A study of listed manufacturing firms in Sri Lanka", *International Journal of Business and Management*; Vol. 9, No. 4; 2014.
- Okuyan, H. A. (2013) "Türkiye'deki En Büyük 1000 Sanayi İşletmesinin Karlılık Analizi", *Business and Economics Research Journal*, 4(2), 23.
- Pervan, M., & Višić, J. (2012). Influence of firm size on its business success. *Croatian Operational Research Review*, 3(1), 213-223.
- Pervan, M. ve Mlikota, M. (2013) "What determines the profitability of companies: case of Croatian food and beverage industry", *Economic research-Ekonomska istraživanja*, 26(1), 277-286.
- Pesaran, M. H. (2004) "General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels", Cambridge: University of Cambridge Working Paper.
- Pesaran, M. H. (2006) "Estimation and Inference in Large Heterogeneous Panels with a Multifactor Error Structure", *Econometrica*, 74(4), 967-1012.
- Pesaran, M. H. (2007) "A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross Section Dependence", *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M. H., Ullah, A., ve Yamagata, T. (2008) "A Bias-adjusted LM Test of Error Cross-section Independence", *Econometrics Journal*, 11, 105-127.
- Pesaran, M. H. ve Yamagata, T. (2008) "Testing Slope Homogeneity in Large Panels", *Journal of Econometrics*, 142, 50-93.
- Razaq, I. T., ve A. E. (2017) "Interrelationship Between Size, Growth and Profitability of Non Financial Firms in Nigeria", *European Journal of Business and Management*, 9(7), 76-86.
- Scherer, F. M. (1973) "The determinants of industrial plant sizes in six nations", *The Review of Economics and Statistics*, 135-145.
- Shehzad, C. T., Haana, J. D., ve Scholtens, B. (2012) "The Relationship Between Size, Growth and Profitability of Commercial Banks", *Applied Economics*, 45(13), 1751-1765.
- Shepherd, W. G. (1972) "The elements of market structure", *The review of economics and statistics*, 25-37.
- Tatlı, H. (2015) "Çok Değişkenli Bir Üretim Modeli ile Toplam Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(4), 135-157.
- Topallı, N. (2016) "G20 Ülkelerinde İhracat, Beşeri Sermaye Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Nedensellik", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(29), 193-206.
- Yadav, I. S. ve Goyari, P. (2014) "The Profitability and Size of Indian Companies: An Empirical Analysis", *South Asian Journal of Management*, 21(1), 32.
- Yoo, S. ve Kim, J. (2015) "The Dynamic Relationship between Growth and Profitability under Long-Term Recession: The Case of Korean Construction Companies", *Sustainability*, 7(12), 15982-15998.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:14.09.2018 ✓Accepted/Kabul:13.09.2019

DOI: 10.30794/pausbed.460051

Araştırma Makalesi/ Research Article

Sağlam, H. (2019). "2011 Genel Seçimleri'nde Adalet ve Kalkınma Partisi İle Cumhuriyet Halk Partisi'nin Basılı Gazete Reklamlarındaki Siyasal İletişim Stratejilerinin Karşılaştırılması" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 37, Denizli, s. 121-133.

2011 GENEL SEÇİMLERİ'NDE ADALET VE KALKINMA PARTİSİ İLE CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN BASILI GAZETE REKLAMLARINDAKİ SİYASAL İLETİŞİM STRATEJİLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Hakan SAĞLAM*

Özet

Siyasi partilerin seçimleri kazanmasında en önemli faktörlerden olan siyasal iletişim faaliyetleri, günümüzde kitle iletişim araçlarındaki gelişmelerle daha kapsamlı ve renkli bir hale gelmiştir. Siyasal iletişim kampanyalarında sıkça başvurulan siyasal reklamcılıkta kullanılan en önemli medyalardan biri de dijital gazeteciliğin ortaya çıkıp yaygınlaşmasıyla güç kaybı yaşasa da etkisini hala koruyan geleneksel (basılı) gazetelerdir. Basılı gazete reklamcılığı, Türkiye'deki seçimlerde siyasal partilerin iletişim stratejileri için de önemli bir yer tutmaktadır. Çalışmada; siyasal reklamcılık açısından geleneksel gazetelerin öneminin ortaya konulması amacıyla 2011 Genel Seçimleri'nde Adalet ve Kalkınma Partisi ile Cumhuriyet Halk Partisi'nin basılı gazete reklamları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. İncelemede ilk olarak her iki partinin reklamları tematik olarak sınıflandırılmış, ardından mesajların hangi amaçla ve nasıl inşa edildiklerinin ortaya konması amacıyla metinler söylem analizine tabi tutularak, reklamların görsel tasarımı değerlendirilmiştir. Araştırmanın sonunda basılı gazete reklamlarının etkili kurgulandıklarında partilerin siyasal iletişim faaliyetlerinde sağladıkları yararları yönelik çıkarımlar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Siyasal İletişim, Siyasal Seçimler, Geleneksel (Basılı) Gazete Reklamcılığı, Adalet ve Kalkınma Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi.*

COMPARISON OF POLITICAL COMMUNICATION STRATEGIES IN TRADITIONAL NEWSPAPERS ADVERTISEMENTS OF THE JUSTICE AND DEVELOPMENT PARTY AND THE REPUBLICAN PEOPLE'S PARTY IN THE GENERAL ELECTIONS OF 2011

Abstract

Political communication activities which are the most important factors for political parties to win elections, become more comprehensive and colorful thanks to the development of mass media nowadays. Even if it lost power due to the emergence and spread of digital journalism, traditional (printed) newspapers is one of the most important media for political advertising which is frequently used in political communication campaigns. Traditional newspaper advertising, also occupy an important place for communication strategies of political parties in elections in Turkey. In order to put forward the importance of traditional newspapers for political advertising, the printed ads of the Justice and Development Party and the Republican People's Party in 2011 General Elections were inspected comparatively in this study. In the review, firstly the advertisements of both parties were thematically classified, then in order to reveal what the purpose was and how the messages were constructed, the texts were subjected to discourse analysis and the visual design of the advertisements were evaluated. At the end of the research, inferences were made about what kind of benefits gives in political communication activities of parties in case of printed newspaper ads were effective constructed.

Keywords: *Political Communication, Political Election, Traditional (Printed) Newspaper Advertising, The Justice and Development Party, The Republican People's Party.*

* Dr., e-posta: mydreams_04@hotmail.com, (orcid.org/0000-0003-0433-6620)

GİRİŞ

Politika nedir? Bu soruya eski çağlardan bugüne kadar çeşitli cevaplar verilmiştir. Verilen cevaplar ve yapılan tanımlamalar bir tahlilden geçirildiği zaman bunların başlıca iki değişik ve karşıt görüş etrafında toplandığı, daha doğrusu politikanın birbirinden tamamen farklı ve birbirine zıt iki ayrı yönünü yansıttığı görülür. Bir görüşe ve anlayışa göre politika toplumda yaşayan insanlar arasında bir çatışma, bir mücadele ve kavgadır. İnsanlar yaratılışları, sosyal ve ekonomik durumları bakımından değişik fikirlere ve değişik çıkarlara sahiptirler. Aralarındaki düşünce, çıkar ve psikolojik eğilim farklılıklardan doğan çatışma, politikanın temelini oluşturur. Bir bakıma çatışmanın asıl konusu toplumdaki değerlerin paylaşılmasıdır denebilir. Çatışmanın hedefi ise iktidarın ele geçirilmesidir (Kapani, 1999:17).

Politika, toplumun farklı kesimlerinin ve güç ilişkilerinin ortak bir zeminde uzlaştırılması ise; iletişim (politik iletişim) de, ortak semboller oluşturma ve bunlar üzerinde yorumlamalar ve tartışmalar yürütme yoluyla bir anlaşma zemininde uzlaşma sürecini ifade etmektedir. Yapılan işler politika vasıtasıyla icra edilmekte, politika ise iletişim vasıtasıyla yürütülmektedir. Harold Laswell'e göre, politika ve iletişim süreçleri birbirine sıkı sıkıya bağımlıdır (Oktay, 2002: 7).

Seçim kampanyalarının tarihi, Antik Yunan devletlerindeki doğrudan demokrasilere kadar uzanmaktadır. Doğrudan demokrasinin yerini zamanla temsili demokrasiler almış ve seçim kampanyaları da gittikçe profesyonelleşmiştir (Kalender, 2000: 91). Siyasal iletişimin önem kazanması ve üzerinde yoğun çalışmaların başlaması ise 2. Dünya Savaşı sonrasına rastlar. Bu dönem, en istikrarlı ve güçlü siyasal kurumlarla bağlantılı, parti yanlısı düşüncelerin ve tutumların yansıtıldığı siyasal iletişimin ilk dönemini oluşturur (Kılıçaslan, 2008: 14).

Siyasal partiler için hedef kitle seçmenler olduğundan kampanyalar ülke çapında ya da ülkenin belli bölgelerinde yapılır. Bir seçim kampanyasında bilgi vermek, ikna etmek ve kamuoyu seferberliği sağlamak hedeflenir. Sosyal medyanın da yaygınlaşmasıyla artan şekilde insanlar, gündelik hayatın her alanında siyasal iletişime maruz kalmaktadır. Siyasal iletişim yalnızca siyasal partilerin ilgi ve uğraş alanına girmemekte siyaset üzerinde söylem üreten tüm kişi ve kurumları kapsamaktadır. Bunlar; baskı gruplarından, lobcilik faaliyetleri yapan örgütlere, yerel yönetimlerden, sivil toplum kuruluşlarına kadar geniş bir yelpazede yer alırlar.

Türkiye'de gerçek siyasal iletişim çabalarının, çok partili hayata geçişle birlikte başladığı söylenebilir. 1946'da çok partili hayata geçişten sonra; 1950 Seçimleri'nde Demokrat Parti'nin yurt genelinde profesyonel bir kampanya yürüttüğü ve bu gezilerin, mitinglerin, toplantıların Türk siyasi hayatına ayrı bir renk getirdiği bilinmektedir. Bu miting ve toplantılar halkın siyasete olan duyarlılığını arttırmakla kalmamış aynı zamanda "Yeter Söz Milletindir!" sloganını zihinlere kazıyarak, Demokrat Parti'ye iktidar yolunu açmıştır. Siyasi iletişim araçlarından olan radyo ve seçim afişleri, kırsaldan kente kadar her yerde aktif bir şekilde kullanılmıştır. Partinin bu seçimlerde yürüttüğü iletişim faaliyetleri, Türkiye'de siyasal iletişimin de temelini oluşturmuştur. 1960 ve 70'ler gazetelerin dönemidir ve seçim kampanyalarında oldukça öne çıkmışlardır. Reklam medyası olarak kullanılmaları da, seçmenlere adayları tanıtmak, mitingleri izlemek ve kitleleri haberdar etmek gibi görevleri yerine getirmişlerdir. 1970 Ara Seçimleri, Demokratik Parti'nin gazetelere siyasal ilan vermesiyle dikkat çeken bir seçim olmuştur. Ülkedeki okuryazarlık oranının artmasıyla kentlerde geleneksel olarak kullanılan afişe ek olarak, broşürler ve el ilanları dağıtılmaya başlanmıştır (Uztuğ, 1999: 26-30).

Türk siyasi tarihindeki en önemli seçimlerden biri olan 12 Haziran 2011 Genel Seçimleri'nde bazı değişiklikler ve ilkler yaşanmıştır. Örneğin milletvekili seçilebilme yaşı 25'e indirilmiş, bu seçimlerde Türkçe dışındaki dillerde propaganda yapılmasına izin verilmiştir. Siyasal iletişim açısından gerçekleşen önemli değişikliklere ise billboard (açık hava) reklamlarının yayın süresinin 20 günden 30 güne çıkarılmış olması, online iletişime, özellikle sosyal medyaya partiler tarafından önem verilmesi ve daha önce yasak olan televizyon reklam filmlerinin çeşitliliği ve profesyonelce kullanımı örnek olarak verilebilir (İpekeşen, 2012:85).

12 Haziran Seçimleri'nde Adalet ve Kalkınma Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi başta olmak üzere siyasi partilerin siyasal iletişim stratejilerinde kullandıkları en etkin araçlardan biri de basılı gazete reklamları olmuştur. Bu nedenle çalışma kapsamında her iki partinin siyasal iletişim faaliyetlerinde basılı gazete reklamlarından nasıl

yararlandığı karşılaştırmalı olarak ele alınarak, etkin tasarlandıkları takdirde basılı gazete reklamcılığının siyasal iletişim faaliyetleri için neden hala oldukça önemli olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

1. SİYASAL İLETİŞİM VE SİYASAL REKLAMCILIK

Siyasal iletişimi, etkileşimde olduğu diğer kavramlardan ayırıp incelemek mümkün değildir. Çünkü iletişim, siyaset, medya, kamuoyu, demokrasi gibi kavramlar siyasal iletişimin şekillenmesindeki kilometre taşlarını oluşturmaktadır. Siyasal iletişim disiplini, tüm bu kavramların yanında sosyoloji, psikoloji, felsefe gibi disiplinlerle de etkileşim içindedir. Çünkü “toplum, siyaset, iletişim” söz konusu olduğunda bu disiplinleri ayrı tutmak mümkün değildir. Siyasal iletişim, demokrasiyle yakından ilgili bir kavramdır. Siyasal iletişim, genel oy hakkının kitlelere verilmesiyle başlamış, kitle iletişim teknolojisinin gelişmesiyle de günümüzdeki anlamına ulaşmıştır (Özkan, 2007: 23).

Siyasal iletişim, bir siyasal görüş ya da organın, etkinlikte bulunduğu siyasal sistem içerisinde kamuoyu güvenini ve desteğini sağlamak –dolayısıyla iktidar olabilmek için- zaman ve konjonktürün gereklerine göre reklam, propaganda ve halkla ilişkiler tekniklerinden yararlanarak, sürekli biçimde gerçekleştirdiği tek veya çift yönlü iletişim çabalarıdır (Uslu, 1996:790). Bu kavram iletişim sözlüğünde şöyle tanımlanmıştır: “Siyasal süreçlerle iletişim süreçleri arasındaki ilişkileri ele alan araştırmalardan oluşan disiplinler arası bir akademik alandır ve siyasal konular hakkındaki kamusal bilgiyi, insanların inançları ve eylemlerini etkileyecek biçimde stratejik olarak aktarma platformudur” (Mutlu, 2008:254).

Bongrand (1992) siyasal iletişimi, “Bir adayın potansiyel seçmenlerine uygunluğunu ortaya koymak, adayı en yüksek sayıdaki seçmen kitlesinin ve kitledeki her bir seçmenin tanımını sağlamak, rakiplerle ve muhalefetle farkını yaratmak ve minimum araçla, bir kampanyayı kazanarak gerekli olan oy sayısını elde etmek için kullanılan tekniklerin tümü” şeklinde tarif etmektedir.

Siyasal iletişim, iletişim şemsiyesi altında yer alan disiplinlerden bir tanesidir. Siyasal iletişim literatürü, çok çeşitlendiği halde halen temel olarak seçim iletişimi egemenliğinde algılanmaktadır. Siyasal iletişim sadece seçim odaklı dört yılda bir yapılan bir iletişim süreci değildir. Siyasal iletişimin boyutlarını siyasal kampanya -seçim dönemi- ve seçim dışı zaman olarak ele almak gerekir (Kılıçaslan, 2008: 10). Siyasal iletişim aktörleri; politikacı, parlamento, yargıç, bürokrat, teknokrat, devlet içi aktörler, devlet dışındaki diğer aktörlerdir. Bu kadroların içine, araştırma şirketlerinden, sendikalara, sivil toplum örgütlerinden, sermaye gruplarına kadar pek çok örgüt dahil edilebilir (Köker, 1998:15).

Siyasal iletişim uygulamaları birçok nedenden dolayı ülkeden ülkeye, bölgeden bölgeye hatta bireyden bireye farklılık gösterebilir. Hedef kitle ile iletişim doğrudan iletişim kanallarıyla olabileceği gibi dolaylı iletişim kanallarıyla da sağlanabilir. Bilgisayar teknolojilerindeki gelişim siyasal iletişim kampanyalarını da derinden etkilemiş, sosyal medya gibi yenilikçi medya araçları artık siyasal iletişim stratejistleri için göz ardı edilemeyecek bir noktaya ulaşmıştır. Doğru hedef kitleye, doğru mesajlar ve doğru kanallarla ulaşabilmek için siyasi iletişimi bir uzmanlık alanı olarak geliştiren iletişim profesyonelleri, rakiplerinin önüne geçmek isteyen siyasal partiler için her zamankinden daha önemli hale gelmişlerdir.

Siyasal reklamlar kampanya çalışmalarında; adayın seçmen tarafından bilinmesi ve tanınmasını sağlamak, adayın olumlu liderlik özelliklerini vurgulamak, adaylar ile seçmenler arasında benzer noktaların olduğuna dikkati çekmek, adaylara ilişkin kahraman imajı oluşturmak, adayların konulara bakış açısını ve bu bakış açısının hedef kitlenin bakış açısı ile ne denli örtüştüğünü dile getirmek ve adaylarla olumlu figür ve gruplar arasında bir ilinti oluşturmak amacıyla kullanılır (Devran, 2004:296).

Siyasal reklamlar taşıdıkları tema bakımından genel olarak iki gruba ayrılır:

- Olumlu reklam: Bir siyasi partinin ya da adayın yaşlılar, özürülüler için yaptıklarını, adayların ailesine bağlılığını, ihtiyaç sahiplerine yardımını ve diğer etkileyici özelliklerini gösteren reklamlardır. Siyasal partinin önemli icraatları da bu gibi reklamlara konu olabilir.

• Olumsuz reklam: Alay, ironi ya da saldırganlık içeren reklamlardır. Rakip adayların özel yaşantılarının veya fiziksel bir özelliğinin eleştirilmesi, bir dil sürçmesi gibi geçici ve isteği dışında olan durumunu alay konusu olarak kullanması ya da rakiplerin vaatlerinde görülen tutarsızlıklar, olumsuz reklamlara konu olabilir (Tan, 2002: 88).

Reklam mesajı, reklamda kullanılan sözlü metin, grafik, resim ve şekillerin hedef seçmene iletmek istenildiği bilgi, fikir ve haber olarak tanımlanabilir. Etkili bir mesaj hazırlama, reklamdan beklenen amaçların optimum seviyede gerçekleşmesi için gereklidir. Reklam mesajının seçmenin dikkatini çekmesi, seçmende ilgi uyandırması ve seçmenin oy satın almasını sağlayacak şekilde olması gerekir. Bundan dolayı mesaj; açık, inandırıcı, bilgilendirici, yönlendirici, seçmene uygun çözümler sunan nitelikte ve seviyede olmalıdır (Mucuk, 2001: 213).

Siyasal reklam kampanyaları, ticari reklamlara benzer bir süreçten geçerek hazırlanır. İletişim ile çözümlenebilecek bir sorunun tanımlanmasından sonra hedef kitle ve rakipler, araştırmalarla incelenir ve buradan bir strateji çıkarılır. İletişim stratejisine uygun mesajların kurgulanmasının ardından ise medya planlanması yapılarak mesajların aktarılacağı uygun medyalar tespit edilir. Siyasal reklamcılık faaliyetlerinde kullanılan başlıca medyalardan biri olan gazeteler, en eski siyasal iletişim araçlarından biri olmasının yanı sıra, son yıllarda beliren bazı dezavantajlarına rağmen siyasal reklamcılık için önemini korumaya devam etmektedir.

2. BASILI GAZETE REKLAMCILIĞI: AVANTAJ VE DEZAVANTAJLAR

İlk kitle iletişim araçları olarak gazeteleri belirtmek mümkündür. Gazeteler, 15. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmış ve zamanla hem basım olanaklarının gelişmesi, hem de okuma-yazma oranının giderek yükselmesine bağlı olarak önem kazanmaya başlamışlardır. İlerleyen dönemlerde iletişim teknolojisinde yaşanan hızlı gelişmeler sonucu ise, kitle iletişim araçlarına farklı zamanlarda fotoğraf, film, radyo, televizyon ve bilgisayar eklenmiştir. Bu araçların yaygın olarak kullanılmasından dolayı, kitle iletişim araçları, siyasal iletişimde artık vazgeçilmez araçlar olmuştur (Aziz, 2003:42).

Tarihçe olarak da diğer mecralardan daha eski ve köklü olan yazılı basın siyasal iletişimdeki rolü de eskilere dayanmaktadır. Daha net bir ifadeyle, gazeteler, ortaya çıktığı andan itibaren siyasal iletişim görevini üstlenmiştir. Çünkü basılan her bir haber aynı anda topluma bir mesaj da iletmektedir. Gazetelerin manşetleri, siyasi partilere ayırdığı sütunlar, haberlerde kullanılan söylemler, siyasal partilere veya liderlerine ilişkin kullanılan görsel materyaller ya da köşe yazıları nitelik veya nicelik açısından yorumlanabilmektedir (Devran, 2011: 129, 144).

Yazılı basının siyasal iletişimde yoğun olarak kullanılmaya başlanmasının tarihi ABD’de “Philadelphia Haklar Beyannamesi”nin kabulü (1774) ile Avrupa’da Fransız İhtilali’ne (1789) dayanmaktadır. Yazılı basının, siyasetçilerin tanıtımı açısından önemi büyüktür. Hatta çok popüler ve yaygın olarak kullanılmasına karşın televizyonlardan bile daha etkili olduğu söylenebilir. Çünkü kalıcılığı vardır; tekrar tekrar görülebilir, okunabilir (Aziz, 2011: 85). Gazetelerin gelişerek daha geniş bir coğrafya içinde, daha çok sayıda insana ulaşmaya başlaması, gazetelerin içerik ve haber değeri açısından gelişmeleri ve buna paralel olarak bir meslek olarak gazeteciliğin gelişimi, esas anlamda, Endüstri Devrimi ile birlikte olmuştur (Özçağlayan, 2008: 3).

Birçok gelişmiş veya gelişmekte olan ülkede olduğu gibi ülkemizde de, gazete ve dergi önemli reklam araçları arasındadır. Günlük hayatımızda, en ücra yerde vuku bulan bir olay dahi tüm ayrıntıları ile gazete ve dergiler vasıtası ile kolayca ve ucuz şekilde kitlelere ulaşabilmektedir. Yazılı basının en önemli yanlarından biri şüphesiz siyasete ve hayata ciddi bir yön verebilme özelliğinin olmasındandır. Siyasette çok etkili olması, siyasal partiler ve adayların yazılı basına karşı olan ilgisini arttırmıştır. Ayrıca diğer iletişim ve reklam araçlarına göre daha ucuz, kalıcı ve daha detaylı olabilme özelliğine sahiptir (Karabağ, 2009:41). Yayınlanmakta olan ya da belirli bir parti ya da aday tarafından kampanya çerçevesinde yayına sokulan gazete, dergi ve broşürler basılı iletişim araçları arasında ön sırada yer alırlar. Günümüz koşullarında, formatları neredeyse televizyon tarafından belirlenen gazete ve dergilerin, eğitim ve gelir düzeyi görece yüksek kesimlere, derinlemesine mesaj vermeye uygun medya oldukları söylenmelidir (Çankaya, 2008: 61).

Gazetelerin okuyucu kitleleri ekonomik, sosyal ve demografik özellikleri açısından az veya çok farklıdır. Bu durumda reklamveren değişik gazeteleri kullanarak istediği hedef kitleye ulaşma şansını arttırabilir. Bunun yanında ulusal gazetelerin bölgesel baskı yapmaları ve mahalli gazetelerin varlığı, bölge bazındaki reklamlarda da

hedefe ulaşılması açısından büyük rahatlık sağlar. Bu üstünlük, belirli bölgede satılan mal veya hizmet için sadece o bölgede reklam yapma olanağı verdiğinden daha az bütçe gerektirir. Ayrıca gazetelerin belirli sayfalarının belirli konulara ağırlık vermesi nedeniyle hedeflenen kitleye uygun sayfaların seçimi mümkündür (Toruk, 2005:137).

Gazete reklamları, yerel seçimlerde de seçmenleri etkilemek için en çok kullanılan araçlardan biridir. Bazı bölgelerde yerel medyanın etki ve gücünün ulusal medyayı aştığı göz önüne alındığında, özellikle seçim dönemlerinde gazetelerde yer alan parti ve adaylar hakkındaki haber ve reklamların siyasal iletişimde çok önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

Gazeteler ideolojik ve yayıncılık anlayışı nedeniyle kısmen homojen okuyucu kitlesine sahiptirler. Her gazetenin kendine özgü farklı bir okuyucu kitlesi vardır. Bu nedenle gazetelere reklam verildiğinde, demografik ve sosyal yönden farklılık gösteren bu kitlelere ulaşma imkânı sağlanmış olmaktadır. Gazeteler; siyaset, ekonomi, sosyal olaylar, magazin ve spor gibi sayfalara sahiptir. Böylelikle gazeteler, reklamı yapılan ürün veya hizmet için en uygun sayfada yayınlanma gibi bir imkana da sahiptir (Toruk, 2005:139).

Yazılı basın olarak gazeteler, siyasal promosyon araçları içerisinde en etkili olarak görülenlerdendir. Türk seçmenlerinin yaklaşık yarısı, bir biçimde gazete okumaktadır. Yapılan araştırma, gazetelerin, televizyonlarla birlikte en yüksek dikkat çekiciliğe sahip olan araçlar olduğunu ortaya koymuştur. Televizyondaki açık oturum, tartışma programları ve yorumlar ile seçim konuşmaları ve siyasal içerikli haberlerden sonra, içerik itibarıyla en çok dikkat çeken gazete haberleri ve yorumlar, mitingler ve gazete ilanları gelmektedir. Dergilerdeki haber ve yorumlar da üst sıralarda yer almaktadır. Türk seçmeni, yazılı basın içerisinde özellikle gazetelerin haber ve yorumlarına büyük bir değer atfetmekte ve bu araçlarda yer alan haber ve yorumların etkisinde kalarak oyunu yönlendirmektedir. Bu nedenle adayların/siyasal partilerin bu noktaya dikkat etmesi ve promosyon araçları seçiminde özellikle gazetelere yeterli ağırlık vermesi sağlanmalıdır (Gürbüz ve İnal, 2004: 91).

Gelişen teknolojiyle beraber televizyon ve internet de siyasal iletişim sürecinin önemli birer aracı haline gelmiştir. Ancak yazılı basın da önemini ve etkinliğini korumaktadır. Çünkü göreceli de olsa "gündem belirleme" rolünü kaybetmiş değildir. Dolayısıyla, belki ne konuşacağımızı değil ama ne hakkında konuşacağımızı belirlemede özellikle de seçim dönemlerinde hala yazılı basının büyük ve yadsınmaz bir gücü vardır. Bu noktada akla ilk gelenlerden biri yayınlanan kamuoyu anketleridir. Gazeteler, bilgi ve haber kaynağı olarak, televizyondan daha zengindir. Çünkü gazete okuyan insanlar televizyon seyreden insanlara göre, toplumda neler olduğunun daha çok farkında olan insanlardır. Bu nedenle gazete okuyan seçmenlerin bilinçli şekilde seçimlere katılma, oy verme veya adayların çalışmalarına katkıda bulunma olasılığının daha yüksek olduğu söylenebilir. Gazeteler ayrıca adayın imajının inşasında da önemli bir işlev görmektedir (Devran, 2004: 235).

Yayınlanmakta olan ya da belirli bir parti ya da aday tarafından kampanya çevresinde yayına sokulan gazete, dergi ve broşürler, basılı kitle iletişim araçları arasında ön sırada yer alırlar. Ancak, basılı iletişim araçları, televizyon ve radyoya oranla çok daha sınırlı bir kesime ulaşabilmesi nedeniyle ikincil bir öneme sahiptir (İslamoğlu, 2002:152).

Tüm avantajlarına rağmen diğer medya organlarında olduğu gibi gazete reklamcılığı da yapısal nedenlerden dolayı siyasal iletişim açısından yetersiz ve sınırlı kalabilmektedir. Diğer taraftan, seçmenlerin basılı yayın organlarındaki haber ve köşe yazılarına karşı yaklaşımı da göz önüne alınması gereken önemli bir faktördür. Toplumda çeşitli siyasi görüşlere sahip gruplarına varlığına paralel olarak farklı ideolojileri referans alan yayın organlarının mevcudiyeti göz önüne alındığında, her bir kesim daha çok kendi görüşlerine yakın yayın politikası güden basın organlarını takip etmektedir. Bu da yayın organlarının gücünü okurları üzerinde arttıran bir faktör gibi görünse de yeni okurlar kazanma anlamında bir dezavantaja da dönüşebilmektedir. Tek taraflı bir yayın politikası güden yayın organlarının etki gücünün bir yere kadar artabileceği ve özellikle de toplumda azınlık bir grubun benimsediği görüşleri savunan bir yayın organında bu etki gücünün çok sınırlı kalacağı kabul edilmesi gerekir.

Avrupa ülkeleri ile kıyaslandığında Türkiye'de gazete tirajlarındaki düşüklük halkın okuma alışkanlığının zayıflığı ile bağlantılı olup bu da siyasal partilerin basılı gazete reklamcılığı ile hedef kitlelerine ulaşmasında dezavantaj teşkil etmektedir. Yine internet gazeteciliğinin yaygınlaşmasının gazete tirajlarını düşürmüş olması sorunun büyümesinin ikinci temel sebebinin oluşturmaktadır. Diğer medya organlarında olduğu gibi siyasal

partilerin genellikle kendi görüşlerine yakın yayın politikası güden gazetelere reklam verme eğiliminde olması da gazete reklamcılığının görece bir dezavantajı olarak düşünülebilir.

Gazetelerin ve gazeteciliğin geleceğinin tartışıldığı konular, içinde yaşadığımız dönemsel gelişmelerden kaynaklanmaktadır. Çünkü gazeteciliğin gelişim süreçleri içindeki en önemli dönüşümleri ve devrimleri sağlayan; yani, yazının, matbaa makinesinin ve bilgisayarın icatlarının da ötesinde, günümüzde sayısal bilginin elektronik ortamlara aktarılmasıyla oluşan bu yeni süreç, daha öncekilerden oldukça farklıdır. Yeni toplum yapısını oluşturan bireyler, bu yeni teknolojilerin kendilerine sunduğu yeni araç ve ortamlarla habere, bilgiye ulaşma anlamında yeni alışkanlıklar, yöntemler geliştirmeye başlamışlardır (Özçağlayan, 2008:7).

Gazeteler, seçmenlerin karar süreçlerinde önemli görülen araçlardan bir tanesidir. Siyasal iletişimde gazetelerin kullanımının ikincil düzeye indirildiği öne sürülse de, son yıllarda teknolojinin gelişmesi ve gazete yönetimlerinin bir dizi düzenleme yapması sonucu etkili bir siyasal araç durumuna tekrar geldiği belirtilmektedir (Oktay, 2002: 156-157).

3. 2011 GENEL SEÇİMLERİ'NDE ADALET VE KALKINMA PARTİSİ İLE CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN BASILI GAZETE REKLAMLARINDAKİ SİYASAL İLETİŞİM STRATEJİLERİ

3.1. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmanın yöntemi basılı gazete reklamlarının metin (söylem) ve görsel tasarım analizine dayanmakta olup; 2011 Genel Seçimleri sürecinde basılı medyada yer alan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 28 ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin 12 olmak üzere toplam 40 farklı reklam tasarımı çalışma kapsamında incelemeye tabi tutulmuştur. İncelemede öncelikle her bir partinin reklamları kendi aralarında tematik olarak sınıflandırılmış, ardından mesajların hangi amaçla ve nasıl inşa edildiğinin ortaya konması amacıyla metinler söylem analizine; fotoğraf, renk ve yazı tipleri ise görsel tasarım analizine tabi tutulmuştur. Reklamların metin ve görsel tasarımlarının değerlendirilmesinde "bütünsellik" ilkesi göz önünde bulundurularak, her iki unsurun birbiriyle ilişkisinin ne denli doğru kurulduğu irdelenmiştir.

3.2. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Siyasal İletişim Stratejisi

Adalet ve Kalkınma Partisi, seçim kampanyasında ana tema olarak iktidarda bulunduğu dönemi içeren icraatlarını anlatmayı ve yeni projelerini tanıtmayı tercih ederek, iktidar partisi olarak girdiği seçimlerde "Yaptıklarımız, yapacaklarımızın teminatıdır" sloganı ile iktidarda olmanın gücünü yansıtırken, "Hayaldi, gerçek oldu" sloganı ile de olumlu ve duygusal bir yaklaşım sergilemiştir. Kampanyanın en iddialı söylemlerinden biri "Hedef 2023" olmuştur.

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin basında yer alan 28 farklı reklam tasarımı üç bölümde incelenebilir. Birinci kategorideki reklamlar; Adalet ve Kalkınma Partisi öncesi hükümetler ve Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümetleri ayrımı üzerinden temellenerek, mesajlar Adalet ve Kalkınma Partisi öncesi hükümetlerin yetersizlikleri tezi üzerine inşa edilmektedir. Bu reklamlarda Adalet ve Kalkınma Partisi'nin, iktidar olduğu dönemde gerçekleştirdiği icraatları sıralanıp, bu icraatların üzerine hedef konulmakta ve daha iyisinin yapılacağı mesajı verilmektedir. Örneğin "Büyük Türkiye, Büyük Ekonomi" (Resim-1) başlıklı reklamda yer alan; "Milletimizin hayalleri vardı. Hazinesi boşaltılmış, devleti boğazına kadar borca batırılmıştı. Birikimleri çarçur edilmiş, vergileri hortumculara peşkeş çekilmişti. (...) IMF'ye borcumuz 23,5 milyar dolara ulaşmıştı. Millet bu zilletten kurtulmayı hayal ediyordu. Milletimiz güven veren, istikrarlı, güçlü bir ekonomiyi düşünüyordu." ifadeleriyle bir önceki hükümetlerin yanlışları ön plana çıkarılarak hedef kitleye "neden Adalet ve Kalkınma Partisi'ne oy verilmeli?" sorusu sordurulmakta ve ardından gelen "AK Parti bütün bu hayalleri gerçekleştirdi. Güçlü bir ekonomi ile güçlü bir siyasi irade ortaya koyduk. (...) İstikrarlı, itibarlı, güçlü bir ekonomi. Hayaldi gerçek oldu." ifadeleriyle iktidardaki dönemde gerçekleştirilen icraatlar üzerinden soru yine metin içinde cevaplandırılarak neden-sonuç ilişkisi kurulmaktadır. Metnin devamındaki "Şimdi daha büyük hedeflerimiz var. 2023'e kadar dünyanın en büyük 10 ekonomisinden biri olmayı hedefliyoruz." ifadeleriyle de belirli bir hedef üzerinden seçmene Adalet ve Kalkınma Partisi'nin daha önceki icraatlarının üzerine çıkacağı vaat edilmekte ve onlardan bu hedeflere ortak olmaları beklenmektedir.

Resim-1 ve 2: Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Reklam Örnekleri (Birinci Kategori) (<http://www.akparti.org.tr/site/fotogaleriler/gazete-ilanlari/276>, Erişim tarihi: 05.04.2018)

Birinci kategoride değerlendirilebilecek ve "Hayaldi Gerçek Oldu" (Resim-2) başlığı taşıyan bir diğer reklamda; sağlıkta, eğitimde, ulaşımda, ekonomide, adalette vb. konularda Adalet ve Kalkınma Partisi'nin daha önceki hükümetlerden farkını belirten icraatları anlatılmakta ve bu icraatların üzerine hedefler konulmaktadır. Böylece mesajlar, bütünlük algısı yaratmak amacıyla parçadan bütüne doğru bir kampanya tasarımından hareketle tek bir reklamda toplanmaktadır.

Resim- 3: Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Reklam Örneği (İkinci Kategori) (<http://www.akparti.org.tr/site/fotogaleriler/gazete-ilanlari/276>, Erişim tarihi: 05.04.2018)

İkinci kategorideki reklamlar milliyetçi çizgide ve duygusal yönü ağır basan reklamlardır. Örneğin "Bayrağımız Her Yerde" (Resim-3) başlıklı reklamda; "Milletimizin hayalleri vardı. Dünyada söz sahibi olmak istiyordu. Gündemi belirlenen değil, gündem belirleyen bir Türkiye talep ediyordu. (...)" ifadeleriyle ilk kategorideki reklamlarda olduğu gibi önceki hükümetler yetersizliklerinden dolayı eleştirilmektedir. Ardından gelen "Bütün bu hayaller gerçek oldu. (...) Türkiye artık bölgesinde ve dünyada diyalog ve barışın adresi. Türkiye güçlü toplumu, büyük ekonomisi ve demokratik yapısı ile örnek gösterilen bir ülke haline geldi. Komşularımızla siyasi, ekonomik ve sosyal ilişkilerimizi en üst seviyeye taşıdık. (...) Balkanlardan Ortadoğu'ya, Kafkaslardan Orta Asya'ya, Afrika'dan Asya'ya kadar her yerde varlığımız hissediliyor (...)" ifadeleriyle Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidarda olduğu dönemde bu durumun değiştiği "hayallerin gerçek olduğu" söylemiyle duygusal bir tonda dile getirilmiş,

örnek gösterilen bir ülke olarak Türkiye'nin dünya siyasetinde aktif bir konuma geçtiği ifadeleriyle de hedef kitlede hem milli duyguların harekete geçirilmesi hem de Adalet ve Kalkınma Partisi'ne karşı itibar ve güven duyguları uyandırılması amaçlanmıştır. Metnin devamındaki *"Şimdi daha büyük hedeflerimiz var. Hedefimiz Cumhuriyetimizin 100. Yılında demokrasisiyle, ekonomisiyle, kültürüyle dünyada liderliği yakalamış bir Türkiye."* ifadeleriyle de ilk kategoride olduğu gibi belirli bir hedef üzerinden seçmene Adalet ve Kalkınma Partisi'nin daha önceki icraatlarının üzerine çıkacağı dünya liderliği gibi iddialı bir yaklaşımla vaat edilmekte ve oylarıyla bu hedeflere ortak olmaları istenmektedir.

Resim-4 ve 5: Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Reklam Örnekleri (Üçüncü Kategori) (<http://www.akparti.org.tr/site/fotogaleriler/gazete-ilanlari/276>, Erişim tarihi: 05.04.2018)

Üçüncü kategorideki reklamlar; milli birlik ve beraberliğe vurgu yapmakta ve demokrasiyi ön plana çıkaran söylemleriyle toplumun her kesimine seslenmeyi amaçlamaktadır. Örneğin *"Biz Birlikte Türkiyeyiz"* (Resim-4) başlıklı ilanda *"Aynı yoldan geçmişiz biz, aynı suyu içmişiz biz. Yazımız bir, kışımız bir. Aynı dağın yeliyiz biz (...)* *Haydi bir daha, bir daha, bir daha. Hep beraber söyleyelim. Vur şu davula bir daha bir daha. Hem coşup hem söyleyelim."* ifadelerindeki şiirsel dille seçmen kitle motive edilmek istenmekte, *"haydi bir daha"* ifadesi ile de iktidar partisi olarak seçime giren Adalet ve Kalkınma Partisi'ne bir kez daha oy verilmesi için seçmene bir çağrıda bulunmaktadır. Demokrasi vurgusunun işlendiği *"Yeni Anayasa İleri Demokrasi"* (Resim-5) başlıklı reklamlarda ise çoğulcu, özgürlükçü, bireysel hakları en iyi şekilde koruyan, evrensel ilke ve standartlara uygun olan bir anayasa vaadiyle; yeni ve sivil bir anayasanın değişen ve gelişen Türkiye'nin yeni toplumsal mutabakat metni olacağından söz edilerek, mümkün olan en fazla sayıda seçmenin desteği sağlanmaya çalışılmaktadır.

3.3. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Siyasal İletişim Stratejisi

Cumhuriyet Halk Partisi, ana muhalefet partisi olarak girdiği seçimlerde kendini iktidar partisi olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin karşısında konumlandırarak, siyasal iletişim stratejisini *"Herkes için Cumhuriyet Halk Partisi"* sloganıyla belirlemiş ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidara gelmesiyle ülkedeki sıkıntılı tablonun değişeceği mesajı, seçim kampanyasının ana temasını oluşturmuştur. Seçim kampanyasında mesajlarını iktidar partisinin yanlışları ve yetersizliklerine ilişkin tepkisel bir şekilde kuran Cumhuriyet Halk Partisi, toplumun sosyo-ekonomik sıkıntılar ve özgürlük kısıtlamalarından bunalmış olduğu tezinden hareketle temellendirdiği *"Türkiye rahat bir nefes alacak"* söylemiyle seçmeni harekete geçirmeyi amaçlamaktadır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin basında yer alan 12 farklı reklam tasarımı iki bölümde incelenebilir.

Resim-6 ve 7: Cumhuriyet Halk Partisi'nin Reklam Örnekleri (Birinci kategori) (http://www.chp.org.tr/?page_id=745, Erişim tarihi: 01.12.2017)

Birinci kategorideki reklamlarda dayanak noktası, mevcut siyasal iktidarın politikalarının halk üzerinde sosyal ve ekonomik sıkıntılar yarattığı ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin seçildiği takdirde bu sorunların çözüleceğidir. "Çiftçimizin deposu yarı fiyatına dolacak. Çiftçimiz rahat bir nefes alacak" (Resim-6) , ve "Esnafa desteğin şartı olmayacak. Esnaf rahat bir nefes alacak" (Resim-7) başlıklı reklamlarda görüldüğü üzere seçilen temalar daha çok halkın günlük yaşantısındaki standartların yükseltilmesine ilişkin olup, Cumhuriyet Halk Partisi'nin seçilmesiyle yapılacak yasal düzenlemelerle sosyal yardımların arttırılacağı vaadinden hareketle özellikle sosyo-ekonomik açıdan dar gelirli olarak sınıflandırılabilir seçmene hitap edilmektedir.

Resim-8 ve 9: Cumhuriyet Halk Partisi'nin Reklam Örnekleri (ikinci kategori) (http://www.chp.org.tr/?page_id=745, Erişim tarihi: 01.12.2017)

İkinci kategorideki reklamların dayanak noktası ise mevcut siyasal iktidarın politikalarının özgürlükleri kısıtlayarak, halkın ve basın üzerinde siyasi baskı ve sınırlamalar getirdiğidir. Bu kategorideki reklamlara "Türkiye'de 6 Milyon Kişinin Telefonu Dinleniyor" başlığı altında "Milletin telefonunu değil, derdini dinleyeceğiz!" metnini içeren (Resim-8) ve "Basına 1200 dava açıldı. 3700 site kapatıldı." başlığı altında "Basını susturdular ama halkı susturamazlar!" metnini içeren (Resim-9) reklamlar örnek olarak gösterilebilir. Ülkedeki mevcut duruma yönelik oldukça tepkisel ve olumsuz bir söylemin hâkim olduğu bu reklamlarda, iktidar partisinden

kaynaklı toplumsal güven bunalımı ile toplumun ve basının siyasi baskılarına maruz kalarak mağdur olduğu tezi işlenmektedir.

3.4. Adalet ve Kalkınma Partisi ile Cumhuriyet Halk Partisi'nin Siyasal İletişim Stratejilerinin Karşılaştırılması

Adalet ve Kalkınma Partisi ile Cumhuriyet Halk Partisi'nin basın reklamları arasında göze çarpan en önemli fark, Adalet ve Kalkınma Partisi reklamlarının bol enformasyon içermesidir. Adalet ve Kalkınma Partisi, reklamlarında iktidarı boyunca gerçekleştirdiği faaliyetleri sayısal verilerden de yararlanacak şekilde detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin birinci ve ikinci kategorideki reklamlarında görüldüğü üzere üç aşamalı olarak yapılandırılan metin tasarımlarında, icraatlarının anlatılmasından sonra geliştirilen “*hayaldi gerçek oldu*” ifadesi, önceki hükümetlerin yetersizlikleri ile Adalet ve Kalkınma Partisi'nin hedefleri arasında hem duygusal hem de rasyonel düzlemde bir bağ kurmaktadır. Böylece metin tasarımı hem her bir kategorinin kendi içinde hem de kategoriler arasında bir bütünselliğin oluşmasını sağlamaktadır. Ayrıca metinlerde geçmiş durumdan (Adalet ve Kalkınma Partisi'nden önceki hükümetler), bugüne (Adalet ve Kalkınma Partisi hükümeti) ve geleceğe (Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetinin devamı) yönelik ifadeler zamansal bir çerçevede olumsuzdan olumluya doğru akarak, “Eski Türkiye” ile “Yeni Türkiye” söylemleri arasında bir diyalektik yaratmaktadır. Cumhuriyet Halk Partisi reklamlarında ise başlığın altındaki metinler tek cümleyi geçmemekle birlikte, reklamların sadeliği az enformasyon içermesine bağlı kalmıştır.

Adalet ve Kalkınma Partisi reklamları detaylı metinler içermesine rağmen; soru tarzında kurgulanan, kısa, okunması ve anlaşılması kolay cümlelerle hedef kitle yakalanmaya çalışılmıştır. Kimi yerlerde milliyetçiliğe ve halkçılığa vurgu yapan duygusal ifadeler, şiirsel bir dille kurgulanarak bir coşku havası yaratılmaya çalışılmıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi reklamlarında halktan kişilere birçok ilanda yer verilmiş; öğrenciler, sporcular, çiftçiler gibi toplumun çeşitli kesimlerini temsil eden insanlar Genel Başkan Recep Tayyip Erdoğan'ın yanında hoşnut bir ifadeyle konumlandırılmıştır. Bu atmosfer, Cumhuriyet Halk Partisi reklamlarında yer alan ülkenin mevcut durumundan hoşnutsuz insan profillerinin yansıttığı atmosferden çok farklıdır.

Adalet ve Kalkınma Partisi reklamlarında demokrasi, “*ileri demokrasi*” nitelemesiyle geniş şekilde yer bulmuş, özgürlüğü ve çoğulluğu temel alan yeni, sivil bir anayasa vurgusu yapılmış yine milli birlik ve beraberlik konusu sıkça işlenmiştir. Özgürlükler, Cumhuriyet Halk Partisi reklamlarında da vurgulanan bir husus olmakla birlikte farklı bir bağlamda ele alınarak; basın özgürlüğünün sınırlanmasından ve seçim döneminde gündemi işgal eden telefon dinlemelerinden mevcut iktidar sorumlu tutulmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi reklamlarında Adalet ve Kalkınma Partisi reklamlarında yer alan milli birlik ve beraberliğe vurgu yapan ifadelere rastlanmamakla birlikte, yeni anayasa çalışmalarına da değinilmemekte, söylemlerde duygusal-şiirsel bir ton da kullanılmamaktadır. Adalet ve Kalkınma Partisi reklamlarında başlık ve alt metinlerde sıkça geçen kelimeler: *büyük, güçlü, ileri, lider, gelecek, şampiyon, hayal, gerçek, hedefler, marka, muhteşem, ileri, demokrasi, anayasa, özgürlükler, devrim ve yenidir*. Cumhuriyet Halk Partisi reklamlarında sıkça kullanılan kelimeler ise; *çözüm ve rahatlama*dır. Adalet ve Kalkınma Partisi reklamlarında yer alan sloganlar: “*Türkiye Hazır Hedef 2023*”, “*Mühür Sende Karar Senin*”, “*İstikrar Sürsün Türkiye Büyüsün*” iken; Cumhuriyet Halk Partisi reklamlarında “*Herkes İçin Cumhuriyet Halk Partisi*”dir. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin sloganlarının Cumhuriyet Halk Partisi'ne göre daha çeşitli ve iddialı olduğu söylenebilir. Cumhuriyet Halk Partisi reklamlarında, “*Herkes için Cumhuriyet Halk Partisi*” sloganı imza olarak sağ alt köşelerde kullanılırken, Adalet ve Kalkınma Partisi reklamlarında seçmeni temsil eden bir el, oy pusulasında mührü Adalet ve Kalkınma Partisi için büyük harflerle yazılı şekilde “EVET” olarak basmaktadır.

Adalet ve Kalkınma Partisi reklamlarında yer alan görsellerin tümünde siyasi figür olarak sadece Genel Başkan Recep Tayyip Erdoğan yer almaktadır. Recep Tayyip Erdoğan fotoğraflarda kendinden emin bir görüntü sergilemektedir. Resimlerin hepsinde temizliğin simgesi olarak beyaz renk gömlek giydiği görülen Recep Tayyip Erdoğan bazı resimlerde kravatsız, bazı resimlerde ise kravatlı ve takım elbiseli yer almakta, takım elbiselerinin renginin ise kararlılığın simgesi olarak siyah olduğu dikkati çekmektedir. Recep Tayyip Erdoğan'ın kırmızı kravat ile beyaz gömleği, siyah renk ceket ve pantolonu ile uyumlu bir görünüm sağlamış, ayrıca giyilen beyaz gömlek, “AK Parti” logosundaki “ak” kelimesi ile benzerlik oluşturarak birbirini tamamlamıştır. Recep Tayyip Erdoğan'ın boydan görüntüsünü içeren fotoğraflar (Resim-3'de görüldüğü üzere), hareketli (yürür) duruşundaki etkiyi güçlendirmiş, böylece metinde yer alan ifadeler, görseldeki dinamik bir figürle birleştirilerek anlam bütünlüğünün

sağlanması amaçlanmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi reklamlarındaki görsellerde siyasi figür olarak sadece Genel Başkan Kemal Kılıçdaroğlu yer almaktadır. Görsellerde temizliğin simgesi olarak beyaz renk gömlek ile kararlılığın simgesi olarak siyah renk ceket giydiği görülen Kemal Kılıçdaroğlu'nun yalnızca üstten fotoğrafları kullanılmıştır. Görsellerin tümünde kravatsız olduğu görülen Kemal Kılıçdaroğlu da kendinden emin bir duruş sergilemektedir.

Adalet ve Kalkınma Partisi reklamlarında sloganlar yatay çizgiler içinde kullanılmıştır. Yatay çizgiler reklama, "dinginlik", "çizgisellik" ve "durağanlık" anlamları katar. Reklamlarda yatay çizgiler arasında verilen sloganlarla, ifade edilen hizmetlerin aynen devam edeceği, yine iktidarda olup yine aynı faaliyetleri yapacakları çağrıştırılmakta, seçmene güvence verilmektedir (Can, 2012:11). Adalet ve Kalkınma Partisi reklamlarında beyaz zemin üzerinde başlık ve sloganlarda kullanılan hakim renkler mavi ve kırmızı iken, metin yazılarında siyahtır. Cumhuriyet Halk Partisi reklamlarında ise beyaz zemin üzerinde başlık ve sloganlarda kırmızı ve koyu gri renkler kullanılmıştır. Her iki partinin reklamlarında da tasarımlar göz yormamakta, kolay okunabilir özelliktedir.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 12 farklı reklam tasarımına karşın Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 28 farklı tasarımından oluşan reklamlarını seçim dönemi boyunca ulusal ve yerel çok sayıda basın-yayın organında yayınlattığı göz önüne alındığında, siyasal iletişim faaliyetleri için Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Cumhuriyet Halk Partisi'ne göre daha yüksek bir reklam bütçesi ayırdığı anlaşılmaktadır.

SONUÇ

12 Haziran 2011 Genel Seçimleri, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin üçüncü kez katıldığı genel seçim olmuş, bu seçimlere Cumhuriyet Halk Partisi, yeni genel başkanı Kemal Kılıçdaroğlu ile katılmıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi başta olmak üzere siyasi partiler, bu seçimde halkla ilişkiler-tanıtım ve reklam faaliyetlerine büyük önem vererek önemli harcamalar yapmışlardır. Profesyonel ekiplerle çalışan siyasi partiler seçmen kitlenin sosyolojik özelliklerini de göz önüne alarak iletişim stratejilerini belirlemiş ve çeşitli kitle iletişim araçlarını kullanarak mesajlarını etkili şekilde aktarmaya çalışmışlardır.

Çalışma kapsamında incelenen basın reklamlarında görüldüğü üzere Adalet ve Kalkınma Partisi ile Cumhuriyet Halk Partisi seçim kampanyalarını birbirlerine tamamen zıt paradigmalara üzerine geliştirmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi reklamlarındaki iktidar partisinin sağlık, eğitim, adalet, sosyal haklar vb. her alanda gerçekleştirdiği icraatlardan "memnun ve daha iyisini isteyen" toplumsal temsillerin yerini Cumhuriyet Halk Partisi'nde hayat pahalılığı, sosyal haklarda gerileme, işsizlik ve özgürlük kısıtlamaları vb. problemlerden "bunalmış ve iyisini isteyen" toplumsal temsiller almıştır. Tek başına iktidarda kalmayı sürdürme hedefinde olan iktidar partisinin siyasal iletişim stratejisinin, mevcut durumun daha iyiye taşınacağına yönelik olmasına rağmen iktidar olmak isteyen muhalefet partisinin siyasal iletişim stratejisinin mevcut durumun olumsuzluğu ve bunun değiştirilmesi gerektiğine yönelik olmasındaki ayırımdan kaynaklanan bu durum, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iletişim stratejisinin neden daha pozitif bir şekilde inşa edildiğinin de anlaşılmasını sağlamaktadır. Yine iki partinin siyasal iletişim stratejilerinin temel dayanaklarıyla uyumlu olarak Adalet ve Kalkınma Partisi reklamlarındaki kıyaslama önceki hükümetlerin yetersizlikleri ile Adalet ve Kalkınma Partisi hükümeti dönemindeki başarılar ve geleceğe dönük vaatler arasında yapılırken, Cumhuriyet Halk Partisi reklamlarındaki kıyaslama iktidar partisinin yetersizlikleri ile Cumhuriyet Halk Partisi'nin geleceğe dönük vaatleri arasındadır.

Siyasi partilerin seçim dönemindeki mesajlarının, partilerin ideolojileri, misyon ve vizyonları ile uyumlu şekilde kurgulanması, siyasal iletişim faaliyetlerinde başarı sağlamaları için elzemdir. Çalışmada görüldüğü üzere gerek Adalet ve Kalkınma Partisi gerekse Cumhuriyet Halk Partisi siyasal iletişim faaliyetlerini siyasi hedeflerine uygun olarak dizayn etmiş; seçmenlere vaatlerini gazete reklamları aracılığıyla sunarak toplumsal destek elde etmeye çalışmışlardır. Bu nedenle diğer seçim kampanyalarında olduğu gibi 12 Haziran 2011 Genel Seçimleri'nde yapılan siyasi reklamları da, kendi dönemini yansıtan birer kültürel metin olarak okumak mümkündür.

Çağın getirdiği teknolojik imkânlar doğrultusunda seçim kampanyası planlayıcıları hedefledikleri seçmen kitleye ulaşmak için en etkili yolları bulmaya çalışır. Halkla ilişkiler ve tanıtım ile birlikte siyasal iletişimin en etkili enstrümanlarından biri olarak kabul edilen reklamcılık, doğru ve etkili bir şekilde tasarlandığında siyasal partiler için kampanya çalışmalarında önemli faydalar sağlar. Kendilerine özgü ve birbirlerinden oldukça farklı siyasal iletişim tasarımları olmasına karşın çalışma kapsamında incelenen iki siyasi parti de mesajlarının hedef kitleye

iletmesinde basın reklamlarından mümkün olduğunca yararlanmaya çalışmıştır. Böylece 2011 Genel Seçim Kampanyaları siyasal iletişimin partiler için değerini göstermekle kalmamış, basılı gazete reklamcılığının doğru ve etkili kullanımının siyasal iletişim tasarımındaki önemini de tekrar göstermiştir.

Televizyon ve radyo reklamlarına göre en büyük avantajı kalıcılık olan basın reklamları etkili bir tarzda kurgulandığında iletişim kaynaklarına birçok avantaj sağlar. Her medyanın kendine özgü yapısal özellikleri olduğu gibi teknolojik gelişmeler nedeniyle bir medya zamanla etkinlik bakımından diğerinin önüne geçebilse de geleneksel basın reklamcılığı önemini kaybetmeyecektir. Teknolojik değişim ve dönüşümlere rağmen televizyonun radyoyu, bilgisayarın televizyonu, dijital kitabın basılı kitabı ortadan kaldıramadığı gibi internet gazeteciliği de basılı gazeteciliği yok edemeyecek, basılı gazete reklamcılığı sunduğu avantajları korumaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Adalet ve Kalkınma Partisi (2018).
<http://www.akparti.org.tr/site/fotogaleriler/gazete-ilanlari/276>, (Erişim Tarihi: 05.04.2018).
- Aziz, A. (2003). *Siyasal İletişim*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Aziz, A. (2011). *Siyasette Etkili İletişim Teknikleri*, Başlık Yayın Grubu, İstanbul.
- Bongrand, M. (1992). *Politikada Pazarlama*, Çev. Fatoş Ersoy, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Can, A. (2012). "12 Haziran 2011 Milletvekili Genel Seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin Aynı Sorunlara Yönelik Reklamlarının Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi", *Akademik Bakış Dergisi*, 33: 1-15, <https://www.akademikbakis.org/eskisine/33/09.pdf>, (Erişim Tarihi: 05.01.2018).
- Çankaya, E. (2008). *İktidar Bu Kapağın Altındadır: Gösteri Demokrasisinde Siyasal Reklamcılık*, Boyut Yayıncılık, İstanbul.
- Cumhuriyet Halk Partisi (2017). http://www.chp.org.tr/?page_id=745, (Erişim Tarihi: 01.12.2017).
- Devran, Y. (2004). *Siyasal Kampanya Yönetimi, Mesaj, Strateji ve Taktikler*, 2. Basım, Odak İletişim Yayınları, İstanbul.
- Devran, Y. (2011). *Seçim Kampanyalarında Geleneksel Medya, İnternet ve Sosyal Medyanın Kullanımı*, Başlık Yayın Grubu, İstanbul.
- Gürbüz, E. ve İnal, M. E. (2004). *Siyasal Pazarlama Stratejik Bir Yaklaşım*, Nobel Yayınları, Ankara.
- İpekeşen, S. S. (2012). *2011 Seçimlerinde Siyasal İletişim Faaliyetleri: Adalet ve Kalkınma Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, MHP Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- İslamoğlu, A. H. (2002). *Siyaset Pazarlaması Toplam Kalite Yaklaşımı*, Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Kalender, A. (2000). *Siyasal İletişim: Seçmenler ve İkna Stratejileri*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.
- Kapani, M. (1999). *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Karabağ, Ö. (2009). *2009 Yerel Seçimlerinde Yerel Basında Siyasal Reklamcılık Uygulamaları: Niğde Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Kılıçaslan, Ç. E. (2008). *Siyasal İletişim: İdeoloji ve Medya İlişkisi*, Kriter Yayınevi, İstanbul.
- Köker, E. (1998). *Politikanın İletişimi İletişimin Politikası*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Mucuk, İ. (2001). *Pazarlama İlkeleri ve Örnek Olaylar*, 13. Baskı, Türkmen Yayınevi, İstanbul.
- Mutlu, E. (2008). *İletişim Sözlüğü*, Ayraç Yayınları, Ankara.
- Oktay, M. (2002). *Politikada Halkla İlişkiler*, Derin Yayınları, İstanbul.
- Özçağlayan, M. (2008). "Gazetelerin Gelişimi ve Gazeteciliğin Geleceği (Yeni Teknolojiler ve Medya Ekonomisi Açısından Genel bir Değerlendirme)", *Marmara İletişim Dergisi*, 13: 131-160.
- Özkan, A. (2007). *Siyasal İletişim Stratejileri*, Tasam Yayınları, İstanbul.
- Tan, A. (2002). *İlke ve Uygulamalarıyla Politik Pazarlama*, Papatya Yayıncılık, İstanbul.
- Toruk, İ. (2005). "Reklamcılığın Tarihsel Gelişimi ve Reklam Mecralarının Özellikleri", *Medya Eleştirileri*, Der: Nesrin Tan Akbulut, İstanbul, 125-148.
- Uslu, Z. K. (1996). "Siyasal İletişim ve 24 Aralık 1995 Genel Seçimleri", *Yeni Türkiye Dergisi*, 11: 790-802.
- Uztuğ, F. (1999). *Siyasal Marka*, Mediacat Yayınları, Ankara.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:05.09.2018 ✓Accepted/Kabul:25.09.2019

DOI: 10.30794/pausbed.457445

Araştırma Makalesi/ Research Article

Taştepe, Ç. ve Horoz. H. (2019). "Geleneksel Türk El Sanatlarından Biri Olan Kanaviçenin Dünü, Bugünü, Yarını" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 37, Denizli, s.135-140.

GELENEKSEL TÜRK EL SANATLARINDAN BİRİ OLAN KANAVİÇENİN DÜNÜ, BUGÜNÜ, YARINI

Çiğdem TAŞTEPE*, Hatice HOROZ**

Özet

Geleneksel el sanatlarımızdan biri olan kanaviçenin Türk toplumunda kullanımı çok eski tarihlere dayanmaktadır. İşlemenin ilk örneklerine Asya'da rastlanmakta ve oradan Avrupa'ya geçtiği bilinmektedir. Kanaviçe daha önceleri pek çok medeniyette kullanılmış ve halen kullanılmaktadır. Her medeniyette kullanım şekli, kullanım alanları ve anlamları değişiklik göstermektedir. Geçmişte giysi, ev tekstili, aksesuarlar gibi geniş kullanım alanları bulan kanaviçe günümüzde eski önemini yeniden kazanmaya başlamıştır. Özellikle internet kullanımıyla birlikte, dünya çapında, gençler arasında yeni sayılabilecek bir iş alanı olarak giysi parçalarına, dekoratif ürünlere veya 'hoop art' olarak da bilinen kasnakların içine yerleştirilmiş kumaş parçalarına uygulanmakta (duvar süsü olarak) ve ticareti yapılmaktadır. Bizler Türk toplumu olarak, el sanatlarımızın bir parçası olan kanaviçeye, zengin motif yelpazemizden örnekler katarak kültürümüzü yansıtabilir, böylece toplumumuza ait bu tekniğin kaynağını vurgulayabiliriz. Bu çalışmada betimsel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma ile ilgili olarak yerli ve yabancı kaynaklar taranmış olup, araştırma; kanaviçenin tarihine değinerek, günümüzdeki kullanım alanlarını ve gelecekte neler yapılabileceği ile ilgili önerileri kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kanaviçe, Geleneksel Türk el sanatları, El sanatları.

YESTERDAY, TODAY, TOMORROW OF CROSS-STITCH ONE OF TRADITIONAL TURKISH HANDICRAFTS

Abstract

The use of cross-stitch, one of our traditional handicrafts, in Turkish society is based on very ancient histories. It is known that the first examples of the embroidery were found in Asia and then passed to Europe. The cross-stitch has been used in many civilizations and is still being used. In every civilization, usage, usage areas and meanings change. In the past, it has found widespread uses such as clothing, home textiles, accessories, and now it has begun to regain its former importance. Especially with the use of the internet, worldwide, it is being applied as a new business area among young people, in pieces of clothing, decorative products or on fabric parts placed in pulleys, also known as 'hoop art' (as wall decoration). As Turkish society, we can reflect our culture by adding samples from our archive of rich cross-stitch designs, which is a part of our handicrafts, so we can emphasize the source of this technique belonging to the society. Descriptive research method is used in this study. Domestic and foreign sources were scanned in relation to the research. The research includes the history of the cross-stitch, the areas of use today, and what to do in the future.

Key Words: Cross stitch, Traditional Turkish handicrafts, Handicrafts.

* Öğr. Gör., Beykent Üniversitesi, MYO, İSTANBUL.

e-posta: cigdemtasstepe@beykent.edu.tr (orcid.org/0000-0001-9567-2632)

** Öğr. Gör., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Gerde MYO, BOLU.

e-posta: haticehoroz@ibu.edu.tr (orcid.org/0000-0001-7221-7186)

1. GİRİŞ

İlkçağlardan beri insanoğlu kıyafetlerini ve çevresini süslemek için çeşitli süsleme ve bezeme yöntemleri kullanmıştır. Bu süsleme ve işleme teknikleri toplumların yaşadığı iklim, coğrafya, sosyal çevre, din ve yaşam koşullarına göre şekillenmiştir. Böylece her toplumun kültürel öğelerini yansıtan değerleri oluşmuştur. Bu değerler göç, savaş, ticaret gibi sebeplerle etkileşim sonucunda, toplumlar arasında bazen benzer özellikler de göstermiştir.

Bu çalışma; geleneksel el sanatlarımızdan biri olan ve üzerine işlenen motiflerde toplumun kültürünü, yaşama biçimini, inanç ve değerlerini, ekonomik durumunu yansıtan kanaviçenin, yirmi birinci yüzyılda dünyanın ve ülkemizin bilgi çağını yaşadığı dönemde, dünü nasıldı, bugün ne durumda ve gelecekte ülkemiz ve kültürümüz adına neler yapılabilir sorularına ilişkin bilgi ve önerileri kapsamaktadır.

2. KANAVİÇE NEDİR?

Yazılı literatürde çeşitli şekillerde tanımlanmış olan kanaviçe; seyrek dokunuşlu 'kanava' adı verilen kumaşın esas kumaş üzerine yerleştirilerek, renkli iplik ve kukalarla işlenecek motifin, sayılarak çıkartılmasıyla oluşturulan bir işleme çeşididir (Arseven, 1975: 843; Korkusuz, 1980: 146). Bu işleme kumaşın yüzünü süslemekte ve kalitesini zenginleştirmektedir (Eronç, 1984: 25).

Meydan Larousse'da "adı İtalyanca Canavaccio veya Caneveccio'dan gelen, seyrek dokunmuş kolalı keten bezi, böyle bir bezin üzerine yapılmış işleme, el işlemlerinde kullanılan çok seyrek örtülü bir cins tül" olarak ifade edilmiştir (Anonim, 1971: 859).

Kanaviçe tekniği, ipliği sayılabilen kumaşlar üzerine direkt, sayılamayan kumaşlara ise kanava bezi üzerine dikilerek ipliklerin birbirine çapraz olarak kumaşa işlenmesi ile oluşmaktadır (Onuk vd. , 2005: 29).

Avrupa, Avustralya ve Amerika'da ise kanaviçe; 'cross stitch veya needlework' yani 'çapraz dikiş veya iğne işi' olarak kullanılmaktadır. Ross kanaviçeyi (cross stitch); "iğne ile yapılan küçük 'x' şekillerinden oluşan bir işleme türü" olarak açıklamaktadır (Ross, 1993: 4).

2.1. Kanaviçenin tarihi

Kanaviçe kolay yapılması, renkli ve gösterişli olması nedeniyle çok eskiden beri sevilen bir işleme türüdür (Ana Britanica, 1994: 502). Kanaviçenin tarihi incelendiğinde, işleme tarihinin içerisinde yer aldığı ve işlemin tarihten ayrıştırılmadığı görülmektedir. Dünya çapında ilkel topluluklarda ve büyük medeniyetlerde uygulanmış olan işleme, çağlar boyunca gelişerek çeşitlenmiş, yayılmış ve günümüze kadar ulaşmıştır. İşlemler, ait oldukları toplumların ve bölgelerin; kültürel, sosyal ve ekonomik değerlerini içinde barındırırlar. Kullanıldığı toplumun yaşam biçimini, değerlerini, duygularını yansıtan işlemler arasında kanaviçe ise sık kullanılan yöntemlerden biridir.

En eski örneklerinin Mısır medeniyetine ait olduğu bilinen işlemler, oradan literatür ve el sanatları olarak Doğu'ya, Akdeniz Bölgesindeki medeniyetlere, Çin ve Hindistan'a taşınmıştır (Aiken,1999:12). Ward (1897) yapmış olduğu çalışmasında; Asya ve Mısır kökenli olduğuna inanılan işlemin ilk örneklerinde basit geometrik şekiller bulunan kalıpların kullanıldığından bahsetmektedir. Sonraları Mısır'da sembolik birimlerle karıştırılmış bitki motifleri kullanılırken, Asya kökenli olanlarda insan ve hayvan motifleri geliştirilmiştir. Yunan ve Romalılar işlemeyi Anadolu'da yaşamış olan Antik Frigya ve Lidya insanlarından almışlardır. Frigyalılara ait işleme örnekleri başta geometrik desenlerden oluşmaktadır, sonraları bitki ve hayvan figürleri de kullanılmıştır (Ward, 1897: 319).

"Ortaçağ Bizans'ında mahkeme kıyafetleri ve dini kıyafetler, İranlılardan kopya edilen ve geliştirilen, zengin renkler ve süsleme tasarımlarıyla altın, inci, gümüş gibi malzemelerle işlenmiştir. Yine Ortaçağ'da Yunanistan'da, İran ve İtalya'nın dekoratif motiflerinden esinlenilerek, ketenden yapılmış paneller renkli ipeklerle, geometrik ve floral desenlerle işlenmiştir. Bizans işleme sanatının etkisi tüm Avrupa'da görülmektedir. Avrupa'da giysiyi zenginleştirme aracı olarak kullanılan işlemler, kilise çubbelerinde, ev tekstili ve mobilyalarında, duvar süslerinde kullanılarak gelişmiştir. Hıristiyan kiliselerinin yüzyıllar boyunca büyümesi, İncil'deki rakamların, dinsel

sembollerin ve azizleri tasvir eden dini tasarımların işlemlere konu olmasını sağlamıştır. Özellikle kayda değer işleme stilleri arasında Asya kökenli, İran, Hindistan, Çin ve Japonya bulunmaktadır. Çin'e ait işlemler özellikle giysi süslemelerinde kullanılmıştır. Bu giysilerin ulaşılabilen ilk örnekleri Türkistan'da Tang Hanedanlığına aittir ve elbiseler tamamen geleneksel motiflerle kaplanarak işlenmiştir. Ticaretin kurulmasıyla birlikte Hindistan ve Uzak Doğu'nun etkileri Avrupa'da görülmüştür" (Aiken, 1999: 10).

Kanaviçe Türklerde, 16. yüzyıldan itibaren uygulanmış, fakat 19. yüzyıldan itibaren yaygınlaşarak Anadolu Türk halk işlemleri içerisinde yerini almıştır (Demirel, 2016; Aktaran, Odabaşı ve Kandemir, 2018: 437). 20. Yüzyıla gelindiğinde Anadolu'nun hemen her bölgesinde en yaygın iğne tekniği olarak kullanılmıştır (Barişta, 1997: 45). Ülkemizde kullanılan motiflerde; kişiler, aktarmak istedikleri duygularını, doğa güzelliklerini ya somut ya soyut formlar kanalıyla ya da ikisinin bileşiminden oluşan formlarla sunmuşlardır. Kullanılan motiflerde genellikle bitkisel formların ağır bastığı araştırmalar sonucunda görülmektedir (Çolakoğlu, 2006: 186). Bunun yanında bazı yörelerde geometrik formların da kullanımı mevcuttur (Altun, 2004: 55-66).

18. yy işleminin tüm dünyaya yayıldığı dönemdir. Doğu'da ipekten yapılan Japon kimonoları eşsiz seviyede yetenek sergilerken, Avrupa'da her iki cins için de moda için uygun giysiler zengin ve kaliteli işlemlerle dekore edilmiştir. Köylü toplulukları Avrupa'da geleneksel teknikleri geliştirerek kullanmaya devam etmişlerdir. Bu insanların büyük miktarı Amerika'ya göç ettiğinde işlemlerini de yanlarında götürmüş ve geleneksel işlerine yeni elementler eklemiştir (Aiken, 1999: 12).

İrlanda'ya ait kanaviçe (celtic cross stitch) işleme motiflerini Orr ve Clarke dört ana başlık altında toplamışlardır. Bunlar: ateş, su, hava ve toprağı temsil eden motiflerden oluşmaktadır (Orr ve Clarke, 2002: 15).

Fotoğraf 1. Havayı, suyu, güneşi simgeleyen motifler (Orr ve Clarke, 2002: 33-86).

İşleminin medeniyetler arasında çağlar boyunca yayılmış olması sebebiyledir ki; farklı ve birbirinden çok uzak medeniyetlerde aynı motiflere rastlanmaktadır. Örneğin; ülkemizde pek çok yörede bulunmakta olan kanaviçe üzüm motifi İrlanda'ya ait (celtic cross stitch) yöresel kanaviçe motiflerde de görülmektedir.

Fotoğraf 2. İrlanda'ya ait kanaviçe bordür işleme örneği (Orr ve Clarke, 2002: 33-86).

Fotoğraf 3. Ülkemize ait kanaviçe peşkir işleme (Anonim-a, 2018).

Fotoğraf 4. Konya İli Çumra İlçesine ait yastık yüzü işleme (Şahin, 2006: 363).

Fotoğraf 5. İngiltere'ye ait 18-19. yy. kanaviçe örneği (menekşe)(Greenoff, 2005: 15).

Fotoğraf 6. Konya İli Çumra İlçesine ait yastık yüzü işleme (menekşe) (Şahin, 2006: 345).

20. yy'a gelindiğinde işleme ve kanaviçe hala kullanılmaktadır. 1960'larda İngiltere'de işleme okullarda ve kolejlerde öğretilmeye başlanmıştır. Pek çok ülkede lonca ve derneklerde eğitimi artarak verilmeye devam etmektedir. Gelişen makine teknolojisi ve diğer modern tekniklerle birlikte işleme ve kanaviçenin güzel sanatlarda görünürlüğü artmıştır (Aiken, 1999: 13).

2.2. Günümüzde kanaviçe

Aiken'e göre; en eski tekstil el sanatlarından biri olan işleme, bir sanat olarak da ününü yüzyıllarca korumuş ve bu sanat asla yok olmamıştır (Aiken, 1999: 10). Günümüzün yüksek teknolojili, hızlı tempolu dünyasında işleme ve kanaviçe popülerleşerek büyümekte ve bugün geçmişte olduğundan daha fazla kalıp, iplik ve malzeme kullanılmaktadır. Fakat günümüzde her ne kadar geleneksel el sanatlarına ait ürünler fabrikalarda ucuz ve seri bir şekilde üretilebiliyor olsa da, bu sanatsal ürünlerin el emeği mi yoksa fabrikasyon mu oldukları kolayca fark edilebilmekte ve bu durumda el işçiliğinin maliyetinin fazla olması ve üretimin uzun sürmesine rağmen tercih edilmesini sağlamaktadır.

Özellikle 2000'li yılları ele aldığımızda, kanaviçenin güncelliğini koruyan bir el sanatı olarak üretimi ve kullanımı, yapılan yerli ve yabancı çalışmalarda görülmektedir. Üreticiler ya daha önceden yapılmış çalışmalarını kişiselleştirip değiştirerek ya da var olan tasarımlara yeni desenler ekleyerek üretime devam etmektedirler.

İnternet kullanımının yaygınlaşması ve sadece el emeği ürünler satan sitelerin (Amerika menşeli etsy, Almanya menşeli dawanda, İngiltere menşeli folksy ve Türkiye’de zet gibi) var olması, dünya çapında bu tür ürünlerin bilinirliğini, üretimini ve satışını artırmaktadır. El yapımı ürün satış siteleri; kişilerin veya küçük ölçekli işletmelerin ürettikleri özgün tasarımlarını ya da geleneksel ürünlerini ulusal ve uluslararası düzeyde pazarlayabildikleri sanal bir platformdur. Pek çok ülkede bu tür sitelerin var olması, bu sitelerin bireysel, yerel ve yöresel çalışmaları içermesi ülkelere ait kültürel sanatların da dünyaya pazarlanmasında bu sitelerin bir kapı görevi görmesine neden olmaktadır.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada betimsel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma ile ilgili olarak yerli ve yabancı kaynaklar taranmış olup, araştırma; kanaviçenin tarihi gelişimini, günümüzdeki kullanım alanları ve gelecekte neler yapılabileceği ile ilgili önerileri kapsamaktadır.

3.1. BULGULAR VE YORUM

Dünya çapında ilkel topluluklarda ve büyük medeniyetlerde uygulanmış olan işleme, çağlar boyunca gelişerek çoğalmış, yayılmış ve günümüze kadar ulaşmıştır.

Mısır’dan sonra Orta Asya’ya yayılarak Hindistan, Çin, Japonya oradan Anadolu üzerinden Avrupa ve İrlanda’ya, göçler yoluyla da Amerika, Avustralya’ya kadar pek çok topluluk tarafından kullanılmış ve hala da kullanılmaktadır. Kanaviçede kullanılan motifler, kanaviçenin kullanıldığı topluma göre toplumun yaşayış biçimi, ekonomisi, dini, inancı, kültürel birikimi doğrultusunda şekillenmiştir. Örneğin Hindistan’da fil desenleri işlenirken Çin’de ejderha, Türkiye’de Osmanlı motifleri, çiçek, hayvan motifleri, İrlanda’da balık, deniz, su, hava, toprak temalı motifler kullanılmaktadır.

Kanaviçe geçmişte; genç kızların çeyizlerinde, masa örtüsü, giysi, havlu, bohça, yastık, minder, nevresim gibi kullanım alanları bulurken günümüzde bunların yanında pek çok çeşit giysi ve aksesuarda, modern süs eşyalarında, panolarda, çanta, küpe, kolye, broş ve hediyelik eşyalarda kullanılmaktadır. Bu ürünler üzerine işlenen motifler ülkeler bazında farklılık göstermesine rağmen gerek küreselleşmenin etkisi gerek internet kullanımının yaygınlaşması gerekse modanın etkisiyle uluslararası düzeyde benzerlikler göstermeye başlamıştır. Fakat farklı ülkelere ait ‘el yapımı ürün satış siteleri’ incelendiğinde ürünün üretildiği ülkeye göre motiflerde kültürel özelliklere ulaşmak mümkündür.

Çok sayıda insanın işleme ve kanaviçeye yönelik eğitim, kitap ve video talepleri, bu antik el sanatına olan ilginin gelecek bin yılda da devam edeceğini kanıtlamaktadır (Aiken, 1999: 12).

4. SONUÇ

İşlemeler geleneksel Türk el sanatlarının ve Türk kültür varlıklarının içerisinde önemli bir yere sahiptir. Görülen o ki işleme tüm dünyaya Mısır ve Anadolu’da yaşayan farklı medeniyetler aracılığıyla yayılmıştır. Yaşanılan bölgenin kültürü, dini, yaşama biçimi ve teknolojik gelişmişliğiyle birlikte şekillenmiştir ve dünyanın farklı bölgelerinde, farklı kültürlerinde aynı tasarımların da kullanımına rastlanmaktadır. Günümüzde, teknoloji ve internetin yaygın kullanımıyla birlikte, dünyanın neredeyse tüm bölgelerinde uygulanmakta olan kanaviçe (cross stitch) içerisinde kültürel ve güncel tasarımları barındırmaktadır.

Modern desenlerle birlikte kanaviçenin, kasnak içerisinde dekoratif duvar süsü olarak (hoop art), kitap ayracı, Amerikan servis, küçük keseler, dekoratif yastık, havlu, takı, farklı hediyelik süs eşyaları veya giysi parçaları gibi kullanım alanları geliştirilmeye devam edilmekte olup, kanaviçe uygulanarak yapılmış olan tasarımlar ticari bir ürün haline gelmiştir. Bizler Türk halkı olarak ticari amaçlarla yapılmakta olan bu tür ürünlere, kendi kültürümüzden motifler ekleyerek veya sandıklarda eskimeye bırakılmış ürünleri restore ederek katkıda bulunabilir, tüm dünyaya kültürümüzü tanıtabilir ve yeni bir iş kolu gibi görünen el emeği yoğun kültürel dokulu tasarımların karlı kazançlarından faydalanabiliriz.

Türk toplumunun kültürel öğelerini yansıtan işleme tekniklerinden biri olan kanaviçenin korunması, yaşatılması ve özelliklerini kaybetmeden gelecek kuşaklara aktarılması gerekir. Bizler Batı'yı taklit etmek yerine geleneksel el sanatlarımızın özünden yararlanıp, onları yeniden yorumlayarak çağdaş sanatlar içerisinde kültürümüze yer açabiliriz. Bu durum, çağdaş ve bize özgü eserlerle tarihimizin ve kültürümüzün köklerinin derinliğini yansıtırken öte yandan da Batı'nın gölgesinde kalmış olan sanat faaliyetlerinin içinde yerimizi almamıza yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aiken, S. (1999). *Embroidery & Cross Stitch*. Australia: Craftworld Books Pty Ltd.
- Altun, G. (2004). Konya Meram İlçesi Karadiğın Kasabası'nda Kanaviçe İşlemeler. Konya: S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Sayı: 11. Sayfa: 55-66.
- Anonim-a, (2018). <http://nazarca.com.tumblr.com/post/165848196955/pe%C5%9Fkir-kanavi%C3%A7eleri-kanavi%C3%A7eli-havlu-%C3%B6rneklere>
- Anonim-b, Ana Britanica, *Genel Kültür Ansiklopedisi*, C.12.
- Anonim-c, (1971). "Kanaviçe", *Meydan Larousse*, C. 6, İstanbul: Meydan Yayınevi.
- Arseven, C. E. (1975). *Sanat Ansiklopedisi*. C.II, İstanbul: MEB.
- Barışta, H. Ö. (1997). *Türk İşlemelerinden Teknikler*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Mesleki Yaygın Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Çelebik, G. (2016). Milas Ve Çevresinde Bulunan Kanaviçe İşlemelerinin Tür Özellikleri. *NWSA*: Vol:11, Number: 4.
- Çolakoğlu, E. (2006). 20. yy. İskenderun Merkez ve Köylerinde Bulunan Kanaviçe İşlemeleri, *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya.
- Demirel, Emine (2016). "Kanaviçe ve Assisi: İki Farklı Nakış Türünün İncelenmesi". *Uluslararası Türkiye-Çekya İlişkileri Sempozyumu ve Karma Türk Sanatları Sergisi* (10 -14 Temmuz 2016), s. 380-337.
- Eronç, P. (1984). *Giyim Süsleme Teknikleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Greenoff, J. (2005). *Cross Stitch Antique Style Samplers*. UK-Devon: David and Charles.
- Korkusuz, S. (1980). *Nakış*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Odabaşı, E. ve Kandemir, M. (2018). Kanaviçe İğne Tekniğinin Günümüz Teknolojisinde Tasarım Ve Uygulama Süreçleri. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*. Sayı: 11(24). Sayfa: 435-447.
- Onuk, T. Akpınarlı F., Ortaç S., Ayda D., Küçükömürler S. ve Köklü H. (2005). *Ankara İli El Sanatları ve Beslenme Kültürü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Orr, A. Clarke L. (2002). *Celtic Cross Stitch: Over 40 Small, Exciting and Innovative Projects*. New Holland: Sterling Publishing Co., Inc.
- Ross, G. (1993). *Cross Stitch Designs*. Australia: Greenhouse Publications Pty.Ltd.
- Şahin, Ü. (2006). *Konya ili Çumra ilçesi evlerinde bulunan kanaviçe işlemeleleri* (Doctoral dissertation, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Ward, J. (1897). *Historic Ornament: treatise on decorative art and architectural ornament*. London: Chapman and Hall.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:04.09.2018 ✓Accepted/Kabul:19.09.2019

DOI:10.30794/pausbed.457187

Araştırma Makalesi/ Research Article

Erdem, M. ve Erkan T. E., (2019). "Evaluation Of Supply Chain Performance Using An Integrated Two-Step Clustering And Interval Type-2 Fuzzy Topsis Method: A Case Study" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 37, Denizli, s.141-160.

EVALUATION OF SUPPLY CHAIN PERFORMANCE USING AN INTEGRATED TWO-STEP CLUSTERING AND INTERVAL TYPE-2 FUZZY TOPSIS METHOD: A CASE STUDY

Mehmet ERDEM*, Turan Erman ERKAN**

Abstract

Supply chain management (SCM) is an important subject for many researchers and organizations striving to improve performance within different contexts. Various metrics and decision making methodologies have been proposed to evaluate supply chain (SC) performance in different sectors. This paper introduces an integration of the Two-Step Clustering and the interval type-2 (IT2) Fuzzy TOPSIS methods for the SC performance evaluation process. In the first step of the proposed integrated approach, Two-Step Clustering analysis (CA) is employed not only to classify the sectors, i.e., manufacturing and service, but also to decrease the dimension of the problem. After obtaining the results, IT2 Fuzzy TOPSIS is used to evaluate each company within its cluster. The results of the integrated approach offer a macro perspective on some issues, such as organizational efficiency and performance. Moreover, valuable insight is provided that each company can have the opportunity to evaluate itself both against the rivals within clusters and inter-sectoral rivals.

Keywords: *Supply chain performance evaluation, Two-Step Clustering, TOPSIS.*

TEDARİK ZİNCİRİ PERFORMANSININ ENTEGRE İKİ AŞAMALI KÜMELEME VE ARALIK TİP-2 BULANIK TOPSİS YÖNTEMİ KULLANARAK DEĞERLENDİRİLMESİ: BİR VAKA ÇALIŞMASI

Özet

Tedarik zinciri (TZ) yönetiminde birçok araştırmacı ve kuruluş sistemin performansını iyileştirmek için farklı perspektiflerde çaba sarfetmektedir. Farklı sektörlerde TZ performansını değerlendirmek için çeşitli metrikler ve karar verme metodolojileri önerilmiştir. Bu çalışmada, TZ performans değerlendirme süreçleri için bütünlük iki aşamalı kümeleme ve aralık tip-2 bulanık TOPSIS yöntemi önerilmektedir. Önerilen bu yaklaşımın ilk adımında, iki aşamalı kümeleme analizi ile sektörlerin homojen olarak bölümlendirilmesi ve aynı zamanda problemin boyutunun azaltılması sağlanmaktadır. İkinci adımda, bulanık TOPSIS ile oluşturulan kümeler değerlendirilmektedir. Yaklaşımın sonuçları, örgütsel etkinlik ve şirket performansı gibi konularda makro bakış açısı sağlamaktadır. Ayrıca sonuçlar, her şirketin bulunduğu kümelerdeki rakipleri arasında ve diğer sektörlerdeki rakiplere karşı kendini değerlendirme fırsatı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Tedarik zinciri performans değerlendirmesi, İki Aşamalı Kümeleme, TOPSIS.*

*PhD., Assist.Prof., Department of Industrial Engineering, Faculty of Engineering Atılım University, Incek, 06836, Ankara, Turkey, mehmet.erdem@atilim.edu.tr, +90 312 586 8326 (<https://orcid.org/0000-0003-4396-2149>)

**PhD., Assoc.Prof., Department of Industrial Engineering, Faculty of Engineering Atılım University, Incek, 06836, Ankara, Turkey, erman.erkana@atilim.edu.tr, +90 312 586 8351 (<https://orcid.org/0000-0002-0078-711X>)

1. INTRODUCTION

Supply Chain (SC) is a network structure in which organizations, people, information, and materials take part in achieving some of the specific objectives. Although in the 1980s Supply Chain Management (SCM) solely referred to the physical distribution of goods, nowadays it is a global network integrating many organizations so as to achieve tasks more efficiently in the competitive market. SC becomes more complex and vulnerable to different types of risks (Heckmann et al., 2015: 119-132); yet, it is perceived as a key driving factor for keeping organizations competitive, sustaining the growth pace, and raising profits not only at a local, but also global scale (Li et al., 2006: 107-124). Therefore, SCM performance evaluation is a prerequisite and a vital topic for achieving the aforementioned objectives.

Multi-criteria decision making (MCDM) or multi-criteria decision analysis (MCDA) is an approach used by many managers or decision-makers (DMs) to choose a best candidate from a set of alternatives by means of evaluating the related attributes. Today, organizations face a broad variety of complex decisions in SC, and they have to take part in evaluation processes with respect to multiple attributes, criteria, and factors. During the evaluation process, it is obvious that a degree of uncertainty can affect these decisions (Bai et al., 2014: 4186-4196).

In this paper, we integrate the Two-Step Clustering and Technique for Order of Preference by Similarity to Ideal Solution (TOPSIS) based on the interval type-2 fuzzy sets (IT2-FSs) to aid DMs during the SC performance evaluation process. Here, the aim is to benefit from the strengths of these two techniques while dealing with real-world performance evaluation processes. The integrated approach not only minimizes the computational efforts during the ranking stage, but also proposes a homogeneous differentiation for the sectors at issue, namely manufacturing and service. Initially, the Two-Step clustering is used to classify the companies into groups and, then, IT2 Fuzzy TOPSIS is employed to calculate the rankings for the companies.

It is obvious that the manufacturing and service sectors have different characteristics such as output tangibility, inventory, processes, customer-centered production, facility locations, machinery and information technology (IT) usage, etc. As a part of this research, the similarities and differences among the organizations from both sectors will be uncovered as a case study. In light of this crucial information, after obtaining homogenous clusters, evaluating and ranking of the companies will provide an insight into these similarity and differences. As a results, each company will be able to assess its progress, improve key processes, identify problems, and gain valuable insight into future courses of action (Ahi and Searcy, 2015: 2882-2896).

Our study is different from the current literature in the following ways:

- In terms of the real-world applications, mostly studies only focus on automotive, food, electric-electronic, and chemical industries (Lima-Junior and Carpinetti, 2017: 333-346), implying that they are limited to sectors and/or companies only, the present study, however, takes into account the supply chain from a holistic perspective.
- The proposed method investigates different sizes companies operating in the service and manufacturing sectors (in Ankara).
- Our suggested integrated approach addresses the evaluation of SC performance. In addition, the proposed approach is able to classify companies into miscellaneous groups.

The remainder of our study is organized as follows. Section 2 gives a brief review of SC performance evaluation models and MCDM methods used in this context. Section 3 covers the methods of the Two-Step CA and a brief definition of IT2-FSs and TOPSIS. In Section 4, the proposed integrated approach is presented in a case application, and the assessment results are given in the Discussion in Section 5. Finally, the conclusions of this work appear in Section 6.

2. BACKGROUND

2.1. SC Performance Evaluation

SC performance evaluation is an important topic for many researchers and organizations due to the increasing competition and globalization of markets. It is now recognized that improvement solely within the current structure limits the effects on the desired outcomes. Therefore, in order to be more efficient and competitive, SC has to be considered as a whole.

Performance evaluation can be described as the feedback on activities to satisfy customer demands and achieve predetermined strategic goals. It represents the condition of the current systems; therefore, the quality level can be increased in the lieu of the performance measurement systems (Chan, 2003: 534-548). SC performance evaluation is an topic on which many studies have been proposing new metrics in different dimensions (Angappa Gunasekaran and Kobu, 2007: 2819-2840; A. Gunasekaran et al., 2004: 333-347) to evaluate the current condition of systems and establish new systems. In order to investigate SC relations, Martin and Patterson (2009) proposed inventory, cycle time and financial measurements. A. Gunasekaran et al. (2005) made a literature review of cost management and performance measures in the manufacturing and service sectors. The authors offered a concept for a future competitive environment to measure the costs and performance systems. Yao and Liu (2006) introduced an integrated approach that considers economic value added, balanced scorecards, and activity-based costing for SC performance evaluation. C.-J. Ho (2007) also proposed an integrated approach based on enterprise resource planning. Bernardes and Zsidisin (2008) made a survey to cover 204 manufacturing firms in the United States based on relational embeddedness and network scanning concepts.

Akyuz and Erkan (2010) made a taxonomic research on SC performance measurement. The authors emphasized that this topic must be fully understood for continuous improvement, and should be integrated into IT, also highlighting partnership, collaboration, agility, flexibility, and productivity topics to be covered in this framework. Estampe et al. (2013) made a literature survey to investigate 16 different models and presented their characteristics and implemented cases. These are as follows: ABC, Framework for Logistics Research, BSC, SC Operation Reference model, GSCF framework, ASLOG audit, Strategic Audit SC, Global EVALOG, World Class Logistics model, AFNOR FD X50-605, SCM/SME, APICS, Efficient Customer Response, EFQM: Excellence model, SC Advisor Level Evaluation, and the Strategic Profit Model.

2.2. MCDM methods in SC Performance Evaluation

Using quantitative and qualitative performance metrics, researchers have proposed a variety of different methods. These are: analytic hierarchy process (AHP) (Lima Junior et al., 2014: 194-209; Peric et al., 2013: 816-829; Tam and Tummala, 2001: 171-182), analytic network process (Gencer and Gürpınar, 2007: 2475-2486; Kirytopoulos et al., 2008: 494-516; R. H. Lin, 2009: 2730-2736), TOPSIS (Boran et al., 2009: 11363-11368; C. T. Chen, 2000: 1-9; C. T. Chen et al., 2006: 289-301; S.-M. Chen and Lee, 2010: 2790-2798; Mokhtarian and Hadi-Vencheh, 2012: 2496-2505), VIKOR (Shemshadi et al., 2011: 12160-12167), DEMATEL (Buyukozkan and Cifci, 2012: 3000-3011), data envelopment analysis (Liu et al., 2000: 143-150; Saen, 2007: 741-747), linear programming (Talluri and Narasimhan, 2003: 543-552), integer programming (Hong et al., 2005: 629-639), nonlinear programming (Ghodsypour and O'Brien, 2001: 15-27), case-based reasoning (Faez et al., 2009: 395-408; W. Ho et al., 2010: 16-24), genetic algorithm (Ding et al., 2005: 210-224), simulated annealing (Che and Wang, 2010: 745-763), particle swarm optimization (Che and Wang, 2010: 745-763), support vector machines (Guo et al., 2009: 6978-6985), others.

W. Ho et al. (2010) made a literature survey of MCDM approaches for supplier evaluation, covering 78 articles between the 2000 and 2008. The authors did not only classified the approaches as individual and integrated, but also considered a series of criteria mostly considered during the evaluation processes. A recent literature review on quantitative models for SC performance evaluation was also carried out by Lima-Junior and Carpinetti (2017). The authors focused on some important factors, such as the type and purpose of the model, techniques, applications, metrics, etc. After reviewing the literature on supplier segmentation and selection, J. Rezaei and Ortt (2012) developed an approach that depends on a set of capabilities and willingness criteria. The proposed

approach was tested by a real world problem in the food industry. Based on the same criteria, a Fuzzy AHP that employs Fuzzy preference relations (Jafar Rezaei and Ortt, 2013: 75-84), and a Fuzzy rule-based method (Jafar Rezaei and Ortt, 2013: 507-517) were proposed so as to classify the suppliers of companies. Bottani and Rizzi (2008) applied an integrated Fuzzy AHP clustering technique to group and rank the alternatives for a manufacturing company in Italy. Ninety-two suppliers were clustered based on customer satisfaction, technical and organizational capabilities, supplier's willingness, and firm's interest criteria. Bai et al. (2014) developed an integrated approach for supplier evaluation. The approach integrated a Fuzzy C-means clustering and TOPSIS to rank the performance of companies based on a set of criteria. They made an application on 20 e-commerce companies for the year 1999. After obtaining the clustering results, TOPSIS was applied to rank 20 e-commerce companies. The authors also made a prediction for the companies' future performance using the Fuzzy C-means clustering and TOPSIS technique. In order to evaluate green suppliers, Akman (2015) developed an approach that employs Fuzzy C-means clustering and VIKOR. Initially, clustering was used to group the objects/ companies with respect to the main criteria of delivery, cost, quality, and service. Then, the VIKOR method was applied to the cluster with lower performance to be ranked. Heidarzade et al. (2016) developed a hierarchical clustering based on IT2-FSs for the evaluation and identification of suppliers. In the first stage of their method, the clusters were created according to the predetermined criteria. The next step was to rank these clusters, and the last step was an evaluation of suppliers. Concerning the recent SC evaluation models, sustainability concepts are receiving increasing attention. To evaluate automotive manufacturing industry, Khan et al. (2018) defined several sustainability performance factors. The authors applied a hybrid Fuzzy Shannon Entropy method to rank suppliers in terms of social, environmental, and economic criteria. dos Santos et al. (2019) made a literature survey and defined a set of environmental criteria, then, a furniture industry was assessed using an Entropy-TOPSIS-F method. In a different work, a set of resilience and sustainability factors was also considered to evaluate the performance of an automotive industry (Ramezankhani et al., 2018: 531-548).

3. METHODOLOGY

In this study, we propose an integrated Two-Step Clustering and IT-2 fuzzy TOPSIS method as represented in Figure 1, here the first three steps refer to the clustering stage and the remaining steps are about assessing stage. First, a predetermined number of features is taken into account as the input (step one in stage one). The aim of the second step in stage one is to decrease the dimension of the matrix involving the distances between all possible pairs of cases. The third step in stage one can be defined as clustering step, here, the sub-clusters generated from the previous step are taken as input. The hierarchical clustering algorithm forms the clusters. The next step in stage two is the identified the performance evaluation criteria. The IT-2 fuzzy TOPSIS method is applied to each cluster in the second step in the second stage. Finally, in step 3 the companies are sorted in terms of their ranks. A detailed description of these steps is explained in the following subsections.

3.1. The Two-Step CA

The CA is a statistical technique that divides data into meaningful and useful sub-groups based on variables. Clustering is widely used in a variety of fields such as biology, psychology, medicine and other social sciences, business, data mining, statistics, and machine learning. (Boley et al., 1999: 329-341; Matas and Kittler 1995: 162-173; Petrakis and Faloutsos, 1997: 435-447; Tan et al., 2005: 769). The objective of CA is to make the instances within a group similar to one another and different from the instances in other groups. Greater similarity (or difference) means better (or more distinct) clustering results (Tan et al., 2005: 769). In the CA, the Two-Step clustering method is chosen for analysis that can handle not only large data, but also continuous and categorical variables/attributes. Moreover, it automatically guarantees an optimum number of clusters with data is not necessary to be normally distributed. In the present study, the considered data sets have an arbitrarily-shaped clusters, i.e. scattering in irregular patterns. For this reason we used Two-Step CA which employs a hierarchical agglomerative method (Madhukumar and Santhiyakumari, 2015: 475-479; Panda et al., 2012: 451-460; Zeynel and Figen, 2015: 13-23).

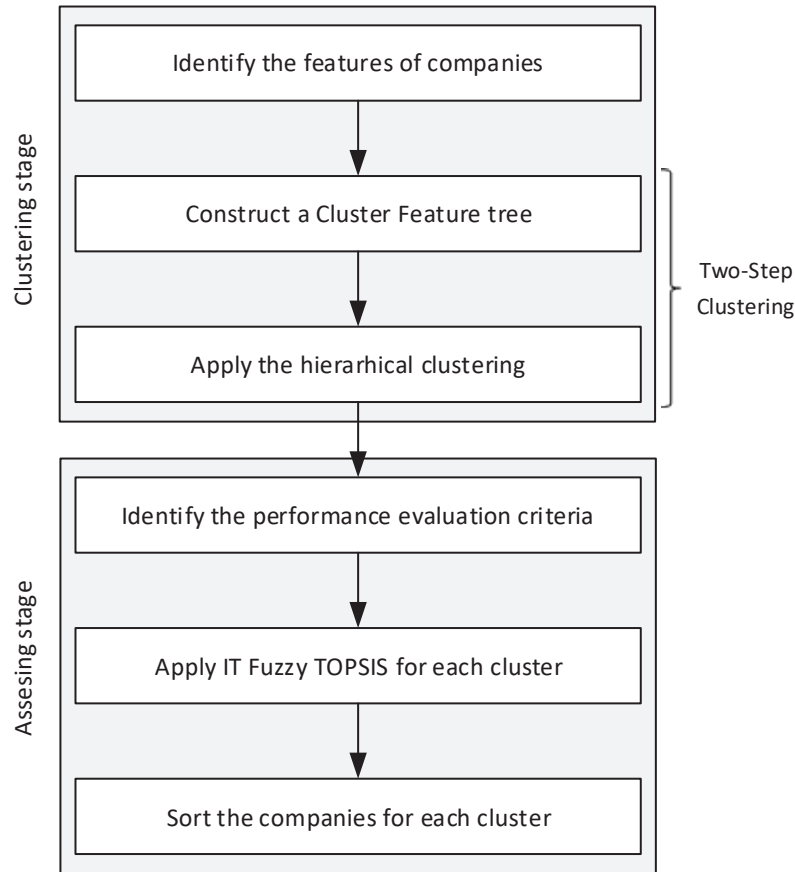

Figure 1. The procedure of the proposed method

In the Two-Step clustering method, we first begin with the construction of a Cluster Feature (CF) tree. An algorithm scans each case successively, then determines whether each successive case should be added to a previously existing cluster or should form a new one based upon the distance (similarity) criterion. A cluster that comprises of multiple cases contains a summary of variable information about those cases. The advantage of the CF is proposing an efficient representation of cases due to the fact that it occupies less memory. Hence, the CF tree decreases the dimension of the problem (Chiu et al., 2001: 263-268; Michailidou et al., 2009: 163-177).

The cases are assigned into pre-clusters in the first step, and these pre-clusters are act as a single case in the second step. A hierarchical algorithm is used to progressively receive the pre-clusters from the larger clusters in the second step. The advantage of this algorithm is that does not to require the number of clusters in advance. The initial step of the Two-Step clustering makes hierarchical clustering fast for large datasets. The Schwarz Bayesian Criterion (BIC) or the Akaike Information Criterion (AIC) is employed to determine the number of clusters by taking into account the lowest information criterion measure (BIC or AIC) and the highest ratio of distance measures (Chiu et al., 2001: 263-268; Satish and Bharadhwaj, 2010: 5-15; Zhang et al., 1996: 103-114). Here, BIC is used as a clustering criterion measure.

In the Two-Step clustering process, the Log-likelihood function is used as a distance measure to handle both continuous and categorical variables. It is a probability-based distance between clusters and is connected with a decrease in its value. While calculating this function, it is assumed that all the variables are independent, the continuous variables have a normal distribution and the categorical variables have a multinomial distribution.

3.2. IT2-FSSs

In many of the real-world applications, DMs evaluate the alternatives depending on different qualitative and quantitative criteria. It is obvious that an exact relative crisp scale may not be used during some decision making

procedures. In our study qualitative criteria are expressed by using a fuzzy linguistic approach which depends on Fuzzy set theory presented by Zadeh (1965). However, experts and DMs face difficulties in expressing their preferences using a fuzzy membership function of type-1 fuzzy sets (T1-FSs). Hence, linguistic interval scales are employed for this purpose. Wu (2013) proposed the IT2-FSs scale since it provides more flexibility to express uncertainties than T1-FSs (Gong et al., 2017: 1891-1902). In addition, IT2-FSs have a larger length of interval than T1-FSs, thus increasing the ability to capture uncertainties during the information gathering process. The basic definitions that are used in IT2-FSs theory are given in Appendix A.

3.3. IT2 Fuzzy TOPSIS

TOPSIS presented by Hwang and Yoon (1981), is one of the popular MCDM methods and depends on the principle that the selected alternative should be the nearest distance to the positive ideal solution, meanwhile the farthest to the negative ideal solution. Although the performance ratings and the weights of the attributes were initially defined as crisp values, the TOPSIS was extended to the fuzzy environment (C. T. Chen, 2000: 1-9). A fuzzy version of the TOPSIS method, depending on fuzzy arithmetic operations, was proposed by Triantaphyllou and Lin (1996). Furthermore, some methods (Fu, 2008: 145-149; Hwang and Yoon, 1981; C.-J. Lin and Wu, 2008: 205-213; Shyi-Ming, 1988: 1012-1016; Tsabadze, 2006: 1346-1361; T.-C. Wang and Chang, 2007: 870-880; Y.-M. Wang and Parkan, 2005: 331-346, 2006: 1333-1345; Yager and Xu, 2006: 1393-1402) have been presented for handling multi criteria group decision-making based on T1-FSs (Zadeh, 1965: 338-353). S.-M. Chen and Lee (2010) developed TOPSIS for fuzzy multiple attributes group decision making based on the IT2-FSs (Mendel et al., 2006: 808-821).

In this section, the TOPSIS method which was extended to the fuzzy multiple group decision making based on IT2-FSs is employed in our solution approach. It is supposed that there is a set F of attributes where $F = \{f_1, f_2, \dots, f_m\}$, and there are k decision makers D_1, D_2, \dots, D_k . The set F of attributes consists of F_1 and F_2 , which correspond to the set of benefit and cost attributes/criteria, respectively. The proposed approach is as follow:

Step 1. Construct the decision matrix Y_p of the criteria of the pth decision-maker and construct the average decision matrix \bar{Y} , respectively, via the formulas below:

$$Y_p = (\tilde{v}_i^p)_{1 \times m} = \begin{bmatrix} \tilde{v}_1^p & \tilde{v}_2^p & \dots & \tilde{v}_m^p \end{bmatrix} \quad (1)$$

$$\bar{Y} = (\tilde{v}_i)_{1 \times m}, \quad \tilde{v}_i = \frac{\tilde{v}_i^1 \oplus \tilde{v}_i^2 \oplus \dots \oplus \tilde{v}_i^k}{k} \quad (2)$$

where \tilde{v}_i is an IT2-FSs, ($1 \leq i \leq m$), $1 \leq p \leq k$ and k denotes the number of decision-makers.

Step 2. Calculate the rank of the IT2-FSs ($Rank(\tilde{v}_i)$) for each cluster via the formula in Appendix A, and construct the ranking decision matrix \bar{Y}^* ,

$$\bar{Y}^* = (Rank(\tilde{v}_i))_{m \times 1} \quad (3)$$

where ($1 \leq i \leq m$).

Step 3. Sort the values of ranks in a descending order within the clusters.

4. EVALUATION OF SC PERFORMANCE

The data used in the present study is obtained from a questionnaire, through which the SC performance of the companies (in Ankara) is evaluated in terms of manufacturing and service. The questionnaire was answered by 133 companies and consisted of 34 criteria designed for assessment. The set of evaluation criteria was

determined based on the most considered topics in the literature which are quality, price, delivery, service, flexibility, technology, performance, technique, distance, finance, risk, relations, innovation, profile, and facility (Akyuz and Erkan, 2010: 5137-5155; Angappa Gunasekaran and Kobu, 2007: 2819-2840; W. Ho et al., 2010: 16-24). Each company that answered the questionnaire also has its own features, by whose utilization we gathered certain attributes during the initial step of the research. The features are as follows: the type of company, number of staff, number of suppliers, amount of exportation, use of ERP software and Documents Management System (DMS), use of manufacturing technology, and being a family business.

In order to group the companies, the aforementioned features were transformed to ten attributes to be used as input variables. Using the Two-Step CA, three clusters are formed by means of an SPSS software. Clusters 1, 2, and 3 consist of 21, 57, and 47 companies, and the distribution of these takes up 21.8%, 42.9%, and 35.3% of all the companies, respectively. When results are further examined, the following conclusions are reached in terms of each cluster. The distribution of companies in Cluster 1 has 21 manufacturing, 4 service, and 4 manufacturing-service industries. Cluster 2 is the largest cluster, where most of the members deal with manufacturing. Only 4 companies in this cluster are operating in both (manufacturing and service) industries. Cluster 3 is composed of 35.3% of the total respondents, and the members of this group work only in the service sector. The importance of input variables is indicated in Figure 2. Manufacturing has been found to have the highest importance, and followed by service. The feature of being a family business has not been found as important as the others during the clustering process.

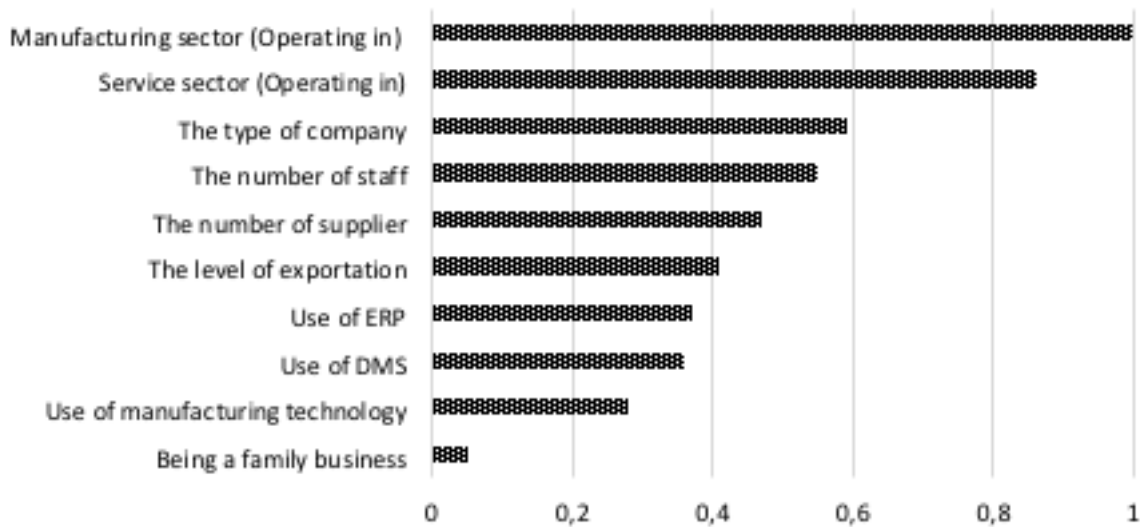

Figure 2: The Importance of the features

After segmentation of the companies into manufacturing and service sectors, depending on some of the features with Two-Step CA, the next step is to sequence these companies within the clusters via TOPSIS based on IT2 FSs.

The evaluations of the criteria were made by the DMs. Table 1 illustrates the linguistic terms and corresponding IT2 FSs. A seven-point linguistic scale was used in this study. However, a different number of linguistic variables and trapezoidal IT-2 fuzzy scales were proposed by (Celik and Akyuz, 2018: 371-381; Kahraman et al., 2014: 48-57; Zamri et al., 2015: 1-9).

Table 1: Linguistic terms of the criteria and their corresponding IT2-FSs

Linguistic terms	IT2-FSs
Very Low (VL)	((0, 0, 0, 0.1; 1, 1), (0, 0, 0, 0.05; 0.9, 0.9))
Low (L)	((0, 0.1, 0.1, 0.3; 1, 1), (0.05, 0.1, 0.1, 0.2; 0.9, 0.9))
Medium Low (ML)	((0.1, 0.3, 0.3, 0.5; 1, 1), (0.2, 0.3, 0.3, 0.4; 0.9, 0.9))
Medium (M)	((0.3, 0.5, 0.5, 0.7; 1, 1), (0.4, 0.5, 0.5, 0.6; 0.9, 0.9))
Medium High (MH)	((0.5, 0.7, 0.7, 0.9; 1, 1), (0.6, 0.7, 0.7, 0.8; 0.9, 0.9))
High (H)	((0.7, 0.9, 0.9, 1; 1, 1), (0.8, 0.9, 0.9, 0.95; 0.9, 0.9))
Very High (VH)	((0.9, 1, 1, 1; 1, 1), (0.95, 1, 1, 1; 0.9, 0.9))

Initially, the decision matrices of the criteria were constructed and, then, the average decision matrices were calculated for each cluster based on Eq. (1-2). The average decision matrices are summarized in Table 2 for Cluster 1, and in Appendix B for Clusters 2 and 3. The ranking values were calculated based on the rank formula in Appendix A. For , rank calculation is shown below (Eq. 4), and the results of the ranking values are summarized in Table 2 for Cluster 1.

$$\begin{aligned}
 Rank(\tilde{v}_1) &= M_1(\tilde{v}_1^U) + M_1(\tilde{v}_1^L) + M_2(\tilde{v}_1^U) + M_2(\tilde{v}_1^L) + M_3(\tilde{v}_1^U) + M_3(\tilde{v}_1^L) \\
 &\quad - \frac{1}{4}(S_1(\tilde{v}_1^U) + S_1(\tilde{v}_1^L) + S_2(\tilde{v}_1^U) + S_2(\tilde{v}_1^L) + S_3(\tilde{v}_1^U) + S_3(\tilde{v}_1^L)) \\
 &\quad + S_4(\tilde{v}_1^U) + S_4(\tilde{v}_1^L) + H_1(\tilde{v}_1^U) + H_1(\tilde{v}_1^L) + H_2(\tilde{v}_1^U) + H_2(\tilde{v}_1^L) \\
 &= 0.79 + 0.83 + 0.87 + 0.87 + 0.92 + 0.89 \\
 &\quad - \frac{1}{4}(0.11 + 0.06 + 0 + 0 + 0.1 + 0.03 + 0.11 + 0.05) \\
 &\quad + 1 + 0.9 + 1 + 0.9 = 8.88
 \end{aligned} \tag{4}$$

In the same way, we can obtain the rest of the calculation results for clusters (in Appendix B). The ranking results of calculations for high and low performance companies with respect to each cluster are illustrated in Table 3 in a descending order. Furthermore, the distribution of each cluster with respect to the range of the ranking results is shown in Table 4.

When Table 3 is further investigated, companies 22, 7, and 99 have the highest ranking, while companies 82, 83, and 81 have the lowest ranking within Clusters 1, 2, and 3, respectively. Cluster 1 comprises mostly high rank companies, although Cluster 2 and 3 mostly cover a ranking value between 7 and 8. The structure of Cluster 1 has some similarities to Cluster 2 with respect to some of the features. However, the members of Cluster 2 have lower performance than Cluster 1. Moreover, Cluster 3 consisting of service companies, and Cluster 2 consisting of manufacturing companies have nearly the same distribution according to the ranking in Table 4.

5. DISCUSSION

The results with the ranking values show that each cluster has different characteristics and capabilities. Cluster 1, comprising mostly joint-stock companies, is characterized by having a higher level of exportation, employing a higher number of employees, and utilizing ERP software. The members of Cluster 1 benefitted from manufacturing technologies and all the members have DMSs. Cluster 2 is the largest cluster, comprising 42.9% of the total companies. Most of the members deal with manufacturing and 4 companies operate in both industries (manufacturing and service), the level of exportation is lower than Cluster 1, and limited-liability companies are dominant. All the members utilize technological machines, tools, etc., and the number of employees is nearly the same as in Cluster 3. Most of the members of Cluster 2 use DMSs, while most companies do not make use of ERP. Cluster 3 is composed of 35.3% of the total respondents, and the members of this group work only in the service sector. Nearly none of the companies in Cluster 3 deal with exporting, and they are mostly limited-liability companies. More than half of the members of Cluster 3 do not employ DMSs and ERP. More than half of the members run family businesses.

Table 2: The ranking decision matrix for Cluster 1

Company	The average decisions values of the criteria	Ranking Values
Comp.10	((0.71,0.87,0.87,0.96;1.00,1.00), (0.79,0.87,0.87,0.92;0.90,0.90))	8.88
Comp.22	((0.88,0.99,0.99,1.00;1.00,1.00), (0.93,0.99,0.99,0.99;0.90,0.90))	9.60
Comp.27	((0.68,0.84,0.84,0.93;1.00,1.00), (0.76,0.84,0.84,0.89;0.90,0.90))	8.69
Comp.28	((0.65,0.83,0.83,0.94;1.00,1.00), (0.74,0.83,0.83,0.88;0.90,0.90))	8.59
Comp.29	((0.66,0.83,0.83,0.92;1.00,1.00), (0.75,0.83,0.83,0.88;0.90,0.90))	8.61
Comp.30	((0.63,0.81,0.81,0.93;1.00,1.00), (0.72,0.81,0.81,0.87;0.90,0.90))	8.51
Comp.31	((0.65,0.83,0.83,0.93;1.00,1.00), (0.74,0.83,0.83,0.88;0.90,0.90))	8.59
Comp.32	((0.76,0.89,0.89,0.93;1.00,1.00), (0.83,0.89,0.89,0.91;0.90,0.90))	9.00
Comp.33	((0.61,0.80,0.80,0.93;1.00,1.00), (0.71,0.80,0.80,0.87;0.90,0.90))	8.43
Comp.46	((0.80,0.93,0.93,0.97;1.00,1.00), (0.86,0.93,0.93,0.95;0.90,0.90))	9.22
Comp.47	((0.67,0.82,0.82,0.91;1.00,1.00), (0.74,0.82,0.82,0.87;0.90,0.90))	8.57
Comp.48	((0.44,0.61,0.61,0.76;1.00,1.00), (0.53,0.61,0.61,0.69;0.90,0.90))	7.32
Comp.49	((0.57,0.76,0.76,0.90;1.00,1.00), (0.66,0.76,0.76,0.83;0.90,0.90))	8.17
Comp.50	((0.54,0.68,0.68,0.79;1.00,1.00), (0.61,0.68,0.68,0.74;0.90,0.90))	7.77
Comp.60	((0.42,0.62,0.62,0.81;1.00,1.00), (0.52,0.62,0.62,0.71;0.90,0.90))	7.34
Comp.65	((0.83,0.96,0.96,0.99;1.00,1.00), (0.89,0.96,0.96,0.98;0.90,0.90))	9.41
Comp.68	((0.42,0.62,0.62,0.80;1.00,1.00), (0.52,0.62,0.62,0.71;0.90,0.90))	7.34
Comp.71	((0.80,0.94,0.94,0.99;1.00,1.00), (0.87,0.94,0.94,0.97;0.90,0.90))	9.30
Comp.82	((0.26,0.46,0.46,0.65;1.00,1.00), (0.36,0.46,0.46,0.55;0.90,0.90))	6.37
Comp.84	((0.33,0.52,0.52,0.71;1.00,1.00), (0.43,0.52,0.52,0.62;0.90,0.90))	6.78
Comp.85	((0.42,0.62,0.62,0.78;1.00,1.00), (0.52,0.62,0.62,0.70;0.90,0.90))	7.33
Comp.105	((0.84,0.96,0.96,0.99;1.00,1.00), (0.90,0.96,0.96,0.98;0.90,0.90))	9.43
Comp.110	((0.84,0.96,0.96,0.99;1.00,1.00), (0.90,0.96,0.96,0.98;0.90,0.90))	9.43
Comp.113	((0.84,0.96,0.96,0.99;1.00,1.00), (0.90,0.96,0.96,0.98;0.90,0.90))	9.43
Comp.115	((0.54,0.73,0.73,0.89;1.00,1.00), (0.63,0.73,0.73,0.81;0.90,0.90))	7.99
Comp.123	((0.84,0.96,0.96,0.99;1.00,1.00), (0.90,0.96,0.96,0.98;0.90,0.90))	9.43
Comp.124	((0.84,0.96,0.96,0.99;1.00,1.00), (0.90,0.96,0.96,0.98;0.90,0.90))	9.43
Comp.131	((0.84,0.96,0.96,0.99;1.00,1.00), (0.90,0.96,0.96,0.98;0.90,0.90))	9.43
Comp.132	((0.84,0.96,0.96,0.99;1.00,1.00), (0.90,0.96,0.96,0.98;0.90,0.90))	9.43

Table 3: Sequence of high-low performed companies within clusters

Company	Ranking Values	Cluster	Company	Ranking Values	Cluster	Company	Ranking Values	Cluster
Comp.22	9.6	1	Comp.7	9.51	2	Comp.99	9.43	3
Comp.105	9.43	1	Comp.8	9.15	2	Comp.102	9.43	3
Comp.110	9.43	1	Comp.19	9.15	2	Comp.103	9.43	3
Comp.113	9.43	1	Comp.12	9.08	2	Comp.104	9.43	3
Comp.123	9.43	1	Comp.5	8.96	2	Comp.111	9.43	3
⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮
Comp.68	7.34	1	Comp.70	7.34	2	Comp.90	6.88	3
Comp.85	7.33	1	Comp.63	7.27	2	Comp.73	6.88	3
Comp.48	7.32	1	Comp.34	6.78	2	Comp.89	6.33	3
Comp.84	6.78	1	Comp.24	6.71	2	Comp.88	6.01	3
Comp.82	6.37	1	Comp.83	6.51	2	Comp.81	5.42	3

Table 4: Distribution of clusters

Ranking Results	Cluster 1		Cluster 2		Cluster 3	
9-10	12	41.38%	4	7.02%	8	17.02%
8-9	9	31.03%	17	29.82%	10	21.28%
7-8	6	20.69%	33	57.89%	24	51.06%
6-7	2	6.90%	3	5.26%	4	8.51%
5-6	-		-		1	2.13%

Although the members of Clusters 1 and 2 operate in the manufacturing sector, the outcome of these clusters is different when the results are further investigated based on the integrated Two-Step CA IT2 Fuzzy TOPSIS approach. It is obvious that the members of Cluster 1 performed very well because of utilizing ERP, having a higher level of exportation, and employing more staff. In terms of comparing manufacturing and service, companies with lower performance have the opportunity to compare themselves and to set strategic goals for the medium-term and long-term. Companies with higher levels of performance in Cluster 1 serve as a road map for rival as regards issues such as increasing the level of exportation, employing more staff, and utilizing technological machines, tools and the appropriate ERP software for the future.

When the members of Cluster 2 and 3 are considered as components of SC, their low performances may affect the whole SC performance negatively. Within these two clusters, those with a score 7 or 8 are able to investigate their current status so as to increase not only effective and competitiveness, but also their entire SC performance.

6. CONCLUSION

In this study, an integrated approach for the SC performance evaluation was proposed by employing the Two-Step CA and TOPSIS based on IT2-FSs. The proposed approach was applied to the real-world case (in Ankara, the capital of Turkey). Firstly, a survey is conducted with 133 companies operating in both manufacturing and service industries. Then, the Two-Step CA was used for the utilization of the qualitative and quantitative features of the companies which were segmented into three clusters. After the manufacturing and service sectors were clustered, the IT2-FSs TOPSIS method was used to rank each cluster depending on the 34 criteria. Therefore, after applying the IT2 Fuzzy TOPSIS method, the performances of the clusters were evaluated and the companies were sequenced from the best to the worst.

SCM is a vital factor for companies to be competitive and innovative, and maintain a sustainable growth; therefore, it should be considered as a whole. The results of the proposed study demonstrate some valuable insights about sectors. At the micro-level, the low-performance companies have the opportunity to benchmark themselves. In order to take more advantage from SC, collaboration, and integration of high performance companies are a necessity for achieving better results at the macro-level. The proposed integrated methodology is recommended not only for a homogenous segmentation, but also in the SC performance evaluation processes.

As for limitation, the lack of data related to different years was an obstacle for our study to observe the improvement trend/phase of the clusters and companies. If our obtained data had covered different years, the estimation of future SC performance could have been carried out as a predictive analysis. Moreover, it is obvious that not being able to deal with all sectors such as financial, healthcare, entertainment, etc. prevents us from having a perspective of other sectors.

As a future research, we can apply the proposed method to aforementioned missing industries. Taking into account the interdependencies among the criteria may also affect the results. Different MCDMs can be used to evaluate the interdependency among the criteria for further research. In addition, it could be interesting to deal with a series of bench markings, such as considering different cities, regions, and countries.

REFERENCES

- Ahi, P., and Searcy, C. (2015). "Assessing sustainability in the supply chain: A triple bottom line approach". *Applied Mathematical Modelling*, 39(10), 2882-2896.
- Akman, G. (2015). "Evaluating suppliers to include green supplier development programs via fuzzy c-means and VIKOR methods". *Computers & Industrial Engineering*, 86, 69-82.
- Akyuz, G. A., and Erkan, T. E. (2010). "Supply chain performance measurement: a literature review". *International Journal of Production Research*, 48(17), 5137-5155.
- Bai, C. G., Dhavale, D., and Sarkis, J. (2014). "Integrating Fuzzy C-Means and TOPSIS for performance evaluation: An application and comparative analysis". *Expert Systems with Applications*, 41(9), 4186-4196.
- Bernardes, E. S., and Zsidisin, G. A. (2008). "An examination of strategic supply management benefits and performance implications". *Journal of Purchasing and Supply Management*, 14(4), 209-219.
- Boley, D., Gini, M., Gross, R., Han, E.-H. S., Hastings, K., Karypis, G., Kumar, V., Mobasher, B., and Moore, J. (1999). "Partitioning-Based Clustering for Web Document Categorization". *Decision Support Systems*, 27, 329-341.
- Boran, F. E., Genc, S., Kurt, M., and Akay, D. (2009). "A multi-criteria intuitionistic fuzzy group decision making for supplier selection with TOPSIS method". *Expert Systems with Applications*, 36(8), 11363-11368.
- Bottani, E., and Rizzi, A. (2008). "An adapted multi-criteria approach to suppliers and products selection - An application oriented to lead-time reduction". *International Journal of Production Economics*, 111(2), 763-781.
- Buyukozkan, G., and Cifci, G. (2012). "A novel hybrid MCDM approach based on fuzzy DEMATEL, fuzzy ANP and fuzzy TOPSIS to evaluate green suppliers". *Expert Systems with Applications*, 39(3), 3000-3011.
- Celik, E., and Akyuz, E. (2018). "An interval type-2 fuzzy AHP and TOPSIS methods for decision-making problems in maritime transportation engineering: The case of ship loader". *Ocean Engineering*, 155, 371-381.
- Chan, F. T. S. (2003). "Performance Measurement in a Supply Chain". *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 21(7), 534-548.
- Che, Z. H., and Wang, H. S. (2010). "A hybrid approach for supplier cluster analysis". *Computers & Mathematics with Applications*, 59(2), 745-763.
- Chen, C. T. (2000). "Extensions of the TOPSIS for group decision-making under fuzzy environment". *Fuzzy Sets and Systems*, 114(1), 1-9.
- Chen, C. T., Lin, C. T., and Huang, S. F. (2006). "A fuzzy approach for supplier evaluation and selection in supply chain management". *International Journal of Production Economics*, 102(2), 289-301.
- Chen, S.-M., and Lee, L.-W. (2010). "Fuzzy multiple attributes group decision-making based on the interval type-2 TOPSIS method". *Expert Systems with Applications*, 37(4), 2790-2798.
- Chiu, T., Fang, D., Chen, J., Wang, Y., and Jeris, C. (2001). "A robust and scalable clustering algorithm for mixed type attributes in large database environment". *Paper presented at the Proceedings of the seventh ACM SIGKDD international conference on Knowledge discovery and data mining* San Francisco.
- Ding, H. W., Benyoucef, L., and Xie, X. L. (2005). "A simulation optimization methodology for supplier selection problem". *International Journal of Computer Integrated Manufacturing*, 18(2-3), 210-224.
- Dos Santos, B. M., Godoy, L. P., and Campos, L. M. S. (2019). "Performance evaluation of green suppliers using entropy-TOPSIS-F". *Journal of Cleaner Production*, 207, 498-509.
- Estampe, D., Lamouri, S., Paris, J.-L., and Brahim-Djelloul, S. (2013). "A framework for analysing supply chain performance evaluation models". *International Journal of Production Economics*, 142(2), 247-258.
- Faez, F., Ghodsypour, S. H., and O'Brien, C. (2009). "Vendor selection and order allocation using an integrated fuzzy case-based reasoning and mathematical programming model". *International Journal of Production Economics*, 121(2), 395-408.

- Fu, G. (2008). "A fuzzy optimization method for multicriteria decision making: An application to reservoir flood control operation". *Expert Systems with Applications*, 34(1), 145-149.
- Gencer, C., and Gürpınar, D. (2007). "Analytic network process in supplier selection: A case study in an electronic firm". *Applied Mathematical Modelling*, 31(11), 2475-2486.
- Ghodsypour, S. H., and O'Brien, C. (2001). "The total cost of logistics in supplier selection, under conditions of multiple sourcing, multiple criteria and capacity constraint". *International Journal of Production Economics*, 73(1), 15-27.
- Gong, Y., Yang, S., Dai, L., and Hu, N. (2017). *A new approach for ranking of interval type-2 trapezoidal fuzzy numbers* (Vol. 32).
- Gunasekaran, A., and Kobu, B. (2007). "Performance measures and metrics in logistics and supply chain management: a review of recent literature (1995–2004) for research and applications". *International Journal of Production Research*, 45(12), 2819-2840.
- Gunasekaran, A., Patel, C., and McGaughey, R. E. (2004). "A framework for supply chain performance measurement". *International Journal of Production Economics*, 87(3), 333-347.
- Gunasekaran, A., Williams, H. J., and McGaughey, R. E. (2005). "Performance measurement and costing system in new enterprise". *Technovation*, 25(5), 523-533.
- Guo, X., Yuan, Z., and Tian, B. (2009). "Supplier selection based on hierarchical potential support vector machine". *Expert Systems with Applications*, 36(3, Part 2), 6978-6985.
- Heckmann, I., Comes, T., and Nickel, S. (2015). "A critical review on supply chain risk – Definition, measure and modeling". *Omega*, 52, 119-132.
- Heidarzade, A., Mandavi, I., and Mandavi-Amiri, N. (2016). "Supplier selection using a clustering method based on a new distance for interval type-2 fuzzy sets: A case study". *Applied Soft Computing*, 38, 213-231.
- Ho, C.-J. (2007). "Measuring system performance of an ERP-based supply chain". *International Journal of Production Research*, 45(6), 1255-1277.
- Ho, W., Xu, X. W., and Dey, P. K. (2010). "Multi-criteria decision making approaches for supplier evaluation and selection: A literature review". *European Journal of Operational Research*, 202(1), 16-24.
- Hong, G. H., Park, S. C., Jang, D. S., and Rho, H. M. (2005). "An effective supplier selection method for constructing a competitive supply-relationship". *Expert Systems with Applications*, 28(4), 629-639.
- Hwang, C.-L., and Yoon, K. (1981). *Multiple attributes decision making methods and applications*. Berlin: Springer-Verlag Berlin Heidelberg.
- Kahraman, C., Öztayşi, B., Uçal Sarı, İ., and Turanoğlu, E. (2014). "Fuzzy analytic hierarchy process with interval type-2 fuzzy sets". *Knowledge-Based Systems*, 59, 48-57.
- Khan, S. A., Kusi-Sarpong, S., Arhin, F. K., and Kusi-Sarpong, H. (2018). "Supplier sustainability performance evaluation and selection: A framework and methodology". *Journal of Cleaner Production*, 205, 964-979.
- Kirytopoulos, K., Leopoulos, V., and Voulgaridou, D. (2008). "Supplier selection in pharmaceutical industry: An analytic network process approach". *Benchmarking: An International Journal*, 15(4), 494-516.
- Li-Wei, L., and Shyi-Ming, C. (2008, 12-15 July 2008). "Fuzzy multiple attributes group decision-making based on the extension of TOPSIS method and interval type-2 fuzzy sets". *Paper presented at the Machine Learning and Cybernetics, 2008 International Conference on*.
- Li, S., Ragu-Nathan, B., Ragu-Nathan, T. S., and Subba Rao, S. (2006). "The impact of supply chain management practices on competitive advantage and organizational performance". *Omega*, 34(2), 107-124.
- Lima-Junior, F. R., and Carpinetti, L. C. R. (2017). "Quantitative models for supply chain performance evaluation: A literature review". *Computers & Industrial Engineering*, 113, 333-346.
- Lima Junior, F. R., Osiro, L., and Carpinetti, L. C. R. (2014). "A comparison between Fuzzy AHP and Fuzzy TOPSIS methods to supplier selection". *Applied Soft Computing*, 21, 194-209.

- Lin, C.-J., and Wu, W.-W. (2008). "A causal analytical method for group decision-making under fuzzy environment". *Expert Systems with Applications*, 34(1), 205-213.
- Lin, R. H. (2009). "An integrated FANP-MOLP for supplier evaluation and order allocation". *Applied Mathematical Modelling*, 33(6), 2730-2736.
- Liu, J., Ding, F. Y., and Lall, V. (2000). "Using data envelopment analysis to compare suppliers for supplier selection and performance improvement". *Supply Chain Management: An International Journal*, 5(3), 143-150.
- Madhukumar, S., and Santhiyakumari, N. (2015). "Evaluation of k-Means and fuzzy C-means segmentation on MR images of brain". *The Egyptian Journal of Radiology and Nuclear Medicine*, 46(2), 475-479.
- Martin, P. R., and Patterson, J. W. (2009). "On measuring company performance within a supply chain". *International Journal of Production Research*, 47(9), 2449-2460.
- Matas, J., and Kittler, J. (1995). "Spatial and Feature Space Clustering: Applications in Image Analysis". *Paper presented at the CAIP Computer Analysis of Images and Patterns*.
- Mendel, J. M., John, R. I., and Feilong, L. (2006). "Interval Type-2 Fuzzy Logic Systems Made Simple". *Fuzzy Systems, IEEE Transactions on*, 14(6), 808-821.
- Michailidou, C., Maheras, P., Arseni-Papadimitriou, A., Kolyva-Machera, F., and Anagnostopoulou, C. (2009). "A study of weather types at Athens and Thessaloniki and their relationship to circulation types for the cold-wet period, part I: two-step cluster analysis". *Theoretical and Applied Climatology*, 97(1-2), 163-177.
- Mokhtarian, M. N., and Hadi-Vencheh, A. (2012). "A new fuzzy TOPSIS method based on left and right scores: An application for determining an industrial zone for dairy products factory". *Applied Soft Computing*, 12(8), 2496-2505.
- Panda, S., Sahu, S., Jena, P., and Chattopadhyay, S. (2012). "Comparing Fuzzy-C Means and K-Means Clustering Techniques: A Comprehensive Study", Berlin, Heidelberg.
- Peric, T., Babic, Z., and Veza, I. (2013). "Vendor selection and supply quantities determination in a bakery by AHP and fuzzy multi-criteria programming". *International Journal of Computer Integrated Manufacturing*, 26(9), 816-829.
- Petrakis, E. G. M., and Faloutsos, C. (1997). "Similarity Searching in Medical Image Databases". *IEEE TRANSACTIONS ON KNOWLEDGE AND DATA ENGINEERING*, 9(3), 435-447.
- Ramezankhani, M. J., Torabi, S. A., and Vahidi, F. (2018). "Supply chain performance measurement and evaluation: A mixed sustainability and resilience approach". *Computers & Industrial Engineering*, 126, 531-548.
- Rezaei, J., and Ortt, R. (2012). "A multi-variable approach to supplier segmentation". *International Journal of Production Research*, 50(16), 4593-4611.
- Rezaei, J., and Ortt, R. (2013). "Multi-criteria supplier segmentation using a fuzzy preference relations based AHP". *European Journal of Operational Research*, 225(1), 75-84.
- Rezaei, J., and Ortt, R. (2013). "Supplier segmentation using fuzzy logic". *Industrial Marketing Management*, 42(4), 507-517.
- Saen, R. F. (2007). "Suppliers selection in the presence of both cardinal and ordinal data". *European Journal of Operational Research*, 183(2), 741-747.
- Satish, S. M., and Bharadhwaj, S. (2010). "Information search behaviour among new car buyers: A two-step cluster analysis". *IIMB Management Review*, 22(1-2), 5-15.
- Shemshadi, A., Shirazi, H., Toreihi, M., and Tarokh, M. J. (2011). "A fuzzy VIKOR method for supplier selection based on entropy measure for objective weighting". *Expert Systems with Applications*, 38(10), 12160-12167.
- Shyi-Ming, C. (1988). "A new approach to handling fuzzy decision-making problems". *Systems, Man and Cybernetics, IEEE Transactions on*, 18(6), 1012-1016.
- Talluri, S., and Narasimhan, R. (2003). "Vendor evaluation with performance variability: A max-min approach". *European Journal of Operational Research*, 146(3), 543-552.
- Tam, M. C. Y., and Tummala, V. M. R. (2001). "An application of the AHP in vendor selection of a telecommunications system". *Omega-International Journal of Management Science*, 29(2), 171-182.

- Tan, P.-N., Steinbach, M., and Kumar, V. (2005). *Introduction to Data Mining* Pearson.
- Triantaphyllou, E., and Lin, C.-T. (1996). "Development and evaluation of five fuzzy multiattribute decision-making methods". *International Journal of Approximate Reasoning*, 14(4), 281-310.
- Tsabadze, T. (2006). "A method for fuzzy aggregation based on group expert evaluations". *Fuzzy Sets and Systems*, 157(10), 1346-1361.
- Wang, T.-C., and Chang, T.-H. (2007). "Application of TOPSIS in evaluating initial training aircraft under a fuzzy environment". *Expert Systems with Applications*, 33(4), 870-880.
- Wang, Y.-M., and Parkan, C. (2005). "Multiple attribute decision making based on fuzzy preference information on alternatives: Ranking and weighting". *Fuzzy Sets and Systems*, 153(3), 331-346.
- Wang, Y.-M., and Parkan, C. (2006). "A general multiple attribute decision-making approach for integrating subjective preferences and objective information". *Fuzzy Sets and Systems*, 157(10), 1333-1345.
- Wu, D. (2013). Two Differences Between Interval Type-2 and Type-1 Fuzzy Logic Controllers: Adaptiveness and Novelty. In A. Sadeghian, J. M. Mendel, & H. Tahayori (Eds.), *Advances in Type-2 Fuzzy Sets and Systems: Theory and Applications* (pp. 33-48). New York, NY: Springer New York.
- Yager, R. R., and Xu, Z. (2006). "The continuous ordered weighted geometric operator and its application to decision making". *Fuzzy Sets and Systems*, 157(10), 1393-1402.
- Yao, K., and Liu, C. (2006). "An integrated approach for measuring supply chain performance". *Journal of Modern Accounting and Auditing*, 2(10), 17.
- Zadeh, L. A. (1965). "Fuzzy sets". *Information and Control*, 8(3), 338-353.
- Zamri, N., Naim, S., and Abdullah, L. (2015, 2-5 Aug. 2015). "A new linguistic scale for Interval Type-2 Trapezoidal Fuzzy Number based Multiple Criteria Decision Making method". *Paper presented at the 2015 IEEE International Conference on Fuzzy Systems (FUZZ-IEEE)*.
- Zeynel, C., and Figen, Y. (2015). "Comparison of K-Means and Fuzzy C-Means Algorithms on Different Cluster Structures". *Journal of Agricultural Informatics*, 6, 13-23.
- Zhang, T., Ramakrishnan, R., and Livny, M. (1996). "ACM SIGMOD international conference on Management of data ". *Paper presented at the SIGMOD*.

APPENDIX A.

Definition A.1 (Mendel et al., 2006: 808-821). A type-2 fuzzy set $\tilde{\tilde{A}}$ in universe of discourse X can be represented by type-2 fuzzy membership function $\mu_{\tilde{\tilde{A}}}$ as follows:

$$\tilde{\tilde{A}} = \left\{ (x, u), \mu_{\tilde{\tilde{A}}}(x, u) \mid \forall x \in X, \forall u \in J_x \subseteq [0, 1], 0 \leq \mu_{\tilde{\tilde{A}}} \leq 1 \right\} \tag{A.1}$$

where J_x denotes an interval in $[0, 1]$. Type-2 fuzzy set $\tilde{\tilde{A}}$ also can be represented as follows:

$$\tilde{\tilde{A}} = \int_{x \in X} \int_{u \in J_x} \mu_{\tilde{\tilde{A}}}(x, u) / (x, u) \quad , J_x \subseteq [0, 1] \tag{A.2}$$

where \int denotes the union over all admissible x and u .

Definition A.2 (Mendel et al., 2006: 808-821). Let $\tilde{\tilde{A}}$ be a type-2 fuzzy set in universe of discourse X which is represented by type-2 membership function $\mu_{\tilde{\tilde{A}}}$. $\tilde{\tilde{A}}$ is an IT2-FSSs if all $\mu_{\tilde{\tilde{A}}}(x, u) = 1$. This special case of a type-2 fuzzy set can be represented as follows:

$$\tilde{\tilde{A}} = \int_{x \in X} \int_{u \in J_x} 1 / (x, u) \quad , J_x \subseteq [0, 1] \tag{A.3}$$

Definition A.3 (Mendel et al., 2006: 808-821). The IT2-FSSs $\tilde{\tilde{A}}$, can be represented as $\tilde{\tilde{A}} = (\tilde{A}^u, \tilde{A}^l)$ where \tilde{A}^u , \tilde{A}^l are upper membership function and lower membership function, respectively. Note that \tilde{A}^u and \tilde{A}^l are type-1 fuzzy sets (Figure A.1).

Definition A.4 (S.-M. Chen and Lee, 2010: 2790-2798; Mendel et al., 2006: 808-821). The trapezoidal IT2-FSSs $\tilde{\tilde{A}}$ can be represented as follows:

$$\tilde{\tilde{A}} = \left((\tilde{A}^u, \tilde{A}^l) = (a_1^u, a_2^u, a_3^u, a_4^u; H_1(\tilde{A}^u), H_2(\tilde{A}^u)), (a_1^l, a_2^l, a_3^l, a_4^l; H_1(\tilde{A}^l), H_2(\tilde{A}^l)) \right) \tag{A.4}$$

where a_i^u and a_i^l , ($1 \leq i \leq 4$) are the parameters of a_i^u and a_i^l respectively, and $H_i(\tilde{A}^u)$ and $H_i(\tilde{A}^l)$, ($1 \leq i \leq 2$) denote the membership values of elements a_i^u and a_i^l , ($2 \leq i \leq 3$), respectively, $H_i(\tilde{A}^u) \in [0, 1]$ and $H_i(\tilde{A}^l) \in [0, 1]$, ($1 \leq i \leq 2$) (Figure A.1).

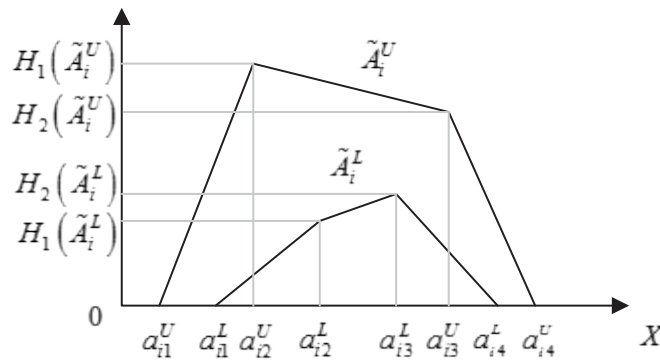

Figure A.1. A trapezoidal IT2-FSSs of (Li-Wei and Shyi-Ming, 2008: 3260-3265)

Definition A.5 (S.-M. Chen and Lee, 2010: 2790-2798). The mathematical operations between two trapezoidal IT2-FSSs

$$\tilde{A}_1 = (\tilde{A}_1^U, \tilde{A}_1^L) = (a_{11}^U, a_{12}^U, a_{13}^U, a_{14}^U; H_1(\tilde{A}_1^U), H_2(\tilde{A}_1^U)), (a_{11}^L, a_{12}^L, a_{13}^L, a_{14}^L; H_1(\tilde{A}_1^L), H_2(\tilde{A}_1^L)) \tag{A.5}$$

and

$$\tilde{A}_2 = (\tilde{A}_2^U, \tilde{A}_2^L) = (a_{21}^U, a_{22}^U, a_{23}^U, a_{24}^U; H_1(\tilde{A}_2^U), H_2(\tilde{A}_2^U)), (a_{21}^L, a_{22}^L, a_{23}^L, a_{24}^L; H_1(\tilde{A}_2^L), H_2(\tilde{A}_2^L)) \tag{A.6}$$

are defined as follows:

Addition operation

$$\begin{aligned} \tilde{A}_1 \oplus \tilde{A}_2 &= (\tilde{A}_1^U, \tilde{A}_1^L) \oplus (\tilde{A}_2^U, \tilde{A}_2^L) \\ &= ((a_{11}^U \oplus a_{21}^U, a_{12}^U \oplus a_{22}^U, a_{13}^U \oplus a_{23}^U, a_{14}^U \oplus a_{24}^U; \min(H_1(\tilde{A}_1^U), H_1(\tilde{A}_2^U)), \min(H_2(\tilde{A}_1^U), H_2(\tilde{A}_2^U))), \\ &\quad (a_{11}^L \oplus a_{21}^L, a_{12}^L \oplus a_{22}^L, a_{13}^L \oplus a_{23}^L, a_{14}^L \oplus a_{24}^L); \min(H_1(\tilde{A}_1^L), H_1(\tilde{A}_2^L)), \min(H_2(\tilde{A}_1^L), H_2(\tilde{A}_2^L))) \end{aligned} \tag{A.7}$$

Multiplication operation

$$\begin{aligned} \tilde{A}_1 \otimes \tilde{A}_2 &= (\tilde{A}_1^U, \tilde{A}_1^L) \otimes (\tilde{A}_2^U, \tilde{A}_2^L) \\ &= ((a_{11}^U \otimes a_{21}^U, a_{12}^U \otimes a_{22}^U, a_{13}^U \otimes a_{23}^U, a_{14}^U \otimes a_{24}^U; \min(H_1(\tilde{A}_1^U), H_1(\tilde{A}_2^U)), \min(H_2(\tilde{A}_1^U), H_2(\tilde{A}_2^U))), \\ &\quad (a_{11}^L \otimes a_{21}^L, a_{12}^L \otimes a_{22}^L, a_{13}^L \otimes a_{23}^L, a_{14}^L \otimes a_{24}^L); \min(H_1(\tilde{A}_1^L), H_1(\tilde{A}_2^L)), \min(H_2(\tilde{A}_1^L), H_2(\tilde{A}_2^L))) \end{aligned} \tag{A.8}$$

Scalar multiplication

$$\begin{aligned} c\tilde{A}_1 &= ((c \times a_{11}^U, c \times a_{12}^U, c \times a_{13}^U, c \times a_{14}^U; \min(H_1(\tilde{A}_1^U), H_1(\tilde{A}_2^U)), \min(H_2(\tilde{A}_1^U), H_2(\tilde{A}_2^U))), \\ &\quad (c \times a_{11}^L, c \times a_{12}^L, c \times a_{13}^L, c \times a_{14}^L; \min(H_1(\tilde{A}_1^L), H_1(\tilde{A}_2^L))) \end{aligned} \tag{A.9}$$

Definition A.6 (S.-M. Chen and Lee, 2010: 2790-2798). The rank of the \tilde{A}_i can be represented as follows:

$$\begin{aligned} Rank(\tilde{A}_i) &= M_1(\tilde{A}_i^U) + M_1(\tilde{A}_i^L) + M_2(\tilde{A}_i^U) + M_2(\tilde{A}_i^L) + M_3(\tilde{A}_i^U) + M_3(\tilde{A}_i^L) \\ &\quad - \frac{1}{4}(S_1(\tilde{A}_i^U) + S_1(\tilde{A}_i^L) + S_2(\tilde{A}_i^U) + S_2(\tilde{A}_i^L) + S_3(\tilde{A}_i^U) + S_3(\tilde{A}_i^L)) \\ &\quad + S_4(\tilde{A}_i^U) + S_4(\tilde{A}_i^L) + H_1(\tilde{A}_i^U) + H_1(\tilde{A}_i^L) + H_2(\tilde{A}_i^U) + H_2(\tilde{A}_i^L) \end{aligned} \tag{A.10}$$

where $M_p(\tilde{A}_i^j)$ is the mean of the elements a_{ip}^j and $a_{i(p+1)}^j$, ($1 \leq p \leq 3$), $S_p(\tilde{A}_i^j)$ is the standard deviation of the elements a_{ip}^j and $a_{i(p+1)}^j$, ($1 \leq q \leq 3$), and $S_4(\tilde{A}_i^j)$ denotes the standard deviation of the elements a_{ip}^j ($1 \leq q \leq 4$).

APPENDIX B.

Table B.1: The ranking decision matrix for Cluster 2

Company	The average decisions values of the criteria	Ranking Values
Comp.1	((0.64,0.81,0.81,0.92;1.00,1.00),(0.73,0.81,0.81,0.86;0.90,0.90))	8.49
Comp.2	((0.63,0.80,0.80,0.92;1.00,1.00),(0.71,0.80,0.80,0.86;0.90,0.90))	8.45
Comp.3	((0.68,0.86,0.86,0.96;1.00,1.00),(0.77,0.86,0.86,0.91;0.90,0.90))	8.76
Comp.4	((0.64,0.80,0.80,0.90;1.00,1.00),(0.72,0.80,0.80,0.85;0.90,0.90))	8.44
Comp.5	((0.72,0.89,0.89,0.97;1.00,1.00),(0.80,0.89,0.89,0.93;0.90,0.90))	8.96
Comp.7	((0.86,0.97,0.97,0.99;1.00,1.00),(0.92,0.97,0.97,0.98;0.90,0.90))	9.51
Comp.8	((0.76,0.92,0.92,0.98;1.00,1.00),(0.84,0.92,0.92,0.95;0.90,0.90))	9.15
Comp.9	((0.46,0.66,0.66,0.85;1.00,1.00),(0.56,0.66,0.66,0.76;0.90,0.90))	7.62
Comp.12	((0.77,0.90,0.90,0.96;1.00,1.00),(0.84,0.90,0.90,0.93;0.90,0.90))	9.08
Comp.14	((0.47,0.67,0.67,0.86;1.00,1.00),(0.57,0.67,0.67,0.76;0.90,0.90))	7.65
Comp.15	((0.44,0.64,0.64,0.81;1.00,1.00),(0.54,0.64,0.64,0.72;0.90,0.90))	7.46
Comp.17	((0.49,0.68,0.68,0.83;1.00,1.00),(0.59,0.68,0.68,0.76;0.90,0.90))	7.72
Comp.18	((0.49,0.67,0.67,0.82;1.00,1.00),(0.58,0.67,0.67,0.75;0.90,0.90))	7.67
Comp.19	((0.76,0.92,0.92,0.98;1.00,1.00),(0.84,0.92,0.92,0.95;0.90,0.90))	9.15
Comp.20	((0.61,0.76,0.76,0.85;1.00,1.00),(0.69,0.76,0.76,0.80;0.90,0.90))	8.20
Comp.21	((0.52,0.66,0.66,0.77;1.00,1.00),(0.59,0.66,0.66,0.72;0.90,0.90))	7.65
Comp.23	((0.73,0.88,0.88,0.95;1.00,1.00),(0.81,0.88,0.88,0.92;0.90,0.90))	8.94
Comp.24	((0.32,0.51,0.51,0.70;1.00,1.00),(0.42,0.51,0.51,0.61;0.90,0.90))	6.71
Comp.25	((0.49,0.67,0.67,0.82;1.00,1.00),(0.58,0.67,0.67,0.75;0.90,0.90))	7.67
Comp.34	((0.36,0.52,0.52,0.67;1.00,1.00),(0.44,0.52,0.52,0.59;0.90,0.90))	6.78
Comp.37	((0.58,0.75,0.75,0.87;1.00,1.00),(0.66,0.75,0.75,0.81;0.90,0.90))	8.14
Comp.39	((0.55,0.71,0.71,0.84;1.00,1.00),(0.63,0.71,0.71,0.78;0.90,0.90))	7.94
Comp.40	((0.68,0.83,0.83,0.91;1.00,1.00),(0.76,0.83,0.83,0.87;0.90,0.90))	8.64
Comp.43	((0.61,0.79,0.79,0.91;1.00,1.00),(0.70,0.79,0.79,0.85;0.90,0.90))	8.34
Comp.44	((0.54,0.72,0.72,0.86;1.00,1.00),(0.63,0.72,0.72,0.79;0.90,0.90))	7.94
Comp.45	((0.74,0.86,0.86,0.90;1.00,1.00),(0.80,0.86,0.86,0.88;0.90,0.90))	8.83
Comp.51	((0.64,0.80,0.80,0.90;1.00,1.00),(0.72,0.80,0.80,0.85;0.90,0.90))	8.44
Comp.52	((0.46,0.66,0.66,0.85;1.00,1.00),(0.56,0.66,0.66,0.75;0.90,0.90))	7.58
Comp.53	((0.43,0.62,0.62,0.80;1.00,1.00),(0.52,0.62,0.62,0.71;0.90,0.90))	7.36
Comp.54	((0.44,0.64,0.64,0.81;1.00,1.00),(0.54,0.64,0.64,0.72;0.90,0.90))	7.46
Comp.55	((0.49,0.67,0.67,0.82;1.00,1.00),(0.58,0.67,0.67,0.75;0.90,0.90))	7.68
Comp.56	((0.42,0.62,0.62,0.81;1.00,1.00),(0.52,0.62,0.62,0.71;0.90,0.90))	7.34
Comp.57	((0.50,0.68,0.68,0.82;1.00,1.00),(0.59,0.68,0.68,0.75;0.90,0.90))	7.70
Comp.58	((0.44,0.64,0.64,0.81;1.00,1.00),(0.54,0.64,0.64,0.72;0.90,0.90))	7.46
Comp.59	((0.48,0.66,0.66,0.81;1.00,1.00),(0.57,0.66,0.66,0.73;0.90,0.90))	7.58
Comp.61	((0.48,0.66,0.66,0.82;1.00,1.00),(0.57,0.66,0.66,0.74;0.90,0.90))	7.61
Comp.62	((0.62,0.82,0.82,0.95;1.00,1.00),(0.72,0.82,0.82,0.88;0.90,0.90))	8.52
Comp.63	((0.42,0.61,0.61,0.78;1.00,1.00),(0.51,0.61,0.61,0.69;0.90,0.90))	7.27
Comp.66	((0.42,0.62,0.62,0.81;1.00,1.00),(0.52,0.62,0.62,0.71;0.90,0.90))	7.34
Comp.69	((0.47,0.66,0.66,0.82;1.00,1.00),(0.56,0.66,0.66,0.74;0.90,0.90))	7.57
Comp.70	((0.42,0.62,0.62,0.81;1.00,1.00),(0.52,0.62,0.62,0.71;0.90,0.90))	7.34

Comp.74	((0.65,0.82,0.82,0.93;1.00,1.00),(0.74,0.82,0.82,0.88;0.90,0.90))	8.57
Comp.75	((0.73,0.88,0.88,0.95;1.00,1.00),(0.81,0.88,0.88,0.92;0.90,0.90))	8.94
Comp.76	((0.49,0.69,0.69,0.84;1.00,1.00),(0.59,0.69,0.69,0.76;0.90,0.90))	7.74
Comp.77	((0.61,0.79,0.79,0.91;1.00,1.00),(0.70,0.79,0.79,0.85;0.90,0.90))	8.39
Comp.78	((0.58,0.77,0.77,0.92;1.00,1.00),(0.68,0.77,0.77,0.85;0.90,0.90))	8.27
Comp.83	((0.31,0.47,0.47,0.64;1.00,1.00),(0.39,0.47,0.47,0.56;0.90,0.90))	6.51
Comp.100	((0.54,0.73,0.73,0.89;1.00,1.00),(0.63,0.73,0.73,0.81;0.90,0.90))	7.99
Comp.106	((0.54,0.73,0.73,0.89;1.00,1.00),(0.63,0.73,0.73,0.81;0.90,0.90))	7.99
Comp.116	((0.54,0.73,0.73,0.89;1.00,1.00),(0.63,0.73,0.73,0.81;0.90,0.90))	7.99
Comp.118	((0.54,0.73,0.73,0.89;1.00,1.00),(0.63,0.73,0.73,0.81;0.90,0.90))	7.99
Comp.121	((0.54,0.73,0.73,0.89;1.00,1.00),(0.63,0.73,0.73,0.81;0.90,0.90))	7.99
Comp.126	((0.54,0.73,0.73,0.89;1.00,1.00),(0.63,0.73,0.73,0.81;0.90,0.90))	7.99
Comp.127	((0.54,0.73,0.73,0.89;1.00,1.00),(0.63,0.73,0.73,0.81;0.90,0.90))	7.99
Comp.128	((0.54,0.73,0.73,0.89;1.00,1.00),(0.63,0.73,0.73,0.81;0.90,0.90))	7.99
Comp.129	((0.54,0.73,0.73,0.89;1.00,1.00),(0.63,0.73,0.73,0.81;0.90,0.90))	7.99
Comp.130	((0.54,0.73,0.73,0.89;1.00,1.00),(0.63,0.73,0.73,0.81;0.90,0.90))	7.99

Table B.2. The ranking decision matrix for Cluster 3

Company	The average decisions values of the criteria	Ranking Values
Comp.6	((0.52,0.69,0.69,0.82;1.00,1.00),(0.60,0.69,0.69,0.76;0.90,0.90))	7.79
Comp.11	((0.80,0.92,0.92,0.96;1.00,1.00),(0.86,0.92,0.92,0.94;0.90,0.90))	9.19
Comp.13	((0.52,0.69,0.69,0.83;1.00,1.00),(0.61,0.69,0.69,0.76;0.90,0.90))	7.81
Comp.16	((0.62,0.81,0.81,0.94;1.00,1.00),(0.71,0.81,0.81,0.88;0.90,0.90))	8.46
Comp.26	((0.59,0.76,0.76,0.86;1.00,1.00),(0.68,0.76,0.76,0.81;0.90,0.90))	8.18
Comp.35	((0.73,0.86,0.86,0.92;1.00,1.00),(0.80,0.86,0.86,0.89;0.90,0.90))	8.85
Comp.36	((0.64,0.80,0.80,0.89;1.00,1.00),(0.72,0.80,0.80,0.85;0.90,0.90))	8.43
Comp.38	((0.64,0.80,0.80,0.90;1.00,1.00),(0.72,0.80,0.80,0.85;0.90,0.90))	8.46
Comp.41	((0.39,0.59,0.59,0.79;1.00,1.00),(0.49,0.59,0.59,0.69;0.90,0.90))	7.19
Comp.42	((0.50,0.68,0.68,0.82;1.00,1.00),(0.59,0.68,0.68,0.75;0.90,0.90))	7.70
Comp.64	((0.76,0.91,0.91,0.98;1.00,1.00),(0.84,0.91,0.91,0.94;0.90,0.90))	9.11
Comp.67	((0.50,0.68,0.68,0.82;1.00,1.00),(0.59,0.68,0.68,0.75;0.90,0.90))	7.70
Comp.72	((0.74,0.90,0.90,0.97;1.00,1.00),(0.82,0.90,0.90,0.94;0.90,0.90))	9.02
Comp.73	((0.34,0.54,0.54,0.73;1.00,1.00),(0.44,0.54,0.54,0.64;0.90,0.90))	6.88
Comp.79	((0.56,0.76,0.76,0.91;1.00,1.00),(0.66,0.76,0.76,0.84;0.90,0.90))	8.20
Comp.80	((0.55,0.75,0.75,0.92;1.00,1.00),(0.65,0.75,0.75,0.84;0.90,0.90))	8.14
Comp.81	((0.16,0.29,0.29,0.45;1.00,1.00),(0.23,0.29,0.29,0.37;0.90,0.90))	5.42
Comp.86	((0.61,0.71,0.71,0.76;1.00,1.00),(0.66,0.71,0.71,0.73;0.90,0.90))	7.94
Comp.87	((0.55,0.74,0.74,0.88;1.00,1.00),(0.64,0.74,0.74,0.81;0.90,0.90))	8.05
Comp.88	((0.24,0.39,0.39,0.55;1.00,1.00),(0.32,0.39,0.39,0.47;0.90,0.90))	6.01
Comp.89	((0.35,0.43,0.43,0.53;1.00,1.00),(0.39,0.43,0.43,0.48;0.90,0.90))	6.33
Comp.90	((0.35,0.54,0.54,0.73;1.00,1.00),(0.44,0.54,0.54,0.64;0.90,0.90))	6.88
Comp.91	((0.57,0.75,0.75,0.90;1.00,1.00),(0.66,0.75,0.75,0.82;0.90,0.90))	8.13
Comp.92	((0.51,0.68,0.68,0.81;1.00,1.00),(0.60,0.68,0.68,0.75;0.90,0.90))	7.72
Comp.93	((0.72,0.87,0.87,0.94;1.00,1.00),(0.80,0.87,0.87,0.91;0.90,0.90))	8.88

Comp.94	((0.42,0.59,0.59,0.75;1.00,1.00),(0.51,0.59,0.59,0.67;0.90,0.90))	7.19
Comp.95	((0.57,0.71,0.71,0.82;1.00,1.00),(0.64,0.71,0.71,0.77;0.90,0.90))	7.95
Comp.96	((0.55,0.67,0.67,0.76;1.00,1.00),(0.61,0.67,0.67,0.71;0.90,0.90))	7.73
Comp.97	((0.49,0.66,0.66,0.80;1.00,1.00),(0.58,0.66,0.66,0.73;0.90,0.90))	7.60
Comp.98	((0.51,0.66,0.66,0.78;1.00,1.00),(0.59,0.66,0.66,0.72;0.90,0.90))	7.63
Comp.99	((0.84,0.96,0.96,0.99;1.00,1.00),(0.90,0.96,0.96,0.98;0.90,0.90))	9.43
Comp.101	((0.54,0.73,0.73,0.89;1.00,1.00),(0.63,0.73,0.73,0.81;0.90,0.90))	7.99
Comp.102	((0.84,0.96,0.96,0.99;1.00,1.00),(0.90,0.96,0.96,0.98;0.90,0.90))	9.43
Comp.103	((0.84,0.96,0.96,0.99;1.00,1.00),(0.90,0.96,0.96,0.98;0.90,0.90))	9.43
Comp.104	((0.84,0.96,0.96,0.99;1.00,1.00),(0.90,0.96,0.96,0.98;0.90,0.90))	9.43
Comp.107	((0.54,0.73,0.73,0.89;1.00,1.00),(0.63,0.73,0.73,0.81;0.90,0.90))	7.99
Comp.108	((0.54,0.73,0.73,0.89;1.00,1.00),(0.63,0.73,0.73,0.81;0.90,0.90))	7.99
Comp.109	((0.54,0.73,0.73,0.89;1.00,1.00),(0.63,0.73,0.73,0.81;0.90,0.90))	7.99
Comp.111	((0.84,0.96,0.96,0.99;1.00,1.00),(0.90,0.96,0.96,0.98;0.90,0.90))	9.43
Comp.112	((0.54,0.73,0.73,0.89;1.00,1.00),(0.63,0.73,0.73,0.81;0.90,0.90))	7.99
Comp.114	((0.54,0.73,0.73,0.89;1.00,1.00),(0.63,0.73,0.73,0.81;0.90,0.90))	7.99
Comp.117	((0.54,0.73,0.73,0.89;1.00,1.00),(0.63,0.73,0.73,0.81;0.90,0.90))	7.99
Comp.119	((0.54,0.73,0.73,0.89;1.00,1.00),(0.63,0.73,0.73,0.81;0.90,0.90))	7.99
Comp.120	((0.54,0.73,0.73,0.89;1.00,1.00),(0.63,0.73,0.73,0.81;0.90,0.90))	7.99
Comp.122	((0.54,0.73,0.73,0.89;1.00,1.00),(0.63,0.73,0.73,0.81;0.90,0.90))	7.99
Comp.125	((0.54,0.73,0.73,0.89;1.00,1.00),(0.63,0.73,0.73,0.81;0.90,0.90))	7.99
Comp.133	((0.54,0.73,0.73,0.89;1.00,1.00),(0.63,0.73,0.73,0.81;0.90,0.90))	7.99

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:04.04.2019 ✓Accepted/Kabul:16.07.2019

DOI:10.30794/pausbed.549482

Araştırma Makalesi/ Research Article

Sayın, M. (2019). "Annie Ernaux'nun Yalın Tutku ve Philippe Sollers'in Sabit Tutku Adlı Romanlarında "Tutku" Nun Anlatısı" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 37, Denizli, s. 161-169.

ANNIE ERNAUX'NUN YALIN TUTKU VE PHILIPPE SOLLERS'İN SABİT TUTKU ADLI ROMANLARINDA "TUTKU" NUN ANLATISI

Mehmet SAYIN*

Özet

"Tutku" (fr. Passion): Son derece yoğun bir enerji yüküne sahip kalıcı duygusal yaşam. Aşk, kin ve cimrilik tüm enerjimizi harekete geçirecek ve davranışlarımızı belirleyecek tutkulardır. Bunlar çoğu kez kişiyi suçluluğa itecek bir güce sahiptirler. (Gürün, 1996: 154) Alıntıda geçen tanım, bu çalışmada ele alınacak iki Fransız romanında farklı kurgusal dizgeler içerisinde okura sunulan "Tutku" nun genel görünümüyle örtüşmektedir. "Takınak" (fr. obsession) olarak da adlandırılabilen "Tutku" kavramının, bu romanların anlatıcı-kahramanlarının kalıcı ve sürekli olarak akıllarını meşgul eden, endişelenmelerine yol açan ve bu takıntılı düşünceden kendilerini alıkoyamadıkları bir ana öрге olarak kullanıldığı ve her iki romana da adını verdiği görülmektedir.

Çalışmanın konusunu oluşturacak romanlardan YALIN TUTKU (PASSION SIMPLE)nun kurgusunda Annie ERNAUX'nun bir anlatıcı-kadın kahramanı, SABİT TUTKU (PASSION FIXE)nun kurgusunda ise Philippe SOLLERS'in bir anlatıcı-erkek kahramanı kullandıkları bilinmektedir. İki farklı romanın bu çalışmada birlikte incelenmesinin asıl amacı, anlatılarının ortak başlangıç noktasını oluşturan, ana öрге "Tutku"nun, kadın ve erkek bakış açısıyla değerlendirilmesi, ayrıca söz konusu örgenin kadın ve erkek yazarlar tarafından ele alınış biçimlerindeki anlatsal boyutunun irdelenmesidir.

Bununla birlikte, bu çalışmada Düşünbilim (fr. Philosophie), Ruhbilim (fr. Psychologie), Toplumbilim (fr. Sociologie) alanlarındaki kuram ve kavramlardan yararlanılması ve feminist eleştiri ile eylem yöntemine de başvurulması, böylelikle ele alınan romanların ortak izleği, "Tutku"nun, okura aktarılmasındaki anlatsal benzerlik ve farklılıkların saptanması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kavramlar: Ernaux, Sollers, Tutku, Düşünbilim, Ruhbilim, Eylem, Çözümleme

THE NARRATIVE OF "PASSION" IN ANNIE ERNAUX'S PASSION SIMPLE AND PHILIPPE SOLLERS'S PASSION FIXE

Abstract

"Passion" (fr. Passion): An emotional life which has an extremely intense energy load. Love, grudge and stinginess are the passions which will trigger our whole energy and define our behaviors. They usually have the power to prompt a person to guilt. (Gürün,1996: 154) The definition in the citation matches up with the overall picture of the "Passion" which is presented to readers in different fictional systems in two French novels which will be examined in this study. It is seen that the concept of "Passion", which can also be termed as "Obsession" (fr. Obsession), is used as a main pattern that occupies the minds of the hero narrators of these novels permanently and constantly, that causes them to be worried and that they couldn't forbear themselves from this obsessive thought.

It is known that Annie ERNAUX used a female hero narrator in the fiction of SIMPLE PASSION (PASSION SIMPLE) that is one of the novels that will form the subject matter of this study and Philippe SOLLERS used a male hero narrator in the fiction

*Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü, AYDIN.
e-posta: msayin@adu.edu.tr, (orcid.org/ 0000-0001-8443-2123)

of (OBSESSION) (PASSION FIXE) which is the other novel. The primary purpose of examining two different novels together in this study is to evaluate the main pattern "Passion" which constitutes the common starting point of their narration from the female and male point of view, to scrutinize the narrative dimension of the aforementioned pattern in the forms of review by female and male writers as well.

Besides, it is aimed to use the theories and concepts related to Philosophy (fr. Philosophie), Psychology (fr. Psychologie), and Sociology (fr. Sociologie) and also to consult to feminist criticism and dialectical method, therefore to detect the narrative similarities and differences in the narration of "Passion" that is the common theme of the examined novels.

Keywords: *Ernaux, Sollers, Passion, Philosophy, Psychology, Dialectic, Analyse*

1. GİRİŞ

Annie Ernaux'nun öteki romanlarında gözlenen egemen öyküleme tekniklerinin *Yalın Tutku*'da yansımalarının var olduğu, ayrıca öteki yapıtlarında sıkça başvurulan ana izleklerin de yapıtta yazar tarafından vurgulanmaya devam edildiği açıktır. Özyaşam öyküsel olma özelliği taşıyan romanda kullanılan dilin yalınlığı, Ernaux romanlarını önceden okuma fırsatı bulmuş okur için, romanın yazarını kolayca tanıyabileceği bir ipucu gibidir. *Yalın Tutku*'da Ernaux gerçekliği olduğu gibi aktarabilmek adına anılarının aktarımını söz sanatlarıyla, ya da bilgiçlik taslayabileceği konu dışı bilgi ve olaylarla (fr. digressions) süslemeyeceğini; kendi ifadesiyle "dolaysız yazı" (fr. écriture plate) tarzını benimseyeceğini duyumsatır. Nitekim aynı gerçeklik kaygısıyla, yazar anlatısını çok sınırlı tutmakla beraber her türden ayrıntıdan uzak durmaya özen göstermektedir. Günün gününe olmasa da, bir günce özelliği taşıyan yapıtta, yalnızca yaşamının aktarmak istediği bölümünü sergilerken, birçok çağdaş romanda yapılan aksine, konu dışı anlatılardan bilinçli olarak kaçınmıştır yazar. Anlatı içerisinde baştan sona dek aktarılan tek bir olay vardır: Anlatıcı-kadın kahraman ile yabancı uyruklu bir erkek diplomat arasında yaşanan ve sonu ayrılıkla biten ilişki. Ancak söz konusu ilişki sıradan bir kadın-erkek ilişkisi boyutunda değildir. Bu öyküyü ayrıcalıklı kılan, toplumun üzerinde uzlaştığı türden bir ilişkiyi içermiyor olması ve ilişkinin "yasak" olarak sınıflandırılmasıdır. Zira adı bilinmeyen anlatıcı-kadın kahraman, eşinden ayrılmış, yetişkin iki erkek çocuğu olan bir annedir. Bir öğretmen olduğu anlaşılan bu iyi eğitilmiş ve kültürel birikime sahip orta yaşlı anne, kendisinden genç, evli bir diplomatla bilinçli olarak ve isteyerek yasak bir aşk yaşar. Buradaki yasak aşkın anlatıcı-kadın kahramanda uyandırdığı yoğun duygu "tutku" (fr. passion) ya da bir başka deyişle "saplantı" (fr. obsession) dir. Öyleyse "tutku"nun kaynağının yasak aşk olduğu söylenebilir.

Bununla birlikte, yapıtın anlatısının tamamında tek bir öykü yer alsa da, çok sayıda düşünce akımının ve izleklerin anlatı içerisinde ustaca yerleştirilmesinin anlatıyı zenginleştirdiği görülür. Merkezde bulunan Feminizm akımının etrafına Epikürçülük (fr. Épicurisme)-Kadercilik (fr. Stoïcisme), Hiççilik (fr. Nihilisme)-Varoluşçuluk (fr. Existentialisme), Gerçekçilik (fr. Réalisme)-Gerçeküstüçülük (fr. Surréalisme) gibi karşıt düşünce akımları ile iyi-kötü, ahlaklı-ahlaksız, yaşam-ölüm izlekleri eytişimsel (fr. dialectique) bir dizge içerisinde serpiştirilerek irdelenmeleri sağlanır.

Özellikle öz kurgu (fr. auto-fiction) tarzında kaleme aldığı ve özyaşam öyküsünü okurla paylaştığı romanlarıyla dikkat çeken Sollers, adı geçen romanında kendisinden biraz daha farklı bir anlatıcı-erkek kahraman kullanmayı yeğler. Bu kahraman önceliklerden daha genç ve kimliğini gizli tutmaya çalışan, uluslararası haber alma örgütlerince takip edildiği düşünülen, şüpheli siyasi olayların içinde olduğu izlenimi veren, yaşına oranla oldukça bilgili, kültürlü, sanata, özellikle de edebiyata ve müziğe ilişkin büyük bilgi birikimi olan bir Fransızdır. Sollers'in yazma ediminin zengin bir yazınsal arka planı işaret eden anlatısı Ernaux'nun yazınsal yalınlığından çok uzak görünür. Nitekim Sollers'in *Sabit Tutku* adlı romanında kullandığı dil oldukça zengin ve romansıdır. Ayrıntılarla desteklenen, öykülemeye değer katan, Fransız toplumuna ve farklı toplumlara ait din, düşünbilim, edebiyat, müzik alanlarından seçilmiş konu dışı anlatımlarla süslenmiş dil kullanımı Sollers'in öteki romanlarıyla da benzerlik gösterir. Fransızcanın yanı sıra roman içerisinde İngilizcenin de belirgin şekilde kullanılması ve birçok yabancı ülkeye yapılan yolculukların sergilenmesi aracılığıyla, yazar yapıta evrensel bir boyut kazandırmaktadır. Sollers de Ernaux'nun yaptığına benzer şekilde romanında anlatıcı-kahramanının yaşamından bir bölümü okura sunar. Ancak bu sunuşun kurgusu Ernaux'nun kinden oldukça farklıdır. Zira her ne kadar asıl öykü, kahramanın bir kadına duyduğu bitmek bilmez "tutku" sunu anlatsa da, bu merkez anlatı (fr. récit central) nın yanı sıra

çok sayıdaki uydu anlatılar (fr. récits satellites) roman içerisinde farklı türden öykülerin aktarılmasına olanak tanır. Bununla birlikte, *Sabit Tutku*'nun adı bilinmeyen, yirmi üç yaşındaki yoksul anlatıcı-erkek kahramanı ile kırk yaşındaki zengin ve kocası ölmüş, yetişkin bir kızı olan, uluslararası avukat Dora Weiss arasında yaşanan ilişkideki zorluk, kahramanın duyumsadığı aşkın saplantılı bir hal almasına yol açar. Kahramanın tutkuyla bağlı olduğu kadınla karşılaştırılamayacak kadar maddi güçten yoksun oluşu ve birbirlerine tanıdıkları cinsel özgürlük olanağının sonucu, yaşadıkları çok eşli birlikteliklerin neden olabileceği düşüncesiyle ortaya çıkan, "sevdiğini her an yitirme duygusu" nun bu ilişkiyi saplantılı ve tutkulu bir hale dönüştürdüğü söylenebilir.

Yalın Tutku'da olduğu gibi *Sabit Tutku*'da da çağdaş romanların birçoğunda rastlanan Epikürçülük-Kadercilik, Hiççilik-Varoluşçuluk, Gerçekçilik-Gerçeküstüçülük gibi düşünce akımları ile kadın-erkek, iyi-kötü, ahlaklı-ahlaksız, yaşam-ölüm izlekleri sav-karşı sav ve birleşim yöntemiyle irdelenmeye çalışılır. Yine, Ernaux'nun ele alınan romanına benzer olarak, Feminizm olgusu *Sabit Tutku*'nun da vazgeçilmez örgesidir. Ancak buradaki asıl fark Feminizmin bir erkek yazar tarafından, kadın yazarlardan daha güçlü bir biçimde işlenmesi ve desteklenmesidir.

Buraya kadar genel olarak betimlenmeye çalışılan romanların ana hatlarının, yazınsal özelliklerinin saptanmasına yardımcı olacağı değerlendirilmektedir. Üç bölümden oluşan bu çalışmanın **Yöntem ve uygulama** başlıklı ikinci bölümünde yöntem olarak düşünbilim, ruhbilim, toplumbilim alanlarındaki kuram ve kavramlardan yararlanılmasının yanında, feminist eleştiri ile eylem yöntemi de başvurulması böylece ele alınan romanların genel yazınsal özelliklerinin saptanması amaçlanmaktadır. Ayrıca, **Sonuç** bölümüne gelindiğinde, yazınla ilgilenen bireylerin yararlanabileceği düşünülen, elde edilmiş çözümlerinin paylaşılması hedeflenmiştir.

2. YÖNTEM VE UYGULAMA

Genel olarak kadın erkek eşitliğini ifade etmek için kullanılan Feminizm kavramı ayrıntılı olarak irdelendiğinde, bu anlamın çok üstünde bir içeriğe sahip olduğu, günümüz bilimsel tartışmalarında, özellikle de çağdaş yazın alanında açıkça görülmektedir. Ataerkil dünyada erkek egemen yaşantının karşı cins üzerinde yarattığı baskının yadsınması ve bu baskıya karşı koyma yolunda atılacak tüm adımları destekleme çabası içinde olan bu başkaldırı devinimi, başlangıç noktasını insanın varoluşuna kadar geriye götürür. Erkeği kadından üstün gören dini metinlerden başlayarak, yirminci yüzyıla kadar devam eden süreçte, birçok ünlü düşünürün de bu erkek egemen söylemleri destekleyen açıklamalarına tanık olunur:

Hegel'e göre: "*Kadınların çocuk doğurmak, onlara bakmak, evi çekip çevirmekten başka bir şey için yazgılanmadıkları apaçiktir.*"

"Kadınlar yönetime geçtiklerinde, devlet hemen tehlikeye düşer. Çünkü kadınlar eylemlerini evrensel gereksinmelere göre değil, keyfi eğilim ve kanılara göre düzenlerler."

Kant'a göre: "*Kadın saltanat sürmeli, erkek yönetmelidir. Çünkü eğilim saltanat sürer, akıl ise yönetir.*"

(Aktaran-Arat Necla,1991: 19)

Kadını toplumun ikinci sınıf üyesi olarak gören ve öyle tanıtmaya çaba gösteren ataerkil söylemler ve tutumlar karşısında toplumsal bir devrim yapmayı amaçlayan Feminist hareketin tanımını Teresa Billington-Grieg şöyle yapar:

"(Feminizm) bütün insan ilişkilerinde cinsiyet eşitliği temelinde dünyayı yeniden düzenlemeyi hedefleyen bir hareket olarak; insanlar arasında cinsiyet-temelli her tür ayrımcılığa karşı çıkan, cinsel ayrıcalıklar ve problemleri ortadan kaldıracak, hukuk ve geleneğin temel taşı olarak kadın ve erkeğin ortak insanlığının kabulü için çalışacak bir hareket." (Aktaran Slattery Martin, 2007: 137)

Fransız feminist, düşünbilimci, eleştirmen ve yazar Hélène Cixous dişil libido ve dişil yazı arasında koşutluklar olduğunu ve erkek egemen toplumun yapısal düzenini, yazarın yalnızca dişil yazı adını verdiği yazma tekniğiyle değiştirebileceğini ileri sürer. O ve onun gibi düşünen "*feminist yazarlar kadınların cinselliği sadece cinsel ilişki ve orgazm gibi erkek terimler içinde değil, aksine farklı kadın deneyimlerine ve cinsel haz veya zevk almaya göre de ifade etmeyi öğrenmeleri gerektiğini öne sürerler.*" (Aktaran Slattery Martin, 2007: 146)

Bu bağlamda bakıldığında, *Yalın Tutku*'nun ve anlatıcısı erkek olmasına karşın *Sabit Tutku*'nun da birer dişil yazı "écriture féminine" örneği oldukları söylenebilir. Anlatılarında geçen cinsel ilişki sahnelerinde, kadının cinsel ilişkideki devingenliğinin erkek tarafından baskılanmadığı, her türlü toplumsal değer yargılarından soyutlanarak kadının da kendisini zevk almaya adanmış, en az erkek kadar ilişkiyi arzularak, erkekle eşit, hatta erkekten daha baskın olduğu görülür:

"Cinsel doyuma ulaşabilir miyim diye kendi kendime soracak kadar," (Ernaux, 1992: 20)

"Kaç kez seviştiğimizi hesaplıyordum. Her kez ilişkimize bir şeyin daha katıldığını, ancak aynı zamanda da bu hiç değişmeyen jest ve haz birikiminin kesinlikle bizi birbirimizden ayıracağını sanıyordum. Bir istek sermayesi biriktiriyorduk." (Ernaux, 1992: 16)

"Toplumun en çok korktuğu şeyin içindeyiz: güçlerin yer değiştirmesi."(Sollers, 2004: 22)

"Karanlıkta zevk zamanydı şimdi, en uzun ve en derin, en iffetli ve en müstehcen, aynı zamanda fısıltıların, iç çekişlerin, pis kelimelerin, engellenmiş şiddetli kimlik naklinin zamanydı."

(Sollers, 2004: 46)

Bu verilerin ışığında, ele alınan iki romanın öykülerinin aktarılmasında feminist görüşün egemenliğinin romanların anlatıları boyunca hüküm sürdüğü ve anlatıların ana örgesi olduğu açıktır. Bu örgenin işlenmesinde iki roman arasındaki en belirgin fark *Yalın Tutku*'nun kahramanının kadın, *Sabit Tutku*'nunkinin ise bir erkek oluşudur. Nitekim Feminizm görüşünü benimseyen bir kadın ve bir erkek yazar tarafından olayların sunulmasının farklı olması doğaldır. Ancak beklenin aksine, erkek yazar tarafından işlenen feminizm kavramı, kadın yazarın kavramı ele alışı biçiminden daha güçlüdür. *Yalın Tutku*'nun anlatıcı-kadın kahramanı, yaşadığı ilişkiyi yönetemezken ve edilgen bir tutum sergilerken, *Sabit Tutku*'nun anlatıcı erkek kahramanın aşık olduğu Dora Weiss, ilişkinin baskın tarafı ve ilişkiyi tamamıyla kontrolü altında tutan örnek bir Feminist kadındır. Anlatıcı erkek kahraman bu durumu kabullenir ve Dora'nın ilişkilerinde sahip olduğu egemenliğine saygı duyar.

Her iki yapıtın kahramanlarının ortak noktası ise duyumsadıkları "aşağılık kompleksidir". *Yalın Tutku*'nun anlatıcı-kahramanı, geleneksel bir kadının yapamayacağını farkında olmasına rağmen evli bir erkekle uygunsuz ilişki yaşamakta, üstelik anne olmasına aldırmadan sevgilisini çocuklarına tercih etmektedir.

"Kimi zaman evimde kalan üniversite öğrencisi oğullarıma, sadece bana ilişkiyi kolayca sürdürmemi sağlayan en rahat uygulamayı açıklamıştım. Böylece eve dönüp dönmeyeceklerini öğrenmek için önceden telefon etmeleri, evde iseler, A. Geleceğini telefonla bildirdiğinde evden ayrılmaları gerekiyordu. Bu anlaşma-hiç olmazsa dıştan-hiçbir güçlüğe neden olmuyordu." (Ernaux, 1992: 20)

Sabit Tutku'nun anlatıcı erkek kahramanının etkisinde kaldığı aşağılık kompleksinin nedeni ise yaşanan ilişki değil, birlikte olduğu güçlü kadın imgesi karşısında kendisini eksik hissetmesi ve âşık olduğu kadını yitirme korkusudur.

"Dora olmadan, nasıl dayanırdım ve nasıl yaşadım?"(Sollers, 2004: 189)

Ele alınan romanların başkahramanlarının içerisinde buldukları ruhsal karmaşa ile ilintili tanımlamasını *Yaşamın anlam ve amacı* adlı yapıtında Alfred Adler şöyle yapar: "Aşağılık kompleksi, insanın yeterince uyum sağlayamadığı ya da üstesinden gelecek donanıma sahip olmadığı bir güçlük karşısında doğup çıkar ve karşılaşılan güçlüğün üstesinden gelinemeyeceği inancıyla kendini açığa vurur" (Adler, 2014: 56)

Anlatıcı-kadın kahramanın suçluluk duygusundan ve anlatıcı-erkek kahramanın en sevdiğini yitirme korkusundan kaynaklanan aşağılık kompleksleri, yansımalarını "tutku" olarak sergilerler. "Tutku" nörotik (sinirceli) bir durumun göstergesidir. Bireyin davranışlarının bozulmasına yol açan ancak bilincine etki yapmayan bu davranış bozukluğu durumu, daha çok kişinin duygusal dengesinin bozulmasına neden olmaktadır (Gürün, 1996: 101). Sürekli olarak akli meşgul eden, bireyin başarısızlığa uğrama endişesini ortaya çıkaran, gerçekleşmesi durumunda altından kalkamayacağı sonuçlarla karşılaşabileceği düşüncesinin bireyde yarattığı saplantı ele alınan romanlarda sevgiliye duyulan "tutku" olarak kendisi gösterir. Aşağılık kompleksleri nedeniyle duygusal

dengelerini yitiren söz konusu başkahramanlar saplantılı bir sevgiliye-bağımlılık hali yaşamaya başlarlar. İşte, iki romanın başlığını oluşturan bu bağımlılığın adı “tutku” dur. “*Yalın Tutku*” ve “*Sabit Tutku*”.

Çalışmanın Giriş bölümünde, incelenmesi amaçlanan romanların, öykünün merkezine konumlandırılmış “Feminizm” ve “tutku” kavramlarının etrafına sıkça tekrarlanan düşünce akımlarının yerleştirildiği ve bu kavramların eytişimsel bağlamda sunuldukları bildirilmiştir: Epikürcülük-Kadercilik, Hiççilik-Varoluşçuluk, Gerçekçilik-Gerçeküstüçülük. Bu bağlamda, ele alınan romanlarda konu edinilen “tutkuların” yaşanmasında, başkahramanların içine düştükleri saplantılı durum karşısında sergiledikleri çelişkili ruhsal davranışlarını, karşıt düşünce akımlarıyla, eytişimsel dizge içerisinde irdelemek uygun olur.

Hançerlioğlu eytişim kavramını “*Doğayı, toplumu ve düşünceyi karşıtlıklarının çatışması ve aşılmasıyla durmaksızın devindiren ve geliştiren süreç.*” olarak tanımlar(Hançerlioğlu, 1994: 104,105). Bazı düşünürler zıt kavramların birlikte kullanımlarını sakıncalı ve sonuca götürmeyen bir yöntem olduğunu ileri sürseler de, daha çok Hegel, Fichte ve Marx gibi düşünürler gerçeğe ya da gerçek sonuca kavramları karşıtlarıyla değerlendirerek ulaşabileceğini ve bunun olumlu bir yöntem olduğunu savunurlar.

“*Hegel’in geliştirdiği üçlü yöntem: thesis- = koyum, sav- antithesis = karşı koyum, karşı sav - synthesis = birlikte koyum = birleşim. Bu son evrede birbirine karşıt olan şeyler birleşirler, birbirleriyle uzlaşırlar. İnsanlık tarihi Hegel’e göre eytişimsel bir konuşma gibidir; bu konuşma, söz –karşı söz daha yüksek bir birlik içinde ilerler, ama bu birlik de yeniden bir karşıtlığın çekirdeği olur ve böylece daha ilerideki gelişmelere doğru itici bir gücü içinde bulundurur. Bu devinin ve ilerleme içinde us kendi kendini açar. Dünya tarihi böylece mantıksal ide’nin gelişmesidir.*” (Akarsu, 1975: 72,73)

Epikürcülük≠Kadercilik

Antik çağ yunan düşünürü Epiküros’un adını verdiği bu düşünsel akım başlangıcı ya da sonu bulunmayan dünyanın ezelden beri var olduğu, insanın bu dünyayı ancak duyularıyla keşfedebileceği, insanların gereksinim duydukları tek şeyin, mutlu yaşama ulaşabilmek ve mutlu kalabilmek olduğunu savunur. Mutlu olmak için insanın “Haz” alması gerekir. İnsan bedensel olarak rahatsa ve ruhsal olarak bir sorun yaşamıyorsa mutlu olur. İnsanı mutsuz kılan ölüm düşüncesidir ve bu düşüncenin saplantılı hale gelmesinden, insanı ancak duyularını devingen kılmak ve yaşamdan haz almak kurtarabilir(Hançerlioğlu, 1994).

“*Bedeninin içinde uyuyormuşum gibi bir duyguya kapılıp, yarı uykulu duruma geliyordum. Ertesi gün de uyuşukluk içinde yaşıyordum: bu uyuşukluk sırasında daha önceki bir okşayışı yeniden oluşuyor, söylediği bir sözcük yineleniyordu.*” (Ernaux, 1992: 16-17)

“*O yıllarda mutluluk Dora’nın vücuduydu, onun esmer görgülü esnekliliği ve sonsuza kadar öyle kalacak.*”(Sollers, 2004: 82)

İnsan mutluluğunu, insanın devingen bir varlık olmasına bağlayan Epikürcülük ile yine insanın mutlu olmasını amaçlayan, ancak bu mutluluğun bir çeşit devinimsizliğe ve başına gelenleri doğal olarak karşılamayı, sorunlar karşısında doğayı rehber almayı, karşı koymaksızın ona ayak uydurmayı salık veren Kıbrıslı düşünür Zenon’un kurucusu olduğu Kadercilik, ele alınan romanlarda birbirlerine karşıt gibi görünseler de; aslında birbirlerine koşut oldukları, her ikisinin amacının mutlu yaşama ulaşabilmesi için kahramanlara yol göstermek olduğu açıktır.

Yalın Tutku’nun kırklı yaşlarında olan, durağan bir yaşam sürmekten sıkılmış anlatıcı kadın kahraman mutlu olabilmek için “Haz” duymanın yolunu bir erkekle ilişki yaşamakta ararken; sevgilisinin evli olması ve ilişkisini sürdürebilmek için çocuklarını yanından uzaklaştırması sonucu içine düştüğü bunalımdan kurtulmak ve yeniden mutlu olabilmek amacıyla başına gelenleri kabullenmeyi ve bir süre umarsız kalmayı seçer. *Sabit Tutku*’da durum biraz daha farklı olmasına karşın sonuç aynıdır. Romanın başında intihar etmek üzereyken bulunan anlatıcı-erkek kahraman, rastlantısal olarak intihardan vazgeçer. Ölümüne ve yazgısına başkaldırarak intiharı yeğleyen kahraman, Dora’yla ikinci bir şans elde eder. Yaşadığı ruhsal sorunlardan kurtulmak ve mutlu olmak amacıyla “Haz” almanın yolunu Dora’yla aşk yaşamakta bulur. Ancak iki sevgili arasındaki parasal güç farkı nedeniyle ve birbirlerine tanıdıkları cinsel özgürlükten ötürü, kahraman Dora’yı tamamen kendisine ait hissetmez. Onu

kaybetme korkusundan kurtulmak ve mutlu olabilmek için yaşamakta olduğu her şeyi olduğu gibi kabul eder, yazısına boyun eğer.

Hiççilik≠Varoluşçuluk

“Hiççilik (fr. nihilisme) Tüm ideallerin, değer tasarımlarının ve olumlu çabaların tamamen reddedildiği bir dünya görüşü tavrına ve davranışına verilen ad... Nihilist eğilimler, günümüzde kapitalist ülkelerin küçük- burjuva aydın çevrelerinde emperyalizme ve onun ideolojisine bir tepkinin ve aynı zamanda çaresizliğin ve yenilginin bir ifadesi olarak ortaya çıkmaktadırlar.” (Buhr, 1999: 298).

Yukarıdaki tanımdan anlaşıldığı üzere hiççilik, karşılaşılan olaylar, yaşanan sıkıntılar karşısında çözüm üretemeyen bireyin çaresizliğini ve kendini değersiz, güçsüz hissederek her şeyden vazgeçişini anlatır. Aksine varoluşçuluk bireyin kendisine en uygun davranış biçimini seçmekte özgür olduğunu, seçim yapmamanın da bir tür seçim sayılacağını ve bireyin sonucu her ne olursa olsun doğru bildiği konuda eyleme geçmesinin, yaptığı eylemin sorumluluğunu alabilecek erdemi korkusuzca göstermesinin gerekli olduğunu bildirir. Ancak bu bireysel eylem özgürlüğünün toplumun üzerinde anlaştığı değerleri tehdit etmesi durumunda içinde bulunulan toplum tarafından bireyin hızlıca dışlanacağı da bilinmektedir.

“Varoluşçuluk (fr. existantialisme): İnsan özgürlüğünü varoluşçu anlamda kullanmaya kalkarsa toplumla çatışmaya girer. Nitekim varoluşçular da topluma karşı çıkmakta ve toplumun kişiyi bireyselliğinden yoksun kıldığını ileri sürmektedirler” (Hançerlioğlu, 1994: 444).

Ele alınan romanlarda kahramanların hiççilik ve varoluşçuluk bağlamında sergiledikleri davranış biçimleri benzerlik göstermektedir. İkisi de çözümsüz sorunlarla karşılaştıklarında bir bunalım yaşamakta ve yaşadıkları bunalımın süresinin uzaması durumunda ise kendilerini çaresiz, değersiz, kısacası bir hiç gibi duyumsamaktadırlar:

“Zamanın beni artık hiçbir yere götürmeyeceği duygusu içindeydim; zaman beni sadece yaşlandırıyordu.” (Ernaux, 1992: 20)

“Bizler, kısmen hiçten oluşmuşuzdur. Ve: Tüm dünya da hiçten oluşmuş değil midir?”

(Sollers, 2004: 58)

Yalın Tutku'nun anlatıcı kadın kahramanının varoluşunu ispatlayan başlıca üç gösterge olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bunlardan en önemlisi, tüm ortak değerlere aykırı olarak evli bir erkekle birlikte olması, ikincisi yanlış olduğunu bilerek yasak ilişkisini çocuklarına yeğlemesi ve son olarak yazdıklarının yayımlandıktan sonra okunacağını ve okur tarafından suçlanacağını farkında olup, romanını yazmaya devam etmesidir. Her üç eylemde de anlatıcı kahraman bir seçim yapar ve sonuçlarını kabullenmeyi göze alır. Varoluşunu kanıtlayan üç seçimden birincisi olumlu sonuçlanırken diğer ikisi anlatıcı-kadın kahramanı pişmanlığa götürür.

“İnsanın neler yapabileceğini, hem de her şeyi yapabileceğini keşfettim.(...) Haberi olmadan, o beni dünyaya daha çok bağladı.”(Ernaux, 1992: 56,57)

“Ama ilişkimi tümüyle çocuklarımdan gizli tutmayı yeğlerdim,(...)”(Ernaux, 1992: 52)

“Bu metni makinede yazmaya başladığımda, onu herkesin bildiği daktilo harfleriyle görünce masumlüğüm sona erecek. (Ernaux, 1992: 52)

Sabit Tutku'nun anlatıcı erkek kahramanının romandaki varoluş serüveni oldukça açık bir şekilde okura sunulur. Yaşamının anlamsızlığı, duyumsadığı boşluk, yalnızlık ve en önemlisi bu durumun sonsuza kadar değişmeden devam edeceği düşüncesiyle yaşamına son vermeyi seçen ve bu sonu gerçekleştirmek için Paris'teki Pont-Neuf köprüsüne giden kahraman, oradan geçmekte olan biri tarafından engellenerek yaşamına istemeden devam eder. Kendisini engellemeye çalışan bu adama karşı koyabilecek ve intihar eylemini gerçekleştirebilecek iken, yaşamayı seçerek varoluşunu devam ettirir. Ancak, bu gerçek bir varoluş değil, maddesel bir var olma biçimidir. Bu bunalımlı, karmaşık duygular içindeyken kahramanın Dora'yla karşılaşması varoluşunun tamamlanmasına, anlam kazanmasına olanak tanır. Burada okura doğrudan bir mesaj verildiğine tanık olunur: “Her zaman bir yol vardır.”

“Adamın biri yanıma gelip yavaşça kolumdan tuttu, bir şeyler söylüyordu. Beni köprünün kenarından uzaklaştırmak istiyordu, alışlageldik ahlaki laf salatalarını duyuyordum, bunu yapamayız, zannettiğimiz kadar yalnız değildir hiçbir zaman,”(Sollers, 2004: 11)

“Orada dünyanın o köşesinde, renkli devamı görmeden, bir fare gibi kalabilirdim. O halde bundan kurtulabiliriz. O halde şans vardır. Çaresiz bir hastalığa yakalanmadıysanız ve sürekli acı çekmiyorsanız kendinizi öldürmeyin.”(Sollers, 2004: 184)

Gerçekçilik≠Gerçeküstücülük

Özyaşam öyküsü türündeki romanların genelinde, gerçeğe bağlı kalındığı, söz konusu gerçekliğin, yer adları, olayın geçtiği zamanda yaşanan önemli tarihsel olaylara yer verilmesi, öykünün anlatımında usa yatkinlik gibi konularla vurgulanmasına dikkat edildiği bilinir. “Yalın Tutku”da anlatılan öyküde geçen yer adlarının ve buralara ilişkin yapılan betimlemelerin gerçeği yansıttıkları gözlenir: Paris, Sceaux parkı, Vincennes ormanı, Floransa, Oltrarno, Baboli Parkı, Pizza San Michelangelo, San Miniato, Badia Kilisesi, Santa Croce Bazilikası, Arno nehri. Bununla birlikte öyküyle aynı zamanda gerçekleşen tarihsel olayların romanda yer almaları yapıta gerçeklik katan diğer öğelerdir: 1989 yılında tenisçi Michael Chang’ın Roland Garros’u yenmesi, aynı yıl Çavuşesku’nun kurşuna dizilmesi, 1991 yılında Berlin duvarının yıkılması, 1990 yılında 1. Körfez savaşının başlaması bunlardan bazılarıdır. Benzer örnekleri *Sabit Tutku*’nun anlatısında bulmak da olasıdır. Bu anlatıda geçen çok sayıdaki şehir ve yer adlarının gerçek oldukları dönemin özelliklerini taşıdıkları izlenir. Fransa, Amerika, İspanya, Hollanda gibi ülkelere ve bu ülkelerin başkentlerine yapılan yolculukların gerçek olduklarının, Dora’nın zengin ve uluslararası bir avukat olmasıyla açıklanabileceği düşünülmektedir. Üstelik romanın sonunda anlatıcı kahramanın ve Dora’nın randevulaştıkları Louvre müzesinin yakınındaki Marly Restoranı’nın gerçek oluşu anılan yerlerin gerçek oldukları düşüncesini güçlendirir. Bununla birlikte öykü zamanı içinde gerçekleşen tarihsel olaylar değerlendirildiğinde Putin’in 2000 yılında Rusya devlet başkanı olarak seçilmesi, öykü içerisinde geçen tarihsel bir olay göstergesidir. Geneline bakıldığında, dünya ülkelerine ait başkentler, ünlü müzeler ve kafeler, restoranlar dışında öykünün gerçekliğine okuru inandıracak çok fazla ayrıntı bulunmaz, daha ziyade kurgusal olduğu izlenimi yaratır.

Gerçeküstücülük akımını benimseyen yazarlarda, toplum kurallarını, estetik ve ahlaki kaygıları önemsemeyen, bilinç dışı düşüncelerini, beğenilerini, arzularını, akıllarını etkisi altına alan her türden olayı, Breton başta olmak üzere öteki gerçeküstücü yazarların da sıkça dile getirdikleri, bunların “kendiliğinden-yazma” “fr. écriture automatique” yöntemiyle kaleme aldıkları bilinir. Burada amaç bilinç dışını açığa çıkarmak, böylelikle üst gerçekliğe, başka bir deyişle, bireyin o ana dek gizli kalmış kendi gerçekliğine ulaşmasını sağlamaktır. Gerçeküstü anlatılarla, nörotik bir sorun yaşama, haz alma, düş ve sanrılar görme, alkol ve benzeri madde kullanımı sonucu karşılaşıldığı bilinmektedir.

“Breton, salt ruhsal özdevim (fr. automatisme psychique pure) adını verdiği yöntemini şöyle anlatır: “Usun hiçbir denetini, hiçbir töresel ya da estetik tasaya bağlı olmaksızın düşüncenin kendini olduğu gibi ortaya koymasına için, düşüncenin kendi üstüne kapanmasına en elverişli bir yerde oturun. Önünüzde kâğıt ve kalem bulunsun. Bütün bilgilerinizden ve yeteneklerinizden sıyrılın. Önceden bir konu düşünmeksizin, duraksamayarak ve yazdıklarınızı okuyup düzeltmeden, yapabildiğiniz kadar hızla yazın. Sözcükleri hiçbir düşünsel düzen katmadan, gelişigüzel art arda sıralayın Elde edeceğiniz yapıt, gerçeküstü bir yapıt olacaktır.”” (Haçerlioğlu, 1994: 136).

Breton’un yukarıda betimlediği gerçeküstücü yapıtın oluşturulması ile Ernaux’ nun *Yalın Tutku* adlı yapıtının oluşumunun genel olarak örtüştüğü söylenebilir. Zira anlatıcı-kadın kahramanın duyumsadığı yoğun haz sonucu içine düştüğü saplantılı ruhsal durumunu, toplumsal değer yargılarını alt-üst edeceğini umursamayarak, içinden geldiği gibi, kelimelerin yazıya dökülüş düzenleriyle oynamadan ve yazdıklarını sonradan düzeltmeden oldukları gibi gözler önüne serdiği açıkça görülür:

“İlk satırlardan başlayarak iradem dışında kullandığım hikâye zamanı, bitmesini istemediğim bir zamanın “o zamanda yaşam daha güzeldi” tümcesinin sonu gelmeyecek bir yinelemenin zamanıydı bu” “İnsanın neler yapabileceğini, hem de her şeyi yapabileceğini keşfettim.(...) Haberi olmadan, o beni dünyaya daha çok bağladı.”(Ernaux, 1992: 46).

“Ben sadece onun yaşamının bana verdiği şeyleri, kuşkusuz okumayacağı, ona yönelik olmayan sözcüklere döktüm.” (Ernaux, 1992: 46)

Sabit Tutku'da durum daha farklı bir boyuttur. Anlatıcı-erkek kahraman öyküsünü sunarken gerçek ve gerçeküstü olan iç içe geçer, birbirine karışır. Bir yandan gerçek olduğu düşünülen olayları yaşarken, öte yandan gerçekliğin ötesine geçmekten kendini alıkoyamaz anlatıcı-erkek kahraman. Gerçek ve gerçeküstü arasında istemli bir gel-git eylemini alışkanlık haline getirir. Genellikle her gerçek olayın aktarılması eyleminde, gerçek boyuttan koparak gerçek üstü boyuta geçer; ancak sonrasında yine gerçeklik boyutuna geri döner. Bu boyut değiştirmeyi kahramanın genellikle kütüphanede kitap okuduğu sırada, cinsel ilişki yaşarken, uykuda düşlerinde, sanrılar görürken ve haşhaş kullandığı zamanlarda gerçekleştirdiğine tanık olunur.

“İçgüdüyle veya tesadüfen Cyrano de Bergerac'ın *Ay ve güneşin halleri* isimli eserinin eski bir baskısını alıyorum elime.”(Sollers, 2004: 27)

“Biraz erkek gibi ol tatlım veya acelesi olmayan, açgözlü iki korkunç kadın gibi davranalım. Bir nefes meselesi, sarıp-sarmalama, nefes kan vampirliği meselesi bu. *Dora, Sodom'u savunacaktı*, (çünkü toplum da sonuçta budur zaten), *Gomorra da daha iyi nefes alabilmek için gelip nefesini tikiyordu*. (İncil'den o ülkenin üzerine, sanki rastlantısal bir sessizlik)” (Sollers, 2004: 46).

“Hareket etmekten kaçınıyordum, olayın benim dışımda geliştiğinden, uykuya veya bir sanrıya bağlı olmadığından emin olmaya çalışıyordum.” (Sollers, 2004: 9)

“Çok mu fazla haşhaş içmişim? Asla fazla içmem.” (Sollers, 2004: 27)

Öyleyse, ele alınan romanlarda gerçek ve gerçeküstü olan anlatıların bir arada kullanıldıkları, *Yalın Tutku*'da gerçeküstülüğe geçişin genellikle anlatıcı-kadın kahramanın mutsuz olduğu zamanlarda ve sevgilisi A. nın yokluğunda, tüm zamanını onu beklerken, onun nerede, nasıl ve kiminle olduğuna ilişkin gerçek olmayan, düşsel bir takım olasılıkları kendi kendine açıklamaya çalışırken gerçekleştiği söylenebilir. Bunun yanında, *Sabit Tutku*'da anlatıcı-erkek kahramanının gerçek ya da gerçeküstü evrene yolculuk yapması için mutlu ya da mutsuz olmaya gereksinim duymadığı, her an istediği evrene dâhil olabildiği, gerçek evrenden daha çok gerçeküstü olanda kalmayı yeğlediği izlenir.

3. SONUÇ

Buraya kadar yapılmaya çalışılan incelemeler sonucunda ilk olarak, her iki yapıtta kullanılan yazma tekniğinin, Hélène Cixous'nun betimlemeye çalıştığı dişil libido egemenliğindeki “dişil yazı” “écriture féminine” olduğu saptanmıştır. Bu yazma tekniği sayesinde erkek-egemen toplumun algısının değiştirilmesinin ve böylece toplumsal yeniden yapılanma sürecinin hızlandırılmasının amaçlandığını söylemek yanlış olmaz. Kendi içerisinde birçok alt ulama ayrılan Feminist düşüncenin, özellikle “Radikal Feminizm” ulamı her iki romanda belirgin olarak gözlenmiştir. Nitekim erkek egemen toplumun güvencesi ve en önemli kurumu, “evlilik-aile” kurumunun önemsizleştirilmesi, hatta yok sayılması yoluyla Feminizm hareketinin kalıcı başarıya ulaşacağı savını Radikal Feministlerin ileri sürdükleri bilinmektedir.

Bununla birlikte, ele alınan romanların anlatıcılarının baş edemedikleri sorunları nedeniyle yaşadıkları saplantılı duygunun, farklı nedenleri olduğu belirlenmiştir. Anlatıcı-kadın kahramanın yasak aşk yaşamaması ve kötü anne olarak değerlendirilebilecek olması ve anlatıcı-erkek kahramanın en sevdiğini yitirme korkusu, kendilerinde “aşağılık kompleksi”nin oluşmasına, bu ruhsal karmaşanın ise karşı cinse yönelik bir “tutku” yaşamalarına yol açtığı ve bu tutkunun romanlara adını verdiği görülmüştür.

Ayrıca, *Yalın Tutku*'da ve *Sabit Tutku*'da birbirine karşıt görüş oluşturan, Epikürcülük-Kadercilik, Hiççilik-Varoluşçuluk, Gerçekçilik-Gerçeküstücülük akımlarının romanların öykülerinin aktarılmasında ve kahramanların okura sunulmalarında önemli rol üstlendikleri izlenmiştir. Bu türden karşıt akım ve kavramların ele alınan romanlarda birlikte kullanılmalarının rastlantısal olmadığını; özellikle Hegel'in önerdiği “eytişimsel kuram” ın “sav- karşı sav-bireşim”, insanın, toplumun ve içinde yaşanan dünyanın sorunlarının devingenlik içerisinde, farklı düşüncelerin tartışılması yoluyla aşılabileceği ve gerçek gelişmenin buna bağlı olduğu görüşünün Ernaux ve

Sollers tarafından desteklenmeye çalışıldığını ifade etmek uygun olur. Bunun yanı sıra, kullanılan bu karşıtlıkların, her bireyin zıttıyla var olduğu, sorunlardan kurtulma ve mutluluğu yakalama yolunda, herkesin içinde sakladığı “öteki ben”i harekete geçirmesinin yararlı olacağı düşüncesinin, açıkça irdelendiği de saptanmıştır.

KAYNAKÇA

- Aytaç, G. (1997). *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, Gündoğan yayınları, Ankara
- Adler, A. (2014). *Yaşamın Anlam ve Amacı*(Çev. Kâmuran Şipal). Say yayınları İstanbul
- Akarsu, B. (1975). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Ankara üniversitesi basımevi, Ankara
- Arat, N. (1991). *Feminizmin ABC'si*, Simavi yayınları, İstanbul
- Buhr M. Kosing, A. (1999). *Bilimsel felsefe sözlüğü*, 2. Baskı (Çev. Veysi Bildik), Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul
- Duplessis, Y. (1991). *Gerçeküstücülük*, (Çev: İ. Yergüz) İletişim Yayınları, İstanbul
- Ernaux, A. (1992). *Yalın Tutku*, (Çev: Y.Avunç) Cem Yayınevi, İstanbul
- Freud, S. (1992). *Endişe*, 2. Baskı (Çev: L. Özcengiz) Dergâh yayınları, İstanbul
- Freud, S. (2014). *Psikanaliz Üzerine*, 4. Basım, (Çev: Kâmuran Şipal), Cem Yayınevi, İstanbul
- Gürün, O. A.(1996). *Psikoloji Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul
- Hançerlioğlu, O. (1994). *Felsefe Sözlüğü*, 9. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul
- Kıran, Z., Kıran, A. (2000). *Yazınsal Okuma Süreçleri*, Seçkin Yayınevi, Ankara
- Moran, B. (1991). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, Cem yayınevi, İzmir
- Slattery, M. (2007). *Sosyolojide Temel Fikirler*, (Çev: Ü. Tatlıcan) Sentez yayıncılık, Uludağ
- Sollers, P. (2004). *Sabit Tutku*, 1. Baskı, (Çev: P. Y. Akan) YKY, İstanbul

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:18.03.2019 ✓Accepted/Kabul:05.08.2019

DOI:10.30794/pausbed.541364

Araştırma Makalesi/ Research Article

Akkol, M. L., (2019). "Jürgen Habermas'ın İletişimsel Eylem Kuramı ve Kamusal Alan Kavramının Analizi" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 37, Denizli, s. 171-180.

JÜRGEN HABERMAS'IN İLETİŞİMSEL EYLEM KURAMI ve KAMUSAL ALAN KAVRAMININ ANALİZİ

Mümtaz Levent AKKOL*

Özet

Bu makalede, eleştirel teorinin günümüzdeki temsilcilerinden Jürgen Habermas'ın oluşturduğu iletişimsel eylem kuramı ile kamusal alan kavramı tartışılmıştır. Habermas'ın bu yaklaşımlarının tanınması ve anlaşılması adına yürütülen bu çalışma ile sosyal bilimler alanına farklı bir bakış açısından bakılarak boyut kazandırılması amaçlanmıştır. Habermas'ın düşünceleri, Frankfurt Okulunun eleştirel teorisini temsil etmekle birlikte yeni- Marksist ve yeni-Kantçı olarak da değerlendirilmiştir. Habermas, Marx'ın alt-yapı ve üst-yapı kavramlarına kişiler arası iletişim kavramını ekleyerek, üretim ilişkilerinin toplumun boş zaman etkinliklerini de kapsayacak biçimde kapitalist çıkar çevrelerinde kontrol edildiğini göstermektedir. Eleştirel teorinin özellikle üzerinde durduğu hegemonik ilişkileri açıklamak adına, Habermas'ın bu yaklaşımları verimli birer alan oluşturmaktadır. Kültürün bir araç olarak kullanılması Frankfurt Okulu düşüncesinin bir diğer çalışma alanıdır. Habermas'ın iletişimsel eylem kuramı, kültürün üretimi, yeniden üretimi ve dağıtılması süreçlerinin değerlendirilmesi, yorumlanması ve anlaşılmasında etkili bir kuramdır. İletişim aygıtlarının kontrolü kamuoyunun oluşması ve oluşturulmasında etkili bir yöntemdir. Bu çalışma ile iletişimsel eylemin ve kamusal alanın başta Frankfurt Okulu düşüncesi olmak üzere sosyolojik boyutta değerlendirilmesi yapılmıştır. Bununla beraber anlama ve uzlaşma tanımları üzerinden kişiler arası iletişimsel ilişkilerin yapısı değerlendirilmiştir. Özellikle bir sosyal bilimcinin iletişimsel yapıların farkında olması kuramsal kavramları aktarım gücüne olumlu yönde katkı sunacaktır. Ayrıca Habermas'ın zengin düşünce dünyası ve yaklaşımları sosyal bilimciler için yeni bir ufuk sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Jürgen Habermas, İletişimsel Eylem Kuramı, Kamusal Alan Kavramı, Frankfurt Okulu.

THE ANALYSIS OF THE JURGEN HABERMAS' COMMUNICATION ACTION THEORY AND CONCEPTUAL AREA CONCEPT

Abstract

In this article, the concept of communicative action theory and the concept of public space which is created by Jürgen Habermas, who is one of the current representatives of critical theory are discussed. This study carried out in order to recognize and understand these approaches of Habermas aimed to gain a new dimension by looking at the social sciences from a different perspective. Habermas's ideas represent the critical theory of the Frankfurt School and are also considered as the new Marxist and the new Kantian. By adding interpersonal communication concept to Marx's concepts of infrastructure and superstructure, Habermas stated that the relations of production are not the only elements that are effective in the process of determining the society. However, the concept of public space shows that public interaction is controlled by capitalist interests, including leisure activities. These approaches of Habermas constitute an effective area in order to explain the hegemonic relations that critical theory particularly emphasizes. The use of culture as a tool is another area of study for the Frankfurt School. Habermas' theory of communicative action is an effective theory in evaluating, interpreting and

*Dr. Öğretim Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, YOZGAT,
e-posta: mumta.akkol@bozok.edu.tr. (orcid.org/0000-0003-0545-1348)

understanding the processes of production, reproduction and distribution of culture. Control of communication devices is the most effective method in the formation and creation of public opinion. In this study, the sociological evaluation of the communicative action and the public sphere, especially the Frankfurt School thought, was made. In addition, the structure of interpersonal communicative relations is evaluated through the definitions of meaning and consensus. Especially the fact that a social scientist is aware of the communicative structures will contribute positively to the power of transference. Habermas' rich world of thought and approaches open a new horizon for social scientists.

Keywords: *Jürgen Habermas, Theory of Communication Action, Concept of Public Space, Frankfurt School.*

1. GİRİŞ

Habermas; Marksist bir düşünce geleneği olarak değerlendirebileceğimiz, kökleri Frankfurt Okuluna dayanan eleştirel teorinin günümüzdeki temsilcisidir (Pettit, 1982). Jürgen Habermas, eleştirel teorinin bir temsilcisi olarak; *iletişimsel eylem kuramını* ve *kamusal alan kavramını* sosyal bilimlere kazandırmıştır. Aydınlanma ile birlikte aşırı rasyonalizmin insanlık ve toplum üzerinde kurduğu tahakkümü, hegemonik süreçleri ve akıldışılığın meşrulaştırdığı bir süreci anlama çabasında Frankfurt Okulunun kurduğu geleneğe Habermas; insanın gelişim potansiyelini ve insana ait değerleri iletişimsel eylemde ve kamusal alanda arayarak katılmıştır. Habermas'ın sosyal bilimlere katkısını bu iki kavram üzerinden açıklığa kavuşturma çabası, beraberinde Habermas'ın sosyal bilimlere bakışını, pozitivism eleştirisini ve kullandığı diğer kavramların da anlaşılmasını gerekli kılmaktadır. Habermas'ın düşüncesine kapsamlı bir bakış; Habermas'ın sosyal bilimlere, görüş alanını geliştiren ve açıklama gücünü arttıran ciddi katkılar sunduğunu göstermektedir. Bu çalışma ile Habermas'ın bu katkılarının daha iyi tanınması ve anlaşılması adına bir temel kurulmaya çalışılmıştır.

Frankfurt Okulu, Marksizm'in zaman içerisinde bir dogmaya dönüşmüş olan anlayışının yerine eleştirel bir bakış açısı geliştirmiştir (Atila Demir, 2009, s.63). Bu bakış açısından doğmuş olan eleştirel kuramın son büyük filozofu ve kuramcısı olarak tanımlayabileceğimiz Habermas'ın bir özgürlük yanlısı olduğunu söylemek mümkündür. Habermas, özgürlükçülüğe akılcı bir yorum eklemiştir. Habermas'ın liberal duruşunda; eleştirel düşüncenin giderek muhafazakâr akımlarla beraber anılmasının etkisi vardır. Bununla beraber Nietzscheci ve post-yapısalcı akımlara karşı modernitenin en önemli savunucularından biri olmuştur (Özdikmenli Çelikoğlu, 2011, s. 256).

Habermas'ın ilgilendiği konulardan biri olan "rasyonelleşme" aydınlanma geleneğine aittir. Rasyonelleşme, basitçe; "dinden ve büyüden arındırılmış olma" olarak tanımlandığından, rasyonelleşmeyi aydınlanma geleneği dışında pozitivism temsil etmektedir. Bu temsil aydınlanma geleneğinin bir devamı değil bu gelenekten bir kopuştur. Aydınlanma geleneğinin sonrasında rasyonelleşme, asıl anlamını kaybetmiş, pozitivist görüşü doğurmuştur. Habermas, aydınlanma geleneğinden kopmuş olan pozitivismi olumlu görmemiştir. Pozitivizmin değerlerden arınmış bilgi anlayışına eleştirel yaklaşmıştır (Durdu, 2006, s. 24). Habermas'a göre pozitivism bireyin özgürlüğünü geriletken bir olgudur.

Habermas, pozitivism eleştirisini, değerden bağımsızlık yaklaşımı üzerinden yapmıştır. Habermas'a göre; sosyal bilimleri doğa bilimleri ile beraber aynı kistaslara göre değerlendirmek doğru değildir (Durdu,2006, s. 24). Doğa bilimlerindeki önermelerin bilimsel yöntemlerle ele alınarak doğru ya da yanlış olarak değerlendirilmesi mümkündür. Ancak bilimsel yöntemler kullanılarak yapılacak değerlendirme, sosyal normlara yönelik önermeler için söz konusu değildir. Çünkü sosyal normların kaynağı bilgi değil karardır. Dolayısı ile sosyal normların mutlak doğru ya da yanlış olarak değerlendirmesi gerçekçi olmayacaktır. Habermas'ın bu yorumu; pozitivismin, deney aracılığıyla ispat arayışını, nesnellik anlayışını ve önermeleri belirli bir yasa ile açıklama çabasını sosyal bilimler alanında geçersiz kılmaktadır (İspir, 2015, s. 94).

Doğa bilimlerindeki "nesnellik" sosyal bilimlerde doğrudan aranmaz. Sosyal bilimlerdeki yorumlayıcı ve anlayıcı yaklaşım doğa bilimlerinin gözlem yaklaşımı ile aynı değildir. Pozitivism karşısındaki olumsuz duruş Habermas öncesindeki Frankfurt Okulu'nun anlayışı için de geçerlidir (Durdu, 2006, s. 24). Frankfurt Okulu üyeleri; pozitivismin beraberinde tahakkümcü bir anlayış taşıdığını düşünmüşler (Durdu, 2006, s. 20), sosyal bilimleri bu tahakkümden kurtarmayı hedeflemişlerdir (Atila Demir,2009, s. 64). Örneğin, Frankfurt Okulu'nun önde gelen isimlerinden Adorno; pozitivismin "eleştirelliği" yumuşatıyor ve geriletiyor oluşuna işaret etmiştir (Durdu,2006,

s.20). Frankfurt Okulu'nun üyeleri eleştirel teoriyi bilimsel teorinin karşısında konumlandırmışlardır (Atila Demir, 2009, s. 64). Bilimsel teorinin karşısında duruyor olmak pozitivistliğe yaklaşımı da olumsuz kılmıştır.

Positivizmi doğuran, değerlerden kopmuş rasyonelleşme, kapitalizmin yaygınlaşmasında da etkili olmuştur. Kapitalizmin eleştirisinde kapitalizmi rasyonelleşme ile ilişkilendiren Habermas, pozitivistliği ret etmesine karşın kapitalizmi bütünüyle ret etmemiştir. Habermas; rasyonelleşme, pozitivism ve kapitalizm kavramlarına olan ilgisinin yanında modernizm kavramı ile de ilgilenmiştir. Pozitivizmi ret edip kapitalizme kısmen olumlu bakan Habermas, modernliğin gerçekleştirilebilir bir proje olduğunu söylemiştir. Habermas'ın teorisindeki modernleşme; iletişimsel eylem kuramı ile birlikte tekrar ele alınan, özneye yönelik akıllı, özneler arası bir akla dönüştürerek yeniden düzenleyen bir modernleşmedir. Habermas'a göre modernleşme başarıya ancak bu şekilde ulaşabilecektir.

Habermas, Marx'ın görüşlerini tek taraflı bakış açısına çakılıp kalmış olması yönünden eleştirmiştir. Toplumsal olgulara yalnızca üretim ilişkileri üzerinden bakmak ve toplumsal aydınlanmayı sadece işçi sınıfının bilinç kazanmasına bağlamak yeterince açıklayıcı değildir. Marx toplumsal olgular içerisinde "iletişimin önemini" fark edememiştir. Habermas'a göre; tarihsel materyalizm iletişim faktörünün eklenmesi sonucunda gerçek anlamına kavuşacaktır. Toplumda iletişim faktörü "üst-yapının" bir parçasıdır. Habermas'a göre üst-yapı yeterince incelenmemiştir. Bunun için Habermas, Marksizmin ihmal ettiğine inandığı "üst-yapı" analizlerine iletişim faktörünü ekleyerek ağırlık vermiştir. Habermas, kendini "Son Marksist" olarak nitelendirmiş, hemen her eserinde Marksizm ile eleştirel bir diyaloga girişmiştir. Ne var ki bazı Marksist çevrelerde Habermas'ın yeniden yapılandığı Marksizm pek de inandırıcı bulunmamıştır (Timur, 2008). Buradan yola çıkarak Habermas'ın kendisi için yaptığı Marksist tanımlamasının tartışmalı bir tanımlama olduğunu söyleyenebilir.

Habermas'ın topluma dair düşüncelerini en iyi açıklayan kavramlardan biride *yaşam alanı* kavramıdır. Habermas (1973: 14'ten aktaran Yıldız, 2019, s. 161), yaşam dünyası kavramıyla; bir toplumun normatif yapıları ile değer ve anlamla ilgili kurumlarını işaret etmiştir. Bir toplumdaki kurumsal yapının ve demokratik kurumların alanını yaşam dünyası olarak değerlendirmek mümkündür. Bu kurumların dışında kalan ekonomi ve devleti de "sistem" olarak tanımlamak mümkündür. Yaşam dünyası kavramını iletişimsel eylem kuramı ile beraber değerlendirdiğimizde; yaşam dünyası iletişim eyleminde bulunan insanlar tarafından kurulmuş olduğu görülmektedir. Bu alanda ortak yaşama dair pratik sorunlar müzakere edilmektedir (Torun, 2018, s.181). İnsanlığın gelişimi ve toplumsal dönüşüm bu müzakere ile gerçekleşecektir. Habermas, sistem (ekonomi-devlet) ile yaşam dünyası (ahlak-hukuk) şeklinde iki kısım olarak düşündüğü toplumsal formasyonda bu iki kısmı birbirinden bağımsız olarak konumlandığında değişim potansiyelinin yaşam dünyasında bulunduğunu söylemiştir (Timur, 2008). Bir bakıma Marx'taki üretim güçleri – üretim ilişkileri ayırımına karşılık gelen sistem ve yaşam dünyası ayırımı; yaşam dünyası, alt sistemleri oluşturan ekonomi, para, devlet ve iktidarın baskısı altında bulunmaktadır. Bu baskıyı, bir sömürgeleştirme tehdidi olarak değerlendirmek mümkündür (Timur, 2008, ss. 263-264). Bu baskı aynı zamanda değişim potansiyelinin gerçekleşmesi önünde bir engeldir.

Habermas; iletişimsel eylem kuramında; toplumsallaşma sürecinde, bireyin özgürlüğünün kısıtlandığından söz etmiştir. Araçsal akıl ve stratejik akıl tanımlarına teknik uygulamalar ve kitlenin yönlendirilmesi eklendiğinde birey özgürlüğü zarar görmektedir. Bireyin özgür olmadığı bir toplumda gerçek anlamda toplumsallaşma gerçekleşmemektedir. Özgür kamusal alanın; sistem, ideoloji ve devlet mekanizması tarafından baskı altında tutulması ve manipülasyonlara maruz kalınması özgür kamusal alanı ortadan kaldırmıştır. Özgür kamusal alanın yeniden kurulması "iletişim etiği" ile mümkün olabilir. Habermas'a göre "ortak akıl", araçsal ve stratejik akılın ötesindedir. İletişimsel etik sayesinde fikirler özgürce konuşularak geliştirilebilir. Toplumsal uzlaşma ancak özgür konuşma ortamının bir sonucu olarak gerçekleşecektir. Modernleşme projesinin üzerine inşa edileceği temel de toplumsal uzlaşmadır. Kamusal alanın farklı fikirlerin özgürce dile getirildiği ve yarıştığı bir alana dönüşmesi bu noktada iletişimsel eylem kuramı ile örtüşmektedir (Habermas, 2007, s.135).

Habermas'ın başta iletişimsel eylem kuramı olmakla beraber sosyal bilimlere kazandırdığı kuram ve kavramlar sosyal bilimciler için öğrenilecek, anlaşılacak ve anlatılacak birer kuram ve kavram olmanın ötesindedir. Habermas'ın iletişime yaklaşımı, bir sosyal bilimci için aynı zamanda kendisinin iletişim yaklaşımlarını değerlendirme fırsatıdır. Bir sosyal bilimcinin, kendi kuramsal kavramlarını aktarırken muhataplarının nasıl anladıklarını hesaba katması

gerekmektedir. Öyle ki; söylemleri, bir arada iletişimsel eylemde bulunduğu bireylerin anlam yapılarına hitap etmelidir. Kişinin, ifade aracı olarak kullandığı kavramsallaştırmayı, iletişimsel eylemde bulunduğu diğer kişilerin anlam dünyalarında karşılığı olmayan kavramlar üzerine kurması anlaşılma ihtimalini düşürecektir. Kurulan iletişimde görüş birliğinin sağlanması hedefleniyorsa; bu iletişimin taraflarının birbirlerinin sahip oldukları geçerli iddiaları ve birbirlerinde karşılığı olan tavırları kullanmaları gereklidir. Aksi takdirde kurulan iletişim başarısız olacak ve bir görüş birliği oluşmayacaktır. Bunun için iletişimsel açıdan başarılı bir sosyal bilimcinin; muhatabı olan katılımcılarla kurduğu iletişimde onlarla aynı anlaşma yapılarını kullanması gereklidir (Habermas, 1998).

2. JÜRGEN HABERMAS ve DÜŞÜNCE

18 Haziran 1929'da Düsseldorf'ta doğan Habermas, Eleştirel Kuramın günümüzdeki temsilcilerinin başında gelmektedir (Geyer, 2017). Habermas akademik kariyer ve çalışmalarına felsefe alanında başlamıştır. 1961 yılında Marburg'da doçent unvanını almış, ardından 1961-1964 yılları arasında Heidelberg'de felsefe dersleri vermiştir. Bilim-teknik dünyasının yaşam koşullarını araştıran Max Planck Enstitüsü'nde 1971-1981 yılları arasında müdürlük yapmıştır. 1981'de Berkley'de konuk profesör olarak dersler vermiş, 1982'de Frankfurt Üniversitesi'nde profesör olarak çalışmış ve aynı üniversiteden 1994 yılında emekli olmuştur (Timur, 2007, ss. 13-25).

Habermas'ın sosyolojiye katkılarının başında toplumun evrimi ve modernizasyonu konulu çalışmaları gelmektedir. Bu çalışmalarında Habermas, iletişimsel akılçılık ve rasyonalizasyon arasındaki ayrıma, araçsal akılçılığa ve rasyonalizme odaklanmıştır. Habermas, oldukça geniş çerçeveli bir sosyal kuram oluşturmuştur. Ayrıca felsefe alanındaki çalışmaları ile son derece zengin bir düşünce yapısına sahiptir. Sahip olduğu zengin düşünce yapısının yanı sıra, Habermas'ı "Yeni Marksist" olarak tanımlayanlar bulunmaktadır. Bu tanımlamada kuramını geliştirirken eleştirel teoriyi kullanması ve Frankfurt Okulu üyesi olması etkili olmuştur (Timur, 2007, s. 28). Habermas, Marx'ı insana dair eylemleri sadece üretim olgusu üzerinden yorumlama ve anlama ile sınırlı kalarak insan eylemlerinin özünü oluşturan iletişim boyutunu görememekle ve bunun sonucu olarak yanlış çıkarımlar yaparak, yanlış sonuçlara varmakla eleştirmiştir. Bu noktada, yabancılaşmış emeğin son bulması ile toplumsal aydınlanışın geleceği inancı tek başına doğru değildir. Habermas'a göre; toplumsal etkileşim, iletişimsel eylem toplumsal aydınlanışa gidecek olan yolda Marx'ın görüşlerine eklenmelidir (Timur, 2007, ss. 31-34).

Habermas'ı sadece "Yeni Marksist" olarak tanımlamak onun düşüncelerinin beslendiği diğer kaynakları perdeleyecektir. Habermas'ın, Marx'ın fikirlerini önemseydiği ve eleştirel olmakla beraber yeniden, güncel bir yorumlamasını yaptığı doğrudur. Ancak Immanuel Kant, Friedrich Schelling, Georg Hegel, Wilhelm Dilthey, Edmund Husserl ve Hans Georg Gadamer gibi isimler de Habermas'ın fikirlerine temel teşkil etmişlerdir. Marksist gelenek, Frankfurt Okulu'nun Eleştirel Teorisi, Frankfurt Okulu'nun önde gelen isimlerinden Max Horkheimer, Theodor Adorno ve Herbert Marcuse Habermas'ın takip ettiği önemli düşünür ve zengin düşüncelerden bazılarıdır. Habermas; Max Weber, Emile Durkheim, George Herbert Mead'ın sosyolojik kuramlarını yorumlamıştır (Timur, 2007, ss. 31-34). Bunların yanı sıra Ludwig Wittgenstein, J.L. Austin ve John Searle'in dilbilimsel felsefe ve konuşma etkinliği kuramları, Charles Sanders, Pierce ve John Dewey'in Amerikan pragmatik geleneği ve Talcott Parsons ve Niklas Luhmann'ın sosyolojik kuramının izleri de Habermas'ta görülmektedir.

Habermas çalışmalarında sosyal kuramın temellerini aramış, epistemolojik yapısını incelemiştir. Gelişmiş toplumları kapitalist endüstri toplumları olarak ele almıştır. Çağdaş siyasete yaklaşımını ise demokrasi analizi, eleştirel sosyal evrimci içerik ve yasaların hükmüne dayanmaktadır. Habermas'ın çağdaş siyaset çalışmalarının eksenini ise Alman siyaseti oluşturmuştur.

Habermas'ın fikirlerine yeni Marksist diyerek yaklaşılabildiği kadar, Habermas'ın Yeni-Kantçı düşünce ekolü içerisinde yer aldığı da söylenebilir. Kant'ın *Aydınlanma* ve *Demokratik Sosyalizm* görüşleriyle Habermas yakından ilgilenmiştir. Habermas'ın; özellikle, *kamusal alan* kuramı ile yıllar boyunca taşıdığı Hegelci-Marksist yönelimden bir parça uzaklaştığı ve Kantçı bir yönelime geçtiği şeklinde yorumlar yapılmıştır (Calhoun, 1992). İnsancıl, adil ve eşitlikçi bir topluma, ancak dünyayı dönüştürme potansiyeli, akıl ve ahlak dengesi ile ulaşılabileceğine olan inancı; Habermas'ı Aydınlanma düşüncesini düzeltilmesi ve tamamlanması gereken bir proje olarak ele almaya yöneltmiştir.

Habermas, Alman sosyolojisinde “olguculuk” olarak bilinen tartışma alanına, kapsamlı ve planlı bir olguculuk eleştirisi ile katkıda bulunmuştur. Bu eleştiride özne olarak bilgi kuramından hareket etmiştir. Bu eleştirel çalışma; Kant ile başlayan, günümüze kadar gelen *bilgi kuramının çözümlenmesi* olarak değerlendirilmektedir. Habermas olguculuk/pozitivizm eleştirisini, eleştirel çözümlenmeye ve temellendirmeye gerek duymaksızın yapmıştır. Habermas’ın olguculuk eleştirisinin merkezinde “gerçeğe ancak bilim aracılığı ile varılabilir” önermesi bulunmaktadır. Habermas, bu “bilimci” anlayışa karşı çıkmıştır. Habermas’a göre, bütün bilgi biçimleri temel insan çıkarlarından ve ilgilerinden doğmuştur. Bu önerme ile Habermas bilimin eleştirisine yönelik sağlam bir temel oluşturmuştur. Bu temelde Habermas; farklı bilgi türlerinin birbirlerinden ayırt edilmelerine olanak tanıyacak biçimde insan merkezli ve kökleri çok daha derinlere uzanan üç bilişsel bilgi ve bilişsel çıkar tanımlamıştır. Habermas’ın tanımladığı bu üç bilişsel bilgi ve çıkar; teknik ilgi ve çıkara karşılık gelen doğa bilimleri, pratik ilgi ve bilgiye yönelik tarihsel bilgiler, aydınlanmaya karşılık gelen eleştirel bilimlerdir. Habermas, bu tanımlamaları ile kuramsal bir sistem kurmuştur. Bu kuramsal sistem; insanların iletişim, tartışma ve akılcı çıkarlar peşine düşme yeteneklerinde aklın olabilirliği ve aklın özgürleştirilmesi üzerine inşa edilmiştir. Bu sistem, modern liberal kurumlar içinde gömülü “akılcı-eleştirel iletişimi” de kapsamaktadır. “Akılcı çıkarlar peşinde olma söylemi” Amerikan pragmatist geleneğini çağrıştırmaktadır. Bu çağrışımın etkisiyle Habermas’ı Amerikan pragmatist geleneğin bir üyesi olarak tanımlayanlar bulunmaktadır.

Habermas bu düşünce zenginliği içerisinde en büyük eseri olarak *iletişimsel eylem kuramını* görmektedir. Habermas bu eseriyle akılcı geleneğin kendini ayırmış ve “aklı” kişilerarası dilbilimsel iletişim yapıları içine yerleştirmiştir. Habermas’a göre akıl, bilen özneye ait yapılardan biri değildir. İletişimsel eylem kuramı kapsayıcı, evrensel ve ahlaki bir çerçeve oluşturmuş ve insanın özgürleşmesini hedef almıştır. Habermas’ın kurduğu bu çerçevede evrensel pragmatizmi açıklayan karşılıklı anlayış hedefi merkezde bulunmaktadır. Bu merkezden hareketle, bireyin karşılıklı anlayış hedefini gerçekleştirecek iletişimsel yeterliliğe sahip olduğu tartışmasına ulaşılmıştır. Habermas bu çerçeveyi, Ludwig Wittgenstein, J.L. Austin ve John Searle’nin konuşma eylemi felsefesinden yola çıkarak kurmuştur. George Herbert Mead’ın “zihin ve kendinin interaktif oluşumu” kuramı, Jean Piaget ve Lawrence Kohlberg’in ahlaki gelişim ve Heidelberg’in çalışma arkadaşı, Karl Otto Apel’in ahlak tartışması kuramları da iletişimsel eylem kuramının temelini teşkil etmiştir.

Habermas’a göre toplumun akılcılaşması, insancıl olması ve demokratikleşmesi, sadece insana özgü iletişimsel becerilerinin doğasındaki akılcılık potansiyelinin kurumsallaşmasının bir sonucudur. İnsanın iletişim becerileri evrim sürecinde gelişmiştir, ancak çağdaş toplum kurumları bu iletişim yeteneğini baskılayarak zayıflatmıştır. Hayatı dolu dolu yaşamak yerine sistemli bir mantığın egemen olması, ekonomik pazar, devlet mekanizması, örgütler araçsal akılcı öncelikli olarak kabul edince insana ait doğal iletişim becerisi de manipüle edilmiş, doğal akışının dışına itilmiştir.

Habermas’ın özellikle modernite ve sivil toplum üzerine yaptığı çalışmalar sosyal bilimlerde pek çok düşünce insanına esin kaynağı olmuştur. Habermas’ın görüşlerindeki felsefi derinlik, alternatif önerileri, sosyolojik düşünce akımlarının detaylı analizi ve vardığı sonuçlar fikirlerinin yaygın bir geçerlilik kazanmasını sağlamıştır.

3. İLETİŞİMSEL EYLEM KURAMI

İletişimsel Eylem Kuramı, geniş çevrelerce Habermas’ın başyapıtı olarak kabul görmüştür. Habermas bu kuramıyla, sosyal bilimler dünyasına, yapısı ve vardığı sonuçlar yoluyla sosyolojinin bakış açısını etkileyecek kadar önemli katkılarda bulunmuştur (Timur, 2007,s. 145).

Habermas, *İletişimsel Eylem Kuramını* iki ciltlik oldukça kapsamlı bir çalışma ile sunmuştur. Bu çalışmanın ilk cildi *Eylem Rasyonelliği ve Toplumsal Rasyonelleşme* başlığını taşımaktadır. Habermas, bu bölümde; Max Weber, Lukacs, Adorno ve Marx’ın düşüncelerindeki rasyonelleşme kavramını incelenmiş, mitsel ve modern dünyanın rasyonellik anlayışlarını ele alınmıştır. İkinci cilt *İşlevselci Aklın Eleştirisi Üzerine* başlığını taşımaktadır. Habermas; modernlik kavramını da ele aldığı bu ciltte özellikle Marx ve Weber’in düşüncelerini tartışmıştır (Habermas,1996).

Habermas’ın iletişimsel eylem kuramının temelinde, bilgiyi şekillendirerek eyleme yön veren iki farklı rasyonel kavramı bulunmaktadır. Habermas bu iki rasyonel kavramı farklılıkları üzerinden ele almıştır. Habermas’ın ele aldığı ilk rasyonel kavramı; “bilişsel-araçsal rasyonelite” kavramıdır. Bilişsel-araçsal

rasyonalite; bireyin, özel olarak tanımlanmış hedeflerini başarıyla gerçekleştirebilmesini sağlayacak eylemlerini yönetmektedir. Bu eylemler yaşamsal olgulara etkili bir müdahalede bulunmaya yönelik araçsal eylemlerdir. Bu eylemlere örnek olarak çalışma etkinliği gösterilebilir. Bilişsel-araçsal rasyonalitenin yönettiği eylemler bazı durumlarda araçsal değil stratejik eylemlerdir. Stratejik eylemler başka aktörlerin kararlarına etki etmeye yöneliktir. Bu eylemlere örnek olarak tahakküme dayalı ilişkiler gösterilebilir. Habermas'ın ele aldığı ikinci rasyonalite kavramı ise "iletişimsel rasyonalite kavramıdır". İletişimsel rasyonalite; karşılıklı olarak birbirlerini anlamayı amaçlayan bireylerin eylemlerinin temellendiren rasyonalitedir. İletişimsel rasyonalitenin hedefinde, bireylerin kendi aralarında, yaşama ilişkin yorumlarını uyumlulaştırmak ve uzlaşma çabası bulunmaktadır (Deflem, 2014, s. 879).

İletişimsel Eylem Kuramına göre; toplumsal gelişimin kendisi, çağdaşlarına kendi yaşama evrenlerinin genel yapılarına ayrıcalıklı bir erişimini sağlayan sorun konumlarının doğmasına izin vermektedir (Habermas, 1996, sf.861). Habermas, iletişimsel eylem kuramına, bir eylem tipolojisi geliştirmek amacıyla diğer kuramlardan ayrı düşünceler geliştirme çabasıyla başlamıştır. Habermas; "uzlaşım yönelimli eylemler" ile akılsal bir amaç içeren "başarı yönelimli eylemleri" ve "stratejik eylemler" ile "araçsal eylemleri" birbirinden ayırmıştır.

Birey, kendi üzerine düşünme, anlama ve bilme yeteneklerine sahiptir. Özgür bireyin bu yeteneklerine konuşma eylemini de eklemek mümkündür. Habermas, konuşma eylemine ayrı bir önem vermiştir. Çünkü konuşma eylemi, bireyin doğruya ulaşma amacına yönelik bir eylemdir. Özgür bireyin bu eylemi insanlar arası iletişimden doğmuştur ve iletişimin doğal halini temsil etmektedir.

Habermas'a göre araçsal eylemler, teknik kurallara bağlı olarak her zaman için fiziksel dünyaya yönelik bir amaç barındırmaktadırlar. Stratejik eylemler ise insan davranışlarını manipüle etme çabası içerirler. Bu tanımlamalardan yola çıkarak stratejik eylemlerin aynı zamanda araçsal eylemler olduklarını söyleyebiliriz. Ancak stratejik eylem niteliğinde olmayan araçsal eylemler de vardır.

İletişimsel eylem, araçsal eylemden ve stratejik eylemden tamamen farklı bir eylem biçimidir. İletişimsel eylemin amacı yalnızca manipülasyon ve ya teknik kaygılar olarak değerlendirilmemektedir. İletişimsel eylem insanlar/kitleler arasında uzlaşımı hedeflemektedir. Karşılıklı birbirini anlama çabası ile kişiler arasında "uzlaşım" sağlanmasına yönelik bir çaba söz konusudur. Diğer eylem türleri kişisel ve ya ideolojik amaçlar içerirken iletişimsel eylem beraber yürütülen "karşılıklı bir yorumlama" yoluyla ortak bir anlayışa ulaşmayı hedeflemektedir.

Yaşantı, bir uzlaşma alanı olarak; bireyin özgür ve eşit söyleminden doğmuştur. Özgür ve eşit söyleme, rasyonel anlama ile katılımcıların işbirliğine dayalı yorumlama sürecini de eklemek mümkündür. Buradan yola çıkarak rasyonel anlama ve yorumlama süreci aracılığıyla iletişimsel eylemin bünyesinde rasyonalite potansiyeli taşıdığını söyleyebiliriz. Rasyonalite potansiyelinin dışavurumu ile yaşantının rasyonalitesi ile karşılaşmaktadır. Yaşantının rasyonalizasyonu ve rasyonalite potansiyeli sayesinde insanlık adına pek çok özgürlüğün yolu açılmıştır. Eşit şartlarda yarışan fikirler, kendilerini doğrulama çabasında bulunurken birbirlerini anlama çabasını da göstermektedirler. Böylece tüm fikirlerin sorgulamaya ve eleştiriye, dolayısıyla geliştirilmeye açık olduğu söylenebilir.

Habermas, iletişimsel eylem kuramında bireylerin doğruluk söylemlerini üç ayrı türde ele almıştır. Bu doğruluk söylemlerinden ilki; bireyin sabit ve değişmez davranışları ile oluşan doğruluk söylemleridir. Diğeri; düzenli konuşma davranışı ile oluşan normatif doğruluk söylemleridir. Üçüncüsü ise; açıklayıcı konuşma davranışı ile oluşan doğruluk söylemleridir. İletişimsel eylem kuramı, akılsallaştırma ve toplumsal ayırıştırma süreçlerinin sonucunda ortaya çıkmış olan "modern toplum" üzerine de yorumlar getirmiştir. Stratejik ve araçsal eylemlerle, toplum katı bir rasyonalizasyona ve ayırışmaya maruz kalmıştır. İletişimsel eylem kuramı, toplumdaki katı rasyonalizasyonu; ortak düşünme ve birbirini anlama yoluyla aşmayı ve toplumsal ayırışmanın önüne geçmeyi hedeflemiştir.

Habermas'ın iletişim etiği, iletişimsel eylem kuramının ayrılmaz bir parçası olarak ele alınmalıdır. Habermas iletişim etiğini, Kantçı etiğe ve pragmatik geleneğe bir alternatif olarak geliştirmiştir. Habermas, "pragmatik" etkileşim düzeyini, gerçek-koşullu anlamların prosedürlerine benzer bir şekilde açıklamayı önermektedir (Baxter, 1987, s. 42). Birbiriyle çatışma halindeki farklı görüşlerin, birbirlerini eleştirebilme, eleştiriye açık olma açılarından

bir etiğin olması gerekir. Belli ifadeleri dile getiren kişiler, belli doğruluk savları kullanmaktadırlar. İletişimsel etik, kullanılan doğruluk savlarının engellenmeye maruz kalmayacakları, içtenlik ve dürüstlüğü hâkim olduğu bir ortamı gerekli kılmaktadır. Böylece iletişimsel etikten yola çıkarak “ideal konuşma ortamına” ulaşılmaktadır.

Habermas’ın geliştirdiği bir diğer ilke de “pratik biliş ilkesidir”. Pratik biliş ilkesine göre “anlama”, iletişimde bulunulan kişinin sergilediği eylem ve davranışın, iletişimin diğer muhatabının yaşam dünyasında bulunan bir bakış açısı ile buluşması sonucunda gerçekleşmektedir. Bunun için yaşam dünyasında karşılık bulan nesne ve konuların, öznenin değersel yönelimi, amacı ve bu amaca yönelik davranışları bilindikten sonra kuramsal olarak kavranması mümkündür (Habermas, 1997:388).

Habermas yakın tarihli çalışmalarında siyasal sorunlara daha çok eğilmiş ve siyasal sorunlara iletişimsel eylem kuramının penceresinden bakmıştır. Modernite teorisi bu siyasal sorunlara eğilimlerin sonuçlarından biridir. Habermas’ın modernite teorisi, Weber’in analitik yaklaşımının devamı olarak nitelendirilebilir. Bu teori ile Habermas, geleneksel sosyal kuram tarafından ele alınan klasik devlet ve toplum modelini yeniden yapılandırmıştır (McCormick, 1997, s. 307). Habermas’ın ele aldığı siyasal sorunların başında demokrasi ve anayasacılık gelmektedir. Habermas’ın demokrasi ile ilgili görüşleri demokrasi tartışmalarına netlik kazandırmıştır. Habermas, demokratik ve entelektüel yenilenmenin sosyal kökenleri hakkındaki tartışmalı varsayımları somutlaştırmayı başarmıştır (Benson, 2009, s. 196). Habermas’ın demokrasi ve anayasacılık üzerine görüşleri her ikisinin de kavramsal olarak birbirlerine bağlı oldukları önermesinden hareket etmiştir. Her ikisi de iletişimsel akılcılık kavramında karşılığını bulmaktadır. Bireysel haklar bir teminat altında olmalıdır ve halk egemenliğinin bulunması bu teminatın aranmasını engellemez. Sonuç olarak demokrasi ve anayasa aynı akılsal idealden türemişlerdir.

4. KAMUSAL ALAN KAVRAMI

Habermas’ın üzerinde yoğun çalışmalar yaptığı bir diğer önemli kavram da “kamusal alan kavramıdır”. Habermas, kamusal alan tanımını *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü* adlı doçentlik tezinde yapmıştır. Kamusal alan kavramı zamanla sosyal bilimler alanında kendisine önemli bir yer bulmuştur. Habermas; kamusal alan tanımını yaparken, 18. yüzyıl Aydınlanma geleneğinin etkisinde kalarak, toplumsal ve siyasal düşüncelerin tartışıldığı sosyal alanlardan esinlenmiştir (Habermas,2007,s. 135).

Habermas, kamusal alanı; sivil toplumun içinden ortaya çıkan özgül bir alan olarak tanımlamıştır (Özbek, 2004, s. 27). Kamusal alan öncelikle “kamuoyu” olarak nitelendirilebilecek düşünce ve akımların olduğu sosyal hayatın bir bölümünü işaret etmektedir. Kamusal alandan söz edilebilmesi için, sosyal hayatın bu bölümüne tüm vatandaşların erişimi ve katılımı mümkün olmalıdır. Kamusal alan, bireylerin özgür davranışları ile bir arada oldukları ve iletişim kurdukları tüm ortamlardır (Habermas, 1974, s. 49). Bu sosyal alan paylaşımları eşitlik, insan hakları ve adalet ideallerini ileriye taşımıştır. Bu halk alanının daralması ve müdahalelere maruz kalması, yapısal güçler ve ticari kitle medyasının sosyal alanı olumsuz etkileyen roller üstlenmesi, günden güne “halk alanının” etkinliğini yitirmesi ile sonuçlanmıştır (Habermas,2007,ss. 62-63).

Habermas, geliştirmiş olduğu kuramların yanı sıra bir modernleşme kuramcısı olarak bilinmektedir. Habermas, iletişimsel eylem kuramı adlı eserinde, akılcı ve stratejik eylemler yolu ile oluşmuş tek yanlı modernleşme sürecini eleştirmiştir. Stratejik eylemler ile resmi sistemler; günlük yaşayışı gün geçtikçe daha çok manipüle etmekte, denetim altında tutmaktadır. Kamusal alanla ilgili eseri, belki de düşünürün en geniş alanda etkiyi yapmış eseri olarak, tarihe toplumsal teoriyi birleştiren ve kapitalizmin gelişmesinin ve modernleşmenin çok önemli, fakat pek de incelenmemiş taraflarına ışık tutan bir çalışma olmuştur (Timur,2008, s. 274). Habermas, modernlik projesinin son bulduğunu söylerken, geliştirdiği kuramlarla modernlik projesini taşıdığı eksik yönlerden arındırarak yeniden kurmaya çalışmıştır.

Moderniteyi, modern toplum açısından hem bir neden hem de bir sonuç olarak değerlendirmek mümkündür. Bu haliyle modernite, modern toplumun anlaşılmasında önemli bir anahtar görevi görmektedir. Güncel toplumsal durumların, modernite kavramından hareket edilerek kaynaklarına ve nedenlerine ulaşmak mümkündür (Çiğdem, 1997,s.33). Bu noktada Habermas modernite kavramından hareket etmiş, modernlik projesi özneye dayalı bir proje iken; iletişimsel eylem kuramı ile modernliği özneler arası bir projeye taşımıştır. Modernlik projesinin,özne temelli salt akılcılığı, iletişimsel eylemle ortaya çıkan özneler arası ortak akılla temellendirilmiştir.

Habermas, kamusal alanı eleştirel bir ortamın hayat bulmasının önünü açan normlar ve pratikler olarak tanımlamıştır. Habermas'a göre, kamusal alanın tarihsel yanı ve kavramsal yanı farklı ele alınmalıdır. Burada söz konusu olan asıl amaç kamusal alanın devlet mekanizması üzerinde etkileyici bir rol oynayabilmesidir. Kamusal alan; aile, iş ve devlet dışında bir mekân olarak tanımlanmıştır. Bunun için eleştirel bir ortam olması beklenen kamusal alan aile, iş ve devlet kurumlarının dışındadır (Habermas, 2007, ss.135-137). Bununla birlikte boş zaman faaliyetleri de eleştirel ortamın oluşumu açısından problemlidir. Çünkü boş zaman faaliyetleri üretim ve tüketim faaliyetlerinin bir parçası haline getirilmiş, böylece özgürleştirici potansiyelini kaybetmiştir. Artık boş zaman faaliyetleri iş yaşamının bir uzantısına dönüşmüştür (Habermas, 1997, s. 281'den aktaran Dağtaş&Dağtaş,2003). Bu durum kişiler arası resmi olmayan kamusal etkileşimi olumsuz yönde etkilemektedir. Böylece boş zamanın değerlendirildiği yarı-kamusal kurumlarda, kişiler arasındaki serbest kamusal etkileşim sağlıklı kurulamamaktadır (Dağtaş & Dağtaş, 2003, s. 55).

Kamusal topluluk, egemen sınıf olarak içine kapanmak ve kamusal ilkesinden vazgeçmek zorunda kalırsa o zaman bir baskı aracına dönüşmektedir ve artık kamusal olmayan "oy" un muhakemesi de emir haline gelmektedir. Böylelikle kamusal topluluğun, bizatihi olduğu ve olduğunu sandığı şey, bir ideoloji, basit bir ideolojiden daha fazla bir şeye dönüşmektedir. Bu ideoloji, bir sınıfın başka bir sınıf üzerinde sürüp giden egemenliği temelinde, kendilerinin ortadan kaldırılması fikrini kendi nesnel anlamları olarak inandırıcı bir biçimde içeren siyasal kurumlar geliştirmiştir. Bu kurumlara verilebilecek bir örnek; "Egemenliğin, artık bir kamuoyunun amir kanaati biçiminde hayata geçecek olan ince bir baskı içinde çözülmesi" fikridir. (Habermas, 2007, s. 178) Kamuoyunun manipüle edilmesi kamusal alanın egemen güç ve ideoloji lehine geliştirilmesi, böylelikle "kamusal alanın" adalet, hürriyet, eşitlik talep eden esas rolünün gerilemesine sebep olabilmektedir.

Katılımcı demokrasi, sıradanlaşmış parti politikaları ve çıkar gruplarınca gittikçe uzaklaşan bir ideale dönüşmüştür. Halkın olan ile özel olan, birey ile toplum, sistem ile yaşantı arasındaki ilişkiler uyum ve uzlaşma düzleminin çok dışında kalmış, mücadele eder ya da birbirinin yerine tercih edilir hale gelmişlerdir. O halde iletişimsel eylem kuramının en önemli ögesi olan iletişim etiği, mevcut kamusal alanda var olabilme şansını gündün güne yitirmektedir (Habermas, 2007, ss.176-177).

Kamusal alanda görülen bu yozlaşmaların yerine sağlıklı bir kamusal alan inşası Habermas'a göre mümkündür. Bunun için de demokrasinin işletilmesini kamusal alanı sağlıklı bir biçimde kurmanın ve sürdürmenin ilk şartı olarak belirtmiştir. Ortak çıkarların, siyasal ve toplumsal görüşlerin iletişimsel etik çerçevesinde tartışılabilirdiği bir kamusal alan, ancak demokratik bir politik sistemle mümkündür. Manipüle ve baskılardan uzak kalan bir toplum uzlaşma ortamına doğru gelişecektir. Aksi takdirde uzlaşma ortamı kurulamayacaktır. Kamusal alanın ideal ortamına kavuşmasında ve sonrasında en ciddi rol sivil toplum kuruluşlarına düşmektedir. Fikirlerin iletişim etiğine bağlı kalarak yarıştıkları kamusal alan, uzlaşmayı doğuracak "ortak aklın" inşasını sağlayacaktır.

5. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Habermas; taşıdığı filozof, sosyolog ve entelektüel sıfatları ile çağımızı; daha çok özgürlük, daha çok eşitlik ve daha çok refah arayışları ile sorgulamış olan bir düşündürüdür. Habermas'ın başka düşünürlere uyguladığı eleştirel ve yapı-kurumcu yöntemleri kuşkusuz ufuk açıcı ve zenginleştirici birer tecrübedir (Timur,2008, s. 278). Habermas, çeşitli ve kapsamlı çalışmaları ile uçsuz bucaksız bir fikir okyanusu yaratmıştır. Bu fikir zenginliği ile Habermas günümüz sosyolojisine, bilim felsefesine, dolayısı ile sosyal bilimler alanının geneline önemli katkılar sunmuştur. Kamusal alanın sivil toplumun özgür hareket alanına dönüşmesi ve iletişimsel eylem kuramı çerçevesinde yarışan fikirlerin bir uzlaşma ile buluşması fikri hem insanlı bir yan taşımakta hem de sosyal bilimler alanındaki birçok düşünceyi aynı kuramda uzlaştırmaktadır. Bu uzlaşma çabası ve özgürlük anlayışı Habermas'ın en güçlü özellikleridir. Habermas'ın *iletişimsel eylem kuramı* ve *kamusal alan kavramı*, uzlaşma çabası ve özgürlük arayışının birer ifadesi olarak okunduğunda çok daha iyi anlaşılacaktır. Habermas, uzlaşmanın ve özgürlüğün doğduğu ve yaşayacağı yer olarak "yaşam dünyasını" işaret etmiş, yaşam dünyasını ekonomi ve devletin oluşturduğu sistemden bağımsız bir yerde konumlandırmıştır. Toplumun özgürlük ve adalete yönelik değişim potansiyeli yaşam dünyasında bulunmaktadır. Habermas'ın bu önermesi; Marx'ın "alt yapının üst yapıyı belirlediği önermesinden" bu noktada ayrılmaktadır. Habermas'ın yaşam dünyasında toplumun değerler ve anlamları ilgili kurumları bulunmaktadır. Değerler ve anlamlar insana/insanlığa aittir ve sistemden bağımsızdır. İletişimsel eylem kuramını da hesaba

kattığımızda üst yapının belirlenmesini yalnızca alt yapıya bağlamak yetersizdir. Değerlerin oluşumunda insanlar arası iletişim kurucu ve belirleyicidir. O halde adaletin, hak ve özgürlüklerin kurulacağı yer yaşam dünyası, kurulmasındaki etken de insanlar arası iletişimdir. Bu yaklaşım üretim ilişkilerini dışarıda bırakmamakta yalnızca üretim ilişkilerinin tek belirleyici olmadığını söylemektedir. Kamusal alan kavramını yaşam dünyası ile birlikte ele alınabilir. Yaşam dünyası kamusal alanı da kapsamaktadır. Kamusal alan yaşam dünyasının dönüşüm potansiyelinin yaşadığı yerdir. Bu potansiyeli baskılayan tahakkümün ilk denetim altına almaya çalıştığı yerin kamusal alan olması bir tesadüf değildir.

Yaşam dünyasını tanımlarken kullanılan insana ait değerler ve anlamlar söz konusu olduğunda olguculuğun/ pozitivizmin eleştiri dışı kalması gerçekçi değildir. İnsanın söz konusu olduğu bir yerde değerleri dışarıda bırakmak mümkün olamaz. Bu durum sosyal bilimlerde fen bilimlerinin yöntemlerinin tek anlama ve açıklama yolu olarak kabul edilemeyeceğini göstermektedir. Habermas ta pozitivizm eleştirisinde bu noktaya dikkat çekmiştir. Söz konusu insan özgürlüğü olduğunda insanlığa ait olan her şeyin hesaba katılması gereklidir. İnsanı değerlerden bağımsız düşünmek söz konusu olamayacağına göre sosyal bilimlerde de insana ait değerler ve anlamlar hesaba katılmalıdır. Habermas'ın insana ait değerlerin öneminden hareket ederek kurduğu pozitivizm eleştirisi aşırı rasyonalizmi de karşısına almaktadır. Aşırı rasyonalizm insanlığa yarardan çok zarar getirmiştir. Bu noktada Habermas Frankfurt Okulunun diğer temsilcileri ile hem fikirdir. Habermas, iletişimsel akla dayalı bir paradigmanın oluşabileceğinden söz etmiştir. Bunun için bireyler ve kitleler arasında iletişimsel eylem ön planda tutulmalıdır. İletişimsel akla dayalı bir paradigma; yaşamda bireyler ve kitleler arasında birbirlerini doğru anlamayı ve uzlaşmayı kolaylaştıracaktır. Habermas'a göre hegemonik yapılar-günümüzde kapitalizm-; iletişimi olumsuz etkileyerek sosyal ilişkileri geriletmektedir. Bu durumun meydana gelmesinde, kapitalist üretim sürecinin sınıf ayrımına dayalı olması etkilidir. Bununla birlikte bireyleşme ve toplumsallaşma formlarında insanlar gitgide kısıtlanmakta ve manipüle maruz kalmaktadırlar. Eşit söylem, karşılıklı anlama, işbirliğine dayalı uzlaş, hem bireyselleşme, hem de toplumsallaşma aracılığıyla bu kısıtlamaları ortadan kaldırmak mümkündür. Bu bağlamda Habermas'ın "meşruiyet krizi kuramı" açıklayıcı olmaktadır. Habermas, 1973 yılında yazdığı *Geç Kapitalizmde Meşruiyet Problemleri* adlı eserinde, ekonomik ve toplumsal kriz eğilimlerini değerlendirmiştir. Bu eserinde, toplumsal bütünleşmeyi; kapitalist pazar ilişkileri içinde gerçekleşen sistem bütünleşmesi ile yaşam dünyasında oluşan toplumsal bütünleşme arasında ayırım yaparak ele almıştır (Yıldız, 2019, s. 160). Bu kurama göre; ekonomiyi kapsayan sistem krizi, toplumsal yaşamın diğer tüm alanlarına sirayet eden bir rota izlemektedir. Böylece sistem krizi toplumsal aktörlerin eylem alanlarını sınırlamaktadır (Yıldız,2019, s. 171).

Habermas'ın iletişimsel eyleme toplumsal yapının oluşumunda yüklediği önem iletişimsel eylemin çarpıtılmamış olması durumunda geçerlidir. İletişimsel eylem insanlıkla birlikte doğmuş ve bu andan itibaren özgür insanın Rousseau'nun deyişiyle her yerde zincire vurulduğu gibi iletişimsel eylem de zincire vurulmuştur. O halde çarpıtılmamış bir iletişimsel eylemden bahsedebilmek mümkün değildir. Modern toplumlarda, iletişimin çarpıtılmamış olduğu görüşü; naif bir sosyolojik görüş olmasının yanı sıra tarihsel açıdan da dayanaksızdır. Orta çağdaki halk kültürünün iletişim yapısı incelendiğinde, bu yapının tek başına yerleşik bir otorite yapısı olduğu görülmektedir. 19. yüz yılda ise dilden bağımsız ekonomik ve kültürel bir tahakkümden söz edilebilmektedir. Dil yalnızca bu tahakkümün ayrılmaz bir parçası olmuştur (Singewood, 1988, ss. 339-346). Dil tahakkümün bir parçası olduğunda toplumsal iletişim de tahakküm altına alınmış demektir. Habermas'ın toplumsal dönüşümü ve özgürlüğü aradığı yaşam dünyasını, kamusal alan ve iletişimsel eylemi tahakküm edici unsurların etkisini hesaba katmadan doğru anlamak mümkün değildir.

Tahakküm edici unsurların toplum üzerindeki etkileri insan özgürlüğü ve değişim potansiyelinin gerçekleşmesi önündeki en büyük engeli oluşturmaktadır. Toplumsal değişim potansiyelinin bulunduğu yaşam alanının bir tahakküm alanı olmaktan çıkması ile kamusal alanın sağlıklı olarak işlemesi mümkün olacaktır. Sağlıklı işleyen bir kamusal alanda iletişimsel eylem özüne uygun bir biçimde kurulacak, insanlığın gelişim potansiyelinin gerçekleşmesini sağlayacaktır. İnsanlığın gelişim potansiyelinin gerçekleşmesi; insan özgürlüğü ve adalete dayalı bir toplumsal dönüşümü sağlayacaktır. Habermas'ın düşünceleri; insanın gelişim potansiyelinin açığa çıkması temelinde okunduğunda; insanlığın özgürleşmesinin yaşam dünyasındaki tahakkümün aşılması ile mümkün olabileceği görülmüştür. Adaletin, insana ait değerlerin ve özgürlüğün temel teşkil ettiği bir toplumsal dönüşümün gerçekleşmesi de Habermas'a göre kamusal alanın özgürleşmesine ve sağlıklı kurulan iletişimsel eyleme bağlıdır.

KAYNAKÇA

- Atila Demir, S. (2009). Sosyal Bilimlere Eleştirel Bir Bakış: Frankfurt Okulu ve Pozitivizm Eleştirisi. *Saü Fen Edebiyat Dergisi*, S: 1, 59-73.
- Baxter, H. (1987). System And Life-World in Habermas' "Theory of Communicative Action". *Theory and Society*, 16 (1), 39-86.
- Benson, R. (2009). Shaping the Public Sphere: Habermas and Beyond. *The American Sociologist*, 40(3):175-197.
- Calhoun C. (1992). *Habermas and The Public Sphere*. Cambridge, Massachusetts & London: The MIT Press, England.
- Çiğdem, A. (1997). *Bir İmkan Olarak Modernite*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dağtaş, B. & Dağtaş, E. (2003). Habermas'ın Burjuva Kamusal Alanı Tanımı Çerçevesinde Yazılı Basının Konumu ve Dönüşümü. *Kurgu Dergisi*, S: 20, 49-61.
- Deflem, M. (2014). Habermas'ın İletişimsel Eylem Kuramında Hukuk. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 72 (1), 877-894.
- Durdu, Z. (2006). Frankfurt Okulu'nun Sosyal Bilim Anlayışı. *Sosyoloji Dergisi*, S: 15, 15-32.
- Geyer M. (2017). Communication Studies: On the Restless Life and Thought of Jürgen Habermas. *The Times Literary Supplement*. Philosophy October 4.
- Habermas, J. (1974). The Public Sphere: An Encyclopedia Article, *New German Critique*, Autumn (3), 49-55.
- Habermas, J. (1996). *İletişimsel Eylem Kuramı*, M. Tüzel (Çev.). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Habermas, J. (1997). *Bilgi ve İnsansal Bilgiler*, C. A. Kanat (Çev.), İstanbul: Küyerel Yayınları.
- Habermas, J. (1998) *Sosyal Bilimlerin Mantiği Üzerine*, M. Tüzel (Çev.). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Habermas, J.(2007). *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*, T. Bora, M. Sancar (Çev.) İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- İspir, N. (2015). Habermas'ın Sosyal Bilimler Eleştirisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (2): 71-96.
- McCormick, J. P. (1997). Max Weber and Jürgen Habermas: The Sociology and Philosophy of Law During Crises of The State. *Yale Journal of Law & the Humanities*, 9 (2), 297-344.
- Özbek, M. (2004). *Kamusal Alan*. İstanbul: Hil Yayıncılık.
- Özdikmenli Çelikoğlu, İ. (2011). Habermas'ın Modernite Savunusu: Eleştirel Bir Okuma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (3), 239-258.
- Pettit, P. (1982). Habermas on Truth and Justice, G.H.R. Parkinson (ed.) *Marx and Marxisms* içinde (207-228), Cambridge: University Press.
- Singewood, A. (1988) *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. O. Akınhay (Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Timur, T. (2008). *Habermas'ı Okumak*. İstanbul, Yordam Yayınları.
- Torun, T. (2018). Yaşam-Dünyasının Sömürgeleştirilmesi Olarak Modernitenin Krizi. *Kaygı Dergisi*, S:30, 173-190.
- Yıldız, N. (2019). Habermas'ın Meşruiyet Krizi Teorisi ve Türkiye. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (22), 159-173.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:09.05.2019 ✓Accepted/Kabul:05.09.2019

DOI: 10.30794/pausbed.562564

Araştırma Makalesi/ Research Article

Turan, N. (2019). "Akış Deneyimi Üzerine Genel Bir Literatür Taraması" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 37, Denizli, s. 181-199.

AKIŞ DENEYİMİ ÜZERİNE GENEL BİR LİTERATÜR TARAMASI

Nuran TURAN*

Özet

Akış deneyiminin kökeni 1960'larda Maslow'un doruk deneyim (peak experience) çalışmalarına dayanmaktadır ve 1970'lerde Csikszentmihalyi tarafından geliştirilmiş ve kavramsallaştırılmıştır. Güncel olarak da, pozitif psikoloji içinde yer alan bir araştırma alanıdır. Akış deneyimi aynı zamanda optimum deneyim veya ototelik deneyim olarak da ifade edilmektedir.

Akış deneyimi, uluslararası ve ulusal ölçekte bağımlı ve bağımsız değişken olarak uygulamalı araştırmalarda çalışılmış olmasına rağmen; tanımına ilişkin bir muğlaklık olduğu ve Türkçe literatürde tam olarak karşılığını bulamadığı dikkat çekmektedir. Bu nedenle bu makalede akış deneyimine ilişkin genel bir literatür taraması yapılarak; akış deneyiminin teorik alt yapısına, tanımlarına, araştırma alanlarına, boyutlarına ve modellerine yer verilmiştir. Elde edilen bulgulara göre; "psikolojik/zihinsel/bilişsel durum, herhangi bir faaliyette bulunma, yoğunlaşma, ilgili faaliyetten keyif alma, kendini verme, zorlukla/zorluklarla mücadele, optimal deneyim, motive olmuş hissetme, hedef, ilgili faaliyet için beceri sahibi olma ve geri bildirim" in akış deneyimi tanımlarında, boyutlarında ve modellerinde en sık kullanılan kavram/ ifadeler olduğu görülmektedir. Araştırma alanlarının ise; spor alanında başladığı oyun, sanat, dans ve müzik, eğitim ve çalışma gibi insan yaşamının pek çok yerinde yaşanabildiği dikkat çekmektedir. Sonuç olarak, gelecek araştırmalarda akış deneyiminin anlam, etki ile sonuçları örneklem ve alan çeşitliliğinde önerilebilir. Böylece, akış deneyimine ilişkin kaynak, veri ve yöntem çeşitliliği artacak, araştırmalar zenginleşecek, bilimsel çalışmalar için yeni farkındalıklar oluşacaktır.

Anahtar Kelimeler: Akış Deneyimi, Akış Deneyimi Teorisi, Ototelik Deneyim, Optimum Deneyim, Akış Deneyimi Boyutları, Akış Deneyimi Modelleri.

A GENERAL LITERATURE REVIEW ON FLOW EXPERIENCE

Abstract

The origin of the flow experience is based on Maslow's peak experience in the 1960s and was developed and conceptualized by Csikszentmihalyi in the 1970s. Currently, it is a research area within positive psychology. The flow experience is also referred to as the optimal experience or autotelic experience.

Although the flow experience has been studied in applied research as dependent and independent variable at national and international scale; It is noteworthy that there is ambiguity about the definition and the Turkish literature can not find its exact equivalent. Therefore, in this article, a general literature review on the flow experience is made, theoretical background, definitions, research areas, dimensions and models of flow experience. According to the findings "psychological / mental / cognitive state, engaging in any activity, concentration, enjoyment of the activity, self-giving, struggling / struggling, optimal experience, feeling motivated, goal, skills for the relevant activity and feedback flow experience definitions, dimensions and models are the most commonly used concepts / expressions. It is noteworthy the research areas can be experienced in many

*Arş. Gör., Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, KARAMAN. e-posta: nurayturan@yahoo.com (orcid.org/0000-0001-6823-3992)

places of human life such as games, art, dance and music, education and work, which started in the field of sports. As a result, the meaning, effect and results of the flow experience in future research can be suggested in the sample and field diversity. Thus, the diversity of resources, data and methods related to the flow experience will increase, research will be enriched and new awareness will be formed for scientific studies.

Key Words: *Flow Experience, Flow Experience Theory, Autotelic Experience, Optimum Experience, Flow Dimensions, Flow Models.*

“Geçmiş unut, koy bir kenara

Yeni bir sayfa aç, kurtar benliğini dünden

Bugünün çocuğu ol, bütün bilgeliği ve gülümseyişiyle gençliğin.

Şu anı hiç terk etme ne olur, sonsuza uzanan şu günü, terk etme. (Mevlana)”

GİRİŞ

Akış deneyimi araştırmaları 1975’ten bu yana spordan sanata, eğitimden iş ve çalışma yaşamına kadar insan hayatının pek çok alanında ele alınmıştır.

Bir kişinin sahip olduğu becerilerin; bir hedefe yönelik zorlukların üstesinden gelmede yeterli olduğu hissi; kişinin nasıl performans gösterdiğine dair ipuçları sağlayan kurallı bir eylem sistemidir. Bu koşullarda yoğunlaşma o kadar fazladır ki, o anki konuyla ilgisi olmayan bir şey hakkında düşünmek veya herhangi bir problem hakkında endişelenmek gibi bir durum kalmamıştır. Bu anda öz bilinç kaybolur ve zaman duygusu bozulur. Bu tür deneyimleri üretmeyi sağlayan etkinlik kişi için zor ve tehlikeli de olsa, bunu kendi iyiliği için yapmaya istekli olur. Sonucunda ne elde edeceği konusunda çok az endişe duyar. Bu durum, genel olarak akış deneyimini ifade eder (Csikszentmihalyi, 1990).

Akışı deneyimleyen insanlar hem başarılı olacağına inanıp, hem de olası başarısızlığı kabul ettikleri için yaptıkları işten anlam çıkarırlar (Chalofsky, 2013:75-76) ve akışı deneyimleme sırasında zihin tam kapasitede çalışır (De Charms, 1968); ancak bu durum insanların tamamlayabilecekleri net hedeflere sahip faaliyet/ faaliyetlerde buldukları zaman mümkündür. Bu iki özellik, tüm unsurların faaliyet ve farkındalık ile daha fazla özdeşleşmesine olanak sağlar. Burada kişinin, faaliyetin tamamlanmasına yönelik ilerlemeye ilişkin anında geri bildirim alması söz konusudur. Öte yandan akış deneyimi, kişinin becerisinin tam olarak ilgili faaliyette yararlı, bu becerinin faaliyetin taleplerine eşit, içsel motivasyonun en üst düzeyde, kişinin kendi bilincini ve zamansal farkındalığını yitirdiği, tam kontrol, zahmetsizlik ve o anki durumla ilgili tam bir dikkat toplasımu olduğu zaman ortaya çıkar (<https://dictionary.apa.org/>, 7.11.2018).

Akış deneyimine ilişkin çok fazla tanım olmasına rağmen, işlevselleştirilmesinde bazı problemler vardır. Bu durum, akış deneyiminin doğası gereği geçici olmasından, akış deneyimini anlık değerlendirme veya akış deneyimini yakalama zorluğundan kaynaklanmaktadır. Bu yüzden akış deneyiminin boyutları ve kavramın kendisi arasında ayırım yapmak zordur (Rodríguez-Sánchez, Schaufeli, Salanova, Cifre ve Sonnenschein, 2011: 76).

Akış deneyiminin niteliği, oluşumu, etkileri ve sonuçları üzerine ulusal ve uluslararası literatürde farklı çalışmalar mevcuttur. Ancak, bu çalışmalar arasında genel bir literatür taraması olmayışının, akış deneyimi araştırmaları için bir eksiklik olduğu söylenebilir. Böylece, bu eksiklik göz önünde bulundurularak, akış deneyimi ile ilgili bir literatür taraması yapılmış ve kavramsal bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır. Makalede, öncelikle akış deneyiminin teorik alt yapısı ile tanımlarına yer verilerek, literatürden ulaşılabilen tanımlar bir tabloda sınıflanmıştır. Ardından akış deneyiminin araştırma alanları, boyutları ve modellerine değinilmiş, son olarak genel bir değerlendirme yapılarak önerilere yer verilmiştir. Böylece, bu makalenin Türkçe literatürde muğlak olduğu kadar, güncel ve gelişime açık olan akış deneyimi için ülkemizde gelecek nicel ve nitel araştırmalar için kaynak; uluslararası alan içinse farkındalık oluşturmada önemli olduğu düşünölmektedir.

1. TEORİK ALT YAPISI

Csikszentmihalyi ile başlayan akış deneyimi araştırmaları, Maslow'un doruk deneyim ve bu deneyimin bilinç, mutluluk, ilham ve yaratıcılık üzerindeki etkileriyle ilgili araştırmaların ortak noktası olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, doruk deneyim ve akış deneyimi arasında farklılıklar vardır. Maslow, doruk deneyimi kişinin kendini gerçekleştirme ve bireysel aşkınlık aracı olarak görürken; Csikszentmihalyi akış deneyimini sosyal ve evrimsel etkilerini öne sürerek daha geniş bir açıdan ele alır (Bernard, 2009: 8).

1980'li ve 1990'lı yıllarda akış deneyimi araştırmaları daha da yaygınlaşmıştır. Optimal performans ve deneyimlerle ilgilenen, özellikle okul ve iş dünyası gibi yerlerde mutluluk, memnuniyet, motivasyon gibi pozitif deneyimleri vurgulayan araştırmacılar, bu dönemlerde akış deneyimini incelemeye başlamışlardır (Tandon, 2017:91). Ancak, daha önce belirtildiği gibi bu dönemlerin öncesi motivasyon teorilerine dayanmaktadır. Başka bir ifadeyle, akış deneyimi varlığını motivasyon alanındaki araştırmalara borçludur (Kefor, 2015: 19) ve çıkış noktası Maslow'un doruk deneyim çalışmalarıdır. Sonuçta, motivasyon teorileri çerçevesinde yapılan gözlem, görüşme ve araştırmalar akış deneyimi için önemli bir kaynak oluşturur (Csikszentmihalyi, 1988). Örneğin, motivasyonla ilgili araştırmaları ele alan bir çalışmada motivasyon teorileri haritası oluşturulmuştur (Eccles ve Wigfield, 2002). Bu harita, başarı beklentilerine; görev değerlerine ve göreve katılımın nedenlerine (Kefor, 2015:18); beklenti ve görev değerlerini bütünleştirmeye; motivasyon ve bilişi bütünleştirmeye odaklanan teoriler olarak motivasyon teorilerini dört kategoriye ayırmıştır. Akış deneyimi, görev değerlerine odaklanan ikinci ana teori içinde yer alan ve bu teoriden türetilen, faaliyete katılımın öncülü olarak içsel bir motivasyondur (Eccles ve Wigfield, 2002).

Akış deneyimi, motivasyon teorilerinin yanı sıra pozitif psikoloji içinde de önemli bir yere sahiptir (Kefor, 2015:19). Pozitif psikoloji geçmiş için esenlik, memnuniyet; gelecek için umut, iyimserlik; şimdiki zaman için *akış deneyimi* ve mutluluk konularına odaklanan öznel deneyimlerle ilgili bir alandır. Böylece, akış deneyimi pozitif psikolojinin bir alt bölümü olarak ortaya çıkmıştır (Alex Linley ve diğerleri, 2006: 5) ve bu alanda uygulamalı ve teorik araştırmalarda önemli bir odak noktası olmuştur. Halen günümüzde, duygusal, motivasyonel, bilişsel ve fizyolojik boyutlarıyla anlaşılacak üzere çalışmalar devam etmektedir (Freire, 2011:55) ve pozitif psikolojiyi temsil eden deneysel bir yaklaşım olarak görülmektedir (Nakamura ve Csikszentmihalyi, 2009).

2. AKIŞ DENEYİMİ TANIMI

Akış deneyimi, içerik olarak meşguliyet ve bağlılık (engagement), katılım (involvement), tutku (passion), gelişim gösterme ve başarılı (thriving), içsel motivasyon (intrinsic motivation) ve doruk deneyim (peak experience) gibi konu ve kavramlarla benzerlik göstermektedir (Aleksić, 2016: 56). Aynı zamanda, kendini verme ya da dalma (absorption) (Demerouti ve diğerleri, 2012: 558), yoğunlaşma (concentration) (Ghani ve Deshpande, 1994: 381) ve belli bir alanda olma (in-the-zone) (Jackson, 2000) ile yakın ilişkilidir.

1970'lerde Csikszentmihalyi ile başlayan çalışmalar günümüzde de devam etmektedir ve günümüze kadar akış deneyimine yönelik pek çok farklı tanım ortaya atılmıştır. Bu nedenle, bu makalede ulaşılabilen tanımları bir araya getirmenin akış deneyiminin literatür taraması için sağlıklı bir altyapı sağlayacağı düşünülmüştür. Literatürden ulaşılabilen akış deneyimi tanımlarına Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1: Literatürde yer alan akış tanımları

Devamlı ve zahmetsizce üretme ya da ilerleme (Oxford Dictionaries). E.T. 12.02.2018
Sürekli ve zahmetsizce üretilip akan fikir/ler, sürekli ilerleme (Dictionary.com). E.T. 27.07.2018
Spor yapmak, beste yapmak ya da yaratıcı bir metin yazmak gibi keyifli bir etkinlikte yoğun katılımdan kaynaklanan optimal deneyim durumu (APA Dictionary of Psychology). E.T. 07.11.2018
Ototelik deneyim; kendine özgü ve amaçlı bir deneyim; kişinin bir aktivite/göreve tamamen katıldığında hissettiği bütünsel deneyim; odaklanma bilincinin daralması, konuyla ilgili algı ve düşüncelerin filtrelenerek, öz bilinç kaybıyla açık hedeflere ve belirsiz geri bildirimlere yanıt vererek çevre üzerinde kontrol duygusunun olduğu durum (Csikszentmihalyi,1975)
Kişinin bir deneyime bütünüyle dalıp gitmesi (Csikszentmihalyi,1977)
Gerektiğinde mücadele etmenin sürdürülmesine yardımcı olan zorlu faaliyetler sırasındaki fonksiyonel deneyim (Lazarus ve diğerleri, 2013:189)
Doruk deneyim ve doruk performansın her ikisinin de optimum seviyede olduğu zamanlarda ortaya çıkan durum (Privette, 1983:1361)
Kişinin içinde bulunduğu faaliyete ilişkin zihinsel durum; bir faaliyetin algılanan zorluk ve mücadele gerekleri ile kişinin algılanan yetkinliklerinin eşleştiği durum (Csikszentmihalyi,1988)
Belli bir zihin durumu; bir aktivitede mutlak olarak bir şeyle meşgul olma; kendini verme ya da dalma anlamına gelen odaklanmış yoğunlaşma (Csikszentmihalyi, 1990:4)
Bir faaliyet sırasında deneyimlenen, maksimum iyimserlik ve memnuniyetin psikolojik hali; durumun kontrolü ve duruma en yüksek düzeyde katılımın, odaklanmış dikkatin, içsel motivasyonun varlığı; can sıkıntısı ve kaygının olmaması, zaman algısının değişmesi ve kendini yargısal gözlemlemenin yokluğu ile karakterize edilen göreve kendini verme/dalma durumu (Csikszentmihalyi, 1990)
Sıradan deneyimi aşan, katılım ve bağlılık duygusu sağlayan genel bir kendini verme/dalma durumu (Celsi ve diğerleri, 1993:11)
Sürece ilişkin eğlence, keyif ve mutluluk hissini ötesinde tam bir tatmin duygusuna yol açan bireysel bir deneyim (Clarke ve Haworth, 1994)
İşlerin neredeyse otomatik ve zahmetsizce ilerlediği, son derece odaklanmış sonuçlara sahip olma hissi (Csikszentmihalyi, 1996: 110)
Bilişsel olarak kişinin eş zamanlı verimli, motive olmuş ve mutlu hissettiği psikolojik durum (Moneta ve Csikszentmihalyi,1996:277)
İçgüdüsel olarak keyifli olan, öz-bilinç kaybına ve kendini güçlendirmeye eşlik eden durum(Hoffman ve Novak, 1996:57)
Zahmetsiz yoğunlaşma ve keyif durumu (Finding Flow, Psychology Today)
Faaliyet hiçbir sonuca sahip olmasa bile; yalnızca bu faaliyet uğruna, bu faaliyette bulunmaya değer son derece çekici ve keyifli bir deneyim (Csikszentmihalyi, 1999: 824)
Bir kişinin becerilerinin nasıl performans gösterdiğine dair ipuçları sağlayan, hedefe yönelik ve kurallara bağlı bir eylem sisteminde eldeki zorluklarla mücadele etmek için yeterli olduğu duygusu (Bryce ve Haworth, 2000:198)
Özel bir çaba olmaksızın kendiliğinden gelişen kişiye özel kontrol hissi veren; bu sırada kişinin amaçlarının net olduğu ve performansına dair geri bildirim aldığı; bu koşullar içinde dışarı nasıl yansıdığına ilişkin endişesi ve başkaları tarafından değerlendirilme korkusunun düşük olduğu; zamanın olduğundan hızlı geçtiği hissini yaşanabildiği; son derece keyifli bir deneyim ve kişiyi olumlu etkileyen, kişiye yüksek performans sağlayan zihinsel durum; kişinin bir aktivitede/durumda tam anlamıyla bağlılık ve katılımla hareket ettiğinde hissettiği bütünsel deneyim ya da başka hiçbir şeyin önemli olmadığı bir etkinliğe dâhil olduğu durumda yaşadığı deneyim; bu deneyim öyle eğlencelidir ki; kişi bu deneyimi yaşama pahasına büyük bir zahmete/maliyete bile katlanır (Nakamura ve Csikszentmihalyi, 2002)
Kişinin bir görev veya amaca derinden odaklanıp, bu noktada zamanın ve başarısızlık endişesinin kaybolacağı kadar tutkuyla bu görev/amaç dışında hiçbir şeyi göremeyecek kadar yoğunlaşması durumu, zahmetsiz bilgi işleme (Dietrich, 2004:746)
Kişinin keyif ve mutluluğun yüksek düzeyini deneyimlediği, motivasyonunun yüksek olduğu; derinden ilgi ve bilişsel olarak verimli hissettiği zihinsel durum (Boyle ve diğerleri, 2012:779)
Kişinin bilişsel olarak verimli, derinden etkilenmiş ve yüksek motivasyon hissettiği, aynı zamanda keyifli yüksek düzeyde yaşadığı ideal zihin durumu (Asakawa, 2004:124)
Bir durumun arzu edilen amaçlara doğru hareket ettirilmesi için faaliyetle ilgili bilgi ve becerilerin otomatik olarak uygulanması ile durumun farkındalığını zamansal olarak birleştirme deneyimi (Quinn, 2005:615)

Yoğunlaşma, odaklanmış dikkat, pozitif ruh hali, açık hedefler, öz bilinç kaybı ve içsel motivasyon ile karakterize edilen; kişinin eş zamanlı olarak elindeki göreve derinden ve aktif bir biçimde heyecanla ve rahat katılması; görev için yüksek bir zorluk algılaması ve bu zorlukla mücadele etmede kişisel becerilerinin yeterli olduğunu düşünmesi; sonunda kişinin işe adapte olup meşgul olduğunu, psikolojik olarak uyarıldığını, keyif aldığını ve özerklik hissettiğini belirttiği durum (Delle Fave ve Massimini:382)
Kişinin elindeki faaliyete kendini verirken alakasız düşünce ve algıların elenmesi durumu (Rha ve diğerleri, 2005:50)
Psikolojik motivasyon teorisi; içsel keyif, zamanın durmuş görünmesi ve kişinin kendilik algısını kaybetmesi (Blood, 2006:8-9)
İçsel bir motivasyon (Liao, 2006:47)
Zihin ve beden en iyi performansı yaratacak şekilde anlık psikolojik durumu (Hefferon ve Ollis, 2006:141)
Başka hiçbir şeyin önemli olmadığı bir etkinlikte kişinin yoğunlaşmış olarak yer aldığı zihin durumu (Mauno ve diğerleri, 2007)
Optimal performans duygu durumu (Aşçı ve diğerleri, 2007)
Gerçekten tatmin edici bir deneyim oluşturan bilinç durumu (Csikszentmihalyi, 2008)
Kişinin zorlayıcı, kontrol edilebilir, içsel olarak motive edici bir faaliyete girdiğinde ortaya çıkan durum; pozitif psikoloji içinde merkezi bir konu olarak öznel deneyim (Kawabata ve diğerleri, 2008:466)
Kişinin bir aktiviteye tamamen kendini verdiği ve yoğun olarak yaşadığı bilinç durumu (Bakker, 2008: 400)
İyilik hali (Deci ve Ryan, 2008:1)
Belirli bir anda belirli bir zamanda ve belirli bir yoğunluk seviyesinde mevcut olan ve belirli bir aktiviteyi gerçekleştirirken zihnin psikolojik olarak yaşadığı geçici durum (Fullagar ve Kelloway, 2009:597)
Kişinin günlük yaşamında ve gelecek yaşamı için nasıl hissettiğini, düşündüğünü ve davrandığını biçimlendiren temel ve dinamik bir faktör (Asakawa, 2010:207)
Kişinin kendini iyi hissettiren ve motive eden aktiviteleri, aktivite uğruna yapmaya yönelten deneyim (Rodríguez Sánchez, 2009:13)
Optimal deneyim, bilişsel, motivasyonel ve duygusal bileşenlerin tutarlı ve eklemli bir biçimde bütünleşmesiyle var olan pozitif ve karmaşık bir durum; kişinin kaynaklarını yönlendirmesine ve becerisini geliştirmesine yardımcı olan, zahmetsiz konsantrasyon ve içsel motivasyon yoluyla anlamlı faaliyetlere bağlılığını ya da katılımını kolaylaştıran, böylece kişi ve grupların refahını artırmaya yönelik her türlü müdahale (Delle Fave, 2009)
İçsel olarak motive edici, gerçekleştirildiğinde keyif veren ve dolayısıyla kişiyi derin bir katılım/bağlılık ve yoğun mutluluk ile kişisel memnuniyet duygularına götüren durum (Pekrun ve diğerleri, 2010:531)
Kişinin bir aktivitedeki değeri gördüğü, açık hedeflere sahip ve beceri ile zorlukların birbirine uygun olduğu, eylemden derhal geri bildirim aldığı zaman faaliyet çıktıları üzerinde kontrole sahip olduğunda artması beklenen yoğun katılım durumu (Schmidt, 2010:605)
Eldeki göreve tam olarak kendini verme ile karakterize edilen optimal deneyim durumu; kişinin hem zamanın hem de benliğinin izini kaybettiği bütünleşme ve farkındalık hali (Norman, 2010:35)
Kişinin bir göreve tamamen kendini verdiği zihin hali; zihnin faaliyetin çekim alanına alındığı, deneyimin canlandırıcı olduğu durum (Rodríguez-Sánchez ve diğerleri, 2011:75)
Yoğun bir odaklanma, kontrol, ilgi ve beceri-zorluk dengesi ile karakterize edilen, daha iyi performans sağlayan optimum deneyim (Mirlohi ve diğerleri, 2011: 251)
Yüksek zorluk ve beceriler ile eldeki göreve kendini verme arasında genel olarak algılanan bir denge olduğunda ortaya çıkan en uygun psikolojik durum (Jeong, 2012:12)
Aktif görev performansı sırasında ortaya çıkan keyif, dikkat toplama ve düşük öz-farkındalık deneyimi; kişinin işinin özellikleri, hisleri, motifleri ve arzuları hakkında bilinçli bilgi deneyiminin düşük olması durumu (Ullén ve diğerleri, 2012)
İçsel olarak motive olmuş faaliyetler yapma deneyimi ve bazı şeyleri yapmaktan sadece keyif alındığı için deneyimleme; dikkatin faaliyete zahmetsizce odaklanması, zamanın uçar gibi görünmesi (Schafer, 2013: 3-4)
Dikkat dağıtıcı olmayan, çarpık bir zaman algısı olan; faaliyetin, farkındalığın ve faaliyet performansının birleştirildiği, eldeki görev üzerinde özel ve odaklanmış bir yoğunlaşma (Fullagar ve diğerleri, 2013:237)
Kişinin kendini yaptığı şeyin komutasında hissettiği ve bunu çaba harcamadan elinden gelenin en iyisini yaptığı durum (Goleman, 2013)
Yüksek zorluklar ve yüksek beceri kullanımı içeren durumlarda ortaya çıkabilen keyif ve içsel motivasyon (Fagerlind ve diğerleri, 2013)
Kişinin bir hedefe ulaşmak ya da bir zorlukla mücadele etmek için temel yeteneklerini tam olarak kullanabildiğinde ortaya çıkan durum (Cranston ve Keller, 2013)
Psikolojik bir durum (Obadā, 2013:550)

Olumlu duygusal deneyim, girişkenlik ve heyecan arama gibi dışa dönüklük özelliklerinin bir çoğunu temsil eden durum (Ross ve Keiser, 2014:3-8)
belli bir alanda (in-the-zone) bulunma hissi ve bu alanda bulunma hissindeki süreklilik, kişinin bir bilgisayar oyunu oynamak gibi günlük işlerde sıklıkla karşılaştığı alanlarda olma duygularını incelemek için bir paradigma (Kennedy ve diğerleri, 2014: 49)
Kişi tam bir katılım ya da bağlılıkla hareket ettiğinde ortaya çıkan bütünsel deneyim (Yoshida, 2014:81)
Genellikle en uygun performansa bağlı olumlu psikolojik durum (Panebianco-Warrens, 2014: 58)
Herhangi bir faaliyette tam ve odaklanmış motivasyonu, başarıyı güvence altına almak için duygu kontrolünün doruğunu temsil eden tutum (Nešić ve diğerleri, 2014: 144)
Kişinin kendini tamamen aktiviteye kaptırmış, aktivitenin içine çekilmiş hissettiği optimal deneyim durumu (Nah ve diğerleri, 2014:84)
Hoş bir durum, hedeflerin peşinde koşarak anlam bulma, yansıtıcı farkındalık olmadan ilerleyen bir zihinsel içerikte kendini verme (Lambert ve diğerleri, 2015: 313)
Normal hayatı daha tatmin edici kılan olumlu bir psikoloji hareketi (Kasa ve Hassan, 2015: 101)
Kişinin bir göreve tam olarak kendini vermesiyle sonuçlanan ve bu görevin zorluklarıyla optimal bir şekilde mücadele edebildiği hoş bir durum (Kuhlkamp, 2015:2)
Bir kişinin bir durumla ilgili zorluklar ile bu zorlukların taleplerini karşılayabilme ve başarma yetenekleri arasında denge sağlandığında ortaya çıkan olumlu psikolojik durum (Beard, 2015:353)
Enerjili yoğunlaşma, optimal keyif, tam katılım ya da bağlılık ve içsel ilgi alanlarına sahip bir aktiviteye dalmış kişinin psikolojik zihinsel durumu, genellikle kişinin bu aktiviteye odaklanmış, motive olmuş, pozitif, enerjik ve eldeki göreviyle uyumlu olması (Bonaiuto ve diğerleri, 2016:1)
Bir aktivite deneyiminin göze çarpan bazı özelliklerinin mutluluk ve esenlik açısından önemli olması (Xu ve diğerleri, 2016:1703)
Önemli bir psikolojik kapasite; kişinin en rahat, mutlu, tatmin olmuş hissettiği an ve bu anda insanlarda görülen olumlu durum (Vorkapić, 2016)
Çekirdek pozitif psikoloji kavramı, zirve deneyim (Rich, 2016:7)
Performans bölümünden performans bölümüne, yani kişiler ve günler içinde önemli ölçüde dalgalanan doruk deneyim (Bakker ve Woerkom, 2017)
Kişinin bir aktiviteye tamamen kendini verdiğinde hissedeceği son derece keyifli bir durum (Harris ve diğerleri, 2017)
Yüksek performans, güven, odaklanma, kolaylık ve otomatiklik düzeyleri ile ilişkilendirilen bir etkinlikte yoğun katılım durumu (Fullagar ve Delle Fave, 2017: 107)
İnsanların kendilerini iyi hissetmelerini ve motive olmalarını sağlayan herhangi bir faaliyeti gerçekleştirirken yaşanan deneyim; eldeki işle tamamen meşgul olma, dışarıdaki endişe ve kaygı tarafından sınırlandırılmama deneyimi; zahmetsiz dikkat, tam olarak kendini verme ve odaklanmış enerji için eğlenceli bir durum (Tandon, 2017: 90)
Bir faaliyeti gerçekleştiren kişinin enerjik bir biçimde odaklanma, tam katılım/bağlılık ve aktivite sürecinde keyif alma duygusuna tamamen daldırıldığı operasyonun zihinsel hali (http://blogs.ridleycollege.com/blog/2017/04/26/adding-flow-to-a-positve-education/ , 28.09.2018)
Bir aktiviteye neşeli bir biçimde kendini verme, kişinin bir işi herhangi bir dışsal ödül için değil; içten gelen bir dürtü ile yapması durumu (Rheinberg ve Engeser, 2018:579)
Optimal insan deneyiminin bilişsel modeli (Šimleša ve diğerleri, 2018:235)
Şimdiki anda yoğun olarak kendini verme ve bağlanma ve katılım hali (Little, 2019)

Kaynak: Literatür taramasına dayalı olarak araştırmacı tarafından yapılmıştır.

Tablo 1’de yer alan tanımlar incelendiğinde, akış deneyimine ilişkin dikkat çeken hususlardan biri akış deneyiminin sıklıkla durum/psikolojik durum olarak belirtilmiş olmasıdır. Tanımlar incelendiğinde 48 tanımda akış deneyiminin psikolojik/zihinsel/bilişsel bir durum olarak değerlendirildiği görülmektedir. Durum bağlamında akış deneyimi, belirli zaman ve yoğunluk seviyesinde mevcut olan ve belli bir aktiviteyi gerçekleştirirken deneyimlenen geçici bir psikolojik ruh halidir (Fullagar ve Kelloway, 2009: 595). Özellik bağlamında ise; bazı kişileri ototelik kişilik açısından ele alarak, duruma bakılmaksızın bir aktiviteyi deneyimlemeye daha yatkın hale getiren psikolojik özellikler (Csikszentmihalyi, 1990) olarak tanımlanır. Bunun yanında, akış deneyiminin hem durum hem de özellik olduğunu kabul eden çalışmalar da vardır (Jackson ve diğerleri, 1998).

Tablo 1'deki tanımlarda; 1975-2018 yılları arasında, 40 yılı aşkın bir süredir, akış deneyimi üzerine çalışmaların artarak devam ettiği; özellikle 2000'li yıllarda daha da artış gösterdiği görülmektedir. Sözlük tanımları hariç, 78 farklı akış deneyimi tanımının 63'ünü 2000-2018 yılları arasındaki araştırmalar oluşturmaktadır. Örneğin bir araştırmada, 2000-2014 yılları arasında akışla ilgili yayınlanan 3886 makale (Ittersum, 2015:3) olduğu belirtilmiştir. 2000'li yıllardaki akış deneyimi araştırmalarının artış ve çeşitlilik gösterdiği, güncel bir araştırma alanı olarak akış deneyimine ilişkin devam eden çalışmalarla karşılaşmanın mümkün olduğunu söylenebilir.

Tanımlarda her bir araştırmacının akış deneyimi tanımında üzerinde durduğu, odaklandığı, öne çıkardığı ya da vurguladığı unsur farklılık göstermektedir. Bazı tanımlarda daha çok "amaç/hedef, görev veya aktivitenin varlığı ve bunlara yoğun bir katılımı çaba harcamadan, zahmetsizce kendini verme, yoğunlaşma, odaklanma ve odaklanmış bir bilinç haline sahip olma" gibi durumların öne çıktığı görülmektedir (Csikszentmihalyi, 1975, 1990, 1996, 1997; Dietrich 2004; Nakamura ve Csikszentmihalyi, 2005; Quinn, 2005; Bakker, 2008; Fullagar ve Kelloway, 2009; Schaffer, 2013; Fullagar ve diğer araştırmacılar, 2013; Goleman, 2013; Bonaiuto ve diğer araştırmacılar, 2016; Harris ve diğer araştırmacılar, 2017). Bazı çalışmalarda da "motive olma, yüksek motivasyona sahip olma, eğlenme ve keyif alma, mutlu olma hissi, psikolojik iyilik hali, iyimserlik" gibi durumların daha çok vurgulandığı göze çarpmaktadır (Csikszentmihalyi, 1990; Clarke ve Hawort, 1994; Moneta ve Csikszentmihalyi, 1996; Hoffman ve Novak, 1996; Boyle ve diğer araştırmacılar, 2004; Asakawa, 2004; Nakamura ve Csikszentmihalyi, 2005; Kawabata ve diğer araştırmacılar, 2008; Schaffer, 2013; Bonaiuto ve diğer araştırmacılar, 2016). Hoffman ve diğer araştırmacılar (1996) ise; akış deneyimini içsel keyif ve öz-bilinç kaybı olarak akış deneyimlerinin kendisi; kendi kendini güçlendirme ile etkileşimin kolaylaştırdığı tepkilerin kesintisiz dizisi gibi davranışsal özellikler ve beceri / zorluk dengesi, odaklanmış dikkat gibi akış deneyiminin öncülleri açısından tanımlar (Hoffman ve Novak, 1996).

Tanımlarda dikkat çeken bir başka husus ise; çoğu akış deneyimi tanımının üç ortak unsuru olduğudur. Bunlar; bir aktiviteye tamamen kendini verme, gerekli olduğunun farkına varmadan en üst düzeyde keyif alma ve içsel motivasyondur (Csikszentmihalyi, 1997; Larson ve Richards, 1994; Bakker, 2008). Çünkü, akış deneyimi yaşayan kişi yaptığı faaliyete tamamen yoğunlaşmış olduğundan, zaman algılarının kaybolduğunu ifade eder. Faaliyet deneyimi o kadar keyiflidir ki; bu kişi aktiviteye devam etmek için içsel olarak motive olur, aktivite kendi içinde ödüllendirici bir hâl alır. Bu yüzden, insanlar akış deneyimi yaşadıklarında mevcut aktiviteyi doğal bir keyfi deneyimleme amacı ile gerçekleştirir (Deci ve Ryan, 2000). Böylece, bu aktivite kişinin net ve uyumlu hedeflere odaklanmasını ve anında geri bildirim almasını sağlar (Csikszentmihalyi, 1997:2).

Tablo 1'de yer alan akış deneyimi tanımlarına yönelik genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, kavram üzerine henüz bir fikir birliği olmamasına rağmen; çoğu araştırmacının tanımında en sık kullandığı kavram/ ifadelerin benzer ya da aynı olduğu görülmektedir. Bu ifadelerin akış deneyimi kavramını tanımlayan, kapsayan, açıklayan, kısaca kavramsal açıklık sağlayacak ifadeler olduğu söylenebilir. Bu ifade/kavramlar; "psikolojik/ zihinsel/bilişsel durum, deneyim, herhangi bir faaliyette ya da aktivitede bulunma, yoğun katılım ve yoğunlaşma, ilgili faaliyetten keyif alma, kendini verme/dalma, zorlukla/zorluklarla mücadele, optimal deneyim, motive olmuş hissetme, hedef, ilgili faaliyet için beceri sahibi olma, tatmin olmuş hissetme ve geri bildirim" olarak dikkat çekmektedir.

3. AKIŞ DENEYİMİNİN ARAŞTIRMA ALANLARI

Akış deneyimi; ilk olarak ressamlar, kaya tırmanışçıları, dansçılar ve müzisyenler arasında ilgili faaliyet ya da görevleri yerine getirirken ne hissettiklerini anlamak için çalışılmıştır (Fullagar ve Kelloway, 2009: 595). İlerleyen zamanlarda bu çalışmalar sporda, oyunda, ciddi serbest zamanda, sanatta, dans ve müzikte, eğitimde, çalışma yaşamında işte yaşanan keyifli deneyimlere odaklanmıştır. Bu araştırma alanları ve içerikleri aşağıdaki gibidir:

Spor: Akış deneyimi, karmaşık ve çok disiplinli sosyal bir alan olan spor ile yakından ilişkilidir (Swann ve diğerleri, 2018:51) ve bu alanda ilk çalışmalar 1992 yılında başlamıştır. Spor, hem zihinsel hem de fiziksel zorluk ve mücadele ortaya çıkararak akış deneyimi yaşanmasına zengin fırsatlar sunar (Swann,2016). Sporda akış deneyimi ve yüksek performans arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu (Swann ve diğerler, 2017: 392) ortaya çıkmıştır. Akış deneyimi yaşayan sporcuların tam olarak ne yaptıklarına odaklandıkları (<https://psychology.iresearchnet.com/sports-psychology/sports-emotions/sports-psychology-flow/>, 25.09.2018) ve hedeflerini başarılı bir şekilde

uygulamak için gerekli algılamaların daha da yoğunlaştığı, bu durumun netlik duygusuna yol açtığı sonuçları elde edilmiştir. Zihnin bu hali akış deneyimini temsil etmektedir.

Oyun: Akış deneyimi araştırmalarının odaklandığı alanlardan bir diğeri oyundur. Bu alanda ağırlıklı olarak sanal (Perttula ve diğerleri, 2017: 57) ve eğitici-öğretici (Lee ve Kwon, 2005; Kiili, 2005) oyunlarda akış deneyimi üzerine çalışılmıştır. Eğitici oyunlar oynayan grupla yapılan bir araştırmada, grup üyelerine içinde buldukları durum hakkında sorular yöneltilmiş ve hemen hemen tüm oyuncular zaman çarpıtması yaşadıklarını ve dikkatlerini eldeki işe odaklamayı başarabildiklerini, bunun da keyif duygusuyla sonuçlandığını ifade etmişlerdir (Kiili, 2005: 192-193). Ayrıca; oyun oynayanlar kadar, oyunu tasarlayanlar da akış deneyimi yaşamaktadır. Örneğin Rollings ve Adams, "Tetris Trance" adlı bir oyunu tasarladıkları sırada zaman duygularını kaybetmiş ve tüm oyun alanına bir bütün olarak konsantre olmuşlardır (Rollings ve Adams, 2003). Öte yandan oyunda akış deneyimi, gelecekte oyun oynama niyetinin en önemli belirleyicilerinden biridir (Hsu ve Lu, 2004: 862).

Ciddi Serbest Zaman: Serbest zaman bağlamında akış deneyiminin yetişkinlerin günlük yaşamlarına nasıl etkisi olduğunu araştıran bir çalışmada bu kişilerin, serbest zamanlarında akış yaşamadıkları görülmüştür. Çünkü serbest zaman dahi olsa akış deneyimi herhangi bir yerdeki çeşitli aktivitelere bağlıdır. Bu nedenle, önemli olan insanların serbest zamanlarını nasıl geçirdikleridir (Heo ve diğerleri, 2010:3). Bu serbest zaman "ciddi serbest zaman" olarak adlandırılan bir zamandır. Ciddi serbest zaman; genel olarak kişilerin; kendilerini, özel yeteneklerini, bilgilerini ve deneyimlerini ifade etme üzerine odaklanmış bir zaman dilimidir. Bu zaman diliminde, faaliyette bulunanlar önemli ve ilgi çekici bulduğu amatör, hobi veya gönüllü bir etkinliği sistematik olarak takip eder (Stebbins, 1982).

Sanat: Optimal dikkat ve katılımın psikolojik durumunu tanımlayan akış deneyimi, sanatta da yaşanabilir. Sanat ve akış deneyiminin ortak noktası yaratıcılık ve iyilik hali olduğu için, akış deneyiminin sanat araştırmaları ve uygulamalarına etkileri vardır (Chilton, 2013:64). Sanatta akış deneyiminin ortaya çıkışı ise; başarı, kontrol ve özerklik duygularına bağlıdır (Reynolds ve Prior, 2006: 255).

Müzik ve Dans: Akış deneyimine giden koşullardan biri de eldeki göreve tamamen kendini vermektir (Wilson, 2016) ve müzik içeren bir etkinlik sırasında kendini verme doğal olarak gerçekleşir. Öte yandan, konsantrasyon, eylem ve farkındalığın birleşmesi, zamanın çarpıtılması ve içsel keyfi hissetme müzik ve dans için oldukça olağan bir durumdur. Çünkü; müzik insanların içsel motivasyonunu devam ettirir (Chirico ve diğerleri, 2015). Benzer şekilde, dansa akış deneyimi yaşanırken göreve tam olarak kendini verme, beceri-zorluk eşleşmesi ve ototelik deneyim boyutları gerçekleşir (Hefferon ve Ollis, 2006: 141). Bu bağlamda müzik ve dans ile akış deneyimi arasında pozitif yönde bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür.

Eğitim: Akış deneyimi, doğası gereği öğrenme ile ilişkilidir. Yeni bir beceri öğrenirken, temel bir görevi üstlenmenin zorluğu, öğrenmenin başlangıç seviyesini aşabilir ve bu nedenle bunaltıcı olabilir (Shernoff ve Csikszentmihaly, 2009: 133). Bu konudaki bir araştırma, öğrencilerin akademik görevlerde bulduklarında ve öznel öğrenme deneyimlerine sahip olduklarında akış deneyimi yaşadıklarını, yaşanan bu deneyimi sürdürmek istedikleri için de görevlerine bağlılıklarını sürdürmeye motive oldukları sonucunu ortaya koymuştur (Schmidt,2010: 607). Eğitim alanındaki başka çalışmalar da; akış deneyiminin öğrenme üzerindeki etkilerine ve sürdürülebilirliğine (Kiili ve diğerleri, 2012: 89), eğitimde öğretme etkinliğine ve öğrenci performansının iyileştirilmesine (Giasiranis ve Sofos, 2017) odaklanmıştır.

Çalışmada (İşte): Akış deneyimi ve çalışma arasındaki ilişki ilk kez 1989 yılında ele alınmıştır. Araştırmacılar, çalışma ortamında akış deneyiminin serbest zamana nazaran üç kat daha fazla gerçekleştiğini belirtmişlerdir (Csikszentmihalyi ve LeFevre, 1989: 815). Bu düşünce yapısının dayanak noktası, insanların çalışmayı bir sanat ya da oyun gibi görürse yaşamlarının daha iyi olacağı düşüncesidir (Csikszentmihalyi ve Lebud, 2017: 355). Çünkü çalışma, günlük hayatta bir oyun gibi yapılandırılmıştır. Çalışma ortamında da oyun gibi net hedefler, anında geri bildirimler vardır. Eğer çalışanlar becerilerini kullanabilirse ve işin zorlukları becerilerine uygun ise; çalışmada akış deneyimi yaşamaları mümkündür (Lebud, 2017: 356). Ayrıca, çalışma yaşamında yaşanan akış deneyimi insanların hayatlarının diğer bölümlerine de olumlu etki edecektir (Csikszentmihalyi ve LeFevre, 1989: 815).

4. AKIŞ DENEYİMİNİN BOYUTLARI

Akış deneyimini araştırma, ölçme ve işlevselleştirmenin zor ve karmaşık olduğu bilinmektedir (Failo ve diğerleri, 2013: 1114; Ghani ve Deshpande, 2010). Bu zorluk ve karmaşada ölçüm yapabilmek için alandaki araştırmacılar çeşitli sayılarda boyutlar öne sürmüş ve kullanmışlardır (Ho ve Kuo, 2010:25). Ölçüme yönelik görüşler hem tek ve hem de çok boyutlu olmasına rağmen (Hoffman ve Novak, 2009:26); genellikle çok boyutlu ölçülmüştür (Failo ve diğerleri, 2013: 1114).

Akış deneyiminin boyutlarıyla ilgili çalışmalar; akış deneyiminin oluşumunu, gelişimini ve etkileşimini net olarak ortaya koyabilmeye odaklanmıştır (Csikszentmihalyi, 2000). Akış deneyiminin, bir ya da daha fazla boyutunun ortaya çıkmasında izlenen yöntem ise; insanlara yaptıkları iş, spor ya da oynadıkları oyuna devam ederken tekrar ne zaman keyif aldıkları ve iyice eğlendikleri sorulduğunda genel olarak bahsettikleri konuların sınıflanmasıdır (Jackson ve Marsh, 1996:17). Örneğin; Hindu yogacılar, motosiklet yarışı yapan Japon gençler, Amerikalı cerrahlar ve basketbolcular, Avustralyalı denizciler ve Navajo çobanları, paten kayanlar ve satranç ustaları bu aktivitelerde ya da görevlerde bulunurken hissettikleri şeylerle ilgili benzer ifadeler kullanmışlardır. Böylece bu tür araştırmaların sonucu, akış deneyiminin genel boyutlarının belirlenmesine olanak sağlamıştır (Csikszentmihalyi, 1993:179)

İlk olarak akış deneyimi için “kontrol, dikkat, merak ve içsel ilgi” olarak dört boyut belirlenmiştir (Csikszentmihalyi 1975). İlerleyen yıllarda bu konudaki çalışmalar genişletilerek yeni boyutlar eklenmiştir. 1993 yılında sekiz, 2000 yılında dokuz boyut öne sürülerek boyut sayısı artırılmış ve ilerleyen yıllarda dokuz boyut, akış deneyiminin temel boyutları olarak kabul görmüş, geçerlilik güvenilirliği farklı çalışmalarda test edilmiştir (Jackson ve Marsh, 1996:17). Bahsi geçen dokuz boyut “zorluk ve beceri arasındaki denge, faaliyet ve farkındalığın birleşimi, açık hedefler, derhal geribildirim, toplam yoğunlaşma, kontrol hissi, öz bilinç kaybı, zaman dönüşümü ve ototelik deneyimdir” (Csikszentmihalyi, 2000).

1975 yılında Csikszentmihalyi ile başlayan çalışmalara, ilerleyen yıllarda farklı araştırmacılar yeni boyutlar eklemiştir. Özellikle 90’lı yıllarda nitel ve nicel araştırmalar aracılığıyla akış deneyiminin bazı kilit unsurları tanımlanmıştır (Csikszentmihalyi,1990). 1992 yılında Trevino ve Webster “kontrolde hissetmek, bir aktiviteye dikkatle odaklanmak, meraklı hissetmek, içsel olarak ilgili olmak” (Trevino ve Webster, 1992: 539); 1996’da Hoffman ve Novak “beceri ve kontrol, mücadele ve uyarılma, etkileşim ve anda bulunma, dikkat” (Hoffman ve Novak, 2009: 26) olarak dörder boyutlu ele almışlardır. 2005 yılında Wu ve Chang “keyif ve zaman çarpıtması” (Wu ve Chang, 2005: 937) olarak iki; 2005 ve 2008 yıllarında Bakker “dalma, keyif ve içsel motivasyon” (Bakker, 2005: 26; Bakker, 2008: 401) olarak üç boyutlu bir sınıflama yapmıştır. Akış deneyiminin, en çok kabul görmüş dokuz boyutu aşağıda ele alınmıştır.

4. 1. Zorluklar ve Beceriler Arasındaki Denge

Akış deneyiminin, ilk boyutu olarak bilinen zorluklar ve beceriler arasındaki denge, bir faaliyeti gerçekleştirmek için gerekli beceriler ile bu faaliyetin zorlukları arasındaki uyumu ifade eder (Aubé ve diğerleri, 2014: 121) ve bu boyutta kişisel beceriler yapılan işin zorluğuna oldukça uygun olmalıdır (Kelly, 2017:499). Çünkü; zorluklar ve beceriler bir denge noktasında olduğunda, insanlar her şeyin kontrol altında olduğu konusunda kendilerinden emin ve kendilerini zorluklarla mücadele edebilir hissederler (Engeser ve Rheinberg, 2008: 158). Bu noktada, zorluklar-beceriler arasındaki dengenin; bir faaliyette akış deneyimi yaşanmasının zor ya da kolay olması ile ilgili olmadığı; kişinin becerilerinin bu faaliyetin gerektirdiği mücadeleyi (zor ya da kolay) karşılaması ile ilgili olduğu söylenebilir. Aynı şekilde, faaliyetin de kişinin beceri gereklerini karşılaması ile akış deneyimi yaşanır.

4.2. Faaliyet ve Farkındalığın Birleşmesi

Faaliyet ve farkındalığın birleşmesi boyutu, insanların neredeyse otomatik olarak sadece yaptıkları bir aktiviteye kendiliğinden odaklanmış olmalarını ve çok derinden dâhil olmalarını ifade eder (Csikszentmihalyi 1996, 1997, 2000). Bu boyutta kişi faaliyete tamamen dalmaya; yani kendini ilgili faaliyete vermeye başlar, ne yapıyor olduğundan ziyade yaptığı şeyle bütünleşir (Procci ve diğerler, 2012: 2309). Başka bir ifadeyle, kişi kendini

faaliyet ve faaliyetin gerektirdiği şeylere odaklar. Bu boyutta kişinin ne yapıyor olduğundan çok, nasıl yapıyor olduğuna odaklandığını söylemek mümkündür.

4.3. Net hedefler

Net hedefler, akış deneyimi için gerekli kabul edilen bir diğer boyuttur. Bu boyutta, kişinin ne yapması gerektiğini bilmesi için, ilgili aktivitenin açık ve net hedeflere sahip olması gerekir (Csikszentmihalyi, 1988). Aktivitedeki hedeflerin açıkça tanımlanmış olması kişiye ne yapacağına yönelik güçlü bir his verir (Jackson ve Marsh, 1996:18). Açık hedeflerin varlığı ise; beceri ve zorlukların eşleşmesine ve niteliğine bağlıdır (Jackson ve Eklund, 2011; Sidorová, 2015: 12). Bu boyutun zorluklar ile beceriler arasındaki dengenin önemini ortaya çıkardığı söylenebilir.

4.4. Anında Geribildirim

Kişinin ne kadar iyi performans gösterdiğini bilmesini sağlamak için hızlı ve açık bir geri bildirim gereklidir (Celsi ve diğerleri, 1993:11). Genel olarak, anında geri bildirim gerçekleştiğinde, faaliyetin kendisinden derhal ve net bir geri bildirim alınır. Sonuç kişinin belirlenen hedefte başarılı ya da başarısız olduğunu bilmesini sağlar (Jackson ve Marsh, 1996:18). Bu boyutta, faaliyetin kendisi özel olarak kişiyi hedeflere doğru ilerleme hakkında bilgilendiren; görevi nasıl başarıyla tamamlayacağını veya bunları yapabilmesi için nasıl uygulanacağını açıklayan net, anlık ve açık geri bildirimler sağlar (Finneran ve Zhang, 2003: 13). Aynı zamanda, anında geri bildirim net hedefler boyutu ile yakından ilişkilidir (Csikszentmihalyi 1996). Böylece, akış deneyimi boyutlarından faaliyet ve farkındalığın birleşmesi- net hedefler- anında geribildirim boyutlarının iç içe bağlantılı olduğu öne sürülebilir. Bu üç boyut, birbirinin sağlamasını yapar.

4.5. Kendini Verme

Kişinin hipnotize edilebilirliğini öngören kişilik özelliklerini tanımlamak için bir ölçeğin geliştirilmesi sırasında, kendini verme (absorption) olarak adlandırılan bir yapı tespit edilmiştir. Kendini verme, bir duruma derinden katılım ya da bağlılık eğilimini temsil eder (Tellegen ve Atkinson, 1974: 268) ve akışın sınırlı ilgi alanındaki yüksek yoğunlaşma derecesi ile karakterize edilir. Bu boyutta, kişi geçmiş veya gelecek hakkında düşünmez sadece mevcut duruma odaklanarak dikkat ve enerjisini sadece elindeki görevi yerine getirmek için kullanır (Maeran ve Cangiana, 2013: 16). Kendini verme boyutunun kişinin faaliyeti benimseyerek ve özümseyerek yapmasını ifade ettiği söylenebilir.

4.6. Kontrol Hissi

Kontrol hissi, zorluklar ve beceriler arasındaki denge gibi akış deneyiminin dengelenmiş bir boyutudur (Singh ve Malik, 2017: 3). Kişi akış deneyimi sırasında zorlukları aşması gereken becerilere sahip olduğu için, kendisinin çevresi üzerinde kontrolde olduğunu hisseder (Rogatko, 2017: 134). Başarısızlık düşüncesi olmadan, yanılmadığı ve güçsüz hissetmediği bir durum yaşar (Procci, 2012: 2307). Fakat; bu boyutta kontrol duygusunun sürdürülmesi sadece kısa bir süre devam eder. Sonrasında kişinin sıkıntıya düşmesini önlemek için yeni zorlukların ortaya çıkması/çıkarılması gerekir (Jackson ve Eklund, 2002). Kontrol hissi boyutunun, kişi tarafından beceriler ve zorluklar dengesinin oluştuğunun algılanması ortaya çıktığı öne sürülebilir.

4.7. Öz Bilinç Kaybı

Öz bilinç kaybı boyutunda kişinin zihni, içinde bulunduğu faaliyete tamamen odaklandığından kişi geçmiş olayları düşünemez ya da gelecekteki faaliyetleri planlayamaz. Fakat, bu durum patolojik bir duyarsızlaşmanın var olduğu anlamına gelmez. Bu boyutta kişi, zorlayıcı bir faaliyette bulunurken, vücudunun her hareketini veya faaliyetin koşullarını tanımlayabilir, faaliyeti bir bütün olarak değerlendirebilir; ancak kim olduğunu merak etmek için herhangi bir psikik enerjiye yatırım yapmaz ve günlük sorunlara endişelenmeyi bırakır (Sidorová, 2015: 15). Bu boyutun kişinin kendini tamamen içinde bulunduğu faaliyete verdiğinde ortaya çıktığı, faaliyet gereklerinin dışındaki durumları düşünmediği söylenebilir.

4.8. Zaman Çarpıtması

Zaman çarpıtması, büyük bir hızla ya da aşırı yavaşlık ile geçtiği görülen, değişen bilinç durumlarında deneyimlenen bir tür algısal dönüşümü (<https://dictionary.apa.org/time-distortion>, 08.09.2018), akış deneyimi yaşanırken zamanın normalden daha hızlı geçtiği hissini (Nakamura ve Csikszentmihalyi, 2009:90) ifade eder. Akış deneyimi, potansiyel olarak zaman çarpıtmasına neden olabilir ve zamanı öznel hale getirebilir. Bu durum kişi için ilgi çekici ve keyifli olduğunda, zamanın geçişi fark edilmez (Arnould ve Price,1993: 36-39) ve zaman dönüşümünün son seçeneği olan zamanın durduğu hissi gerçekleşir (Jackson ve Eklund, 2004: 29). Bu boyutta, zaman algısının öznelleştiği ve kişinin zamanın olduğundan hızlı geçtiği hissine sahip olduğu söylenebilir.

4.9. Ototelik Deneyim

Kendine has amaca sahip olma anlamına gelen ototelik (otomatik - öz, telos - hedef) deneyim, kişinin faaliyetin nihai sonucuna ya da herhangi bir dışsal ödülüne göre; faaliyet sürecine daha fazla odaklandığını gösterir (Csikszentmihalyi, 1988). Ototelik deneyim, faaliyeti içsel olarak motive edebilen ve ödüllendiren, olumlu bir etkinin uyarılmış halidir (Manzano ve diğerleri, 2010: 301) ve önceki sekiz boyutta ortaya çıkar. Bu her bir boyutu kapsar ve kendine has bir faaliyete atıfta bulunur. Kişi gelecekteki bazı faydaların beklentisiyle değil, sadece o andaki faaliyeti yapmanın kendisi için ödüllendirici bir durum olduğu için bu faaliyette bulunur (Nakamura ve Csikszentmihalyi, 2002). Bu boyutun, daha önceki sekiz boyutun her birinde gözlenebildiği söylenebilir.

5. AKIŞ DENEYİMİ MODELLERİ

Akış deneyimi modelleri, akışın deneyiminin tanımları ile ölçüm yöntemlerine ilişkindir. Bu modeller akışın nedenlerini, etkilerini ve bağlantılarını inceler (Novak ve Hoffman, 1997: 7-8). Akış deneyimi modelleri aşağıdaki gibidir:

5.1. Kavramsal Model: Bu model internet ortamındaki kullanıcılar arasında akış deneyimini araştırmak amacıyla yapılan bir çalışmada ortaya konulmuştur (Hoffman ve Novak, 1996: 52-57). Modelin temel özellikleri; akışın yüksek beceriler, zorluklar, telebulunma (sanal ortamda görevin başında olma) ve odaklanmış dikkat ile belirlendiği ve etkileşimle artış göstermesidir (Hoffman ve Novak, 1997: 8).

5.2. Kanal Modelleri: Akış deneyiminin kanal modelleri, “zorluklar ve beceriler arasındaki denge” boyutuna dayanmaktadır (Özkara, 2015: 39). Modeldeki “kanal” ifadesi, akış deneyimi yaşandığı sırada ortaya çıkan endişe, ilgisizlik, can sıkıntısı gibi psikolojik durumlara karşılık gelmektedir. Beceri ve zorluklar arasındaki ilişki ise; belirli bir faaliyetle etkileşimde bulunulduğunda hangi kanala (psikolojik duruma) karşılık geldiğini belirlemek için kullanılır (Lambert ve diğerleri, 2013: 395). Literatürde, “Üç, Dört ve Sekiz Kanal Modeli” olmak üzere üç farklı model mevcuttur. Üç Kanal Modeli’nde; yüksek zorluklar ve düşük beceriler kaygı; yüksek beceriler ve düşük zorluklar sıkıntı olarak tanımlanır (Hoffman ve Novak, 1997: 8). Başka bir ifadeyle, kişinin becerisi görevin zorluğundan düşük ise; kaygının olduğu alan, kişinin becerisi görevin zorluğundan yüksekse; can sıkıntısının olduğu alan ortaya çıkmaktadır. Beceri ve zorlukların dengelendiği bölge ise; akış deneyiminin yaşandığı bölgedir.

Dört Kanal Modeli, dörtlü model ya da kadran modeli (Moneta, 2012: 32-33) olarak da bilinir. Modele göre; akış deneyiminin yüksek beceriler ve yüksek zorlukların bulunduğu alanda yaşanmasının mümkün olduğu; düşük beceriler ve düşük zorlukların bulunduğu alanda ise; ilgisizliğin yaşandığı ifade edilmektedir (Hoffman ve Novak, 1997: 9). Dört Kanal Modeli; “1) Zorluklar ve beceriler kişiye uygun ise; akış, 2) Zorluklar kişinin becerilerinin üzerinde ise; kaygı, 3) Kişinin becerileri zorlukların üzerinde ise; can sıkıntısı, 4) Zorluklar ve becerilerin her ikisi de kişinin seviyesinin altında ise; ilgisizlik” oluşması şeklinde dört akış kanalını işlevsel hale getirmektedir (Jones ve diğerleri, 2003: 19). *Sekiz Kanal Modeli*, Akış Deneyiminin Dalgalanma Modeli ya da Deneyim Dalgalanma Modeli olarak da bilinen (Ellis ve diğerleri, 1994) ve Dört Kanal Modelinin doğal bir uzantısı olarak orta düzeyde beceri ve zorluk seviyesine izin veren; ayrıca dört ilave kanalı belirleyen üçüncü bir kanal modelidir. Modelin boyutları “uyarılma, akış, kontrol, can sıkıntısı, rahatlama, ilgisizlik, endişe ve kaygı” olarak belirlenmiştir (Carli ve diğerleri, 1988). Bu modelin iddiasına göre; zorluklar-beceriler dengesi boyutunun koşullarını karşılamak için, kişi öznel olarak algılanan beceriler ile zorluklar arasında bir denge hisseder. Bu noktada, psikolojik bir durum olarak

optimal bir uyarılma ihtiyacı oluşur; aksi durumda ise, endişe ya da sıkıntı hislerinin ortaya çıkar (Sidorová, 2015: 10).

5.3. Nedensel Modeller: Akış deneyimi için üçüncü bir yaklaşım sağlayan bu model, Kavramsal Modele benzer ve hipotez kurulmuş ilişkilerin büyüklüğü ile yönelimlerini deneysel bir şekilde test eder. Literatürde sunulan üç nedensel model mevcuttur (Novak ve Hoffman, 1997:8). Keyif ve yoğunlaşmayı akış yaşamada işlevsel hale getiren kontrol ve zorlukların, akış deneyimini açıkladığını belirten *Birinci Modeldir* (Ghani ve diğerleri, 1991:232). Zorlukların yanı sıra becerileri de kapsayan ve becerilerin akış deneyimi yaşamada denetleyici olduğu ve zorluklar ve becerilerin her ikisi de yüksek olduğunda akış deneyiminin meydana geldiğini, beceriler ve zorlukların bağımsız olarak akışa katkıda bulunduğunu iddia eden *İkinci Modeldir* (Ghani ve Deshpande, 1994). Kontrol, dikkat odağı, merak ve içsel ilgiyi ele alan, becerileri ölçen; fakat zorlukların ölçümüne yer verilmeyen, zorluklar yerine; görevi yerine getirme kolaylığını, akış deneyimi arasında aracı bir değişken olarak tanımlayan model ise; Üçüncü Modeldir. (Novak ve Hoffman, 1997:8)

5.4.Regresyon Modeli: Bazı araştırmacılar Dört ve Sekiz Kanal Modelinin akış deneyimine yönelik tahminleri test etmede yeterli olmadığını iddia ederek, bu modeli geliştirmişlerdir. Bu modelin, zorluklar ve beceriler dengesinin önemli olup olmadığını anlamak; Deneyim Örnekleme Yöntemi (Experience Sampling Method-ESM) verilerini kullanarak tahmin edilen öznel bir deneyim modeli tanımlamak ve zorluklar ile becerilerin optimum oranını, zorluk- beceri dengesinin öznel deneyimler üzerindeki etkisinin kişiler arasında ne ölçüde değiştiğini belirleme olmak üzere üç amacı vardır (Moneta, 2012: 36-37).

5.5. Bileşen Çözümleme Modeli: Akış deneyiminin genel olarak kabul görmüş dokuz boyutunu açıklayan bir modeldir ve çok yönlü bir yapı olarak akış deneyimini temsil eder (Moneta, 2012: 36-37).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yapılan literatür taraması sonucunda kökenini motivasyon teorilerinden alan ve beslenen, pozitif psikoloji alanında gelişim gösteren akış deneyiminin oldukça kapsamlı ve çok boyutlu olduğu görülmektedir. Bunun yanında, pek çok farklı akış deneyimi tanımlarında, bazı ifade ya da kavram kullanımlarının ortak olduğu dikkat çekmektedir. Bu ifadeler “psikolojik/zihinsel/bilişsel durum, deneyim, herhangi bir faaliyette ya da aktivitede bulunma, yoğun katılım ya da bağlılık ve yoğunlaşma, ilgili faaliyetten keyif alma, kendini verme/dalma, zorlukla/zorluklarla mücadele, optimal deneyim, motive olmuş hissetme, hedef, ilgili faaliyet için beceri sahibi olma, tatmin olmuş hissetme ve geri bildirim” olarak öne çıkmaktadır.

Akış deneyimi araştırmalarının, spor alanında başladığı; oyun, sanat, dans ve müzik, eğitim ve çalışma gibi insan yaşamının pek çok yerinde yaşanabildiği görülmektedir. Örneğin, çalışmanın bir oyun gibi algılanırsa akış deneyimi araştırmalarının çalışma yaşamını da kapsayabileceği öngörülmüştür. Böylece, bu alanda ile çalışmada akış deneyimi araştırmaları başlamıştır. Benzer şekilde, eğitim alanında öğrencilerin akademik başarısını arttırmak; dans, sanat ve müzikte yaratıcılık için için akış deneyiminin etkisi yönelik yeni çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Böylece, akış deneyimi araştırmalarının insanı ilgilendiren çeşitli alanlarda uygulanabileceğini söylemek mümkündür.

Akış deneyimi boyutlarının birbirini tamamlayıcı ve destekleyici, akış deneyimini inşa eden unsurlar olduğu görülmektedir. Öne çıkan akış deneyimi boyutları “zorluklar ve beceriler arasındaki denge, ototelik deneyim, zaman çarpıtması, kontrol hissi, kendini verme, anında geribildirim, net hedefler, faaliyet ve farkındalığın birleşmesi” olarak belirginlik kazanmıştır. Bu boyutlar akış deneyiminin nasıl ortaya çıktığını yansıtmaktadır. Bu bağlamda, akış deneyimi yaşanması bahsi geçen dokuz boyut arasında bir öncelik ya da önem sıralaması olup olmadığına yönelik araştırmalar yapılabilir. Bunun yanında, akış deneyiminin yaşanabilmesinde bu boyutların etkisinin nasıl olduğu, her birinin akış deneyimi yaşanması için gerekliliği tartışılabilir. Ayrıca, bu dokuz boyutun spor, sanat, müzik, serbest zamanda ya da çalışma yaşamında nasıl işler olduğunu ortaya koymak üzere araştırmalar yapılabilir.

Akış deneyimi modellerini ele almak gerekirse, bu modellerin akış deneyiminin anlaşılabilirliği için bir dayanak olduğu söylenebilir. Oluşturulan modellerin; akış deneyiminin kavramsal tanımı ve nasıl yaşadığına ilişkin olduğu

görülmektedir. Akış deneyimindeki psikolojik süreç ve durumları sınıflayabilmek için özellikle kanal modellerinin yol gösterici olduğu söylenebilir. Bu noktada, akış deneyimi modellerinin araştırmalarda analiz edilmesi ve uygulanması önerilebilir.

Akış deneyimine ilişkin yapılan bu genel literatür taraması sadece teorik alt yapısı, tanımı, araştırma alanı, boyut ve modeller çerçevesinde ele alınmıştır. Bu durum araştırmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Bu nedenle gelecekte nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı uygulamalı araştırmalar, organizasyon içinde uygulanabilir eğitimler tasarlanabilir. Ayrıca, yine literatür taraması bağlamında eleştirel akış deneyimine yaklaşım içeren bir çalışma yapılabilir. Kısaca, yapılan bu araştırma yalnızca literatür taramasına yönelik olması nedeniyle bir takım sınırlılıklara sahiptir.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse motivasyon ve pozitif psikolojinin bir çıktısı olarak akış deneyimi, insanı ilgilendiren çoğu alanda irdelebilir. Böylece, akış deneyimine yönelik gelecek araştırmalarda anlam, etki ve sonuçlarının örneklem ve alan çeşitliliğinde araştırılması, projeler geliştirilmesi önerilebilir. Bu sayede akış deneyimine ilişkin kaynak, veri ve yöntem çeşitliliği artacak, araştırmalar zenginleşecek, bilimsel çalışmalar için yeni farkındalıklar oluşacaktır. Kısaca gelecekte ilgili araştırmalar, özellikle de uygulamalı araştırmalar için, önemli bir kaynak sağlanacağı öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- Adding Flow to a Positive Education. (28.09.2018) <http://blogs.ridleycollege.com/blog/2017/04/26/adding-flow-to-a-positive-education/>.
- Aleksić, D. (2016). *The Negative Aspects of Flow: Examining Relationships Between Flow and Unethical Behavior*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ljubljane.
- Alex Linley, P., Joseph, S., Harrington, S. ve Wood, A. M. (2006). "Positive Psychology: Past, Present, And (Possible) Future", *The Journal of Positive Psychology*, 1/1, 3 - 16.
- APA Dictionary of Psychology. (7.11.2018). <https://dictionary.apa.org/>.
- Arnould, E.J. ve Price, L.L. (1993). "River Magic: Extraordinary Experience and the Extended Service Encounter". *Journal of Consumer Research*, 20, 39-68.
- Asakawa, K. (2004). "Flow Experience And Autotelic Personality in Japanese College Students: How Do They Experience Challenges In Daily Life?", *Journal of Happiness Studies*, 5,123-154.
- Asakawa, K. (2010). "Flow experience, culture and well-being: How do autotelic japanese college students feel, behave, and think in their daily lives?", *Journal of Happiness Studies*, 11/2, 205-223.
- Aşçı, F.H., Çağlar, E. Eklund, R.C. Altıntaş, A. ve Jackson, S. (2007). "Durumluk ve Sürekli Optimal Performans Duygu Durum-2 Ölçekleri'nin Uyarılma Çalışması", *Hacettepe Spor Bilimleri Dergisi*, 18/4, 182-196.
- Aubé, C., Brunelle, E. ve Rousseau, V. (2014). Flow Experience and Team Performance: The Role of Team Goal Commitment and Information Exchange. *Motivation and Emotion*, 38/1, 120-130.
- Gebrekidon, D. A. ve Awuah, G. B. (2002). "Interorganizational Cooperation: A New View of Strategic Alliances: The Case of Swedish Firms in International Market", *Industrial Marketing Management*, 31/8, 679-693.
- Bakker, A.B. (2005). "Flow Emong Music Teachers and Their Students: The Crossover of Peak Experiences", *Journal of Vocational Behavior*, 66/1, 26-44.
- Bakker, A.B. (2008). "The Work Related Flow Inventory: Construction and Initial Validation of the WOLF", *Journal of Vocational Behavior*, 72/3, 400-414.
- Bakker, A.B. ve Woerkom, M. V. (2017). "Flow at Work: A Self-Determination Perspective", *Occupational Health Science*, 1/1, 1-2.
- Beard, K.S. (2015). "Theoretically Speaking: An Interview With Mihaly Csikszentmihalyi on Flow Theory Development and Its Usefulness In Addressing Contemporary Challenges in Education", *Education Psychology Review*, 27, 353-364.
- Bernard, R. (2009). "Music Making, Transcendence, Flow, and Music Education", *International Journal of Education & the Arts*, 10/14, 1-22.
- Blood, J.A. (2006). *"Non-Industrial Textile Production as Optimal Experience: Applicability of The Flow Theory to Clothing and Textiles Subject Matter"*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). USA: Oregon State University.
- Bonaiuto, M., Mao, Y., Roberts, S., Psalti, A., Ariccio, S., Cancellieri, U.G. ve Csikszentmihaly, C. (2016). "Optimal Experience and Personal Growth: Flow and the Consolidation of Place Identity", *Frontiers in Psychology*, 7, 1-12.
- Bryce, J. ve Haworth, J. (2002). "Wellbeing and Flow in Sample of Male and Female Office Workers", *Leisure Studies*, 21, 249 - 263.
- Carli, M., Delle Fave, A. ve Massimini, F. (1988). "The Quality of Experience in the Flow Channels: Comparison of Italian and U.S. Students", *Optimal experience: Psychological Studies of Flow in Consciousness*, (Ed: M. Csikszentmihalyi ve I.S. Csikszentmihalyi). New York, NY, US: Cambridge University Press.
- Celsi, R.L. Rose, R.L. ve Leigh, T.W. (1993). "An Exploration of High-Risk Leisure Consumption Through Skydiving", *Journal of Consumer Research*, 20/1, 1-23.
- Chalofsky, N. (2003). "An Emerging Construct for Meaningful Work", *Human Resource Development International*. 6/1, 69-83.
- Chilton, G. (2013). "Art Therapy and Flow: A Review of The Literature and Applications". *Art Therapy*, 30/2, 64-70.

- Chirico, A., Serino, S., Ciproso, P., Gaggioli, A. ve Riva, G. (2015). "When Music "Flows". State and Trait in Musical Performance, Composition and Listening: A Systematic Review", *Frontiers in Psychology*, 6/1, 1-14.
- Cranston, S. ve Keller, S. (2013). Increasing the 'Meaning Quotient' of work. (8.11.2018). <https://www.mckinsey.com/business-functions/organization/our-insights/increasing-the-meaning-quotient-of-work>.
- Csikszentmihalyi, M. (1993). *The Evolving Self: A Psychology for the Third Millennium*, New York: HarperCollins.
- Csikszentmihalyi M. (1997). "Happiness and Creativity: Going With The Flow", *Special Report on Happiness*, 31/5, 8-12.
- Csikszentmihalyi, M. ve LeFevre, J. (1989). "Optimal Experience in Work and Leisure", *Journal of Personality and Social Psychology*, 56/5, 815-822.
- Csikszentmihalyi, M. (1975). *Beyond Boredom and Anxiety: Experiencing Flow in Work and Play*, San Francisco: Jossey-Bass.
- Csikszentmihalyi, M. (1988). *Optimal Experience: Psychological Studies of Flow Consciousness*, New York: Cambridge University Press.
- Csikszentmihalyi, M. (1990). "Flow: The Psychology of Optimal Experience", *Journal of Leisure Research*, 24/1, 93-94.
- Csikszentmihalyi, M. (1997). *Finding Flow: The Psychology Of Engagement With Everyday Life*, New York: Basic Books.
- Csikszentmihalyi, M. (2000). "Happiness, Flow, and Economic Equality", *American Psychologist*, 55/10, 1163-1164.
- Csikszentmihalyi, M. (2008). *Flow: The Psychology of Optimal Experience*, Harper Perennial Modern Classics.
- De Charms, R. C. (1968). *Personal Causation: The Internal Affective Determinants of Behavior*, New York: Academic Press.
- Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (2000). "The "What" and "Why" of Goal Pursuits: Human Needs and the Self Determination of Behavior", *Psychological Inquiry*, 11/4, 227-268.
- Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (2008). "Hedonia, Eudaimonia, and Well-Being: An Introduction", *Journal of Happiness Studies*, 9, 1-11.
- Delle Fave, A. (2009). "Optimal Experience and Meaning: Which Relationship?", *Psychological Topics*, 18/2, 285-302.
- Delle Fave, A. ve Massimini, F. (2005). "The Relevance of Subjective Wellbeing to Social Policies: Optimal Experience and Tailored Intervention", *The Science of Well-being*, (Ed: F.A. Huppert, N. Baylis ve B. Keverne.) Oxford University Press.
- Demerouti, E., Bakker, A.B. ve Fried, Y. (2012). "Work Orientations in the Job Demands-Resources Model", *Journal of Managerial Psychology*, 2/6, 557-575.
- Dictionary.com, (LLC. 6.11.2018). <https://www.dictionary.com/browse/peak-experience>.
- Dietrich, A. (2004). "Neurocognitive Mechanisms Underlying the Experience of Flow", *Conscious and Cognition*, 13/4, 746-761.
- Eccles, J.S. ve Wigfield, A. (2002). "Motivational Beliefs, Values and Goals", *Annual Review Psychology*, 53, 110-125.
- Ellis, G.D., Voelkl, J.D. ve Morris, C. (1994). "Measurement and Analysis Issues with Explanation of Variance in Daily Experience Using the Flow Model", *Journal of Leisure Research*, 26/4, 337-356.
- Engeser, S. ve Rheinberg, F. (2008). "Flow, Performance and Moderators of Challenge-Skill Balance", *Motivation and Emotion*, 32/3, 158-172.
- Fagerlind, A., Gustavsson, M., Johansson, G. ve Ekberg, K. (2013). "Experience of Work-Related Flow: Does High Decision Latitude Enhance Benefits Gained from Job Resources?", *Journal of Vocational Behavior*, 83, 161-170 .
- Finneran, C. ve Zhang, P. (2003). "A Person-Artifact-Task (Pat) Model of Flow Antecedents in Computer-Mediated Environments", *International Journal of Human-Computer Studies*, 59/4, 475-496.

- Freire T. (2011). "From Flow to Optimal Experience: (Re)Searching The Quality of Subjective Experience Throughout Daily Life", *The Human Pursuit of Well-Being*, (ed: I. Brdar), Springer.
- Fullagar, C. ve Delle Fave, A. (2017). *Flow At Work: Measurement And Implications*. New York: Routledge.
- Fullagar, C.J. ve Kelloway, E. K. (2009). "Flow at Work: An Experience Sampling Approach", *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 82/3, 595-615.
- Fullagar, C.J., Knight, P.A. ve Sovern, H.S. (2012). "Challenge/Skill Balance, Flow, and Performance Anxiety", *Applied Psychology*, 62/2, 236-259.
- Ghani, J.A. ve Deshpande, S.P. (1994). "Task Characteristics and The Experience of Optimal Flow in Human-Computer Interaction", *The Journal of Psychology-Interdisciplinary and Applied*, 128/4, 382-391.
- Ghani, J.A., Supnick, R. ve Rooney, P.(1991). "The Experience of Flow İn Computer-Mediated and in Face-To-Face Groups", *International Conference on Information Systems. ICIS 1991 Proceedings*, 9, 229- 237.
- Giasiranis, S. ve Sofos, L. (2017). "Flow Experience and Educational Effectiveness of Teaching Informatics Using AR", *Journal of Educational Technology & Society*, 20/4, 8-88.
- Goleman, D. (2013). *How to Achieve a Flow State*. (9.05. 2019).
<https://www.linkedin.com/pulse/20131118133716-117825785-how-to-achieve-a-flow-state>.
- Harris, D. J., Vine, S. J. ve Wilson, M. R. (2017). "Is Flow Really Effortless? The Complex Role of Effortful Attention. Sport", *Exercise and Performance Psychology*, 6/1, 103-114.
- Hefferon, K.M. ve Ollis, S. (2006). "'Just Clicks': An Interpretive Phenomenological Analysis of Professional Dancers' Experience of Flow", *Research in Dance Education*, 7/2, 141-159.
- Heo, J., Lee, Y., Pedersen, P.M. ve McCormick, B.P. (2010). "Flow Experience in the Daily Lives of Older Adults: an Analysis of the Interaction Between Flow, Individual Differences, Serious Leisure, Location, and Social Context", *Canadian Journal on Aging*, 1-13.
- Ho, L.A. ve Kuo, T.H. (2010). "How Can One Amplify Tthe Effect of E-Learning? An Examination of High-Tech Employees' Computer Attitude and Flow Experience", *Computers in Human Behavior*, 26, 23-31.
- Hoffman, D.L. ve Novak, T.P. (1996). "Marketing in Hypermedia Computer-Mediated Environments: Conceptual Foundations", *Journal of Marketing*, 60, 50-68.
- Hoffman, D.L. ve Novak, T.P. (2009). "Flow Online: Lessons Learned And Future Prospects", *Journal of Interactive Marketing*, 23, 23-34.
- Hsu, C. L. ve Lu, H. P. (2004). "Why Do People Play Online Games? An Extended TAM with Social Influences and Flow Experience", *Information & Management*, 41/7, 853-868.
- Sports Psychology Flow. (25.09.2018). <https://psychology.iresearchnet.com/sports-psychology/sports-emotions/sports-psychology-flow/>.
- Ittersum, K.W.V. (2015). *The Distinctiveness of Engagement and Flow at Work*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Manhattan: Kansas State University.
- Jackson, S. A. ve Eklund, R. C. (2004). *The Flow Scales Manual*. Morgantown. WV: Fitness Information Technology.
- Jackson, S. A. ve Eklund, R. C. (2002). "Assessing Flow in Physical Activity: The Flow State Scale-2 And Dispositional Flow Scale-2", *Journal of Sport & Exercise Psychology*, 24,133-150.
- Jackson, S. A. ve Marsh, H. W. (1996). "Development And Validation of aScale to Measure Optimal Experience: The Flow State Scale", *Journal of Sport and Exercise Psychology*,18,17-35.
- Jackson, S. A. (1996). "Toward a Conceptual Understanding of The flow Experience in Elite Athletes", *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 67/1, 76-90.
- Jackson, S. A. (2000). *Joy, Fun, and Flow State in Sport. Emotions in Sport*, Champaign, IL, US: Human Kinetics.
- Jackson, S. A., Kimiecik, J. C., Ford, S. ve Marsh, H. W. (1998). "Psychological Correlates of Flow in Sport", *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 20/4, 358-378.

- Jeong, E.H. (2012). *The Application of Imagery to Enhance 'Flow State' in Dancers*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Australia: School of Sport and Exercise Science Faculty of Arts, Education Human Development Victoria University.
- Jones, D.C., Hollenhorst, S.J. ve Perna, F. (2003). "An Empirical Comparison of the Four Channel Flow Model and Adventure Experience Paradigm, *Leisure Sciences*, 25/1, 17-31.
- Kasa, M., Hassan, Z. ve Tay, C.A. (2003). "Flow at Work: The Contributing Factors". *4th International Conference on Teaching and Learning: Higher Learning in the Asean Context (ICTL 2013)*. Grand Four Wings Convention Hotel, Bangkok, Thailand.
- Kawabata, M., Mallett, C.J. ve Jackson, S.A. (2008). "The Flow State Scale-2 and Dispositional Flow Scale-2: Examination of Factorial Validity and Reliability for Japanese Adults", *Psychology of Sport and Exercise*, 9/4, 465-485.
- Kefor, T. (2015). *Arts Students in Flow: An Interpretative Phenomenological Analysis*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Boston, Massachusetts: College of Professional Studies Northeastern University.
- Kennedy, P., Miele, D.B. ve Metcalfe, J. (2014). "The Cognitive Antecedents And Motivational Consequences of The Feeling of Being in the Zone", *Consciousness and Cognition*, 30, 48-61.
- Kiili, K. (2005). "Content Creation Challenges and Flow Experience in Educational Games: The Itemperor Case", *The Internet and Higher Education*, 8/3, 183-198.
- Kiili, K., Freitas, S.I., Arnab, S. ve Lainema, T. (2012). "The Design Principles for Flow Experience in Educational Games", *Procedia Computer Science*, 15, 78-91.
- Kuhlkamp, N. (2015). *How to Promote Flow Experiences at Work: The Impact of a Mindfulness-Based Intervention and the Role of Trait Mindfulness*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Netherlands: Faculty of Psychology and Neuroscience, Maastricht University.
- Lambert, J., Chapman, J. ve Lurie, D. (2013). "Challenges to the Four-Channel Model of Flow: Primary Assumption of Flow Support the Moderate Challenging Control Channel", *The Journal of Positive Psychology*, 8/5, 395-403.
- Lambert, L., Passmore, H.A. ve Holder, M.D. (2015). "Foundational Frameworks of Positive Psychology: Mapping Well-Being Orientations", *Canadian Psychology*, 56/3, 311-321.
- Larson, R. ve Richards, M. H. (1994). *Divergent Realities: The Emotional Lives of Mothers, Fathers, and Adolescents*. New York: Basic Books.
- Lee, I. ve Kwon, H.J. (2005). "Relations Among Flow, Information Processing Strategies, and Performance , in a Computer-Based Simulation Game", *Proceedings of ED-MEDIA 2005--World Conference on Educational Multimedia, Hypermedia & Telecommunications*. Montreal, Canada: Association for the Advancement of Computing in Education (AACE).
- Liao, L. F. (2006). "A Flow Theory Perspective on Learner Motivation and Behavior in Distance Education", *Distance Education*, 27/1, 45-62.
- Little, G. Happiness strategy: Increasing Flow Experiences. (22.02.2019).
<http://www.firstcreatehappiness.com/wp-content/uploads/2011/09/Increasing-Flow.pdf>
- Maeran, R. ve Cangiano, F. (2013). "Flow Experience and Job Characteristics: Analyzing The Role of Flow in Job Satisfaction", *TPM- Testing, Psychometrics, Methodology in Applied Psychology*, 20/1, 13-26.
- Manzano, Ö., Theorell, T. Harmat, L. ve Ullén, F. (2010). "The Psychophysiology of Flow During Piano Playing. Emotion", *American Psychological Association*, 10/3, 301-311.
- Mauno, S., Kinnunen, U. ve Ruokolainen, M. (2007). "Job Demands and Resources as Antecedents of Work Engagement: A Longitudinal Study", *Journal of Vocational Behavior*, 70/1, 149-171.
- Mirlohi, M., Egbert, J. ve Ghonsooly, B. (2011). "Flow in Translation: Exploring Optimal Experience for Translation Trainees", *Target*, 23/2, 251-271.
- Moneta, G.B. (2012). "On the Measurement and Conceptualization of Flow", *Advances in Flow Research*, (Ed: S. Engeser). Springer, New York, NY.

- Nah, F. F. H., Eschenbrenner, B., Zeng, Q., Telaprolu, V. R. ve Sepehr, S. (2014). "Flow in Gaming: Literature Synthesis and Framework Development", *International Journal of Information Systems and Management*, 1/2, 83–124.
- Nakamura, J. ve Csikszentmihalyi, M. (2002). "Flow Theory and Research", Oxford Library of Psychology. Oxford Handbook of Positive Psychology, (Ed: Lopez, S. J. ve Snyder, C. R. New York, NY, US: Oxford University Press.
- Nakamura, J. ve Csikszentmihalyi, M. (2009). "Flow Theory and Research", Oxford Library of Psychology. Oxford Handbook of Positive Psychology, (Ed: Lopez, S. J. ve Snyder, C. R. New York, NY, US: Oxford University Press.
- Nešić, M., Srdić, V., Kovačević, J. ve Fratrić, F. (2014). "The Importance of Study the Concept of Flow in Sport", *Research in Physical Education, Sport and Health*, 3/1, 143- 150.
- Norman, D.A. (2010). "Optimal Flow", *Arts Education Policy Review*, 97/4, 35-38.
- Novak, T.P. ve Hoffman, D.L. (1997). "Measuring The Flow Experience Among Web Users", *Interval Research Corporation*, July 31 1997.
- Obadă, D.R. (2013). "Flow Theory and Online Marketing Outcomes: A Critical Literature Review", *Procedia Economics and Finance*, 6, 550-56.
- Özkara, B.Ç. (2015). *Tüketicilerin Çevrimiçi Bilgi Aramaları Bağlamında Akış Deneyiminin Bilgiden Tatmin Üzerindeki Etkisinin Araştırılması*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pekrun, R., Goetz, T., Daniels, L. M., Stupnisky, R. H. ve Perry, R. P. (2010). "Boredom in Achievement Settings: Exploring Control–Value Antecedents and Performance Outcomes of a Neglected Emotion", *Journal of Educational Psychology*, 102/3, 531-549.
- Panebianco-Warrens, C. (2014). "Exploring the Dimensions of Flow and The Role of Music in Professional Ballet Dancers", *Muziki: Journal of Music Research in Africa*, 11/2, 58-78.
- Perttula, A., Kiili, K. Lindstedt, A. ve Tuomi, P. (2017). "Flow Experience in Game Based Learning – A Systematic Literature Review", *International Journal of Serious Games*, 4/1, 57-72.
- Procci, K., Singer, A.R., Levy, K.R. ve Bowers, C. (2012). "Measuring the Flow Experience of Gamers: An Evaluation of The DFS-2", *Computers in Human Behavior*, 28, 2306-2312.
- Reynolds, F. ve Prior, S. (2006). "Creative Adventures and Flow in Art-Making: A Qualitative Study of Women Living with Cancer", *The British Journal of Occupational Therapy*, 69/6, 255-262.
- Rha, I., Williams, M.D. ve Heo, G. (2005). "Optimal Flow Experience in Web-Based Instruction", *Asia Pacific Education Review*, 6/1, 50-58.
- Rheinberg, F. ve Engeser, S. (2018). "Intrinsic Motivation and Flow", *Motivation and Action*, (Ed: J.Heckhausen ve H, Heckhausen. Springer.
- Rich, G.J. (2016). "Flow and Optimal Experience: Methodological Implications for Internationalizing and Contextualizing a Positive Psychology Concept". PART 1. (Vestnik Rossiyskogo universiteta druzhby narodov). Vestnik Rossiyskogo Üniversitesi Bülteni. 2, 1-17.
- Rodríguez Sánchez, A.M. (2009). *The Story Flows on: A Multi-Study on the Flow Experience*, Spain: Spanish Ministry of Science and Technology.
- Rodríguez-Sánchez, A.M., Schaufeli, W., Salanova, M., Cifre, E. ve Sonnenschein, M. (2011). "Enjoyment and Absorption: An Electronic Diary Study on Daily Flow Patterns", *An International Journal of Work, Health & Organisations. Work & Stress*, 25/1, 75-92.
- Rogatko, T. P. (2009). "The Influence of Flow on Positive Affect in College Students", *Journal of Happiness Studies: An Interdisciplinary Forum on Subjective Well-Being*, 10/2, 133-148.
- Rollings, A. ve Adams, E. (2003). *Andrew Rollings and Ernest Adams on Game Design*, USA: New Riders.
- Ross, S. R. ve Keiser, H. N. (2014). "Autotelic Personality Through a Five-Factor Lens: Individual Differences in Flow-Propensity", *Personality and Individual Differences*, 59, 3-8.
- Quinn, R. W. (2005). "Flow in Knowledge Work: High Performance Experience in the Design of National Security Technology", *Administrative Science Quarterly*, 50/4, 610–641.

- Schafer, O. (2013). *Crafting Fun User Experience: A Method to Facilitate Flow*. Human Factors International.
- Schmidt, J. (2010). Flow in Education. (8. 05. 2019).
http://www.niu.edu/eteams/pdf_s/CHALLENGE_FlowEducation.pdf. Northern Illinois University
- Shernoff, D.J. ve Csíkszentmihályi, M.(2009). "Flow in Schools Cultivating Engaged Learners and Optimal Learning Environments", *Handbook of Positive Psychology in Schools*. New York: Routledge.
- Sidorová, D. (2015). *Well-Being, Flow Experience and Personal Characteristics of Individuals Who Do Extreme Sports as Serious Leisure*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Masaryk University. Brno, Czech Republic. Czechia.
- Šimleša, M., Guegan, J. Blanchard, E., Tarpin-Bernard, F. ve Buisine, S. (2018). "The Flow Engine Framework: A Cognitive Model of Optimal Human Experience", *Europe's Journal of Psychology*, 14/1, 232-253.
- Singh, G. ve Malik, N. (2017). "Study of Dimensions of Flow State of Badminton Players", *Journal of Indonesian Physical Education and Sport*, 3/1, 10-18.
- Stebbins, R. A. (1982). "Serious Leisure: A Conceptual Statement", *Pacific Sociological Review*, 25/2, 251-72.
- Swann, C. (2016). "Flow in Sport", *Flow Experience*, (Ed: L. Harmat, F. Ørsted Andersen., F. Ullén, J. Wright, G. Sadlo). Springer.
- Swann, C., Crust, L., Jackman, P., Vella, S.A., Allen, M.S. ve Keegan, R. (2017). "Psychological States Underlying Excellent Performance in Sport: Toward an Integrated Model of Flow and Clutch States", *Journal of Applied Sport Psychology*, 29/ 4, 375-401.
- Swann, C., Piggott, D., Schweickle, M. ve Vella, S.A. (2018). "A Review of Scientific Progress in Flow in Sport and Exercise: Normal Science, Crisis, and a Progressive Shift", *Journal of Applied Sport Psychology*, 30/3, 249-271.
- Tandon, T. (2017). "A Study on Relationship Between Self Efficacy and Flow at Work Among Young Adults", *International Journal of Indian Psychology*, 4/ 4, 88-100.
- Tellegen, A. ve Atkinson, G. (1974). "Openness to Absorbing and Self-Altering Experiences (Absorption). A Trait Related To Hypnotic Susceptibility", *Journal of Abnormal Psychology*, 83/3, 268-277.
- Trevino, L.K. ve Webster, J. (1992). "Flow in Computer-Mediated Communication: Electronic Mail and Voice Mail Evaluation and Impacts", *Communication Research*, 19/5, 539-573.
- Tureng Dictionary and Translation Ltd. (14.02.2019). <https://tureng.com/tr/turkce-ingilizce/hypermedia>.
- Ullén, F., Manzano, Ö., Almeida, R., Magnusson, P.K.E., Pedersen, N.L., Nakamura, J., Csíkszentmihályi, M. ve Madison, M. (2012). "Proneness for Psychological Flow in Everyday Life: Associations With Personality and Intelligence", *Personality and Individual Differences*, 52/2, 167-172.
- Vorkapić, S. T. ve Gović, A. (2016). "The Relationship Between Flow and Personality Traits among Preschool Teachers", *Metodički Obzori: časopis za odgojno-obrazovnu teoriju i praksu (Metodolojik Ufuklar: Eđitim Teorisi ve Uygulaması Dergisi)*, 11/1, 24-40.
- Wilson, E. (2016). *Flow and Performance Competency in Modern and Ballet Dancers*. Scripps Senior Theses. Paper 725. http://scholarship.claremont.edu/scripps_theses/725
- Wu, J.J. ve Chang, Y.S. (2005). "Towards Understanding Members' Interactivity, Trust, and Flow in Online Travel Community", *Industrial Management & Data Systems*, 105/7, 937-954.
- Xu, J., Chen, S. ve Huang, D. (2016). "Transforming Psychological Capital and Flow Experience of R&D Employees into Performance", *2016 Proceedings of PICMET '16: Technology Management for Social Innovation*. Waikiki Beach Marriott Resort & Spa. Honolulu, Hawaii, USA. 4 - 8, September. 2016.
- Yoshida, K., Sawamura, D., Ogawa, K., Ikoma, K., Asakawa, K., Yamauchi, T. ve Sakai, S. (2014). "Flow Experience During Attentional Training Improves Cognitive Functions in Patients with Traumatic Brain Injury: An Exploratory Case Study", *Hong Kong Journal of Occupational*, 24/2, 81-87.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:05.03.2019 ✓Accepted/Kabul:09.09.2019

DOI: 10.30794/pausbed.536050

Araştırma Makalesi/ Research Article

Kahyaoğlu, R. B. ve Karataş, S., (2019). "Mesleki Gelişim Eğitim Seminerlerine İlişkin Öğretmen Görüşleri", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 37, Denizli, s. 191-220.

MESLEKİ GELİŞİM EĞİTİM SEMİNERLERİNE İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ*

Ramazan Burak KAHYAOĞLU**, Süleyman KARATAŞ***

Özet

Bu çalışma, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı kurumlarda her eğitim öğretim yılının başında ve sonunda yapılmakta olan ve ortalama bir ay kadar süren Mesleki Gelişim Eğitim Seminerlerinin işlevselliğini öğretmenlerin bakış açısından saptamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma; nitel bir çalışma olup, araştırmada durum çalışması tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın farklı türdeki okullarda görev yapan öğretmenler ile gerçekleştirilmesi sebebiyle araştırmada durum çalışması tekniği desenlerinden bütüncül çoklu durum deseni kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 2018-2019 eğitim-öğretim yılı, Antalya ili merkez ilçelerinde Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı bulunan resmi ilköğretim ve ortaöğretimde kurumlarında görev yapmakta olan ve araştırmaya katılmaya gönüllü 20 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak açık uçlu sorulardan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Veriler, NVIVO 12 bilgisayar yazılımı kullanılarak içerik analizine tabi tutulmuştur. Araştırmada içerik analizinin bir ögesi olan frekans analizi kullanılmış; katılımcı görüşleri ana tema ve kodlar halinde kategorileştirilmiş ve uzman görüşü alınarak son şekli verilmiştir. Bu temalandırma sonucu oluşan alt temalar da frekanslarına göre tablolar şeklinde bulgular kısmında yer verilmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen temel bulgu, katılımcıların mesleki gelişim eğitim seminerlerinin mevcut uygulanan şekliyle işlevsel olmadığını ifade etmeleridir. Araştırma bulgularına göre katılımcılar, mesleki gelişim seminerlerine iki farklı açıdan yaklaşmışlardır. İlk olarak katılımcılar bu seminerleri eğitim öğretime hazırlık, planlama yapma, dönemi değerlendirme, bireysel ve mesleki gelişim sağlama, birliktelik, bilgi alış verişinde bulunma, ders materyallerini inceleme, eğitim sistemindeki değişikliklerden haberdar olma açısından olumlu, katkı sağlayan ve verimli geçen bir süreç olarak değerlendirmişlerdir. Fakat başka bir açıdan katılımcılar yapılan seminerleri, zaman kaybı, para israfı, angarya, boş bir süreç, toplantılar, kurullar, komisyonlar, dedikodu, evrakçılık olarak ifade etmişlerdir.

Schlüsselwörter: *Mesleki Gelişim, Öğretmen, Hizmetçi Eğitim, Seminer.*

TEACHING OPINIONS ON PROFESSIONAL DEVELOPMENT EDUCATION SEMINARS

Abstract

This study was carried out in order to determine the functionality of the Professional Development Training Seminars, which were held at the beginning and end of each academic year in the institutions affiliated to the Ministry of National Education and lasted approximately one month. This research; A qualitative study, a case study technique was used in the study. Since the study was conducted with teachers working in different types of schools, the study used holistic multi-state design from case study technique designs. The study group consisted of 20 teachers who are working in primary and secondary schools and high schools affiliated to the Ministry of National Education in the central districts of Antalya in the 2018-2019 academic year. In the research, semi-structured interview form consisting of open-ended questions was used as data collection tool and the answers of the participants were recorded on the voice recorder. The research data were analyzed using NVIVO 12

* Bu makale Şubat 2019 tarihinde sunulan Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitim Yönetimi, Denetimi, Teftişi, Planlaması ve Ekonomisi Tezli Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

**Uzman, Akdeniz Üniversitesi, ANTALYA.

e-posta:burakcan0071985@gmail.com (orcid.org/0000-0002-2268-4162)

*** Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, ANTALYA.

e-posta:skaratas07@gmail.com (orcid.org/ 0000-0003-0002-2886)

computer software after transcript processing. Frequency and percentage analysis were used as part of the content analysis. The participant's opinions were categorized into draft themes under main themes and sub-themes and finalized by expert opinion. The sub-themes formed as a result of this theme are also included in the findings in the form of tables according to their frequency. In addition, these themes were supported by direct quotations from the participants and the credibility of the research was increased. As a result of the research, the main finding is that participants' professional development training seminars are not as functional as they are practiced. According to the findings of the study, participants approached professional development seminars from two different perspectives. First, the participants considered these seminars as a positive, contributing and productive process in terms of preparation for education, planning, period evaluation, individual and professional development, cooperation, exchange of information, examination of course materials, being aware of changes in education system. But in another aspect, the participants considered these seminars as Formality, Time Loss, Money Waste, Drudgery, Empty Process, Meeting, Board, Commission, Gossip, Documentary.

Anahtar Kelimeler: *Professional Development, Teacher, In-Service Training, Seminar.*

GİRİŞ

Öğretmenlerin en temel görevi Türk Milli Eğitiminin genel amaçları doğrultusunda öğrenciler üzerinde istendik davranış değişikliği oluşturmaktır. Bunun yanı sıra öğretmenlerin diğer bir görevi de öğrencilerin okul başarısını yani akademik başarılarını yükseltmektir. Toplum için kutsal sayılan öğretmenlik mesleğini icra eden bireyler, sahip oldukları ve her geçen gün üzerine yenilerini ekledikleri bilgi ve beceri ile gelecek nesillere daha faydalı olabilirler. Öğrenciler için faydalı olmak bir öğretmenin en büyük görevlerinden biridir. Bunu ancak mesleki açıdan kendilerini iyi yetiştiren öğretmenler sağlayabilirler. Öğretmenler mesleki açıdan kendini günün şartlarına göre yetiştirirse öğrencileri için faydalı eğitim öğretim ortamları ve koşulları sağlayabilirler (Seferoğlu, 2003).

Öğretmenler kendilerini yenileyerek bilginin paylaşılmasını ve gelişmesini sağlayabilirler. Ülkemizde ve dünya çapında başarılar elde etmek için gerekli nitelik, nicelik bilgi, beceri, yetenek sahibi olmayan ve bunun için gerekli çabayı göstermeyen öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının kendilerine ve topluma ne kazandıracağı düşündürücüdür. Öğretmenleri geliştirme ve yetiştirme adına çalışmalar devam etmektedir. Meslek içerisinde öğretmenin eğitiminin önemi her geçen yıl artmaktadır (Ersoy, 1998:5).

Öğretmenlerin bireysel gayretlerini ayrı bir kefiye koyacak olursak her eğitim öğretim yılı içerisinde isteyerek ya da istemeyerek katılmak zorunda oldukları nice eğitimler bulunmaktadır. Bu eğitimlerden biri de her yıl sene başında ve sene sonunda katıldıkları mesleki gelişim seminerleridir. Süre olarak derslerin kesiminden temmuz ayının ilk iş gününe, eylül ayının ilk gününden derslerin başlangıcına kadar; yaklaşık bir aylık zamanı ifade eden bu eğitimler, mesleki gelişim konusunda öğretmene destek olabilecek en uygun vakit olarak düşünülebilir. Bu vaktin öğretmenler açısından etkili kullanımı öğretmenlerin eksiklerini görmelerini sağlar. Böylelikle öğretmenler bu eksiklerine göre hareket eder, mesleki bilgi ve becerilerini artırmak için çaba gösterir. Mesleki çalışmalara aktif olarak katılan öğretmenlerin mesleki ve kişisel anlamda kendilerini yenilemeleri, mümkün olabilir (Sedat Kanadlı, 2012 & Genç, 2015).

Günümüzde öğretmenlik mesleği, öğretmen adaylarının lisans düzeyinde aldığı akademik eğitimlerle sınırlı kalan bir meslek olarak görülmektedir. Oysa öğretmen kendini günün değişen eğitim koşullarına göre yenilemek ve geliştirmek adına her türlü fırsatı en iyi şekilde değerlendiren kişi olmalıdır. Öğretmenlerin eğitimleri sadece lisans düzeyinde aldıkları eğitimle sınırlı kalmamalıdır. Zamanın değişen şartları öğretmenin de mesleki bilgi ve becerisini artırmalı, öğretmen değişen eğitim programlarını takip etmeli ve bunlara uyum sağlamalıdır. Öğretmen yeni öğretim yöntem ve tekniklerinden haberdar olmalı, bunları geliştirilmeli ve mesleki donanımını sınıf atmosferine taşıması gerekmektedir. Eğitimin temel unsuru ise, mesleki anlamda kendini yetiştirmiş ve yetiştirmeye devam eden, alanında uzman olan lider öğretmenlerdir. Bilimin ve teknolojinin en son verilerini takip edip öğrenen ve uygulayan öğretmen lider öğretmendir (Tekisik, 2005:4).

Günümüzdeki hızlı teknolojik gelişmeler öğretmenlerin sorumluluğu azaltmamış, aksine artmıştır. Günümüzde öğretmenin rolünü, önemini ve ağırlığını ortaya koyan sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmeler yaşanmaktadır. Alanında uzman, mesleki yeterliliğe sahip öğretmen nitelikli öğretmendir. Bu yeterlilik ise iyi düzeyde bilgi birikimi, tecrübe ve mesleki anlamda gelişime dayanır (Ataunal, 2003: 59).

Mesleki gelişim faaliyetlerine katılımın zorunlu olduğu 15'ten fazla Avrupa ülkesi bulunmaktadır. Genellikle bu faaliyetlere katılım sadece katılımın zorunlu olup olmamasına bağlı değildir. Birçok ülkede mesleki gelişim faaliyetlerine katılmak zorunlu olmamakla birlikte mesleki ilerleme ve ücret artışları açısından önem arz etmektedir (Eurydice, 2005: 211).

Hizmet içi eğitim, eğitim alanındaki bireylerin mesleki gelişimleri için hayat boyu devam eden bir eğitim biçimini ifade eder; eğitimcilere hem eğitim alma hem de kendilerini yenileme fırsatı sunarken, aynı zamanda bilginin yaygınlaştırılması ve derinleştirilmesi için fırsat verir. Bunun yanı sıra hizmetiçi çok geniş kapsamlı bir terimi ifade ederken, mesleki gelişim eğitimi ile hizmet içi eğitim bazen birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Oysa bu iki kavramın ortak hedefi mesleki yeterlilikte yüksek seviyede bir gelişimdir (EARGED, 1995:1).

Mesleki gelişim, öğretmenlerin üst düzeyde mesleki başarı kazandıkları, içerik ve kariyerleri konusundaki anlayışlarını geliştirdikleri bir süreçtir. Mesleki gelişim doğru planlanabilir ve uygulanabilirse amacına ulaşılabilir. Yetersiz ve mutsuz öğrenciler ancak mesleki anlamda kendini geliştirmeyen, bireysel eğitim almaktan vazgeçmiş, monoton ve değişmez yöntemlerle öğretimi devam ettiren öğretmenler neticesinde ortaya çıkar. Modern öğretmen, öğretmenliğe başlamadan önce almış olduğu hizmet öncesi eğitimi, hazırlık eğitimi olarak algılar. Öğretmenliğe başladıktan sonra mesleki gelişimini bir sitem dahilinde sürdürür. Şayet öğretmen mesleğe başlayıp diploması aldıktan sonra mesleki gelişimini devam ettirmiyorsa kısa süre sonra eskir ve yıpranır. Sonuç olarak da kendisine ve öğrencilerine yararlı olmayan yetersiz ve mutsuz bir birey haline gelir şeklinde mesleki gelişimin önemini açıklamaktadır (Gözütok, 1991: 405-409).

Eğitim öğretim sürecinde öğretmenlerin mesleki anlamda sahip olduğu eksik ve yeni olmayan bilgiler hareketler bir takım sorunların yaşanmasına neden olmaktadır. Bu olumsuzlukların giderilmesinde mesleki eğitimin önemi büyüktür. Mesleki Eğitimi zorunlu kılan nedenler ise; göreve başlamadan önce verilen ve anlatılan bilgilerin yetersiz ve eksik kalması, mesleki anlamdaki değişimler ve gelişmeleri takip etme zorunluluğu olması, yalnız hizmetiçi eğitimle kazandırılacak bilgi ve becerilerin olması, öğretmenlerin bireysel ve mesleki anlamda öğrenme ihtiyacı içinde olması, mesleki eğitimin sistemli hale getirilmesi olarak sayılabilir (Peker, 2010).

Günümüzde öğretmenler mesleki açıdan yetiştirilirken iki aşamalı bir süreçten geçerler. Bunlardan ilki 4 yıllık üniversite eğitimleri ki bunlar hizmet öncesi eğitim olarak adlandırılır, diğer eğitim ise eğitim yaşamı devam ederken aldığı hizmet içi eğitimdir. Mesleki açıdan gelişmelerine ve kendilerini gerçekleştirmelerine yardım eden hizmet içi eğitim, öğretmenlerin sorunları çözmelerine ve karşılaştıkları problemleri ortadan kaldırmaya da yardım eder. Öğretmenlerin diplomalarını alıp mesleğe başladıkları günden başlamak üzere emekli oluncaya kadar geçen sürede mesleki bilgi birikimini artması amacıyla yapılan bu eğitimler kurumun verimliliğini de arttırır (Erkul, 1997: 33).

Özyürek, (1981: 14-17) ise öğretmenlerin hizmet içi eğitim gereksinimlerinin nedenlerini şöyle sıralamaktadır: Bilimsel değişimler, Toplumsal değişimler, Okullardaki değişimler, Öğretmenlerin bireysel değişimleri, Öğretim süreçleri ile ilgili değişimler, Çocuk gelişimi ile ilgili değişimler, Öğretmenlerin göreve başlamadan önce almış olduğu eğitimlerle ilgili yetersizliklerin giderilmesi olarak belirtmiştir.

Bu sebeple hizmet içi eğitim öğretmenlerin bilgilerini yenilemesi, eksikliklerinin giderilmesi ve bunun yarattığı sinerjinin örgüt verimliliğini artırması olarak görülebileceği gibi, aynı zamanda hizmet içi eğitimlere katılan öğretmenlerin mesleki motivasyonlarının artırılması ve değişim hızı konusunda farkındalık yaratmasının da bir aracı olarak görülmelidir. Bir ülkede eğitimin amacına ulaşması ve insanların kalitesinin, o ülkedeki öğretmenlerin nitelikli yetişmesine ve öğretmen eğitiminin sürekli gelişmesine bağlıdır. Eğitim sisteminin başarısı, sistemin en önemli ögesi sayılan öğretmenin uygulamadaki başarısına bağlı olduğuna göre, öğretmenin hizmet içinde eğitiminin sağlanması başarının artmasını sağlayacaktır (Tekisık, 2000: 3).

Bu düşünceden hareketle bu çalışmada, öğretmenlerin mesleki gelişim eğitim seminerleri hakkında neler düşündükleri araştırılmaya değer bir problem olarak görülmüş ve araştırmanın çıkış noktasını oluşturmuş. Bu çerçevede bu çalışmada eğitim öğretim dönemi başında ve sonunda yapılan mesleki gelişim seminerleri konusundaki öğretmen düşünceleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

YÖNTEM

Aşağıda araştırmanın modeli, çalışma grubu, verilerin çözümlenmesi, veri toplama aracı ve verilerin toplanması yer almaktadır.

Araştırma Modeli

Bu çalışmada Millî Eğitim Bakanlığına bağlı resmi ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında (ilkokul-ortaokul-lise) gerçekleştirilen mesleki gelişim eğitim seminerlerinin öğretmenler üzerinde oluşturduğu algının öğretmen görüşlerine yer verilerek saptanması amaçlanmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemi herhangi bir konuda derinlemesine ve ayrıntılı bir şekilde bilgi toplamaya olanak veren, sınırlı sayıda kişinin katılımı ile gerçekleştirilen araştırma yöntemidir. Nitel araştırmalar insan davranışlarını bulunduğu ortam içinde esnek ve bütüncül bir yaklaşımla araştırmaya imkân verir (Patton, 2014; Yıldırım & Şimşek, 2013).

Araştırmada nitel araştırma yöntemi durum çalışması tekniği kullanılmıştır. Durum çalışması güncel bir olguyu gerçek yaşam çerçevesi içinde ele alan, olgu ve içerik arasındaki sınırların belirsiz olduğu, çok sayıda delil veya veri kaynağının bulunduğu durumlarda kullanılan görgül bir araştırma desendir (Yin, 1984; Yıldırım & Şimşek, 2013).

Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Bu çalışmada, araştırmacı tarafından araştırmanın problemi ve alt problemleri göz önünde bulundurularak, alan yazın incelemesi ve uzman görüşleri dikkate alınarak geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Açık uçlu sorulardan oluşan bu taslak görüşme formunun uygulama öncesinde uzman görüşlerinin alınmış olması formun geçerlilik sorunlarını gidermeyi amaçlamıştır. Nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılan yarı-yapılandırılmış görüşmeler, araştırmacılara konunun ana çerçevesini belirleyip kendi konuları kapsamında soru sorma olanağı verirken, aynı zamanda görüşme sırasında ortaya çıkabilecek yeni durumlara göre sorular eklemeye fırsat veren esnek bir yapı sunmaktadır (Dicicco-Bloom & Crabtree, 2006; Dinç, 2015).

Araştırmacı tarafından kuramsal bilgiler derinlemesine incelenerek araştırmanın problemine uygun verilerin toplanabilmesi için bir görüşme formu geliştirilmiştir. Hazırlanan görüşme formunun amaca ne derece hizmet ettiği, anlaşılabilirliği ve uygulanabilirliğini kontrol etmek amacıyla 1 edebiyat öğretmeni 2 sınıf öğretmeni 1 okul yöneticisi ve 1 eğitim bilimleri uzmanı olmak üzere 5 uzman görüşüne sunulmuş, bu doğrultusunda görüşme formu düzenlenmiştir. İkinci aşamada görüşme sorularının uygun ve anlaşılır olup olmadığını belirlemek için bir öğretmen ile ön görüşme yapılmıştır. Ön görüşme sonrası anlaşılabilen, ya da eklenebilecek araştırma problemine uygun nitelikte diğer soru önerileri uzman görüşleri de dikkate alınarak araştırmacı tarafından görüşme formuna son şekli verilmiştir.

Araştırma verileri, öğretmenlerin mesleki gelişim eğitim seminerlerinin işlevselliğine dair görüşlerini belirlemek için açık uçlu sorulardan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak toplanmıştır. Verilerin toplanmasında görüşme yöntemi kullanılmıştır.

Araştırma için önce gerekli yasal izin formları hazırlanmış ve yasal izinler alınmıştır. Çalışma grubu ile ilgili araştırmanın amacına bağlı olarak bilgi açısından zengin durumların seçilerek derinlemesine araştırma yapılmasına olanak tanınması bakımından amaçlı örneklem yöntemi içerisinde tipik durum örnekleme tercih edilmiştir. Tipik durum örneklemesinde sıradışı olmayan ortalama bir durum seçimi yapılmaktadır. Bu çerçevede şehir merkezinde görece geneli yansıtabilecek, sorulara içtenlikle cevap verebilecek okullara gidilerek kurum yöneticilerine araştırma konusunda bilgilendirme yapılmıştır ve kurumun onayı alınmıştır. İzin ve onay sonrası gönüllü öğretmenler ile görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler katılımcılar için uygun olan zamanlara randevu alınarak ayarlanmıştır. Daha sonra öğretmenler ile uygun gün ve saatlerde çalışılan kurumda bir araya gelinmiştir. Görüşmelere başlamadan önce katılımcılara araştırmanın amacı, gizliliği konularında açıklayıcı bilgiler verilmiştir. Görüşmeler 2018 yılı Eylül ile 2019 yılı Ocak ayları içerisinde gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin tamamı, belirlenen tarihlerde araştırmacı tarafından yüz yüze bireysel olarak yapılmıştır. Görüşmeler öğretmenlerin kendilerini rahat hissedebilecekleri sessiz ve sakin olan bir ortamda gerçekleştirilmiştir. Görüşme soruları her bir katılımcıya, aynı sözcüklerle ve aynı anlamı çağrıştıracak tonlamalarla yöneltilmiştir. Görüşmeler yaklaşık 25-30 dakika sürmüştür. Görüşmeler sırasında öğretmenlerden izin alınarak cep telefonlarının ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Ses kayıt

cihazına ek olarak görüşmeler sırasında önemli görülen kısımlar not edilmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenler hiçbir zorunluluk altında tutulmamış; gönüllülük ilkesine riayet edilmiştir.

Verilerin Çözülmesi

Araştırmacı tarafından veri toplama işlemi tamamlandıktan sonra veriler herhangi bir değişiklik yapılmadan transkript edilmiştir. Araştırmacı, verilerin tamamını kendisi transkript etmiş; böylece katılımcıların söylediklerine aşina olmuştur. Araştırmacı son olarak verileri tekrar okumuş ve veri analizi aşamasına geçmiştir. Veri analizi NVIVO 12 bilgisayar yazılımı kullanılarak yapılmıştır. Verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi, belirli kurallara dayalı kodlamalarla bir metnin bazı sözcüklerinin daha küçük içerik kategorileri ile özetlendiği sistematik, tekrarlanabilir bir tekniktir (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel, 2014).

Araştırma sürecinin herhangi bir evresinde verilen kararlar onun ilk evrelerinde verilen kararlardan bağımsız değildir. Bir başka deyişle, araştırma sorusu açıkça tanımlandığı anda örneklem tasarımı kısmen belirlenmiş olacaktır. İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde sınıflandırmak ve bunları okuyucunun anlayabileceği şekilde düzenleyerek yorumlamaktır. Frekans analizi, içerik analizinin bir ögesidir ve frekans analizi ile bulunan temalara bağlı alt temalar, önemlilik derecesine ve sıklığına göre sınıflanmaya tabi tutulur (Holsti,1969: 87;Yıldırım&Şimşek,2013;Bilgin,2006).

Bu araştırmada frekans analizi kullanılmış; görüşme yapılan katılımcıların yanıtları sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Benzer mana ifade eden görüşler aynı kod altında toplanarak kodların tekrarlanma sayıları (frekans) belirlenmiştir. Ayrıca bu temalar, katılımcılardan doğrudan alıntılarla desteklenerek araştırmanın inandırıcılığı yükseltilmeye çalışılmıştır. Nicel ve nitel araştırmada kullanılan geçerlik ve güvenilirlik kavramları birbirinden farklıdır. Nicel araştırmada kullanılan, “iç geçerlik”, “dış geçerlik”, “iç güvenilirlik” ve “dış güvenilirlik” kavramları yerine; nitel araştırmada, “inandırıcılık”, “aktarılabirlik”, “tutarlılık” ve “teyit edilebilirlik” gibi kavramlar kullanılmaktadır (Linkoln & Guba, 1985; Ulubey, 2015).

Araştırmada uzman incelemesi, katılımcı teyidi ve katılımcılarla yapılan görüşmelerin süreleri uzun tutularak uzun süreli etkileşim yollarıyla iç geçerlik (inandırıcılık) sağlanmaya çalışılmıştır. Araştırmanın dış geçerliğini (aktarılabirliğini) artırmak için araştırma süreci ve bu süreçte yapılan işlemler ayrıntılı bir şekilde betimlenmiştir. Bu bağlamda, araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama aracı, veri toplama süreci, verilerin çözülmesi ve yorumlanması, bulguların nasıl düzenlendiği ayrıntılı bir biçimde aktarılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2018-2019 eğitim-öğretim yılı, Antalya ili merkez ilçelerinde (Aksu-Döşemealtı-Kepez-Konyaaltı-Muratpaşa) Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı bulunan okullarda görevli, araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden 20 öğretmen oluşturmaktadır.

Kodlama yapılırken katılımcı öğretmenlerin isimleri verilmemiş; 20 (yirmi) gönüllü öğretmen katılmıştır. Katılımcılar görüşme sırasına göre Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10, Ö11, Ö12, Ö13, Ö14, Ö15, Ö16, Ö17, Ö18, Ö19, Ö20 kodlanmıştır.

Tablo 2.1: Katılımcılara Ait Demografik Veriler

Tema	Kod	Öğretmenler	f
Yaş	20-30	Ö1	1
	31-40	Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö10, Ö11, Ö12, Ö13, Ö15, Ö16, Ö18	14
	41-50	Ö9,Ö14, Ö19,Ö20	4
	51 ve üzeri	Ö17	1
Cinsiyet	Kadın	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö8, Ö9, Ö10, Ö12	10
	Erkek	Ö7, Ö11, Ö13, Ö14, Ö15, Ö16, Ö17, Ö18, Ö19, Ö20	10
Medeni Durum	Bekar	Ö1,Ö5,Ö18	3
	Evli	Ö2, Ö3, Ö4, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10, Ö11, Ö12, Ö13, Ö14, Ö15, Ö16, Ö17, Ö19, Ö20	17
Öğrenim Durumu	Ön Lisans Mezunu	Ö14,Ö16,Ö20	53
	Lisans Mezunu	Ö1, Ö2, Ö3,Ö4, Ö5, Ö6, Ö8, Ö10, Ö11, Ö12, Ö13, Ö15, Ö16, Ö18, Ö19	15
	Yüksek Lisans Mezunu	Ö7, Ö9	2
Mesleki Hizmet Süresi	1-5	Ö1, Ö2,	2
	6-10	Ö4, Ö8, Ö10, Ö11, Ö15, Ö18	6
	11-15	Ö3, Ö5, Ö6, Ö7, Ö12, Ö16,	6
	16-20	Ö9, Ö13, Ö19	3
	21 ve üstü	Ö14, Ö17, Ö20	3
Kurumdaki Çalışma Süresi	1 yıldan az	-	0
	1-3 yıl	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö6, Ö8, Ö10, Ö15, Ö18	9
	4-7 yıl	Ö5, Ö7, Ö9, Ö11, Ö12, Ö13, Ö16, Ö19	8
	8 yıl ve üzeri	Ö14, Ö17, Ö20	3
Branş	Matematik Öğretmenliği	Ö1, Ö18	2
	İngilizce Öğretmenliği	Ö2	1
	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	Ö3	1
	Görsel Sanatlar Öğretmenliği	Ö4	1
	Özel Eğitim Öğretmenliği	Ö5	1
	Müzik Öğretmenliği	Ö6	1
	Sınıf Öğretmenliği	Ö7, Ö17, Ö20	3
	Okul Öncesi Öğretmenliği	Ö8	1
	Türkçe Öğretmenliği	Ö9, Ö15, Ö19	3
	Bilişim Teknolojileri Öğretmenliği	Ö10	1
	Rehberlik Öğretmenliği	Ö11	1
	Fen Bilimleri Öğretmenliği	Ö12, Ö16	2
	Beden Eğitimi Öğretmenliği	Ö13	1
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği	Ö14	1	

Tablo 2.1.'de görüldüğü üzere katılımcı öğretmenlerin çoğunluğunun yaşı 31-40 aralığındadır. Katılımcı öğretmenlerin %50'si kadın, %50'si erkek öğretmenlerden oluşmaktadır. Üç Öğretmen bekâr iken on yedi öğretmen evlidir. Öğrenim durumuna göre öğretmenlerin %15'i ön lisans, %75'i lisans, %10'u da yüksek lisans mezunudur. Katılımcı öğretmenlerden doktora yapan bulunmamaktadır. Öğretmenlerin mesleki eğitim süresine bakıldığında on iki öğretmenin 6 ila 15 yıl arasında mesleki deneyimi bulunmaktadır. Öğretmenlerin kurumdaki çalışma süreleri incelendiğinde ise 1-3 yıl arasında çalışan dokuz öğretmen, 4-7 arasında çalışan sekiz öğretmen, 8 yıl ve üstünde çalışan ise üç öğretmen şeklindedir. Branş olarak ise on dört farklı branştan öğretmenler görüşlerini bildirmişlerdir. Bunlardan sınıf öğretmenleri ve türkçe öğretmenleri üçer kişi, matematik ve fen bilimleri öğretmenleri ikişer kişi, İngilizce, sosyal bilgiler, görsel sanatlar, özel eğitim, müzik, okul öncesi, bilişim teknolojileri, rehberlik, beden eğitimi, din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenliği ise birer kişidir.

BULGULAR

Katılımcıların Sene Başında ve Sene Sonunda Yapılan Mesleki Gelişim Eğitim Seminerlerine İlişkin Görüşleri

Katılımcılara, sene başında ve sene sonunda yapılan mesleki gelişim seminerlerinin genel olarak ne ifade ettiği sorulmuştur. Tablo 1'de katılımcıların sene başında ve sene sonunda yapılan mesleki gelişim eğitim seminerlerinin ne ifade ettiğine ilişkin görüşlere ait frekans dağılımı verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcılara Göre Mesleki Gelişim Eğitim Seminerlerinin Ne İfade Ettiğine İlişkin Görüşleri

Temalar	Kodlar	Öğretmen Görüşleri	f	
1	Mesleki Gelişimin Yansımaları	Formalite, Zaman ve Para İsrarı	Ö4, Ö13, Ö14, Ö16, Ö18, Ö19, Ö20	7
2	Hazırlık ve Planlama	Eğitim Öğretime Hazırlık, Planlama ve Eğitim Öğretimi Değerlendirme	Ö1, Ö2, Ö5, Ö8, Ö10, Ö17	6
3	Zaman	Angarya, Boş Bir Süreç	Ö3, Ö4, Ö14, Ö18, Ö19	5
4	Kişisel Gelişim	Genel Kültür ve Mesleki Gelişimi Artırmak Amacıyla Yapılan Çalışma	Ö6, Ö10, Ö13, Ö17	4
5	Toplantı ve Kurullar	Toplantılar, Okulda Kurulacak Komisyon ve Kurullar	Ö11, Ö12, Ö15	3
6	Resmi İşlemler	Evrakçılık	Ö4, Ö7, Ö9	3
7	Mesleki Gelişim	Mesleki Sorumluluk ve Görev	Ö7, Ö12	2
8	Akademik Takvim	Okulların Açılması ve Tatilin Başlayacağı	Ö5, Ö8	2
9	İletişim	Zümre ve Birliktelik	Ö8	1
10	Olumsuz Tutumlar Sergileme	Dedikodu	Ö20	1

Tablo 1'de Mesleki Gelişim Eğitim Seminerlerine dair öğretmen görüşleri değerlendirildiğinde; Katılımcılar bu seminerleri 'Formalite, Zaman ve Para İsrarı', 'Eğitim Öğretime Hazırlık, Planlama ve Eğitim Öğretimi Değerlendirme', 'Angarya, Boş Bir Süreç', 'Genel Kültür ve Mesleki Gelişimi Artırmak Amacıyla Yapılan Çalışma', 'Toplantılar, Okulda Kurulacak Komisyon ve Kurullar', 'Evrakçılık', 'Mesleki Sorumluluk ve Görev', 'Okulların Açılması ve Tatilin Başlayacağı', 'Zümre ve Birliktelik', 'Dedikodu' şeklinde ifade etmişlerdir. Katılımcıların konu hakkındaki görüşleri aşağıda verilmiştir:

Okullardaki mesleki çalışmalar adı altında yapılan etkinlikler formalite gerçekleştiriliyor. Bana göre formalite yani. Gereksiz ve eksik çalışmalar ayrıca maddi anlamda ek yük sadece 1 hafta yeterli.(Ö13,1)

Sene başında yapılan seminer okulda yıl boyunca nasıl bir yol izleneceğini, sene sonunda yapılan seminer ise tüm yılın değerlendirilmesini ifade ediyor. (Ö1,2)

Sene başında ve sene sonunda yapılan seminerlerin öğretmenlere bir faydası olduğunu düşünmüyorum. Bu seminerlerin birliktelikler tarafından verilirse daha doğru olacağını düşünüyorum. Şu haliyle seminerleri vakit kaybı olarak görüyorum. Boş geçirilen zaman olarak görüyorum. (Ö18,3)

Mesleki Gelişim Semineri, Sene başında okula hazırlık çalışmalarını ve yılsonu eğitim öğretim yılının değerlendirilmesinin yapılması amacını taşımaktadır. Diğer yandan öğretmenin mesleki yönden ihtiyaç duydukları konularda öğretmenlerin daha donanımlı hale getirilmesi amacını taşımaktadır.(Ö17,4)

Yıl boyunca hangi kurullarda görev alacağımı, hangi komisyon üyesi olduğumu ve öğretmenler kurulu toplantısını ve mesleki sorumluluk ifade diyor. (Ö12,5)

Sene başındaki çalışmalar eğitim yılına hazırlanmak amacıyla faydalı olmaktadır. Ancak sene sonu çalışmalarını bana göre zaman ve ödenek kaybını ifade ediyor. Bana göre seminerlerin hiçbir faydası olduğunu düşünmüyorum. Bu seminerler biz öğretmenlere angarya olsun diye yüklenmiş olduğunu düşünüyorum. Ayrıca idareye formaliteden evrak hazırlamakla geçiyor. Kağıt İsrafı(Ö4,6)

Seminerler bana mesleki sorumluluk ve görev ifade diyor. Ayrıca Mesleki Gelişim Eğitim Semineri adı ile yapılan çalışmalar, evrak vermekten ve evrak hazırlamaktan ibaret bir süreci ifade ediyor. (Ö7,7)

Sene başında yapılan seminer o yıla sınıfımıza hazırlıklı başlamamızı sağlıyor. Sene sonu seminerleri de o yıla ait yapılmış faaliyetlerin verilen kazanımların tam olarak verildiğinden emin olmamıza yardımcı oluyor. Ben bu seminerlerin faydalı olduğunu düşünmüyorum. Yapılma amacına ulaşmayan bir seminer süreci olarak görüyorum. Bu yüzden bana bu seminerler sene başında okulların açılıp öğrencilerin geleceğini sene sonunda tatilin yaklaştığını ifade ediyor. (Ö5,8)

Sene başı semineri hangi sınıflara gireceğimi, ders programımı yeni müfredatı, il ilçe bölge zümrelerini, arkadaşlarımla birlikteliği ve yeniden kavuşmayı, okutacağım kitapları ifade ediyor. Sene sonu seminerleri tüm yılın değerlendirilmesini, evrak teslimini ifade ediyor. Ayrıca Okulların açılacağı ve tatilin başlayacağını ifade ediyor. (Ö8,9)

Genel olarak faydalı olsa da sistemin yanlış işletilmesi ve mesleki çalışmaların okulda olması seminerlerin faydasını azaltmaktadır. Bu durum bize sistemsel bir hatanın olduğunu anlatıyor. Bana göre her yıl yapılan bu seminerler özellikle sene sonu gerçekten yapıldı demek için yapılıyor. Ayrıca bu seminerler planlı bir şekilde yapılmadığı için amacına uygun olmuyor. Bu nedenle okula gidilip boş boş oturulup dedikodu yapılacak 15 günü ifade ediyor. (Ö20,10)

Katılımcılara Göre Mesleki Gelişim Eğitim Seminerlerinin Olumlu ve Olumsuz Yönlerine İlişkin Görüşler

Katılımcılara, Mesleki Gelişim Eğitim Seminerlerinin Olumlu ve Olumsuz yönlerine ilişkin düşünceleri sorulmuştur. Tablo 2’de katılımcıların mesleki gelişim eğitim seminerlerinin olumlu yönlerine ilişkin görüşlerine ait frekans dağılımı verilmiştir.

Tablo 2: Katılımcılara Göre Mesleki Gelişim Eğitim Seminerlerinin Olumlu Yönlerine İlişkin Görüşleri

Temalar	Kodlar	Öğretmen Görüşleri	f	
1	Eğitimin Öğretime Hazırlık ve Değerlendirme, Eksiklerin Giderilmesi	Hazırlık ve Değerlendirme	Ö3,Ö5,Ö6,Ö7,Ö18,Ö20	6
2	Öğretmenin Ek Ders Alması	Ek Ders	Ö2,Ö4,Ö9,Ö13,Ö19	5
3	Mesleki Gelişime Katkı Sağlaması, Öğretme - Öğrenme Teknikleri Açısından Bilgi Sahibi Olma	Mesleki Gelişim	Ö1,Ö8,Ö10,Ö15	4
4	Eğitim Sistemindeki Değişikliklerden Haberdar Olma ve Eğitim Materyallerinin Temini	Sistem	Ö11,Ö14,Ö17	3
5	Toplantılar İle Görev Dağılımlarının Yapılması	Toplantı ve Görev	Ö5,Ö12,Ö16	3
6	Öğretmenlerin Bir Biri İle Kaynaşması ve Ortak Bir Strateji Belirlenmesi	İletişim	Ö6,Ö13	2
7	Ders Materyalleri İnceleme	İnceleme	Ö9	1

Tablo 2’de Mesleki Gelişim Eğitim Seminerlerinin Olumlu Yönlerine dair öğretmen görüşleri değerlendirildiğinde; ‘Eğitimin Öğretime Hazırlık ve Değerlendirme, Eksiklerin Giderilmesi’, ‘Öğretmenin Ek Ders Alması’, ‘Mesleki Gelişime Katkı Sağlaması, Öğretme - Öğrenme Teknikleri Açısından Bilgi Sahibi Olma’, ‘Eğitim Sistemindeki Değişikliklerden Haberdar Olma ve Eğitim Materyallerinin Temini’, ‘Toplantılar İle Görev Dağılımlarının Yapılması’, ‘Öğretmenlerin Bir Biri İle Kaynaşması ve Ortak Bir Strateji Belirlenmesi’, ‘Ders Materyalleri İnceleme’, şeklinde ifade etmişlerdir. Katılımcıların konu hakkındaki görüşleri aşağıda verilmiştir:

Mesleki gelişim seminerlerinin olumlu tarafları okula hazırlanmamızı ve eksiklerimizi gidermemizi sağlıyor. Mesleki gelişim semineri okula hazırlık ve ısınmadır. Ayrıca mesleki gelişim seminerlerinin bir olumlu yönü de eğitim öğretimi değerlendirmemizi de sağlıyor. Planlama yapıyoruz. (Ö3,1)

Birçok öğretmen arkadaşımız belki bunu söylemeye çekinebilir ancak bana göre mesleki gelişim seminerlerin olumlu tek tarafı ek ders ödenmesi. Öğretmenler ek ders aldığı için seminerlere katılıyor bence. (Ö2,2)

Sene başında ve sene sonundaki Mesleki Gelişim Seminerleri biz öğretmenlerin mesleki bilgi ve becerilerini geliştirici, artırıcı, yeniliklerin anlatıldığı ve bizi pozitif yönde okula alıştırmaya açısından verimli çalışmalar. Kişiyi güncelleştirir. Bu açıdan bu çalışmalar mesleki gelişimin olumlu yönlerini ifade eder. (Ö1,3)

Mesleki gelişimin olumlu yönü dendiğinde aklıma ilk gelen sürekli değişen eğitim sistemimizdeki yeniliklerden haberdar olmak geliyor. Sene başında okula geldiğimizde yeni müfredat şöyle yeni müfredat böyle gibi konuşmalar geçiyor aramızda. Kısacası yenilerden haberdar olmak bence olumlu bir durum. (Ö11,4)

Mesleki Gelişim Seminerlerinin bana göre olumlu tarafları o yıl boyunca öğrencilere ne düzeyde yardımcı oldum ne kadar verimliydin şeklinde bir değerlendirme yapma fırsatı sunuyor bunun yanı sıra sene başındaki mesleki gelişim seminerleri de okula hazırlanmam açısından faydalı buluyorum. Sene başındaki seminerlerde eksiklerim varsa tamamıyorum. Bir de sene başındaki seminerlerde yapılan toplantılarda herkese görev dağılımı yapılıyor bunlar bana göre olumlu yönler. (Ö5,5)

Çok fazla olumlu yönü olduğu söylenemez ancak eğitim öğretime hazırlık açısından kendi eksiklerimizi gidermek açısından olumlu olduğu yönleri de var. Öğretmenler bu seminerler ile daha çok iletişim içerisinde oluyorlar ve fikir alışverişinde bulunuyorlar. Bir konu hakkında toplu olarak tartışmak ve karara bağlamakta olumlu bir unsur. Bunlar önemli ve faydalı bence. (Ö6,6)

Bu seminerler ile öğretmenlere ek ders ücreti ödeniyor bu olumlu bir yönü yine okul açılmadan önce okullara gelen ders materyallerini yani kitapları inceleme fırsatı buluyoruz bu da olumlu bir yön. Ayrıca sınıfımızda eğitim öğretim yılı içinde kaynak kitap kullanırsak onları da önceden inceleme imkânımız oluyor. (Ö9,7)

Tablo 3: Katılımcılara Göre Mesleki Gelişim Eğitim Seminerlerinin Olumsuz Yönlerine İlişkin Görüşleri

Temalar	Kodlar	Öğretmen Görüşleri	f	
1	Ezberci, Kitabı, Teorik ve Kâğıt Üstünde Formalite Uygulamalar Olması, Pratiğe Dönük Olmaması	Uygulama Eksikliği	Ö2,Ö4,Ö5,Ö8,Ö13,Ö17,Ö19	7
2	Uzmanlar ve Konunun Profesyonelleri Tarafından Verilmemesi	Uzman Yardımı	Ö3,Ö6,Ö7,Ö12,Ö18	5
3	Aynı Konuların Tekrar Verilmesi İlgi Uyandıran Konuların Olmaması	Tekrar	Ö1,Ö9,Ö11,Ö16	4
4	Eğitim Ortamlarının Uygun Olmaması Öğretmenlerin İsteksiz ve Zorlama İle Gelmesi	Fiziki Şartlar	Ö4,Ö15,Ö20	3
5	İki Haftalık Sürenin Uzun Olması	Seminer Süresi	Ö6,Ö14	2
6	Devletin Ek Ders Ödemesi	Ek Ders	Ö7,Ö15	2
7	Zaman Kaybı Olarak Görülmesi, Çok Toplantı Yapılması ve Çalışmaların Denetlenmemesi	Denetim Eksikliği	Ö11	1

Tablo 3’de Mesleki Gelişim Eğitim Seminerlerinin Olumsuz Yönlerine dair öğretmen görüşleri değerlendirildiğinde; ‘Ezberci, Kitabı, Teorik ve Kâğıt Üstünde Formalite Uygulamalar Olması, Pratiğe Dönük Olmaması’, ‘Uzmanlar ve Konunun Profesyonelleri Tarafından Verilmemesi’, ‘Aynı Konuların Tekrar Verilmesi İlgi Uyandıran Konuların Olmaması’, ‘Eğitim Ortamlarının Uygun Olmaması Öğretmenlerin İsteksiz ve Zorlama İle Gelmesi’, ‘İki Haftalık Sürenin Uzun Olması’, ‘Devletin Ek Ders Ödemesi’, ‘Zaman Kaybı Olarak Görülmesi, Çok Toplantı Yapılması ve Çalışmaların Denetlenmemesi’, şeklinde ifade etmişlerdir. Katılımcıların konu hakkındaki görüşleri aşağıda verilmiştir:

Mesleki Gelişim Seminerlerinin olumsuz yönleri hakkında söylenecek epey çok şey var ama aklıma gelenleri söyle sıralayabilirim. Ezberci bir yöntemle eldeki materyallere bağlı kalarak okul idaresine kağıt üstünde bir şeyler yapılarak verilen angarya bir uygulama. Formalite uygulamalardan ibaret pratiğe dönük değil. (Ö2,1)

Mesleki gelişim seminerleri aslında çok güzel bir uygulama ancak konunun uzmanları tarafından verilmiyor olması bütün bu güzellikleri götürüyor. Bu da karşımıza bir olumsuzluk olarak çıkıyor. (Ö3,2)

Bu seminerlerin öğretmenlerde ilgi uyandırdığını söylemek biraz zor çünkü seminerlerin içeriklerinde hep aynı konular var. Bizim önümüze bir liste konulup buradan kitap seçmemiz ve bu kitabı özetlememiz isteniyor. Ya da bir film listesi sunuluyor. Bu seminerlerde ilgimizi çekecek konular üzerinde durulmuyor. (Ö1,3)

Mesleki Gelişim Seminerlerinin bana göre olumsuz tarafları işlevsel olmaması. Kâğıt üzerinde bir şeyler yapılması. Uygulama örneklerinin az olması. Laf olsun diye sunuların yapılması. Ciddiye alınmaması. Ayrıca bazı eğitim ortamlarının bu seminerler için uygun olmaması. Çevremdeki öğretmenlerin seminere karşı ilgisiz isteksiz durması istemeyerek seminere gelmeleri bana göre olumsuz yönleri. (Ö4,4)

Bu seminerler bizim daha verimli olmamız için yapılıyor ancak bu eğitimleri bize alanında profesyonel kişiler vermeli yoksa anlamsızlaşıyor. Biz okulda kendi kendimize görev paylaşımı yapıp hakim olmadığımız bir şeyleri bir birimize anlatmaya çalışıyoruz. Bu da hiç etkili olmuyor. Ayrıca bu mesleki eğitim semineri çalışmalarının bir diğer olumsuz yönü iki haftalık sürecin çok uzun olması. Okul bitince bizimde okulda bir işimiz kalmıyor bizde öğrenciler gibi tatile çıkmalıyız. Kısaca sene sonunda yapılan seminer gereksiz ve uzun. (Ö6,5)

Bu seminerler işi bilen kişilerce yürütülmeli. Örneğin okula konunun uzmanı gelmeli yahut öğretmenler bir yerde toplanarak konuyla ilgili konuya hakim kişiler bu seminerleri vermeli mevcut şekliyle bu mesleki seminerler verimli olmuyor ve ben bu durumu olumsuzluk olarak görüyorum. Ayrıca sene sonundaki mesleki çalışmalarımızda devletimiz boşu boşuna biz öğretmenlere ek ders ödüyor. Çünkü sene sonunda yapılacak bir iş kalmıyor. Sene sonu seminerleri kaldırılmalı. (Ö7,6)

Mesleki gelişim seminerlerinde sürekli olarak aynı konuların BEP gibi özel eğitim gibi verilmesi olumsuz olarak gördüğüm bir durum. Yeni konular bizi geliştirecek konulara ağırlık verilmesi gerektiğini düşünüyorum. Aynı konuları ısıtıp ısıtıp önümüze konmamalı. Zaten ben bu seminerleri zaman kaybı olarak görüyorum. Sürekli toplantılar yapılıyor. Okulda, ilçede ve ilde fikirlerimizi belirtiyoruz ancak uygulamaya gelince kimse bizim görüşlerimizi umursamıyor. Bu seminerler ile ilgili okulda yapılan çalışmalarında hiç denetlendiğine rastlamadım. (Ö11,7)

Katılımcıların Sene Başında ve Sene Sonunda Yapılan Mesleki Gelişim Eğitim Seminerlerinden Beklentilerine İlişkin Görüşleri

Katılımcılara, Sene başında ve sene sonunda yapılan mesleki gelişim eğitim seminerlerinden beklentilerinin neler olduğuna ilişkin düşünceleri sorulmuştur. Tablo 4’de katılımcıların mesleki gelişim eğitim seminerlerinden beklentilerine ilişkin görüşlerine ait frekans dağılımı verilmiştir.

Tablo 4: Katılımcıların Sene Başında ve Sene Sonunda Yapılan Mesleki Gelişim Eğitim Seminerlerinden Beklentilerine İlişkin Görüşleri

Temalar	Kodlar	Öğretmen Görüşleri	f	
1	Seminerlerin İçeriklerinin Değiştirilmesi, Güncellenmesi, Yenilenmesi	Değişim	Ö3,Ö4,Ö6,Ö7,Ö14,Ö18	6
2	Alanında Uzman Akademisyen, Psikolog vb. Kişilerin Eğitimleri Vermesi	Uzman Yardımı	Ö1,Ö2,Ö9,Ö11,Ö17	5
3	Sene Başı Seminerlerinin Devam Ettirilmesi, Sene Sonu Seminerlerinin Kaldırılması Yahut Kısaltılması	Seminer Sürelerinde Değişiklik	Ö5,Ö10,Ö13,Ö20	4
4	İşlevsel Olması ve Bireysel Gelişime Katkı Sağlayacak Etkinliklere Yer Verilmesi	Kişisel Gelişim	Ö8,Ö12,Ö15	3
5	Semineri Tüm Branşların Katılımı İle Değil Her Branşın Ayrı Ayrı Toplanarak Alması	Zümrelere Ayrılma	Ö16,Ö19	2
6	Seminer Yerine Kültürel Geziler Yapılması	Doğa ve Kültürel Gezi	Ö18	1

Tablo 4’de Öğretmenlerin Mesleki Gelişim Eğitim Seminerlerinden Beklentileri değerlendirildiğinde; ‘Seminerlerin İçeriklerinin Değiştirilmesi, Güncellenmesi, Yenilenmesi’, ‘Alanında Uzman Akademisyen, Psikolog vb. Kişilerin Eğitimleri Vermesi’, ‘Sene Başı Seminerlerinin Devam Ettirilmesi, Sene Sonu Seminerlerinin Kaldırılması Yahut Kısaltılması’, ‘İşlevsel Olması ve Bireysel Gelişime Katkı Sağlayacak Etkinliklere Yer Verilmesi’, ‘Semineri Tüm Branşların Katılımı İle Değil Her Branşın Ayrı Ayrı Toplanarak Alması’, ‘Seminer Yerine Kültürel Geziler Yapılması’ şeklinde ifade etmişlerdir. Katılımcıların konu hakkındaki görüşleri aşağıda verilmiştir:

Bu seminerleri öğretmenlerin içselleştirebilmeli için, gerçek anlamda mesleki gelişimi destekleyecek şekilde bu seminerlerin içeriklerini değiştirilmesi yeni konular eklenmesi eski konuların çıkartılması, güncellenmesi ve öğrencilerimiz için ne yapabiliriz? Konusunun yer aldığı çalışmalar şeklinde yeniden düzenlenmesi benim beklentimdir. (Ö3,1)

Mesleki Gelişim Eğitim seminerleri profesyonelce yapılmalı, nitelikli öğretmen ve öğrenci yetiştirebilmek için seminerlerin eğitim uzmanları tarafından verilmesini bekliyorum. (Ö1,2) Seminerler için ayrılan süreler gerçekten çok fazla. Sene başı seminerleri için bir şey demeyeceğim ancak sene sonu seminerleri mutlaka kaldırılmalı. (Ö5,3)

Öncelikli beklentim yapılan seminerlerin uygulamaya dönük işlevsel olması kağıt üzerinde kalmaması. Mesleki yönden beni geliştirmesi bana bir şeyler katması. Daha çok kitabi olmaktan çıkıp sosyalleştirmeli, etkinlikler yapılan bir eğitim öğretim ortamı olmalı. (Ö8,4)

Seminerlerin faydalı olması bekleniyorsa her branşa özgü çalışmalar yürütülmelidir. Tüm öğretmenlerin bir arada ve aynı konuları görmelerinden önce branş branş tıpkı zümreler şeklinde seminerler düzenlenmeli ve o şekilde devam ettirilmelidir. Benim beklentim bu yöndedir bunu bir tavsiye olarakta düşünebilirsiniz. (Ö16,5)

Eğitmenlerimizin ülkemiz standartlarına uygun ve global açıdan güçlü bir nesil yetiştirebilmeleri beklentimdir. Bunu birden fazla konuda değil sadece bir konuda eğitim vererek sağlayabilirler. Bu nedenle mesleki gelişim seminerlerinin içerikleri değiştirilmeli yahut yeniden güncellenmelidir. Ayrıca başka bir beklentimde okulda dört duvar arasında kağıt üzerinden bu eğitimleri sürdürmektense bu seminerler yerine kültürel geziler yapılmalıdır. (Ö18,6)

Katılımcıların Sene Başında ve Sene Sonunda Yapılan Mesleki Gelişim Eğitim Seminerlerine İstekli veya İsteksiz Katılım Durumuna İlişkin Görüşleri

Katılımcılara, sene başında ve sene sonunda yapılan mesleki gelişim eğitim seminerlerine katılım konusunda istekli veya isteksiz olmalarına ilişkin düşünceleri sorulmuştur. Tablo 5’da katılımcıların mesleki gelişim eğitim seminerlerine istekli katılım sağladıklarına ilişkin görüşlere ait frekans dağılımı verilmiştir.

Tablo 5: Katılımcıların Mesleki Gelişim Eğitim Seminerlerine İstekli Katılım Sağladıklarına İlişkin Görüşleri

	Temalar	Öğretmen Görüşleri	f
1	Eğitimin Öğretime Hazırlık ve Değerlendirme, Eksiklerin Giderilmesi	Ö5,Ö7,Ö18,Ö20	4
2	Mesleki Gelişime Katkı Sağlaması	Ö1,Ö8,Ö15	3
3	Öğretmenlerin Bir Biri İle Kaynaşması	Ö6,Ö13	2

Tablo 5’da Mesleki Gelişim Eğitim Seminerlerine katılma konusunda istekli olan öğretmen görüşleri değerlendirildiğinde; ‘Eğitimin Öğretime Hazırlık ve Değerlendirme, Eksiklerin Giderilmesi’, ‘Mesleki Gelişime Katkı Sağlaması’, ‘Öğretmenlerin Bir Biri İle Kaynaşması’ şeklinde ifade etmişlerdir. Katılımcıların konu hakkındaki görüşleri aşağıda verilmiştir:

Kendime faydalı olduğu sürece istekliyim çünkü sene başında ön hazırlık yapıyoruz iki hafta uzun bir sürede olsa sene sonunda da kendimizi değerlendiriyoruz bu açıdan bu seminerlere katılma konusunda istekliyim. (Ö5,1)

Evet istekliyim. Çünkü bu seminerler bana mesleki açıdan gelişimime katkı sağlıyor. Yeni bilgiler öğrenme fırsatı buluyorum. Kendimi değerlendirip hoşça vakit geçiriyorum. Ayrıca öğrencisiz okulun farklı olduğunu düşünüyorum. (Ö1,2)

Birlik beraberlik açısından olumlu davranış biçimi kazandırması bakımından öğretmenlerin bir konu üzerinde fikir alış veriş yapabilmeleri açısından ben bu seminerlere katılma konusunda istekliyim. (Ö6,3)

Tablo 6: Katılımcıların Mesleki Gelişim Eğitim Seminerlerine İsteksiz Katılım Sağladıklarına İlişkin Görüşleri

	Temalar	Öğretmen Görüşleri	f
1	Sürenin Uzun Olması	Ö2,Ö3,Ö10,Ö11,Ö19	5
2	Uzmanlar Tarafından Verilmemesi	Ö4,Ö9,Ö12,Ö14	4
3	Katkısı Olduğunu Düşünmemeleri	Ö3,Ö16,Ö17	3
4	İşlevsel Değil-Vakit Kaybı Olarak Görülmesi	Ö2,Ö19	2
5	Mesleki Gelişim Sağlamaması	Ö10	1

Tablo 6’de Mesleki Gelişim Eğitim Seminerlerine katılma konusunda isteksiz olan öğretmen görüşleri değerlendirildiğinde; ‘Sürenin Uzun Olması’, ‘Uzmanlar Tarafından Verilmemesi’, ‘Katkısı Olduğunu Düşünmemeleri’, ‘İşlevsel Değil-Vakit Kaybı Olarak Görülmesi’, ‘Mesleki Gelişim Sağlamaması’ şeklinde ifade etmişlerdir. Katılımcıların konu hakkındaki görüşleri aşağıda verilmiştir:

Mesleki gelişim eğitim seminerlerine katılma konusunda maalesef istekli değilim sebebine gelecek olursak bu seminerler için ayrılan sürenin uzun olduğunu düşünüyorum. Özellikle sene sonunda yapılana hiç istekli değilim çünkü zaten yıl boyunca yorgun oluyoruz bunun üzerine bir de seminer hiç çekilmiyor. Ayrıca ben bu seminerlerin uygulamaya dönük işlevsel eğitim programları olduğunda düşünmüyorum bu nedenle katılma konusunda isteksizim. (Ö2,1)

Bu seminerler için ehli uzmanlar tarafından verilmediği müddetçe ben bu seminerlere katılma konusunda hiçbir zaman istekli olamayacağım sanırım. Seminerlerde yaşanan en büyük sıkıntı anlatılacak konunun bir uzman tarafından bizlere değilde kendi kendimize o konuyu anlatıp öğrenmemiz. Bu da hiç verimli olmuyor. (Ö4,2)

Hayır istekli değilim. Sene başında iki hafta yerine bir hafta da bütün işlerimizi yoluna koyabiliriz. Sene sonunda da zaten yorgun oluyoruz ve sadece evrak işleri ile uğraşyoruz ki bu süre evrak için oldukça fazla bu yüzden ben bu seminerlere içimden gelerek katılmıyorum isteksizim yani. Bir de bize bir katkısı olduğu söylenemez bu seminerlerin hep bildiğimiz şeyler sürekli tekrar ediliyor. (Ö3,3)

Mesleki gelişim eğitim seminerlerine katılma konusunda maalesef istekli değilim sebebine gelecek olursak bu seminerler için ayrılan sürenin uzun olduğunu düşünüyorum. Özellikle sene sonunda yapılana hiç istekli değilim çünkü zaten yıl boyunca yorgun oluyoruz bunun üzerine bir de seminer hiç çekilmiyor. Ayrıca ben bu seminerlerin uygulamaya dönük işlevsel eğitim programları olduğunda düşünmüyorum bu nedenle katılma konusunda isteksizim. (Ö2,4)

Bu seminerler bana bir şey katmıyor. Seminerlerde öğrendiğim bilgileri kullanamıyorum. Belirlediğimi değil belirlenen uygulamaya çalışıyorum. Bu seminerlerin benim mesleki gelişimime hiçbir katkısı yok. Hal böyleyken bir de seminer süresinin uzun olması benim seminerlere karşı bakış açımı sifıra indiriyor. Bu açıdan ben isteksizim. (Ö10,5)

Katılımcıların Sene Başında ve Sene Sonunda Yapılan Mesleki Gelişim Eğitim Seminerlerinin Yeterli Olup Olmadığına İlişkin Görüşleri

Katılımcılara, sene başında ve sene sonunda yapılan mesleki gelişim eğitim seminerlerinin yeterli olup olmadığına ilişkin düşünceleri sorulmuştur. Tablo 7’de katılımcıların mesleki gelişim eğitim seminerlerinin yeterli olduğuna ilişkin görüşlerine ait frekans dağılımı verilmiştir.

Tablo 7: Katılımcıların Sene Başında ve Sene Sonunda Yapılan Mesleki Gelişim Eğitim Seminerlerinin Yeterli Olduğuna İlişkin Görüşleri

Temalar	Öğretmen Görüşleri	f
1 Süre, Hazırlık ve Değerlendirme Açısından	Ö7, Ö20	2
2 Konu Yoğunluğu Açısından	Ö8	1

Tablo 7’de Mesleki Gelişim Eğitim Seminerlerinin yeterli olduğuna dair öğretmen görüşleri değerlendirildiğinde; ‘Süre, Hazırlık ve Değerlendirme Açısından’, ‘Konu Yoğunluğu Açısından’ şeklinde ifade etmişlerdir. Katılımcıların konu hakkındaki görüşleri aşağıda verilmiştir:

Sene başında ve sene sonunda yapılan mesleki gelişim seminerleri bana göre yeterlidir. Çünkü bu seminerlerde bize yeterince süre veriliyor. Bizde bu sürede okula hazırlıklarımızı yapıyoruz. Yılsonunda da kendimizi ölçüp biçiyoruz yani değerlendirme yapıyoruz o açıdan ben yeterli buluyorum. (Ö7,1)

Seminer konularının çok olduğunu bu açıdan yeterli olduğunu düşünüyorum. Kitap okuma film izletme, MEB den bir konuşmacıyı dinleme, yeni tanışma tekniklerini öğrenme öğretme, makale seçip özetini çıkarma düşünüldüğünde epey efor sarf ediyoruz bu bakımdan yeterlidir bence. (Ö8,2)

Tablo 8: Katılımcıların Sene Başında ve Sene Sonunda Yapılan Mesleki Gelişim Eğitim Seminerlerinin Yetersiz Olduğuna İlişkin Görüşleri

Temalar	Öğretmen Görüşleri	f	
1	Bireysel ve Mesleki Gelişime Katkı Sağlamadığı İçin	Ö3,Ö4,Ö9,Ö12,Ö15,Ö17	6
2	Uzmanlar Tarafından Verilmemesi	Ö1,Ö5,Ö10,Ö16,Ö18	5
3	Hazırlanan Program İçeriği Bakımından	Ö2,Ö6,Ö19	3
4	Zorunlu Bir Katılım Olduğu İçin	Ö11,Ö13	2
5	Uygun Fiziki Ortam Bulunmadığı İçin	Ö14	1

Tablo 8’da Mesleki Gelişim Eğitim Seminerlerinin Yetersiz olduğuna dair öğretmen görüşleri değerlendirildiğinde; ‘Bireysel ve Mesleki Gelişime Katkı Sağlamadığı İçin’, ‘Uzmanlar Tarafından Verilmemesi’, ‘Hazırlanan Program İçeriği Bakımından’, ‘Zorunlu Bir Katılım Olduğu İçin’, ‘Uygun Fiziki Ortam Bulunmadığı İçin’ şeklinde ifade etmişlerdir. Katılımcıların konu hakkındaki görüşleri aşağıda verilmiştir:

Bence yetersizdir. Çünkü Mesleki gelişim seminerinden insan bir şeyler öğrenmek ister kendisine bir faydası olsun ister. Kendisine bir katkısı olsun ister. Üzgünüm ama ben sene başında ve sene sonunda yapılan mesleki gelişim seminerlerinin böyle bir faydasını görmedim faydasını görmediğim şey içinde yeterlidir demem doğru olmaz. (Ö3,1)

Seminer tabiki yeterli değil. Uzmanların olmadığı yerde öğretmen arkadaşlarımız kendi imkânlarıyla bir şeyler yapma mücadelesinde. Ayrıca bu seminerlerin başarısız olmasının altında yatan etkende bu. Öğretmen internette bir sunu bulup indiriyor ve bunu tahtada bize okuyor. Ardından mesleki çalışma yapmış oluyoruz. Oysa işin uzmanı gelse konuyu bizlere anlatsa bu seminerler daha verimli olmaz mı? O zaman bu seminerler yeterli deriz.(Ö1,2)

Mesleki gelişim seminerleri çevre, okul ve birçok faktör göz ardı edilerek hazırlanıyor. Hazırlanan bu programlarda amacına hizmet etmiyor bu bakımdan yetersiz kalıyor. Her yıl aynı konular farklı kişilerden dinleniyor bu da bize program içeriğinin gözden geçirilmesi gerektiğini ifade ediyor. (Ö2,3)

Mesleki gelişim seminerlerine özellikle yıl sonunda yapılan ve 1 temmuza kadar devam eden seminerin neden yapıldığına anlam veremiyorum. Bu seminere zorunlu olarak katılıyorum. Senenin yorgunluğunun üzerine mesleki çalışmaları devam ettirmek gerçekten bana anlamsız geliyor. Zorunluluktan katıldığım seminerin yeterli olduğunu düşünmüyorum.(Ö11,4)

Bana göre verilen bu eğitimler uygun fiziki ortamlarda verilmiyor. Öğretmenler bu seminerleri alırken daha çok önemsendiğini hissettiği teknolojik olarak donanımlı yerlerde almalılar. Bu bakımdan yetersiz diye düşünüyorum. (Ö14,5)

Katılımcıların Sene Başında ve Sene Sonunda Yapılan Mesleki Gelişim Eğitim Seminerlerinin Öğretmenlere Katkısına İlişkin Görüşleri

Katılımcılara, sene başında ve sene sonunda yapılan mesleki gelişim eğitim seminerlerinin öğretmenlere katkı sağlayıp sağlamadığına yönelik sorular sorulmuştur. Tablo 9’da katılımcıların mesleki gelişim eğitim seminerlerinin öğretmenlere katkı sağladığına ilişkin görüşlerine ait frekans dağılımı verilmiştir.

Tablo 9: Katılımcıların Mesleki Eğitim Gelişim Seminerlerinin Öğretmenlere Katkı Sağladığına İlişkin Görüşleri

Temalar	Öğretmen Görüşleri	f	
1	Sene Başı Hazırlık ve Planlama, Sene Sonu Değerlendirme Yapma Açısından	Ö1, Ö5, Ö6, Ö13	4
2	Program Kuralına Uygun ve Planlı Yürütülürse	Ö20	1
3	Motivasyon Açısından	Ö8	1

Tablo 9’da Mesleki Gelişim Eğitim Seminerlerinin katkı sağladığına dair öğretmen görüşleri değerlendirildiğinde; ‘Sene Başı Hazırlık ve Planlama, Sene Sonu Değerlendirme Yapma Açısından’, ‘Program Kuralına Uygun ve Planlı Yürütülürse’, ‘Motivasyon Açısından’ şeklinde ifade etmişlerdir. Katılımcıların konu hakkındaki görüşleri aşağıda verilmiştir:

Mesleki gelişim seminerlerinin katkı sağladığını düşünüyorum. Çünkü sene başında yıla hazırlık olması sene sonu da değerlendirme yapmam açısından bana katkı sağlıyor. Ayrıca gerekli önlemler alınıp, doyurucu bilgi verici etkinliklerin yer aldığı çalışmalar olursa daha çok katkı sağlayacaktır. (Ö1,1)

Mesleki gelişim seminerlerinin tarafıma katkı sağladığını düşünüyorum. Bu durumun seminer programına uygun ve planlı yürütüldüğü takdirde olacağını kanaatindeyim. Çünkü hazırlanan seminer programlarının içeriği sanıldığı kadar boş değil bu açıdan öğretmene katkı sağlaması muhtemel. Güncelden öte toplumumuzun istenilen davranış düzeylerine ulaştıracak öz konular program içeriğinde yer verildiği müddetçe katkı sağlayacağını düşünüyorum. Bakanlık tarafından il ve ilçeler aracılığıyla okullara gönderilen seminer programlarının planlı yürütüldüğü takdirde katkı sunacağını düşünüyorum. (Ö20,2)

Çok ciddi fayda sağlayacak bir süreç bazı arkadaşlarımız tarafından maalesef harcanmış oluyor. Şahsım adına bu seminerler benim motivasyonumu artırıyor ve bana katkı sunuyor. Laf olsun anlayışıyla yapılan ve boş geçen seminerlerin bir katkısı olmaz. (Ö8,3)

Tablo 10: Katılımcıların Mesleki Eğitim Gelişim Seminerlerinin Öğretmenlere Katkı Sağlamadığına İlişkin Görüşleri

Temalar	Öğretmen Görüşleri	f	
1	Program İçeriği Yetersiz Olduğu İçin	Ö2,Ö4,Ö10,Ö14,Ö18	5
2	Uzmanlar Tarafından Verilmediği İçin	Ö3,Ö7,Ö11,Ö17	4
3	Çalışmalar Denetlenmediği İçin	Ö9,Ö12,Ö15	3
4	Uygun Çalışma Ortamları Olmadığı İçin	Ö16,Ö19	2

Tablo 10’de Mesleki Gelişim Eğitim Seminerlerinin Katkı sağlamadığına dair öğretmen görüşleri değerlendirildiğinde; ‘Program İçeriği Yetersiz Olduğu İçin’, ‘Uzmanlar Tarafından Verilmediği İçin’, ‘Çalışmalar Denetlenmediği İçin’, ‘Uygun Çalışma Ortamları Olmadığı İçin’, şeklinde ifade etmişlerdir. Katılımcıların konu hakkındaki görüşleri aşağıda verilmiştir:

Mesleki gelişim seminerleri katkı sağlamıyor bunun en birinci nedeni seminer programının içeriğinin yetersiz olmasıdır. (Ö2,1)

Mesleki gelişim seminerlerin genel anlamda katkı sağladığını düşünmüyorum çünkü profesyonel kişilerce bu eğitimin verilmesi gerekirken verilmiyor. Yapılan işler hep hava da alıyor. Böylelikle seminerler bir şey ifade etmiyor. (Ö3,2)

Ne sene başında yaptığımız ne de sene sonunda yaptığımız seminer çalışmaların denetlendiğine rastlamadım. Kontrol edilmeyen denetlenmeyen bir yerde eksik olup olmadığını bilemeyiz bu bakımdan ben seminerlerin tarafıma bir katkısı olmadığını düşünüyorum.(Ö9,3)

Mesleki gelişim seminerlerinin katkı sağladığını düşünmüyorum. Bu konuda okullardaki fiziki ve teknolojik alt yapının yeterli olmadığını düşünüyorum. Köy okulları ile merkezi okullar aynı kefe konularak çevre ve ortam şartları göz önünde bulundurulmadan çalışmaların yapılması isteniyor. Uygun çalışma ortamı olmayan yerlerde seminerlerin katkısından söz edemeyiz.(Ö16,4)

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Sene başında ve sene sonunda yapılmakta olan mesleki gelişim eğitim seminerlerinin genel olarak ne ifade ettiğine ilişkin katılımcıların verdikleri yanıtlar değerlendirildiğinde formalite, zaman ve para israfı, angarya, boş

geçen bir süreç, evrak işleri, dedikodu ve toplantılar gibi olumsuz ifadelerden bahsettikleri görülmüştür. Ayrıca katılımcılar mesleki gelişim seminerlerini eğitim öğretim için hazırlık yapmak, gerekli plan ve programları yapmak, dönemi değerlendirmek, bireysel ve mesleki gelişimi artırmak, zümreler ile işbirliği yapmak, eğitim öğretimin başlangıç ve bitiş zamanlarını bildirmek gibi olumlu ifadelerden de bahsettikleri görülmüştür. Bu bulgulara alan yazında da daha önce de rastlanıldığı görülmektedir.

Genç'in (2015, s. 81) mesleki gelişim seminer çalışmalarının öğretmenler tarafından değerlendirilmesi örnekleme çalışmasında öğretmenler mesleki gelişim seminerleri ifade ederken mesleki bilgi edinme, eksik bilgileri tamamlama, eğitim öğretime hazırlanma, kişisel gelişimi sağlama, fikir alışverişinde bulunma şeklinde görüş bildirmişlerdir. Bu ifadeler mesleki çalışmaları olumlu olarak algılama ile ilgili olduğu söylenebilir. Oysa Genç'in çalışmasında mesleki gelişim seminerleri ile ilgili olumsuz ifadelerle rastlanılmamaktadır.

Ayvacı, H.Ş., & Bakırcı, H., & Yıldız, M. (2014) 'nin Fen bilimleri öğretmenlerinin hizmet içi eğitim uygulamalarına ilişkin görüşleri ve beklentileri adlı çalışmasında öğretmenlerin bir kısmı; hizmet içi eğitim faaliyetlerinin gereksiz olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca öğretmenler bu seminerlerin katılımcılar açısından zaman kaybı olduğunu ifade etmiştir. Aynı çalışmada, yapılan hizmet içi eğitimlerin zorunlu olması halinde; zaman problemi oluşacağı ayrıca öğretmenlerin bu eğitimlere bakış açılarının olumsuz olacağını belirtilmiştir. Çalışmanın sonuç kısmında, eğitim öğretim sürecindeki hizmet içi eğitim faaliyetlerine katılım gösteren öğretmenlerin zaman zaman denetlenmeleri, bu eğitimlerin etkililiğinin ve niteliğinin artacağına değinilmiştir.

Tonbul'un (2004) yılında okullardaki mesleki çalışmaların ne düzeyde etkili olduğu ile ilgili görüşlerin yer aldığı çalışmada 20 yönetici, 154 öğretmen ve 22 denetmenlerden oluşan çalışma sonuçlarına göre de mesleki çalışmalarda okul yönetiminin gerekli duyarlılığı göstermediğini düşünen öğretmen oranı %74.2'dir. Bu oran ilköğretim deneticilerinde %83'tür. Bu doğrultuda ileri sürülen gerekçe ise daha çok "mesleki çalışmaların formalite olarak görülmesi" ile ilgili olduğuna dayandırılmıştır. Bu sonuç yapılan bu çalışmanın sonucuyla örtüşmektedir.

Büyükcın'ın (2008, s. 44) yılında okullarda yapılan hizmet içi eğitimin öğretmenlere ne düzeyde yarar sağladığı ile ilgili çalışmasının sonuçları incelendiğinde seminerlerin zümre öğretmenler ile işbirliği içerisinde yapılan çalışmalar olduğu ve orta düzeyde yarar sağladığı belirtilmiştir. Seminerlerin yeni öğretim yılında uygulanacak program için hazırlık aşaması olduğunu ve bu seminerlerde iş takvimine ilişkin iş bölümü yapıldığı ve orta düzeyde yararlı olduğuna dair bulgulara yer verilmiştir.

Bütün bu sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde rastlanan sonuç ile yapılan bu araştırmanın bulguları tutarlılık göstermektedir. Öğretmenlerin sene başında ve sene sonunda yapılan mesleki gelişim seminerlerini genel anlamda ve benzer şekilde algıladıkları ifade edilebilir. Ancak bu araştırmanın bulgularında rastlanan zaman ve para israfı, angarya, evrakçılık, kurul toplantıları, genel kültür ve dedikodu gibi ifadelerin başka çalışmalarda yer almaması daha önce bu konuyla ilgili nitel bir çalışma yapılmadığından kaynaklı olduğu söylenebilir. Bu çalışma ile mesleki gelişim seminerlerinin öğretmenlere ne ifade ettiği derinlemesine ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Katılımcıların sene başında ve sene sonunda yapılan mesleki gelişim seminerlerinin olumlu ve olumsuz yönlerinin neler olduğuna dair verdikleri yanıtlar değerlendirildiğinde olumlu olarak ifade edilenler; eğitim öğretim için hazırlık yapılması, dönem sonunda kendini ve o yılın nasıl geçtiğini değerlendirme, ek ders almak, mesleki gelişimlerine katkı sağlama, öğretme ve öğrenme stratejileri açısından yeni bilgiler edinmek, eğitim sistemindeki değişikliklerden haberdar olmak, eğitim materyallerinin temin edilmesi, toplantılar ile yıl boyunca yapılacak işlerdeki görev dağılımının belirlenmesi, öğretmenlerin kaynaşması, yeni dönemde okutulacak ders materyallerini inceleme imkânına sahip olmak şeklinde belirtilmiştir.

Katılımcıların olumsuz olarak ifade ettikleri ise; seminerlerin ezberci, kitabi, teorik ve kâğıt üstünde formalite uygulamalar olması, pratiğe dönük olmaması, seminerin uzmanlar ve konunun profesyonellerince verilmemesi, aynı konuların programa konularak ilgi çekici konuların yer almaması, eğitim ortamlarının uygun olmaması ve öğretmenlerin zoraki katılımı, seminer süresinin uzun olması, devletin gereksiz yere ek ders ödemesi, çok toplantı yapılması ve yapılan çalışmaların denetlenmemesi olarak ifade etmişlerdir.

Büyükcın'ın (2008, s. 45) yaptığı çalışmada öğretmenler göre seminer çalışmalarını iyi planlanmamakta, seminerlerde eksik materyaller kullanılmakta ve bu durum birtakım güçlük oluşturduğu ayrıca seminer için ayrılan vaktin yeterli olduğu belirtmişlerdir. Aynı şekilde Genç'in (2015, s. 82) yaptığı çalışmada ise katılımcılar hazırlanan programın kendilerine mesleki anlamda ve eksiklerini giderme noktasında verimsiz kaldığını, mesleki gelişim sürecinin iyi planlanmadığını ve bu durumun zaman kaybına yol açtığını, çalışmaların formalite şeklinde gerçekleştiğini ifade etmişlerdir. Yapılan çalışmalardan elde sonuçlar ile bu araştırmanın bulguları örtüşür niteliktedir. Bu durum bize 2015 yılından beri mesleki gelişim seminerlerini algılama düzeylerinin aynı olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların sene başında ve sene sonunda yapılan mesleki gelişim seminerlerinden beklentilerine ilişkin olarak verdiği yanıtlar değerlendirildiğinde; seminerlerin içeriklerinin değiştirilmesi, güncellenmesi, yenilenmesini beklemektedirler, alanında uzman akademisyen, psikolog vb. kişilerin eğitimleri vermesini istemektedirler, Sene başı seminerlerinin devam ettirilmesi, sene sonu seminerlerinin kaldırılması veya kısaltılmasını istemektedirler, seminerlerin işlevsel olmasını ve bireysel gelişime katkı sağlayacak etkinliklere yer verilmesini istemektedirler, semineri tüm branşların katılımı ile değil her branşın ayrı ayrı toplanarak almasını beklemektedirler, seminer yerine kültürel geziler yapılmasını istemektedirler.

Genç'in (2015) araştırmasında katılımcılar, seminer içeriklerinin verimsiz ve yetersiz olduğunu, ilgi çekici olmadığını belirtmişlerdir. Öğretmenlerin seminerlere odaklanmadığını ve olumsuz yönde etkilediğini bundan dolayı seminerlerin etkin bir şekilde gerçekleşmediğini düşünmektedirler. Tonbul (2004) tarafından yapılan çalışmada ise öğretmenler yapılan seminer çalışmalarını formalite olarak gördüklerini ifade etmişler, mesleki çalışmaların raporlarının ve sonuçlarının göz önünde bulundurulmadığını ifade etmişlerdir. Sarıgöz (2011) yaptığı çalışmadan elde edilen bulgular ise; öğretmenler mesleki eğitim ile ilgili verilen derslerin bilimsel içerik olarak yetersiz olduğunu ifade etmişlerdir. Bütün bu sonuçlar değerlendirildiğinde seminerlerden beklentinin yüksek olduğu ancak mevcut çalışmaların bu beklentileri karşılayamaz düzeyde olduğu söylenebilir.

Öğretmenlerin yapılan seminerlerden beklentilerine ilişkin düşünceleri değerlendirildiğinde seminerlerin de rutin bir bilgisayar sunusu okumasından çıkarılıp, daha çok öğretmeninde işin içinde olduğu ve uygulama ile katılım gösterdiği eğitimlere yer verilmesi, yapılan çalışmalarını daha nitelikli hale getirecektir. Sene başında ve sene sonunda yapılan eğitimlerle ilgili olarak program hazırlanırken öğretmen talepleri ön planda tutulursa, dünyanın farklı ülkelerinde bu konuyla ilgili başarılı örnek uygulamalar hakkında fikir alışverişinde bulunulursa, okullara göre öğrencilerin gelişimi, beklentileri göz önünde bulundurulup, sosyal ve kültürel çevre ile ilgili çalışmalar yapılırsa, okullarda göreve yeni başlayan personelin okul kültürünü tanıma ve oryantasyonu için farklı etkinlikler düzenlenirse, eğitimle ilgili dünyada beğenilen filmler birlikte izlenip tartışılırsa, yıl boyunca yapılacak çalışmaların planlanıp komisyonlar oluşturulursa, zorunlu kitap okuma yerine, kitabın sevilmesi için projeler yapılırsa, eğitim ve düşünce içerikli süreli yayınların seçilerek takip edilmesi sağlanırsa mesleki seminerlerin beklentileri karşılama noktasında önemli bir yol kat edebileceği söylenebilir (<http://www.mebpersonel.com/ogretmen-atamaları/seminer-donemi-basliyor-neler-yapilmali-h205486.html>).

Öğretmenlerin sene başında ve sene sonunda yapılan mesleki gelişim seminerlerine katılım konusunda istekli olup olmamalarına ilişkin görüşleri değerlendirildiğinde; Öğretmenler eğitim öğretime hazırlık, mesleki gelişim ve birbirleriyle iletişim kurdukları için seminerlere katılım konusunda istekli olduklarını belirtmişlerdir. Ancak öğretmenler seminer süresinin uzun olmasından, seminerleri uzmanların vermemesinden, kendilerine ve mesleki gelişime katkı sağlamadığını düşündükleri için, seminerleri zaman kaybı gördüklerinden seminerlere katılım konusunda isteksiz olduklarını ifade etmişlerdir. Seminerlere katılım konusundaki dağılıma bakıldığında oranların birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Seminerlere katılım konusunda isteksiz olan öğretmenler eğitim sürecinin iyi yönetilmemesinden kaynaklı olarak bu düşüncede oldukları söylenebilir. Oysa seminer süresi kısaltılıp, iş uzmanına bırakılırsa öğretmenler bu seminerlere katılım konusunda daha istekli olacakları söylenebilir.

Katılımcılara sene başında ve sene sonunda yapılmakta olan mesleki gelişim seminerlerinin yeterli olup olmadığına ilişkin görüşleri değerlendirildiğinde; yarısından daha azı seminerlerin yeterli olduğunu ifade ederken yarısından fazlası bu seminerlerin yetersiz olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılar seminerlerin içerik, hazırlık ve zaman bakımından yeterli olduğunu ifade etmişlerdir. Kısaca yeterli olarak gören katılımcılar program içeriğinin yoğun

ve kapsayıcı olduğunu bu açıdan yeterli dediklerini, bunun yanı sıra 15' er günlük sürenin de hazırlık açısından yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Çok büyük bir oran seminerleri yetersiz olarak görmektedir. Yetersiz olarak gören katılımcıların gerekçeleri ise bireysel ve mesleki katkı sağlamadığını düşünmeleri, uzman tarafından verilmemesi, program içeriğinin ilgi çekici bulmamaları, zorunlu bir katılım olması, uygun fiziki ortam bulunmaması olarak ifade etmişlerdir.

Günbayı, (2012) yılında yaptığı Öğretmenlerin hizmetiçi eğitim programlarına dair görüşlerinin alındığı çalışmada, öğretmenlerin bu eğitimler için beklentilerinin ve önerilerinin frekansları incelendiğinde; birinci sırada %92,82 ile bu eğitimleri uzmanlar anlatmalı bulgusuna rastlanmıştır. Devamında ise %85,68 ile eğitimlerin yapıldığı fiziksel ortamlar yeniden düzenlenmeli ve iyileştirilmesi gelmektedir. %64,26 ile eğitim programlarına katılım gönüllülük esasına dayalı olmalı zorunlu olmaktan çıkarılmalıdır. %57,12 oranı ile bu eğitimlerin hangi zaman aralığında yapılacağı iyi ayarlanmalı ve hizmeti verecek kişiler önceden hazırlamış olduğu materyalleri ekran üzerinden sadece okumamalı metne bağlı kalarak dinleyenleri konudan koparmamalı. %49,98 ile eğitimler teorik değil uygulamalı olmalı ve öğretmenler aktif hale getirilmeli öğretmenlerin ilgi ve ihtiyaçlarına göre program düzenlenmelidir. %35,70 programlarını sunan kişiler iyi ve yüksek düzeyde iletişim becerilerine sahip olması yer almaktadır. 2012 yılında yapılan bu araştırmanın bulguları ile şu an yapılan bu çalışmanın bulguları örtüşmektedir.

Sene başında ve sene sonunda yapılmakta olan mesleki gelişim seminerlerinin öğretmenlere katkısına ilişkin katılımcı görüşleri değerlendirildiğinde; katılımcıların yarısından daha az kısmı bu seminerlerin hazırlık, planlama ve değerlendirme, programın planlı şekilde yürütülmesi ve motivasyon açısından katkı sağladığını ifade etmişlerdir. Katılımcıların yarısından daha fazla bir kısmı ise seminerlerin programın içeriğinin yetersiz olması, uzmanlar tarafından verilmemesi, çalışmaların denetlenmemesi ve uygun çalışma ortamlarının bulunmaması gerekçesiyle katkı sağlamadığını belirtiyor.

Öğretmenlerin mesleki seminer çalışmaları adlı çalışmada okul yöneticileri yılsonunda yapılan seminer çalışmalarının öğretmenlere kısmen katkı sağladığını ifade ederken müfettişler yılı sonunda yapılan seminer çalışmalarının öğretmenlere çok az düzeyde katkı sağladığını ifade etmişlerdir. Kısaca okul yöneticileri ve müfettişler mesleki gelişim seminerlerinin öğretmenlere katkı sağlamadığını belirtmektedirler (EARGED, 2006).

Öneriler

Araştırmanın sonuçları ve katılımcıların sunmuş olduğu önerilerden hareketle uygulayıcılara ve araştırmacılara yönelik öneriler geliştirilmiştir.

Uygulayıcılara Yönelik Öneriler

- Seminer çalışmaları devam ettirilecekse sene başı mesleki gelişim semineri okullardan açılmadan önceki ilk hafta olmalı daha uzun olmamalı, sene sonu mesleki gelişim seminerleri ise kaldırılmalıdır.
- Seminer döneminde öğretmenlere ödenen ek ders ücreti ödenmeli ancak seminerler de verimli hale getirilmelidir.
- Seminer içerikleri oluşturulurken öğretmen fikirleri de alınmalı ve içeriğin öğretmenlerin ilgisini çekecek konulardan oluşturulmasına özen gösterilmelidir.
- Seminer konuları konunun uzmanlarınca ve profesyonel bir şekilde, zümre olarak, yahut branş branş verilmesi sağlanmalıdır.
- Seminerler verimli geçmesi için uygun fiziki, teknik ve teknolojik ortamlar oluşturulmalıdır.
- Zorunlu kitap ve makale okuma, film izleme etkinliklerinden vazgeçilerek bireyin kendi isteğiyle katılabileceği etkinliklere yer verilmesi sağlanabilir.
- Mesleki seminerlerin bireyin kişisel ve mesleki gelişimi sağlayacak şekilde yeniden düzenlenmesi sağlanabilir.

- Derslerle ilgili yöntem teknik strateji gibi konuların yanı sıra yenilenen öğretim programlarına ve ölçme değerlendirme çalışmalarına yer verilmesi sağlanabilir
- Mesleki seminerler esnasında yahut seminer bitiminde yapılan çalışmaların mutlaka okul yöneticileri ve eğitim denetmeleri tarafından denetlenmesinin sağlanması gerekmektedir.
- Seminerlere katılım konusu zorunlu halden çıkarılarak isteğe bırakılmalıdır. İsteyen öğretmen ve idareci istediği konuda istediği zaman seminer eğitimini almalıdır.

Araştırmacılara Yönelik Öneriler

- Resmi okullarda nitel araştırma yöntemi kullanılarak yapılan bu çalışma aynı yöntem ile özel okulda çalışan öğretmenler ile de yapılabilir.
- Sadece öğretmen katılımıyla yapılan bu çalışma, sadece yönetici görüşleri alınarakta yapılabilir daha sonra çıkan sonuçlar bu çalışmanın sonuçlarıyla karşılaştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Ataunal, A. (2003) Niçin Ve Nasıl Bir Öğretmen?, Ankara: Milli Eğitim Vakfı Yayınları.
- Ayvacı, H.Ş., & Bakırcı, H., & Yıldız, M., (2014). Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Hizmet İçi Eğitim Uygulamalarına İlişkin Görüşleri ve Beklentileri. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*
- Bilgin, N. (2006). *Sosyal bilimlerde içerik analizi: Teknikler ve örnek çalışmalar*. Siyasal Kitabevi.
- Büyükcan, Y. (2008) İlköğretim Okullarındaki Hizmetiçi Eğitim Seminerlerinin Öğretmenlere Yararlılığı. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri A.B.D. Eğitim Yönetimi Teftişi Planlaması ve Ekonomisi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi
- Büyüköztürk, Ş., & Kılıç Çakmak, E., & Akgün, Ö. E., & Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (17. Baskı b.). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- DiCicco-Bloom, B., & Crabtree, B. F. (2006, 04). The qualitative research interview. *Medical Education*, 40(4), 314-321. 05 03, 2018 tarihinde <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1365-2929.2006.02418.x> adresinden alındı
- EARGED, (1995), Terfi Nedeni Olarak Hizmetiçi Eğitim, Ankara: MEB Basımevi.
- Erkul, H. (1997), "Eğitimde Kalkınma ve Öğretmen", *Çağdaş Eğitim*, Mart, S.230:33-34.
- Ersoy, Y. (1998), "Öğretmenlikte Yeterlilik ve Yetkinlik Değerlendirilmesi", *Çağdaş Eğitim*, Eylül, S. 248: 5-9.
- Eurydice, (2005) Avrupa'da Eğitime İlişkin Temel Veriler 2005, Lüksemburg: Avrupa Toplulukları Resmi Yayınlar Bürosu
- Genç, G. S. (2015). Mesleki Gelişim Seminer Çalışmalarının Öğretmenler Tarafından Değerlendirilmesi Örnekleme, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme A.B.D. İşletme Yönetimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi
- Gözütok, D. (1991), "Öğretmenlerin Öğrencilerin Algılarına Göre Mesleki Davranışlarının Değerlendirilmesi", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C. 24, S.2: .405-409.
- Günbayı, İ. & Taşdöğen, B. (2012) ilköğretim Okullarında Çalışan Öğretmenlerin Hizmet İçi Eğitim Programları Üzerine Görüşleri: Bir Durum Çalışması
- Holsti, O R (1969) Content Analysis for the Social Sciences and Humanities, Addison Wesley. Canada. <http://www.mebpersonel.com/ogretmen-atamaları/seminer-donemi-basliyor-neler-yapilmali-h205486.html>
- Linkoln, Y. S., & Guba, G. (1985). *Naturalistic Inquiry*. California: Sage Publication.
- Özyürek, L. (1981), **Öğretmenlere Yönelik Hizmet İçi Eğitim Programlarının Etkinliği**, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları No: 102.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. (M. D. Bütün, Çev.) Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Peker, K. (2010). *Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Hizmetiçi Eğitim ve Yöntemleri*. *Mevzuat Dergisi*, 13/156, Aralık 2010 Erişim tarihi: 12 Haziran 2014 <http://www.mevzuatdergisi.com/2010/12a/02.htm>
- Seferoğlu, S. (2003). *Öğretmenlerin Hizmet İçi Eğitiminde Yeni Yaklaşımlar*. *Çağdaş Eğitim Sistemlerinde Öğretmen Yetiştirme Ulusal Sempozyumu: 21-23 Mayıs 2003*. Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Tekisık, H. H. (2000), "Öğretmen Yetiştirme", *Çağdaş Eğitim*, S. 271: 1-4.
- Tekisık, H. H. (2005) "Öğretmenlik Mesleğinin Durumu Ve Öğretmen Yetiştirme Sorunu", *Çağdaş Eğitim*, Mart, S. 318: 1-6.
- Tonbul, Y. (2004). *İlköğretim Okullarındaki Mesleki Çalışma Uygulamalarının Etkililiği İle İlgili Görüşler*. Eğitimde Yeni Yönelimler Sempozyumu. Tefvik Fikret Okulları
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (9. Baskı b.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yin, R. K. (1984). *Case Study Research: Design and Methods*. California: Sage Publications.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:17.04.2019 ✓Accepted/Kabul:22.08.2019

DOI:10.30794/pausbed.555130

Araştırma Makalesi/ Research Article

Bal, R. (2019). "Duplicitous Detection in Peter Ackroyd's Dan Leno and The Limehouse Golem", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 37, Denizli, s. 221-230.

DUPLICITOUS DETECTION IN PETER ACKROYD'S DAN LENO AND THE LIMEHOUSE GOLEM

Reyyan BAL*

Abstract

This paper analyses Peter Ackroyd's novel Dan Leno and the Limehouse Golem in view of Linda Hutcheon's definition of postmodernism as a "commitment to doubleness, or duplicity". Unlike other postmodern parodies of crime fiction that have been termed the "anti-detective novel", Dan Leno and the Limehouse Golem does not fully deconstruct the genre on which it is founded. Instead, Ackroyd's novel manages to function on two apparently contradictory levels: as an enjoyable crime novel that satisfies readers' expectations of that genre and simultaneously as a postmodern parody of the crime novel that subverts its conventions. Both of these functions of the novel, how they interact and how they work to both undermine and bolster one another will be analysed.

Keywords: *Duplicity, Postmodern, Parody, Crime fiction, Ackroyd.*

PETER ACKROYD'UN CİNAYET SANATI'NDA İKİLİLİK SANATI

Özet

Bu makale Peter Ackroyd'un Cinayet Sanatı romanını teorisyen Linda Hutcheon'un postmodernizm tanımlaması ışığında incelemektedir. Hutcheon postmodernizmin en belirleyici özelliğinin "çifteliğe veya ikili olmaya olan bağlılık" olduğunu savunur. "Anti-detektif roman" diye tarif edilen detektif romanının parodisini yapan başka eserlerin aksine, Ackroyd'un romanı detektif romanını tamamen aşağı etmektense iki görünürde çelişkili işlevi bir arada yürütüyor. Bir yandan okuyucuların bu türden beklentilerini karşılayan keyifli bir detektif romanı işlevi görürken, aynı anda bu türün kurallarını ve metotlarını yıkan bir postmodern parodisi işlevi görüyor. Her iki işlevin birlikte nasıl bir etkileşim içinde bulunduğu ve birbirlerini nasıl bir yandan beslerken bir yandan da zayıflattığı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Çiftelik, İkिलilik, Postmodern, Parodi, Detektif romanı, Ackroyd*

*Öğr. Gör. Dr., İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, ANKARA.
e-posta: reyyan.bal@gmail.com (orcid.org/0000-0002-8618-3084)

In *The Politics of Postmodernism*, Linda Hutcheon identifies the “commitment to doubleness, or duplicity” as the distinctive character of postmodernism. “The effect is to highlight, or ‘highlight,’ and to subvert, or ‘subvert,’ and the mode is therefore a ‘knowing’ and an ironic—or even ‘ironic’—one” she explains, and concludes that, “postmodernism ultimately manages to install and reinforce as much as undermine and subvert the conventions and presuppositions it appears to challenge” (1-2). Peter Ackroyd’s *Dan Leno and the Limehouse Golem*, a crime novel set in Victorian England, manifests this duplicity in such a way as to make the work function on two apparently contradictory levels. Both the Victorian realistic novel and the detective novel have long been a favourite source of postmodern pastiche because of their many conventions and distinguishing features. Postmodern novelists use these conventions and features playfully, wilfully drawing attention to them and disrupting them so as to thwart the readers’ expectations, as well as subvert the accepted notions and narratives that they are founded upon. When taken to the extreme, this results in novels like Fowles’ *The French Lieutenant’s Woman*, or Auster’s *New York Trilogy*, pastiches of the Victorian novel and detective novel respectively, that work to deconstruct the genres on which they are founded. Indeed, works like Auster’s *New York Trilogy* deconstruct the conventions of detective fiction to such a degree that they have been termed “the anti-detective novel” (Scaggs 141). Ackroyd steers a different, more “duplicitous” course in *Dan Leno and the Limehouse Golem*, by concurrently satisfying and thwarting, maintaining and subverting, accepting and making metacommentary on the generic conventions of crime fiction, so that the work is simultaneously a compelling work of crime fiction and a postmodern parody of the genre.

The Victorian Age saw a surge in the sensationalisation of crime as well as its aestheticisation and use as a source of entertainment – a culture that has persisted into the present age – due in large part to the increase in newspapers and periodicals, the expansion of the reading public and the commercialisation of print media. Ackroyd satirically portrays this phenomenon while also making use of it himself in his depiction of the gruesome yet fascinating series of murders in *Dan Leno and the Limehouse Golem*, which involve such sensational details as the mutilation and “aesthetic” reorganisation of the corpses, the murderer’s perception of her acts as stage performances and of her victims as “sigh[ing]” with pleasure” (62, 86), and Gothic scenes such as a prison warden wearing the dress of an executed criminal and apparently deriving sexual pleasure from the act. There is also a sustained metacommentary about this phenomenon throughout the novel, which makes us take notice of and question the excitement, fascination and enjoyment that we experience in the face of representations of such violence and brutality. On the very first pages of the novel, the extradiegetic narrator informs us that “only a few years before the woman [Elizabeth Cree] could have been hanged beside the walls of Newgate Prison, to the delight of the vast crowd assembled there” and that “[i]t had been the custom, during the days of public execution, for the dress of the dead to be torn apart and sold in pieces to the assembled crowd as mementoes or magical talismans” (1-2). Throughout *Dan Leno and the Limehouse Golem*, the readers observe how Londoners are thrilled and entertained by the gruesome serial murders while simultaneously being thrilled and entertained themselves by their representation in the novel.

The sensationalisation and aestheticisation of crime is also evident in the theatrical world portrayed in the novel, where real murders and executions are used as material in the music halls, and it is fitting that the serial killer turns out to be one of the famous performers of the music hall. Indeed, Elizabeth Cree appears to perceive the Limehouse golem as just another one of her roles, a performance for the violence-consuming crowds.

However, at the heart of the metacommentary on the aestheticisation of crime is Thomas De Quincey’s notorious essay “On Murder as One of the Fine Arts”. De Quincey conceptualises murder as a form of art and the murderer as an artist and a Romantic hero. As Lehman explains,

De Quincey wrote about murder [...] as though it were a new species of aesthetic entertainment and he were its Aristotle. As far as he could see “the final purpose of murder, considered as a fine art, is precisely the same as that of tragedy in Aristotle’s account of it; viz, ‘to cleanse the heart by means of pity and terror’”. (46)

De Quincey is a pervasive influence throughout *Dan Leno and the Limehouse Golem*. His essays are read by nearly all of the main characters, and the murderer is especially interested in “On Murder Considered as One of

the Fine Arts". In fact, in the novel, the fictional George Gissing writes an essay titled "Romanticism and Crime" in which he discusses the aestheticisation of crime by the Romantic movement in relation to De Quincey's essay:

Thomas De Quincey has, for example, created a narrative out of the Marr murders in which the killer himself emerges as a wonderful Romantic hero. John Williams is seen to be an outcast who enjoys a secret power, a pariah whose exclusion from social conventions and civilisation itself actually invests him with fresh strength... At the centre of the Romantic movement was the belief that the fruits of isolated self-expression were of the greatest importance and were capable of discovering the highest truths... In De Quincey's account John Williams becomes an urban Wordsworth, a poet of sublime impulse who rearranges (one might say, executes) the natural world in order to reflect his own preoccupations. (37)

Lehman claims that "[t]he aesthetic rationale for the detective story was put forth, in advance of the fact, in [these] remarkable essays by Thomas De Quincey" (46). Unlike the sensation novels or the popular theatre, however, this genre aestheticises murder not by sensationalising it or focusing on the blood, gore and thrill of the act, but by applying rules and conventions similar to those of an art form to it. In crime fiction, murder is portrayed as the conscious and planned work of one intelligent, talented, superior individual (the criminal) uncovered by another intelligent, talented, superior individual (the detective). In other words, in crime fiction, murder is the work of one artist that is analysed and brought to light by another artist, or art critic perhaps.

Furthermore, the reader is also expected to play an active role in the solving of the mystery, alongside the detective. As Dove explains, the genre "has a unique structure in which [...] the reader is directly involved, and which cannot be adequately described without taking the reader into consideration" (1). Indeed, Wright defines crime fiction as "complicated and extended puzzle cast in fictional form" (35). In order to function as a puzzle, the genre must follow certain rules known to both writer and reader. As Dove explains, "[a] writer writes (and a reader reads) with an understanding of what is acceptable within the limits of the literary form, of what inventions and experiments are permissible, and what traditions must be observed" (4). Accordingly, the genre makes use of certain established conventions that experienced readers will recognise and use for the solving of the puzzle. For instance, an early confession by a suspect is almost always a certain sign of innocence (5). Similarly, there is the convention of the "death-warrant", according to which a witness who turns up with important evidence concerning the crime is almost always killed before s/he can reveal the evidence (82). Perhaps the most important convention of the genre is the notion of "fair play". As Van Dine (pseudonym for critic Willard Huntington Wright) explains in his famous "Twenty Rules for Writing Detective Stories", "the reader must have equal opportunity with the detective for solving the mystery and no wilful tricks or deceptions may be placed on the reader other than those played legitimately by the criminal on the detective himself" (189). The readers must be given the opportunity to analyse the evidence and solve the mystery themselves.

These same formulas and conventions are what make crime fiction so suitable to postmodern pastiche and parody, where they can be used playfully or subversively to thwart the readers' expectations by breaking the rules. In *Dan Leno and the Limehouse Golem*, Ackroyd simultaneously makes use of and undermines many of these conventions. The reader is given a sufficient number of clues to successfully solve the mystery, but is also lied to blatantly by the seemingly omniscient, authoritative narrator. Therefore, only readers who are aware of the postmodern distrust of narrators and concepts such as Barthes' death of the author and who consequently view even the external, authorial narrative voice as suspect, can finally solve the puzzle. In a manner as duplicitous as Hutcheon describes in her quote above, Ackroyd uses the postmodern parody of the genre as a clue to the solving of the mystery, which ensures the genre's reinforcement and continuation.

There are a number of narrators and a variety of narrative techniques in the novel. Firstly, we encounter an extradiegetic narrator who is relatively overt, making occasional judgements about his characters, such as comments about George Gissing's novels. This narrator narrates the story from a twentieth century perspective, as we understand from his knowledge of twentieth century events and inventions, and appears to be giving an account of historical events, thus employing one of the well-known conventions of the realistic novel. He

supports this historical account with other narrative mediums, such as court proceedings and newspaper reports, as well as extracts from the alleged murderer John Cree's diary. Each of these sources is marked and dated in a scholarly and seemingly reliable way, with such explanations as:

All extracts from the trial of Elizabeth Cree, for the murder of her husband, are taken from the full reports in the *Illustrated Police News Law Courts and Weekly Record* from the 4th to the 12th of February, 1881. (9)

and

These extracts are taken from the diary of Mr John Cree of New Cross Villas, South London, now preserved in the Manuscript Department of the British Museum, with the call-mark Add. Ms. 1624/566. (24)

Due to such explanations attached to these narrative sources, it appears as if they have been brought together by the extradiegetic narrator who, like a historian, has collected various sources of information to establish a scholarly and reliable account of these nineteenth century murders.

The second major narrator of the novel is the intradiegetic narrator, Elizabeth Cree, who tells her story in her own words, often following upon and extending the extradiegetic narrator's accounts. For example, Chapter Three is a court transcript at the end of which Elizabeth informs the prosecutor that she was once called "Lambeth Marsh Lizzie"; Chapter Four turns to Elizabeth's narrative of her days as Lambeth Marsh Lizzie, beginning "I was my mother's only child, and always an unloved one" and ending with her going to the Strand and seeing a poster of Dan Leno; in Chapter Five, the extradiegetic narrator takes over and continues the story as "Elizabeth walked through the streets until it became quite dark" (10, 11, 17). Elizabeth is definitely an unreliable narrator, and it is obvious throughout her narration that she is leaving things out and covering up her actions. For instance, after describing a particularly abusive act by her mother, she informs us that her mother "began to sicken after that. I bought some purging pills and palliative mixtures from the dispensary in Orchard Street, but nothing seemed to give her any benefit" (13). Even with her omissions and deflections, it becomes evident to an experienced reader of crime fiction that she is a murderess, though one who kills anyone who becomes an obstacle to her through inconspicuous means such as poisoning, as opposed to the apparently random, unmotivated, gruesome and staged murders of the Limehouse golem who, as we learn from the diary presented to us by the extradiegetic narrator, is her husband, John Cree. Husband and wife appear to be two murderers unaware of each other's crimes.

Of course, as we eventually learn through Elizabeth's confession to the priest before her execution, she is the actual Limehouse golem, but has forged her husband's diary so that people will eventually think that it was him and that she was a victim of this monstrous man:

I am the London phantom. [...] I kept a diary in his name, which will one day damn him before the world. [...] When the diary is found, I will be exonerated even for his death. The world will believe I destroyed a monster. (272-3)

Therefore, the diary that appears to confess to the murders and that has been presented to the reader as an apparently reliable historical source turns out to be as unreliable as Elizabeth. Moreover, the extradiegetic narrator, who seemed knowledgeable and reliable also turns out to be unreliable since he either took the diary at face value or purposefully deceived the readers. For example, following the diary entry of "John Cree" about the cab ride with Marx, the extradiegetic narrator begins the next chapter with the statement: "John Cree was wrong in assuming that the German scholar lived in Scofield Street" (63). In fact, Elizabeth was the one who wrote the diary, and she was the one who assumed that Marx lived on Scofield Street. If we attempt to explain this by taking the extradiegetic narrator to be a historian merely interpreting sources to come to a conclusion rather than an omniscient narrator, we are left with the question of how he is then able to narrate Elizabeth's confession to the priest about forging the diary. Therefore, there is either more than one extradiegetic narrator and we are not sure who is narrating when, or there is one narrator who blatantly lies to the reader. In either case, Ackroyd breaks

the most important rule of detective fiction, fair-play. When Agatha Christie made the criminal of her novel, *The Murder of Roger Ackroyd*, the intradiegetic narrator, “she stirred up the noisiest debate in detective novel history” and was accused of not playing fair (Lehman 47). “Many readers felt that there either was or should have been a rule prohibiting the culprit from serving as the book’s narrator” (ibid). The experienced reader of crime fiction who knew about Christie’s novel would know not to trust the narration of Elizabeth, or even of John Cree. However, Ackroyd takes Christie’s subversion of the narrative technique of the genre one step further by problematizing the extradiegetic narrator as well as the intradiegetic ones and only an experienced reader of the postmodern novel would know to question the account of the extradiegetic narrator. For those who do, however, this subversion of fair-play itself becomes the greatest clue to the solving of the mystery, so that, once again, Ackroyd both subverts and maintains, simultaneously serving both the crime novel and the postmodern novel.

The most obvious indication as to the unreliability of the extradiegetic narrator is his deliberate fictionalisation of historical events and persons. This use of historical settings, figures and events in a way that mingles fact and fiction and makes it difficult to separate history from story is a favourite device of postmodernism, termed as historiographic metafiction by Hutcheon (1989: 3). The aim is not only to add colour to fictional narratives through the addition of fictionalised historical figures, but to comment upon the unreliability of historical facts and to show that history itself is in fact a narrative, a story accepted as true. This approach to history becomes quite interesting within the context of the crime novel because, in a sense, the work of the detective, who uses his/her reason to put various pieces of evidence together to reach the truth of a past occurrence, is similar to that of the historian. In her article “Detective Fiction and Historical Narrative”, O’Gorman writes,

One model of detective fiction which invites comparison with historical writing evokes a series of rather comforting parallels between detective and historian. The detective seeks a solution to a mystery or mysteries. The solution is arrived at through the scrutiny of material evidence and the careful questioning of witnesses: in short, through a process of retracing, recovering the past. The detective is bound by an obligation beyond that to any human individual: an obligation to Truth. Above all, this model of detective fiction as history presupposes the existence of one prior, correct version of the past, at which it is possible to arrive by a careful process of recovery, and to which it is imperative to owe allegiance. (20)

The assumption that there is one correct version of the past that can be discovered through careful investigation and rational analysis – an assumption that is crucial for the crime novel to function properly – is undermined by the self-conscious fictionalisation of history that the extradiegetic narrator engages in. Therefore, his inclusion of historical figures like Marx, Gissing and Leno as characters in his narrative, and his blurring of fact and fiction in their depiction – like attributing an essay of Ackroyd’s own creation to Gissing (35), making Marx interested in the Jewish Cabbala and work on a long epic poem about the Limehouse district, entitled *The Secret Sorrows of London* (45, 64), changing Dan Leno’s year of birth (from 1860 to 1850) and having him save Charlie Chaplin’s life (22, 200), and making all three characters suspects in a fictional series of murders (that he pretends are historical) – all cast suspicion on his reliability as a narrator and therefore on everything that he tells us about the murder mystery. Yet, instead of preventing the puzzle aspect of crime fiction from functioning properly, this very unreliability itself functions as the biggest piece of the puzzle enabling readers to solve the mystery.

The historical characters in *Dan Leno* also fulfil another necessary function for crime fiction. Characters in this genre are generally recognisable types, such as the clear thinking and organised secretary, the hysterical French maid, the calm and controlled English housekeeper, the elderly repressed spinster, the rich uncle without an heir and so on. These stereotypes enable the writer to spend a minimum amount of time and space on characterisation and the readers to easily recognise the characters so that they can focus on the solving of the mystery. Instead of using such stereotypical characters, Ackroyd uses characters that are recognisable because they are famous historical figures. All three major suspects in the case, Gissing, Marx and Leno, are characters that we already know. It is true that we know them more through their work than their personal lives, but that is also how Ackroyd depicts them – as the characters we would expect to be behind those works. Of course, Marx would remark that “murder is a bourgeois preoccupation” and that “murder is part of history, you see. It is not

outside history. It is the symptom, not the cause, of a great disease" (59, 93), the naturalist novelist Gissing would be attracted to the prostitute Nell, because "here was a modern outcast, who might have come from the pages of Emile Zola (111), and Dan Leno "was always laughing, he was never still, and he had a way of saying the most ordinary things so that you never forgot them (97). The fictional Marx even makes a self-reflexive comment on this method of characterisation, and on the way we tend to characterise him (as well as other famous historical figures) in the real world as well: "Sometimes I believe that I am made of ink and paper" (92). Literary critic James Wood comments disparagingly that "[n]ecessarily, the people in [Ackroyd's] novels are frozen in historical attitudes. They act not as human beings might but as historical reconstruction would expect them to" (no page). However, this is a useful method of characterisation for a detective novel. As Van Dine asserts, "[a] detective novel should contain no long descriptive passages, no literary dallying with side-issues, no subtly worked-out character analyses, no "atmospheric" preoccupations. Such matters have no vital place in a record of crime and deduction. They hold up the action and introduce issues irrelevant to the main purpose, which is to state a problem, analyze it, and bring it to a successful conclusion" (190).

The detective figure of *Dan Leno* is one of the most parodic elements of the novel, completely thwarting the readers' expectations of how a detective should be and how they should go about their investigations. Although a great diversity of detectives have emerged as the protagonists of crime fiction, they generally have the common trait of being "mental supermen" as termed by Lehman (64). They engage in "cerebral, rather than physical, action" (Wagoner 33). They are intellectually superior to other people – usually including the police investigator in charge – and also have superior powers of observation, analysis and imagination. The classical detective, based on Poe's Dupin and Conan Doyle's Holmes (who is also based on the former), is a strong, masculine figure with certain eccentricities. He generally has a companion who is aligned with the mediocre reader in his inability to solve the mystery despite being provided with the same evidence, and in his fascinated observation of the detective's methods. Later writers of detective fiction sometimes altered this convention, introducing amateur sleuths surprisingly different from our expectations of a detective, such as Christie's Miss Marple, a middle-aged spinster living in a small village, whose basic skills are her common sense and her careful observation of human nature, or Chesterton's unassuming Catholic priest Father Brown, who has an understanding of criminals and of human nature due to his close contact with all kinds of people.

The detective figure of *Dan Leno*, Inspector Kildare, is in fact more similar to the dull police-investigators of detective novels, who follow all the wrong tracks and end up with all the wrong conclusions, while the intelligent private or amateur detective successfully solves the puzzle. There is no such intelligent, talented detective in the novel. Instead, the reader seems to have been placed in the role of amateur detective; only the reader is able to find out the truth about the Limehouse Golem and her murders. This is in fact a parody of the importance of the reader's participation in detective fiction. Rather than having the reader solve the mystery alongside the detective, Ackroyd gives the reader the whole role of being the detective, and an experienced reader of detective fiction will willingly take on the challenge based on his/her previous experiences in the genre.

The relationship of the reader to Inspector Kildare is similar to that of the talented detective to the dull police inspectors officially in charge of the case in classical detective stories: the reader looks on in scorn and distrust as the inspector follows circumstantial evidence, asks irrelevant questions during interrogations, enthusiastically jumps to conclusions and seems incapable of collecting evidence or making observations. When he visits Marx in order to interrogate him, Kildare ends up asking nothing worthwhile, and is himself interrogated by Marx, who asks him questions about the murder; after listening "to [Marx] politely", they get up to leave, deciding that he is not the murderer, although they have not found out anything from him (94). Later, when Kildare interrogates Gissing, his suspicions of him based on completely circumstantial evidence (his visiting the murder victim before her death and giving her his address), he enthusiastically jumps to conclusions when he hears the title of Gissing's novel, *Workers in the Dawn*: "The police inspector had glimpsed some fatal connection between Karl Marx and George Gissing and, even in that moment, contemplated the possibilities of an insurrectionary conspiracy" (142-3). The inspector's final interrogation is of Dan Leno, who was a friend of the Gerrard family, but we soon learn that "Kildare had come to him as an observer...he was shrewd enough to realise that Leno was the man who would notice the smallest tone or detail in his encounters with other people" (203). The question that he asks Dan Leno is the cliché question asked by detectives to important witnesses, but seems irrelevant when dealing with a serial

killer who apparently attacks random victims: “Can you recall if Mr Gerrard ever seemed unaccountably nervous, Mr Leno?” (203). Kildare’s only similarity to famous detectives such as Sherlock Holmes is his smoking of a pipe (257) and the male companion with whom he shares a house and discusses his cases (very much like Holmes and Watson); however, this male companion soon turns out to be his homosexual partner (257), a playful allusion to similar conjectures regarding the relationship of Sherlock Holmes and Dr Watson. Thus, this convention is also subverted.

Another important convention of crime fiction is that there is always a personal motive for the crime, such as envy, inheritance, revenge, betrayal and the like. This makes it possible for the detective to eventually figure out who the murderer is. “It is a far cry from the random violence of the modern metropolis,” writes Lehman (109). Moreover, nearly all of the major characters in the story are revealed to have had the motive and opportunity of murdering the victim. In *Dan Leno*, despite the seeming randomness of the murder victims – two prostitutes, one Jewish scholar, a whole English family, and a number of other murders that are hinted at throughout and revealed at the end) – the criminal of the novel, Elizabeth Cree, does have personal motives for the crimes. However, the fact that she has a different motive for each murder again subverts the notion of the personal motive in classical detective fiction that eventually leads the detective to the criminal. Moreover, the fact that she murders different types of people with different methods of operation also subverts more recent portrayals of serial killers in contemporary crime fiction, who are shown to have specific preferences for victims as well as recurring, unique methods of operation. Elizabeth murders the prostitutes because a group of prostitutes laughed at her melodramatic role in *Misery Junction*. She kills the Jewish scholar, thinking him to be Marx, because she thinks it will be more challenging and bring more recognition, and that it will be interesting to open his skull and examine his brain. She kills the Gerrard family as a tribute to the Marr murders. Moreover, she kills her mother because she hates her, “Doris, who saw me...Uncle who soiled me...Little Victor, who touched me” (272). Although she has personal motives, they cannot be framed into a rationale or pattern that will eventually reveal her guilt. She is finally hanged and eliminated from society, but only for the murder of her husband who “threatened me” (273). Moreover, she has ensured her eventual immortal role as an innocent wife killing her monstrous husband, the Limehouse Golem: “When his diary is found, I will be exonerated even for his death. The world will believe I destroyed a monster” (273).

This not only frustrates the expectation of the murderer getting caught by the detective through the latter’s careful accumulation and analysis of evidence, but also displays the arbitrariness of evidence itself, even such seemingly “authoritative” evidence as a confessional diary. In crime fiction, evidence is of essential importance; everything has significance: a broken jar, newly-planted flowers, chance encounters, past relationships and so on. The detective brings all the evidence together, sometimes eliminates the red herrings or the irrelevant bits, and comes up with an explanation that accounts for all of the evidence and the motive and opportunity. Ackroyd instead displays the unreliability of “evidence” and the impossibility of construing what people did and why. Karl Marx’s frequent wanderings in the Limehouse area are in fact due to his writing a poem of the area; George Gissing is nearly convicted as the murderer due to the coincidence of his seeing his wife in the Limehouse area (where he had gone to see Charles Babbage’s Analytical Engine on which he was writing an article), chasing after her and meeting the prostitute who is murdered that very night, to whom he gives his address in order to receive information about his wife. He is also saved coincidentally, thanks to the fact that he decided to eat dinner at a chop-house rather than at home. “His whole existence in the world had been suddenly and quickly called into question. If he had not visited the chop-house he might well have been convicted and executed” (148). Dan Leno is also linked to the murders in several strange ways:

Leno had maintained a friendship with [Mr Gerrard] ever since. There were other curious factors, however, which connected Dan Leno to the murders committed by the Limehouse Golem. Jane Quig, the first victim...had told a friend that she was “off to see Leno” in his new pantomime and had boasted – falsely, as it turned out – that she was “acquainted with ‘im’...Alice Stanton...was found to be wearing female riding gear with a small linen attached to the inside collar bearing the name of “Mr Leno.” (201)

However, Leno was fortunately performing during the times of the murders. Unlike the trustworthiness of evidence in detective fiction, in which the explanation for the evidence is so complete and absolute that no other explanation can be plausible, evidence is shown to be arbitrary and ambivalent in *Dan Leno and the Limehouse Golem*.

Despite the arbitrariness of evidence and the unreliability of narrators, there *are* clues in the novel that can lead the detective-reader to the solution of the mystery, and there *is* a single truth that emerges at the end of the story, although only the readers discover it and the characters, including the detective, remain ignorant. The difference is that these clues are located, not in the “reality” but the representation of that reality: in the narrative. Once the reader realises that the extradiegetic narrator is unreliable, he/she approaches the intradiegetic narrator’s account of her own life with suspicion, and this is crucial to solving the mystery of the murders. Thus, the extradiegetic narrator’s fictionalised account of the historical events and personages of the country parallels Elizabeth Cree’s fictionalised account of the history of her own life. A further clue to this is given early in the story, when, long before discovering the scope of the fictionality of her narrative, the reader witnesses Elizabeth’s fictionalisation of her early life to her colleagues at the theatre: “I had invented a whole history which made me much more interesting to myself, and I really had no difficulty sustaining it” (107). The extradiegetic narrator might easily form a similar sentence concerning his portrayal of Victorian London.

Accordingly, many of the clues emerge in between the lines of Elizabeth’s own narrative: her preparation of cordials for her mother, Aveline’s unborn child and John Cree, all of whom end up dead; her pouring gin into her mother’s mouth after her death “to cover up the smell” (50); the fact that everyone who begins to pose a threat to her miraculously dies, relieving her of their burden – her mother, Victor Farrell, Doris, Uncle, and her husband; her success on the stage of acting out a variety of different characters, both male and female; her large, coarse hands with which she nearly strangles Dan Leno on stage (182); her excursions into the streets of London dressed as a male (153); her successful impersonation of her husband’s voice to Aveline (223); her successful forging of her husband’s play and letters of recommendation in his name for her use of the library (237, 269); her lies and her “uncontrollable” “other personality” that appears when she is on stage (106); and her frequent comparisons of life to the theatre, and living to acting, tied to the frequent analogies made by other characters between the Limehouse murders and acting – such as Kildare’s surmise: “Perhaps he was an actor playing a part” (204).

In addition to the clues dispersed throughout Elizabeth’s narrative, the unreliability of narrators should lead an attentive reader to the conclusion that the diary of John Cree, in which Elizabeth’s husband confesses to being the Limehouse Golem, is also unreliable. This, in turn, eliminates the biggest red herring of the story, while also causing the reader to question the notion of “evidence” itself, thus simultaneously serving both the detective story and its postmodern parody.

In spite of the satisfying closure of the mystery, one of the most important conventions of crime fiction, the restoration of order, is thwarted in the novel. In classical detective fiction the social order is disrupted through a crime; facts and evidence begin to emerge, which are eventually put together by the detective into a meaningful explanation of what happened and who disrupted the social order; the disrupter is then removed from society, and order is restored. This is one of the reasons that crime fiction is perceived as escapist or healing by many readers. A study published in the *Medical Humanities Journal*, which examines crime fiction for its bibliotherapeutic value, states that:

Examining readers’ responses as a starting point identifies some reasons why crime fiction fulfils a need. Readers in an empirical study spoke about the strong narrative as a distraction, the predictability as a comfort and the safe distance from events as a reassurance that left them feeling that reading crime fiction was a refuge from the world. (Brewster 62)

In spite of the suspense and anticipation, the reader of a work of detective fiction is always assured of the fact that the mystery and the problem will be solved, and order will be restored. There is also the assurance of a single, objective truth that can eventually be reached using evidence and reason. According to Rzepka, this is the reason that crime fiction flourished in the period following World War I:

With its reliable evocation of order out of disorder, its respect for the rule of law in defence of life and property, and its faith that a rational intention informs even the most baffling acts of violence, the new genre of detection seemed tailor-made to allay the anxieties that lingered below the superficial complacency of British middle-class life. (153)

In *Dan Leno and the Limehouse Golem*, the criminal is eliminated from society, as the convention requires, but order is not restored. The implication is that there is indeed no order to restore, as the society itself is diseased and disorderly, as the fictional Marx comments to Detective Kildare. This disorder is evident in the last chapter, when Elizabeth's life and execution are being performed in the theatre, and the actress playing Elizabeth, Aveline, is in fact executed by mistake. However, the "show must go on", and Dan Leno covers up the tragedy by performing his comedy to the audience; thus, the play continues as does life, both forming illusions of order on an underlying reality of disorder.

In conclusion, in *Dan Leno and the Limehouse Golem*, postmodern fiction and crime fiction feed off of, while also subverting one another. Postmodern fiction uses the elements of crime fiction as a source of pastiche and parody and an opportunity to make metacommentary on a number of issues, particularly the aestheticisation and sensationalisation of crime and violence. Meanwhile, crime fiction makes use of the elements of postmodern fiction as a means of concealing the facts and confusing the reader, and also as a means of revealing the truth to observant readers experienced in postmodern tropes such as the unreliability of narrators and the fictionality of historical narratives. This "commitment to doubleness" makes Ackroyd's novel ironically and "ironically" one that simultaneously undermines and maintains the genre of crime fiction through the use of postmodernism.

Works Cited

Primary Source

Ackroyd, Peter. *Dan Leno and the Limehouse Golem*. London: Sinclair-Stevenson, 1994.

Secondary Sources:

Brewster, Liz. "Murder by the book: using crime fiction as a bibliotherapeutic resource." *Medical Humanities* Vol.: 43-1. (March, 2017), pp. 62-67.

Dove, George N. *The Reader and the Detective Story*. Bowling Green: Bowling Green

Hutcheon, Linda. "Historiographic Metafiction Parody and the Intertextuality of History." *Intertextuality and Contemporary American Fiction*. Ed. O'Donnell, P., and Robert Con Davis. Baltimore: Johns Hopkins, 1989. 3-32.

Hutcheon, Linda. *The Politics of Postmodernism*. New York: Routledge, 2002.

Lehman, David. *The Perfect Murder: A Study in Detection*. Michigan: Michigan UP, 2000

O'Gorman, Ellen. "Detective Fiction and Historical Narrative." *Greece & Rome*, 2nd Ser., Vol. 46, No. 1. (Apr., 1999), pp. 19-26.

Scaggs, John. *Crime Fiction*. New York: Routledge, 2005.

Rzepka, Charles J. *Detective Fiction*. Cambridge: Polity, 2005.

Van Dine. "Twenty Rules for Writing Detective Stories." *The American Magazine*. Ed. Merle Crowell. September 1928.

Wagoner, Mary S. *Agatha Christie*. Boston: Twayne, 1986.

Wright, W. H. "The Great Detective Stories". *The Art of the Mystery Story: A Collection of Critical Essays*. Ed. Howard Haycraft. New York: Grosset and Dunlap, 1946.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:02.05.2019 ✓Accepted/Kabul:03.10.2019

DOI: 10.30794/pausbed.559922

Araştırma Makalesi/ Research Article

Korlu, R. K., (2019). "Türkiye'de Belediyelerde Optimum Büyüklüğün Bütçe ve Verimlilik Açısından Değerlendirilmesi" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 37, Denizli, s. 231-246.

TÜRKİYE'DE BELEDİYELERDE OPTİMUM BÜYÜKLÜĞÜN BÜTÇE VE VERİMLİLİK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ*

R. Kutlu KORLU**

Özet

Yerel hizmetlerin görülmesinden sorumlu olan mahalli idareler Türkiye'de kanunlar tarafından türlerine göre ayrılmaktadır. En kapsamlı görev ve sorumluluğa sahip olan mahalli idare türü ise belediyelerdir. Belediye türleri hizmet verdikleri alanın genişliği, gelirlerin ve hizmetlerin çeşitliliği gibi değişkenlere göre belirlenmektedir. Belediyelerin çeşitli türlerde olması bir optimal büyüklüğe sahip olma arayışıdır. Belediyelerin farklı nüfus ve hizmet alanı gibi konularda çeşitli ölçeklerde hizmet vermesinin hizmeti veren belediyeler açısından bir takım mali sonuçları bulunmaktadır. Harcamalarını başta vergiler ile finanse eden belediyelerin mümkün olduğu kadar az mali kaynakla daha fazla hizmet vermesi vatandaşlar tarafından beklenmektedir. Bu anlamda Türkiye'deki belediyelerin türlerine ve dolayısıyla hizmet ölçeği büyüklüğüne göre harcamalarını etkin ve verimli bir şekilde yapması değerlendirmeye alınması gereken bir konudur. Bu nedenle çalışmada Türkiye'de bulunan mahalli idareler sistemi içerisinde yer alan büyükşehir belediyeleri ve il belediyeleri bütçeleri ve devamında harcamalarında verimlilik açısından kıyaslanacak ve bu kıyaslama ile belediyelerde optimum büyüklük konusunda çeşitli açılardan değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ölçek ekonomileri, Bütçe, Verimlilik, Etkinlik.

JEL Kodları: J72,H76

EVALUATION OF OPTIMUM SIZE IN MUNICIPALITIES IN TURKEY IN TERMS OF BUDGET AND PRODUCTIVITY

Abstract

Local authorities responsible for carrying out local services are separated by their categorisations by law in Turkey. The most comprehensive type of local administration with responsibilities and duties are municipalities. Municipal types are determined by variables such as the breadth of the area they serve, the diversity of revenues and services. The reason why municipalities are various in nature is due to the fact that they essentially seek to have an optimal size. Municipalities have a number of financial consequences for municipalities that provide services on various scales, such as different populations and service areas. It is expected by citizens that municipalities financing their expenditures primarily with taxes should provide more services with as little financial resources as possible. In this sense, municipalities making their expenditures effectively and efficiently according to the type and thus the size of the service scale in Turkey is an issue that needs to be taken into consideration. Therefore, metropolitan municipalities and provincial municipalities within local administrations system in Turkey will be compared in their budgets and then expenditures in terms of efficiency and by the help of this comparison some evaluations will be made in various ways in terms of optimum size of municipalities in this study.

*Bu çalışmanın özet hali 4-6 Nisan 2019 tarihlerinde İzmir'de gerçekleştirilen 3. Uluslararası Uygulamalı Sosyal Bilimler Kongresinde sunulmuştur.

** Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Demokrasi Üniversitesi, İİBF Maliye Bölümü, İZMİR.
e-posta:rkutlu.korlu@idu.edu.tr (orcid.org/0000-0001-5103-7573).

Keywords: *Scale Economies, Budget, Productivity, Efficiency.*

JEL Codes: *J72, H76.*

1. GİRİŞ

Geçmişte sosyal ve tarihsel bir oluşum neticesinde ilk olarak komünler şeklinde ortaya çıkan mahalli idareler bugünkü mahalli idarelere benzer şekliyle dünyada ilk defa 1789 Devriminden sonra Fransa’da oluşturulmuştur (Nadarlıoğlu, 2001:17). Türkiye coğrafyasında ilk defa Osmanlı İmparatorluğu zamanında 1854 yılında belediye örgütü kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti’nde ise ilk defa 1930 yılında 1580 sayılı belediye kanunu ile belediyeler kurulmuştur. Bu kanun ile birlikte demokratik ve sınırları belirli belediye idareleri sorumlu oldukları bölgelerde hizmet vermeye başlamışlardır. Bahsedilen tarihlerden bu yana belediyelerin daha etkin ve verimli çalışabilmeleri ile ilgili arayışlar devam etmektedir. Bunu etkileyen faktörlerden bir tanesi ise belediyelerin sorumlu olduğu optimum nüfus ve hizmet alanı büyüklüğüdür. Mahalli idarelerde “*talep edenlerin refahının yüksek, idarenin ise kullandığı kaynaklarla verimli hizmet üretimi söz konusu ise optimum alan büyüklüğüne ulaşılmıştır*” denilebilir (Çetinkaya, 2015:39). Bu durum gerek 1930 Tarihli 1580 sayılı Belediye Kanunu ile gerekse 2004 Tarihli 5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu ve 2005 Tarihli 5393 sayılı Belediye Kanunu ile sağlanmaya çalışılmıştır. 5216 Sayılı ve 5393 Sayılı Kanunlardan sonra 2012 yılında çıkarılan 6360 Sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunla 16 olan büyükşehir sayısı 30’a çıkartılmış, bu illerde il özel idareleri ve köyler kaldırılmış ve bu büyükşehir belediyeleri il mülki sınırlarında hizmet vermeye başlamıştır. Böylece Türkiye’de belediyecilik anlamında iki temel sistem oluşturulmuştur. Bunlardan ilki il mülki sınırlarında hizmet veren büyükşehir belediyeleri diğeri ise bunlarda dışında kalan il belediyeleridir. Büyükşehir belediyelerinin olduğu illerde il özel idareleri, belde belediyeleri ve köylerin tüzel kişilikleri 6360 Sayılı Kanun ile kaldırılmıştır. Büyükşehirlerde bu birimler yerine büyükşehir belediyeleri hizmet vermektedir. Büyükşehir belediyeleri dışında kalan illerde ise il özel idareleri, belde belediyeleri ve köyler görevlerine devam etmektedir. Bu anlamda çalışmada Türkiye’de belediyelerde optimum büyüklük değerlendirilirken büyükşehir belediye sistemi ve il belediye sistemi karşılaştırılmış olacaktır. Bütünşehir belediyeciliği olarak da adlandırılan büyükşehir sistemi ile ölçek ekonomileri vasıtasıyla verimliliği arttırarak birim maliyetlerin düşmesi hedeflenmiştir. Bu çalışmada bahsedilenler ışığında optimal belediye büyüklüğünün boyutları tartışılacak ve büyükşehir belediyelerinin eskisine göre daha geniş alanda hizmet vermesi çeşitli açılardan ele alınacak, 2009 yılından 2018 yılına kadar büyükşehir belediyeleri ve il belediyeleri verileri yardımıyla bütçe durumları ve kişi başı harcamaları kıyaslanarak değerlendirilecektir. Bu değerlendirme ile mali anlamda iki sistemin getirdiği avantajlar ve dezavantajlar ortaya konarak iyileştirmeler için çeşitli önerilerde bulunulacaktır.

2. BELEDİYELERDE OPTİMUM BÜYÜKLÜĞÜN BOYUTLARI VE ÖLÇEK EKONOMİLERİ

Merkezi idarenin bir ülkedeki hizmetlerin tümünü yerine getirmesindeki zorluklar yerel nitelikteki kamu hizmetlerinin yerel yönetimler tarafından yerine getirilmesi zorunluluğunu ortaya koymuştur. Bu bakış açısı başta belediyeler olmak üzere çeşitli görev ve büyüklüklerde yerel yönetimlerin oluşturulmasını sağlamıştır. Buna göre belediyelerin optimal büyüklükte olması genel olarak kaynakların etkin ve verimli kullanılarak hizmetlerin yerel demokrasi ortamında kaliteli bir şekilde sunulmasını sağlayacaktır. Optimal ya da en uygun belediye büyüklüğü hakkında literatürde yer alan çalışmalar konuyu nüfus açısından değerlendirmiş ve 25.000 ile 250.000 kişi arası nüfusun olduğu bölgelerde belediyelerin etkin bir şekilde çalışabileceğini savunmuşlardır (Holzer vd.,2009:2). Fakat nüfus ve/veya yüzölçümü ile fikir yürütülebilme mümkün olmasına rağmen sadece bu değişkenler bir belediyenin optimal büyüklüğe ulaşip ulaşmadığını anlamak için yeterli değildir. Denebilir ki optimal belediye büyüklüğü her bölge için farklı ve birçok faktörden etkilenen dinamik bir olgudur. Buna göre optimal belediye büyüklüğü yerel kamu hizmetlerinin etkin bir şekilde sunulmasını sağlayan nüfus ve alan büyüklüğünün birleşimi ile oluşmaktadır (Sağbaş,2012:3). Literatürde belediyelerin optimal büyüklüğü ile ilgili tartışmaların 5 tane boyutu bulunmaktadır (Swianiewicz, 2002: 8, Çetinkaya, 2015:41). Bu boyutlar şu şekilde sıralanabilir:

- Ekonomik Verimlilik: En düşük maliyetle en yüksek hizmet çıktısına ulaşmak için optimum büyüklük nedir?

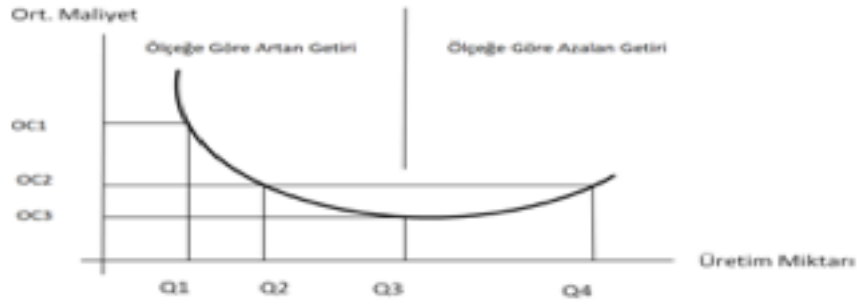
- Demokrasi: Vatandaşın yerel yönetim üzerindeki kontrolünü ve yönetimin hesap verebilirliğini sağlayacak optimum büyüklük nedir?
- Hizmet Sunumu: Hizmetlerin ve vergi yüklerinin adil şekilde dağıtımını sağlayacak optimum büyüklük nedir?
- Kalkınma: Yerelde düzeyde ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi için optimum büyüklük nedir?
- Kişi Başı Gelir: Yerel düzeyde kişi başı geliri arttıracak optimum büyüklük nedir?

Bahsedilenler ışığında ilk olarak optimal belediye büyüklüğünün tespitinde yol gösterici olan ilgili bu boyutlar kısaca irdececektir. Bunun yanında konunun merkezinde olan ölçek ekonomilerinden yararlanarak verimlilik artışı elde etme çabasına odaklanılacaktır. Daha sonra ise Türkiye’de büyükşehir belediyelerinin sayısının zaman içinde arttırılması ve hizmet alanlarının il mülki sınırları haline gelmesinin verimliliği ve dolayısıyla bütçe dengelerini nasıl etkilediğine dair değerlendirmelerde bulunulacaktır. Çalışmada geçmişten bu güne Türkiye’de ölçek ekonomilerinden faydalanmak amacıyla yapılan kanuni değişiklikler ile büyükşehir belediyelerinin sayısının ve hizmet alanlarının artmasının verimliliğe ve devamında bütçe dengelerine etkisini araştırılmaktadır.

Kıt kaynakların kullanımında daha etkin sonuçlar elde edebilmek için belediyelerin hizmet verdiği nüfus ve hizmet alanı büyüklüğünün optimum seviyede olması gereklidir. Yerel seviyede belirli bir bölgedeki vatandaşların ihtiyaç duyduğu hizmetler değişiklik gösterebilir ve sunulan hizmetler sadece o bölgedeki insanların ihtiyaçları doğrultusunda belirlenebilir. Belediye sınırları siyasi, ekonomik, coğrafi, iklimsel ve tarımsal farklılıklar veya tarihsel nedenlerle çizilmiş olabilir (Karagel, 2012: 101). Sayılan nedenlerle belediye sınırları oluşabilmekte ve belediyeler o günün koşullarında optimum şekilde belirlenen alanlarda hizmet verdiklerinde verimlilik ve etkinlik artmaktadır. Belediyeler tarafından verilen hizmetlerin faydası belediye sınırlarını aşıyorsa kaynaklar boşa sarf ediliyor demektir. Bu durumda ise hizmetin yayıldığı alanlarda yaşayan kişilerin, ilgili hizmetlerin maliyetlerine katlanmaları kaynak etkinliğini sağlayacaktır. (Çetinkaya, 2015:12).

Belediye hizmetlerinde etkin kaynak kullanımı hizmet kalitesi ve nüfus yoğunluğu veri kabul edildiği taktirde optimum hizmet alanı ile doğrudan ilgilidir. Diğer bir deyişle hizmet alanı ile hizmet kaynağı arasındaki mesafelerinin yakınlığı önemlidir. Bu nedenle kaynak kullanımında etkinliğin sağlanması, hizmet alanı belli bir çapta kaldığında mümkün olmakla birlikte alan büyümeye devam ettiğinde birim maliyet artabilir (Nadaroğlu, 2001:40). Bu noktada her hizmet için optimum alanın farklı olduğunu da belirtmek gerekir. Diğer bir deyişle sık tekrarlanan, süreklilik isteyen hizmetler için en yakın belediye idaresinin hizmet vermesi gerekirken; süreklilik arz etmeyen ve uzmanlık isteyen alt yapı hizmetleri için yeterlilikleri yüksek başka bir idarenin hizmet vermesi mümkün olabilir. Fayda alanı bölgesel olan hizmetlerde belediyelerin hizmet sınırlarını genişletmeleri azalan verimler (randımanlar) kanununu ortaya çıkarabilir (Nadaroğlu, 2001:69). Bunu destekleyen bazı ampirik çalışmalar nüfusun fazla olduğu bazı şehirlerde daha fazla kişi başına harcama yapıldığını göstermektedir (Sağbaşı, 2003:2). Bu durum nüfus açısından ölçek ekonomilerinin sorgulanmasına neden olmuştur.

Yerel yönetimlerde uzun dönemde üretim ölçeğindeki artışlar ile reel tasarruf sağlanabilecek alanlar, üretim, satış, pazarlama, yönetim, taşıma ve depolama olarak sayılabilir. Parasal olarak ortaya çıkabilecek tasarruflar ise hammadde fiyatları, düşük faizli kredi, reklam ve taşıma giderleri gibi konularda sağlanabilmektedir (Topal, 2011: 370). Fakat bu noktada dikkat edilmesi gereken konu, uzun dönemde üretim ölçeğinin artışı ile ortaya çıkan tasarruflar sonucunda oluşan birim maliyetlerdeki düşüşün, üretim ölçeğinin optimum seviyenin üzerine çıkması sonucunda artması riskidir. Bu durum aşağıda yer alan Grafik 1’de gösterilmiştir. Buna göre, uzun dönemde ortalama maliyet eğrisi üretim ölçeği arttıkça negatif eğimli pozisyonundan pozitif eğime doğru geçmektedir. Buna göre grafik “U” şeklinde bir görünümde olmaktadır (Dinler, 2005: 161). Aşağıda Grafik 1’de üretim yapan bir birimin (belediyenin) uzun dönemde üretim ölçeğinin büyümesi ile birlikte ölçek ekonomilerinden faydalandığı ve ilk kısımda uzun dönem ortalama maliyet eğrisinin azaldığı görülmektedir. Ölçek ekonomilerinden faydalanma durumu Grafikte Q3 üretim noktasına kadar devam etmektedir. Bu nokta verimlilik açısından optimum üretim ölçeğinin olduğu yerdir. Üretim ölçeğinin bu noktadan sonra büyütülmesi ise negatif ölçek ekonomilerini ortaya çıkararak uzun dönem ortalama maliyetlerinin yükselmesini sağlamaktadır (Tekinbaş ve Dikeç, 1991:94). Bu durumda üretim ölçeği verimlilik açısından Q3 noktasında rasyoneldir.

Grafik 1: Uzun Dönem Ortalama Maliyet Eğrisi

Kaynak: Zeynel Dinler, İktisata Giriş, 2005, s.161.

Yerel yönetimlerde üretimde azalan maliyetlerin avantajlarından yararlanabilmek ve birim maliyetleri düşürmek için ilk olarak bazı sabit maliyetlere katılmak gereklidir. Bu maliyetler üretimin farklı bölgelerde yapılabilmesi için üretim tesislerine yapılan harcamalardır. Bu noktada birim maliyetlerin düşürülebilmesi için gerekli nüfus büyüklüğüne ulaşmak gereklidir (Topal, 2011:372). Diğer bir deyişle bir yerel yönetimin asıl üretim tesislerinden uzakta tesisler kurarak üretime geçmesi için bu tesislere harcadığı sabit maliyet harcamalarının kişi sayısına bölünmesi durumunda düşük çıkması yatırımın rasyonelitesi açısından önemlidir. Bu konudaki diğer önemli nokta ise sabit maliyetlerle birlikte, maliyeti etkileyen koordinasyon, planlama, denetim gibi fonksiyonların düzgün şekilde yürütülmesinin gerekliliğidir.

Belediyelerin birleşmeleri yoluyla büyük ölçekte hizmet veren belediyelerin oluşması ile ortaya çıkacak çeşitli avantajlardan da bahsedilebilir. Bunlardan biri uzmanlaşmanın verimlilik üzerindeki etkisidir. Hizmet ölçeğinin büyümesi sonucu projeler büyür ve sayısı artar. Bu durum personellerin çeşitli deneyimler kazanmasını ve çözüm odaklı yaklaşımların ortaya çıkmasını kolaylaştırır. Bununla beraber kamusal hizmetin üretiminde ölçeğin büyümesi ile yüksek teknoloji ve kapasiteye sahip makinelerin kullanılması ve uzmanlıkların ortaya çıkması mümkün olacaktır. Diğer bir deyişle hem uzmanlaşma artar hem de teknik ve uzman kişilerin büyük belediyelerde istihdamı sağlanır. Ayrıca kullanım alanları ve sıklığı düşük olacağı için küçük belediyeler tarafından ileri teknoloji makinelerin satın alınması ve kullanılması ekonomik olmayacaktır. Fakat bu tür makinelerin büyük yerel yönetimler tarafından satın alınması ve sıklıkla kullanılması birim maliyetleri düşürerek verimi arttıracaktır. Örneğin bir asfaltlama makinesini büyük ölçekli bir belediyenin satın alması, yoğun şekilde kullanabileceği için rasyonel bir karar iken küçük ölçekli bir belediye tarafından satın alınması atıl kalma ihtimali nedeniyle rasyonel bir karar olmayacaktır. Bu durum birim maliyet artması ve kaynakların boşa sarfedilmesi anlamına gelecektir (Topal, 2011:372). Uzmanlaşmanın birim maliyet üzerindeki etkisi hizmetler dışarıdan satın alma yoluyla elde edilse bile benzer şekilde gerçekleşecektir. Diğer bir deyişle büyük projelerin ihalelerini alan firmaların ölçek ekonomileri nedeniyle birim maliyetleri düşecektir. Büyük projelerin belediyeler tarafından ihale edilerek yapılması ihalelerin uygun fiyattan verilmeleri durumunda maliyet avantajları yaratacaktır. Bunun gerçekleşmesinde amaca uygun bir ihale kanunu ve denetimin önemi büyüktür. Bu nedenle bir bölgedeki sorunların metropolitan birleşmeler yoluyla ölçek ekonomisi yaratarak çözülme çabası sonucunda ortaya çıkan büyük belediyeler küçük belediyelere göre daha fazla hizmet çıktısı üretebilir.

Diğer yandan küçük belediyeler ulaşılabilirlik ve iletişim kolaylıkları nedeniyle nitelikli temsiliyet sağlayarak vatandaşların seslerini daha iyi duyurabildikleri bir ortam sağlarlar. Bu nedenle küçük belediyelerde hesap verme sorumluluğu daha fazla olabilmektedir (Slack ve Bird, 2013: 3). Küçük belediyeler demokratik katılım mekanizmalarını doğal olarak geliştirerek hizmetleri yerinde çözüme konusunda daha başarılı olabilir. Bu durum aynı zamanda minimal çözümler üretilmesini, kalite sorunlarına odaklanılmasını ve harcamaların etkin bir şekilde yapılmasını sağlayabilir. Örneğin; küçük belediyelerde kalkınma sürecinde, başkan ve meclis üyeleri ile doğrudan bağlantı, tespit edilen konularla ilgili meclis toplantılarına ve komisyonlarına katılım gibi imkanlar söz konusu olabilmektedir (Slack ve Bird, 2013: 3). Böylece daha çok yüzyüze iletişim ile sorunların çözümü için ayrılan zaman yeterli olacaktır. Büyük ölçekli belediyelerde ise, vatandaşın oy vererek siyasal katılım dışında doğrudan katılım sağlaması zordur. Diğer bir deyişle vatandaşların kamusal mal ve hizmet taleplerini iletmeleri prosedürel uzun

süreçler gerektirebilir. Hizmet alanı büyük olan bu belediyelerin sorun çözme yöntemleri daha bürokratik olabilir ve hesap verme sorumluluğu azalabilir. Çünkü bu belediyelerin yetki alanı çok büyüktür ve tabir yerindeyse ağdalı bir işleyiş söz konusu olduğundan pratikte erişim zordur (Slack ve Bird, 2013: 4). Bu nedenle yerel hizmetlerin sağlanmasında dışsallıkların olmadığı ve halkın benzer yerel kamusal mal tercihlerinin olduğu durumda halka daha yakın olan yerel yönetimlerin hizmetleri daha etkin bir şekilde vereceği, çünkü hizmetlerin verilmesinde daha iyi yollar bulabileceği düşünülmektedir (Oates, 1999:1120).

Belediye hizmetlerinin üretiminde yönetsel ve organizasyonel başarı en az ölçek ekonomilerinin verimlilik arttırıcı etkisinden faydalanmak kadar önemlidir (Sağbaşı, 2003:2). Verimlilik konusunu sadece sayısal verilere bakarak analiz etmek yanıltıcı olacaktır. Bu noktada kişi başı harcamalar düşük çıksa bile bu durum kalitenin düşük olması veya bazı bölgelerin hizmet almaması ile ilgili olabilir ve bu istenen bir durum olmayacaktır. Diğer bir deyişle rakamlara bakılığında verimlilik artsa bile harcamaların etkin bir şekilde yapıldığından bahsetmek mümkün olmayabilir. Bu nedenle belediyelerin birim maliyetleri düşürmesinin yanında hizmetleri yeterli, kaliteli bir şekilde yerine getirmesi, vatandaşlara zamanında ulaştırması ve hizmet verdiği bölgeleri adil bir şekilde vergilemeleri gerekmektedir. Şehir merkezlerinin daha fazla hizmet alması, kenar bölgelerin ise vergilendirildiği halde eksik hizmet alması vergi-hizmet ilişkisinde daha az hizmet alan bölgelerde yaşayan kişiler açısından mali sömürüye-neden olabilir. Şehrin merkezinde olan vatandaşların hizmet tercihleri şehrin kenar kısımlarında kalan halkın hizmet tercihlerine göre farklılık gösterebilir (Sağbaşı, 2003:4). Bu durum belediyelerin hizmet tercihlerini de etkilemektedir. Belediyeler genelde görsel yanı ağır basan oy maksimizasyonuna yönelik hizmetleri nüfusun yoğun olduğu şehir merkezlerinde gerçekleştirmektedir. Sektörel olarak bakıldığında ise sanayi, tarım, eğitim sektörlerindeki hizmetlere olan talep ve yerel yönetimlerin bu hizmetler için yaptıkları harcamalar farklı olacaktır. Bu noktada, herhangi bir bölgeden elde edilen vergi gelirleri ile orantılı bir hizmetin o bölgeye sunulması; başka bir ifade ile vergi tahsilatı ile hizmet dağıtımının homojen olması önemlidir. Diğer bir deyişle belediyeler halkın ihtiyaçlarını karşılarken bir kişinin durumunu bozmadan diğer bir kişinin durumunu iyileştirmelidir. Böylece refah, pareto etkin bir şekilde artmış olacaktır (Nadaroğlu, 2001:35). Diğer yandan yapılan harcamaların nevi çok önemlidir. Bazı belediyelerin hizmet bölgelerinde büyük altyapı harcamaları tamamlanmış olabilir. Bu durum o belediyelerin kültür, spor, sosyal etkinlikler gibi farklı hizmetlere harcama yapabilmelerini sağlayacaktır.

Belediyelerin birleşmesi yoluyla ortaya çıkan yeni hizmet alanları hızlı bir şekilde büyüdüğünde organizasyon - koordinasyon yapısı ve planlama zaman aldığı için operasyonel yönetimin niteliği ve hizmet kapasitesi düşük olabilir. Bu durum özellikle birleşmenin ilk zamanlarında yerel hizmetlerin kalitesinde azalma ile sonuçlanabilir (Sağbaşı, 2003:4). Örneğin, nüfusu 30.000'den az olan 30 Hollanda belediyesini analiz eden Denters, De Jong ve Thomassen (1991), daha küçük belediyelerin planlama hedeflerine ulaşmada daha başarılı olduklarına dair kanıtlar bulmuştur (Swianiewicz, 2002: 16). Belediye birleşmelerinde ortaya çıkan optimum büyüklüğün belirlenmesinde belediyelerin hizmet verdikleri yüzölçümünün belediyelerin operasyonel başarısı açısından önemi bulunmaktadır. Bu noktada belediyelerin hizmet verdikleri bölgenin merkezi dışında kalan ilçelere ve mahallelere hizmet verdiği takdirde hizmet maliyetlerinin yükselmesi, verimliliğin düşmesi ve harcamaların etkin bir şekilde yapılamaması sonucu kalite sorunlarının ortaya çıkması söz konusu olabilir (Sağbaşı, 2003:12).

Diğer yandan belediyeler kalkınmanın önemli unsurlarından sanayi bölgeleri, limanlar ve okulların yapımına imar faaliyetleri ile destek vererek alt yapının oluşturulmasına ve belediye şirketleri vasıtasıyla piyasada yer alarak bölgesel ve yerel kalkınmanın gerçekleştirilmesine destek verir. Bunun gerçekleştirilmesinde belediyelerin optimum alan ve nüfusa hizmet vermesi ve bu doğrultuda verdikleri hizmetlerde kapasite sorunu yaşamaması gereklidir. Örneğin Bursa'nın İnegöl İlçesi hem sanayileşme konusunda oldukça ileride hem de nüfus olarak optimum düzeydedir (<https://www.itso.org.tr/dosyalar/EkonomiRaporu2018.pdf>, Erişim:17.09.2019). Bu noktada birleşme yoluyla Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin İnegöl'e hizmet vermesi yerine İnegöl İlçe Belediyesi'nin hizmet verme kapasitesi ve gelirleri arttırılarak hizmetlerde yerindeliğin tercih edilmesi uygun olabilir. Aksi takdirde İnegöl İlçesine hizmet verebilmek için Bursa Büyükşehir Belediyesinin operasyonel gücünün yeterli olması ve kalkınmaya katkıda bulunabilecek derecede hizmet götürebilmesi gereklidir. Fakat bunun sağlanabilmesi ayrıca için sabit ve operasyonel maliyetlere katlanmak gerekecektir.

Optimal belediye büyüklüğünde değinilmesi gereken konulardan bir diğeri ise belediye büyüklüğünün kişi başı gelir ile olan ilişkisidir (Çetinkaya,2015:41). Belediyelerin hizmet verdikleri alanlarda nüfus çeşitli nedenlerle (sanayileşme, göç, iklim değişikli vb.) artabilir. Buna bağlı olarak optimum ölçeğin üzerinde hizmet vermek zorunda kalınabilir. Hizmetlerin yeterli seviyede verilememesi yerel hizmet alanındaki yaşam kalitesinde azalmaya neden olacaktır. Böylece o bölgede yaşayanların kişi başı gelirleri düşecektir. Örneğin nüfusun artması sonucu yolların yetmemesi ve trafiğin artması belirli bir seviyeden sonra kişilerin hareket ve sorun çözme kabiliyetini azaltacak ve bunun kişi başı gelir üzerinde olumsuz etkisi olacaktır. Bu konuda örnek olarak Çin’de yaşanan nüfus artışı nedeniyle vatandaşların 10 gün boyunca trafikte kalmaları verilebilir (<https://t24.com.tr/haber/cinde-trafik-iskenceye-dondu,93366>). Diğeri bir örnek ise İstanbul’da metrobüslerin dolu geçmesi sonucu işine yetişemeyen insanların yaşadıkları kayıplardır (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47211181>). Bu durumda belediye idaresinin yapması gereken ise bölgede yaşanan vatandaşlardan daha fazla vergi alarak hizmet kapasitesini arttırmaya çalışmak olacaktır (Çetinkaya, 2015:41).

3.TÜRKİYE’DE OPTİMAL BELEDİYE BÜYÜKLÜĞÜ ARAYIŞLARI

Türkiye’de belediyelerin hizmet verdikleri alanda daha verimli, etkin ve kaliteli hizmet üretebilmesini için optimal ölçek büyüklüğüne dair arayış geçmişten bugüne devam etmektedir. Kentlerde yaşayan kişilerin sayılarındaki artış belediyelerin daha geniş alanlarda hizmet vermelerini sağlamaktadır. Bu nedenle Türkiye’de belediye türleri büyüklüklerine göre değişikliğe uğramıştır. Bu bölümde optimal belediye büyüklüğü arayışının Türkiye’de belediye tür ve büyüklüklerine ilişkin hangi sistemsel değişikliklere yol açtığı irdelenecektir. Ayrıca kanunlarla getirilen ölçek değişimleri çerçevesinde büyükşehir belediye sayılarında ve hizmet alanlarındaki değişim ve devamında yerel yönetim sayılarındaki değişim ele alınacaktır.

3.1. Türkiye’de Belediyelerde Yaşanan Ölçek Değişimleri

Türkiye’de belediyelerin kentlerde daha fazla kişiye hizmet vermesi ile yerel hizmetlerden beklentiler eskisine göre artmıştır. Bu durum kent yaşamını kolaylaştıracak daha kapsamlı projelerin üretilmesi ve sunulması gerekliliğini doğurmuştur. Bu doğrultuda ilk olarak büyükşehir belediyeleri kurulmuştur. Daha sonra Büyükşehir belediyelerinin sayıları giderek artmış ve hizmet verdikleri alan genişlemiştir. Bu değişiklik ile diğeri belediyelerin ve yerel yönetimlerin sayılarında azalış olmuştur. Bu kapsamda aşağıda belediyelerin sayılarında ve ölçek değişimleri kapsamında Türkiye’de optimal belediye büyüklüğü arayışına dair açıklamalarda bulunulmuştur.

3.1.1. Türkiye’de Büyükşehir Belediyeleri Sayısındaki Değişim

Büyükşehirler Türkiye’de ilk defa 1984 yılında 3030 Sayılı Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun Hükmünde kararnamenin değiştirilerek kabulü hakkında kanun çıkarılarak kurulmuştur. İlk olarak İstanbul, Ankara ve İzmir’de büyükşehir belediyeleri kurulmuş daha sonra 1986 yılında; Adana, 1987 yılında; Bursa, Gaziantep ve Konya, 1988 yılında; Kayseri, 1993 yılında; Antalya, Diyarbakır, Erzurum, Eskişehir, Kocaeli, Mersin, Samsun, 2000 yılında ise Sakarya Belediyesi büyükşehir haline gelmiştir. Daha sonra 2004 yılında kabul edilen 5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanununda nüfusu 750.000’den fazla olan il belediyelerinin, fiziki yerleşim durumları ve ekonomik gelişmişlik düzeyleri de dikkate alınarak, kanunla büyükşehir belediyesine dönüştürülebileceği belirtilmiştir. Aynı kanun ile büyükşehirler arasında sadece İstanbul ve Kocaeli Büyükşehir Belediyelerinin sınırları il mülki sınırları haline getirilmiştir. Bu illerin büyükşehir belediyeleri bu yıldan sonra tüm il ölçeğinde hizmet vermeye başlamışlardır. Böylece ölçek ekonomilerinden faydalanmak hedeflenmiştir. Avrupa ülkelerinde de son 40 yılda ortaya çıkan yapısal değişiklikler, genellikle yerel yönetim birimlerinin genişlemesine yol açmıştır (Swianiewicz, 2002: 6). 2012 yılında çıkarılan 6360 Sayılı Kanun ile 2014 yerel seçimlerinden sonra uygulanmak üzere; Aydın, Balıkesir, Denizli, Hatay, Malatya, Manisa, Kahramanmaraş, Mardin, Muğla, Tekirdağ, Trabzon, Şanlıurfa, Van belediyeleri büyükşehir belediyesi haline getirilmiştir. Son olarak Ordu İli 6447 Sayılı Kanun ile büyükşehir belediyesi haline getirilmiştir.

Tablo 1: Büyükşehir Belediyeleri ve Kuruluş Tarihleri

Yıl	Kanun Sayısı/ Resmi Gazete No ve Tarih	Belediye Adı
1984	3030 /18603-12/12/1984	İstanbul, Ankara, İzmir
1986	3306 / 19139- 19/6/1986	Adana
1987	3391/19500-27/6/1987, 3398/19500- 27/6/1987 3399/ 19500-27/6/1987	Bursa, Gaziantep, Konya
1988	3508/20019-14/12/1988	Kayseri
1993	504 Sayılı Kanun/21693-9/9/1993	Antalya, Diyarbakır, Erzurum, Eskişehir, İzmit (Kocaeli), Mersin, Samsun
2000	593 Sayılı Kanun/23985-6/3/2000	Adapazarı (Sakarya)
2014	6360 Sayılı Kanun/28489-6/12/2012	Aydın, Balıkesir, Denizli, Hatay, Malatya, Manisa, Kahramanmaraş, Mardin, Muğla, Tekirdağ, Trabzon, Şanlıurfa, Van
2014	6447 Sayılı Kanun/ 28489-6/12/2012	Ordu

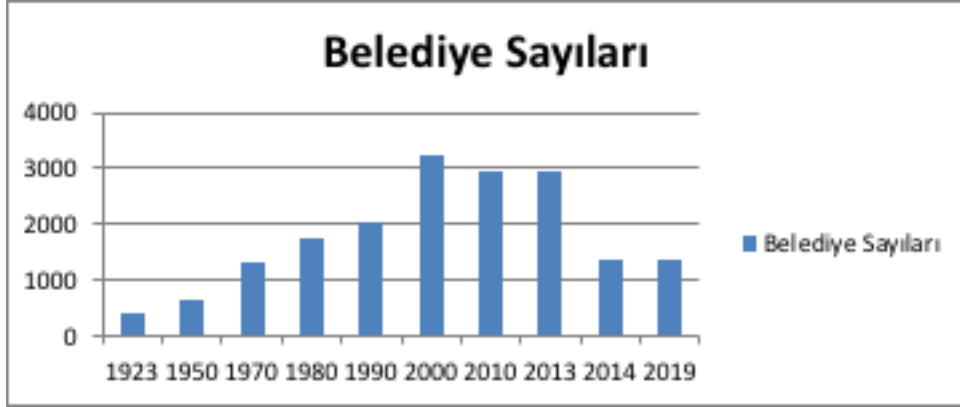
Kaynak: İlgili Kanunlar

6360 Sayılı Kanun ile, bu illerle birlikte önceden büyükşehir olan iller ve yeni büyükşehir olan illerin tamamının büyükşehir belediye sınırları il mülki sınırları haline getirilmiştir. Bunun yanında büyükşehirlerin tamamında belde belediyelerinin, il özel idarelerinin ve köylerin tüzel kişilikleri kaldırılmıştır. Belde ve köyler büyükşehir belediyelerinin sorumlu olduğu mahalleler haline gelmiştir. Bu illerdeki bucaklar ve bucak teşkilatları kaldırılmıştır. Ayrıca 5216 Sayılı Kanun ile büyükşehir belediye sınırlarına dahil edilen kırsal alanlarda büyükşehir ve ilçe belediyelerinin, tarım ve hayvancılığı desteklemek amacıyla her türlü faaliyet ve hizmette bulunabileceği hüküm altına alınmıştır.

Bu kapsamda büyükşehir belediyelerinin sayılarındaki değişimin kentlerde büyük projelerin üretilmesine katkısı olduğu düşünülebilir. Ayrıca yönetsel sorunlar göz ardı edildiğinde verimlilik konusunda artı değerler ortaya çıkarmaktadır. Yerel demokrasinin gelişiminde ise ölçek büyüdükçe iletişim kanallarının zayıfladığı ve katılımcılığın ve vatandaşın yerel yönetim üzerindeki kontrolünün azaldığı görülmektedir. Bu durum hesap verebilirliğe de zarar vermektedir. Kent merkezlerinde nüfusun fazla olması ise hizmetlerin daha çok o bölgelere yapılmasını sağlamakta ve vergi yüklerinin adil bir şekilde dağılımını önlemektedir. Büyükşehir belediyelerinin kurulması ile yerel kalkınmanın birçok yerde desteklendiği ve devamında kişi başı gelire katkısının olumlu olduğu kanısına varılabilir.

3.1.2. Türkiye’de Mahalli İdare Sayısındaki Azalış ve Belediyelerde Ölçek Genişlemesi

Türkiye’de yerel yönetimler çeşitli tür ve büyüklüklerde olup bu durum nüfus, hizmet alanı, hizmet türü ve siyasi nedenlerle değişiklik göstermektedir. Türkiye’de yerel yönetimler kanunen belediyeler, il özel idareleri ve köyler olarak ayrılmaktadır. Belediyeler ise kendi aralarında; büyükşehir belediyeleri, büyükşehir ilçe belediyeleri, il belediyeleri, ilçe belediyeleri ve belde belediyeleri olarak ayrılmaktadır. Aşağıda yer alan Grafik 2’de Türkiye’de 1923 - 2019 yılları arasındaki belediye sayıları yer almaktadır. 1923 yılında 421 olan belediye sayısı 2000 yılına geldiğinde 3215’e ulaşmıştır. Bu sayı, 5393 sayılı Kanunun 8 ve 11’ inci maddelerine göre yapılan düzenlemeler ve 2008 tarih ve 5747 sayılı Büyükşehir Belediyesi Sınırları İçerisinde İlçe Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile 2013 yılında 2.950’ye inmiştir. Buna göre belediye kurulmasına esas teşkil eden nüfus ölçeği 2000’den 5000’e çıkarılmıştır. Daha sonra 6360 sayılı Kanun ile 1.564 belediyenin tüzel kişiliği kaldırılmış ve 2014 yılında belediye sayısı % 53 oranında azalarak 1396’ya düşmüştür. 2019 yılında ise bu rakam 1389’dur.

Grafik 2: Belediye Sayıları (1923-2019)

Kaynak: 2013 Yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu, s.7. ve <https://www.e-icisleri.gov.tr> (Erişim: 18.09.2019).

Aşağıda yer alan Tablo 2’de ise belediyelerin türlerine göre dağılımı gösterilmiştir. Belediyelerin türlerine göre dağılımı incelendiğinde 2013 yılında 16 olan büyükşehir belediye sayısının 2014 yılında 30’a çıktığı 2019 yılında değişmediği görülmektedir. Buna mukabil büyükşehir ilçe belediyesi sayısının 143’den 519’a arttığı görülmüştür. İl belediyesi sayısı 65’den 51’e ve ilçe belediyesi sayısı 749’dan 403’e düşmüştür. Belde belediyesi sayısının ise 1977’den 386’ya inerek, dikkat çekici bir şekilde düştüğü görülmektedir. Toplam belediye sayısı 2950’den 1389’a düşmüştür. Toplam belediye sayısındaki azalmanın büyük bir kısmının belde belediyelerinin tüzel kişiliğinin kaldırılmasından kaynaklandığı görülmektedir.

Tablo 2: Belediyelerin Türlerine Göre Dağılımı

Türü	Büyükşehir Belediyesi	Büyükşehir İlçe Belediyesi	İl Belediyesi	İlçe Belediyesi	Belde Belediyesi	Toplam
2013	16	143	65	749	1.977	2.950
2014*	30	519	51	400	396	1.396
2019	30	519	51	403	386	1.389

* 6360 sayılı Kanunla oluşan duruma göre hazırlanmıştır.

Kaynak: 2013 Yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu, s.11. ve <https://www.e-icisleri.gov.tr> (Erişim: 18.09.2019).

Aşağıda yer alan Tablo 3’te ise mahalli idare sayılarının türlerine göre dağılımı gösterilmiştir. Türlerine göre mahalli idare sayılarına bakıldığında büyükşehirlerde il özel idarelerinin kaldırılması ile bu kurumların sadece büyükşehir olmayan illerde görevlerine devam etmeleri sonucu il özel idarelerinin sayıları 81’den 51’e düşmüştür. Toplam belediye sayısındaki gözle görünen düşüşün yanında büyükşehirlerde köy tüzel kişiliğinin kaldırılarak mahalle haline getirilmesi sonucu köy sayısının 34.283’den 18.288’e düştüğü görülmektedir. Toplam mahalli idare sayısının ise 37.314’den 19.728’e düşerek ciddi bir şekilde azaldığı görülmektedir.

Tablo 3: Türlerine Göre Mahalli İdare Sayısı

Türü	İl Özel İdaresi	Belediye	Köy	Toplam
2013	81	2.950	34.283	37.314
2014**	51	1.396	18.216	19.663
2019	51	1.389	18.288	19.728

** 6360 sayılı Kanunla oluşan duruma göre hazırlanmıştır.

Kaynak: 2013 Yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu, s.7 ve <https://www.e-icisleri.gov.tr>

(Erişim: 18.09.2019).

Grafik 2, Tablo 2 ve Tablo 3'e bakıldığında Türkiye'de yerel yönetim sayıları gözle görülür şekilde azalmıştır. Bu durumu Brennan ve Buchanan (1980)'nin öne sürdükleri Leviathan'a Devlet Teorisi ile ele almışlardır (Özdemir, 2007: 4). Yazarlar devleti gelirini sürekli maksimize etmeye çalışan bir canavara benzetmişlerdir. Buna göre yerleşme artışının merkeziyetçiliği azaltarak devletin büyümesini azalttığı düşünülmektedir. Diğer bir deyişle yazarlara göre mali kaynakların merkeziyetçi bir şekilde tek elde veya mahalli idare sayısının azalması ile daha az kurum tarafından kullanılması orta ve uzun vadede mali sürdürülebilirlik açısından sorun yaratmaktadır. Türkiye'de birçok belediyenin görevlerinin sona ermesi, büyükşehirler belediyelerinin il mülki sınırlarında hizmet vermesi ve adem-i merkeziyetçiliğin azalması ve büyükşehir belediyelerinin (hizmet verdiği kişi sayısına bağlı olarak) bir nevi yerel düzeyde yüksek gelir ve paylar elde eden kurumlar olmanın yanı sıra yüksek harcamalar yapan ve devamında yüksek borçlanmaya başvurabilen kurumlar haline gelmeleri yerel düzeyde Leviathanların oluşması riskini taşımaktadır.

Tiebout'a göre bir bölgede yaşayan vatandaşların kamusal mal tercihleri merkezi yönetim tarafından sunulmaya çalışılabilir fakat bu ihtiyaçlar bölgedeki yerel yönetim tarafından değerlendirildiğinde daha ayrıntılı bir şekilde ve optimum düzeyde verilebilir. Bu durumda mobil olan tüketici-seçmen kendisi için uygun kamusal mal sepetini sunan yerel yönetimi tercih edebilecektir. Tiebout bu durumu seçmenlerin ayakları ile oy vermeleri (voting by feet) olarak ifade etmektedir (Tiebout, 1956: 416-424). Tiebout'un teorisi'nde yerel yönetimlerin özerk bir yapıyla sundukları kamusal mal sepeti ve bunların finansmanı için gerekli olan vergi miktarını yeterli sayıda tüketici-seçmeni bölgeye çekerek optimum seviyeye getirilebilir. Bu modelde kişilerin gelirleri eşit ve merkezi idarenin gelirin yeniden dağılımı ile ilgili bir görevi yoktur (Musgrave, 1991: 142). Buna göre kişilerin mobil halde olmaları, kamusal mal arzıyla ilgili bilgilere sahip olabilmeleri ve vergilerin kendilerine olan maliyetlerini bildikleri varsayılmaktadır. Tiebout'un teorisi uniter devlet yapısından daha çok federal devletlerde ya da yerel yönetimlerin kısmen özerk olduğu ülkeler geçerli olmakla birlikte literatüre normatif anlamda kazandırdığı yeni ve farklı bir bakış açısı olduğu görülmektedir (Kayalidere, 2016: 92).

Bu modelin konu açısından öne çıkan noktası ise istekleri ortak olan tüketici - seçmenlerin küçük mahalli idarelerde yaşaması ve idarenin mali kaynakları farklı ve birçok istek için bölmek gibi bir durumla karşı karşıya kalmamasının hizmet sunumunda etkinliği ortaya çıkarmasıdır. Bu durum, ilgili mahalli idarenin büyüklüğünü kamu hizmetlerinin en düşük ortalama kalabalıklaşma + vergi maliyetleri noktasında gerçekleşmesini sağlayacaktır (Musgrave, 1991: 142). Eğer nüfus artarsa ve hizmet alanı genişlerse bu, farklı isteklerin ortaya çıkmasını sağlayacak ve hizmet homojenliği bozulacaktır. Bu durum optimum alan arayışının devam etmesi nedeniyle genişleyen alanın tekrar bölünmesi veya başka mahalli idareler ile birleşmesi sonuçlarını doğurabilir (Çetinkaya, 2015:51).

Burada dikkat edilmesi gereken diğer husus kişilerin hizmet talebindeki ortaklaşmanın tek başına etkinliği sağlamak konusunda yeterli olmayışıdır. Nüfus olarak sınırlı bir topluluğa ortak hizmetler verilse dahi sadece bu durum verimliliği sağlamada yeterli değildir. Bunun yanından önceki kısımlarda bahsedildiği gibi bu hizmetlerin verilebilmesi için belediye biriminin kurulması gibi yüksek bir sabit maliyet söz konusudur. Belediyeler ne kadar küçük olursa olsun sürekli işleyen, sabit ve operasyonel giderleri olan kuruluşlardır. Bu kuruluşların sınırlı sayıda vatandaşa, sınırlı düzeyde olsa bile hizmet vermesi ve hizmetleri vatandaşlardan elde ettiği vergi gelirleriyle finanse etmesi zordur veya kısa vadede çok maliyetli olabilecektir. Bu nedenle nüfusu 2000-3000 olan belediyelerin, vatandaş taleplerinin gün geçtikçe artacağı da göz önüne alındığında finansman sorunları yaşayacağı düşünülebilir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'de 2008 yılında birçoğu belde olan belediyelerinin kaldırılması kararının finansman zorlukları açısından rasyonel olduğu düşünülebilir (Çetinkaya, 2015: 52). Sayılan nedenlerle küçük belediyelerin ölçeğin geniş olmaması nedeniyle kişi başına maliyetleri düşürerek verimliliği arttırmaları ve bu yolla büyük projelere imza atmaları oldukça zordur.

4. TÜRKİYE'DE BELEDİYELERDE ÖLÇEĞE GÖRE VERİMLİLİK ANALİZİ

Önceki kısımlarda bahsedildiği üzere Türkiye'de 2014 yılında 6360 Sayılı Kanun ile birlikte büyükşehir belediyesi sayısı artmış ve büyükşehir belediyelerinin hizmet verdikleri alan il mülki sınırlarına genişletilmiştir. 6360 Sayılı Kanunun gerekçesine bakıldığında bu değişiklik ile optimal belediye büyüklüğüne ulaşılması hedeflenmektedir.

⁹ Kutsal kitapta yer alan ve her şeyi yutan bir canavar.

Optimal belediye büyüklüğüne ulaşıldığında hizmetlerin tek elden yürütülmesi ile koordinasyonun sağlanacağı, tasarrufun ve verimliliğin artacağı düşünülmektedir (6360 Sayılı Kanunun Gerekçesi, <https://www2.tbmm.gov.tr/d24/1/1-0690.pdf>). Buna göre daha geniş ölçekte hizmet veren belediye (büyükşehir belediyeleri) optimal belediye olarak görülmektedir denebilir. Ölçeğin artışı ile birim maliyetlerdeki düşüşün büyük projelerin toplam maliyetlerini azaltacağı düşünülmektedir. Maliyetlerin azalması ise bütçe giderlerini düşürecektir. Bu kısımda ilk olarak Türkiye’deki ikili belediye sisteminden bahsedilecek daha sonra büyükşehir belediye sayısının artırılması ve bu belediyelerin hizmet alanlarının il mülki sınırlarına genişlemesi ve daha fazla gelirin elde edilmesinin verimliliği arttırmaya ve devamında bütçe dengelerine ve kişi başı harcamalara etkisi veriler ışığında analiz edilecektir.

4.1. Belediyelerde Bütçe Dengeleri ve Nüfus

Türkiye’de illerin yerel yönetim sistemi iki türdür. Bunlardan biri büyükşehir belediye sistemi diğeri ise il belediye sistemi (büyükşehir dışındaki illerde) denebilir. 2014 yılında 6360 Sayılı Kanun ile birlikte büyükşehir olan illerde il özel idarelerinin, belde belediyelerinin ve köylerin kaldırılması ile birlikte bu illerde büyükşehir belediyeleri gelir ve harcamaların neredeyse tamamını gerçekleştirmektedir². Büyükşehir belediyeleri dışında kalan illerde ise il özel idareleri, belde belediyeleri ve köyler faaliyetlerine devam etmektedir. Dolayısıyla yeni belediye sistemini değerlendirirken illerin yerel yönetimler toplam gelir ve harcama verilerinden yararlanmak mümkündür. Çünkü böylece büyükşehirlerde il özel idareleri, belde belediyeleri ve köylerin kaldırılmasının verimlilik açısından değerlendirilmesi söz konusu olacaktır. Zira büyükşehir belediyeleri yeni sistemde bu yerel yönetimler yerine hizmet vermektedir. Bu konu diğer il belediyelerinin de büyükşehir belediyesine dönüştürülmesinin değerlendirilmesi açısından da önem arz etmektedir.

Aşağıda yer alan Tablo 4 ve Tablo 5’te son 10 yılda büyükşehir belediyeleri sistemi ve il belediye sisteminin olduğu illerin toplam gelir - gider ve nüfus bilgileri yer almaktadır. Değerlendirme yapılırken pratik olması açısından büyükşehir belediyeleri ve il belediyeleri ifadeleri kullanılacaktır. Değerlendirme, hizmetlerdeki kalite seviyesi göz ardı edilerek yapılacaktır. İlk olarak aşağıda Tablo 4’te büyükşehir belediyeleri, toplam gelir - gider ve nüfus bilgileri gösterilmiştir. Tablo’ya bakıldığında sistem değişikliğinin olduğu 2014 yılı ile birlikte büyükşehir belediyelerinin hizmet verdiği kişi sayısı artmıştır. 2013 yılında hizmet verilen kişi sayısı 44 milyon civarındayken 2014 yılında bu sayı 60 milyona yaklaşmaktadır. Aynı yıl gelir ve gider artış göstermiştir. 2013 yılında yaklaşık 56 milyar TL olan gelir 2014’te 70 milyara, 59 milyar olan gider ise 67 milyar civarında yükselmiştir. Bu yıl için gelirlerin giderlerden daha hızlı arttığını görülmektedir. Fakat daha sonraki yıllarda giderlerin gelirlerden daha hızlı arttığı ve bütçe açıklarının yükseldiği görülmektedir.

Tablo 4: Büyükşehir Belediyeleri Toplam Gelir- Gider ve Nüfus

Yıl	Toplam Gelir	Nüfus	Toplam Gider	Açık/Fazla
2009	29.413.929	41.138.672	34.355.004	-4.941.075
2010	35.933.614	41.990.790	35.231.568	+702.046
2011	43.211.672	42.875.259	40.807.627	+2.404.045
2012	47.572.524	43.490.531	46.705.283	+867.241
2013	56.401.446	44.269.186	59.375.159	-2.973.713
2014	70.462.348	59.968.496	67.526.477	+2.935.871
2015	77.710.825	60.964.088	80.335.985	-2.625.160
2016	87.871.888	61.837.649	99.337.564	-11.465.676
2017	108.657.953	62.717.604	124.595.125	-15.937.172
2018*	118.865.650	63.495.314	136.622.816	-17.757.165

Kaynak: <https://www.muhasabat.gov.tr> verilerinden derlenmiştir.

1 2017 Yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu’nda tüm mahalli idare harcamalarının %90,5’inin belediyeler ve bağlı idareleri tarafından gerçekleştirildiği belirtilmiştir.

**2018 yılına ait toplam gelir ve giderlerde Ocak-Eylül dönemine ait verilere ulaşılmıştır. Bu nedenle toplam gelir ver giderleri, yaklaşık değer düşünülerek ¼'ü üstüne eklenerek hesaplama yapılmıştır. Bu yaklaşım önceki yıllara bakıldığında yaklaşık değerleri vermekte gerçekçidir.*

Aşağıda Tablo 5'te il belediyeleri sisteminin olduğu toplam gelir - gider ve nüfus rakamları yer almaktadır. Bu illerde, il belediyeleri, il mülki sınırlarında hizmet vermemekte dolayısıyla ölçek genişlemesi büyükşehir belediyelerinin aksine bulunmamaktadır. Ayrıca bu illerde il özel idareleri, belde belediyeleri ve köyler hizmet vermeye devam etmektedir. 2014 yılı ile 14 adet il belediyesinin büyükşehir belediyesi haline gelmesi ile birlikte il belediyelerinde toplam nüfus azalmıştır. Diğer yandan 2014 yılından sonra toplam 51 olan il belediyelerinin toplam 30 büyükşehir belediyesine göre hem nüfus hem de gelir ve gider konusunda daha geride olduğu görülmektedir. Örneğin 2017 yılında büyükşehir belediyelerinin yaklaşık toplam 108 milyar TL geliri varken aynı yıl il belediyelerinin toplam geliri 25 milyar TL civarındadır. Buna göre büyükşehirlerin hem nüfus açısından bakıldığında büyük bir kitleye hizmet verdiği hem de gelir-gider açısından büyükşehir olmayan illere göre daha büyük miktarda kaynak kullandığı görülmektedir. 2013 yılından 2014 yılına geçişte il belediyelerinin gelirleri yaklaşık 27 milyardan 17 milyara, giderleri ise 28 milyardan 16 milyara düşmüştür.

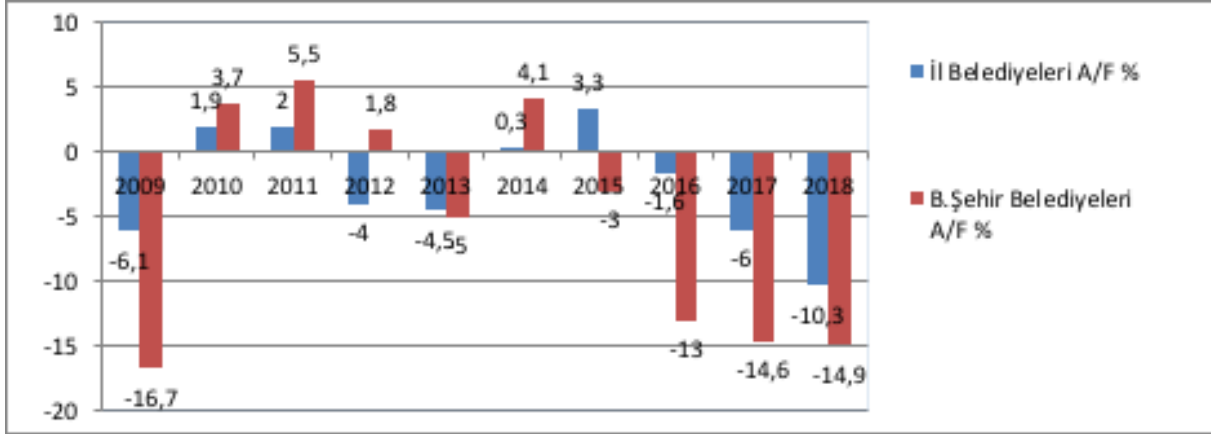
Tablo 5: İl Belediyeleri Toplam Gelir – Gider ve Nüfus

Yıl	Toplam Gelir	Nüfus	Toplam Gider	Açık/Fazla
2009	13.063.248	31.422.640	13.872.115	-808.867
2010	17.648.504	31.732.198	16.994.737	702.046
2011	20.204.117	31.849.010	20.203.709	+408
2012	21.690.776	32.137.333	22.593.416	-902.640
2013	26.974.785	32.398.678	28.214.435	-1.239.650
2014	16.708.407	17.727.408	16.646.506	+61.901
2015	19.995.555	17.776.965	19.323.578	+ 671.977
2016	21.502.603	17.977.222	21.864.088	-361.485
2017	25.108.548	18.092.921	26.667.787	-1.559.239
2018*	27.562.609	18.508.568	30.420.980	-2.858.371

Kaynak: <https://www.muhasabat.gov.tr> verilerinden derlenmiştir.

**2018 yılına ait toplam gelir ve giderlerde Ocak-Eylül dönemine ait verilere ulaşılmıştır. Bu nedenle toplam gelir ver giderleri, yaklaşık değer düşünülerek ¼'ü üstüne eklenerek hesaplama yapılmıştır. Bu yaklaşım önceki yıllara bakıldığında yaklaşık değerleri vermekte gerçekçidir.*

Aşağıda Grafik 3'te büyükşehir belediyeleri sistemi ve il belediye sistemi bütçe dengeleri birlikte yer almaktadır. Grafik incelendiğinde, büyükşehir belediyeleri'nin genel olarak bütçe açıklarının daha yüksek olduğu görülmektedir. büyükşehir belediyeleri'nin 2009, 2013, 2015, 2016, 2017, 2018 yıllarında açıklarının daha fazla olduğu görülmekle birlikte en yüksek bütçe fazlası ise sistemin değiştiği yıl olan 2014 yılında gerçekleşmiştir. 2014 yılından sonra büyükşehir belediyeleri'nin il belediyeleri bütçelerine göre daha yüksek açığa sahip olduğu görülmektedir.

Grafik 3: Büyükşehir Belediyeleri ve İl Belediyeleri Bütçe Dengeleri

Kaynak: <https://www.muhasabat.gov.tr> verilerinden derlenmiştir.

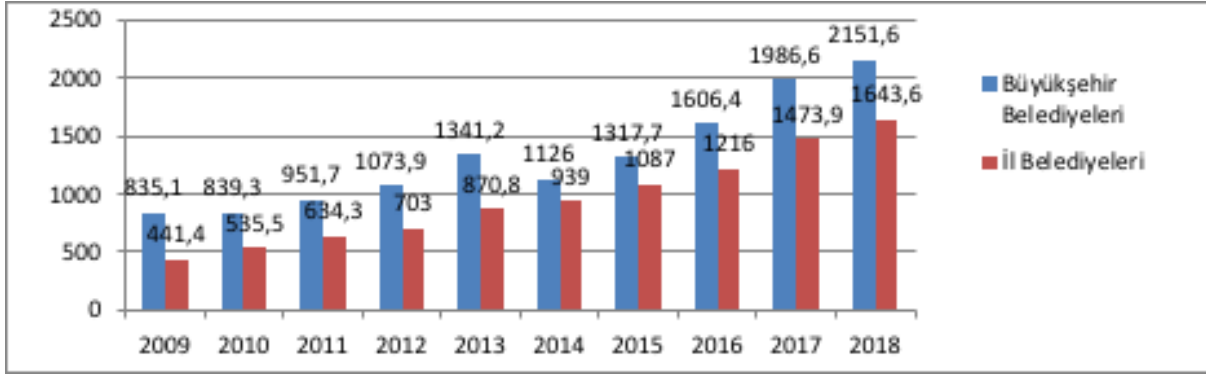
Yeni büyükşehir sistemi ile gelen değişiklik doğrultusunda 2014 yılı ile birlikte büyükşehir belediyelerinin olduğu illerde il özel idarelerinin, belde belediyelerinin ve köylerin tüzel kişiliklerinin ortadan kalkması sonucunda büyükşehir belediyeleri il mülki sınırlarında hizmet verdiğinden bahsedilmiştir. Bu durum büyükşehir belediyelerinin eskisine göre daha fazla nüfusa daha büyük bir ölçekte hizmet vermesini ve daha yüksek miktarda mali kaynağı kullanmasını sağlamaktadır. Hizmet alanının genişlemesi yoluyla ölçek ekonomisinden faydalanarak verimliliği arttırmanın amaçlaçlandığı önceki kısımlarda belirtilmiştir. Grafik 3'teki veriler değerlendirildiğinde 2009 yılında küresel krizin etkisi ile büyükşehir belediye'nin bütçe açığının %-16,7 ile il belediyelerine göre oldukça fazla olduğu görülmekle birlikte 2010 ve 2011 yılları için ise büyükşehir belediyeleri'nin bütçe dengelerinin pozitif olduğu görülmektedir. Bu yıllarda Türkiye'de belediyelerin bütçeleri fazla vermiş ve büyükşehir belediyeleri'nin bütçeleri il belediyeleri bütçelerine göre daha iyi durumdadır. 2012 yılında büyükşehir belediyeleri bütçeleri fazla verirken il belediyeleri bütçeleri açık vermiştir. 2013 yılı ile birlikte her iki belediye sistemi de birbirine yakın oranlarda açık vermiştir.

Sistem değişikliğinin olduğu 2014 yılında büyükşehir belediyelerin'nin bütçelerinin fazla verdiği ve bu yılla birlikte hizmet ölçeğinin arttığı belirtilmelidir. Bu yıldan sonra 2018 yılı da dahil olmak üzere her iki belediye sisteminin de bütçelerinin açık verdiği görülmektedir. Grafikte dikkat çeken nokta, sistem değişikliğinin olduğu 2014 yılı hariç 2015 yılı ile birlikte büyükşehir belediyeleri'nin bütçe açıkları toplamının giderek arttığı ve il belediyeleri'nin bütçe açıklarına göre daha fazla olduğu görülmektedir. 2014 sonrası yıllar için il belediyeleri bütçe açıkları toplamı sırasıyla, 2015 yılında %3,3, 2016 yılında %-1,6, 2017 yılında %-6 ve 2018 yılında %-10,3 şeklinde artış göstermiştir. Buna karşın büyükşehir belediyeleri'nin bütçe açıkları toplamı 2015 yılında; %-3, 2016 yılında; %-13, 2017; %-14,6 ve 2018 yılında ;%-14,9 şeklinde gerçekleşmiştir. Buna göre büyükşehir belediyeleri'nin bütçe açıkları toplamının il belediyeleri'nin bütçe açıklarına göre oransal olarak çok daha yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre büyükşehir belediyelerinin hizmet ölçeğinin artması ile birlikte aynı zamanda daha fazla nüfusa hizmet verdiği görülmektedir. Bu durum büyükşehirlerin ölçek ekonomilerinden yararlanarak toplam harcamalarının azalmasını sağlamak yerine artmasını sağlamıştır. Bütçe dengelerine bakıldığında büyükşehir belediyelerinin harcamalarında verimliliği sağlayamadığı görülmektedir.

4.2. Belediyelerin Kişi Başına Harcamaları

Aşağıda Grafik 4'te büyükşehir belediye sistemi ve il belediye sisteminin 2009-2018 yılları arasında kişi başı harcamalarına bakıldığında büyükşehir belediyelerinde kişi başı harcamanın her yılda il belediyelerine göre daha fazla olduğu görülmektedir. Diğer yandan il belediyelerinin kişi başı harcamalarının düzenli bir artış içerisinde olduğu görülmektedir. Büyükşehir belediyelerinde 2013 yılına kadar yaşanan kişi başına harcamalardaki artış 2014 yılında 6360 Sayılı Kanunla uygulanan ölçek genişlemesi ile birlikte gerileme yaşamıştır. Bu tarihle birlikte büyükşehir belediyeleri daha fazla vatandaşa hizmet verdikleri için bu azalış normal karşılanmalıdır. Bu yıldan sonra büyükşehir belediyeleri kişi başına harcamaları tekrar artış trendine girmiş ve 2014 yılında 1126 TL olan kişi başı harcama 2018 yılına geldiğinde yaklaşık iki katına ulaşarak 2151,6 TL'ye kadar yükselmiştir. Buna göre

kişi başı harcama grafiğinin yukarıda yer alan bütçe açıkları grafiğinin tersi görünümünde ve “U” şeklinde olduğu görülmektedir. Denebilir ki ölçeğin artışı ile gelen nüfus artışı ve hizmet alanı genişlemesinin kişi başı harcamalarda yükselmeyi durdurmadığı ve aksine artış yaşandığı görülmektedir. Buna göre 2014 yılından sonra daha geniş ölçekte daha geniş nüfusa hizmet veren büyükşehir belediyeleri'nin bütçe açıklarına ve kişi başı harcamalarına bakıldığında birim maliyetlerinin düşmediği aksine artış olduğu görülmektedir. Buna göre büyükşehir belediye sisteminin il belediye sistemine göre harcamalarda verimlilik yaratmadığı aksine harcamaların daha da arttığı söylenebilir.

Grafik 4: Büyükşehir Belediyeleri ve İl Belediyeleri Kişi Başı Harcamaları

Kaynak: <https://www.muhasabat.gov.tr> verilerinden derlenmiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye’de geçmişten bugüne büyükşehir belediyeleri sayılarında artış, il belediyeleri ve il özel idareleri sayılarında azalış gerçekleşmiştir. Bununla beraber büyükşehir belediyelerinin hizmet alanlarının 2014 yılından sonra il mülki sınırlarına kadar genişletilmesi söz konusu olmuştur. Çalışmada bu değişimler ile ölçek ekonomilerinden bugüne kadar ne derece faydalandığı analiz edilmeye çalışılmıştır. Son 10 yılda büyükşehir belediyelerindeki mahalli idarelerin ve bunların dışında kalan normal il belediyelerinin bütçe dengeleri ve kişi başı harcama rakamları analiz edilmiştir. Analiz sonucunda büyükşehir belediyelerinin olduğu illerin toplam harcamalarının daha büyük ve bütçe dengelerinin daha bozuk olduğu görülmektedir. Bunun yanında büyükşehir belediyelerinin 2014 yılından sonra daha büyük ölçekte hizmet vermesinin bütçe dengelerinde bir düzelmeye yol açmadığı ve bu belediyelerin hizmet verdiği yerlerde kişi başı harcamalarda artış olduğu görülmektedir. Değerlendirme bu idarelerin verdikleri hizmetlerdeki kalite olgusu göz ardı edilerek yapılmıştır. Bu analiz sonucunda belediyelerde ölçeğin büyümesi ile ilgili yapılan değerlendirme ve öneriler şu şekildedir:

- Optimum büyüklüğe ulaşan bir belediyede verimlilik artmakta ve birim maliyetler düşmektedir. Bu durum orta ve uzun vadede bütçe dengelerinin düzelmesine yardımcı olabilmektedir.
- Bir il belediyesinin büyükşehir haline gelmesi optimum büyüklüğe ulaştığı anlamına gelmemekte ve bu durum harcamalarda verimliliğin artması için tek başına yeterli değildir. Bir belediyenin coğrafi, kültürel, ekonomik vb. birçok nedenle kendi şartlarına özgü bir büyüklüğü olması gerektiği söylenebilir. Örneğin çok geniş bir ölçekte ya da çok dağlık bir arazide hizmet vermek daha maliyetli olabilmektedir. Bu durum birim maliyetleri azalması yerine artmasını sağlayacaktır.
- Bir belediyenin maliyetlerini düşürmesi için şehirleşmenin yoğun olduğu yerlerde hizmet vermesi rasyoneldir. Bu anlamda İstanbul ve Kocaeli Büyükşehir Belediyelerinin il mülki sınırlarında hizmet vermesi doğru bir karardır.
- Ölçek ekonomilerinden faydalanarak maliyetleri düşürme ve verimliliği artırma düşüncesi ile küçük belediyelerin kaldırılması buralardaki sabit ve operasyonel maliyetleri düşürme düşüncesi doğru bir yaklaşımdır. Fakat veriler incelendiğinde küçük belediyelerin ortadan kalkması ile büyükşehirlerin bütçe dengeleri ve kişi başı harcamaları bugüne kadar yükselen bir trend izlemektedir.

• Büyükşehir belediyelerinin ölçeğinin artması sonucunda gelirleri de artmış ve bu durum elde ettiğinden daha fazlasını harcamasına sebep olmuştur. Bu noktada belediye yönetimlerinin gelirlerini merkezi idareden elde edilen paylar ve kolay borçlanma yolları nedeniyle sınırsız olarak görmesi politik miyopluk olarak değerlendirilebilir.

• Belediyelerin büyüdükçe borçlanma imkanlarının artması ile harcamalara kurumsal çözümler getirilmesi sürdürülebilirliğin sorunsuz bir şekilde devam edeceği yanılığını yaratmaktadır.

• Belediyeler büyüdükçe verilen ihaleler daha büyük riskler taşımaktadır. İhalelerdeki istisnaların çokluğu, yaklaşık değerlerin belirlenmesi ve açık ihale dışındaki kamu alımları yöntemleri, belediye şirketleri yoluyla alımların yapılması konuları ölçek arttıkça denetim sıkılaştırılmadığı takdirde daha büyük kamu kayıplarına yol açabilir. Ayrıca hizmet alımı yoluyla fazla istihdam konusuna dikkat edilmelidir.

• Seçimlere yakın populist harcamaların yapılması büyükşehirlerde bütçelerin büyüklüğü nedeniyle normal illere göre açıkların daha fazla olmasına neden olabilir. Bu durum ayrıca harcamaların nüfusun yoğun olduğu diğer bir deyişle oy potansiyeli büyük olan şehir merkezlerinde yapılmasını sağlayabilir.

• Hizmet maliyetlerin düşmesi ancak yüksek kaliteli alt yapı yatırımlarından sonra uzun vadede gerçekleşebilir. Ölçek arttıkça uzun bir süre kişi başı harcamalar yüksek çıkabilir fakat bu dönemde alt yapı yatırımlarının kaliteden ödün vermeden uzun vadeli bir bakış açısıyla yapılması gereklidir. Böylece uzun vadede yüksek maliyetli alt yapı yatırımları harcamaları azalacak ve bütçe dengeleri düzelebilecektir. Diğer bir deyişle kalkınmış ülkelerde kişi başı maliyetlerin düşürülmesi daha kolaydır. Asgari belediye hizmetlerinin ileri teknoloji ile düşük maliyetlerden verilmeye başlanması verimliliği artırır.

• Ölçek büyüdükçe bilgisayar teknolojisi, veri saklama ve bilgi işlem teknolojileri kullanılarak sistemde oluşabilecek maliyet kaçakları önlenmelidir.

Sonuç olarak belediyelerde ölçeğin büyümesi yoluyla verimliliğin artırılması düşüncesi Türkiye’de kanunlar yoluyla gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Amaçlanan uygulamanın bilimsel açıdan doğru olduğunu söylemekle birlikte ölçeğin büyümesinin tek başına verimliliği arttırmada yeterli olamayacağı sonucuna varılmıştır. Ölçeğin büyümesi ile mali disiplinden ayrılma riskinin büyük olduğu görülmekle birlikte bu durumun her belediye için aynı şekilde olmayabileceği değerlendirilmekte ve yukarıda bahsedilen risklerin minimize edilmesi ile alt yapı yatırımlarının kaliteli bir şekilde gerçekleştirildikten sonra uzun vadede verimin arttırılabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Çetinkaya Ö. (2015) *Mahalli İdareler Maliyesi*, Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Dinler Z. (2005) *İktisada Giriş*, Bursa: Ekin Kitapevi.
- İnegöl Ekonomi Raporu, <https://www.itso.org.tr/dosyalar/EkonomiRaporu2018.pdf>, Erişim:17.09.2019.
- Holzer M., Fry J., Charbonneau E., Ryzin G. V., Charbonneau E., Wang T., Burnash E., Literature Review and Analysis Related to Optimal Municipal Size and Efficiency, *Local Unit Alignment, Reorganization, and Consolidation Commission*, 2009.
- Karagel H. (2012) "Mülki İdare Sınırlarının Belirlenmesi ile İlgili Kuramsal Yaklaşımlar ve Türkiye'deki Geçerli Uygulamalar", *AÜ. TÜCAUM VII. Coğrafya Sempozyumu*, 96-106.
- Kayalidere G. (2016) "Maliye Politikası Araçlarının İç Göçteki Rolü: Tiebout Hipotezi", Yazgan,P.,Tilbe,F. (der.) *Türk Göçü 2016 Seçilmiş Bildiriler I. London: Transnational Press London*, 87-93.
- Kızılboğa Ö. R. (2015) "Belediyelerin Birleşmesinin "Nüfus, Gelir, Kamu Harcamaları, Katılım, Hizmet Kalitesi ve Vatandaş Memnuniyeti" Üzerindeki Etkisi", *International Journal of Alanya Faculty of Business*, 7-1, 151-163.
- Musgrave P. B. (1991) "İdareler Arası Mali İlişkilerin Prensipleri", *VII. Türkiye Maliye Sempozyumu*, 140-165.
- Nadaroğlu H. (2001) *Mahalli İdareler*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Oates W. E. (1999) "An Essay on Fiscal Federalism", *Journal of Economic Literature*, 47, 1120-1149.
- Özdemir A. R. (2007) "Desentralizasyon Kamu Sektöründeki Hantallaşmayı Önler mi? Bir OECD PanelVerileri Regresyon Analizi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 17: 1-21.
- Sağbaşı İ. (2003) "Türkiye'de Yerel Yönetim Harcamaları ve Ölçek Ekonomileri", *Maliye Dergisi*, 143, 1-14.
- Sağbaşı İsa (2012), Türkiye'de Optimal Belediye Büyüklüğü Üzerine Gözlemler, V. Yerel Yönetimlerin Mali Yönetimi Forumu, Ankara. (http://193.25.125.6/Yerel_Yonetimler_Forumu_2012/Sunum_metinleri.htm, Erişim Tarihi:19.09.2019.
- Slack E. & Richard B. (2013) "Merging Municipalities: Is Bigger Better?", Editör: Philippa Campise. *IMFG Papers on Municipal Finance and Governance*, 14, 1-34.
- Swianiewicz, P. (2002) "Size of Local Government, Local Democracy and Efficiency in Delivery of Local Services-International Context and Theoretical Framework" (Editor: Pawel Swianiewicz). Consolidation or Fragmentation? The Size of Local Governments in Central and Eastern Europe. Local Government and Public Service Reform Initiative, *Open Society Institute*, Budapest. 5-29.
- Tekinbaş E. & Üstün D. (1991) "Merkezi İdare İle Mahalli İdareler Arasındaki Mali İlişkilerin Dünü ve Bugünü (Türkiye Örneği)" Yorum, *VII. Türkiye Maliye Sempozyumu*, 86-109.
- Tiebout, C. (1956) "A Pure Theory of Local Expenditure", *Journal of Political Economy*, 64: 416-424.
- Topal A. K. (2011) "Kırsal Belediyelerde Optimal Büyüklüğü Belirlemeye Yönelik Bir Model Denemesi: Trabzon Örneği", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, XXXI- II, 367-380.
- Çin'de trafik işkenceye döndü, <https://t24.com.tr/haber/cinde-trafik-iskenceye-dondu,93366>, (12.02.2019)
- <https://www.muhasibat.gov.tr>, (12.02.2019).
- İstanbul, dünyada en çok trafik sıkışıklığı yaşanan kentler listesinde 2. sıraya yükseldi, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47211181> (12.02.2019).
- T.C. İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü (2014) "2013 Yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu", Ankara.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü (2018) "2017 Yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu", Ankara.
- T.C. İçişleri Bakanlığı, <https://www.e-icisleri.gov.tr> (Erişim: 18.09.2019).
- 1580 Sayılı Belediye Kanunu.
- 3030 Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun.

- 3306 Sayılı Kanun Adana İlinde Seyhan Ve Yüreğir Adıyla İki İlçe Kurulması Hakkında Kanun.
- 3391 Sayılı Bursa İli Merkezinde Osmangazi, Yıldırım ve Nilüfer Adıyla Üç İlçe Kurulması Hakkında Kanun.
- 3398 Gaziantep İli Merkezinde Şehitkâmil ve Şahinbey Adıyla İki İlçe Kurulması Hakkında Kanun.
- 3399 Konya İli Merkezinde Karatay, Selçuklu ve Meram Adıyla Üç İlçe Kurulması Hakkında Kanun.
- 3508 Sayılı Kayseri İl Merkezinde Melikgazi Ve Kocasinan Adıyla İki İlçe Kurulması Hakkında Kanun.
- 504 Sayılı Yedi İlde Büyükşehir Belediyesi Kurulması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname.
- 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu.
- 5393 Sayılı Belediye Kanunu.
- 593 Sayılı Sakarya İlinde Büyükşehir Belediyesi Kurulması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname.
- 6360 Sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun.
- 6447 Sayılı Kanun On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması İle Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:07.07.2018 ✓Accepted/Kabul:26.08.2019

DOI: 10.30794/pausbed.441554

Araştırma Makalesi/ Research Article

Zariç, S., (2019). "Türkiye’de Seçim Barajı ve Avrupa Ülkelerinde Durum" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 37, Denizli. s.247-259.

TÜRKİYE’DE SEÇİM BARAJI VE AVRUPA ÜLKELERİNDE DURUM

Sami ZARİÇ*

Özet

Türkiye’de seçim sistemi konusunda Cumhuriyet’in kuruluşundan günümüze kadar önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Günümüzde de seçim barajı tartışmaları sık sık gündeme gelmektedir. Özellikle ara ara Türkiye’de yeni Anayasa hazırlama çalışmaları kapsamında seçim barajının düşürülmesi konusu yine ön plana çıkmaktadır.

Çoğulcu demokratik sistemlerin temeli olan seçimlerde farklı görüşte olan kesimlerin parlamentoda temsiline olanak vermesi açısından nispi temsil esasına dayalı seçim sistemleri, dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türkiye’de de uygulanmaktadır. Ancak ülkemizin içinde barındırdığı birtakım özel yapısal birimlerin varlığı ve kesimler arası uzlaşmanın sağlanamaması dolayısıyla ülkemizde bu çoğulcu sistemi bir bakıma sınırlandırması için baraj uygulaması getirilmiştir.

Çalışmada ülke barajının tamamen kaldırılması yerine yine istikrarı sağlamaya yönelik olarak fakat daha düşük bir seviyede baraj uygulanması önerilmektedir. Bu oranın ne olacağı konusunda da çeşitli görüşler mevcut olmakla beraber, Avrupa’da uygulanan sistemlerde %3 ve %5 civarında olan barajların Türkiye’de de bu civarlarda olması gerektiği söylenebilir.

Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında Türkiye’de oldukça yüksek bir seçim barajının uygulandığı ve bunun adil olmadığı konusunda ülkede hemen hemen herkesin mutabık olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu konuda acil bir düzenlemeye gidilmeli ve kanayan bu soruna ivedilikle çözüm bulunmalıdır. Aksi halde bu sorun tam anlamıyla -her ne kadar son yıllarda olumlu gelişmeler yaşanmış olsa da- demokratikleşme anlamında ciddi sıkıntılara neden olacak ve özellikle Avrupa kaynaklı eleştiriler devam edecektir.

Anahtar Kelimeler: Seçimler, Seçim barajı, Parlamento, Anayasa, Seçim sistemi.

THE ELECTION THRESHOLD IN TURKEY AND THE SITUATION IN EUROPEAN COUNTRIES

Abstract

Since the establishment of the Republic in Turkey, there have been important changes in the electoral system. The discussions about the election threshold have always been on the agenda. Especially in recent times, this issue again comes to the forefront within the context of the preparation of the new Constitution.

The electoral system based on proportional representation provides opportunity of representation for different views and groups in parliaments, is being used in Turkey as well as in many parts of the world. However, due to the existence of some special structural units in our country and the lack of reconciliation between the sections, the dam application has been introduced in our country to restrict this pluralistic system.

In this study, it has been proposed to apply a lower election threshold instead of completely abolishing it for the sake of providing political stability. Although there are different views about the rate, this threshold can be applied between %3 and % 5 like the systems used by European countries.

It is generally accepted that when compared to European countries, there is still a higher election threshold in Turkey and this is not seen fair. Therefore, there is need for immediate regulation in this issue and this bleeding wound should be

* Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi bölümü, MERSİN.
e-posta:zaricsam@hotmail.com (orcid.org/0000-0002-3375-8825)

urgently cured. Otherwise, this problem will cause many serious problems within the context of democratization and the critics especially stemming from Europe will inevitably continue.

Keywords: *Elections, Election threshold, Parliament, Constitution, Electoral system..*

1. GİRİŞ

Türkiye’de seçim sistemi konusunda Cumhuriyet’in kuruluşundan günümüze kadar önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Günümüzde de seçim barajı tartışmaları sık sık gündeme gelmektedir. Özellikle ara ara Türkiye’de yeni Anayasa hazırlama çalışmaları kapsamında seçim barajının düşürülmesi konusu yine ön plana çıkmaktadır.

Aslında “seçim sistemi” kavramı ilk bakışta tartışılması kolay bir kavram olarak gözükse de, tek boyutlu olmaktan uzaktır. Bazı yazarlarca bu kavram ile seçim kanunları, bazılarınca oyların sandalyelere çevrilme mekanizmaları ve bazılarınca da bunların hepsi birden kastedilmektedir (Erdoğan, 1999). Bir seçim sisteminin belirlenmesi, anayasa ya da kanun koyucunun önündeki en önemli siyasal tercihlerden biridir. Çünkü seçim sistemi, başta siyasal partilerin miktarı olmak üzere, siyasal sistemin birçok unsurunu derinden etkiler. Bu nedenle seçim sistemleriyle parti sistemleri arasındaki bu ilişki, öteden beri siyasal bilimcilerin ilgisini çekmiştir (Özbudun, 1995:521).

Seçim sistemlerinin “yönetimde istikrar” ve “temsilde adalet” olarak tanımladığımız iki tür yararından söz etmek mümkündür. Ancak her iki ilkenin de çok önemli olmasına karşın bir arada bulunmasının çok zor olduğunu kabul etmek gerekir. Çoğunluk esasına dayanan seçim sistemleri yönetimde istikrar ilkesini hayata geçirirken, nispi temsil esasına dayanan sistemlerde temsilde adalet ilkesinin uygulanabildiği görülmektedir. Ancak bu iki seçim sistemi aslında en uç sınırları oluşturmakta olup bu sistemler arasında birçok seçim sistemi uygulamaları da bulunmaktadır.

Ülkemizdeki uygulamalara baktığımızda çoğunluğa dayanan sistemle başlayan seçim sistemi nispi temsil esasına dayanan sistemle devam etmiş ve yapılan değişiklikler genelde toplumsal ihtiyaca cevap verme kaygısı taşırken kimi dönemlerde de iktidarların çıkarları doğrultusunda şekillenmiştir. Yaşanan gelişmeler neticesinde tek parti iktidarına son vermek için nispi temsile başvurulmuş, bu sistemde ortaya çıkan koalisyon hükümetlerinin istikrarsızlıklarından dolayı da baraj uygulamaları başlamıştır (Yüce, 2012:32).

Bir başka ifadeyle demokrasilerde seçmen iradesinin parlamentoya adil bir şekilde yansıtılması önemlidir. Ancak, parlamentonun, kanun yapma ve kendi içerisinden çıkaracağı hükümetle ülkeyi idare etmesi gibi temel işlevleri dikkate alındığında, öte yandan seçimle oluşturulan parlamentonun yasama ve yürütmedeki etkinliği de önemli duruma gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında, sadece temsilde adalet odaklı gerçekleştirilen seçimin sonucunda belki de ülkede bir “hükümet krizi” ortaya çıkabilir. Bu nedenle seçimin sonucunda yönetimde istikrarı sağlayacak bir sonucun elde edilmesi amacıyla seçim baraj gündeme gelebilmektedir (Hakyemez, 2007:36).

Çatışmacı kültürün egemen olduğu toplumlarda, seçim sisteminin sağladığı cömert imkânlarla aşkın temsil imkânı yakalayan siyasal çoğunluklar, uzlaşma gereğini duymazlar; bu nedenle siyasette çatışmacılık ve toplumun geri kalan kesimlerinde dışlanmışlık duygusu daha da kökleşir; böylece, istikrarı amaçladıklarını söyleyerek methiye dizilen sistemler daha derin istikrarsızlıklara yol açabilir (Akyıldız, 2016:145).

Seçim barajları ele alınırken ise iki çeşit barajdan söz edilebilir: Ülke çapında ve seçim çevresi düzeyinde barajlar. Seçim çevresi barajı dendiği zaman da karşımıza farklı durumlar çıkmaktadır. Bunlardan bir tanesi 1961, 1983 ve 1987 seçimlerinde uygulanan bir seçim çevresinde kullanılan geçerli oyların o seçim çevresinden seçilecek üye sayısına bölünmesiyle elde edilen basit seçim çevresi barajıdır. Bu baraj seçim çevrelerinin büyüklüğüne göre değişiklik göstermekte ve seçim çevreleri küçüldükçe çok yüksek oranlara tırmanabilmektedir (Sabuncu, 2006:192).

Türkiye’de geçmişte uygulanmış olan basit seçim çevresi barajları ve halen seçim çevresi büyüklüğüne bağlı olarak ortaya çıkan “fiili” barajların, parlamentodaki üye dağılımı bakımından büyük önem taşımalarına karşın, “seçim barajlarının etkileri” denildiği zaman, öncelikle tartışılması gerekenin %10’luk “ülke seçim

barajı"dır(Sabuncu, 2006:192–193). Dolayısıyla bu çalışmada da Türkiye'deki ülke seçim barajı Avrupa ülkeleriyle mukayeseli inceleme konusu yapılacaktır.

2. TÜRKİYE'DE SEÇİM BARAJI

2.1. Türkiye'de Seçim Barajının Tarihi

Türkiye'de seçim sistemi tartışmaları çok partili ve dolayısıyla gerçek anlamda seçimli hayata geçilmesinden bu yana süregelen bir süreçtir. Öte yandan bu alandaki köklü değişiklikler hep bunalım sonrası dönemlerde yapılmıştır. 1960 müdahalesinden sonra demokrasiye yeniden geçilirken, yeni bir seçim sistemi de uygulamaya konulmuş ve bu yeni seçim sistemi 1960 müdahalesinin gerekleri doğrultusunda oluşturulmuştur.

Özellikle Demokrat Parti (DP) iktidarının Mecliste sağladığı sandalye sayısına bağlı sayısal oranın aldığı oy çok üzerinde oluşması ve bu sayısal üstünlüğün muhalefet partisi üzerinde kötüye kullanılması bunun nedenlerinden biri olarak gösterilir. Bu durumun temsilde adalet açısından doğurduğu sonuçlar, özellikle de Mecliste hâkimiyet kuran bir partinin anayasal rejimle bağdaşmayan hareketler sergileyebilmesi, bu seçim sisteminin 1961 Anayasası döneminde terk edilmesine neden olmuştur. Ancak, bu seçim sisteminin bir partinin elde ettiği oy oranına göre orantısız temsile neden olması sadece DP'nin kazandığı seçimlerde değil, Cumhuriyet Halk Partisi'nin kazandığı 1946 seçimlerinde de karşımıza çıkmıştır. Yeni dönemde ise saf şekilde olmasa da nispi temsil sistemi uygulanmış ve 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu ile bölge barajlı d'Hondt sistemine geçilmiştir (Bahçeci, 2005:366–367).

Yukarıda da belirtildiği gibi 1960'tan günümüze bazı değişik biçimleri uygulanmışsa da seçim sistemi hep nispi temsil olarak kalmıştır. Nispi temsil sisteminin özelliği seçimde kazanılan oy oranıyla parlamentoda kazanılan sandalye sayıları arasında bir uygunluk taşıması olup bir başka söyleyişle seçmenlerin oylarının parlamentoya yansımaları esas alan bir seçim sistemidir. 1961–1980 arası dönemde uygulanan barajsız seçim sistemi temsilde adaleti gözetmeyen bir seçim sistemi olmuştur. Bu dönemin siyasal istikrarsızlığı gündeme getirilerek, 1983 sonrasında yeniden düzenlenen seçim yasasında sistem değişikliğine gidilmemiş olmakla birlikte sisteme eklenen ülke barajı ve zaman zaman uygulanan seçim çevresi barajları temsilde adaleti ortadan kaldıracı sonuçlara yol açmıştır (Arı, 2012:709).

Dolayısıyla Türkiye'de seçim barajı ilk kez 1961'de uygulanmaya başlamıştır. Bu dönemde daha önceki çoğunluk sistemi terk edilmiş, yerine seçim çevresi barajlı temsili sistem getirilmiştir. 10.06.1983 tarih ve 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanununun 33. maddesiyle, ülke genelinde kullanılan geçerli oyların % 10'unu geçemeyen siyasal partilerin hiçbir şekilde milletvekili çıkaramayacakları öngörülerek % 10'luk bir ülke barajı getirilmiştir (Tunçkaşık, 2011:1).

Keza bazı teknik değişikliklerle, büyük partiler lehine sonuç doğurabilecek bazı düzenlemeler izleyen yıllarda daha da artarak karşımıza çıkmıştır. Bu durum, küçük partilerin aldıkları oy oranına göre parlamentoda daha az sandalyeyle temsil edilmeleri ve hatta bazen hiç temsil edilememeleri sonucunu doğurmuştur. Öte yandan zaman içinde Anayasa Mahkemesi'nin verdiği bazı iptal kararları ve bazı kanun değişiklikleri ile artık seçim çevresi barajının ve büyük partiler lehine sonuç doğuran bazı teknik düzenlemelerin yürürlükten kalktığını görmekteyiz (Bahçeci, 2005:365).

12 Eylül hukukunu oluşturan mevzuatın tümüne sinmiş olan geçmiş döneme duyulan tepki, 2839 sayılı Kanun'da da yansımaları bulmuş, istikrarlı ve güçlü bir yürütmenin ortaya çıkması için büyük partilerin daha fazla temsil oranı sağlamasına yönelik bir sistem getirilmiştir. Böylelikle, geçmiş dönemde olduğu gibi hükümet bunalımları doğuran koalisyonlu ya da azınlık hükümetlerinin ortaya çıkması engellenmek istenmiştir. Bu çerçevede, ülke barajı oranının neden %10 olarak belirlendiği sorusu akla gelebilir. Bu konuda bir tahminde bulunmak için 12 Eylül öncesi yapılan son seçimlerdeki oy oranlarına bakmak yardımcı olabilir.

Yukarıda da belirtildiği üzere, 1977 seçimlerinde % 10'dan daha fazla oy alan yalnızca iki parti vardır, fakat bu iki partinin toplam oy oranı % 78'i geçmesine rağmen küçük partilerin elde ettikleri temsil gücü nedeniyle her ikisi de tek başına iktidar olamamıştır. Ayrıca bu dönemde bir hükümet kurma sorununun yanında Meclisin uzun bir süre bir aday üzerinde anlaşamaması nedeniyle cumhurbaşkanı seçilememiştir. Dolayısıyla, sadece bu seçim sonuçları açısından bakıldığında, pek çok krizin doğmasını önleyebilecek % 10 oranında bir barajdan medet

umulmuş olabilir. Öte yandan, 12 Eylülle beraber zaten tüm siyasi partilerin kapatıldığı ve Milli Güvenlik Konseyi eliyle yeni bir siyasi yapı oluşturulmaya çalışıldığı da unutulmamalıdır (Bahçeci, 2005:371).

Türkiye’de 1946’dan günümüze kadar uygulanan farklı seçim sistemleri yukarıda açıklandığı üzere kimi zaman temsilde adaleti sağlamış kimi zaman da istikrarlı tek parti yönetimlerinin başa geçmesini mümkün hale getirmiştir. Bu değişiklikler toplumsal ihtiyaçlara cevap olarak hayata geçirildiği kadar mevcut iktidarların çıkarları gereği de işler hale getirilmiştir. Öyle ki, iki dönem üst üste iktidar olan bir partinin, gelecek seçimlerde yeterli oyu alamayacağını fark edince yaptığı ilk iş seçim sistemini değiştirmek olmuştur (Yüce, 2012:23).

1980 sonrası dönemde siyasi istikrar adına yapılan seçim modeli değişiklikleri sonuç vermiş ve tek parti hükümetleri 1991’e kadar sürmüştür. Ancak 1991’den itibaren seçmenlerin tercihlerinde oluşan denge, diğer bir deyişle siyasi partilerin aldıkları oy oranlarının birbirine çok yaklaşması, tek partili iktidarların oluşmasını engellemiş ve ülke üç dönem koalisyon hükümetleriyle yönetilmiştir. Böylece partilerin oy dağılımları, seçim barajlarının “istikrar oluşturma etkisi”ni ortadan kaldırmıştır. Ayrıca aynı dönemlerde seçim modelinde temsilde adalet ilkesi yönündeki değişiklikler (seçim çevresi ve kontenjan adaylığının kaldırılması vb.) koalisyon yönetimlerini pekiştirici etkide bulunmuştur. Denilebilir ki, seçmen oylarının partiler arasında çok dengeli dağıldığı seçimlerde, % 10’luk baraj dahi tek parti iktidarını ya da yönetimde istikrarı sağlamakta yetersiz kalmaktadır (Tunçkaşık, 2011:39-40).

2002 seçimleri ise geride kalan 12 yıllık koalisyon hükümetlerinin neden olduğu siyasi istikrarsızlık ve ekonomik krizlerin baskısı altında yapılmış, halkın esas olarak iki partiye yönelimi ortaya çıkmış ve önceki dönemlerde Meclis’te yer alan tüm partilerin baraj altında kalmasıyla sonuçlanmıştır. Seçmen tercihlerinin fazla dağılmaması, barajın tek parti iktidarı ve istikrar yaratma etkisini en üst seviyeye çıkarmış; ancak yine de baraj nedeniyle, parlamento dışında kalan % 45’lik seçmen oyu, parlamentodaki eksik temsilin aşırılığı tartışmalarını yoğun olarak gündeme getirmiştir. Ancak 2007 seçimlerinde ise eksik temsilin %13’e düşmesi baraj odaklı eleştirilerin dozunu düşürmüştür (Tunçkaşık, 2011:39-40). Ayrıca 2011 seçimlerinde Meclis’te eksik temsil oranının %5’lere kadar -bağımsız adayların parlamentoya girebilmeleri sayesinde- düştüğü görülmüştür.

2.2. Türkiye’de Seçim Barajı Uygulaması ve Sonuçları

Çoğulcu demokratik sistemlerin temeli olan seçimlerde farklı görüşte olan kesimlerin parlamentoda temsiline olanak vermesi açısından nispi temsil esasına dayalı seçim sistemleri, dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türkiye’de de (1961 yılı itibarıyla) uygulanmaktadır. Fakat ülkemizin içinde barındırdığı birtakım özel yapısal birimlerin varlığı ve kesimler arası uzlaşmanın sağlanamaması dolayısıyla ülkemizde bu çoğulcu sistemi bir bakıma sınırlandırması için baraj uygulaması getirilmiştir. Öyle ki kimi zaman hem seçim çevresi hem de ülke barajı aynı anda uygulanmış, partilerin Meclis’te temsili zorlaştırılmıştır.

Bugün uygulanmakta olan yalnızca ülke barajlı nispi temsil sistemidir. Esasında genel olarak şu andaki seçim sisteminin uygunluğu kabul edilmektedir. Fakat baraj oranının bu derece yüksek olmasının demokratik sistemin işlemlerini zorlaştırdığı da bilinmektedir. Bazı illerde yarıdan fazla oy almasına rağmen birçok parti ülke barajını aşamaması sebebiyle parlamentoda temsil edilememektedir. Bu hem birçok oyun boşa gitmesine, hem de oy verdiği partinin Meclis’e giremediğini gören halkta güvensizliğe yol açmaktadır. Ayrıca siyasi zeminde yeni ve farklı fikirleri savunan küçük partilerin yok olup gitmesi, iktidarın yıllarca aynı parti ya da partilerce sürdürülmesi de ülke barajının yüksek olmasının sebep olduğu önemli sorunlardır (Yüce, 2012:27-28). Tablo-1’de Türkiye’de 1946’dan bu yana uygulanan seçim sistemleri gösterilmiştir. Böylece hangi seçimlerde hangi seçim sisteminin tercih edildiği söz konusu tabloda yer almaktadır.

Tablo 1: Türkiye’de 1946’dan Bu Yana Uygulanan Seçim Sistemleri.

Çoğunluk Sistemleri	
Liste usulü çoğunluk	1946, 1950, 1954, 1957 Milletvekili Seçimleri, 1961 Cumhuriyet Senatosu Seçimleri
Nispi Temsil Sistemleri	
Çevre barajlı d’Hondt	1961 Milletvekili Seçimleri 1964 Cumhuriyet Senatosu Seçimleri
Ulusal artk (milli bakiye)	1965 Milletvekili Seçimleri 1966 Cumhuriyet Senatosu Seçimleri
Barajsız d’Hondt	1969, 1973, 1977 Milletvekili Seçimleri 1968, 1973, 1975, 1977, 1979 Cumhuriyet Senatosu Seçimleri
Çifte barajlı d’Hondt	1983 Milletvekili Seçimleri
Çifte barajlı d’Hondt +Kontenjan	1987, 1991 Milletvekili Seçimleri
Ülke barajlı d’Hondt	1995, 1999, 2002, 2007, 2011 Milletvekili Seçimleri

(Kaynak: Tuncer, 2006:169).

Tablo-1’in incelenmesinden de görüleceği üzere Türkiye’de 1995’ten itibaren milletvekili seçimlerinde ülke barajlı d’Hondt seçim sistemi uygulanmıştır. Bu açıdan yürürlükteki 10.6.1983 tarih ve 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu’na göre, milletvekili genel seçimlerinde ülke genelinde, ara seçimlerde seçim yapılan çevrelerin tümünde geçerli oyların % 10’unu geçemeyen siyasî partiler, milletvekili çıkaramazlar (m.33 f.I). 1961 Anayasası döneminde kabul edilen, 1961’de çevre barajlı, 1965’ten itibaren barajsız olarak uygulanan nispi temsil sisteminin o dönemde yapılan beş milletvekili genel seçiminin üçünde bir tek parti iktidarına olanak vermeyen, 12 Eylül 1980 öncesindeki 19 yıl içinde 18 hükümet kurulmasını gerektiren, dolayısıyla istikrarsızlık unsuru ağır basan sonuçlarına bir tepki olarak kabul edilen %10 oranında ülke barajı, amacını aşan adaletsiz sonuçlar vermektedir (Türk, 2011:1).

1983 sonrası seçim sonuçlarını gösteren tablolardan çıkarılabilecek sonuç, seçim sisteminde uygulanan ve demokratik ülkelerin hiç birinde görülmemeyen %10 seçim barajı temsilde adaletsizliğe yol açma eğilimi güçlüdür. Özellikle seçimde yüksek oranda oy kazanan partiyi daha kazançlı kılan bu baraj oranı seçimlerde başarı olasılığı olan partileri umutlandırmaktadır. Örneğin bir röportajda 2007 seçimleri için bu barajın korunmasına itiraz etmeyen CHP genel başkanı Deniz Baykal iktidara gelmek için barajdan yana olmuştur (Arı, 2012:710).

Türkiye’de temsil adaleti açısından çevre barajı ve kontenjan adaylığı gibi uygulamalar 1995 yılı itibariyle son bulduğundan, tartışma konusu olarak sadece %10’luk ülke barajı uygulaması kalmıştır. Bu baraj, özellikle 1995 seçimlerinden beri yoğun bir biçimde tartışılmakta, ülkedeki çoğulcu demokratik yapıya olan olumsuz etkisi üzerinde durulmaktadır. Öte yandan, bu barajla hedeflenen istikrara ne ölçüde ulaşıldığı tartışmaya açıktır. Çünkü 1991 seçimlerinden beri, bu baraj ülkedeki siyasal partilerin dağınık ve aşırı bölünmüş yapısını değiştirmemiş, 2002 seçimleri dışında koalisyon hükümetlerini önleyememiştir (Bahçeci, 2005:373).

Bu açıdan ülke ya da seçim çevresi barajları ele alındığında, benimsenen seçim barajlarının yönetimde istikrarı sağlamaya müsait araçlar olduğu söylenebilirken; söz konusu seçim barajlarının temsilde adaleti ciddi biçimde zedelediği de göz önüne alınmalıdır. Öyle ki, %10’luk ülke barajının uygulandığı 2002 Milletvekili Genel Seçimlerinin sonucunda %46,1’lik bir seçmen topluluğunun TBMM’ye temsilci gönderemediği düşünüldüğünde, benimsenen barajlı nispi temsil sisteminin Anayasanın öngördüğü temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerinin her ikisi ile aynı ölçüde uyuşmasının ne derece zor olduğu ortaya çıkmıştır (Hakyemez, 2007:23).

Bahsi geçen 3 Kasım 2002 günü yapılan milletvekili genel seçiminde yalnız % 34,3 oranında oy alan Adalet ve Kalkınma Partisi, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde 363 sandalye, % 19,7 oranında oy alan CHP 178 sandalye, % 1 oranında oy alan bağımsızlar 9 sandalye kazanmışlardır. Meclis’teki temsil oranları, Ak Parti % 66, CHP % 32,4,

bağımsızlar % 1,6, oy oranlarının üstündeki sandalye sayılarıyla aşkın temsil oranları, Ak Parti % 31,7, CHP % 13, bağımsızlar % 0,6'dır. Diğer partiler parlamento dışında kalmışlardır (Türk, 2011:1).

Ayrıca ulusal seçim barajı, etnik/bölgesel partilerin kurulmasını önleyememiş, ancak bu partilerin TBMM'de doğrudan temsilini engellemiştir. Hemen belirtmek gerekir ki, sözü geçen etnik/bölgesel ağırlıklı hareket Türkiye çapında seçime girmeyi terk ettiği an, bağımsız aday gösterme örgütlenmesi ile kayda değer sayıda milletvekili seçtirme potansiyeline sahip bulunmaktadır. Bir bütün olarak bakıldığında, %10'luk ülke seçim barajının, erişilmek istenen "istikrar" amacı bakımından beklentilere ancak "sınırlı ölçüde" cevap verebildiğini söylemek gerekir (Sabuncu, 2006:195).

Mevcut ülke barajının temsilde adalet bağlamında yol açtığı sonuçların her şeyden önce, seçim ve temsil esasına dayalı demokratik sistemin temel varsayımlarına aykırı bir durum yarattığını hemen belirtmek gerekir. Bu varsayım, toplumda var olan tüm çıkarların siyasal sisteme girdi olarak intikalinin, siyasal sistemin en iyi/ doğru kararı üretmesi için gerekli olduğu biçiminde özetlenebilir. Bu, kullanılan her oyun mutlaka yasama organında karşılığını bulması anlamına kuşkusuz gelmez. Ama oyların %45'ini yasal kural gereği önceden değerlendirme dışı tutan bir seçim sisteminin, siyasal katılmanın en önemli kanalı olan seçimlerin demokratik niteliğini zedeleyeceği kesindir. Bu başlı başına bir siyasal sonuçtur (Sabuncu, 2006:196).

İkinci olarak düşünülmesi gereken nokta, ulusal seçim barajı yoluyla parlamentoda suni bir çoğunluk üretmenin bir "meşruiyet krizine" yol açıp açmayacağı konusudur. Türkiye'de anayasal kurumların işleyişine duyulan güvenin, bu tartışmanın şimdilik ön plana çıkmamasının ana nedeni olduğu kanısındayım. Bir başka siyasal sonuç, bu tür üretilmiş çoğunlukların siyasal sistemden dışlanan kesimlerin farklı katılma biçimlerine yönelmelerine yol açıp açmayacağıdır. Parlamentolardaki ezici çoğunlukların, parlamento dışı muhalefete ve sertleşmeye yol açtığı durumlar Türkiye'de yaşanmamış ve bilinmeyen bir şey değildir. Parlamentoda üretilmiş büyük çoğunlukların, yasamanın yürütmenin güdümünde hızlı çalıştırılabilmesi bakımından bazı avantajlar sağladığına kuşku olmamakla birlikte, bu durumun hiç değilse bazı konularda siyasal partiler/güçler arasında uzlaşma sağlama gereksinimini ortadan kaldıracak olması nedeniyle siyasal işleyişte çatışmacı üslubu güçlendirmesi olasılığı büyüktür (Sabuncu, 2006:196-197).

%10 barajının siyasi istikrar yaratması beklentisi pek gerçekçi değildir. Zaten 1983'ten bugüne kadar böyle bir sonuç doğurmadığı da ortadadır. 1995 seçimlerinden bu yana temsil açısından ne denli ağır sonuçlar doğurursa doğursun, çok partili yapının değişmediği görülmektedir. Bazı küçük partiler ara ara muvazaalı seçim ittifakları yapmış ama bunun dışında birleşme yoluyla parti sayısının azaltılması şeklinde bir iki istisna dışında bir sonuç doğmamıştır. Bunun yanında 2005 yılına kadar uygulanan seçim sisteminden alınan sonuçlara bakıldığında, baraj altında kalan partilerin diğer partilerle bütünleşmesi konusunda çok da istekli olmadıkları gözlenmektedir (Bahçeci, 2005:382).

Her ne kadar seçim barajlarının daha istikrarlı-yönetilebilir demokrasiler yaratmak için gerekli olduğu iddia edilse de bunun altında yatan asıl neden, toplumdaki bazı siyasal hareketleri marjinalleştirmektir (Erdem, 2011). Dolayısıyla Türkiye'de 1946'dan itibaren tercih edilen seçim modellerinde gözetilen hususları "temsilde adalet ve yönetimde istikrar" arasında denge arayışı olarak değerlendirmek, iyimser bir bakış olabilir. Daha çok demokrasi dışı müdahale dönemlerinde esas hatları oluşturulan seçim yasaları, daha çok bir önceki döneme ilişkin gözlemlerin radikal bir değerlendirmeye tabi tutulması sonucunda şekillenmişlerdir. Diğer dönemlerdeki değişiklik ve düzenlemeler ise, genellikle siyasi partilerin, seçim sonuçlarını kendi lehine etkileyecek girişimlerinin tezahürleridir. Seçim barajlarının tercih edilmesi veya kaldırılması da aynı değişkenlerin etkisinde kalmıştır (Tunçkaşık, 2011:39).

3. AVRUPA ÜLKELERİNDE DURUM

Seçimlerden beklenen, hem ülkedeki siyasi eğilim ve taleplerin yasama meclislerine yansıtılması, hem de ülkeyi yönetecek çoğunlukların oluşturulmasıdır. Seçim sistemlerinin iki türü olan "çoğunluk" ve "nispi temsil"den nispi temsilin tercih edilmesi temsilde adalet amacına hizmet ederken, seçim barajları ülkeyi yönetecek istikrarlı bir çoğunluk sağlamaya hizmet eder. Genel olarak, demokratik ülkelerin çoğunda başvurulan baraj uygulaması, belli bir orana kadar yönetimde istikrarın gereği olarak görülürken, bu noktadan sonra temsilde adaleti zedeleyici

olarak kabul edilmektedir. Avrupa ülkelerinde nispi temsil sistemini uygulayan ülkelerin çoğunda ihtiyaç duyulan ve uygulanan barajların % 5'i aşmamasına özen gösterilmiştir. Avrupa Konseyi'nin ilgili kurumları da bu oranları onaylayan açıklamalar yapmıştır (Tunçkaşık, 2011:39). Tablo-2'de Avrupa'da seçim sistemlerine göre seçim barajları gösterilmiştir.

Tablo 2: Avrupa'da seçim sistemlerine göre seçim barajları.

Çoğunluğa Dayalı Seçim Sistemlerinde Yasal Seçim Barajı			
Ülke	Yasal Seçim Barajı		
Belarus	Yok		
İngiltere	Yok		
Fransa	Seçim bölgesinde % 12,5 almak veya ikinci tura kalabilmek için ilk iki partiden biri olma		
Karma Seçim Sistemlerinde Yasal Seçim Barajı			
Ülke	Yasal Seçim Barajı		
Almanya	Ulusal düzeyde % 5 ya da üç seçim bölgesinde sandalye kazanmak		
Arnavutluk	Partiler için % 2,5 ve seçim ittifakları için % 4		
İtalya	% 4		
Litvanya	% 5		
Macaristan	Nispi temsil düzeyinde veya ulusal düzeyde sandalye kazanmak için nispi temsil düzeyinde % 5 oy almak		
Rusya	% 5 (Karma sistem uygulandığında)		
Ukrayna	% 4 (Karma sistem uygulandığında)		
Nispi Sistemlerde Yasal Seçim Barajı			
Ülke	Yasal Seçim Barajı	Ülke	Yasal Seçim Barajı
Avusturya	En alt katmandaki seçim bölgesinde bir sandalye kazanmak veya ülke düzeyinde % 4 oy almak gerekir.	Letonya	% 5
Belçika	Bir seçim bölgesinde seçilebilmek için % 5 oy almak gerekir.	Lüksemburg	Yok
Bosna Hersek	Yok	Makedonya	Yok
Bulgaristan	% 4	Moldova	% 6
Çek Cumh.	% 5	Norveç	% 4
Danimarka	Partiler daha alt katmandaki bir seçim bölgesinden bir sandalye kazanmalı ya da basit kota prensibine göre üç reyonun ikisinden yeterli düzeyde oy almak ya da ulusal düzeyde % 2 oy almak durumundadır.	Polonya	% 5
Estonya	% 5	Portekiz	Yok
Finlandiya	Yok	Romanya	% 5
Hırvatistan	% 5	Rusya	% 7
Hollanda	% 0,67	Slovakya	% 5
İrlanda	Yok	Slovenya	% 4
İsveç	Ulusal düzeyde % 4 veya seçim bölgesinde %12	Türkiye	% 10
İsviçre	Yok	Ukrayna	% 3
İspanya	Bir seçim bölgesinden bir sandalye çıkarabilmek için o seçim bölgesinden en az % 3 oy alınması gerekir.	Yunanistan	% 3
İzlanda	Yok		

(Kaynak: Jaclic, 2008:6-8)

Tablo-2’den de anlaşılacağı üzere hiçbir demokratik Avrupa ülkesinde Türkiye’deki kadar yüksek bir seçim barajı bulunmamaktadır. Lichtenstein’ı saymazsak Almanya ve Polonya, Avrupa’daki en yüksek seçim barajlarına sahip ülkelerdendir, ama bu ülkelerde bile bu sadece % beş ile sınırlı olup, etnik azınlıkların adaylarının herhangi bir baraja tabi tutulmaması gibi belli esnekliklere olanak verilmektedir. İsveç’te partilerin meclise temsilci gönderebilmeleri için ulusal düzeyde %4 barajını aşmaları gerekir, ama eğer yerel düzeyde bir parti oyların %12’sini almışsa bu baraj ona uygulanmaz. Norveç’te de durum aşağı yukarı aynıdır. Portekiz, Finlandiya ve Hollanda’da ise herhangi bir barajın olmadığı, orantılı temsil ilkesine dayalı seçim sistemleri bulunmaktadır (Erdem, 2011). Avrupa Parlamentosu için yapılan seçimlerde ise standart bir uygulama veya uyum öngörülmemişse de seçim barajının %5’i geçmemesi konusunda genel bir engel söz konusudur (EPRS Briefing, 2014).

Yazıcı (2009:66) da Avrupa Konseyi’ne üye olan ve AİHS 1. Protokolü imzalayan hiçbir ülkede emsali olmayan bu yükseklikteki baraj uygulamasının seçmen iradesinin parlamentoya yansımaları ve seçilme hürriyeti yönünden ciddi sorunlara neden olduğunun açık olduğunu belirtir. Yazıcı, Avrupa Konseyi’ne üye devletler arasında karma seçim sistemi bağlamında nispi temsilin bir veya diğer çeşidini uygulayan ve seçim barajını öngören örnekler mevcut olduğundan bahseder ve aşağıdaki örnekleri verir:

“İsveç’te bir parti ya ülke düzeyinde kullanılan oyların %4’ünü veya söz konusu seçim çevresinde kullanılan oyların %12’sini almak zorundadır. Bulgaristan’da %4’lük bir milli baraj mevcuttur. Lihtenştayn’da ülke düzeyinde kullanılan oyların %8’ni almak zorunludur. Danimarka’da partiler ya ülke düzeyinde kullanılan oyların %2’sini kazanmak veya ülkenin üç coğrafi bölgesinin ikisinde belli sayıda oy almak zorundadır. Hollanda’da kullanılan oyların %0,67’sine tekabül eden bir ülke barajı mevcuttur.” (Yazıcı, 2009:66).

Özbudun(2007) da Avrupa ülkelerinde değişik seçim sistemlerinin uygulandığını ve genellikle nispi seçim sisteminin tercih edildiğini belirtir. Özbudun nispi seçim sistemi tercih eden ülkelerin çoğunda seçim barajının kullanıldığına işaret eder ve Almanya, Polonya, Romanya ve Çek Cumhuriyeti’nde %5, İsveç ve Bulgaristan’da %4, Lihtenştayn’da %8 ve Danimarka’da %2 seçim barajının söz konusu olduğunu ifade eder. Ayrıca koalisyon partileri ile seçime girilmesi durumunda daha yüksek seçim barajları söz konusu olabilmektedir. Görüleceği üzere Yazıcı ve Özbudun’un verdiği rakamlar arasında paralellik vardır. Aşağıda Tablo-3’te verilen oyların yüzdesi cinsinden seçim barajlarına yer verilmiştir.

Tablo 3: Verilen Oyların Yüzdesi Cinsinden Seçim Barajları.

Oran	Ülke
%10	Türkiye.
%7	Rusya.
%6	Moldova.
%5	Almanya, Belçika (bölgesel), Estonya, Gürcistan, Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Litvanya, Hırvatistan, Letonya.
%4	Avusturya, Bulgaristan, İtalya, Norveç, Slovenya, İsveç.
%3	İspanya (bölgesel), Yunanistan, Romanya, Ukrayna.
%2	Danimarka.
%0,67	Hollanda (tek yasal baraj kullanılan oyların 1/150’sünün sağlanması)

(Kaynak: Colliard, 2010:5)

Tablo-3’ün incelenmesi sonucu Avrupa ülkeleri arasında en yüksek seçim barajının uygulandığı ülkenin Türkiye olduğu görülmektedir. Venedik Komisyonu’nun raporlarında da Türkiye’deki seçim sistemi bağlamında ortaya çıkan sorun olarak ülke barajının %10 oranında olmasının bir sorun oluşturduğu belirtilmiştir. Özellikle geçmiş yıllarda yapılan seçimlerde seçim çevrelerinin küçültülerek sistemin büyük partiler lehine işletilmesinde Venedik Komisyonu standartlarına göre bir sorun yoktur, fakat %10’luk baraj fazla olmaktadır. Bu bağlamda, Venedik Komisyonu seçim uygulamaları ile ilgili genel nitelikli raporunun dışında seçim hukukunun azınlıklara etkisi konulu ayrı bir rapor daha hazırlamıştır. Bu raporda, Avrupa Konseyi üyesi ülkeler başta olmak üzere pek

çok ülkede uygulanan seçim sistemi incelenmiş ve azınlıkların temsilini sağlayıcı hükümlerin bir-örnek olmadığı ortaya konulmuştur. Raporun Türkiye ile ilgili olan bölümünde ise dikkat çeken %10'luk ülke barajına ilişkin değerlendirmedir (Bahçeci, 2005:377).

Dolayısıyla Türkiye'nin Avrupa kamuoyunda %10 barajı ile ilgili aldığı eleştiriler, barajın özellikle HEP geleneğindeki siyasi partilerin temsilini engelleyici rolü üzerinde yoğunlaşmaktadır. Venedik Komisyonu raporunun yanında Avrupa Parlamentosu bünyesinde hazırlanan Swoboda Raporu da aynı yaklaşım tarzını benimsemektedir. Raporda Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik süreci bağlamında Kürt sorununa geniş bir yer ayrılmış ve diğer siyasi çözüm önerileri yanında %10'luk ülke barajının indirilmesi de açıkça önerilmiştir (Bahçeci, 2005:378).

Ayrıca aydınlar tarafından imzalanan bir bildirme'de Demokratik Sol Parti'nin seçim barajının %5'e, Barış ve Demokrasi Partisi'nin ise %3'e, Ana muhalefet partisi Cumhuriyet Halk Partisi'nin ise %7'ye düşürülmesine yönelik teklifi verdiği bilgilerine yer verilmiştir. Söz konusu bildirmede %7'lik oranın dahi temsilde adalet ilkesini sağlamaya yetmediği belirtilerek seçim barajı olan tüm Avrupa ülkelerinde barajın %3 ile %5 arasında olduğu dile getirilmektedir (anayasa.org). Bu bağlamda seçim barajının %10'dan %7'ye düşürülmesi durumunda bile tartışmaların ve eleştirilerin devam edeceği görülmektedir. Zaten yukarıdaki bilgilerden hareketle özellikle Avrupa arenasında Türkiye'nin seçim sistemine yönelik eleştirilere neden olan HEP geleneğinden gelen partilerin yine Meclis'te yer bulma imkânları olmayacaktır. Dolayısıyla seçim barajı konusunda sorun devam ediyor olacaktır.

Halen iktidardaki Adalet ve Kalkınma Partisi'ne mensup bir milletvekili olan Prof. Burhan Kuzu bir açıklamasında her ne kadar seçim barajının adaletsizliğini kabul etse de barajın devamından yana görüş beyan etmektedir. Prof. Kuzu dünyanın hiçbir yerinde %10'luk barajın olmadığını kabul etmekte ve şöyle devam etmektedir:

“Ben yüzde 10'luk barajı hep savundum. Savunurken de gayri adil olduğunu bile bile savundum. Adaletli bir model değil dünyanın hiçbir yerinde yüzde 10'luk baraj yok. 16 Avrupa ülkesinde yüzde 2 ile yüzde 5 arasındadır. Rusya'da biraz yüksek, yüzde 10'luk baraj aslında Türkiye'de bugünkü AK Parti'ye atfedilen eski türevlerinin Meclis'e girmemeleri adına konulmuştur. Bunu koyan partilerin şimdi hepsi barajın altında kaldılar. Demokrasi demek her siyasi partinin Meclise girmesi anlamına gelmez.” (Dünya Gazetesi, 2010).

Ayrıca Türkiye'deki seçim barajı konusu Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne kadar taşınmıştır. AİHM'nin %10 seçim barajı konusunda yapılan başvuru üzerine verdiği nihai kararında % 10'luk seçim barajının hak ihlali olmadığı, bağımsız aday sisteminin işlediği, ancak Avrupa Konseyi'nin barajın indirilmesi tavsiyelerine katıldığı belirtilmiştir. Mahkeme, Türkiye'deki seçim barajının Avrupa Konseyi'ndeki en yüksek baraj olduğunu da belirterek yalnızca üç ülkenin % 7 ve % 8 gibi yüksek bir baraj uyguladığını, ülkelerin üçte birinde barajın % 5, 13 ülkede ise daha düşük olduğunu dile getirmiştir (bianet.org, 2008).

Dolayısıyla AİHM verdiği çeşitli kararlarında, Sözleşme sisteminin taraf devletlere herhangi bir seçim sistemini dayatmadığını, oyun gizliliği, serbestliği, seçimlerin belirli aralıklarla gerçekleşmesi gibi hususların garanti edildiği bir ortamda, nispi temsil veya çoğunluk sistemlerinden birinin veya bunların bir karmasının tercih edilmiş olmasının önemi bulunmadığına işaret etmiştir (Yazıcı, 2009:66).

Bu çerçevede AİHM kararında Avrupa Konseyine üye devletler içerisinde çok değişik seçim sistemlerinin benimsendiğini, nispi temsil sisteminin değişik biçimlerde uygulandığını ve farklı ülkelerde parlamento seçimlerinde baraj uygulamalarının benimsenebildiğini ifade etmiştir. Mahkeme, bu konuda ülkelerin değerlendirme serbestisinin bulunduğuna işaret ettiği kararında, yine de % 10'luk ülke seçim barajının Avrupa demokrasileri arasında en yüksek seçim barajı olduğu hatırlatmıştır. Ancak Mahkeme, uygulanmakta olan seçim sisteminin yetersizliklerini düzeltme konusunda, Türk yetkililerine ideal bir çözüm modeli sunma konumunda olmadığını hatırlatmış; uygun bir seçim sistemi belirlemede en iyi çözümü, Türk otoritelerinin ve Türk politikacılarının getirebileceklerini belirtmiştir (Tunçkaşık, 2011:23-24).

Türkiye'de 16 Nisan 2017 tarihli referandum sonrasında hükümet sistemi olarak Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi oylanıp kabul edilmiştir. Bu son değişiklik Türkiye'de seçim barajı konusunda da bir yeniliğe neden olmuştur. Artık siyasal partilere seçimlere ittifakla girme imkânı getirilmiş olup herhangi bir ittifak içinde yer alan

partilerin kendi başlarına aldıkları oy oranı değil, ittifakın toplam oyunun yüzde 10 barajını geçip geçmediğine bakılacaktır (www.bbc.com/turkce, 2018). Bu noktada 7102 sayılı Kanun’la seçim ittifakı kapsamında yüzde 10’luk seçim barajına ilişkin oldukça önemli bir düzenleme yapılmıştır. Söz konusu kanundaki hükme göre yüzde 10’luk seçim barajı ittifaka dâhil olacak siyasi partiler için ayrı ayrı değil tüm ittifak için birlikte hesaplanacaktır. Böylece tek başına barajı aşamayan bir siyasi parti, ittifaka dâhil olarak (eğer ittifakın toplam oyu yüzde 10 barajını aşarsa) Meclise girme imkânına sahip olabilecektir (Akgün, 2018).

Yukarıda bahsedilen bu yeni değişiklikle ittifak sisteminin artık mümkün olabilmesiyle en azından seçim barajının temsil konusunda ortaya çıkardığı soruna kısmi de olsa bir çözüm olabileceği düşünülmektedir. Son dönem İttifak sistemiyle getirilen olumlu değişikliğe rağmen yine de yüksek seçim barajı konusunda daha kapsayıcı ve tatmin edici çözüm ülke içinde tartışılarak bulunacaktır, ancak genel kanaat olarak seçim barajının yüksek olduğunun tüm kesimlerce kabul edildiği görülmektedir. Bu çerçevede bu sorunun önümüzdeki dönemde daha köklü çözüme kavuşturulması ve ittifak harici barajın daha makul bir düzeye düşürülebileceği konusunda bir mutabakata varılacağı değerlendirilmektedir.

4. SONUÇ

Parlamentoda istikrarlı çoğunluk oluşturma amacıyla benimsenen seçim sistemlerine monte edilen barajın seçimin sonuçlarına temelden etki etmesi nedeniyle, baraj oranının tayinindeki önemi gözden uzak tutmamak gerekir. Bu açıdan benimsenen seçim barajının temsilde adaleti önemli ölçüde zedelemeyen ve yönetimde istikrarı sağlayabilecek makul bir çoğunluğu oluşturmaya elverişli olması gerekir (Hakyemez, 2007:36).

Dolayısıyla ülke barajının tamamen kaldırılması yerine yine istikrarı sağlamaya yönelik olarak fakat daha düşük bir seviyede baraj uygulanması önerilmektedir. Bu oranın ne olacağı konusunda da çeşitli görüşler mevcut olmakla beraber, Avrupa’da uygulanan sistemlerde %3 ve %5 civarında olan barajların ülkemizde de bu civarlarda olması gerektiği söylenebilir. Bu sayede hem çok küçük oy oranına sahip partilerin temsil edilmesi zorlaşacak ve korkulan istikrarsız yönetimler oluşmayacak hem de ülkede az denilmeyecek ölçüde oy alan partilerin temsil edilmesi sağlanarak çoğulcu demokrasi uygulanmış olacaktır (Yüce, 2012:28).

Ortadoğu’da parlamentoların olduğu ülkelerde fiili veya yasal olarak yaygın bir şekilde uygulanan bu yüksek seçim sistemi, muhalefetin seçim yoluyla siyasete katılımını imkânsız hale getirmiş ve nihayetinde iktidarların sokakta değişmeye başlamasına neden olmuştur. Elbette ki Türkiye’deki siyasal katılım imkânları bu sistemlerde olduğu kadar dar değildir. Ancak ifade özgürlüğü önündeki fiili kısıtlamalar, mevcut Siyasal Partiler Yasası ve seçim barajı, Türkiye’de katılımcı demokrasi önünde en büyük engeller olarak durmakta ve Türkiye’nin Ortadoğu’daki demokratikleşme eğilimlerine örnek oluşturma iddiasını zayıflatmaktadır (Erdem, 2011).

Ayrıca Göksel ve Çınar’ın yaptığı analizler sonucunda ortalama % 4 baraj seviyesi optimal olarak bulunmuştur. Yani % 4 baraj seviyesi ile “yönetimde istikrar” ilkesinden çok fazla ödün verilmeden “temsilde adaleti” arttırmanın mümkün olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Göksel ve Çınar, 2011:2).

Seçim yasalarına olsa olsa demokratik sorumluluklar yüklenebilir. Oysa her dönemde seçim yasalarına rejimle ilgili misyonlar yüklenmesi, yasanın kendisi ile ilgili olmayan sorunların ortaya çıkmasına ve bir sonraki döneme aktarılan, geçmişe dönük tepkilere neden olmuştur. Seçim yasasının tek bir misyonu olmalıdır: Bu da seçmen iradesinin en adaletli bir şekilde parlamentoya yansımaları, bir başka deyişle temsilde adaleti sağlamaktır. Siyasal istikrarı gerçekleştirmek seçim yasalarının görevi olarak düşülmemelidir. Zira siyasal istikrarın sağlanması seçim sonucunda oluşan parlamentoların görevidir. En meşru uzlaşma zemini olduğuna göre, çözüm de parlamento içinden bir şekilde çıkacak, koalisyonlar kurulabilecek, kurulamaz ise de parlamento seçimleri yenilenecektir. Kaldı ki, koalisyonlardan da korkulmaması gerekir, zira koalisyonlar yalnızca çatışma değil, uzlaşmacı ve barışçı bir siyaset anlayışını da getirebilir ki, 1991 sonrasında bu kısmen görülmüştür (Alkan, 2006:164). Dolayısıyla aslında uzlaşma kültürüne ihtiyaç olduğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır, lakin ülkemizdeki siyaset kültürünün uzlaşmadan ziyade çatışma üzerine kurulduğu da bir gerçektir.

Sonuç olarak Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında Türkiye’de oldukça yüksek bir seçim barajının uygulandığı ve bunun adil olmadığı konusunda ülkede hemen hemen herkesin mutabık olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu

konuda acil bir düzenlemeye gidilmeli ve kanayan bu soruna ivedilikle çözüm bulunmalıdır. Aksi halde bu sorun tam anlamıyla -her ne kadar son yıllarda olumlu gelişmeler yaşanmış olsa da- demokratikleşme anlamında ciddi sıkıntılara neden olacak ve özellikle Avrupa kaynaklı eleştiriler devam edecektir.

Ancak tabii bu noktada Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin benimsenip seçimlere ittifak ile girebilme imkânının sağlanmasıyla beraber ittifak içindeki partilerin seçim barajına takılmayacak olmaları olumlu bir gelişme olarak kaydedilmelidir. Bu anlamda bu olumlu çizginin takip edilerek daha kapsayıcı ve tatmin edici köklü bir çözüme de gidilmesi kaçınılmaz görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgün, M.H. (2018). "5 Soru: 24 Haziran'a Giderken Seçim Sisteminde Neler Değişti?", <https://www.setav.org/5-soru-24-hazirana-giderken-secim-sisteminde-neler-degisti/> (Erişim tarihi: 17.04.2019).
- Akyıldız, A.(2016), "Demokrasinin Sayılarla Sınava: Seçim Sistemleri", *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, sayı: 7, s. 127-148.
- Alkan, M. Ö. (2006). Türkiye'de Seçim Sistemi Tercihinin Misyon Boyutu ve Demokratik Gelişime Etkileri (Siyaset Bilimi ve Siyaset Sosyolojisi Yaklaşımıyla), *Anayasa Yargısı*, sayı: 23, s. 133-165.
- anayasa.org,http://anayasa.org/index.php?option=com_content&view=article&id=163%3Asecim-barajdeimelitemilde-adalet-salanmaldr&catid=39%3Amakaleler&Itemid=54&lang=en (Erişim tarihi: 28.12.2012).
- Arı, M. (2012). Türk Sağının Demokrasi Anlayışı: Altmış Yıllık Süreç, *Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi II e-kitap*, <http://iys.inonu.edu.tr/webpanel/dosyalar/1427/file/MehmetAri.pdf> (Erişim tarihi: 21.11.2012).
- Bahçeci, B. (2005). 1982 Anayasası Döneminde Çoğulcu Demokrasi Açısından Milletvekili Seçimi Hukukunda Karşılaşılan Sorunlar, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, sayı: 3, cilt: 54, s.365-396.
- <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-44336512>, "Seçim 2018: 24 Haziran seçimleri sözlüğü", (Erişim tarihi: 17.04.2019).
- bianet.org, "AİHM: Yüzde 10 Seçim Barajı İhlal Değil Ama Aşırı, İndirseniz İyi Olur", <http://bianet.org/bianet/bianet/108192-aihm-yuzde-10-secim-baraji-ihlal-degil-ama-asiri-indirseniz-iyi-olur> (Erişim tarihi: 16.11.2012).
- Colliard, J. (2010), "REPORT ON THRESHOLDS AND OTHER FEATURES OF ELECTORAL SYSTEMS WHICH BAR PARTIES FROM ACCESS TO PARLIAMENT (II)", [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2010\)007-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2010)007-e) (Erişim tarihi: 17.04.2019).
- Dünya Gazetesi (2010). *Seçim Barajı Aşağı İnerse Kaos Yaşanır*, 11.10.2010, http://www.dunya.com/secim-baraji-asagi-inerse-kaos-yasanir_102747_haber.html#, (Erişim tarihi: 03.01.2013).
- EPRS Briefing(2014), "Electoral thresholds in European elections Developments in Germany", [http://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=LDM_BRI\(2013\)130606](http://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=LDM_BRI(2013)130606) (Erişim tarihi: 17.04.2019).
- Erdem, T. (2011). *Seçim barajı: Türkiye'de rejimin Ortadoğulu karakteri*, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1041199&CategoryID=99> (Erişim Tarihi: 16.11.2012).
- Erdoğan, E. (1999). *Seçim Sistemleri ve Siyasal Sonuçları: İstikrar ve Temsiliyet*, http://www.urbanhobbit.net/PDF/secim_sistemleri.pdf (Erişim Tarihi: 16.11.2012).
- Göksel, T., Çınar, Y. (2011). Seçim Barajını "Yönetimde İstikrarı Azaltmayan Bir Seviyeye" Düşürmek Mümkün mü?, *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Politika Notu*, Mart 2011, n201121, http://www.tepav.org.tr/upload/files/1300699437-2.Secim_Barajini_Yonetimde_Istikrari_Azaltmayan_Bir_Seviyeye_Dusurmek_Mumkun_mu.pdf (Erişim Tarihi: 16.11.2012).
- Hakyemez, Y.Ş. (2007). Temsilde Adalet ve Yönetimde İstikrar İlkeleri Açısından Seçim Barajı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt.11, s.17-37.
- Jaklic, K. (2008), "Comparative Report On Thresholds And Other Features Of Electoral Systems Which Bar Parties From Access To Parliament", [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2008\)037-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2008)037-e) (Erişim tarihi: 17.04.2019).
- Özbudun, E. (1995). Seçim Sistemleri ve Türkiye, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt.44, sayı.1-4, s. 521-539.
- Özbudun, E. (2007). *Turkey's election threshold and the European Court*, http://todayzaman.com/newsDetail_getNewsById.action;jsessionid=5159CCDF3195D26DFFD5350FC16C2B05?newsId=102945 (Erişim Tarihi: 28.12.2012).

- Sabuncu, Y. (2006). Seçim Barajları ve Siyasal Sonuçları, *Anayasa Yargısı Dergisi*, 2006, ss.191–197, cilt:23, s.193-195.
- Tuncer, E. (2006). Türkiye’de Seçim Uygulamaları/Sorunları Işığında Temsilde Adalet-Yönetimde İstikrar İlkelerinin İşlevselliği, *Anayasa Yargısı Dergisi*, No.23, s.167-182.
- Tunçkaşık, H. (2011). Seçim Barajı, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Merkezi*, Nisan 2011.
- Türk, H. S. (2011). *Türk Seçim Sisteminde Barajlar ve Değişiklik Önerileri*, <http://www.turkhukukkurumu.org.tr/Siteyazi/20110203HST.pdf> (Erişim tarihi: 16.11.2012).
- Yazıcı, S. (2009). *Demokratikleşme Sürecinde Türkiye*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. baskı.
- Yüce, M. (2012), *Seçim sistemleri, Türkiye’deki uygulamaları ve ortaya çıkan iktidar yapıları*,<http://www.siyasaliletisim.org/pdf/SECIMSISTEMLERIVEORTAYACIKANIKTIDARYAPILARIMUGEYUCE.pdf> (Erişim tarihi: 16.11.2012).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:09.07.2018 ✓Accepted/Kabul: 17.07.2019

DOI: 10.30794/pausbed.441816

Araştırma Makalesi/ Research Article

Dizel, T. ve Özkaya, K., (2019). "Geleneksel Türk Motiflerinin Bazı Örneklerinin Marketri (Kakmacılık) Tekniğiyle Mobilya ve Ahşap Yüzeylerde Uygulanması", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 37, Denizli, s. 261-279.

GELENEKSEL TÜRK MOTİFLERİNİN BAZI ÖRNEKLERİNİN MARKETRİ (KAKMACILIK) TEKNİĞİYLE MOBİLYA VE AHŞAP YÜZEYLERDE UYGULANMASI

Taner DİZEL*, Kadir ÖZKAYA**

Özet

Ahşap malzeme esnek ve hafif yapısı, işleme kolaylığı gibi birçok olumlu özelliği sayesinde yapı elemanı ve dekorasyonu tamamlayıcı donatı elemanı olarak eski çağlardan bugüne tercih edilen bir malzemedir. Ahşap, mekânlarda donatı elemanı olarak genellikle, kullanıcıların rahatlığını ve konforunu arttıran, fiziksel aktivitelerde kolaylık sağlayan "mobilya elemanı" olarak kullanılmaktadır.

Geometrik süsleme sanatı İslamiyet öncesi ve sonrasıyla birlikte Türk-İslam kültürüyle yoğrularak "Geleneksel Türk Süsleme Sanatı" adıyla bugünkü şeklini almıştır. Özellikle Anadolu Selçukluları döneminde geometrik motifli süslemeler alanında yapılmış pek çok esere rastlanmaktadır. Osmanlılar'da ise bu tür motiflerin kökenlerindeki sembolik anlamları kaybolarak onların zamanla bir süsleme malzemesi hâline dönüşmeleri sağlanmıştır.

Selçuklu ve Osmanlı dönemine ait geometrik motifler ibadet mekânlarındaki süslemelerin her alanında kullanılmalarıyla birlikte, özellikle ahşap malzeme ile yapılan kapı, minber, mihrap gibi bölümlerinde yoğun bir kullanım alanına sahiptir. Geleneksel Türk Kilim motiflerinin ise mobilya süslemeciliğinde kullanılan örneğine çok fazla rastlanmamaktadır. Mobilya üretiminde kullanılan ahşap malzeme bazı işlemlerden geçerek ve yüzeyine süslemeler yapılarak mekânların dekorasyonlarında önemli bir rol oynamaktadır. Mobilya yüzeylerindeki bu süslemeler farklı yöntem ve teknikler kullanılarak uygulanabilmektedir.

Bu çalışmada, mobilya süslemeciliğinde kullanılan kakma süsleme tekniği (marketri tekniği) anlatılmış ve bu teknik kullanılarak Geleneksel Türk Motiflerinin mobilya süslemeciliğindeki uygulanabilirliği değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, motiflerin mobilya üzerinde örnekleri ile mobilya süslemeciliğindeki üretim yöntemleri incelenmiştir. Uygulama örnekleri ile Türk kültürünü tanımlayan bir "Türk Mobilyası" kavramının oluşturulabilmesine katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelime: *Geleneksel Türk Motifleri, Mobilya Süslemeciliği, Ahşap Malzeme.*

APPLICATION OF SOME EXAMPLES OF TRADITIONAL TURKISH MOTIFS WITH FURNITURE AND WOOD SURFACES BY MARKETRIES (ORNAMENTAL INLAYING) TECHNIQUE

Wood is a material that has not been abandoned since the beginning of the ages as a building material and decoration element with many positive features such as flexible and light structure, ease of processing. Generally, wood is used as a

*Öğr. Gör., Pamukkale Üniversitesi, Denizli Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, Malzeme ve Malzeme İşleme Teknolojileri Bölümü, Mobilya ve Dekorasyon Programı, DENİZLİ.

e-posta:tdizel@pau.edu.tr (orcid.org/0000-0001-9711-4407)

** Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Denizli Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, Malzeme ve Malzeme İşleme Teknolojileri Bölümü, Mobilya ve Dekorasyon Programı, DENİZLİ.

e-posta: kadirozkaya@pau.edu.tr (orcid.org/0000-0002-6740-0178)

reinforcement element in spaces and as a “furniture element” that increases the comfort and comfort of users and facilitates physical activities.

Geometric ornament art was influenced by Turkish and Islamic cultures and today it is called as “Traditional Turkish Ornament Art”. Especially in the Anatolian Seljuk period, many works related to the geometric motifs are found. In the Ottomans, the meaning of such motifs disappeared and only turned into a decorative material.

The geometric motifs of the Seljuk and Ottoman periods were used in decorations in the places of worship. It is especially used in applications such as doors, pulpits and mihrabs made of wood. Traditional Turkish kilim motifs used in furniture decoration are not very common. The wood material used in furniture production plays an important role in the decoration of the place by going through some processes and ornament their surface. These ornaments on wooden furniture surfaces can be applied with different methods and techniques.

In this study, inlay decoration technique (marquetry) used in furniture decoration is explained and the applicability of Traditional Turkish Motifs in furniture decoration is evaluated using this technique. In this context, examples of motifs on furniture and production methods in furniture decoration were examined. It is aimed to contribute to the creation of a concept of “Turkish Furniture” that defines Turkish culture with this application examples.

Key Words: *Traditional Turkish Motifs, Furniture Ornaments, Wooden Materials.*

1. GİRİŞ

İnsanların kendileri dışındaki nesnelere ya da zihin dünyasında yorumladığı olayları, çeşitli biçimlerde ifade etmeleri sonucu, sanat ya da sanatlar doğmuştur. Başka bir tanımla, sanat; insanların ve sosyal gruplar ile milletlerin dünyayı yorumlayış tarzlarıdır. Bu yorumlardaki benzerlikleri, farklılıkları ya da aynılıkları ise insanların içinde buldukları sosyo-kültürel yapı ile özel yetenek ve becerileri belirler (Aksoy, 2008:75-103).

Her sanat eseri, içeriğiyle sadece imzasını taşıdığı sanatkârların kişiliklerini değil, bulunduğu kültür çevresinden de izler taşır. Yani sanat, bir toplumun ortak duygu ve düşüncelerinin ifadesidir. Bu durum aynı kültür çevresindeki eserlerin bir karakter benzerliği göstermelerini açıkladığı gibi, sanata kültür çevresini yansıtan bir ayna değeri de kazandırmaktadır (Karamağaralı, 1980:140).

Türk kültürünün temel unsurları içinde Türk halı ve dokuma (kilim, cicim, zili, sumak) sanatı uygulamalarının çok önemli bir yeri vardır. Nesnelere taklit edilmesiyle ortaya çıkan somut şekiller veya dünya görüşünün, duyguların ve düşüncelerin aktarılmasıyla ortaya çıkan soyut şekiller halı ve düz dokumalardaki yanırları meydana getirmiştir. Bu ürünlerde çok farklı şekillerde ve renklerde görülen yanırlar, çeşitli alfabelerle yazıya geçirilen Türkçe gibi binlerce yıllık Türk tarihinin, duygu ve düşünce dünyasının izlerini günümüze kadar taşıyan Türk kültürünün görsel bir kütüphanesi özelliği taşımaktadır (Karataş, 2017:167-185).

Motif, figür, sembol ve şekiller tarihin belirli bir noktasındaki düşünce ve davranışların ürünleridir. Bunlara tarihimizden en güzel örnekler olan halı-kilim ve mezar taşlarındaki damgalar birer sanat eseri olmaktan öte, bir duygunun, bir sosyo-kültürel hayatın, en genel ifadesi ile toplum tarihinin dile getirildiği kitap sayfaları ve tarihi belgeleridir (Mülayim, 1998:219).

Türk İslam Sanatları arasında süsleme kavramı önemli bir yere sahiptir. Geçmişten günümüze kadar farklı nesnelere ve yapı elemanları üzerinde kendini gösteren bu süslemeler; figür, yazı, geometrik veya bitkisel motiflerden oluşmaktadırlar. Süsleme unsuru olarak geometrik kompozisyonların kullanılmasına İslam öncesi dönemlerde de rastlanılmasına rağmen, geometrik motiflerin kullanılması Selçuklu dönemi eserlerinde gelişme göstermiştir (Soyupak, 2016:232-242).

Türk halı-kilim motifleri genel olarak mobilya süslemeciliğinde çok yaygın kullanılmamakla beraber, geometrik formlardaki geleneksel Türk motifleri ise çoğunlukla camilerde çini, minber, mihrap ve kapı süslemelerinde karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla geleneksel motiflerin ev içi mobilya ve donatı elemanlarına çok fazla etki etmediği söylenebilir. Geleneksel motiflerin mobilya süslemeciliğinde farklı tekniklerle uygulanması söz konusudur. Bu tekniklerden en önemlisi marketri (ahşap veya kaplamalı kakma) tekniğidir.

Taşın, tahtanın veya madenin bazı parçalarını oyarak, oyulan yere daha kıymetli bir başka madenden veya

maddeden parçalar kesip gömmek yoluyla yapılan süsleme işlerine kakma ve bu işi yapana kakmacı denir. Ağaç işlerinde kakma; masif veya kaplamalı yüzeylere renkli kaplama, sedef, fildişi, kemik, formika (laminat) ve metal gibi malzemelerin bir kompozisyon oluşturacak biçimde gömülmesiyle elde edilen süslemeye denir. Kakma sözcüğü yerine Fransızcası marketri (marquetry) ya da Almancası olan intarziye de çokça kullanılmaktadır (Asarcıklı ve Keskin, 2005).

Bu çalışmada, geleneksel kilim motifleri ile Selçuklu ve Osmanlı dönemi geometrik motiflerden bazılarının marketri tekniği ile ahşap malzemeye uygulanabilirliği, kullanılan motiflerin yerinde örnekleri ile mobilya süslemeciliğindeki üretim basamakları ve bu uygulamalar sayesinde Türk çizgisine özgü bir “Geleneksel Türk mobilyası” kimliğinin oluşturulabilmesine katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

2. GELENEKSEL MOTİFLER

2.1. Kilim Motifleri

Halı ve kilim dokumaları sadece evlerimizdeki günlük ihtiyaçları karşılayan bir malzeme değildir. Geçmişten geleceğe, hatta ölümden sonraki hayata bakışımızla ilgili bilgiler verirler. Bu sebeptendir ki, nasıl insanlar mezar taşları üzerine tanrıya bağlılıklarını bildiren yazılar ve semboller yapmışlarsa, benzer biçimde bir takım işaret, renk, kompozisyon ve şekillerle inanç ve geleneklerini halılara aktarmışlardır. Halı ve kilim üzerindeki şekiller Türk toplumlarının kültürünü yansıtan, bilinen ve kullanılan motifler olduğu için Türk kültürünü ortaya koyan çok önemli belgelerdir. Ayrıca Anadolu’ya gelmeden evvel nerelerde yaşadıklarını, hangi kültür çevreleri ile alışverişte bulduklarını belgelemektedirler (Avcıoğlu vd., 2014:52-61).

Çalışmanın kapsamını oluşturan kilim motifleri ve anlamları aşağıda verilmiştir.

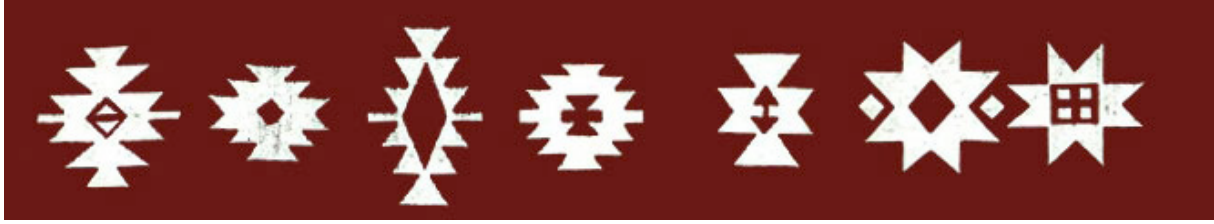
Yıldız motifi

Anadolu dokumalarında yıldız genellikle mutluluk ve bereketi simgeleyen motif olarak bilinmektedir. Genel adı “mühri Süleyman” (Süleyman’ın Mührü) olan altı köşeli yıldız, Süleyman peygamberin yaşadığı yıllardan çok önceleri, Anadolu’da Frigya döneminde kullanıldığına göre Süleyman’ın mühründen başka bir anlamı olması gerekir. Yıldızın doğurganlık organını simgelediği ana tanrıça heykelleri düşünülürse, motifin bereketle ilgisi olduğu söylenebilir. Dokumalarda beş köşeli yıldız rastlamak zordur. Genellikle sekiz veya daha çok köşeli yıldızlar yaygındır (Megep, 2011).

Günümüzde doğrudan Yahudilik ile bağdaştırılan altı köşeli yıldız motifi Hz. Süleyman’ın mührü olarak bilinmekle birlikte Osmanlı dönemindeki bazı cami süslemelerinde de genellikle kullanılmıştır. Aşağıda Üsküdar Yeni Valide Cami süslemesinde kullanılan altı köşeli yıldız motifi yer almaktadır.

Şekil 2.1. Üsküdar Valide Sultan Cami altı köşeli yıldız süslemesi (Zekituncer, 2011)

Şekil 2.2. Kilimlerde kullanılan yıldız motifleri (Ucanhali, 2018)

Bukağı motifi

Bukağı; aile birlikteliğinin devamına, aşıkların düşkünlüğüne ve birlikte olma umuduna işaret eder (Siskoosman, 2018). Atların ön iki ayağına takılan otlaktan uzaklaşmalarını engelleyen zincirin adıdır. Ailenin devamını simgeler. Aşk ve birleşimi sembolize eder. Nişan yüzüklerinin kırmızı kurdeleyle bağlanması da bu sembollerden biridir (Eğitim.tarim, 2018).

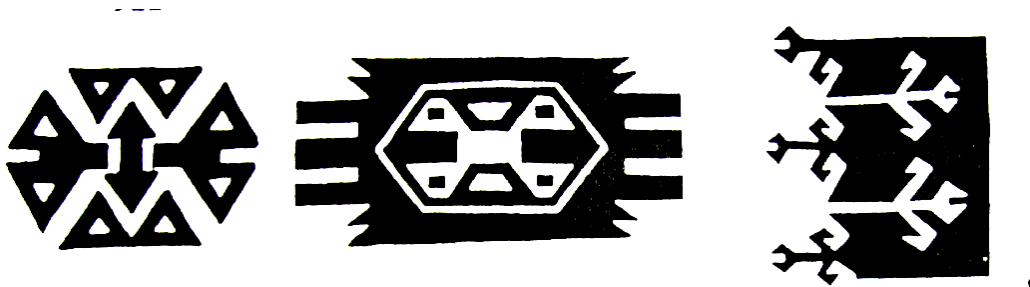

Şekil 2.3. Bukağı Motifi (Siskoosman (2018)

Kurt Ağızı Motifi

Kurtağızı, bir marangozluk deyimi olarak çekmece, sandık gibi, malzemenin eklem köşelerinde bağlantıyı sağlamak için iç içe geçen üçgen çıkıntılardır. Motif bu anlamda, aynen Bukağı örneğinde olduğu gibi ayrılmayı simgeler. Dokumalarda bu nedenle kullanılmazlar (Megep, 2011).

Anadolu'da halı dışında tüm dokumaları Yörükler konargöçer olarak dokurlar. Göçebelikte kurtlarla iç içe olduklarından kurt dişi, kurt izi motiflerini korku ifadesi olarak dokurlar. Anadolu'da "çalkak" denilen nazarlıklarda kullanılan deniz kabuğunun bir başka adı kurtağızıdır. Masalarda sözü edilen vahşi, azgın, yırtıcı hayvan olarak tanımlayabileceğimiz canavar, Anadolu'da ejder ve devden çok farklı anlamlarda da kullanılır. Birçok bölgede yılanla özellikle kurda da canavar adı verilir (Megep, 2011).

Şekil 2.4. Kurt Ağızı Motifi (Megep, 2011)

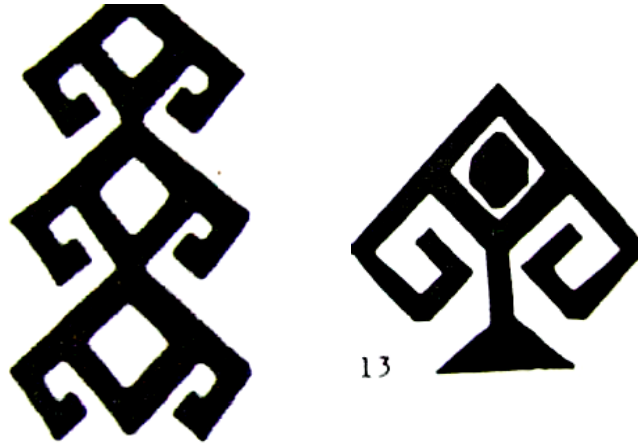

Şekil 2.5. Kurt Ağızı Motifi

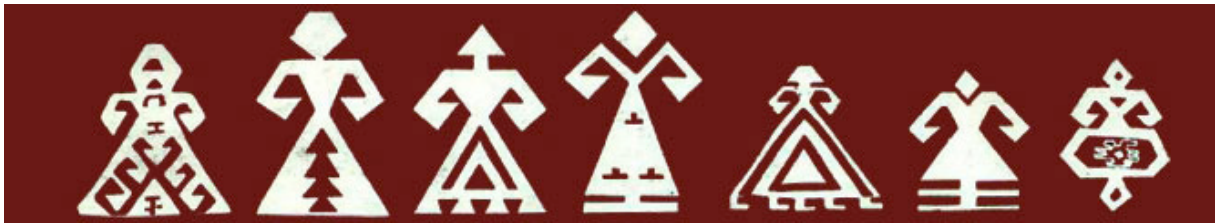
Elibelinde Motifi

Elibelinde motifi analık ve doğurganlık simgesidir. Motif Anadolu'nun değişik yörelerinde gelin kız, çocuklu kız, aman kız, kara döşeme, seleser, kâküllü kız, çengel sarmal, çakmaklı, eğer kaşı, turna katarı gibi isimler alırlar (Megep, 2011).

Dişiliğin simgesidir. Sadece analık ve doğurganlığı değil, aynı zamanda uğur, bereket, kısmet, mutluluk ve neşeyi de sembolize eder (Egitim.tarim, 2018).

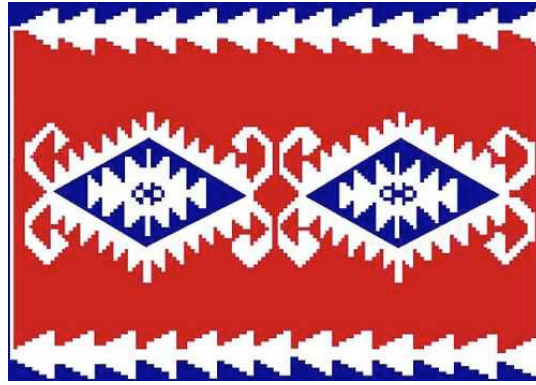
Şekil 2.6. Elibelinde Motifi (Megep, 2011)

Şekil 2.7. Elibelinde Motifi (Ucanhali (2018))

Şekil 2.8. Elibelinde Motifi (Cargocollective, 2018)

Şekil 2.9. Elibelinde, Yıldız ve Suyolu Motifleri (Mobilyaevdekoru, 2018)

Çalışma kapsamında kullanılan geometrik motifler aşağıda verilmiştir.

2.2. Geometrik Motifler

Paleolitik devirden başlayarak neolitik devir ve tarih boyunca üçgen, altıgen, spiral ve paralellerin çizildiği bilinmektedir. Özellikle Yakın-doğu ve Anadolu'daki tarih öncesi kültürler geometrik motif bakımından zengin bir mirasa sahiptir. Tarihin her döneminde kullanılan geometrik kompozisyonları, İslam Mimarisi'ndeki geometrik süsleme ile doğrudan bağlantılı görmek imkânsızdır. Çünkü uzun zaman kopuklukları vardır. İslam Mimarisi'ndeki geometrik süslemenin gelişmesi öncü çevreler ve İslam hendese (geometri) biliminin ileri bir düzeyde olması ile bağlantılıdır (Mülayim, 1982). İslam sanatında geometrik süsleme Emevi, Abbasi, Karahanlı, Gazneli, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçukluları dönemlerinde geliştirilerek coğrafi bölge ve kullanılan malzemeye göre zengin kompozisyonlar elde edilmiştir (Şimşir, 1990:10).

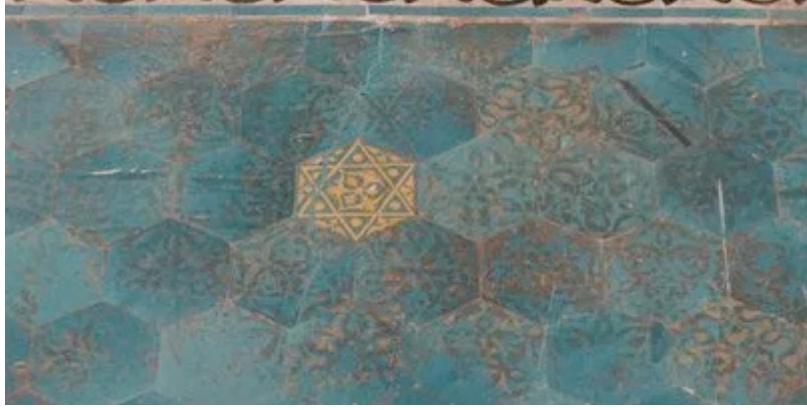
Yıldız formu motifler Türk süsleme kültüründe mimari form, halı-kilim süslemeleri, çini tasarımı ve ahşap süslemelerde yaygın olarak kullanılmıştır.

Geometrik şekillerin bazı felsefi ve dini kavramları ifade ettiği pek çok yazarın birleştiği bir konudur. Türk süslemesinde gördüğümüz yıldızlar kısmen İslam öncesine kadar uzanan bir inanç sisteminin ürünü, kısmen de İslami inanç ve felsefeye bağlı olan kompozisyonlardır. Bu nedenle süslemeler İslam felsefesi ve toplumsal düzen konularına doğru kaydırılmıştır ve anlam olarak "Allah ve insan bütündür. Hayat ve kainat ritmik bir düzen içindedir" ifadesi anlatılmaktadır. Canlıların tasvirini yapmaktan kaçınma, Vahdet-i Vücut ve sosyal strüktürdeki düzen gibi, farklı alanlarda genişleyen bu teorinin gerçekte doğru yönleri çok olmakla beraber henüz bilinmeyen tarafları da vardır (Mülayim, 1982).

Altı Köşeli Yıldız Motifi

Mühr-i Süleyman (Süleyman'ın mührü) olarak ifade edilen altı köşeli yıldız, Yahudi ve mason ustaların eserlerinde olduğu kadar İslam süsleme sanatlarının metal, ahşap, mimari, dokuma gibi pek çok dalında nakış

amaçlı, yapı süslemelerinde göbek motifi olarak sıkça kullanılmıştır. Bulunduğu yere şeytanın giremediğine dair halk inancından dolayı taş, ağaç, cam, kâğıt gibi yüzeylerde merkezi motif olarak; cami, tekke gibi mekânların kubbe veya tavan nakışlarında, kapı kanatları veya kasalarında tercih edilmiştir. Devlet fikri ve hükmetme yetkisi ilk defa Hz. Süleyman'a verildiği için ona bunu sağlayan mühür de aynı güç ve kudreti temsil eder. Bu nedenle mühür-i Süleyman (Süleyman'ın mühürü) her şeyden önce devlet olmanın ve hükmetmenin sembolüdür (Pala, 2006:526).

Şekil 2.10. Konya Karatay Medresesi Altı Köşeli Yıldız Motifi (Flickrriver, 2018)

Sekiz Köşeli Yıldız Motifi

Geleneksel İslam inancına göre, yedi cehenneme karşılık sekiz cennet vardır. Bir kısmı minyatürlü heşt behist (sekiz cennet) isimli kitaplar buradan ortaya çıkmıştır. Türk ve İslam bahçe düzenlemelerinde bahçelerin dört ya da sekiz katlı ya da bölümlü olması da cennet kavramına atıfta bulunur (Çoruhlu, 2006).

Mimari eserlerde kullanılmaya başlayan sekiz köşeli yıldız motifleri Karahanlılar zamanında başlayıp, Selçuklular'da devam etmiş ve günümüze kadar gelmiştir. Motifler ya tek olarak, ya da geçmeler arasında sıra sıra kullanılmış veya yan yana üst üste gelecek şekilde yerleştirilmiştir. Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın kızı ve Karahanlılardan Şems-ül Nasr bin İbrahim'in (1068-1079) hatunu Aişe Bibi'nin Türbesi ile Özkent'te Celaeddin Hüseyin Türbesi (H.547 / M.1152)'inde süslemeler böyle işlenmiş örneklerdir. İslam sanatının birçoğunda karşımıza çıkan iki kare bir yıldız oluşturacak şekilde düzenlenmiş ve her dört karenin ortasındaki boşlukta bir hac meydana gelmiştir. Yıldız-haç motifleri İslam sanatının duvar ve zemin süslemelerinde ana motif olarak çok kullanılmıştır (Mandel, 1978).

Şekil 2.11. Kazakistan Aişe Bibi Türbesi (Okuryazarim, 2018)

Şekil 2.12. Özkent Celaleddin Hüseyin Türbesi (Okuryazarım, 2018)

Türk mimarisinde sekiz köşeli yıldızlar, Karahanlı'lardan günümüze kadar tek olarak ya da geçmeler arasında sıra sıra, yan yana ve üst üste bir veya birden fazla sıralar halinde kullanılmıştır. Yan yana ve üst üste sıralanan, köşeleri uç uca gelen sekiz köşeli yıldızların aralarında, dört kollu dört yönlü (haça benzeyen) şekiller vardır. Türkmenistan, Kazakistan, Azerbaycan, Türkiye gibi Türk dünyası ülkelerinde sekiz köşeli yıldız ve dört kollu (haç benzeri) motiflerden oluşan eserler Türk kültürünün ortak mirasıdır. Çeşitli dönemlerde ve birbirinden uzak yerlerde işlenmiş olmalarına rağmen düzenlemeler ile iç süslemeler birbirinin benzeridir. Fakat nadir örneklerde farklılıklar görülür. Sekiz köşeli yıldız motifli eserleri korumak, gelecek nesillere hatıra bırakmak Türk dünyasının geleceği için çok önemlidir. İlgili ülkeler imar planlarını yaparken tarihi eserlere zarar vermeyecek şekilde gerekli önlemleri almalıdırlar (Büyükcanga, 2008:1230-1234).

Şekil 2.13. Beyşehir Kubad Abad Sarayı Çinileri Konya Karatay Medresesi Müzesi (Flickrriver, 2018)

Şekil 2.14. Konya Sırçalı Medresesi sekiz köşeli yıldız motifli eyvan süslemeleri (Coolpictures, 2018)

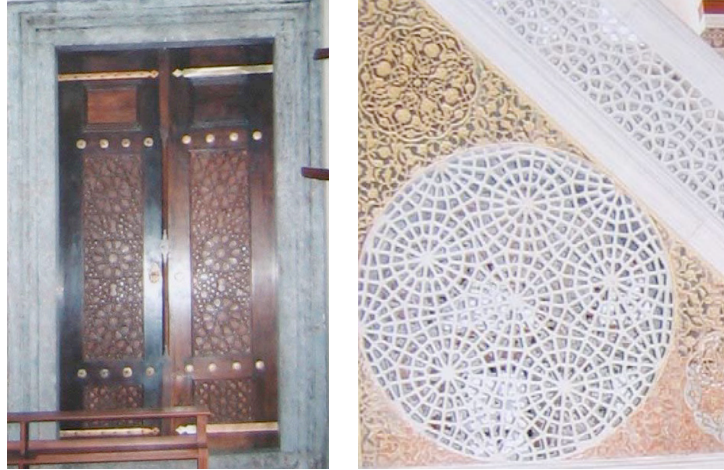
On ve Oniki Köşeli Yıldız Motifleri

Ögel(1956) yaptığı çalışmada; yalnızca yıldız köşe sayılarına göre ahşap eserlerdeki kompozisyonları tasnifte “sekiz köşeli yıldız kompozisyonu, on iki köşeli yıldız kompozisyonu on iki köşeli Memlûk tipi, on iki şualı Anadolu tipi ve diğer yıldız kompozisyonları” olarak beş grupta sınıflandırmıştır (Ögel, 1956:199-235).

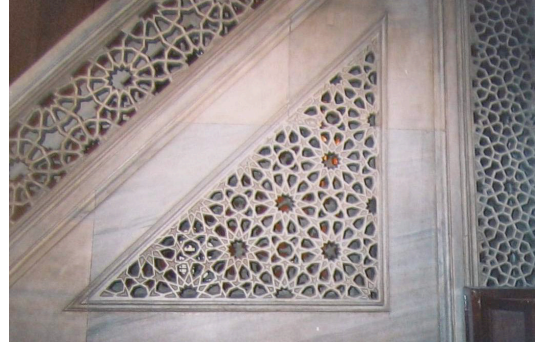
Nuray Gümüştekin (2011) çalışmasında, on iki köşeli yıldız yenilenen hayat şeklinde tarif etmiş, Selçuklu-Osmanlı süslemelerinde ve paralar üzerinde Zühre’yi temsil ettiğini, Zühre’nin iyilik ve yenilenen hayatın simgesi, sekiz köşeli yıldızın ise doğumdan ölüme kadar olan yaşam çizgisinin ifadesi olduğunu bildirmiştir.

On ve oniki köşeli yıldız motifine Mimar Sinan’ın birçok eserindeki süslemelerde rastlamak mümkündür. Bunlardan en önemlisi İstanbul’daki Şehzade ve Mihrimah Sultan Camii süslemeleridir. Şehzade camiinin pencerelerinin ahşap süslemelerinde, minber yan aynası ve hünkar mahvili revakında 10 köşeli yıldız motifleri (Şekil 2.15), Mihrimah Sultan Camiinin batı giriş kapısı ve minber yan aynası süslemelerinde 12 köşeli yıldız motifleri (Şekil 2.16) süslemenin merkez ve tamamlayıcı ana unsuru olarak sıklıkla kullanılmıştır.

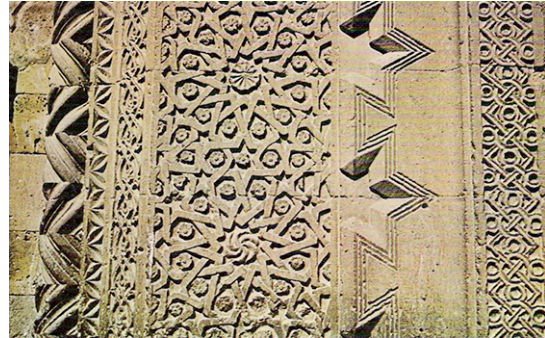
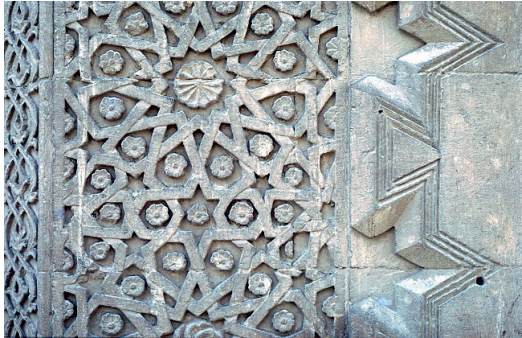
Ayrıca Konya Sırçalı Medresesi’nin avlu giriş kapısı süslemelerinde oniki köşeli yıldız motiflerine, eyvan çini süslemelerinde ise sekiz köşeli yıldız motiflerine rastlamak mümkündür. Geometrik desenler ve yıldız süslemeleri gerek ahşap, gerekse çini süslemelerinde Selçuklu ve Osmanlı eserlerinde özellikle düz zeminlerde sıklıkla kullanılmıştır (Şekil 2.17- Şekil 2.14).

Şekil 2.15. Şehzade Camii Mihrabın Solundaki Pencere ve Minber Yan Aynası (10 Köşeli Yıldız Motifi) (Papila, 2006)

Şekil 2.16. Mihrimah Sultan Camii Batı Giriş Kapısı ve minber yan aynası (12 Köşeli Yıldız Motifi) (Papila, 2006)

Şekil 2.17. Konya Sırçalı Medresesi oniki köşeli yıldız motifli avlu giriş kapısı süslemeleri (Coolpictures, 2018)

Çalışma kapsamında kullanılan çiçek motifleri aşağıda verilmiştir.

2.3. Çiçek Motifleri

Geleneksel Türk Süsleme Sanatında geometrik motiflerin yanında çiçek ve bitki motifleri de ayrı bir öneme sahiptir. Selçuklu ve Osmanlı döneminde bu motiflerin en güzel örnekleri türbe, ibadethane ve saraylardaki çini süslemelerinde ve kumaşlarda verilmiştir. Bu motiflerin en göze çarpanlarından biri olan lale ve karanfil motiflerinin özellikle Osmanlı döneminde ayrı bir yeri vardır.

Lale motifi

Bir döneme ismini veren bu çiçek özellikle sarayda çok sevilmiştir. Osmanlı'da çiçek kültürü de oldukça gelişmiş olup, lâlenin bu kültürde özel bir yeri vardır. Lâle motifi, tarihi kaynaklardaki örneklerden de anlaşılacağı üzere ilk olarak Orta Asya'da ortaya çıkmıştır. Sanat tarihçilerinin büyük bir kısmı Orta Asya sanatında veya 16. yüzyıla gelinceye kadar Türk sanatı süslemelerinde lâleden bahsetmezler. Lâle motif benzerliğinden dolayı hatai (Çin ve Orta Asya etkisinde, çoğu kez kökenleri belli olmayacak şekilde stilize edilmiş çiçek motifleri) grubu içerisinde değerlendirilir (Deniz Kuru, 2006).

İran Selçuklularının ve Büyük Selçukluların sanat eserlerinde, 12. Yüzyıldan itibaren, lâle motiflerine rastlanmaktadır. Anadolu Selçuklu devletinin başkenti Konya'daki eserlerde de lale motiflerine rastlanır (Kartal, 1997:109). Lale ve lâle kültürünün Anadolu'ya Türklerle birlikte geldiği kesin bir bilgidir (Ayvazoğlu, 2001:79). Lâle sadece Osmanlı'nın gerileme devrinde değil, Osmanlı'nın bütün dönemlerinde önemini korumuştur. Anadolu'ya Türklerle birlikte gelen lâle Selçuklu Döneminden itibaren Türkler için bambaşka bir yer tutmuştur (Deniz Kuru, 2006).

Bir toplumun ruh halini anlamak için, o toplumun uğraşlarına bakmak doğru bir yaklaşımdır. Lâle sevgisinin özellikle Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminin, en gösterişli zamanında bir tutku haline gelmesi sosyolojik açıdan değerlendirilmesi gereken bir konudur. Halk ve saray çevresinin bu çiçeğe karşı beslediği sevginin kaynağı, o dönemdeki iç ve dış durumlardan kaynaklanmaktadır. Artık Avrupa'daki topraklarını kaybetmeye başlayan Osmanlı Devleti, bu dönemi Lâle Devri adıyla yaşamıştır. Bu dönemde padişah ve saray çevresi büyük bir israfa başlamış, halk bu dönemde ağır vergiler altında ezilmiştir. Bu döneme Lâle Devri denmesinin sebebi yeni yapılan bahçeler, saraylar, kasırların lâlelerle donatılmasıdır. Saray çevresi ve halkın bunaldıkları savaş ortamından bir nebze de olsa güzel ortamlara uzaklaşma istekleri de bu tutkuya neden olmuştur (Deniz Kuru, 2006).

Lâlenin Osmanlılar tarafından bu kadar kabul görmesinin sebeplerinden biri de Arap harfleri ile lale şeklinde yazıldığında, Allah kelimesindeki bütün harfleri kapsamasıdır (Türk Ansiklopedisi, C.22, S.459). Harflerinin karşılığı sayılar hesabına dayanan "ebced" usulüne göre de "Allah" kelimesi ile "lâle" kelimesinin aynı sayıya karşılık gelmesi, tasavvufçulara göre "Yaratıcı'nın yarattıklarında kendini göstermesi" düşüncesinden hareketle derin bir heyecan uyandırmıştır (Atay, 1997:60). Lâle, arap harfleri ile yazılır ve tersinden okunursa (hilal) = Ay olur; Hilal veya Ay'da Osmanlı Devleti'nin amblemidir (Türk Ansiklopedisi, C.22, S.459).

Osmanlı ve Selçuklu süslemelerinde lale motifi çok kez kullanılmış olup, bu motife özellikle çini süslemelerinde sıklıkla rastlamak mümkündür. Lale motifinin farklı türleri olsa da Geleneksel Osmanlı Lalesi olarak bilinen motif ince belli oluşu, uzun boyu ve estetik görünümüyle hemen fark edilmektedir. Bu geleneksel motifin ahşap süslemelerdeki kullanımı çok yaygın değildir. Ahşap yüzeyine günümüz CNC teknolojileriyle bu motifi aktarmak artık daha kolay hale gelmiştir. Önemli olan motifin nerelerde kullanılabileceği ve hangi yöntemlerle mobilya yüzeye aktarılabilmesinin bilinmesidir.

Şekil 2.18. Osmanlı lalesi (Tr.pinterest, 2018)

Şekil 2.19. Lale ve karanfil motifleri (Duvarkapla, 2018)

Karanfil Motifi

300 yıldan bu yana süs bitkisi olarak yaygın biçimde yetiştirilirler. Anayurtları Avrupa'dır. Osmanlı döneminde kullanılan stilize edilmiş karanfil biçimindeki motifler kalem işi süslemelerde, çini ve seramiklerde, işlemlerde, kumaşlarda özellikle çatmalarda yaygınca kullanılmıştır. Özellikle XVI. yy ortalarında başlayarak daha doğalcı bir üslup kazanmıştır. Levni'nin minyatürlerinde karanfil motiflerine de sıkça rastlanılır (Logos-maialmila-fahl, 2018)

Şekil 2.20. Karanfil motifi (Oguzcinikutahya, 2018)

3. MARKETRİ (KAKMA) TEKNIĞİ

Masif ya da kaplamalı yüzeylere, değişik renkte masif, ağaç kaplama, sedef, bağa (kaplumbağa kabuğu), fildişi, metal vb. ile gömülerek yapılan bir süsleme sanatıdır. Mobilya yüzeylerinin renkli şekillerle süslenmesi ilk olarak M.Ö. 3000 yıllarında Mısırlılar tarafından yapılmıştır. Kakmacılığın ilk örnekleri, renkli deniz kabukları, taşlar ve kemikler ağaca oyulan yuvalarına oturtularak meydana getirilmiştir. Yunanistan’da M.Ö. V. ve VI. yüzyıllarda çok ince gravürlerle süslenmiş plaketter hazırlanarak mobilyaların üzerine tutkallanmıştır. Bugün anlaşıldığı biçimde kakmacılığın yapılışı M.Ö. 2000-800 yıllarına rastlamaktadır (Başacar vd, 1982).

Türklerde kakmacılık, batıda olduğu gibi mobilya üzerine işlemekten daha çok ev eşyası üzerinde uygulanmıştır. Bunlar tahta üzerine sedef, fildişi, abanoz, hindistan cevizi vb. gereçler kullanılarak yapılan kakmalardır. Sedef kakmacılığı, kakmacılık sanatının en yaygın şeklidir (Başacar vd, 1982).

Kakmanın Yapılışı

Günümüzde ağaç kakmacılığında daha çok masif ağaç ve kaplama ile yapılan kakma uygulama alanı bulunmaktadır. Bu iki kakma tekniğinden en çok uygulanan yöntemi kaplama ile yapılan kakmadır (Başacar vd, 1982).

Bu çalışmada kaplama ile yapılan kakma uygulamalarının üretim basamaklarına değinilecektir.

• Masif Kakma

Masif ağaç üzerine farklı renkte ağaçlarla sedef, fildişi, bağa, metal vb. gereçlerle yapılan kakmadır (Başacar vd, 1982).

Şekil 3.1. Ahşap Kakma Uygulaması (Luxurywoodflooring, 2018)

• **Kaplamalı Kakma**

Fon olarak seçilen ince masif levha (biçme kaplama) veya ağaç kaplama (kesme kaplama) ile farklı renk ve desenlerde ince masif levha veya kaplamaların bir desen ya da kompozisyon oluşturacak biçimde birbiri içine yerleştirme sanatıdır (Asarcıklı ve Keskin, 2005).

İnce levhalarla (kaplama) ürün elde etme; desen-kompozisyon hazırlama, araç ve gereçleri hazırlama, kakma yapma ve üst yüzey işlemleri olarak dört aşamadan oluşmaktadır (Asarcıklı ve Keskin, 2005).

Desen-Kompozisyon Hazırlama

Kakma yapılacak desenler seçilerek istenilen boyutta ölçeklendirilir. Ardından fon kaplaması seçilerek, desen karbon kopya kâğıdıyla fon yüzeyine aktarılır. Desenlere gelecek ayrı renkteki kaplamalar seçilir, her bir farklı desen ve kaplama numaralandırılır.

Araç ve Gereçleri Hazırlama

Kakma yapılışında kullanılacak uygun ölçülerdeki maket bıçağı veya neşter seçilir, neşter ile kesilecek kaplamaları yapıştırmak amacıyla da iyi yapışan bir bant hazırlanır.

Kakma Yapma

Numaralandırılan her bir desen tek tek çıkarılarak yerine aynı numaradaki kaplamalar teker teker kesilerek yerleştirilir ve bantlanır. Bu işlem desen tamamlayınca kadar devam eder. Seçilecek yapay levha malzemesinin altına dengeleyici kaplama gelecek şekilde hazırlanır. Kakma motiflerinin ek yerlerinde en az boşluk olacak şekilde kaplamalar yan yana getirilir. Uygun viskozitedeki bir tutkal (sıcak veya soğuk pres tutkallarından herhangi biri tercih edilebilir) yardımı ile yüzeye dengeli ve m²'ye 150 gr gelecek şekilde tutkal sürülerek ve tutkalın yüzeye taşması engellenerek presleme işlemine geçilir. Bu kakma deseni presleme makineleri yardımı ile yeterli basınç ve sıcaklık altında yüzeye preslenerek yapıştırılır.

Üst Yüzey İşlemi

Yapay levha malzemenin yüzeyine yapıştırılan kakma uygulamasının yüzeyindeki bantları söküldükten sonra sistirelenerek yüzeydeki lekeler giderilir. Zımparalama işlemiyle yüzey düzeltildikten sonra kenardan taşan tutkallı kısımlar zımpara, planya, freze veya daire testere makineleri yardımıyla (iş parçasının geometrisine uygun makine kullanılarak) düzeltilir ve kenarlar da uygun kaplamalarla kaplandıktan sonra pah kırma işlemleri yapılır. Sonrasında iki kat dolgu verniği ve dolgu zımparalama işleminden sonra koruyucu son kat vernikleme işlemi ile birlikte kakma işlemi tamamlanır.

Şekil 3.2. Kaplama ile Kakma Uygulaması (Infinitytools, 2018)

4. MOTİFLERİN UYGULANMASI

Bu bölümde, çalışmanın kapsamını oluşturan ve internet ortamından uygulamayı yapacak öğrencilerle birlikte elde edilen Geleneksel Türk Motiflerinin bazı örneklerinin marketri (kakmacılık) tekniğiyle mobilya ve ahşap yüzeylerde uygulamasına ilişkin yapılan uygulama çalışmaları sunulmuştur. Çalışmalar, Pamukkale Üniversitesi Denizli Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu Mobilya ve Dekorasyon Programı öğrencileri tarafından mobilya atölyesinde atölye uygulamaları derslerinde farklı dönemlerde gerçekleştirilmiştir.

Şekil 4.1.'de geleneksel kilim motiflerinden olan eli belinde, yıldız ve su yolu motiflerinin bir arada kullanıldığı orta sehpa, Şekil 4.2.'de eli belinde motifli tavla ve Şekil 4.3.'te ise eli belinde motifli mücevher sandığı uygulamaları görülmektedir.

Şekil 4.1. Kaplama ile Kakma tekniğiyle eli belinde, yıldız ve su yolu motifli sehpa uygulaması

Şekil 4.2. Kaplama ile Kakma tekniğiyle eli belinde motifli tavla uygulaması

Şekil 4.3. Kaplama ile Kakma tekniğiyle eli belinde motifli mücevher kutusu uygulaması

Şekil 4.4.'te geleneksel kilim motiflerinden olan yıldız, bukağı ve kurt ağız motiflerinin bir arada kullanıldığı mücevher kutusu, Şekil 4.5.'te eli belinde motifli tavlâ uygulaması görülmektedir

Şekil 4.4. Kaplama ile Kakma tekniğiyle yıldız, bukağı ve kurt ağız motifli mücevher kutusu uygulaması

Şekil 4.5. Kaplama ile Kakma tekniğiyle eli belinde motifli tavlâ uygulaması

Selçuklu ve Osmanlı geleneksel mimari süslemelerinde geometrik motiflerin kullanımına büyük önem verilmiştir. Neredeyse tüm mimarilerde bu tarz süslemelere rastlanmaktadır. Geometrik desenler mobilya üretiminde de marketri yöntemiyle uygulanabilmektedir. Bu desenlerin kullanımında önemli olan durum, desen tasarımının ve yapılacak ürünün üretilmeden önce bilgisayarda çizim programlarında modellenmesi ve ölçülerinin net olarak çıkartılmasıdır. Şekil 4.6.'da sekiz köşeli yıldız motifli uygulanmış zigon sehpa, Şekil 4.7.'de on köşeli yıldız motifli uygulanmış çeyiz sandığı, Şekil 4.8.'de oniki köşeli yıldız motifli uygulanmış orta sehpalar ve Şekil 4.9.'da geometrik desenli tablo uygulamaları verilmiştir.

Şekil 4.8. Kakma tekniğiyle oniki köşeli yıldız motifli orta sehpa uygulamaları

Şekil 4.9. Kakma tekniğiyle geometrik desenli tablo uygulaması

Şekil 4.6. Kakma tekniğiyle sekiz köşeli yıldız motifli zigon sehpa uygulaması

Şekil 4.7. Kakma tekniğiyle on köşeli yıldız motifli çeyiz sandığı uygulaması

Geleneksel çiçek motiflerinden olan lale ve karanfil motifleri çini süslemelerinde stilize (sadeleştirme) edilerek kullanılmaktadır. Stilize edilmiş bu motifler, marketri yöntemiyle rahatlıkla mobilya yüzeylerine farklı renk ve desenlere sahip ahşap kaplamalarla uygulanabilmektedir. Şekil 4.10.'da lale motifi uygulanmış kahve tepsisi ve Şekil 4.11.'de ise karanfil motifi uygulanmış tablo örnekleri verilmiştir.

Şekil 4.10. Kakma tekniğiyle lale motifli kahve tepsisi uygulaması

Şekil 4.11. Kakma tekniğiyle lale ve karanfil desenli tablo uygulamaları

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Selçuklu ve Osmanlı Dönemi geometrik motifleri ibadet yerlerinin süslenmesinde çok fazla kullanılmakla birlikte mobilya yüzeylerinde kakma tekniği ile kendine çok fazla yer bulamamıştır. Ayrıca kilim motifleri de kakma yöntemi kullanılarak yapılan mobilya süslemelerinde neredeyse hiç kullanılmamıştır. Bu sebeple “Geleneksel Türk Mobilyası” kimliği ortaya konulamamıştır.

Kakma tekniği çok eski bir teknik olmasına karşın mobilya süslemeciliğinde son dönemlerde müşteri istek ve beklentilerinin de etkisiyle çok fazla kullanılmamaktadır. Ayrıca geleneksel motiflerle birlikte yapılmış uygulamaları ise yok denecek kadar azdır. Kakma tekniği sayesinde ahşabın doğallığı mobilyaya aktarılmakta, yapay malzeme kullanılarak üretilen mobilya kaplama ile kaplanmak suretiyle yapaylıktan kurtulmakta ve yüzeyine istenilen desen rahatlıkla verilebilmektedir. Bu sebeple geleneksel motiflerin kaybolmalarını engellemek, unutulmaya yüz tutmuş kakma tekniğini tekrar mobilya üretim yöntemlerine kazandırmak, Türk çizgisinde ve motiflerinde bir mobilya kavramı oluşturmak açısından oldukça önemlidir.

Gürleyen (2005:1) yapmış olduğu çalışmasında; Uluslararası pazarlarda belirli bir kalite düzeyine ulaşmış özgün mobilyalara olan talebin gitgide arttığını ve bu pazarların markalaşmış şirketlerin acımasız rekabetine sahne olduğunu bildirmiştir. Bu sebeple, estetik tasarım açısından “Özgün Türk Mobilyası”nın yaratılmasında kullanılacak tasarım öğelerini tarama yöntemi ile elde etmiş ve bunlardan yararlanılarak ilk örnek (prototip) ürünler tasarlamayı amaçlamıştır. Bu tasarımların daha da geliştirilerek başarıya ulaşması ile ulusal saygınlık artışı yanında, özgün çizgileri ile Türk mobilyalarının markalaşma ve rekabet şansını arttıracaklarını dile getirmiştir.

Bu tasarımların daha da geliştirilmesi ve geleneksel kaplamalı kakma uygulamalarının kullanımını yaygınlaştırmak, mobilyayı sıradanlıktan arındırmak ve gelecek nesillere aktarmak adına mesleki eğitim kurumlarının üzerine düşen görevleri yerine getirmeleri gerekmektedir. Bu görevler kısaca, geleneksel motifler hakkında yeterli bilgi, geleneksel mobilya süsleme teknikleri ve uygulamaları, bu motiflerden hangilerini hangi mobilya üretim tekniğiyle beraber nerelerde kullanabiliriz gibi sorulara yanıtların aranacağı uygulamalı dersler ile öğrencilere aktarılmasının sağlanmasıdır. Geleneksel motiflerimizin ve kakma yönteminin beraber kullanılması, Türk Mobilyası kavramının oluşturulması ve kültürümüze katkı sağlayarak dünyaya tanıtılması açısından gereklidir.

Sonuç olarak; kültürel değerlerimiz olan motifler ve mobilya üretim tekniklerinin modern tasarım çizgileriyle yeniden yorumlanması, “Geleneksel Türk Mobilyası” kavramının farkındalığının artması için bir çıkış yolu olacaktır.

KAYNAKLAR

- AKSOY, Mustafa (2008). "Kültür Sosyolojisi Açısından Halı-Kilim Sanatı ve Etnografik Eserlerdeki Damgaların Dili", 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (İCANAS, 10-15.09.2007), *Maddi Kültür Bildirileri*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 75-103.
- Asarcıklı, M., Keskin, H., (2006). "*Ahşap Süsleme Teknikleri (Teknik&Projeler)*", 1. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Atay, İ., (1997), Osmanlıda Tabiat Sevgisi ve Tefekkürün Simgesi Bir Çiçek " Lâle ", *Tarih ve Medeniyet*, Temmuz 1997, s.60.
- Avcıoğlu Kalebek, N., Vuruşkan, D., Çoruh, E., (2014). "Türk Halıcılığının Tarihçesi", *Tekstil Teknolojileri Elektronik Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, s. 52-61.
- Ayvazoğlu, B., (2001). "Türkistan'dan Hollanda'ya Lâle Kültürü", *Diyalog Avrasya Düşünce ve Kültür Dergisi*, Cilt 4, s. 78-82.
- Başacı, T., Aras, R., Sönmez, A., (1982). "*Kakma ve Süsleme Motifleri*", Yüksek Teknik Öğretmen Okulu Matbaası, Ankara.
- Büyükçanga, M. (2008). "Türk Mimarisinde Sekiz Köşeli Yıldız Motifleri", 6. *Uluslar arası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi*, Kırgızistan, 1230 - 1234.
- Cargocollective (2018). (Erişim Tarihi:24.01.2018), <http://cargocollective.com/luckyrug/ELI-BELINDE>
- Coolpictures (2018). (Erişim Tarihi: 23.01.2018), <http://123coolpictures.com/konya+sircali+medresesi?image=980629718>
- Çoruhlu, Y. (2006), "*Türk Mitolojisinin Anahtarları*", Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.
- Deniz Kuru, A., (2006). "*Geleneksel Motiflerin Kimliklerini Kaybetmeden Yeni Tasarımlara Dönüşmeleri*", Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Duvarkapla (2018). (Erişim Tarihi:29.01.2018), <https://www.duvarkapla.com/eski-osmanli-tarzi-karanfil-motifi.html>
- Egitim.tarim (2018), (Erişim Tarihi:24.01.2018), <https://egitim.tarim.gov.tr/elazig/Sayfalar/Detay.aspx?Ogeld=9&Liste=Slogan>
- Flickrriver (2018). (Erişim Tarihi:26.01.2018), www.flickrriver.com/photos/smigol/sets/72157621916466651/
- Gümüştekin, N., (2011), "Anadolu ve Diğer Kültürlerde İşaret ve Simgelerde Anlam" *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 14, Sayı 26, s.103-117
- Gürleyen, T., (2005), "*Geleneksel Türk süsleme motiflerinin günümüz mobilyalarına uygulanması*" Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Infinitytools (2018). (Erişim Tarihi:29.01.2018), <https://www.infinitytools.com/blog/2015/03/17/federal-style-oval-table-part-4-veneering/>
- Karamağaralı, H., (1980), "*Sanat ve Kültür Münasebeti*", Kültür ve Sanat, İstanbul.
- Kartal A., (1997). "Klasik Türk Edebiyatında Lâle", *Bilgi Bilim ve Kültür Dergisi*, Sayı 4 Kış'97, s.108-122.
- Logos-maialmila-fahl (2018). (Erişim Tarihi:29.01.2018), <http://logos-maialmila-fahl.blogcu.com/turkler-de-karanfil-susleme-sanati/12726257>
- Luxurywoodflooring (2018). (Erişim Tarihi:29.01.2018), <http://www.luxurywoodflooring.com/bespoke-floors-london-wood-floor-specialists>
- Mandel, G. (1978), "*İslam Sanatını Tanıyalım*", İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Megap Modüller, (2011). "Karışık Motif Çizimleri", *El Sanatları Teknolojisi*, Ankara.
- Mobilyaevdekoru (2018). (Erişim Tarihi:24.01.2018), <http://www.mobilyaevdekoru.com/hali-ve-kilimler/hali-ve-kilim-modelleri-8>
- Mustafa KARATAŞ, (2017). "Bir Gösterge Türü Olarak Türk Yanışları (Motifler)" *Dil Araştırmaları Dergisi*, Sayı 20, Bahar 2017, s. 167-185.
- Mülayim, S., (1982). "*Anadolu-Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler*" Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

- Mülayim, S., (1998). "Tanımsız Figürlerin İkonografisi, Türk Soylu Halkların Halı, Kilim ve Cicim Sanatı" *Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Kayseri 27-31 Mayıs 1998.
- Okuryazarim (2018). (Erişim Tarihi:30.04.2018), <https://okuryazarim.com/ayse-bibi-turbesi/>
- Okuryazarim (2018). (Erişim Tarihi:30.04.2018), <https://okuryazarim.com/ozkent-turbeleri/>
- Oguzcinikutahya (2018). (Erişim Tarihi:29.01.2018), <https://www.oguzcinikutahya.com/Oguz-Cini-30CM-KARANFIL-DESENLİ-CINI-TABAK,PR-472.html>
- Ögel, B. (1956), Selçuklu Devri Anadolu Ağaç İşçiliği Hakkında Notlar, *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, Sayı 1, 199-235.
- Pala, İ. (2006). "Mühr-i Süleyman", *İslam Ansiklopedisi* Cilt 31, s. 526, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul
- Papila, A., (2006). "Mimar Sinan'ın 1540-1570 Yılları Arasında İstanbul'da İnşa Ettiği Camilerdeki Süsleme Programı", Doktora Tezi, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Soyupak, O., (2016), "Selçuklu Geometrik Desenleri Arasında Yer Alan Yıldız Sembolünün Günümüz Ürünleri Üzerindeki Yansımaları", *Uluslararası Geçmişten Geleceğe Sanat Sempozyumu Bildirileri*, Çorum.26-28 Eylül 2016.
- Şimşir, Z., (1990). "Konya Selçuklu Medreseleri Çinilerinde Kullanılan Motifler" Yüksek Lisans Tezi, *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Siskoosman (2018). (Erişim Tarihi:24.01.2018), http://www.siskoosman.com/motifs_tr.html
- Tr.pinterest (2018). (Erişim Tarihi:29.01.2018), <https://tr.pinterest.com/pin/328481366545933963/>
- Türk Ansiklopedisi, Cilt 22, s.459.
- Ucanhali (2018). (Erişim Tarihi:24.01.2018), <http://ucanhali.com.tr/index.php/motiflerin-dili>
- Zekituncer (2011). (Erişim Tarihi:30.04.2018), <http://zekituncer.blogspot.com.tr/2011/10/yeni-valide-camiivalide-i-cedid-cami.html>

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 03.03.2019 ✓Accepted/Kabul:12.06.2019

DOI: 10.30794/pausbed.534950

Araştırma Makalesi/ Research Article

Batmaz, T.,(2019). "Küreselleşme–Bölgeselleşme Sürecinin Yerel Ekonomiler Üzerinde Oluşturduğu Etkiler: Denizli Örneği", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 37, Denizli, s.281-300.

KÜRESELLEŞME–BÖLGESELLEŞME SÜRECİNİN YEREL EKONOMİLER ÜZERİNDE OLUŞTURDUĞU ETKİLER: DENİZLİ ÖRNEĞİ

Türker BATMAZ*

Özet

Özellikle 1980’li yılların başından itibaren uluslararası ekonomik ilişkilerdeki oyunun kuralları büyük oranda değişmiştir. Bu değişimde en önemli etken küreselleşme ve bölgeselleşmedir. Küreselleşme ve bölgeselleşme çağdaş dünya politikasının geleceğini tayin eden iki anahtardır. Buna ilaveten, günümüz çağdaş dünyasında küreselleşme ve bölgeselleşmenin etkilerin ekonomide, kültürde, sosyal ve politik her alanda görmek mümkündür. Bu çalışma; küreselleşme-bölgeselleşme sürecinin yerel ekonomiler üzerinde oluşturduğu etkileri; Denizli ili ekonomisi örneği göz önünde bulundurularak incelemeyi amaç edinmiştir. Bu amaç doğrultusunda özellikle 2008 Küresel Mali Kriz sonrası uluslararası ilişkiler ve ticaretteki yeni gelişmelerin Denizli ekonomisi ve özellikle tekstil sektörünü nasıl etkilediği açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Küreselleşme, Bölgeselleşme, Uluslararası Ticaret, Ekonomik Entegrasyon, Denizli.*

JEL Sınıflandırması: *F10,011,R11*

THE STATE OF LOCAL ECONOMIES DURING THE PROCESS OF GLOBALIZATION-REGIONALIZATION: A CASE OF DENİZLİ

Abstract

Especially since the early 1980s, the rules of the game in international economic relations have changed to a great extent. . The most important factor in this change is globalization and regionalization. . Globalization and regionalization are the two keys that determine the future of contemporary world politics. In addition, it is possible to see the effects of globalization and regionalization in today's contemporary world in every field of economy, culture, social and political. the effects of globalization-regionalization process on local economies; The aim of this study is to examine the economy of Denizli. In line with this aim, it will be tried to explain how new developments in international relations and trade after 2008 Global Financial Crisis affect Denizli economy and especially textile sector.

Key Words: *Globalization, Regionalization, International Trade, Economic Integration, Denizli.*

JEL Classification: *F10,011,R11*

*Ph.D. Student Department of Economics at the Institute of Social Sciences. Osmangazi University, ESKİŞEHİR.
e-posta: turkerbtmz@gmail.com (orcid.org/ 0000-0002-0360-6302)

1. GİRİŞ

Son yıllarda dünya ekonomisini şekillendiren etmenlerin başında “küreselleşme” gelmekte olup bu süreç dünya da meydana gelen yeniden yapılanma sürecinde bir sonuç değil; yeni bir uzlaşmalar döneminin başlangıcını oluşturmuştur (MÜSİAD, 2009: 47-51).

Dünyada irili ufaklı 200’e yakın ülke olup bu ülkeler siyasi, sosyal, ekonomik gelişmişlik, kültür, nüfus ve birçok yönleriyle hepsi birbirinden farklılık göstermelerine rağmen bu ülkelerin hiçbiri dünyadan kendini izole etmemiştir. Tüm toplumlar aynı dünyayı paylaşmakta ve birbirleriyle sürekli iletişim halinde oldukları görülmektedir (Seyidoğlu, 2003:2).

Bretten Woods’la hız kazanmaya başlayan bu etkileşim süreci (Ticari Küreselleşme) 1980’den itibaren adım adım mali küreselleşmenin de gerçekleşmesiyle merkezden tabana doğru merkezin geliştirdiği çeşitli yöntemlerle çevre ülkelerine doğru yayılmıştır. Böylece tüm dünya genelinde mallar, hizmetler, sermayenin serbest dolaşımıyla küreselleşme gerçekleştirilmiş, gümrük tarifeleri, kotalar, miktar kısıtlamaları ortadan kademeli bir şekilde kaldırılmıştır. Birçok ülkenin parası konvertibl para haline gelmiş, kamu kuruluşlarının birçoğu özelleştirilmiştir. Kısa vadeli sermayeye konulan engeller ortadan kaldırılarak mali piyasalarda da bütünleşmeler sağlanmıştır (Kazgan, 2002: 34).

Bu oluşum aynı zaman da 1990’ların ikinci yarısından itibaren mali piyasaların da liberalleşmesine neden olmuştur. Ancak mali piyasaların liberalleşmesi (özellikle 1995 yılı sonrası) beraberinde önceki yıllarda benzeri çok görülmemiş olan mali krizlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu krizlerin sonucunda birçok ülke “küreselleşmeden kaçabilir miyiz” sorusunu da gündeme taşımıştır. Ancak küreselleşmenin henüz alternatifi oluşturulamadığı için; kaçmak yerine bunun sunmuş olduğu birtakım avantajlardan yararlanmanın çok daha iyi olacağı fikri hâkim olmuştur. Diğer birçok ülkede olduğu gibi, Türkiye de bu süreçte arayış içerisinde olan ülkelerden birisiydi. Bu dönem Türkiye’de döviz kurlarının artış gösterdiği, işçi döviz girişlerinin azaldığı, dış ticaret açıklarının arttığı; dış piyasalardan kredi temin edilemediği ve ithalata sıkı kontrollerin uygulandığı bir dönem olarak hatırlanmaktadır. Tüm bu olumsuzluklar daha önce ülkeye yabancı sermaye girişine karşı çıkanların aksine, yabancı sermayenin ülkeye girişine olumlu yaklaşanların zaferi ile son bulmuştur (Batmaz ve Tekeli, 2009:2-3).

Günümüzde yoğunlaşan küreselleşme eğilimleri beraberinde bölgeselleşmeye olan eğilimleri de artırmıştır. Bölgeselleşme eğilimindeki bu artışlar yeni bölgesel anlaşmaların oluşmasına ve birçoğunun da yeniden işlerlik kazanmasının yanı sıra mevcut olanların da derinleşmesine ve genişlemesine neden olmuştur. Kısaca ifade etmek gerekirse; küreselleşmenin etkinlik kazanması, bölgesel oluşumlarında yaygınlık kazanmasına neden olmuştur. Bu tür oluşumlar sadece bölge üzerinde değil, daha alt birim olan yerele varıncaya kadar yeniden yapılanmaları zorunlu hale getirmiştir. Küreselleşmenin etkisiyle Türkiye’de 1980’den itibaren bu yeniden yapılanma sürecine kendini entegre etmeye karar vermiş ve genelden ziyade yerel ekonomik kalkınma çabaları ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Türkiye açısından bakıldığında bu dönemde (1980’li yıllar) bunun en güzel örneğini Denizli ili oluşturmaktaydı. Son yıllarda özellikle tekstil ve madencilik sektörü başta olmak üzere hızlı bir sanayileşme sürecinde oluşuyla ülke genelindeki tüm dikkatler bu il’e yönelmiş ve diğer birçok ilde bu ili kendisine model olarak almaya başlamıştır. (Batmaz, 2001: 2).

Çalışma, küreselleşme-bölgeselleşme süreciyle birlikte ortaya çıkan “kent ekonomilerinden” birisi olan Denizli’nin 2000 yılı sonrası (2017 yılına kadar) ekonomik yapısında meydana gelen gelişmeyle birlikte; küreselleşmenin bu ilin lokomotifini konumundaki başta tekstil sektörü olmak üzere diğer sektörlerini nasıl ve hangi yönde etkilediğini belirlemeyi amaç edinmiştir.

Bu amaç doğrultusunda çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde; küreselleşme-bölgeselleşme sürecinin yerel ekonomiler üzerinde etkisinin olup olmadığı açıklanmaya çalışılırken, “Neden yerel ekonomiler-küçük işletmeler” ve “Neden yerel kalkınma” sorularına açıklık getirilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde; 2000 yılından günümüze kadar dünya ekonomisinde yaşanan gelişmeler analiz edilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise; küreselleşme-bölgeselleşmenin etkisiyle dünya ekonomisinde yaşanan bu hızlı değişim sürecinin yerel bazda Denizli ekonomisine yansımaları incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca yine bu bölümde; 2001 Türkiye krizi ve 2007-

2008'de ABD'de ortaya çıkan Küresel Mali Krizin (Mortgage Krizinin) Denizli ilinin lokomotifi konumunda olan tekstil sektörü üzerindeki etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır.

2.KÜRESELLEŞME-BÖLGESELLEŞME SÜRECİNDE YEREL EKONOMİLERİN DURUMU

2.1.Küreselleşme-Bölgeselleşme Süreci

Küreselleşme kavramını açıklamaya yönelik özellikle son otuz yıldır farklı yazarlar tarafından farklı tanımların yapıldığı bilinmektedir. Ancak yapılan tanımlar incelendiğinde her bir tanımın farklı bir anlayış ve farklı bir bakış açısıyla yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda;

Kartal'a göre küreselleşme; emperyalizmin yeni bir imaj biçimi olarak tanımlanmaktadır (Kartal, 2014: 253). Bulut ise, bir coğrafi birim olarak dünyanın tamamının birbiriyle bir bütün haline gelmesi; yine dünyanın global bir toplum haline ve kültüre sahip olması olarak küreselleşmeyi tanımlamaktadır (Bulut, 2003:181).

Kaçmazoğlu'na göre; tüm dünya genelinde fikirlerden tutunuz da kültürlere, teknolojilere, ulus devlet ilişkilerinin boyutunu aşan ilişki ve etkileşim süreçlerine varıncaya kadar dünyanın tek bir pazar haline gelmesi olarak tanımlamaktadır (Kaçmazoğlu, 2002: 49). Marshall'a göre; coğrafyanın toplumsal ve kültürel düzenlemelere dayattığı kısıtlamaların azaldığı, bireylerin bu azalmanın gün geçtikçe daha çok farkına vardığı bir süreç olarak tanımlamaktadır (Marshall, 1999: 49). Çarıkçı'ya göre ise, küreselleşme; ülkeler arasındaki siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda ki etkinliklerin artan bir ivme ile hız alması olarak tanımlanmakta (Çarıkçı, 2016: 47).

Küreselleşme kavramını açıklamaya yönelik yapılmış olan tanımlardan da anlaşılacağı gibi tek bir tanım üzerinde uzlaşmanın olmadığı açıkça görülmektedir. Yine yapılan tanımlardan da anlaşılacağı gibi küreselleşme sadece belli alanlarda etkisini gösterip diğer alanlarla doğrudan veya dolaylı olarak bağı olmayan bir kavramda değildir. Bunun aksine günümüzde hemen hemen her alanda ve dünyanın her yerinde kendisini etkin bir biçimde hissettiren bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Küreselleşmenin tarihi geçmişi ise çok eskiye dayanmakta olup; gizli bir komplonun sonucunda oluşmamıştır. Küreselleşmeyi, belirli niyetler doğrultusunda hareket eden yeni ekonomik fırsatlar arayan, yeni kurumlar yaratan, siyasi ve ekonomik hasımlarına karşı avantajlar elde etmeye çalışan insanlar sebep olmuştur. Ancak, küreselleşme yalnızca bu insanların niyetlerinden kaynaklanmadı; aynı zamanda eylemlerin amaçladıkları yan etkilerinden ve karşılıklı etkileşimlerin niyetlerinden bağımsız olarak ortaya çıkan sonuçlarından kaynaklanmıştır (Brecher vd., 2002:20).

Yaman, küreselleşme sürecinin üç ayrı tarihte ve üç farklı şekilde oluştuğunu belirterek; Batı ülkeleri tarafından dizayn edildiğini belirtmekte (Yaman, 2001:3). Bunlardan birinci küreselleşme (1490'lı yıllar); bu tarih Batı'nın denizler ötesi keşiflere girişimlerini simgeler. İkinci küreselleşme (1890'lı yıllar); Batı ülkelerinin ikinci kez yayılması 1870 yılı sonrasında başlamış ve 1890'larda kurumsallaşmıştır. Bu yayılmanın temelinde sanayi devriminin etkisi olmuştur. Üçüncü küreselleşme (1990'lı yıllar); ilk iki küreselleşme döneminde dengeler bozulmuştur. Bağımsız ülke sayısında büyük artışlar görülmüş ve dünya genelinde çalışmaların yoğunluk kazandığı bir dönem olarak tanımlanmaktadır (Batmaz, 2017: 7).

Küreselleşme süreci beraberinde bölgeselleşmeyi getirmiş ve ikisinin bir arada yürüdüğü günümüzde Batılı ülkeler, yeni bölgesel blokları dünya çapında rekabet edebilmek için bir platform olarak kullanmaya başlamıştır. 1985—1995 yılları arasında ise bu iki farklı süreç adeta iç içe girmiştir. ABD, bir yandan AB'nin yolunu izleyerek Kanada ile imzaladığı serbest ticaret anlaşması (NAFTA) ile Kuzey Amerika'da bölgeselleşme sürecini başlatmış; bir yandan da bölgesel blokların kendi içinde kapalı karelere dönmemesi, bölgesel anlaşmalar çerçevesinde çözülemeyen sorunların uluslararası anlaşmalar çerçevesinde kendi isteğine uygun biçimde bir çözüme ulaşması için GATT-URUGUAY görüşmelerini başlatmıştır (Kazgan, 2002: 146-148).

Böylece 1990'lı yılların başında Merkez Ülkelerinde görülen durgunluğu atlatmanın yolu hem kendi aralarındaki kozları paylaşacak, hem sermayenin kâr haddini artıracak hem de Çevre Ülkeleri üzerindeki baskısını artırarak istediği biçimde kalıplaştıracak bir dizi kurama yeni bir şekil vermiştir. Başta kendi bölgelerinde bütünleşme hareketine ivme kazandırılmıştır. Bunların birçoğu durgunluğun had safhaya çıktığı 1990-1992 yılları ve SSCB'nin

çöküşünü izleyen 1993 yılında yürürlüğe girmiştir. Bölgesel anlaşmaların başında NAFTA ve 1 Kasım 1993'de Maastricht Anlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle AB'ye dönüşen Avrupa Topluluğu gelmektedir. Daha sonra ABD, Uzak Doğu'nun dinamik APEC (Asya Pasifik İşbirliği) ülkelerini NAFTA üyeleriyle Sanfircisko'da (Aralık 1993) bir araya getirilmiştir. Onu takiben MERCOSUR (Arjantin, Brezilya, Uruguay, Pataguay) ile görüşmeler 1996 yılında başlamıştır. AT-12 ile EFTA arasında imzalanan Avrupa Ekonomik Alanı (AEA) Anlaşması 1992 yılında yürürlüğe girmiştir. Merkez Ülkelerin bölgeselleşmeye yönelik kendi aralarında yapmış oldukları anlaşmalar bunlarla sınırlı kalmayıp özellikle 1993 yılından sonra bunların sayısında büyük artışlar görülmektedir. Benzer durum Çevre Ülkelerinde de söz konusu olup 1990'lı yılların başından itibaren bu ülkelerinde yoğun bir bölgeselleşme oluşumu içerisine girdikleri görülmektedir (Batmaz, 2012: 33).

2.2.Yerel Ekonomiler

Ülke ekonomisi içinde faaliyet gösteren yerel ekonomilerin ön plana çıkmalarında farklı gelişmelerin büyük rol oynadığı söylenmektedir. Bu nedenlerden ötürü “**yerel ekonomi nedir?**” diye sorulduğunda genel bir tanımlama yapmak oldukça zordur.

Ancak ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü)'nun yapmış olduğu tanıma göre yerel ekonomik kalkınma; yerel kaynakları ve rekabet etme avantajlarını kullanarak ülke içindeki belirli bir bölge içinde yer alan kamu ve özel sektörleri arasındaki ortaklık ve işbirliği faaliyetlerinin gerçekleştirilmesine destek veren, ayrıca bir iş ortamının oluşturulması ile birlikte ekonomik etkinliklerin oluşturulması gibi önemli hedefleri olan katılımcı ve aynı zamanda bir kalkınmanın süreci olarak tanımlanmaktadır (Boekel, G. ve Logtestijn, M. 2002: 255).

2.2.1.Neden Yerel Ekonomiler-Küçük İşletmeler

Ekonomik kalkınma esas itibariyle, yerel bazda iş imkânları ortaya çıkararak her alanda istihdam oluşturmak, yöre halkını üretime teşvik etmek, kişilerin gelir seviyelerini artırmakla birlikte, yine yerel bazda o bölgeye bir ekonomik dinamizmin kazandırılmış olmasıdır. Böylece merkezden bölgeye her türlü hizmetin doğrudan götürülmesine yönelik politikalarla vazgeçilmesi; yerel bazda ekonomik kalkınmanın dinamizmini artıran önemli faktörlerdir (Stöhr, 2001: 35).

AB, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlar artık ülkeler için kalkınma stratejilerinde yerelliğe büyük önem vermekte ve konuya ilişkin temel hedeflerin gerçekleştirilmesinde; yerelliği temel hedef olarak görmektedirler. Yerelliğin gerçekleştirilmesi için de; küçük ölçekli işletmelere altyapı desteği sağlanması, bu tür işletmelerin kurulması ve korunması için gerekli yardımlarla birlikte, AR-GE faaliyetlerinin gelişimini sağlamak, yörelere özgün ürünlerin üretimini teşvik edilmesiyle birlikte yine bu ürünlerin ihracatlarının da yapısının önemine dikkat çekmektedirler. Bu yerel anlayışlar son zamanlarda hemen hemen her ülke içinde bölgesel kalkınma ajanslarının kurulmasına ve bu ajanslara işlerlik kazandırılmasına yönelmiştir (Tutar ve Demirel, 2007: 68).

2.2.2 Neden Yerel Kalkınma

Yerel kalkınma kavramı; kentlerin metropoliten alanlar alt ulusal bölgeler olarak tanımlanmakta olan topluluktaki tüm bireylerin yaşam standardını artırmanın yanı sıra sürdürülebilir bir ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek için gerek yerel otoritelerin gerekse o bölgede yaşamını sürdürmekte olan ve kâr amacı gütmeyen özel girişimcilerle birlikte tüm yöre halkının birlikte üretime koşulmasını ifade etmektedir.

Özellikle 1980 sonrası yıllardan itibaren yerel ekonomilere dayalı olarak yapılan çalışmalarda tabandan kalkınmanın; yerel gelişmelerin ve yerel girişimcilerin yerel kalkınmaya yön vermesinin önemi algılanmış. Bunun da bölgede oluşturulacak küçük, orta ve büyük ölçekli işletmelerin oluşturulmasıyla mümkün olacağı tezi genel kabul görmüş olan tezler arasındadır. Bu alanda yine sadece girişimcilerin katılımıyla değil, yerel halkın, yerel yönetimlerin de desteğiyle birlikte sivil toplum kuruluşlarının da kalkınmaya büyük katkı sağlayabilecekleri görüşü kabul görmüştür (Batmaz, 2017: 37).

Türkiye’de ise bölgesel-yerel kalkınmaya yönelik yapılan ilk ciddi çalışmaların 1980 sonrası dönemde başlamıştır. Buna yönelik projelerden Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), yine buna paralel oluşturulan yerel kalkınma

ajanslarından Doğu Anadolu Projesi (DAP), Batı Anadolu Projesi (BAP) bunların örneklerini oluşturmaktadır. Çalışmanın esasını oluşturan Denizli ili de bu dönemde dokuma sektörüne sağlanan teşviklerden yararlanarak bir sanayi şehri olan illerden biridir. Denizli bu haliyle kalkınmanın yerelden başlamasına öncülük eden ve daha sonra da diğer illere örnek olarak gösterilen bir il olmuştur.

3.DÜNYA EKONOMİSİNDE YAŞANAN SON GELİŞMELER (2000-2018)

1980'li yıllarda ticari küreselleşmenin etkinlik kazanmaya başlaması, 1990'lı yıllarda uluslararası ekonomik entegrasyonların giderek hızlanmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler tüm dünya ülkelerinin sınırlarını kaldırarak daha etkin-verimli üretim, yeni yatırım alanları, yeni pazarlar ve yeni ticari hedeflerin belirlenmesine yöneltmiştir.

Ancak bu sürece dâhil olan ülkelerin gelişmişlik seviyeleri birbirlerinden farklı oldukları için; bu ülkelerin sağlayacakları faydalar ve üstlenecekleri risklerde yine birbirinden farklı düzeylerde gerçekleşecekti. Nitekim 1980 yılı sonrasında gelişmekte olan ülkelerin gerekli olan reformları hızlı bir biçimde yaparak sürece katılmaları sonucunda dış ticaret hacimlerinde büyük artışlar görülmeye başlamıştır. Ancak dış ticaretteki bu artışlar birçok gelişmekte olan ülke için dış ticaret açıklarının ortaya çıkmasına neden olmuş ve ihracatın ithalatı karşılama oranları bazı ülkeler için % 50-70 seviyelerinde seyretmiş ve büyük dış ticaret açıklarının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Çelikel ve Danişoğlu., 2004:35-59).

Birçok ülkenin gerekli önlemleri almadan ve altyapıyı oluşturmadan aniden dış piyasalarla bütünleşmeye gitmesi beraberinde bazı problemleri de getirmişti. Gerçekleştirilen bu tür uygulamalar 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren mali küreselleşmenin de etkisiyle birçok ülkede krizlerin çıkmasına neden olmuştur. Akabinde en çok merak edilen ve tartışmalara neden olan şu soruyu gündeme getirmişti. *“Uluslararası ekonominin küreselleşmesi ve ülkeler arasında bağımlılığın artması dünya da daha geniş işbirliğine mi, yoksa daha karmaşık çatışmalara mı yol açacaktı?”*. Ancak son otuz yıldır dünya ekonomisindeki gelişmeler incelendiğinde çalışmaların siyasi, sosyal ve askeri alanlardan ziyade, gelişmiş olan ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasında dünya GSMH'sından daha fazla pay olmak için ekonomik alanda gerçekleştiği görülmektedir. Bu noktada gelişmiş olan ülkelerin ekonomik bakımdan geleceklerinin esasen gelişmekte olan ülkelerin gösterecekleri ekonomik performanslara bağlı olduğu kadar; gelişmekte olan ülkelerinde gelişmiş olan ülkelerle ikili ticari-ekonomik ilişkilerini artırmadan büyümelerini gerçekleştiremeyecekleri anlamış olmalarıdır. Bu nedenle ülkelerin birbirleriyle çatışma, kriz çıkarma yerine; diyalog kanallarını açık tutarak her alanda karşılıklı anlaşmaya gitmeleri halinde refah artışının sağlanacağı görüşü genel kabul görmüştür (Batmaz, 2012: 32).

Ancak birçok yoksul ülkenin ekonomik refahının zengin ülkelerin izlemiş oldukları ekonomik politikalara bağımlı olduğunu da unutmamak gerekiyor. Özellikle üçüncü dünya ülkelerinin ihraç gelirlerinin düzeyini ve ekonomik büyümelerini belirleyen temel unsur, sermaye akışı ve teknoloji transferi dışında gelişmiş olan ülkelerin düşük enflasyon, yüksek ekonomik büyüme gerçekleştirme yetenekleridir. Bu nedenle gelişmiş olan ülkeler bir taraftan serbest ticaretin yararlarını överek gelişmekte olan ülkelerin pazarlarını dış dünyaya daha geniş ölçülerde açmaya davet ederlerken, kendi pazarlarını ise üçüncü dünya ülkelerinin rekabetinden korumak için gümrük vergileri, tarifeler ve tarife dışı ticaret engellerle kendilerini korumaya çalıştıkları görülmektedir (Kazgan, 2002: 142).

Yine gelişmiş-sanayileşmiş olan ülkelerin, özellikle 1980'li yıllardan sonra yeni bölgesel bloklar oluşturarak tüm dünya genelinde gelişmekte olan ülkelere karşı rekabet gücünü artırmak istemeleri ise ikinci bir korunma yöntemi olup, bu tür uygulamaların hâlâ devam ediyor olması ilginçtir.

Konuya ilişkin Romer (1993) küreselleşmenin ekonomik entegrasyonları teşvik ettiği, ekonomik entegrasyonların ise ülkelerin rekabet avantajı elde etme isteğine bağlı olarak belirli oranlarda uzmanlaşmaları sonucunu doğurduğunu ortaya koymuş. Bu sürecin ise ülkeler arasında ticaret ve yabancı sermaye akımları kanalıyla ülke ekonomilerini yakınsamakta olduğunu vurgulamaktadır (Romer, 1993: 543-573).

2000'li yıllara gelindiğinde ABD ekonomisinin II. Dünya Savaşı sonrasında en uzun ve kesintisiz bir büyüme gerçekleştirmesi, Avrupa'daki ülke ekonomilerinin canlanma eğilimine girmiş olmaları, mevcut birçok sorununu hala tam olarak aşamamasına rağmen, Japonya ekonomisinin iyileşme belirtileri göstermesi etkin rol oynamıştır.

Diğer taraftan sanayileşmiş olan ülkelerin ekonomik yapılarındaki bu olumlu gelişmelerin yanında, 1997 Doğu Asya Mali Krizinin dünya ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerinin ortadan kalkması, Latin Amerika, Orta Doğu Ülkeleri ve yine Avrupa içindeki gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerindeki canlılıklar dünya ekonomisi makroekonomik göstergelerinin 2000-2007 yılları arasında olumlu yönde gelişmesine büyük katkı sağlamıştır (BDDK Raporu, 2007: 6).

Dünya ekonomisindeki bu olumlu gelişmeler 2008'de ABD'de ortaya çıkan Küresel Mali Krizle birlikte (Mortgage Krizi) son bulmuştur. ABD ekonomisindeki gelişmelere yönelik olumsuz beklentilerin artması, teknolojinin yenilenmesi ve bu sektördeki gelişmelere ilişkin beklentilerin kötüleşmesi, tüketicilerin piyasalara olan güven kaybı beraberinde gelişen belirsizlik ortamı yatırımların yapılmamasına veya ertelenmesine neden olmuştur. Ayrıca borsada işlem gören tüm hisse senetlerinin ani değer kaybı ve sermaye piyasalarında görülen istikrarsızlıklar hemen hemen tüm ülkelerde yurtiçi talepte ciddi düşüşlere neden olmuştur.

Bu gelişmeler küresel ekonomide yeni bir dönemin başlamasına neden oluşturmuştur. Bu arada AB'nin geleceği, ABD'nin yeni tutumunun yaratacağı ekonomik etkiler, ülkeler arasındaki rekabetin her geçen gün arması, yabancı sermayenin akış yönünün değişip değişmeyeceği, artan nüfusları ve büyüyen ekonomileriyle küresel dengede gelişmekte olan ülkelerin giderek daha fazla önem kazanması yeni dönemin belirgin özelliklerinden sadece bir kısmını oluşturuyordu. Bu yeni dönemdeki gelişmeler ister istemez tüm ülkelerin ekonomik göstergelerinin de değişmesine neden olmuştur. 2000 yılı sonrasında dünya ekonomisinin önem arz eden göstergelerinden bir kısmının değişim seyri aşağıda (**Tablo1, Grafik 1'de**) gösterilmiş olup, diğer değişimlere yönelik açıklamalar ise yine bu bölümde özetlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 1: Dünya Ekonomisi Makroekonomik Göstergelerinin Değişim Seyri (%) 2002-2018

Yıllar	Dünya GSMH'sı Trilyon ABD Doları	Dünya Büyüme Oranı Ort.(%)	Dünya Mal ve Hizmet Tic. Hacmi (%)	Dünya Enflasyon Ort.(TÜFE) (%)	Dünya İşsizlik Oranı Ort. (%)
2000	50.1	4.3	12.1	3.5	5.4
2001	51.0	1.9	0.3	3.9	5.5
2002	52.2	2.9	3.4	2.9	5.8
2003	53.7	3.7	5.4	3.0	5.9
2004	56.0	5.0	10.4	3.3	5.7
2005	58.2	4.7	7.5	4.1	5.6
2006	60.7	5.2	9.2	4.2	5.2
2007	63.2	5.3	7.2	4.8	4.9
2008	64.3	2.7	2.9	8.9	4.9
2009	63.2	0.4	-11	2.8	5.6
2010	66.0	5.2	12.4	3.3	5.5
2011	68.1	3.5	5.8	4.8	5.4
2012	69.8	3.4	2.9	3.7	5.3
2013	71.6	3.3	3.0	2.6	5.3
2014	73.7	3.4	3.3	2.2	5.1
2015	75.8	3.1	2.6	1.4	5.2
2016	77.8	2.5	2.4	1.4	5.2
2017	80.2	3.1	5.2	2.1	5.0
2018	84.8	3.1	3.8	2.4	5.0

Kaynak: ¹World Economic Ranking 2000, Gross domestic product 2000 World Bank Group.

<https://sitere.sources.worldbank.org/DATASTATISTICS/Reseorcus/GOP.pdf> Erişim Tarihi:25.5.2019

²World Economic Outlook Update –Global Economic Slump Challenges Policies, January 28, 2008

³Worl Trade Organization, Trade Statistics and Outlook.

https://www.wto.org/english/news_e/pres_18_e/pr_822_.pdf Erişim Tarihi:25.5.2019

Yukarıdaki kaynaklardan yararlanılarak tablo tarafımızdan oluşturulmuştur.

3.1.Dünya GSMH'sında Meydana Gelen Değişim

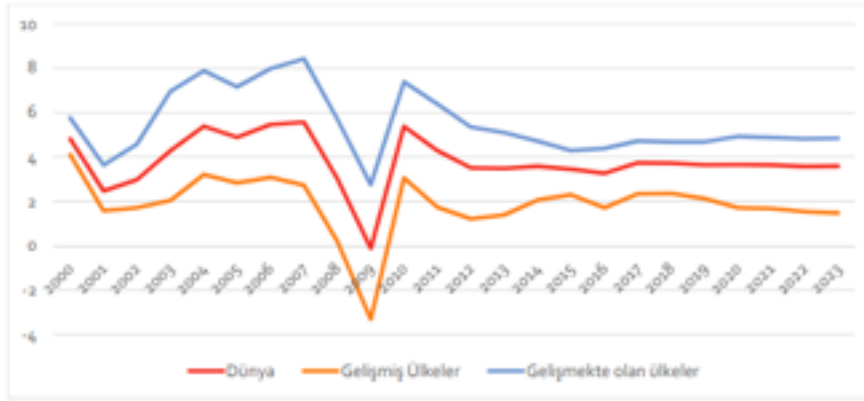
Dünya GSMH'sı ve büyüme oranlarında meydana gelen değişimin gösterildiği (Tablo 1)'de görüldüğü gibi 2001 yılından itibaren başlayan artışın 2006 yılının ikinci yarısına kadar devam ettiği görülmektedir. Ancak 2007 yılına gelindiğinde gelişmiş ülke ekonomilerinde başlayan kırılmalıklar ile birlikte; 2008 yılının ikinci yarısında ABD'de ortaya çıkan küresel mali krizinde etkisiyle bu olumlu gelişmeler son bulmuştur. Şöyle ki 2002 yılında % 2.9 olan dünya GSMH'sı, 2007 yılında % 5.3'e yükselmiş, 2008 yılında ise % 2.7'ye düşmüştür. Bu rakam 2009 yılına gelindiğinde daha büyük bir düşüş göstererek % 0.4 seviyesine kadar gerilemiştir. 2010 yılından itibaren ise dünya GSMH'sı toparlanmaya başlamış olsa da arzu edilen seviyeye ulaşamamıştır. Bu durum 2003-2018 yılları arasında dünya da gerçekleşmiş olan büyüme ortalamasından da yaklaşık olarak (% 3.8) anlaşılmaktadır. Ancak büyüme ortalamasında etkin rolü yükselen piyasalarla birlikte gelişmekte olan ülke ekonomilerinin sağladığı açıkça görülmektedir. Şöyle ki; söz konusu ülkelerin 2002-2018 yılları arasında dünya GSMH ortalamasındaki payı yaklaşık (% 6.5) olarak gerçekleşirken; gelişmiş olan ülkelerin dünya GSMH'sındaki ortalamalarının (% 2.2) oldukça üzerinde gerçekleşmiş olmasından da anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan dünya GSMH'sı ve büyüme oranlarında ortalama olarak (%) meydana gelen değişimin seyrinin gösteren (Tablo 1, Grafik 1)'de görüldüğü gibi 2000 yılında 50.1 trilyon ABD doları olan dünya GSMH'sının 2006 yılında 60.7 trilyon ABD dolarına, 2009 yılında ise bu artışın önceki yıllara oranla daha düşük seviyede 64.3 trilyon ABD doları olarak gerçekleştiği görülmektedir. Dünya GSMH'sında görülen bu düşüş, dünya büyüme ortalamasını da olumsuz yönde etkileyerek 2000 yılında % 4.3 olan büyüme ortalamasını 2006 yılında % 5.2'ye, 2009 yılında ise % 0.4 olarak gerçekleşmesine neden olmuştur. Küresel mali kriz sonrasında ise (2010 yılından itibaren) gerek dünya GSMH'sı gerekse dünya büyüme ortalaması % artış göstermeye başlamış olsa da bu artışlar beklentileri karşılamamıştır. 2010 yılında dünya GSMH'sı 2009 yılına göre yaklaşık olarak % 5'lik bir artış göstererek 66 trilyon ABD doları olarak gerçekleşirken, 2015 yılında bu rakam 75.8 trilyon ABD dolarına, 2018 yılı sonu itibarıyla ise 84.8 trilyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemlere ilişkin dünya büyüme ortalaması ise 2010 yılında % 5.2 iken, 2015 yılında % 3.1'e, 2016 yılında ise bu düşüş devam ederek % 2.5 olarak gerçekleşmiştir. 2017-2018 yıllarında ise tekrar küçük bir artış göstererek % 3.1 olarak gerçekleşmiştir. Diğer taraftan OECD ve IMF'in tahminlerine göre küresel çapta büyüme oranlarının 2019-2020 yılları sonu itibarıyla yaklaşık olarak % 3.5 civarında gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. Ancak Euro Bölgesinde aynı yıllarda gerçekleşmesi beklenen büyüme oranlarının dünya ortalamasının altında (% 1.7) civarında gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. Yine (Tablo 2)'de görüldüğü gibi 2015 yılı sonrasında gerek gelişmiş olan, gerekse gelişmekte olan ülkelerin dünya mal ve hizmet ticareti içerisindeki %'lik payları büyük bir değişiklik göstermiş. Gelişmiş olan ülkelerin (G.O.Ü) 2015-2018 yılları arasında toplam dünya ihracatı içerisindeki payları % olarak sırasıyla; % 3.6, % 2.2, % 4.4 ve 2018'de % 3.1 iken; aynı yıllarda toplam ithalat içerisindeki payları ise sırasıyla % 4.2, % 2.7, % 4.2 ve % 3.3 olarak gerçekleşmiş. Aynı dönemdeki (2015-2018) G.O.Ü.'lerin toplam dünya ihracatı içerisindeki payları sırasıyla; % 1.3, % 2.5, % 6.9 ve % 4.3 olarak gerçekleşmiş iken; toplam dünya ithalatı içerisindeki payları ise % -0.6, % 2.0, % 7.0 ve 2018 yılında da % 5.6 olarak gerçekleşmiş (TÜSİAD, 2019: 7).

Dünya GSMH'sında dikkat çeken ülkelere Çin ve Hindistan'ın bariz yükseliş gösterdiği, Rusya ve AB'ye üye ülkelerin ekonomilerinde ise göreceli düşüşlerin yaşandığı görülmüştür. Sıralama düzeyinde ortaya çıkan bu durumun yanı sıra mutlak değerlerdeki bazı değişimler çarpıcıdır. Örneğin, AB ülkeleri 1995-2013 döneminde küresel ekonominin üçte birini oluştururken, son dönemlerdeki payı % 23 seviyelerine kadar düşmüştür. ABD'nin yurtiçi hasılası parasal olarak 25 yılda yaklaşık 3 katına çıkarken, küresel GSMH'dan aldığı pay değişmemiştir. Dönem başlangıcında ABD'yi ikinci sırada takip eden Japonya'nın değerleri ise sadece dörtte bir oranında artmış. Buna karşın Japonya dünya sıralamasında üçüncü sırada kalmakla birlikte (2017 yılı itibarıyla) küresel payı % 15'lerden % 6.5'lere kadar düşmüştür. Çin ekonomisi ise dünyada hiçbir ülkenin gerçekleştiremediği bir büyüme ile aynı dönemde 28 kat artış göstermiş ve tahminlere göre yakın gelecekte ABD'nin üzerinde bir paya sahip olacağı beklenmektedir. Rusya ise % 2'lik bir pay sahibi olmayı devam ettirmekte, ancak ekonomik olarak ciddi

bir atılım yapma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Yine bu dönemde Hindistan ekonomisi 5'e katlanarak, mutlak büyüklük bakımından İngiltere'yi yakalamış. Brezilya ise, İtalya, Kanada, İspanya ve Rusya'yı sıralamada geride bırakmıştır (Kut, 2019:12-13).

Dünya ekonomisindeki büyüme oranlarının gelişim seyrinin gösterildiği (Grafik 1) incelendiğinde ise 2002-2006 yılları arasında dünya ekonomisinin büyüme oranlarında bazı yıllarda büyük bir değişim olmamasına rağmen; diğer bazı yıllarda (2005-2007) artışların olduğu görülmektedir. Gelişmiş ülke ekonomilerinde 2006 yılının ikinci yarısında baş gösteren ekonomik kırılganlıklar, 2008'de ABD'de ortaya çıkan küresel mali krizinde etkisiyle; dünya etkisi yaratarak kısa süre içerisinde gerek gelişmiş ülke ekonomilerinin gerekse yükselen ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinin büyüme oranlarının düşmesine neden olmuştur. Büyüme oranlarında görülen değişimlerin seyri ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre değerlendirildiğinde ise, yükselen ve gelişmekte olan ülkelerin son yirmi yıldır gelişmiş ülkeleri geride bıraktıkları görülmektedir. Bu durum sadece büyüme oranlarında olmayıp; dünya GSMH'sından alınan payla birlikte dünya ticaret hacmi ve diğer pek çok alanda etkisini göstermektedir.

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, 2018 ve sonrası tahmin.

Grafik 1: Küresel Büyüme Oranları (%)

Küresel ölçekte gerçekleşen büyüme oranlarının ülkelerin gelişmişlik düzeyleri göz önünde bulundurularak (2000-2018) incelendiğinde; yükselen ve gelişmekte olan ülke ekonomileri 2000'li yıllarda yaklaşık % 5.9'luk bir büyüme oranına sahipken bu oran 2002 yılında % 4.7'ye gerilemiş olsa da 2003 yılından itibaren 2008 yılına kadar sürekli artış göstererek ortalama % 7'nin üzerinde büyümüşler. 2008 yılında bu oran % 5.8'e düşerken; 2009 yılına gelindiğinde ise bu oran daha da küçülerek % 3.1 seviyesine kadar gerilemiştir. Bu düşüşün yegane sebebi 2008'in ikinci yarısında ABD'de ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkisi altına alan küresel mali krizdir. 2009 yılından itibaren ise başta gelişmiş olan ülkeler olmak üzere diğer tüm ülkelerin izlemiş oldukları genişletici para ve maliye politikalarının etkisi ile büyüme oranları tekrar % 7.5 seviyelerini yakalamış. Ancak bu oran 2011-2018 yılları arasında tekrar düşüş göstererek % 5 civarlarında gerçekleşmiştir. İncelediğimiz dönem itibarıyla (2000-2018) gelişmiş ve sanayileşmiş olan ülkelerin büyüme oranları seyri şu şekilde gerçekleşmiştir. 2000'li yıllarda % 4.2 olan bu ülkelerin büyüme oranları 2002'de % 1.7'ye, 2004'de % 3.1'e ve 2008 yılında ise % 0.1'e kadar düşüş göstermiş. Bu oran 2009 yılında daha da kötüleşerek % -3.4 seviyesine kadar gerilemiş olup, söz konusu bu ülkeler tarihte bu güne kadar karşı karşıya kalmadıkları büyük bir resesyona karşılaşmışlardır. Krizin etkilerini atlatmak için genişletici para ve maliye politikaları hemen hemen tüm ülkeler tarafından uygulanmış olursa da beklentilere cevap veremediği bu ülkelerin 2011 yılı sonrası büyüme oranlarından anlaşılacaktır. Gelişmiş ekonomilerin 2011'deki büyüme oranı % 1.7 iken, 2012'de % 1.2'ye, 2014'de küçük bir artışla %1.8'e, 2016'da %2'ye, 2017 ve 2018 yıllarında ise % 2.2 civarında gerçekleştiği görülmektedir.

IMF'nin göre ise büyüme oranlarının 2019-2020 yılı sonu itibarıyla yükselen ve gelişmekte olan ülkelerde % 4.3 , % 4.6 oranında; gelişmiş ve sanayileşmiş olan ülkelerde ise % 2.1, % 1.9 oranında gerçekleşebileceği tahmin edilmekte (IMF, 2019:4)

Diğer taraftan 2008’de ABD’de ortaya çıkan Küresel Mali Kriz sonrası dünya ekonomisi kademeli fakat düzensiz bir toparlanma eğilimi içinde olmakla birlikte, düşük büyüme süreci devam etmekte. Ülke ekonomileri yüksek kamu borçları, yüksek işsizlik ve gelir eşitsizliği gibi küresel krizin yaratmış olduğu olumsuzlukları tam olarak atlatabilmiş değildir. Tüm bu olumsuzluklara ek olarak küresel ekonominin önümüzdeki dönemde nasıl bir seyir izleyeceği belirsizliği ise ayrı bir risk unsuru oluşturmaktadır. Gelişmiş olan ülke ekonomilerinde büyüme hızı 2013 yılından itibaren giderek iyileşse de, düşük talep, düşük yatırım oranları, yüksek kamu ve özel sektör borçluluğu gibi nedenlerle kriz öncesi dönemlere göre yavaş seyretmektedir.

2012 yılından bu yana ABD ekonomisi ile Avro Bölgesi ekonomisini karşılaştırdığımızda, ABD’nin Avro Bölgesine göre daha yüksek bir büyüme gerçekleştirdiğini; 2015 yılı itibarıyla ABD’de büyüme oranı % 3.8 olarak gerçekleşirken; Avro Bölgesinin ortalaması % 1.3 oranında seyretmiş. Avrupa Merkez Bankası, Avro Bölgesindeki ekonomik durgunluğu kaldırmak için 2016 Eylül ayına kadar süren 60 milyar Euro tutarında parasal genişleme kapsamında (genişletici para politikası izleyerek) hem devlet tahvillerini hem de özel sektör menkul kıymetlerini piyasadan toparlamayı başarmıştır. Avrupa Merkez Bankası izlemiş olduğu bu politikayla kredi faizlerini düşürmüş, ancak piyasaların daha rahat borçlanması ve yeni iş alanlarının açılması beklentileri tam olarak sağlanamamıştır (Batmaz, 2017: 15).

Diğer taraftan 2007 yılı sonrasında gelişmekte olan ekonomilerin büyüme oranlarındaki yavaşlamanın ise iki önemli nedeni olduğu söylenebilir. Bunlardan biri “döngüsel geçici nedenler” diğeri ise “yapısal sorunlardır”. Geçici nedenler arasında emtia fiyatları, Rusya’ya uygulanan yatırımlar, jeopolitik faktörler ve FED’in izlemiş olduğu politikalar sayılabilirken, yapısal sorunlar ülkeden ülkeye farklılık göstermekle beraber, temel olarak verimlilik artışı sağlayacak üretim ve istihdam politikalarının yetersizliği beklenen büyümeyi sağlayamamıştır (T.C. Maliye Bakanlığı Raporu, 2015:15).

3.2. Dünya Mal ve Hizmet Ticaret Hacminde Meydana Gelen Değişim (%) 2000-2018

Dünya GSMH’sı ve büyüme oranlarında yaşanan gelişmeler doğrudan mal ve hizmet ticaretini de etkiler. Eğer gelişmeler olumlu yönde gerçekleşmiş ise bu durumdan mal ve hizmet ticaretini olumlu; aksi yönde ise olumsuz yönde etkileyecektir. Kısaca, büyüme ile mal ve hizmet ticareti arasında her zaman doğru yönlü bir ilişki bulunmaktadır. 2000-2018 dönemini kapsayan ekonomik göstergelerin değişim seyrinin gösterildiği (Tablo 1) incelendiğinde bu durum açıkça görülmektedir. 2000 yılında % 12.1 olan dünya mal ve hizmet ticareti ortalaması 2001 yılında % 0.3 seviyelerine kadar gerilemiş. 2004 yılına gelindiğinde ise bu oran tekrar % 10.4 seviyesine kadar yükselirken; 2008’de ABD ortaya çıkan küresel mali krizin etkisiyle % 2.9’a gerilediği açıkça görülmektedir. Ancak esas düşüşün küresel mali krizi takip eden 2009 yılında % -11.0 olarak gerçekleşmesiyle ortaya çıktığı görülmüştür. 2011 yılına gelindiğinde ise tekrar 2000’li yılların ortalaması yakalanarak % 12.4 olarak gerçekleşmiş. Takip eden yıllarda ise bu oranlar; 2015 yılında % 2.6, 2017’de % 5.2 ve 2018 yılında ise % 3.8 olarak gerçekleştiği (Grafik 2)’de görülmektedir

Grafik 2: Küresel Ticaret Hacmi ve Büyüme (%)

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, 2018.

Grafik 2 incelendiğinde, küresel kriz sonrasında dünya ticaret hacminde dikkate değer oranda daralma yaşanmış ve bunun sonucunda başta dünyanın önde gelen gelişmiş ekonomileri olmak üzere hemen hemen tüm ülkelerin toplam dünya dış ticaret hacmi içindeki payları önemli oranda düşüş göstermiş. Bu durum söz konusu ülkelerin toplam dünya dış ticaret hacminden aldıkları payı ve dış ticaretin dağılım seyrinin de değişmesine neden olmuştur. Şöyle ki, 2009 yılında gelişmiş olan ekonomiler toplam dünya dış ticaretinden % 64.4 oranında pay alırken bu oran 2013 yılında % 59 seviyelerine gerilemiş. Yükselen ve gelişmekte olan ekonomilerin durumu ise gelişmiş olan ülkelerin tersine iyileşme göstermiş. Avro Bölgesi'nin 2009 yılında dünya dış ticaret hacmi içindeki payı % 14.18'iken, 2013 yılında bu oran % 12.98'e gerilemiştir. Diğer taraftan dünyanın önde gelen ekonomilerinin durumları incelendiğinde ise; ilk sırada yer alan ve krizin ortaya çıkmasına neden olan ABD ekonomisi 2008 yılına kadar toplam dünya dış ticaret hacminin yaklaşık % 8'ini alırken krizin patlak verdiği 2008 sonrasında; 2009 yılı itibariyle % 7.01'lik pay almaya başlamış. ABD 2010 yılında küçük çapta da olsa bir artış göstermiş olsa da, 2013 yılına gelindiğinde bu oran % 6.95 olarak gerçekleşmiş. Bu yüzdeler oran bize ABD'de ortaya çıkan krizin; ABD'nin toplam dünya dış ticaretinden almış olduğu paydan çok fazla etkilenmediğini göstermektedir (Batmaz ve Sayın; 2017: 22).

Japonya ve Çin'in kriz sonrasında toplam dünya dış ticaretinden aldıkları paylarda meydana gelen değişimler ise şu şekilde seyretmiştir. Japonya'nın da ABD gibi, gerek kriz öncesinde gerekse kriz sonrasında toplam dünya dış ticaretinden almış olduğu payda çok büyük değişiklikler görülmemektedir. Japonya'nın kriz sonrası 2010 yılında % 4.80'lere kadar yükselen toplam dünya dış ticaret hacminden aldığı pay, 2013 yılında azda olsa düşüş göstererek % 4.17 seviyelerinde seyretmiş. Çin' in durumu ise diğer gelişmiş ve Avro Bölgesindeki ülkelere çok farklı bir yapı sergilemiş ve dünya ticaret hacminden aldığı payın gelişim seyri de diğer ülkelere çok farklı seyretmiştir. (İncekara, 2015: 16).

2008 Küresel mali krizini avantaja çeviren tek ülkenin Çin olduğu görülmektedir. Bu durum ülkenin toplam dünya dış ticaretinden almış olduğu payın gösterildiği (IMF, 2014) verilerinde de açıkça görülmektedir. Çin'in, krizin ortaya çıktığı 2008 yılına kadar toplam dünya dış ticaret hacminden aldığı pay (2007 yılında) % 7.75 iken, bu oranı (2008 yılında) çok küçük bir artışla % 7.88'e çıkarmış. Kriz sonrası dönemde dünya dış ticaret hacminden almış olduğu pay ise her yıl bir önceki yıla göre artarak 2013 yılı itibariyle % 11.20 seviyesine kadar yükselmiştir. Ancak gerek IMF gerekse Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Çin'deki büyümenin yavaşlaması başta yükselen piyasalardaki ve gelişmekte olan ülkelere emtia ihracatçısı ülkeler olmak üzere, Avro Bölgesi ve Japonya dâhil diğer ekonomileri olumsuz yönde etkileyeceğini belirtmişlerdir. Yüksek gelirli ülkeler ile Avrupa ve Merkez Asya'nın yavaş fakat istikrarlı büyümeye yönelmesi dünya ticaret hacminin büyümesinin önünde engel teşkil etmektedir. Yükselen piyasalar ve gelişmekte olan ekonomilerde ihracat gelişmiş ülkelere büyümenin kuvvetlenmesine bağlı olarak gelişmektedir. Çin'deki yavaşlamanın temelinde (2013 sonrasında), küresel düzeydeki dış talep yetersizliği, dış finansman koşullarının sıkışması ve ülkelere özgü yapısal faktörler bulunmaktadır. Özellikle Çin ekonomisindeki yavaşlama, başta emtia ihracatçısı ülkeler olmak üzere birçok ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir (Batmaz ve Sayın; 2017: 23-24).

Diğer taraftan toplam dünya dış ticaret hacmi içinde önemli bir yeri olan mal ve hizmet ihracatının dağılımı ise (2014 yılı itibariyle) şu şekilde gerçekleşmiştir. Dünyadaki ülke sayısı 189 olup bu ülkelere 36'sı gelişmiş ekonomiler grubunda yer alırken; 153'ü ise yükselen piyasalar ve gelişmekte olan ekonomiler grubunda yer almaktadır. Bu gruplandırma IMF tarafından yapılmış olup buna göre gelişmiş ekonomiler dünya mal ve hizmet ihracatının % 61.2'sini gerçekleştirmektedirler. Bu ülkelerin dünya nüfusu içindeki payları ise % 14.7'dir. Yükselen ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinin sayısı ise 153 olup bu ülkelerin toplam dünya mal ve hizmet ihracatı içerisindeki payları % 38.8 olup, dünya nüfusu içerisindeki payları ise % 85.3'dür. Son on beş yıldır gerek büyüme, gerekse dünya GSMH'si ile birlikte mal ve hizmet ihracatından yükselen ve gelişmekte olan ülkelerin almış oldukları pay artış gösterirken; gelişmiş olan ülkelerin payı ise azalmaktadır (İMF,2017: Dünya Ekonomik Görünüm Raporu).

Son üç yıldır ise küresel ticaret, ABD ve Çin arasında ticari gerilimin etkisi ile hız kaybetmektedir. 2017 yılında % 5.2 oranında büyüyen küresel ticaret hacminin başta Avro Bölgesi olmak üzere bazı gelişmiş ülkelere ılımlı talep, ABD ve Çin arasındaki ticari gerilimin derinleşmesi ve finansal koşulların sıkışmaya başlaması nedeniyle 2018 yılında % 3.8, 2019 yılı sonu itibariyle ise % 4 oranında büyümesi beklenilmektedir. ABD tarafından yapılması

muhtemel tarife artışları ve ticari ortaklarının karşı misillemelerde bulunması ile artan ticari gerilim ve politika belirsizlikleri önümüzdeki dönemde küresel ticaret üzerinde en önemli belirsizlik kaynaklarından birisi olacaktır (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2018:5).

Son yıllarda küresel ekonomide görülen ivme kaybı ve belirsizlik ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre dünya mal ve hizmet ticaret hacminden almış oldukları %'lik paylarında değişmesine neden olmuştur. Değişimin seyri aşağıda (Tablo 2)'de gösterilmiş olup, bu tablo incelendiğinde; 2015 yılı sonrasında gerek gelişmiş olan, gerekse gelişmekte olan ülkelerin dünya mal ve hizmet ticareti içerisindeki % payları büyük bir değişiklik göstermiş. Gelişmiş olan ülkelerin (G.O.Ü) 2015-2018 yılları arasında toplam dünya ihracatı içerisindeki payları % olarak sırasıyla; % 3.6, % 2.2, % 4.4 ve 2018'de % 3.1 iken; aynı yıllarda toplam ithalat içerisindeki payları ise sırasıyla % 4.2, % 2.7, % 4.2 ve % 3.3 olarak gerçekleşmiş. Aynı dönemdeki (2015-2018) G.O.Ü.'lerin toplam dünya ihracatı içerisindeki payları sırasıyla; % 1.3, % 2.5, % 6.9 ve % 4.3 olarak gerçekleşmiş iken; toplam dünya ithalatı içerisindeki payları ise % -0.6, % 2.0, % 7.0 ve 2018 yılında da % 5.6 olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 2: Dünya Mal ve Hizmet Ticaretinden Ülkelerin Almış Oldukları Pay (%)

Yıllar	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
İHRACAT										
G.Ülkeler	11.7	-0.6	2.2	3.3	8.5	5.8	8.2	5.9	3.1	-12.0
G.O.Ülke.	13.3	3.1	7.0	10.6	14.6	11.1	11.0	9.6	5.6	-7.9
İTHALAT										
G.Ülkeler	11.6	-0.5	2.5	4.1	8.9	6.1	7.4	4.5	0.4	-12.7
G.O.Ülke.	14.5	3.4	6.3	10.3	15.8	12.1	14.9	14.5	9.0	-7.9
İHRACAT										
G.Ülkeler	12.3	5.3	2.0	2.3	3.4	3.6	2.2	4.4	3.1	
G.O.Ülke.	12.8	6.5	4.6	4.4	2.9	1.3	2.5	6.9	4.3	
İTHALAT										
G.Ülkeler	11.6	4.4	1.2	1.4	3.4	4.2	2.7	4.2	3.3	
G.O.Ülke.	13.7	8.8	6.0	5.6	3.6	-0.6	2.0	7.0	5.6	

Kaynak: IMF, World Economic Outlook October, 2018

Değişimin seyri ülkeler bazında değerlendirildiğinde ise; gelişmiş ülkelerdeki ekonomik aktivite, özellikle Avro Bölgesinde ivme kaybına rağmen güçlü seyrini korumaya devam etmekte. İstihdam artışı, mali genişleme ile başta Avro Bölgesi ve Japonya'daki destekleyici para politikası iç talep yoluyla gelişmiş ülkelerdeki büyümeyi desteklemiştir. Gelişmekte olan ülkelerde ise; Çin, Hindistan ve emtia ihracatçısı ülkeler öncülüğünde büyümenin sağlandığı görülmektedir (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2018:5-8).

3.3.Dünya Enflasyon Oranlarındaki Değişimin Seyri (%) 2000-2018

Tüketici enflasyon rakamları değerlendirildiğinde kriz öncesi yıllarda dünya enflasyon ortalaması % 10'un üzerinde seyrederken krizle birlikte resesyona giren dünyada fiyat artışları % 4.5 ve % 5.0 düzeyinde seyretmeye başlamıştır. Gelişmiş ülkelerde fiyat artışları dünya ortalamasını aşağı çekerken gelişmekte olan ülkelerdeki görece yükseklik ortalamayı artırmıştır (İnckara, 2014:14).

Özellikle kırılgan beşli olarak tanımlanan Hindistan, Türkiye, Endonezya, Brezilya ve Güney Afrika'da enflasyonunun dünya ortalamasının üzerinde seyrettiği görülmektedir. Bu ülkelere ilave Rusya ve Arjantin'de de benzer durum görülmüş olup, 2008 küresel mali kriz öncesi ve sonrası yıllarda dünya genelindeki enflasyon oranları şu şekilde seyretmiştir. Dünya genelinde enflasyon oranı 2006 yılında % 4.2 iken, 2008 yılında bu oran % 8.9'a, 2009'da ise bu oran % 2.8'e kadar düşüş göstermiş. 2014-2015 yıllarında ise, % 2.2 ve % 1.4 olarak gerçekleşmiş.

Gelişmiş olan ülkelerde 2006 yılında % 2.4 olan enflasyon oranı, 2008 yılında % 3.4'e, takip eden yıllarda ise % 1.5 - % 1.8 arasında seyretmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde ise bu oran gelişmiş ülkelere oranla oldukça yüksek seviyelerde gerçekleşmiş olup 2006 yılında % 6 olan enflasyon oranı, 2008 yılında % 8'e yükselirken; 2009 yılında büyük bir düşüş göstererek % 4.8 olarak gerçekleşmiş (Batmaz, 2017:19).

2016 ve sonrası yıllarda dünyada ki enflasyon oranlarının gelişim seyri ile ilgili genel bir değerlendirme yapacak olursak, büyüme ve enflasyon parametreleri itibarıyla kötüleşmiş olan gelişmiş ekonomiler grubu; enflasyonda da yeterli artış oranına ulaşamadıkları için dünya enflasyon ortalamasının beklenildiği gibi gerçekleşmediği yukarıda (Tablo 2)'de açıkça görülmektedir. 2016 yılında dünya enflasyon ortalaması % 1.4, 2017 yılında % 2.1'e, 2018 yılında ise % 2.4'e yükseldiği görülmektedir. Ancak son yıllarda gerçekleşmiş olan enflasyon ortalaması ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre değerlendirildiğinde gelişmiş ekonomiler ve Avro Bölgesi ekonomilerinde gerçekleşen enflasyonun dünya ortalamasının çok altında gerçekleşmiş olduğu, bu oranların % 1.3 ile % 1.68 arasında seyrettiği görülmektedir. Enflasyon oranlarının gerek Avro Bölgesinde gerekse Japonya'da bu şekilde seyretmesinde etken faktör Merkez Bankalarının izlemiş oldukları genişletici para politikalarıdır (İncekara, 2015: 15).

Gelişmekte olan ülkelerde ise enflasyon yüksek seviyedeki emtia ve enerji fiyatları, para birimlerindeki değer kayıpları ve artan borçlanma maliyetleri ile 2017 yılındaki % 4.3 seviyesinden 2018 yılında % 5, 2019 yılı sonu itibarıyla ise küçük bir artışla % 5.2 olarak gerçekleşmesi beklenilmektedir (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2018:9).

3.4. Dünyada İşsizlik Oranları

2000-2018 yılları arasında dünya genelinde ortalama olarak (%)'de gerçekleşen işsizlik oranlarının gösterildiği (Tablo 2) incelendiğinde; ortalamanın yaklaşık % 5.5 oranında seyrettiği görülmektedir. İşsizlik oranının en yüksek seviyede seyrettiği yılın ise küresel mali krizi takip eden 2009 yılında % 5.6 olarak gerçekleştiği; takip eden yıllarda ise (2010-2018) % 5.0 ile % 5.4 arasında seyrettiği görülmekte.

İLO'nun "Küresel İstihdam Eğilimleri 2008" raporuna göre güçlü küresel büyüme 2007 yılında devam etmiş ve dünyadaki toplam gelir % 5.3 oranında artmış. Yine bu rapora göre 2007 yılında gerçekleşen verimlilik artışı, istihdam seviyesindeki artıştan daha fazla olmuş. Ekonomik büyümenin büyük oranda verimlilik artışıyla sağlanmış olması nedeniyle 2006-2007 yıllarında görülen işsizlik oranlarının fazlaca değişmediği belirtilmiş (İLO, 2008:9).

Bu rapordan çıkan sonuç, küresel işsizliğin dünyada ciddi ekonomik büyümeye rağmen hala çözüme kavuşturulmadığıdır. Son on yıllık işsizlik verileri incelendiğinde aynı tespit desteklenmektedir. Şöyle ki; 1997-2007 yılları arasında dünya ekonomisi ortalama % 4.2 oranında büyümüş, ancak işsizlik oranında ki değişikliğin % 6.1'den, % 6.0'ya düşerek neredeyse hiç değişmediği görülmüştür. İşgücünün verimliliğindeki artış ise, yıllık ortalama % 2.1 olmuştur (Erdayı, 2009: 136-137).

Yine İLO'nun "Küresel İstihdam Eğilimleri 2018) raporuna göre küresel mali kriz sonrasında günümüze kadar geçen sürede de (2008-2019) yine aynı şekilde; verimlilikte artışın istihdam seviyesindeki artıştan daha yüksek oranda gerçekleştiği vurgulanmaktadır. Öte yandan kriz sonrasında dünya genelindeki işsizlik oranları incelendiğinde (2003-2007) yılları arasında gelişmiş olan ekonomilerdeki işsizlik ortalaması takriben % 6 civarında seyrederken; 2009 yılında bu oranın % 8'e yükseldiği ve sonraki yıllarda da bu oranlara yakın işsizliğin devam ettiği görülmektedir. Bu durum Avro Bölgesinde biraz daha artış göstererek % 10'un üzerinde seyretmiştir. Krizin ortaya çıktığı ABD'de ise uygulanan genişletici para ve maliye politikaları ile düşük faiz politikası işsizlik oranlarını 2009 yılında % 9.3 seviyesinden, 2011 yılında % 8.9'a, 2012 yılında ise % 8.1'e ve 2013 yılında da % 7.4 seviyesine kadar düşürüldüğü görülmekte. İşsizlik oranlarında ki karşılaştırmadan da anlaşılacağı gibi ABD'nin göstermiş olduğu bu başarıyı Avrupa gösterememiştir. Bunun sonucunda Yunanistan ve İspanya başta olmak üzere Avrupa'nın birçok ülkesinde çalışmak isteyen her dört kişiden biri işsiz kalmış. 2013 yılı itibarıyla % 27 ve % 26.1'lik bir işsizlik oranıyla AB içindeki ülkeler arasında en yüksek oranlı işsizliğin görüldüğü ülkeler Yunanistan ve İspanya'dır. Üçüncü sırayı % 16.2'lik bir oranla Portekiz ve dördüncü sırayı da % 13'lük işsizlik oranıyla İrlanda takip etmiştir. Diğer taraftan AB ülkelerinde işsizliğin hâla kriz öncesi yıllardaki seviyesine gelmediği görülmektedir (İncekara, 2015: 15).

Dünyanın en büyük ekonomisine sahip olan Çin'deki durum ise şöyle seyretmiştir. Çin'de işsizlik oranları gerek küresel mali krizi öncesi gerekse kriz sonrası yıllarda hemen hemen hiç değişiklik göstermemiş olup, son on yıllık işsizlik ortalaması incelendiğinde % 4.1 civarında (her yıl hemen hemen aynı seviyelerde) seyretmiş. Yine göreceli olarak düşük işsizlik oranlarına sahip olan diğer ülkeler ise; Brezilya, Rusya ve Japonya'dır. 2015 ve 2016 yıllarında tüm dünyada gerçekleşen işsizlik oranları incelendiğinde de çok fazla bir değişikliğin olmadığı; krizin olumsuz etkilerinin hala devam ettiğini belirli bir süre daha devam ettireceği uzmanlarca ortaya konmaktadır. Ayrıca tüm dünya genelinde işsizliğin özellikle gençlerde yaygın olarak görülmesi ise endişe verici bir durum olarak yorumlanmaktadır (Batmaz ve Sayın; 2017:20).

Bu konuya ilişkin gerek İLO'nun hazırlamış olduğu "Gençler İçin Küresel İstihdam Eğilimleri" raporunda gerekse OECD'nin yapmış oldu son araştırmalarda genç- eğitilmiş işsizler konusunda mutlaka önlem alınmasının gerekliliğine dikkat çekilmektedir. Bu raporlar incelendiğinde 2007 yılında % 5.5 civarında seyreden dünya işsizlik ortalaması içinde genç işsizlerin oranının % 11.9 olarak gerçekleştiği görülmüştür (İLO, 2008:9).

Yine bu konuya ilişkin olarak OECD'nin 2013-2018 yılları arasındaki "Dünyada Başlıca Ülkeler Arasındaki İşsizlik Oranları" raporları incelendiğinde hemen hemen her ülkede ortalama olarak görülen genel işsizlik oranının 1.5-2 katının genç ve eğitilmiş işsizlerden oluştuğu görülmektedir. Örneğin Kanada da (2013) işsizlik oranı % 6.8 iken, eğitilmiş- genç işsizlik oranı % 11.1, Brezilya'da işsizlik oranı % 4.9 iken, eğitilmiş işsizlik oranı % 4.5, genç işsizlik oranı (2014) % 15. Avrupa Birliğinde (28 ülke/2018)'de genç işsizlik oranı % 22.2 olarak belirlenmiş. AB bünyesindeki genç işsizliğin en düşük olduğu ülke Almanya olup, onu en düşük oranla takip eden ülkenin % 10.3'lük payla Avusturya'nın olduğu görülmekte. Üçüncü sırayı ise % 11.8'lik bir payla Malta takip etmektedir. AB'nin içinde en yüksek genç işsizlik oranına sahip olan ülke ise % 55.5 ile İspanya olmuştur. İkinci sırayı % 52.4 ile Yunanistan alırken, üçüncü sırayı Hırvatistan % 45.4'le takip etmektedir. Rusya'da ise genel işsizlik oranı (2017) % 5.7 iken, eğitilmiş işsizlik oranı % 12.2, genç işsizlik oranı ise %13.6 olarak gerçekleşmiş. ABD'de ise işsizlik oranı (2018)'de rekor bir düşüşle % 3.9 olarak gerçekleşmiş olup, eğitilmiş işsizlik oranı % 2.3, genç işsizlik oranı ise % 5.7 olarak gerçekleşmiş (OECD, 2018: 3).

4.DÜNYA EKONOMİSİNDE YAŞANAN GELİŞMELERİN YEREL BAZDA DENİZLİ EKONOMİSİNE YANSIMALARI (2000-2017 DÖNEMİ)

Küreselleşmenin etkisiyle siyasi açıdan bağımsız olan ülkeler ekonomik açıdan birbirlerine bağımlı hale gelmişlerdir. Bu süreçte Türkiye'de 1980'li yıllara gelinceye kadar izlenmiş olduğu ithal ikameci sanayileşme politikası yerine, ihracata dayalı sanayileşme politikasını benimseyerek bu sürece katılmıştır. Bu politikanın benimsenip uygulanmaya başlanması ile Türkiye ekonomisinin "devlet" ve "devlet destekli özel" tekellden kurtulmasının temel dinamiğini oluşturan süreçte böylece başlamıştı. Bu yeni süreç Türkiye'deki bir kısım tasarrufların ve azda olsa sermaye birikiminin ekonomik yatırımlara dönüşmesine katkıda bulunmuştur. Hatta bundan çok daha önemlisi Türkiye'de her yaşta yeni bir "girişimci" sınıf ile birlikte yeni "kent ekonomilerinin" doğmasının önü açılmıştı. 1980'li yıllardan sonra oluşmaya başlayan bu Anadolu kent ekonomilerinden birisi de kuşkusuz Denizli ili'dir. Bu ilin Ege Bölgesinde İzmir ve Manisa'nın ekonomik yığılma avantajına karşın, bölgenin iç kesiminde bir sanayi merkezi olarak gelişmesi ilginç bir olgudur. (Eroğlu, 1997:284).

Tekstil, mermer ve traverten başta olmak üzere hızlı bir sanayileşme sürecinde oluşuyla "Denizli Mucizesi" olarak nitelendirilen bu şehir 2000'li yıllara gelindiğinde ekonomik gelişmişlik bakımından karşılaştırıldığında Türkiye'deki birçok ilin önünde yer alarak ekonomik aktivite bakımından 13., sanayi bakımından 9., nüfus bakımından 25., ülke genelindeki 500 büyük firmadan 13'nün bu ilde faaliyet göstermesi dikkate değer hususlardı. Ayrıca ilde faaliyet gösteren firmaların ürettiği ürünlerin % 80'ninden fazlasının sanayi ürünlerinden oluşması ve yine toplam ihracatının (2000'li yıllarda) % 70'e yakınının tekstil- konfeksiyon ürünlerinden oluşması 70'den fazla ülkeye 100'ün üzerinde ihracat kaleminden oluşan yılda 450 milyon dolarlık ihracatıyla; ülke GSMH'sından almış olduğu % 1.5'lük pay ve yaratmış olduğu katma değerle, yine en çok göç alan (9.sırada) il olması nedeniyle dikkatleri üzerine çekmiştir. Denizli'deki bu gelişmeler bir mucize olarak değerlendirilmekte ve ülkenin diğer illerine de model il olarak önerilmektedir (Batmaz, 2001: 2-3).

Bütün bu veriler ilin bölge ve ülke ekonomisinde oldukça önemli bir yere sahip olduğunu göstermekte olup, 2000 yılı sonrası bu ilin ekonomisinde meydana gelen değişimin seyrini ise şu şekilde özetlemek mümkündür.

2001 yılında ortaya çıkan Global Kriz Türkiye’de de etkisini göstermiş ve tüm sektörleri olumsuz yönde etkilemişti. Bunun sonucunda üretim düşmüş, işsizlik artmış, ithalat artış gösterirken ihracatta ise büyük düşüşler yaşanmış ve dış ticaret açığı ortaya çıkmıştı. Bu durum ülkenin en büyük ihracatçı illeri arasında bulunan (7. sırada) Denizli’yi de (başta tekstil-konfeksiyon sektörü olmak üzere) olumsuz yönde etkilemiştir. 2001 yılında Türkiye’de yapılan devalüasyon ve izlenen serbest döviz kur politikasıyla Türkiye yabancılar için aşırı derecede ucuz bir ülke haline gelmişti. Bu durum birçok ili olduğu gibi Denizli’yi de olumsuz yönde etkilemişti. Çünkü ekonomisi ihracata odaklanmış ve ürettiği ürünlerin % 80’e yakın kısmını ihraç ediyor olmasının yanı sıra bu ürünlerinde % 70’ne yakınının tekstil-konfeksiyon ürünlerinden oluşması ayrı bir önem arz ediyordu. Çünkü bu ürünlerin nihai mal konumuna gelebilmesi için ihtiyaç duyulan ara malların büyük bir kısmının yurt dışından ithal edilmesi gerekiyordu. Kısacası ihraç ettiği ürünü tekrar üretebilmek için ithal edeceği ara mallarına daha fazla miktarda döviz ödemek zorunda kalıyordu. Bu durum işletmelerin dış piyasalarda benzer sektörlerde faaliyet gösteren firmalarla rekabet etmesini engellediği için birçok firmanın piyasadan çekilmesine neden olmuştur. Ayrıca bu dönemde kapanan işletmelerin büyük bir kısmının ise iplik ve ham bez üreten firmalardan olması dikkat çekicidir. (DTO, 2008: 8).

4.1. Denizli’nin İhracatı Üzerinde Oluşturduğu Etkiler

Denizli’de faaliyet gösteren işletmelerin 2001 krizinin etkilerini ancak 2003 yılından itibaren atlarmaya çalıştıkları aşağıda (Tablo 3)’de görülmektedir. Bu tabloda ayrıca Denizli’nin 2001-2016 yılları arasında gerçekleştirmiş olduğu ihracatı, ithalatı, ilin Türkiye ihracatı ve ithalatı içerisindeki payı ile birlikte; yine yıllar itibariyle ilde faaliyet gösteren ithalatçı ve ihracatçı işletmelerin Türkiye ile karşılaştırmaları yer almaktadır.

Tablo 3’deki veriler incelendiğinde, Denizli 2001’de Türkiye ekonomisinde görülen tüm olumsuzluklara rağmen 1980-2000 yılları arasında göstermiş olduğu büyüme seyrini gösterememiş olsa da mevcut durumunu korumaya çalışmıştır. İldeki bu durgunluk 2003 yılının sonuna kadar devam etmiştir.

Tablo 3: Denizli’nin İhracatı-İthalatı ve Türkiye İçerisindeki % Payı 2004-2018 (Milyon ABD Doları)

İthalat Değeri Milyon ABD Doları							
Yıllar	2004	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Denizli	489.713	1.012	1.376	1.634	1.146	1.730	2.262
Türkiye	97.539	139.576	170.062	201.963	140.928	185.544	240.545
Denizli’nin Payı %	0.50	0.73	0.81	0.84	0.81	0.93	0.94
Yıllar	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Denizli	2.262	2.208	2.176	1.771	1.667	2.022	1.989
Türkiye	236.545	251.661	242.177	202.203	198.601	233.810	223.415
Denizli’nin Payı %	0.96	0.88	0.90	0.85	0.84	0.86	0.89
İthalatçı Firma Sayısı							
Yıllar	2004	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Denizli	536	546	580	525	505	529	585
Türkiye	48.119	53.768	58.936	57.796	55.101	59.262	65.678
Denizli’nin Payı %	1.11	1.02	0.98	0.99	0.92	0.89	0.89
Yıllar	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Denizli	624	646	641	661	657	-	-
Türkiye	65.076	67.799	67.089	69.387	68.635	83.440	79.773
Denizli’nin Payı %	0.96	0.96	0.95	0.95	0.96	-	-

Tablo 3. Denizli'nin İhracatı-İthalatı ve Türkiye İçerisindeki % Payı 2004-2018 (Milyon ABD Doları) devamı.							
İhracat Değeri Milyon ABD Doları							
Yıllar	2004	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Denizli	1.196	1.635	2.010	2.196	1.587	2.126	2.639
Türkiye	63.167	85.534	107.271	132.027	102.142	113.883	134.906
Denizli'nin Payı %	1.89	1.91	1.87	1.68	1.55	1.87	1.96
Yıllar	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Denizli	2.622	2.741	2.815	2.325	2.403	2.778	3.108
Türkiye	152.461	151.802	157.610	143.934	142.606	157.210	168.113
Denizli'nin Payı %	1.72	1.81	1.79	1.62	1.64	1.77	1.85
İhracatçı Firma Sayısı							
Yıllar	2004	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Denizli	637	729	782	732	760	766	785
Türkiye	39.437	44.166	48.269	48.144	48.591	50.379	53.282
Denizli'nin Payı %	1.62	1.65	1.62	1.57	1.56	1.52	1.47
Yıllar	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Denizli	821	902	957	999	1071	-	-
Türkiye	56.440	60.117	63.586	65.110	66.955	77.727	83.279
Denizli'nin Payı %	1.45	1.50	1.51	1.53	1.60	-	-

Kaynak: TÜİK-TİM İhracatın Yıllar İçinde Gelişimi 2001-2018.

Bu durum ilin ihracat ve ithalat rakamları ile birlikte; Türkiye'nin toplam ihracat ve ithalatından aldığı paylara da yansımıştır. Denizli 2001 yılında gerçekleştirmiş olduğu 550 milyon ABD dolarlık ihracatını 2002 'de 680.5' milyon dolara, 2007' yılında ise 2.010 milyon ABD dolarına yükselttiği görülmektedir. Küresel krizin olduğu 2008 yılında ise yaklaşık % 9'luk bir artışla ihracatını 2.196 milyon dolara çıkarmayı başarmış. Ancak 2009 yılında Denizli'nin ihracatı yaklaşık % 39'luk bir düşüşle 1.587 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Bu düşüşün sebebi kuşkusuz 2008'de ABD'de ortaya çıkan ve tüm dünyayı kısa sürede etkisi altına alan küresel mali kriz (Mortgage Krizi)'dir. 2010 yılına gelindiğinde ise Denizli'nin ihracatı tekrar 2008 yılı ihracat rakamını yakalamayı başarmış (% 38)'lik bir artışla 2.126 milyon ABD dolarlık bir ihracat gerçekleştirilmiştir. Takip eden yıllarda ise (2011-2014) ihracatın oldukça yüksek oranlarda seyrettiği yıllar olarak görülmektedir. 2014 yılı bunun en bariz örneğini oluşturmakta olup, bu yılda Denizli'den 160'ın üzerinde ülkeye 150'nin üzerinde ihraç kaleminden oluşan malla 2.815 milyon ABD dolarlık ihracat gerçekleştirilmiştir. Ancak Denizli'nin ihraç geliri 2015'de yaklaşık olarak % 20'ye yakın bir düşüş göstererek 2.325 milyon ABD doları olarak gerçekleşirken bu rakam 2016 yılında 2.403 milyon dolara, 2017'de yaklaşık % 15'lik artışla 2.778 milyon dolara ve 2018 yılında ise bir önceki yıla göre (2017) yaklaşık % 13'lük bir artış göstererek 3.108 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiş (TÜİK, 2018).

Denizli'den yapılan ihracatın; Türkiye'nin toplam ihracatı içerisindeki payının en yüksek ve en düşük olduğu yılları karşılaştıracak olursak (Tablo 4) en yüksek payın 2011, 2004 ve 2018 yıllarında gerçekleştiği oranların ise sırasıyla % 1.99 ,1.89 ve % 1.85 oldukları görülmektedir. Denizli'nin Türkiye'nin ihracatı içerisinde en düşük paya sahip olduğu yıllar ise; küresel mali krizi takip eden 2009 yılı ile birlikte 2010 ve 2015 yıllarıdır. Söz konusu yıllarda Denizli'nin Türkiye içerisindeki payı sırasıyla; % 1.55, % 1.62 ve % 1.64'dür. Yine TÜİK verilerine göre 2017-2018 yılı sonu itibarıyla Denizli'nin Türkiye'nin toplam ihracatı içerisindeki payı ise önceki yıllara göre küçük çapta olsa da artış göstererek 2017'de % 1.77, 2018 sonu itibarıyla de % 1.85 olarak gerçekleşmiş.

Diğer taraftan Denizli'nin ihracatçı firma sayısı bakımından Türkiye geneliyle karşılaştırması yapıldığında ise, 2001-2016 yılları arasında (2008 yılı hariç) sürekli bir artış gösterdiği (% 10-15 civarında) görülmektedir. İhracatçı firma sayısındaki düşüşlerin ise genelde Türkiye'de ve küresel çapta ortaya çıkan krizleri takip eden yıllarda ortaya çıktığı; oran olarak ise % 5-7'yi geçmediği görülmektedir.

Denizli’den gerçekleştirilen ihracatın sektörler itibariyle dağılımı incelendiğinde ise 1980’den günümüze kadar tekstil-konfeksiyon ürünleri toplam ihracat içerisinde her zaman en yüksek paya sahip olmuştur. Bu durum İlin 2017-2018 yıllarında gerçekleştirmiş olduğu ihracatın sektörler itibariyle dağılımında da (Tablo 4) görülmektedir.

Tablo 4: Denizli’den Gerçekleştirilen İhracatın Sektörel Dağılımı (%) 2017-2018 Milyon ABD \$

SEKTÖRLER	İHRACAT(2017)	İHRACAT(2018)	DEĞİŞİM %
Çelik	296.666,04	465.666,40	56.86
Çimento,cam,seramik,toprak ürünleri	13.494,21	14.923,42	10.59
Demir ve demir dışı metal.	338.390,49	429.901.82	27.93
Deri ve deri mamülleri	3.390,66	3.406,18	1.93
Diğer sanayi ürünleri	61.78,00	123.51,00	99.9
Elektrik-elektronik ve hizm.	460.700,01	523.366,88	13.6
Fındık ve mamulleri	6.966,53	8.883,52	27.5
Gemi ve Yat	3.36	0.000	-100.0
Halı	20.680,88	20.410,84	-1.3
Hazır giyim ve konfeksiyon	1.296.597,00	1.098.065,00	-2.79
Hububat, bakliyat, yağ. Toh.	24.760,64	21.900,64	-11.43
İklimlendirme Sanayii	2.765,43	4.778,81	72.81
Kimyevi madde ve mamuller	36.259,58	44.111,73	21.66
Kuru meyve ve mamulleri	19.624,38	15.177,72	-22.66
Madencilik ürünleri	217.342,79	194.999,46	-10.28
Makine ve aksamları	40.997,05	50.991,62	24.38
Meyve-sebze mamulleri	13.900,81	14.348,90	3.22
Mobilya-kağıt-orman ürün.	35.466,37	36.887,53	4.01
Mücevher	4.174,02	25.57,00	-99.39
Otomotiv Endüstri	9.564,76	9.920,55	3.72
Savunma ve Havacılık Sanayi	14.18,00	1.54,00	-89.14
Su ürün. ve hayvansal mam.	76.892,86	84.822,48	10.31
Süs bitkileri ve mamulleri	267.61,00	221.06,00	-17.39
Tekstil ve hammaddeleri	286.477,86	310.195,40	8.28
Yaş meyve ve sebze	11.824,01	14.239,78	20.43
Zeytin ve zeytinyağı	47.50,00	58.17,00	22.46
TOPLAM	3.050.330,97	3.370.191,47	10.49

Kaynak: TİM, İller Bazında Sektörel İhracat Rakamları 2018.

Tablo 4 incelendiğinde hazır giyim ve konfeksiyon ürünlerinin Denizli’nin toplam ihracatı içerisinde (2017)’de % 42.5’luk bir payla birinci sırada yer aldığı görülmektedir. 2018 yılı itibariyle ise bu oran % 32.5’e düşmüş olsa da yine birinci sıradaki yerini korumuştur. İkinci sırayı elektrik ve elektronik hizmetleri % 15.5’le alırken, üçüncü sırayı ise % 13.8’lik payla çelik ve çelik ürünleri oluşturmuştur.

Denizli’den gerçekleştirilen ihracatın ülkelere göre dağılımı ise şöyle; dünya genelinde (2018) 170’e yakın ülkeye, 150 çeşit ihraç kaleminden oluşan ürünün ihraç edildiği, bu ürünlerin büyük bir kısmının Avrupa ülkelerine (AB ülkesinden 27’sine) yapıldığı görülmektedir. İhracatın ülkeler itibariyle dağılımı incelendiğinde ise her zaman AB bünyesinde yer alan ülkelere birinin veya birkaçının ilk sırayı aldığı görülür. 2018 yılı sonu itibariyle Denizli’den gerçekleştirilen ihracatın (3.370.191 milyon ABD Doları) yaklaşık % 30’luk kısmının Avrupa Serbest Bölgesine ihraç edildiği görülmektedir. Ülkeler bazında incelendiğinde ise Almanya’nın 346.375 bin ABD doları ile birinci, italya’nın 212.215 milyon dolarla ikinci sırada, Hollanda ise 118.782 milyon dolarlık ihracatla üçüncü sırada yer aldığı görülmekte. AB ülkelerinin dışında en yüksek ihracatın gerçekleştirildiği diğer ülkeler ise Birleşik Krallık

472.087 milyon ABD doları tutarındaki ihracatla birinci sırayı alırken, ikinci sırayı İsrail 158.683 milyon dolarla takip etmekte. Üçüncü sırayı Şili 24.682 milyon dolarla takip ederken, dördüncü sırayı da Rusya Federasyonu 19.448 milyon ABD doları takip etmiştir (DENİB, 2018).

4.2. Denizli'nin İthalatı Üzerinde Oluşturduğu Etkiler

Denizli'nin 2001-2016 yılları arasında gerçekleştirmiş olduğu ithalat, ithalatın Türkiye içerisindeki payı, ithalatçı firma sayısı ve bu sayının Türkiye'deki ithalatçı firmalar arasındaki yüzdelik paylarını gösteren (Tablo 4) incelendiğinde Denizli'nin ihracatının arttığı yıllarda ithalatının da arttığı açıkça görülmektedir. Bunun nedeni İlden ihraç edilen ürünlerinin son yıllarda % 90'nına yakınının sanayi ürünlerinden oluşması ve ürünlerin nihai mal konumuna gelebilmesi için gerekli ara malların büyük bir kısmının yurt dışından ithal ediliyor olmasından dolayıdır. Benzer durum Türkiye içinde geçerli olup, Türkiye'nin ithalat ve ihracat rakamları incelendiğinde bu durum açıkça görülmekte olup, dış ticaret açığının ortaya çıkmasındaki en önemli nedenlerinden birisinin bu olduğu bilinmektedir. Ancak Denizli için dış ticaret açığı söz konusu olmayıp, İlin ithalatının en yüksek oranlarda gerçekleştiği yıllara bakacak olursak; ihracatta olduğu gibi ithalatta da en yüksek oranın 2008 Küresel Mali Krizin ortay çıktığı 2008 ve onu takip eden 2011-2012 yıllarıdır. Bu yıllarda İlden gerçekleştirilen ithalat miktarları sırasıyla; 2008 yılında 1.634 milyon ABD doları iken, 2011'de 2.263 milyon ABD doları ve 2012 yılında ise yine bu rakama çok yakın 2.262 milyon ABD doları tutarında bir ithalatın gerçekleştirildiği görülmektedir.

2013-2018 yılları arasında gerçekleştirilen ithalat miktarları incelendiğinde ise; 2014 yılından itibaren (2015-2016) yıllarında düşüşler görülürken; 2017'de 2016 yılına göre yaklaşık % 22'lik bir artış göstererek 2.022 milyon dolar olarak gerçekleşirken, 2018 yılında bir önceki yıla göre (2017) yaklaşık % 7'lik bir düşüş göstererek 1.989 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiş. İlin ithalatının en düşük oranda gerçekleştirildiği yıl ise yine ihracatta olduğu gibi, küresel mali krizi takip eden 2009 yılıdır. Ayrıca, Denizli'nin ithalatçı-ihracatçı firma sayısı bakımından Türkiye geneli ile karşılaştırıldığında (Tablo 4) ise; ilde faaliyet gösteren ihracatçı firmaların sayısında olduğu gibi; ithalatçı firmaların sayısında da artışların olduğu görülmektedir. 2016 yılı sonu itibarıyla İlde faaliyet gösteren ithalatçı firma sayısı 657 adet olup; Türkiye'deki toplam ithalatçı firma sayısının (68.635 adet) % 0.96'sına tekabül ederken, ihracatçı firmaların sayısı ise 1.071 olup, Türkiye'deki toplam ihracatçı firma sayısının (66.955) %1.60'nı oluşturmaktadır.

Diğer taraftan Denizli'den gerçekleştirilen ithalatın mal gruplarına göre dağılımı incelendiğinde ise (2018 yılı itibarıyla) daha çok tekstil-konfeksiyon ürünlerinin nihai mal konumuna gelmesini sağlayan ara malların ilk sırayı oluşturduğu görülmektedir. İthalata konu olan diğer ürünlerin en önemlileri ise; tekstil giyim eşyası ve deri işlemede kullanılan makineler, takım tezgahları, elektrikli alet, edevat, jeneratörler, izole edilmiş tel ve kablolar, takım tezgahları, suni sentetik elyaf, kimyasal ürünler, boyalar ile plastik ürünlerinden oluştuğu görülmektedir (DTO, 2018 Yılı Raporları).

5.SONUÇ

Özellikle son 30 yıldır ülke ekonomilerini artan bir ivmeyle birbirine bağımlı hale getiren küreselleşme sonucunda bir yandan uluslararası ticaretin, ulusal ticarete göre önemi artarken; diğer yandan da ulusal piyasalardaki yatırımlara göre, uluslararası para, hisse senedi, tahvil ve gayrimenkul yatırımlarının kayda değer artışlar gösterdiği açıkça görülmektedir.

Bu yeni dönem 2000'li yıllara gelindiğinde; evrensel düzeyde mal, hizmet ve sermaye hareketlerinin tam serbestleştirilmesiyle merkezin doruğundan tabana doğru çeşitli merkez usulü yöntemlerin uygulanmasıyla Çevre Ülkelerini içine alacak şekilde yayılmaya çoktan başlamıştır.

Dünyada ki bu hızlı değişim sürecinin 2001 yılı sonrası genelde dünya ekonomisini, özde Türkiye, yerel de ise Denizli ekonomisini de etkilemiştir. Dünya ekonomisi 2001 yılına global krizle girmiş olup, bu krizin etkileri 2003 yılı sonuna kadar devam etmiştir. Krizin etkilerinden kurtulmak için hemen hemen her ülke genişletici para ve maliye politikalarını uygulayarak krizden kurtulmaya çalışmışlardır. Uygulanan politikalar iki yıl içerisinde etkisini göstererek dünyadaki büyüme oranlarını (2003-2007 arasında) artırmıştır. Ancak bu dönemde küresel büyümeye asıl katkı gelişmiş olan ülkelerden ziyade; yükselen ve gelişmekte olan ülkelere sağlanmıştır.

2001-2017 yılları arasında dünya da görülen bu hızlı değişim Türkiye'yi ve dolayısıyla araştırmamızın esasını oluşturan yerel bazda Denizli ekonomisini de doğrudan etkilemiştir. Küreselleşme-bölgeselleşme sürecinin yerelde Denizli ekonomisine olumsuz etkilerinin en yoğun olduğu yıllar 2001 Krizi, 2008 Küresel Mali Krizi takip eden 2009 yılı ve 2011-2012 yıllarıdır. Bu yılların ihracat ve ithalat rakamları incelendiğinde önceki yıllara oranla büyük düşüşlerin olduğu açıkça görülmektedir. Özellikle 2008'de ABD'de ortaya çıkan Küresel Mali Krizin dünyada etkilemediği ülke ve sektör yok denecek kadar az sayıda olmuştur. Ancak bu krizin etkisini atlattık için bazı ülkeler büyük ekonomik kayıplar verirken, diğer bazı ülkeler hafif kayıplarla bu krizi atlattık çalışmışlardır.

Çünkü Küresel Mali Krizle birlikte dünya ekonomisinde önemli bir yere sahip olan tekstil-konfeksiyon sektörü ve bu sektördeki ürünlerin ticareti dünya genelinde (2009-2010) % 15' lere varan bir düşüş yaşamıştır. Etkisi ancak 2011 yılından itibaren dünya üretimde meydana gelen artış ve bunun dünya dış ticaretine yansması ile (% 17'lik artış) atlatılmaya çalışılmıştır. Dünya tekstil-konfeksiyon sektöründe görülen bu istikrarsızlık ihracat gelirinin büyük bir kısmını oluşturan Türkiye'nin; dolayısıyla Denizli ekonomisi ve lokomotif konumunda olan tekstil-konfeksiyon sektörünü de doğrudan etkileyerek ihracatının beklentilerin altında gerçekleşmesine neden olmuştur.

Küresel Mali Kriz öncesi ve sonrasında Denizli'nin gerçekleştirmiş olduğu ihracat ve ithalat rakamları, Türkiye'nin toplam ihracat ve ithalatı içerisindeki % payı, gerek küresel kriz öncesi gerekse kriz sonrasındaki ekonomik verilerinden de anlaşılacağı gibi; krizin Denizli'yi teğet geçtiği söylemlerinin gerçeği yansıtmadığı açıkça görülmektedir. Ancak Denizli'deki girişimcilerin sahip olduğu geçmişten ders çıkarma özellikleriyle birlikte dinamik ve pragmatik olmaları; gerek ülkede gerekse global bazda ortaya çıkan krizleri diğer illere göre daha hafif atlattıklarına neden olmakta. Bu ildeki girişimcilerin diğer önemli bir özelliği ise, krizin çıktığı sektörleri kısa süre içerisinde terk ederek gelecekte önem arz edecek olan alternatif sektörlerle yönelmeleridir. Tüm kriz dönemlerinde ilde bu görülmüş olup, yatırımların yapıldığı alternatif sektörlerin başında ise madencilik sektörü başta olmak üzere, doğal ürünlerin üretimi, tarım-seracılık, inşaat ve imalat sanayinin diğer tüm alanlarına yönelim olmuştur.

Küresel mali krizin gerek Türkiye gerekse Denizli ekonomisinde oluşturduğu diğer önemli etkilerden birisi de kuşkusuz işsizliktir. Krizli birlikte Türkiye genelinde ortaya çıkan işsizlik oranı yaklaşık (% 16)' nın üzerinde seyretmeye başlamış ve etkisini bu ilde de göstermiştir. İlde 1980-2000 yılları arasında istihdam edilenlerin sayısında sürekli büyük artışlar yaşanırken; 2001 krizinin etkisiyle bu artış hızını kesmiş olsa da 2003 yılından itibaren tekrar yükselişe geçmiştir. 2008 Küresel Mali Krizle birlikte işsizlik tekrar ortaya çıkmaya başlamıştır. Sebebi, ilin önceki yıllara oranla (2005 yılında) alınan teşvikli yatırım sayısında meydana gelen düşüşlerin etkisini devam ettirmesi ve teşvikli yatırımların sağlanmamasıdır. Bu sayı 2005 yılında 85 iken, 2008 yılında 27'ye düşmüştür. İkinci önemli husus ise hükümetin döviz piyasalarına müdahale ederek TL'yi ABD Doları karşısında daha değerli kılmaya yönelik izlemiş olduğu düşük kur/yüksek faiz politikalarıdır. Bu durum ihracatçıları doğrudan etkileyerek gerek üretimin, gerekse ihracatın doğrudan düşmesine neden olmuştur. Bu tür uygulamalar aynı zamanda piyasalar üzerinde domino etkisi yaratarak; ekonomisini ihracata odaklanmış olan bu ildeki işsizliğinde artmasına neden olmuştur. 2007 yılında ilde istihdam edilenlerin sayısı SSK verilerine göre 148.114 iken, 2008 yılında bu sayı yaklaşık (% 8)'lik bir düşüşle 140.423 kişiyle sınırlı kalmıştır. Diğer taraftan TÜİK'in 2018 yılı sonu itibarıyla yayınlamış olduğu iller-bölgeler bazındaki işsizlik rakamlarına göre Denizli'de 15 ve daha yukarı yaşta kişilerin işsizlik oranı % 6.9 iken; tarım dışı işsizlik oranının % 8.9 olarak gerçekleştiği görülmüş (Batmaz, 2012: 49).

Sonuç itibarıyla Küresel Mali Krizin ortaya çıktığı 2008'de Çin'in Dünya Ticaret Örgütü üyesi olması ve kotalarda yapılan iyileştirmeler neticesinde Çin'in uluslararası pazara hâkim olması; uluslararası fiyatları belirleyebilme gücüne sahip olmayan Denizli ihracatçısı, reel olarak düşen geliri ve artan üretim maliyetleri ihracatçıları açısından önemli sorunlar oluşturmaya başlamıştır. Bu arada vergilerden, bürokratik katılıklardan, altyapı eksikliklerinden ve dünya piyasalarına göre daha yüksek olan bir takım girdi maliyetlerinden kaynaklanan sorunlarında etkisiyle Denizli ekonomisi başta tekstil-konfeksiyon sektörü olmak üzere ciddi boyutlarda olumsuz yönde etkilenmiştir. Denizli ekonomisi 2001 sonrası krizlerin hiçbirinden etkilenmemiştir (*krizler Denizli'yi teğet geçti*) sözleri hiçbir zaman gerçeği yansıtmamıştır. Ancak ilin ihracata odaklanmış bir ekonomik yapıyla birlikte dinamik girişimci kitlesine sahip olması; bu ili Türkiye'deki diğer illerden ayıran en önemli özelliktir. Yine bu ili Türkiye'deki diğer illerden ayıran diğer önemli bir özelliği de sürekli ihracat fazlası veren il olmasıdır. Bu durum Türkiye'nin pek çok

ilinde görülmediği gibi, geneli içinde geçerlidir. Keza, Türkiye’de ihracatın /ithalatı karşılama oranı bu güne kadar % 60’ların üzerine çıkmamış olması bu durumun açık bir göstergesidir.

KAYNAKÇA

- Batmaz, N. ve Tekeli, S. (2009). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri*, 1.Baskı, Ekin Basım Yayım Dağıtım A.Ş. İstanbul.
- Batmaz, N. (2001), *Gelişimi Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Denizli Ekonomisi*, Beta Basım Yayım, 1.Baskı, Yayın No: 1130, İstanbul.
- Batmaz, N. (2012). Küreselleşmenin Yerel Ekonomiler Üzerinde Oluşturduğu Etkiler: Denizli İli Örneği: 2010, *Uluslararası İktisadi İdari İncelemeler Dergisi*, Yıl:5, Sayı 9, Yaz, 28-54.
- Batmaz, T. (2017). Küreselleşme-Bölgeselleşme Sürecinde Yerel Ekonomilerin Durumu: Denizli İli Tekstil Sektörü Örneği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Isparta.
- Batmaz, T.ve Sayın, E. (2017). 2007-2008 Küresel Mali Krizin Dünya Ekonomisi Üzerinde Oluşturduğu Etkiler Üzerine Bir Değerlendirme, *Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Türkistan Formu III*, 26-28 Nisan 2017, Türkistan/Kazakistan.
- BDDK (2007). *Bankacılık Düzenleme Denetleme Kurumu Raporları 2007*.
- Brecher, J., Costella, T., ve Brendon, S. (2002). *Globalization From Below: The Power of Solidarity*, Second Edition, South and Press, Cambridge, Massachusetts.
- Buluş, A. ve Kabaklı, E. (2010). 1929 Ekonomik Buhran İle Son Dönem Global Krizin Karşılaştırılması, Selçuk Üniversitesi, *İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt13, Sayı 19.
- Bulut, N. (2003). Küreselleşme: Sosyal Devletin Sonumu?, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52/2, 175-179.
- Çarıkcı, E. (2016). Son Yüzyılda Dünya Ekonomisi ve Türk Dünyası, Erişim Adresi: <http://www.ekodialog.com/makaleler/dunya-ekonomisi-ve-turk-dunyasi.htm>
- Çelikel Danişoğlu, A. (2004). Küreselleşmenin Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk Üzerindeki Etkileri, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi* 3 (2004): 35-59.
- DTO, (2008). *Ekonomik Yönüyle Denizli*, Denizli Ticaret Odası Yayınları.
- DTO, (2009). *Ekonomik Yönü ile Denizli*, Denizli Ticaret Odası Yayınları.
- DTO, (2016). *Ekonomik Yönüyle Denizli*, Denizli Ticaret Odası Yayınları.
- DENİB, (2014). *Denizli İhracatçılar Birliği Raporları 2014*.
- DENİB (2015). *Denizli İhracatçılar Birliği Raporları 2015*.
- DENİB (2016), *Denizli İhracatçılar Birliği Raporları 2016*.
- DENİB (2017) *Denizli İhracatçılar Birliği Raporları, 2017*.
- DENİB (2018) *Denizli İhracatçılar Birliği Raporları, 2018*.
- Dreher, Axel. (2006). “Does Globalization Effect Growth? Evidence From a New Index of Globalization”, *Applied Economics* 38, 10, 2006, 1091-1110.
- Dünya Bankası (2009). W.B, *World Development Indicators*, Quick Reference Tables.
- Eroğlu, F. (1997). Denizli Sanayileşmesinin Toplumsal Dinamiği Olarak Girişimcilik Kültürü, *Denizli Sanayi Sempozyumu*, Denizli.
- Henrekson, M., Torstensson, J. ve Torstensson, R. (1997), *Growth Effects of European Integrasyon*, *European Economic Review*, 41 (8), 1997, 1537-1557.
- IMF World Economic Outlook Database, October, 2014. Erişim Adresi: <http://www.Statistictimes.com/economy/countries-by-projected-gdp.php>.
- IMF, World Economic Outlook Database, April,2017, Erişim Adresi: <http://www.Statistictimes.com/economy/countries-by-projected-gdp.php>.

- İncekara, A. (2015). 2007-2015 Dünya ve Türkiye Ekonomisi, İktisadi Araştırmalar Vakfı. Erişim Adresi: http://www.iav.org.tr/yonetim/dosya/makale/Prof.Dr.AhmetIncekara_IAV.pdf.
- Kaçmazoğlu, H.B., (2002). "Doğu Batı Çatışması Açısından Globalleşme", *Eğitim Araştırmaları*, 11, s.44-49.
- Kartal, Z., (2014). Kavramsal ve Tarihsel Yönleri İle Küreselleşme, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (2) Eskişehir.
- Kazgan, G., (2002). *Küreselleşme Ulus-Devlet Yeni Ekonomik Düzen*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3.Baskı, İstanbul.
- Kırçova, İ., (2010) *Dünya'da ve Türkiye'de e- İhracat Uygulamaları*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No:19, İstanbul.
- Marshall, Brent K., (1999). "Globalization, Environmental Degredation and Ulrich Beck's Risk Society" *Environmental Values*, 8 (2).
- MÜSİAD, (2009). *Türkiye Ekonomisi Araştırma Raporu*.
- Romer, P. (1993). "Idea Gaps and Object Gaps in Economic Development", *Journal of Monetary Economic* 32, 3: 1993.
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulamalar*, Güzem Can Yayınları, 15.Baskı İstanbul.
- Stöhr, B. (2001). *Global Challenge and Local Response: Initiatives for Economic Regeneration in Contemporary Europe*.
- T.C. Maliye Bakanlığı , (2015). *Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü*, 2015 Yılı Raporu.
- Tutar, F.ve Demirel, M. (2007). Yerel Ekonomilerin Yerel Aktörleri: Bölgesel Kalkınma Ajansları, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Nisan 2007, 2 (1), 65-83.
- Van Bookel, G., Van, Logtestijn, M., (2002) "Applying the Comprehensive LED Approach: The Case of Mozambique", *Cooperative Branc International Labour Office*, Geneve, Switzerland.
- Yaman, S. (2003), 'Küreselleşme', Erişim Adresi: <http://W3.gazi.edu.tr/-syaman/>.
- Kut, Gün. (2019). Uluslararası Sistem ve Kurallara Dayalı Dünya Düzeni: Çok Taraflı Denge Anlayışları. Boğaziçi Üniv.TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporları, DPF 2019-AR01
- TÜSİAD, (2019). 2019 Yılına Girerken Türkiye ve Dünya Ekonomisi. <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/10234-2019-yilina-girerken-turkiye-ve-dunya-ekonomisi>. Erişim Tarihi:25.5.2019.
- IMF, (2019). World Economic Situation and Prospects 2019.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı, (2018). Küresel Ekonomik Gelişmeler 2018 Yılı Ekonomik Rapor. https://ms.hmb.gov.tr/upload/2018/10/yillik-ekonomik-Rapor-2018_e.pdf. Erişim Tarihi: 30.05.2019.
- Erdayı, A.Utku (2009). Dünyada Genç İşsizliğin Sorununun Çözümüne Yönelik Ulusal Politikalar ve Türkiye, *Çalışma ve Toplum*, 2009/3. <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423874050.pdf>. ErişimTari:30.5.2019.
- ILO, (2009). Global Employment Trends 2009, <https://www.ilo.org/memsp/groups/public/...degreports/...> Erişim Tarihi:2.6.2019.
- OECD, (2018). Dünyada Başlıca Ülkelerin İşsizlik Oranları Raporları. <https://www.karar.com/ekonomi/oecd-raporuna-gore-dunyada-basllica-ulkelerin-issizlik-oranlari>, p.3. Erişim Tarihi: 2.6.2019.
- TÜİK, (2004); Türkiye İstatistik Kurumu İller-Sektörler İtibariyle İhracat/İthalat Rakamları
- TÜİK, (2018); Türkiye İstatistik Kurumu İller-Sektörler İtibariyle İhracat/İthalat Rakamları
- TİM, (2018), İhracatın Yıllar İçindeki Gelişimi, 2001-2018.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 15.01.2019 ✓Accepted/Kabul: 05.09.2019

DOI: 10.30794/pausbed.513040

Araştırma Makalesi/ Research Article

Sandalcı, U., (2019). "Vergi Denetiminde Aramalı İnceleme Usulüne İlişkin Vergi İhbar Etkisi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 36, Denizli, s. 301-317.

VERGİ DENETİMİNDE ARAMALI İNCELEME USULÜNE İLİŞKİN VERGİ İHBAR ETKİSİ

Ulvi SANDALCI*

Özet

Vergilerin en az kayıpla toplanması devletler için önem arz etmektedir. Birçok devlet bunu sağlamak için etkin bir vergi denetim sistemi kurmaya çalışmaktadır. Türk vergi sistemindeki vergi denetim usulleri olan vergi incelemesi, aramalı inceleme, yoklama ve yaygın ve yoğun vergi denetimi ile etkin bir vergi denetimi sağlanmaya çalışılarak vergi gelirlerinin en az kayıpla tahsil edilmesi hedeflenmektedir.

Vergi denetim usullerinden aramalı inceleme ile doğrudan ilişkisi olan vergi ihbar mekanizması da aynı amaca hizmet etmektedir. Vergi ihbarı ile vergi kayıp ve kaçığı tespit edilerek vergi gelirlerinin en az kayıpla tahsil edilmesi sağlanmaya çalışılmaktadır. Vergi ihbarında bulunan vatandaşlara belli tutarlarda ihbar ikramiyeleri verilerek bu mekanizmanın vatandaşlarca kullanılması teşvik edilmektedir. Çalışmada vergi ihbar mekanizmasının vergi denetimine ilişkin etkisi belge taraması tekniğiyle betimleyici bir analiz ile araştırılmıştır. Çalışmada ulaşılan sonuca göre vergi ihbarının aramalı inceleme yoluyla vergi denetimine önemli bir katkısı bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *ÖVergi Denetimi, Aramalı İnceleme, Vergi İhbarı.*

THE SEARCH REVIEW METHOD IN TAX AUDIT OF TAX WHISTLEBLOWING

Abstract

It is important for states to collect taxes with minimum losses. Many states are trying to establish an effective tax audit system to achieve this. The tax audit procedures in the Turkish tax system, tax inspection, call examination, polling and widespread and intensive tax auditing, as well as an effective tax audit is aimed to be collected with minimum loss.

The tax whistleblowing mechanism, which has a direct relationship with search review of tax audit procedures, has served the same purpose. With tax whistleblowing, tax losses and leakage are determined and tax revenues are collected with the least loss. Citizens are encouraged to use this mechanism by paying certain amount of whistleblower award to the taxpayers. In this study, the effect of tax whistleblowing mechanism on tax audit was investigated with descriptive analysis by document scanning technique. According to the results of the study, the tax whistleblowing has an important contribution to the tax audit by means of the review.

Key Words: *Tax Audit, Search Review, Tax Whistleblowing.*

* Araş. Gör. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, KÜTAHYA.
e-posta: ulvi.sandalci@dpu.edu.tr (orcid.org/0000-0003-1527-0815)

1. GİRİŞ

Vergilerin mali ve mali olmayan amaçlar kapsamında etkin olarak kullanılabilmesi için en az kayıpla tahsil edilmeleri gerekmektedir. Bunun için de etkin ve verimli çalışan bir vergi denetim sistemine ihtiyaç duyulmaktadır. Türk vergi sisteminde Vergi Usul Kanununda yer alan vergi incelemesi, aramalı inceleme, yoklama ve yaygın ve yoğun vergi denetimi ile vergi denetimi yapılmaktadır. Şüphesiz vergi denetiminden beklenen vergi erozyonunu önlemek işlevi ancak vergi denetiminde etkinliğin sağlanması ile mümkün olmaktadır. Vergi denetiminde etkinliğin sağlanmasında etkili olan birçok faktör olmakla birlikte çalışmanın konusunu oluşturan vergi ihbar mekanizması bu faktörlerin başında gelmektedir.

Devletler vergi ihbar mekanizması ile mükelleflerin vergi kanunlarına aykırı olarak gerçekleştirdiği eylemleri nedeniyle ortaya çıkan vergi kayıp ve kaçığı ile vergiye tabi olmasına rağmen vergi dışı bıraktığı anlaşılan her türlü iktisadi faaliyetlerin ihbarcı (muhabir) tarafından yetkili idareye yazılı veya sözlü olarak bildirilmesini sağlamak ve bu yolla vergi erozyonunu önlemeyi amaçlamaktadır. Vergi denetim usullerinden aramalı inceleme ile doğrudan ilişkisi bulunan vergi ihbarının bu yönüyle vergi denetimi ile aynı amaca hizmet etmektedir. Nitekim VİMER'e (Vergi İletişim Merkezi) yapılan ihbarların konu itibarıyla dağılımına bakıldığında vergi ihbarının aramalı inceleme yoluyla vergi denetimine yaptığı katkı ortaya çıkmaktadır.

Çalışmada öncelikle vergi denetim kavramı, özellikleri, amaçları ile vergi denetim usullerine yer verilmiştir. Sonrasında Türkiye'deki vergi ihbar mekanizması incelenmiştir. Son bölümde ise vergi ihbar mekanizmasının aramalı inceleme yolu ile vergi denetimine olan etkisi değerlendirilmiştir.

2. VERGİ DENETİM VE USULLERİ

Devlet ve devlet tarafından yetkilendirilen diğer kamu kuruluşlarının mali ve mali olmayan amaçlar kapsamında gerçek ve tüzel kişilerden karşılıksız, zorla ve egemenlik gücüne dayanarak aldığı para ile ifade edilen iktisadi değerler vergi olarak adlandırılmaktadır (Çelikkaya, 2013: 4). Verginin diğer kamusal gelirlerden farkı, karşılıksız oluşudur. Karşılıksız ifadesiyle, devletin topladığı vergiler karşılığında bireylere özel menfaat sunmayacağı anlaşılmaktadır. Vergilerin bir diğer önemli özelliği de kamusal mal ve hizmetler için önemli finansman kaynağı olmasıdır. Bu yönüyle vergi bireylerin algılarında negatif bir kavramı çağrıştırmaktadır. Vergilerin kullanılabilir geliri azalması nedeniyle de vatandaşlar ödenecek vergiyi azaltmanın yollarını aramakta ve vergi yükünden kurtulmayı amaçlamaktadırlar. Gelirini maksimum düzeyde tutarak ödeyeceği vergiyi azaltmaya çalışan mükellef, vergiden kaçınma, vergiyi yansıtmaya, vergi ikamesine başvurma veya vergi kaçırma yollarından biri veya birkaçına başvurarak Hazinesin gelir kaybı yaşamamasına neden olmaktadır (Yoruldu ve Yoruldu, 2016: 52-53).

Vergi kaybına uğrayan kamu idaresi bunun önüne geçebilmek ve vergileri etkin bir kamu mali politika aracı olarak kullanabilmek amacıyla mükelleflerin vergisel ödevlerini tam ve doğru olarak yerine getirip getirmediğini saptamak için vergi sisteminde denetim mekanizması işletmektedir. Yani vergi denetimine olan ihtiyaç vergi mükelleflerinin bilerek veya bilmeyerek vergi kaçırmaya neden oldukları davranışlarından doğmaktadır (Abdioğlu, 2007: 162).

Genel olarak vergi denetimi, vergi idaresi tarafından, mükelleflerin vergi yasalarında yer alan ilke ve kurallara uyum sağlayıp sağlamadığını ortaya çıkarmak amacıyla gerçekleştirilen işlemlerin tümü olarak ifade edilebilir (Hesap Uzmanları Derneği, 2004: 131). Vergi denetimi, devletin en önemli gelir kaynağı sayılan vergilerin elde edilmesi açısından caydırıcılık özelliğine sahip olmasının yanında, denetim sonucu tarh edilen vergi ve kesilen cezalar yönünden de tahsil aracı niteliğindedir. Ancak, vergi denetimi ile sadece mali nitelikteki işlemlerdeki aksaklıkların ortaya çıkarılması amaçlanmamakta, aynı zamanda kayıt dışı ekonomiyle mücadele ve vergilemede adalet ve eşitliğin sağlanması da amaçlanmaktadır (Ergen ve Kılınçkaya, 2014: 283).

Vergi denetiminin hem gelir idaresinin işleyişinin teftiş edilmesi ve bünyesinde çalışan personelin soruşturması anlamına gelen iç denetim, hem de mükelleflerin vergi kanunlarına uygun davranıp davranmadığının denetimi olan dış denetim olmak üzere iki yönü bulunmaktadır. Vergi denetiminin esas fonksiyonunu ise ödenmesi gereken vergilerin doğruluğunun araştırılması, tespit edilmesi ve varsa eksikliklerin ve yanlışların düzeltilmesi

oluşturmaktadır. Vergi denetiminin bu fonksiyonu ile vergilerin doğruluğu araştırılarak istenmeyen durumlar önlenecek veya düzeltilmiş olacaktır (Abdioğlu, 2007: 161).

Mükelleflerin vergisel ödevlerini tam ve doğru olarak yerine getirmesi yoluyla tahakkuk-tahsilat arasındaki farkın en aza indirilmesi, vergi mevzuatına ilişkin gerekli belgelerin şekil ve içerik yönünden uygun olarak hazırlanması, vergi hesap ve mükellefiyetteki hataların giderilmesi gibi vergi erozyonunu önleme kapsamında vergi sistemi içerisinde yer alan vergi denetimi belli başlı özelliklere sahiptir. Bu özellikler (Tekin ve Çelikkaya, 2018: 56-57) :

- Kamu idaresi adına denetim faaliyetinde bulunanların tarafsız olması
- Vergi denetiminin kanuni bir yaptırım gücüne sahip olması
- Vergi denetimi bir hesap denetimi olmanın da fazlasını yani hesapların dayanağını teşkil eden olayların gerçekliliğini araştıran kapsamlı bir incelemeyi ifade etmesi
- Kayıtdışı ekonominin önlenmesinde etkili bir araç olması
- Mükelleflerin zorunlu vergi uyumunu arttırması
- Vergi gayretini arttırarak vergilerin etkin ve verimli bir şekilde güçlü bir kamu politikası aracı olarak kullanılmasının sağlanması

olarak sıralanabilmektedir. Vergi denetiminin sahip olduğu bu ve benzeri özellikler vergi sistemleri içinde yer alan bu mekanizmanın ne derece önemli olduğunu göstermektedir. Nitekim vergi denetimi yoluyla vergi kayıp ve kaçakları denetlenerek hem vergi adaletinin sağlanması hedeflenmekte hem de vergi tahsilat oranı yükseltilerek kamu idaresinin vergisel etkinliği ve alanı genişlemektedir. Bundan dolayıdır ki hemen hemen tüm vergi sistemlerinde vergi erozyonuna neden olacak mükellef veya idare taraflı faaliyetlerin denetlenmesi amacıyla bu tür mekanizmalar mevcuttur.

Burada değinilmesi gereken bir başka konu da vergi denetiminin amaçlarının ne olduğudur. Vergi denetiminde her ne kadar mükelleflerin vergisel ödevlerini tam ve doğru olarak yerine getirip getirmediğinin defter, hesap, kayıt ve belgeler yoluyla tespit edilmesi ve bu sayede vergi kaybının en aza indirilmesi temel amaç olsa da diğer başka amaçlar da barındırmaktadır. Bu amaçlar mali, ekonomik, sosyal ve hukuki olmak üzere ana başlık altında incelenebilir (Tekin ve Çelikkaya, 2018: 56-57).

- **Mali Amaç**

Vergi denetiminin en temel amacı vergi gelirlerindeki kaybı en aza indirmek olan mali amaçtır. Vergi denetimleri yoluyla vergi erozyonuna neden olan vergi kayıp ve kaçakları ile mücadele edilmesi ve vergi tahakkuk-tahsilat arasındaki farkın en aza indirilmesi amaçlanmaktadır. Nitekim özellikle gelişmekte olan ülkeler ile gelir toplayacağı önemli yer altı veya yer üstü doğal kaynağı bulunmayan, yani gelirlerinin önemli bir kısmı halktan toplanan vergilerle oluşan ülkelerde vergiler toplam kamu gelirlerinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır.

- **Ekonomik amaç**

Kayıt dışı ekonomiyle ve enflasyonla mücadele gibi ekonomik sorunlarla mücadele etmek, vergi denetiminin ekonomik amacını oluşturmaktadır. Devletin en önemli gelir kalemini oluşturan vergilerin, kamusal harcamaların finansmanında yetersiz kalması devleti borçlanmaya ya da emisyonla itmektedir. Dolayısıyla devlet politikaları uygulanırken arzu edilen ekonomik amaçlara ulaşabilmek ve bunu da normal gelir kaynağı olan vergilerle finanse edebilmek yani borçlanma veya emisyonla başvurmamak için vergi kanunları uyarınca vergi gelirlerinin zamanında ve eksiksiz olarak Hazineye girmesi gerekmektedir. Vergi gelirlerinin Hazineye zamanında ve eksiksiz olarak girmesi hususunda da vergi denetiminde etkinlik önem arz etmektedir (Tekin ve Çelikkaya, 2018: 53).

Bununla birlikte vergi denetiminin deflasyonist etkiyi ortadan kaldırma gibi bir rolü de mevcuttur. Vergi gelirlerinin azalması sonucu bütçenin finansmanı için ek finansman araçlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bütçenin

borçlanma ile finanse edilmesi faizleri ve beraberinde de borçlanmanın maliyetini artırarak bütçe açıklarının daha da artmasına sebep olmaktadır. Borçlanma ile artan faiz oranları yatırımları azaltarak hem milli geliri hem de istihdamı azaltmaktadır (Oğuztürk, 2015: 211). Ekonominin girdiği bu deflasyonist süreç vergi denetimleri yoluyla azalan kayıt dışı ekonomi ve artan bütçe gelirleri ile ortadan kalkabilmektedir.

- **Hukuki amaç**

Vergi kanunlarının düzgün bir şekilde uygulanmasının sağlanması vergi denetiminin hukuki amacını oluşturmaktadır. Vergi kanunlarının düzgün bir şekilde uygulanmasının sağlanması diğer faydalarının yanı sıra devletin saygınlığı ve gücünün göstergesi açısından da önem arz etmektedir. Nitekim hukuk devletinin bir gereği olarak, devletin egemenlik gücüne dayalı olarak koyduğu kurallara tüm vatandaşların aynı şekilde uyum göstermesi zorunludur. Aynı zamanda devlet, kanunlar ile emredilen kurallara herkesin uyum gösterip göstermediğinin denetimini yapmak zorundadır (Tekin ve Çelikkaya, 2018: 55).

Hukuki amacın mükellef boyutu devlete güvenin tesisidir. Buna göre vergi kayıp ve kaçakçılığıyla mücadelede hukuki yaptırım gücüne dayanarak vergi denetim faaliyetleri yürüten idare vergisel ödevlerini tam ve zamanında mevzuata uygun olarak yerine getirmiş olan mükelleflerin haklarını ve güvenlerini korumuş olmaktadır. Vergisel denetimler yoluyla devletin vergi gelirlerinde kayba uğramasına neden olan mükelleflere uygulanan bu hukuki yaptırım gücü ile vergisel ödevlerini denetime gerek kalmayacak şekilde yerine getiren mükelleflerin vergi psikolojisi, algısı, bilinci ve uyumu güçlenmiş olacaktır. Bu da hem vergi idaresinin görev ve sorumluluklarını kolaylaştıracak hem de devletin vergi gelir kaybını en aza indirecektir.

- **Sosyal amaç**

Sosyo- ekonomik dengede adaletin sağlanması vergi denetiminin bir diğer amacını oluşturmaktadır. Bu kapsamda örneğin vergi kaçakçılığının denetim vasıtasıyla önlenemediği ölçüde gelir dağılımında da iyileşme olacak ve sosyal refahta artış sağlanacaktır. Sosyal refahta meydana gelecek bir artış ise toplumda var olan birçok sorunun çözümünde yardımcı olacaktır (Oğuztürk, 2015: 212).

Vergi denetiminde etkinliğin sağlanamaması halinde vergi kaçırma imkânı zayıf olan düşük gelirli ile stopaj ile vergilendirilenlerin vergi yükleri artmış olacaktır. Etkin vergi denetiminin sosyal refahı artırma rolü burada önemli olmaktadır. Nitekim etkin vergi denetimi vergi kaçakçılığını azaltarak vergisel adaletin sağlanmasını ve vergi yükünün tüm bireylere eşit dağılmasını sağlayacaktır. Mükellefin vergisel konularda eğitilmesi, toplumda vergi bilincinin yerleştirilmesi, vergide adalet ve eşitliğin sağlanması ile vergilerin gelir dağılımını düzeltici fonksiyonu ancak etkin bir vergi denetimi ile sağlanacaktır. Vergi denetimi ile vergi kayıp ve kaçığının azalması vergilemenin sosyal amacına olumlu katkı sağlamaktadır (Beşel, 2017: 15).

Vergi denetim usulleri ile ilgili olarak ise Vergi Usul Kanununda iki tür denetim yolu bulunmaktadır. Bunlar: “yoklama” ve “vergi incelemesi”dir. Yoklamaya ilişkin hükümler kendi içinde “yoklama” ve “yaygın ve yoğun vergi denetimi” olarak, vergi incelemesine ilişkin hükümler ise “vergi incelemesi” ve “aramalı inceleme” olarak alt gruplara ayrılmaktadır. Bu kapsamda ülkemizde vergi denetim yollarının dört başlık altında toplandığını söylemek yanlış olmayacaktır. İdarenin mükellefi denetleme yolları(Tekin ve Çelikkaya, 2018: 133);

- Yoklama
- Vergi incelemesi
- Yaygın ve yoğun vergi denetimi
- Aramalı inceleme’ dir.

Vergi denetim usullerinden vergi ihbarıyla doğrudan bağlantılı olan denetim yolu “aramalı inceleme” olmakla beraber diğer denetim yollarına da kısa da olsa değinmek çalışmanın konu ve anlam bütünlüğüne katkı sağlayacaktır.

a) Yoklama

Vergi Usul Kanununda “yoklama”nın tanımı yapılmamakla beraber yoklamanın maksadına değinilmiştir. Buna göre VUK’nun 127. maddesinde “*Yoklamadan maksat, mükellefleri ve mükellefiyetle ilgili maddi olayları, kayıtları ve mevzuları araştırmak ve tespit etmektir*” ifadesi ile yoklamanın maksadı tanımlanmıştır. Buradan yola çıkarak yoklama, mükelleflerin ve mükellefiyetle ilgili vergilemeye ilişkin maddi olayların ve kayıtların vergi idaresi tarafından görevlendirilen yetkili kişilerce araştırılması ve tespit edilmesi, şeklinde tanımlanabilir. Yoklamayla, mükellefin faaliyetini vergi idaresinin bilgisi dâhilinde yapıp yapmadığı, vergi kanunlarında belirtilen ödevlerini yerine getirip getirmediği araştırılmaktadır (Çam, 2017: 180).

Yoklama yapmakla görevli olanların mükelleflerin ve mükellefiyetle ilgili vergilemeye ilişkin maddi olayları ve kayıtları araştırmak ve tespit etmenin yanı sıra vergi kanunlarının uygulanması ile ilgili bazı görevleri de bulunmaktadır. Yoklama yapmakla görevli olanların yoklama yaparken görev alanına giren işlemler VUK’nun 127. Maddesinde tek tek sayılmıştır. Bu yetkilerin bir kısmı sadece Yaygın ve Yoğun Vergi Denetimi kapsamında kullanılabilirlerdir.

Vergi Usul Kanununun 128. Maddesinde yoklamaya yetkili olanlar belirtilmiştir. Buna göre vergi dairesinde görev yapan müdürler, yoklamayla görevli memurlar, yetkili makamlarca yoklama yapmakla görevlendirilen kişiler, vergi incelemesi yapma yetkisi bulunanlar ile gelir uzmanları, yoklama yapmaya yetkili kişiler olarak sayılmıştır.

Yoklama, vergi idaresi dışında kalan kazançların vergilendirilmesine olanak sağladığından, hem vergi adaletine hem de sosyal adalete olumlu katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda yoklama ile henüz mükellefiyet kaydı oluşturmamış kişiler veya vergi dışı bırakılan kaynaklar ortaya çıkarılarak vergi gelirler artmakta ve Hazineye ek gelir sağlanmaktadır. Bildirim dışı bırakılan kazançların tespiti kayıt dışılığı azaltarak ticari rekabeti daha adil hale getirmektedir. Böylece hem sosyal adalet hem de vergisel adalet sağlanmış olmaktadır (Yurteri, 2012: 264).

b) Vergi İncelemesi

Vergi Usul Kanunu’nun 134. Maddesinde, vergi incelenmesinin amacı, ödenmesi gereken vergilerin doğruluğunun tespit edilmesi, araştırılması ve sağlanması olarak belirtilmiştir. Buna göre bu işlem sırasında inceleme elemanının lüzum duyması halinde işletmeye ait iktisadi kıymetlerin fiili sayımı yapılabilir ve beyannamede gösterilmesi gereken unsurların doğruluğu araştırılabilir.

Alacaklı kamu idaresinin alacağını tam olarak tahsil edebilmesi için mükellef hakkında ayrıntılı bir araştırma yapmasını gereği vergi incelemesine olan ihtiyacı ortaya koymaktadır (Kırbaş, 2012: 157). Bu kapsamda vergi incelemesi sırasında mükellefe ait defter, kayıt, hesap ve belgeler incelenerek mükellefin ödediği vergilerin doğruluğu araştırılmaktadır. Vergi incelemesinin diğer bir yönü de mükellefin vergisini doğru beyan etmesi hususunda öğreticilik özelliğinin bulunmasıdır. Nitekim vergi inceleme sürecinde, süreç hakkında bilgili olan mükellef ile idare arasındaki iletişim artmış olmaktadır (GiB, 2007: 7).

Vergi incelemesinin araştırma ve önleme olmak üzere iki fonksiyonu bulunmaktadır. Asıl olarak vergi incelemesinin amacı, ödenmesi gereken vergilerin doğruluğunun araştırılmasıdır. Araştırma ile incelemeye tabi olan kişilerin defter ve kayıtları üzerinden varsa hata ve hileler tespit edilir. Vergi incelemesinin önleme fonksiyonu ile mükellefin inceleme olasılığı ve inceleme sonucu ortaya çıkabilecek cezalı tarhiyat olasılığını göz önünde bulundurarak hileli yollardan vazgeçmesi anlaşılır (Yoruldu ve Yoruldu, 2016: 52-53).

c) Yaygın ve Yoğun Vergi Denetimi

Yaygın ve yoğun vergi denetimiyle, vergi zıya ile ilgili deliller yok edilmeden yapılacak denetimlerle, vergiyi doğuran olay ile kayıt, belge vb. arasında bağlantı kurularak vergi zıyına sebep olabilecek suçların önlenmesi amaçlanmaktadır. Diğer deyişle yaygın ve yoğun vergi denetimleri, vergilemeye ilişkin olayların zamanında kavranması, mükelleflerde belge düzeninin yerleşmesi, vergi kayıp ve kaçığına sebebiyet veren fiillerin önlenmesi ve mükellefleri eğiterek oluşabilecek vergi hatalarının önüne geçilmesini sağlamaktadır. Aynı zamanda, ekonomik delil sisteminin işlevselliğini artırmak, vergi incelemelerini mükellefe ait belgelerle sınırlı olmaktan kurtarmak,

mal, hizmet ve nakit hareketlerin kayda geçmesini sağlamak ve mükellefiyet ile ilgili olay, kayıt ve konuların araştırılarak vergilendirmeye yönelik işlemlerin zamanında saptanması, yaygın ve yoğun vergi denetiminin diğer amaçlarını oluşturmaktadır (Yurteri, 2012: 264).

Yaygın ve yoğun vergi denetimi, mükelleflerde belge düzeninin yerleşmesini sağlamakta ve vergi incelemelerinin daha sağlıklı yapılması konusunda önem arz etmektedir. Çünkü belge düzeninin tam olarak yerleşmediği ülkelerde ticari işlemler kayıt dışı gerçekleştirilmekte ve belgeye bağlanmadığından vergi kaçakçılığı oluşmaktadır. Dolayısıyla yaygın ve yoğun denetimlerinde etkinliğin sağlanmasıyla belge düzeni yerleşecek, vergi kaçakçılığı azalacak ve kamu gelirlerinde artış yaşanacaktır. Yaygın ve yoğun vergi denetimleri yoklama müessesesinin kapsamında gerçekleştirilir ve yoklamaya yetkili olanların yoklamadan kaynaklı görevleri yanı sıra vergi kanunlarının uygulanmasıyla ilgili bir takım yetkileri de bulunmaktadır (Tecim, 2008: 89).

Yaygın veyoğun vergi denetimi, VUK'nun 127. Maddesinin birinci fıkrasına ekli beş bent halinde ifadesini bulmaktadır. Buna göre, yoklamaya yetkili memurlar, yoklama görevinin dışında, vergi kanunlarının uygulanması ile ilgili olarak birtakım kontrolleri yapmakla görevlidirler. Bunlar;

- Günlük hasılatın tespit edilmesi,
- Ödeme kaydedici cihazların denetimi,
- Günlük kayıt yapılan defterlerin iş yerinde bulundurulup bulundurulmadığı, tasdik ettirilip ettirilmediği, usulüne uygun olarak kayıt yapılıp yapılmadığı ve kullanılıp kullanılmadığı, belgelerin usulüne uygun olarak düzenlenip düzenlenmediği, faturasız mal bulundurulup bulundurulmadığının denetimi ve vergi kaybına ilişkin delillere el konulması,
- Levha asma mecburiyeti bulunanların buna uygun davranıp davranmadığı,
- Nakil taşıtlarındaki yolcu ve yük taşınmaya ilişkin belgelerin denetimi; irsaliyelerin taşıtta bulunmaması halinde, malların muhafaza altına alınması.

d) Aramalı İnceleme

Aramalı inceleme vergi denetimi içinde önemli bir usul niteliği taşımaktadır. Aramalı incelemenin önemi hem aramanın gerçekleştirilmesi hem de sonuçları itibarıyla ortaya çıkmaktadır. Aramalı inceleme, mükelleflerin vergisel ödevlerini sağlıklı bir şekilde yapıp yapmadığı konusundaki duyum ve tespitlerin kanıtlanmasına imkân tanıyan bir denetim usulüdür (Akdoğan, 2013: 110). Aramalı inceleme yoluna vergi incelemelerinin olağan yollarla yapılmasının inceleme amaçlarına ulaşmaya imkân tanımadığı durumlarda gerekli delillerle matrah takdiri içeren verilere ulaşmak için başvurulmaktadır (Doğrusöz, 2010: 1).

Vergi denetiminde aramalı incelemeye bir başka başvurmanedeni diğer vergi denetim yolları ile ulaşılmayacak şekilde kaçakçılık suçuna konu olan suç unsurlarının elde edilmesidir. Dolayısıyla aramalı inceleme usulü, ancak vergi kaçakçılığıyla ilgili delillere ulaşılması ve sonucunu rapor ile açıklayan hukuksal bir usuldür. Vergi kaçakçılığı suçu niteliği itibarıyla, ceza hukuku anlamında yargılamayı gerektirdiği için (VUK, 359), vergi kaçakçılığı dışındaki vergi suçları nedeniyle aramalı inceleme yoluna başvurulamamaktadır (Hepaksaz vd., 2011:4).

Aramalı incelemeye ilişkin kanuni düzenlemeler Ceza Muhakemesi Kanunu 116.-134. Maddeler arasında "Arama ve El Koyma" başlığı altında ve VUK'ta 142 -147. maddeler arasında yapılmıştır. VUK'ta hüküm bulunmayan konular hakkında CMK'nın aramayla ilgili hükümleri uygulanmaktadır (Beşel, 2017: 55).

Vergi Usul Kanununda aramalı inceleme hakkında özel hükümler yer almaktadır. Bu hükümler kısmen, suçun işlenmesinden önce gerçekleştirilen engelleyicilik ve caydırıcılık amaçlı "önleme araması"na kısmen de suçun iz, eser, emare ve delillerinin elde edilmesi, yani maddi gerçeğin bulunması amacına yönelik "adli arama"ya ilişkin hükümlerden oluşmaktadır. Vergi denetim usullerinden olan aramalı inceleme ise, mükellefin vergi kaçırdığına dair deliller bulunması halinde, hâkim kararı ile uygulanabileceğinden dolayı adli arama kapsamında sayılmaktadır (Oktar, 2008: 234).

Aramalı inceleme; vergisel ödevlerini yerine getirmesi gereken ve kuruluşların işyerlerinde, evlerinde ve üzerlerinde yapılan vergi kaçırma ile ilgili deliller oluşturan her türlü belge ve bilgiye el konulmasına yönelik olarak yapılmaktadır (Oral vd., 2015: 128). Aramalı inceleme yoluyla büro, satış mağazası, depo, fabrika, ev, apartman dairesi, villa, otel odası gibi yerler ile mükellefin yakınları veya yanında çalışanlar gibi kaçakçılıkla ilgili görülen kişiler nezdinde arama yapılabilmektedir (Tekin ve Çelikkaya, 2018:227).

Vergi denetiminde esas olan vergi incelemeleri için ihtiyaç duyulan defter, kayıt ve belgelerin mükelleften istenmesi, mükellef ya da vergi sorumlularının da bunları incelemeye yetkililere ibraz etmesi olmakla birlikte, istisnai bir yol olan aramalı inceleme ile mükellef ya da sorumlunun rızası alınmadan defter, kayıt ve belgelere el konulabilmektedir (Tekin, 2012: 86). Aramalı inceleme yoluna şayet ihbar üzerine başvurulmuşsa ve bu ihbar asılsız çıkmışsa nezdinde arama yapılan kimse, muhbirin adının bildirilmesini isteyebilmektedir. Bu durumda vergi dairesi de muhbirin adını bildirmekle yükümlüdür (Akdoğan, 2013: 110-111).

Vergi usul kanununa uyarınca aramalı incelemeye başvurulabilmesi için vergi kaçırıldığına ilişkin kesin ve somut delillerin bulunmasına gerek yoktur. Nitekim vergi kaçakçılığına ilişkin bir delil niteliğinde ve kesinliğe sahip olmamakla birlikte ihtimalin varlığına işaret eden emarelerin bulunması bu usule başvurmak için yeterli kabul edilmiştir (Şeker, 1994: 394).

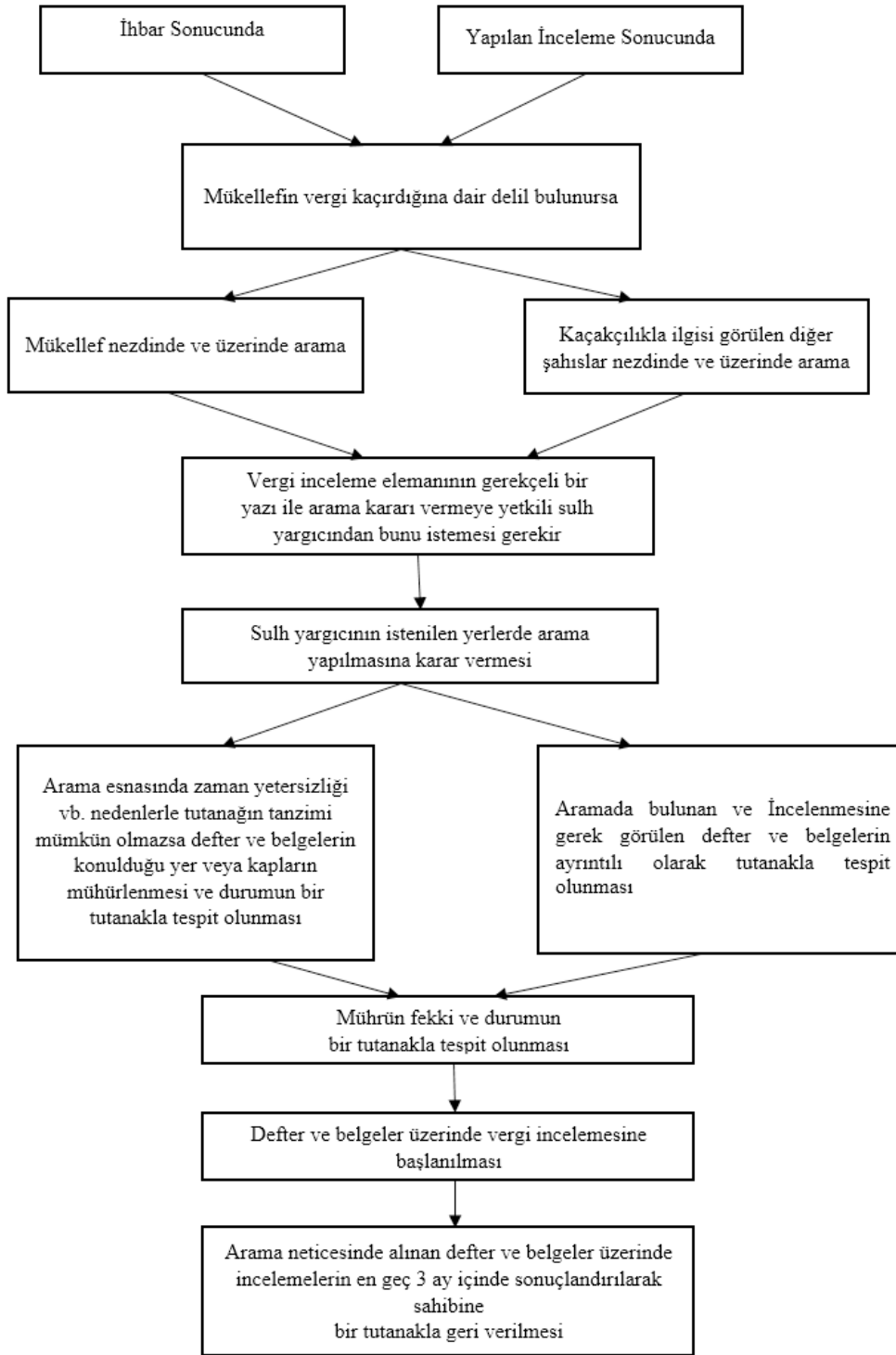
Aramalı incelemenin hangi amaç ve kapsam dâhilinde yapılacağı önceden belirlenmelidir. Bu göre arama iki şekilde yapılabilmektedir. İlki olan sınırlı arama; belli bir kanıtı örneğin bir defter veya belgeyi, saklandığı bilinen veya güçlü emareler olan kaçak bir malı, elde etmek amacıyla belirli bir yer, bir kişi ya da işyerinde yapılan aramaya denmektedir. Mükellefin vergi kaçırıldığına ilişkin güçlü delillerin bulunması ya da ciddi bir ihbar olması durumunda başvuru yapılan arama şekli ise genel aramadır (Tekin ve Çelikkaya, 2018:228).

Armanın yapılabilmesi için kanun koyucu tarafından Vergi usul kanununda belli şartlar öngörülmüştür. Bunlar (VUK, 142);

1. Vergi incelemesi yapma yetkisi olanların aramayı gerekli görmesi ve gerekçeli bir yazı ile arama kararını verme yetkisi bulunan sulh hâkiminden izin istemesi;
2. Sulh hâkiminin vergi inceleme yetkililerince istenilen yerlerde arama yapılmasına karar vermesi; şarttır.

Vergi denetim usullerinden aramanın kapsamına sadece vergi kaçakçılığı suçu girmektedir. Yani aramalı inceleme için vergi kaçakçılığı suçunu oluşturan ve diğer vergi denetim yöntemleri ile ulaşılmaması mümkün olmayan suç unsurlarının varlığı şarttır (Hepaksaz, 2011: 150). Bu amaçla vergi kaçırma suçunu ortaya koyacak belgelerin, kayıt ve delillerin tespit edilmesi halinde el koyma işlemi gerçekleştirilmektedir (Pınar ve Taylar, 2013: 148). Vergi kaçakçılığı suçunu oluşturan fiiller dışında vergisel arama yapılma olanağı bulunmamaktadır (Taşdelen, 2003: 167).

Vergi denetim usullerinden aramalı incelemeyi diğer denetim yöntemlerinden ayıran en önemli özelliği "arama kararı" gerek olmasıdır. Aramalı incelemenin bir yanı sıra mükelleflerin temel haklarına (özel hayatın gizliliği ve konut dokunulmazlığı) müdahale niteliği olduğu için kanun koyucu tarafından oldukça ağır şartlara bağlanmıştır. İhbara dayalı olarak yapılan aramalarda, ihbar tek başına bu usule başvurmak için yeterli olmayıp inceleme elemanlarının mükellef hakkındaki gerekli çalışmaları yaparak karar vermeleri gerekmektedir. Nitekim aramalı inceleme yalnızca kanun tarafından yetkilendirilen vergi incelemesi yapmaya yetkili olanlar tarafından yapılabilir (Yoruldu ve Yoruldu, 2016: 61). Aramanın ne zaman yapılacağına dair VUK'da bir hüküm bulunmamakta, bu konuda CMUK'a göre uygulama yapılacaktır (Tekin, 2012: 87). Aramalı incelemenin işleyiş süreci şekil 1'de aşama halinde gösterilmektedir.

Şekil 1: İş Akış Şeması İle Aramalı İnceleme

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı, Tüm Yönleriyle Vergi İncelemesi, 2007

3. VERGİ İHBAR KURUMU

Kökene Arapçadan gelen ihbar, bildirme, haber verme ve ele verme gibi anlamlar taşımakta iken; ihbar ikramiyesi, haber verme sonucu ödeme anlamı taşımaktadır. Vergi ihbarı ise, mükelleflerin vergi kanunlarına aykırı olarak gerçekleştirdiği eylemleri nedeniyle ortaya çıkan vergi kayıp ve kaçığı ile vergiye tabi olmasına rağmen vergi dışı bırakıldığı anlaşılan her türlü iktisadi faaliyetlerin ihbarcı (muhter) tarafından yetkili idareye yazılı veya sözlü olarak bildirilmesidir (Budak, 2009: 45).

Türkiye’de başta kayıt dışı ekonomiyle mücadele olmak üzere vergi adaletinin sağlanması, vergi kültürünün geliştirilmesi, kamu harcamalarının finansmanı için yeterli kaynak elde edilmesi, vergi dışı bırakılmış kaynakların ortaya çıkarılmasını teşvik etmek ve bu konuda yardım edenleri ödüllendirmek gibi nedenlerle vergi ihbarı ve ihbar ikramiyesi düzenlenmiştir. Bu kapsamda 26/12/1931 tarih ve 1905 Sayılı “Menkul ve Gayrimenkul Mallar İle Bunların İntifa Hakları ve Sürekli Vergilerin Muhterlerine Verilecek İkramiye Hakkında Kanun” 31/12/1931 tarihinde çıkarılmış olup bu tarihten itibaren yürürlükte bulunmaktadır.

1905 sayılı Kanuna göre ihbarda bulunan kişinin ihbar ikramiyesi istemesi ve bu kişiye ikramiye ödenmesi için belli şartları taşıması gerekmektedir. Bu şartlarla birlikte ihbarın tarh zamanaşımı (5 yıl) süresi içinde yapılması gerekmektedir (Türkay, 2015). İhbar ikramiyesi talep edilebilmesi ve muhtere ikramiye ödenebilmesi için kanunun öngördüğü şartlar;

- İhbar yapan kişi, yapılan ihbarın incelemeye tabi tutulabilmesi için, kendini gizlememelidir.
- İhbar yapan kişi inceleme bitmeden önce ihbarından vazgeçmemelidir.
- Eğer ihbar isimsiz yapılmışsa vergi incelemesi bitmeden önce ihbar eden kişinin ortaya çıkması gerekmektedir.
- İhbar eden kişinin neden olunan vergi kayıp ve kaçığıyla ilişkili olmasının ikramiye için önemi yoktur.
- İhbar eden kişiler birden fazlaysa önce ihbar konuları ile matrah farkları arasındaki bağlantıya bakılır. Şayet her iki ihbarda bağlantılı ise ikramiye ihbarı ilk yapan kişiye verilir.
- İhbar eden kişi dilekçesinde ihbar ikramiyesi istediğini açıkça belirtmelidir. Aksi halde ikramiye verilmez.
- Yapılan ihbarın somut olaylara ve delillere dayandırması gerekmektedir. Bununla birlikte vergi incelemesi sonunda bulunan matrah farkları ile ihbarın bağlantılı olması gerekmektedir.

Vergi kayıp ve kaçığına neden olanlar hakkında bireyler yetkili makamlara yazılı ve sözlü olarak ihbarda bulunabilirler. Sözlü ihbarlar, Vergi İletişim Merkezine (VİMER) 444 0 189 telefon hattı aracılığı ile yapılabilmektedir. Vergi ihbar dilekçesi elden veya posta ile yapılabileceği gibi kimlik ve adres belirtilmek suretiyle telefonla veya e-mail yoluyla da yapılabilir. Türk İhbar ve İkramiyesi Kurumu’nda vergi ihbarıyla ilgili konularda faaliyet gösteren ayrı bir kurum oluşturulmamıştır. Vergi ihbarlarıyla ilgili olarak VDK (İhbar ve Şikâyetleri Değerlendirme Şube Müdürlüğü) ve GİB (Denetim ve Uyum Yönetimi Daire Başkanlığı) yetkili organlar olarak faaliyet göstermektedir (Yaşın, 2016). Bu kurumlarla birlikte konuyla ilgili diğer kamu kurum ve kuruluşları, Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER) ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Dilekçe Komisyonuna başvurulabilir (Türkay, 2015).

Vatandaşlar tarafından yapılan ihbara ilişkin olarak vergi inceleme elemanları vergi inceleme raporu ve ihbar ikramiyesi raporu düzenlerler. Vergi incelemesi sonucu “Vergi İnceleme Raporu “ ve “İhbar İkramiyesi Raporu” düzenlenir. İhbar ikramiyesi raporunda (Vergi Vizyon, 2016);

- İhbar yapan kişiye ikramiye verilip verilmeyeceği,
- İkramiye verilmeyecek ise neden verilmeyeceği,
- İkramiye verilecek ise ihbar konusu ile ikramiyenin hesaplandığı matrah belirtilmesi,

- İkramiyenin kanunun öngördüğü miktarının tahakkuk aşamasında ödenip ödenmeyeceği, ödenmeyecekse nedeninin açıklanması,
- İhbar eden kişi birden fazlaysa ikramiyenin nasıl dağıtılacağına açıklanması,
- Açıklanmasına gerek duyulan diğer hususlar varsa bunların açıklanması,
- İhbar tutanağının rapora eklenmesi,

gibi hususların ikramiye ödenmesine ilişkin alınacak kararda yer alması gerekmektedir.

İhbar eden kişilere ne kadar ikramiye ödeneceği yine aynı kanunda açıkça belirtilmiştir. 1905 sayılı yasanın 6. Maddesi göre, “Bina, arazi ve arsalardan kayıt dışı kalanlar ile kazanç, hayvanlar, veraset ve intikal, tüketim ve damga gibi sürekli vergilerle ilgili olarak yanlış beyanname vermek veya çift defter tutmak veyahut diğer yöntemlerle yapılan işlemi ketmedilmiş olanları haber verenlere belli oranlarda ikramiye verilir” denilmektedir. Tablo 1’de belirtilen oranlarda ihbar ikramiyesi verilmektedir:

Tablo 1: İhbar İkramiyeleri

500 liraya kadar	% 15
5 000 liraya kadar, 500 liradan yukarı olan kısım için	% 30
15 000 liraya kadar, 5 000 liradan yukarı olan kısım için	% 20
15 000 liradan yukarı olan kısım için	% 10

Kaynak: GİB, 2019

Her ne kadar ihbar ikramiye oranları tablo 1’de gösterildiği gibi %10-%30 arasında ise de oranların karşısındaki vergi ve ceza toplam tutarlarının maddi değeri kalmadığı için % 10’luk dilimin dışında kalan ilk üç dilimin artık uygulama imkanı bulmamaktadır. Bundan dolayı ihbar ikramiyesinde genel oran %10’dur. Kanuna göre hesaplanan ikramiyenin, 1/3’ü verginin tahakkuku (kesinleşmesi), 2/3’ü ise verginin tahsili aşamasında ödenmektedir (1905 Sayılı “Menkul ve Gayrimenkul Mallar İle Bunların İntifa Hakları ve Sürekli Vergilerin Muhbirlerine Verilecek İkramiye Hakkında Kanun). Vergi ihbarı sonrasında başlatılan vergi incelemesi sırasında öncelikli olarak ihbar konuları üzerinde durulup ihbarın gerçek olup olmadığına bakılarak, ihbarı yapana ikramiye ödenebilmesi için bulunan matrah farkı ile ihbar konuları arasında illiyet bağı olması gerekmektedir (Sandalcı, 2018: 61).

İhbar ikramiyesinin verilebilmesi için ihbarın süreklilik arz eden vergilerle ilgili olması gerekmektedir. Süreklilik arz eden vergiler vergiyi doğuran olayın tekrarlanması dolayısıyla birden fazla dönemde devam eden yükümlülüklerdir. Örneğin: Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi ve Katma Değer Vergisi gibi vergiler süreklilik özelliğine sahip vergilerdir. İhbar ikramiyesinin konusuna süreklilik arz eden vergilerin asılları ile bu vergi asıllarına bağlı vergi ziyai cezaları girmektedir. Buna göre süreklilik arz etmeyen vergiler ile süreklilik özelliği taşıyan vergilere bağlı gecikme zammı, gecikme faizi, usulsüzlük ve özel usulsüzlük gibi cezalar ve bir kereliğine çıkartılan ek vergiler ihbar ikramiyesinin konusuna girmemektedir (Gınalı, 2010: 145).

İhbar eden vatandaşa verilen ihbar ikramiyesi 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu’nun 2’inci maddesi kapsamında olan 7 gelir unsuru içinde olmadığı için bu kazanç gelir vergisine tabi değildir. Ancak, yapılan bu ikramiye ödemeleri 7338 sayılı veraset ve intikal vergisi Kanunu’nun konusuna girdiği için veraset ve intikal vergisine tabi tutulmaktadır (Yaşın, 2016).

1905 sayılı Kanunu ile Maliye Bakanlığı tarafından konu hakkında bugüne kadar yayınlanmış genelge/genel yazılar ve Danıştay kararları kimlerin ihbar ikramiyesi alamayacağı belirlenmiştir. Buna göre:

- Vergi incelemeleri ile uğraşan memurlar,
- Vergi kanunlarına göre oluşturulan komisyonlardaki üyeler,
- Vergi mahkemeleri, bölge idare mahkemeleri ve Danıştay da görevli olanlar,

- Vergi ile ilgili konularda yararlanan bilirkişiler,
 - Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavirler
- vergi kayıp ve kaçaklarını ihbar etse de ikramiye alamayacaklardır.

1905 sayılı Kanunu ile Maliye Bakanlığı tarafından yayınlanmış genelge/genel yazılar ve Danıştay kararları çerçevesinde değerlendirdiğimiz Türk İhbar ve İkramiyesi Kurumu için Türkiye’de 2005-2017 döneminde yıllar itibariyle yapılan ihbar sayıları, ihbar ikramiyesi ödenen kişi sayısı ile bu kişilere yapılan toplam ikramiye ödemesi tutarları tablo 2’de yer almaktadır:

Tablo 2: Türk İhbar ve İkramiyesi Kurumu Verileri¹

Yıllar	Gelen İhbar Sayısı	İhbar İkramiyesi Ödenen Kişi Sayısı	Ödenen Toplam İkramiye Tutarı
2005	3.350*	72	515.332 TL
2006	3.172*	73	612.466 TL
2007	27.509	87	613.450 TL
2008	40.236	135	1.187.345 TL
2009	44.443	127	782.715 TL
2010	42.037	146	1.938.992 TL
2011	22.548	173	4.219.672 TL
2012	23.396	196	3.082.853 TL
2013	28.118	462	7.105.157 TL
2014	32.690	296	6.202.554 TL
2015	38.052	338	6.045.626 TL
2016	37.888	240	3.142.130 TL
2017	36.166	454	12.870.004 TL

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı Faaliyet Raporları, (2005-2017)

Tablo 2’ye baktığımızda 2005-2017 döneminde gelen ihbar sayısı 2009 yılına kadar artarken 2010 ve 2011 yılında azaldığı görülmektedir. 2011 yılı sonrasında ise tekrar ihbar sayılarında sürekli bir artış görülmüştür. 2017 yılında ise az da olsa gelen ihbar sayılarında düşüş görülmüştür. 2010 ve 2011 yıllarında gelen ihbar sayılarındaki azalmaları o dönemde yaşanan küresel ekonomik krizinin etkisine bağlanabilmektedir. Buna göre o dönemde yaşanan ekonomik kriz sonucu ekonomik faaliyetlerin azalması gelen ihbar sayılarında da bir azalmaya neden olmuştur. 2005-2017 döneminde ihbar ikramiyesi ödenen kişi sayısına baktığımızda gelen ihbar sayısından farklı olarak 2009, 2014 ve 2016 yıllarında azalma gösterdiği, bu yıllar haricinde ise sürekli bir artış içinde olduğu görülmektedir. Aynı dönemde muhbirlere ödenen toplam ikramiye tutarlarında önemli dalgalanmalar olduğu görülmektedir. Buna göre yıllar itibariyle ödenen ikramiye tutarları bazı yıllar artış, bazı yıllar ise azalma göstermiştir. Bunun nedeni olarak ihbar sonucu ortaya çıkan vergi matrahlarının farklı büyüklükte olmaları söylenebilmektedir. Tabloyu genel itibariyle değerlendirildiğinde gelen ihbar sayısı, ihbar ikramiyesi ödenen kişi sayısı ve ödenen toplam ikramiye tutarında yıllar itibariyle artış olduğu, ancak son yılda bu tutar ve sayılarda azalmalar görüldüğü ifade edilebilir. Bununla birlikte 2017 yılında bir önceki yıla göre gelen ihbar sayısında azalma görülmesine rağmen ihbar ikramiyesi ödenen kişi sayısı ile ödenen ikramiye tutarında önemli artışlar meydana gelmiştir.

4. VERGİ İHBAR MEKANİZMASININ VERGİ DENETİMİNE ETKİSİ

Vergi denetim usullerinden arama/aramalı inceleme vergi ihbar mekanizması ile doğrudan ilişkilendirilen denetleme türüdür. Nitekim yukarıdaki başlıkta da değinildiği üzere VUK’nun 142. maddesi uyarınca ihbar veya

* İli olanlar sadece dilekçe ile gelen ihbarları göstermektedir.

yapılan incelemeler dolayısıyla, bir mükellefin vergi kaçırdığına işaret eden emareler bulunursa, bu mükellef veya kaçakçılıkla ilgisi görülen diğer şahıslar nezdinde ve bunların üzerinde arama yapılabileceği ifade edilmektedir. Burada geçen ihbar edilen kişi nezdinde ifadesi aramalı incelemeyi vergi ihbarıyla doğrudan doğruya ilişkilendirmektedir. Aramalı inceleme, ihbar veya inceleme yapmaya yetkili olanların takdirine bağlı olarak iki şekilde yapılabiliyor olsa da uygulamada aramalı inceleme daha çok ihbara dayalı olarak yapılmaktadır (Hepaksaz, 2011:153).

Vergi usul kanunundaki aramalı incelemeye ilişkin hükümlere bakıldığında kanun koyucu vergi ihbar mekanizmasını vergi denetim usullerinden aramalı inceleme ile bağdaştırarak vergi denetiminde bu mekanizmayı işleterek etkinlik sağlamayı hedeflemektedir. Vergi kaçakçılığı gibi ağır sonuçları olan vergi erozyonlarını yine ağır bir denetleme türü olan aramalı inceleme yoluyla vatandaşlardan da yardım alma yoluna giderek vergi ihbar mekanizması ile önlemeye çalışmaktadır. Her ne kadar vergi ihbarı sadece vergi erozyonuna neden olan fiiliyat için getirilmiş olmasa da şüphesiz vergi kayıp ve kaçakçılığıyla mücadele amaçlı kullanımı önemli bir payını oluşturmaktadır.

Vergi denetiminin amaç ve hedefler kapsamında tam başarısı denetim sonucunda vergi kayıp ve kaçağı ile vergi kaçırın tüm mükelleflerin tamamının tespit edilmesi ile mümkün olmaktadır (Gemmel ve Ratto, 2012: 58). Bununla birlikte etkin bir vergi denetimi, mükelleflerin vergi kanunlarına gönüllü uyumunu artırmak suretiyle vergi politikalarının başarılı bir şekilde uygulanmasına katkı sağlamaktadır (Şamiloğlu, 2001:1). Vergi denetiminde etkinliğin sağlanmasında birçok faktör etkili olmakla birlikte ülkedeki vergi ihbar müessesenin varlığı ve etkin işleyişi bu etkinlikte önemli bir rol oynamaktadır (Uğur, 2016: 124-125).

Türk vergi sisteminde denetleme usullerinden aramalı inceleme ile doğrudan bağlantılı olan vergi ihbar mekanizmasının vergi denetimine ilişkin etkisi hem vergi denetiminde etkinliği sağlayarak idarenin vergi gelirlerin en az kayıpla toplaması, kayıt dışı ekonominin azalması, vergi gelirlerinin etkili bir kamu politika aracı olarak kullanılması, kamu hizmetlerinin etkili ve verimli olarak yerine getirilmesi ve vergisel ödevlerin mevzuata uygun olarak tam ve zamanında yerine getirilmesine katkı sağlamasına neden olmakta hem de mükelleflerin vergi kayıp ve kaçakçılığıyla mücadele bilincini artırarak vergi ihbar mekanizmasının etkinlik ve başarısının artmasına katkı sağlamaktadır.

Vergi denetim etkinliğine yönelik vergi ihbar etkisinin belirlenmesi bu noktada önem arz etmektedir. Bunu belirlemeye yönelik Vergi İletişim Merkezi (VİMER)'e yapılan ihbarların konularına göre dağılımlarına bakmak önem arz etmektedir. Tablo 3'de 2016-2017 yılları arasında VİMER'e yapılan ihbar bildirimlerinin konuları itibarıyla dağılımı gösterilmektedir.

Tablo 3: VİMER'e Yapılan İhbar Bildirimlerinin Konularına Göre Dağılımı (2016-2017)

İhbar Konusu	2016		2017		Toplam	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran (%)
Belge Düzeni	17.045	44,79	17.363	45,83	34.408	45,27
Mükellef Kaydı	11.318	29,74	10.753	28,39	22.071	29,04
GMSİ	2.177	5,56	2.248	5,93	4.425	5,82
Diğer	2.291	6,02	2.143	5,66	4.434	5,83
Asgari Geçim İndirimi	1.919	5,04	2.017	5,32	3.936	5,17
Sahte ve Yanıltıcı Belge	1.346	3,54	1.650	4,35	2.996	3,94
Vergi Dairesine Bildirim Yapılmamış İşçi Çalıştırma	1.197	3,15	960	2,53	2.157	2,83
Ücret Ödemeleri	819	2,15	754	1,99	1.573	2,06
Toplam	38.052	100	37.888	100	75.940	100

Kaynak: GİB Faaliyet Raporu, 2016, 2017

Tablo 3’de 2016 ve 2017 yılları arasında VİMER’e yapılan vergi ihbarlarına bakıldığında 2016 yılında toplam 38.052, 2017 yılında ise 37.888 ihbar yapıldığı görülmektedir. Buna göre 2017 yılında 2016 yılına göre toplam ihbar oranlarında düşüş olduğu görülmektedir. 2016 ve 2017 yılı ihbarlarının konularına göre sayı ve yüzdesine bakıldığında en fazla ihbar yapılan konu her iki dönemde de 34.408 sayı ve %45,27 oran ile belge düzenine ilişkin olan ihbarlardır. İkinci sırada ise 22.071 sayı ve %29.04 oran ile mükellef kaydına ilişkin ihbarlar gelmektedir. İhbar konularından diğer ihbarlar 4,434 sayı ve %5,83 ile üçüncü, GMSİ ihbarı 4.425 sayı ve %5,82 ile dördüncü, asgari geçim indirimini 3.936 sayı ve %5,17 ile beşinci, sahte ve yanıltıcı belge 2.996 sayı ve %3,94 ile altıncı, vergi dairesine bildirim yapılmamış işçi çalıştırma 2.157 sayı ve %2,83 ile yedinci ve ücret ödemeleri 1.573 sayı ve %2,06 ile son sırada yer almaktadır. Toplam itibarıyla bakıldığında en fazla ihbar konusu %45,27 ile belge düzenine ilişkin iken en az %2,06 ile ücret ödemelerine ilişkindir.

Tablo 4’de ise Mali Suçları Araştırma Kurulu (MASAK) na 2017 yılında yapılan ihbarların konularına göre dağılımı gösterilmektedir.

Tablo 4: MASAK’a Yapılan İhbarların Konularına Göre Dağılımı (2017)

İHBAR KONUSU	SAYI
Terör veya Terörizmin Finansmanı	26.800
Suç Gelirlerinin Aklanması	88
Yasa Dışı Bahis/Kumar	71
Dolandırıcılık	45
Yolsuzluk	43
Tefecilik	35
Şüpheli Para Hareketleri	23
Sınırdaki Yakalanan Para ve Benzeri Değerler	15
Uyuşturucu Madde Ticareti	13
Vergi Kaçırma	11
Diğer	11
Haksız Kazanç Elde Edilmesi	10
Evrakta Sahtecilik	10
Kaçakçılık	10
Hırsızlık	9
İnsan Ticareti	6
İhaleye Fesat Karıştırmak	5
Suç Örgütü Kurmak	4
Toplam	27.209

Kaynak: MASAK Faaliyet Raporu, 2017

Tablo 4’de 2017 yılında Mali Suçları Araştırma Kurulu (MASAK)’na yapılan ihbarların konularına göre dağılımına ilişkin bilgiler yer almaktadır. Tabloya göre en fazla ihbar 26.800 ile Terör veya Terörizmin Finansmanı konusunda yapılmıştır. Tablo 4’de vergi kaçakçılığına ilişkin 11 ihbarın yapıldığı görülmektedir. Aynı zamanda suç gelirlerinin aklanması, şüpheli para hareketi, evrakta sahtecilik, sınırdaki yakalanan para ve benzeri değerler, uyuşturucu ticareti ve kumar oynatmak da vergi kaçakçılığıyla ilişkili olduğundan, vergi kaçırma yönelik MASAK’a yapılan ihbarların sayısı 220 olarak değerlendirilebilmektedir.

Tablo 3 ve 4’deki vergi ihbarlarıyla ilgili veriler incelendiğinde vergi denetimine ilişkin vergi ihbar kurumunun önemi daha fazla önem kazanmaktadır. Nitekim VİMER’e yapılan ihbarlar ile MASAK’a vergi kaçakçılığıyla ilgili yapılan ihbarlar dikkate alındığında vergi denetiminde etkinliği sağlamaya yönelik yapılan katkı daha fazla ön plana çıkmaktadır. Türkiye genelinde incelenen mükellef sayısının 2017 itibarıyla 44.182 olduğu (VDK Faaliyet Raporu, 2017: 43) göz önüne alındığında VİMER’e yapılan vergi kaçakçılığına ilişkin ihbarların ve bu yolla vergi

ihbar mekanizmasının vergi denetiminde etkinliği daha açık olarak ortaya çıkmaktadır. Vergi ihbarı sonucu aramalı inceleme yoluyla vergi denetiminde etkinliğe katkı sağladığı görülen vergi ihbar mekanizması vatandaşlara ihbar ikramiyeleri ile vergi denetiminde etkin bir rol yüklemektedir.

Netice itibarıyla aramalı incelemeye başlanması açısından ihbar büyük bir öneme sahiptir. Nitekim devletin her bir mükellefi tek tek denetleme olanağı olmadığından veya bunun hem zaman hem de maliyet açısından mümkün olmamasından dolayı doğru ihbarda bulunulması hem idarenin yükünü hafifletecek, hem de denetimlerin etkinliğini artırarak vergi kaçakçılığıyla mücadelede önemli katkılar sağlayacaktır. Bununla birlikte mükelleflerde oluşturacağı vergi bilinci ile vergi denetiminde etkinliğin artmasına katkı sağlayacaktır.

5. SONUÇ

Vergiler geçmişten günümüze tüm egemen güçlerin önemli bir gelir kaynağı olmuştur. İlk zamanlarda zorunlu giderler için alınan vergiler gelişen piyasa ekonomisi ile sosyal ve politik hayatta ortaya çıkan büyük değişimlerle beraber çeşitli amaçları gerçekleştirmek için kamu politika aracı olarak da toplanmaya başlanmıştır. Devletler kamu politika aracı olan vergiler yoluyla mali ve mali olmayan amaçları gerçekleştirmek için bir takım faaliyetler yürütmektedir.

Vergilerin mali ve mali olmayan amaçlar kapsamında etkin ve başarılı bir şekilde kullanılması için en az kayıpla toplanması önem arz etmektedir. Bu öneme binayen devletler çeşitli yollarla vergi gelirlerini en az kayıpla toplamak için çeşitli önlemler almaktadırlar. Bu önlemlerden biri de vergi erozyonunu önlemek için kanunda izin verilen görevliler tarafından yürütülen vergi denetimidir.

Devletler vergi denetimleri yoluyla vergi kayıp ve kaçakları önlemek, vergi gelirleri etkin bir şekilde toplamak, kayıtdışı ekonomiyi azaltmak, vergi kaybına neden olanlara çeşitli vergi cezaları uygulayarak vergisel ödevleri mevzuata uygun olarak tam ve zamanında yerine getiren mükelleflerin hakları korumakta ve bu yolla vergi uyumu arttırmayı hedeflenmektedir. Tüm bunları sağlamanın yolu da etkin bir vergi denetimini sağlamaktan geçmektedir.

Vergi denetiminde etkinliğin sağlanmasında birçok faktör etkili olmakla birlikte birçok ülkede uygulamaya koyulan vergi ihbar mekanizması bu faktörlerin önem arz edenlerinden biri olmaktadır. Nitekim vergi denetim usullerinden aramalı inceleme ile doğrudan ilişkisi bulunan vergi ihbarı ile mükelleflerin vergi kanunlarına aykırı olarak gerçekleştirdiği eylemleri nedeniyle ortaya çıkan vergi kayıp ve kaçığı ile vergiye tabi olmasına rağmen vergi dışı bırakıldığı anlaşılan her türlü iktisadi faaliyetlerin ihbarcı (muhter) tarafından yetkili idareye yazılı veya sözlü olarak bildirilmesi gerçekleştirilmekte ve bu yolla vergi erozyonu önlenerek vergi denetiminde etkinlik sağlanmış olmaktadır.

Vergi denetim usullerinden aramalı incelemeye ilişkin vergi ihbar kurumunun etkisini belirlemeye yönelik yaptığımız çalışmada VİMER ve MASAK'a vergi denetimi konusuna giren vergi kaçakçılığıyla ilgili yapılan ihbarlar ile toplam incelenen mükellef sayıları dikkate alındığında vergi ihbar kurumunun aramalı inceleme yoluyla vergi denetimine önemli bir katkı sağladığı sonucu ortaya çıkmıştır. Vergi denetimine önemli bir katkı sunan vergi ihbar mekanizması aynı zamanda vergi denetimine ilişkin idareyi zaman ve önemli bir idari maliyetten kurtararak, her ne kadar ihbar ikramiyesi belli bir maliyet oluştursa da, hem idare açısından hem de mükelleflere vergi denetim rolü vererek vergi bilinci açısından olumlu katkılar sunmaktadır. Bundan dolayıdır ki vergi denetimine ilişkin vergi ihbar mekanizmasının rolü daha da artırılmalı ve vergi ihbar mekanizmasının kendi içindeki işleyiş ve etkinlik sorunları giderilerek daha etkin bir kurum haline dönüştürülmelidir. Bu noktada önem arz eden husus Türkiye'de vergi ihbar mekanizmasının işleyişini teşvik etmektir. Bu teşvikin kapsamı ekonomik, sosyal, psikolojik, ahlaki, kültürel vb. birçok faktör dikkate alınarak belirlenmelidir. Nitekim sadece maddi anlamda teşvik edilen vergi ihbar mekanizması sınırlı düzeyde kesime hitap edecektir. Burada önemli olan nokta vergi ihbarının ahlaki bir vatandaşlık görev ve bilincinin bireylerde oluşmasını sağlamaktır. Yani toplumda vergi ihbar davranışının utanılacak/çekinilecek bir davranış olmadığı, aksine vergi ihbarı yapan bireylerin hem kendilerinin, hem de toplumun ve devletin çıkarları için çalıştığı bilinci oluşturulmalıdır. Şüphesiz bu kapsamda düzenlemeler yapılırken toplumun sosyo-psikolojik durumu kültürel yapısı gibi tamamen bireyin insan olmasından ve toplum halinde yaşamasından kaynaklı içsel ve dışsal etmenler göz önünde bulundurulmalıdır. Bu faktörler göz önüne

alınarak yapılan vergi ihbar düzenlemeleri vergi kayıp ve kaçakçılığını azaltarak hem kamu gelirlerinin etkin bir şekilde tahsil edilmesine hem de mükelleflerde vergi bilinci oluşturarak vergi uyumlarının artmasına katkı sağlayacaktır. Aksi halde zaten muhbirlerin ihbar sonrasında karşı taraftan gelebilecek misilleme / intikam alma gibi durumlardan çekindikleri, toplum tarafından dışlanma korkusu, yakın ilişkilerin bozulma ihtimali, intikam güdüsüyle hareket etme ve toplumda ispiyoncu olarak adlandırılma endişesi taşıdıkları mevcut durumda vergi ihbar mekanizması hem sınırlı düzeyde etkili olmaya hem de toplumda yanlış bir davranış olarak kabul edilmeye devam edecektir. Bu durum da vergi dışı işlemlerin devamlılığına ve mükelleflerin vergi uyumsuzluğunun daha da artmasına neden olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdioğlu, H. (2007). "Vergi Denetiminde Kırmızı Bayrakların Kullanımı", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı 36, ss. 161–72.
- Akdoğan, A. (2013). *Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi (Temel İlke ve Esaslar, Vergileme ve Vergiler Hukuku, Uygulama Örnekleri)*. Gazi Kitabevi, Ankara.
- Aslan, M. Ü. (2019). <http://www.vergivizyon.net/ihbar-ikramiyesi/> ihbar ikramiyesi, , (01.12.2019)
- Beşel, F. (2017). *Türkiye’de Vergi Denetiminin Ekonomik Ve Hukuki Etkinliği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Bilici, N. (2013). *Türk Vergi Sistemi*, Seçkin yayıncılık, Ankara.
- Budak, T. (2009). "Türk Vergi Hukukunda İhbar ve İhbar İkramesi", *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 52. Seri/Yıl 2009, Prof. Dr. Şerafettin Aksoy’a Armağan.
- Çam, M. U. (2017). "Vergi Denetiminde Anayasaya Aykırı Elkoyma Yetkisi", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 4.
- Çelikkaya, A. (2013). "Verginin tanımı, Amaçları, Tarihsel ve Teorik Gelişimi, Vergi Teorisi", (Ed: İ. Sağbaş), *Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını*, Yayın No: 1915, 2013, s.4
- Doğrusöz, A.B. (2010). "Aramalı Vergi İncelemesi", *Yaklaşım Dergisi*, sayı 206 (Şubat 2010), Ankara.
- Ergen, Z. ve Kılınçkaya, L. (2014). "Türkiye’de Vergi Denetim Sistemi ve Sistemin Aksaklıklarının Değerlendirilmesi", *Sosyoekonomi*, 2014-1.
- Gınalı, A. (2010). "Vergi İhbarı Sonucu Ödenecek İhbar İkramesinin Usul ve Esasları", *Mali Çözüm*, Eylül-Ekim.
- Gediz Oral, B., Arpazlı Fazlılar, T. ve Koç, Ö. E. (2015). "Kayıtdışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Bir Öneri: Vergi Denetim Üst Kurulu", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.20, S.2, s.119-149.,
- Gelir İdaresi Başkanlığı Mükellef Hizmetleri Daire Başkanlığı. (2007). Tüm Yönleriyle Vergi İncelemesi, Yayın No: 50, s.7
- Gemmell, N. ve Ratto, M. (2012). "Behavioral Responses To Taxpayer Audits: Evidence From Random Taxpayer Inquiries", *National Tax Journal* 65(1):33–58.
- Hepaksaz, E., Çevikcan, F. ve Öz, E. (2011). "Aramalı Vergi İncelemesi ve İşlerliği", *Vergi Dünyası Dergisi*, 354:149–57.
- Hesap Uzmanları Derneği, (2004). *Denetim İlke ve Esasları 1*, Yıldız Ofset, 3. Baskı. İstanbul.
- MASAK Faaliyet Raporu, (2017), <http://www.masak.gov.tr/tr/content/faaliyet-raporlari/43> (15.01.2019)
- Kırbaş, S. (2012). *Vergi Hukuku*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Oğuztürk, B. S. (2015). "Türkiye’de Vergi Denetiminde Yeni Dönem", *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, Cilt:7, Sayı:13.
- Oktar, S. A. (2008). *Vergi Hukuku*. Türkmen Kitabevi. İstanbul.
- Sandalcı, İ. (2018). *Vergi İhbarını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Araştırması*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, , Kütahya .
- Şeker, H. N. (1994). *Hukuksal Yapısıyla Vergi İncelemesi*, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Şamiloğlu, F. (2001). "Etkin Bir Vergi Denetiminde Temel Finansal Tabloların Analizinin Önemi", *Mali Çözüm Dergisi*, Sayı 56, ss. 1–11, s.1
- Pınar, B. ve Taylar, Y. (2013). "Türk Vergi Hukukunda Kamusal Bir Denetim Yolu Olarak Vergi Araması", *Ceza Hukuku Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 21.
- Taşdelen, A. (2003). "Vergisel Arama", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.5, S.2.
- Tecim, B. A. H. (2008). *Kayıt Dışı Ekonomide Vergi ve Vergi Denetiminin Önemi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Tekin, A. (2012). *Vergi Hukuku*, Meta Basım Yayıncılık, İzmir.

- Tekin, F., Çelikkaya, A. (2018). *Vergi Denetimi*. Seçkin Yayıncılık.
- Türkay, İ. (2015). *Vergi Kayıp- Kaçağının İhbarı ve Muhbire Ödenecek İhbar İkramesi*, 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Haziran, Ankara.
- Uğur, A. A. (2016). "Vergi Denetimi Etkinliğinde Risk Analizi Sisteminin Uygulanabilirliği (Gaziantep Halı Sektörü Üzerine Örnek Bir Uygulama)", *International Journal of Public Finance*, Vol./Cilt: 1, Issue/Sayı: 2, ss. 122 – 145.
- VDK Faaliyet Raporu, (2017), https://www.vdk.gov.tr/File/?path=ROOT%2f1%2fDocuments%2fDosya%2fVDK_Faaliyet_Raporu_2017.pdf (15.01.2019)
- Vergi Usul Kanunu. (1961). Md. 127, 142, 144, 145, 147, Resmi Gazete 10/1/1961 Sayı: 10703. 11/1/1961 10704. 12/1/1961 10705
- Yaşın, M. (2016). "Türk-Amerikan Vergi İhbar ve İkramesi Kurumlarının Karşılaştırılması, Sorunlar Ve Çözüm Önerileri", *Vergi Dünyası* (1. Baskı), Eylül.
- Yoruldu, M. ve Yoruldu, N. Z. (2016). "Türkiye’de Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Önlenmesinde Vergi Denetimi Ve Muhasebe Meslek Mensuplarının Rolü Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, Cilt:1 Sayı: 1, s. 52-53
- Yurteri, İ. (2012). "Türk Vergi Sisteminde Yoklama ve Yaygın ve Yoğun Vergi Denetimi", *TBB Dergisi* 2012 (100). 1905 Sayılı Menkul ve Gayrimenkul Emval İle Bunların İntifa Haklarının ve Daimi Vergilerin Mektumlarını Haber Verenlere Verilecek İkramesi Hakkında Kanun (1931), **Resmi Gazete**, Sayı: 1990, 26/12/1931.
- <http://www.gib.gov.tr/yarim-ve-kaynaklar/yararli-bilgiler/muhbir-ikramiyesi-oranlari> (10.12.2018)
- <http://www.gib.gov.tr/kurumsal/stratejik-yonetim/faaliyet-raporlari> (15.12.2018)

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:10.02.2019 ✓Accepted/Kabul:03.10.2019

DOI: 10.30794/pausbed.525176

Araştırma Makalesi/ Research Article

Tünkler, V., (2019). "Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Değerlendirme Okuryazarlık Düzeyi İle Değerlendirme Öz-Yeterlik Algılarının İncelenmesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 37, Denizli, s. 319-332.

SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMEN ADAYLARININ DEĞERLENDİRME OKURYAZARLIK DÜZEYİ İLE DEĞERLENDİRME ÖZ-YETERLİK ALGILARININ İNCELENMESİ

Vural TÜNKLER*

Özet

Bu araştırmanın amacı, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının değerlendirme okuryazarlık düzeyleri ile değerlendirme öz-yeterlik algılarını farklı değişkenler açısından incelemektir. Araştırma tarama modelinde yapılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 90 sosyal bilgiler öğretmen adayı oluşturmaktadır. Verilerin toplanmasında ölçme değerlendirme okuryazarlığı envanteri ve öğretmen adayları için ölçme ve değerlendirme genel yeterlik algısı ölçeği kullanılmıştır. Verilerin çözümlenmesinde betimsel istatistikler, Pearson Korelasyon Katsayısı, bağımsız örneklem t-testi, Mann Whitney U testi ile Kruskal Wallis testi uygulanmıştır. Çalışmada sosyal bilgiler öğretmen adaylarının değerlendirme okuryazarlık düzeylerinin düşük olduğu tespit edilirken, değerlendirme öz-yeterlik algılarının orta düzeyde olduğu saptanmıştır. Ayrıca öğretmen adaylarının değerlendirme okuryazarlık düzeyleri cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterirken, akademik başarı açısından anlamlı farklılık göstermemiştir. Diğer taraftan öğretmen adaylarının değerlendirme öz-yeterlik algılarının cinsiyet ve akademik başarıya göre anlamlı farklılık göstermediği ortaya çıkmıştır. Son olarak, öğretmen adaylarının değerlendirme okuryazarlık düzeyleri ile değerlendirme öz-yeterlik algıları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Sonuçlar alanyazın ilişkisinde tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Değerlendirme okuryazarlığı, Değerlendirme öz-yeterlik algısı, Sosyal bilgiler, Öğretmen adayları.*

EXAMINATION OF PRESERVICE SOCIAL STUDIES TEACHERS' ASSESSMENT LITERACY AND PERCEPTIONS OF ASSESSMENT SELF-EFFICACY

Abstract

The aim of this study is to examine the assessment literacy levels and perceptions of assessment self-efficacy of preservice social studies teachers' in terms of different variables. The research was conducted in the survey model. The study group of the research is composed of 90 preservice social studies teachers. The research data are gathered with the assessment literacy inventory and the measurement and evaluation common competency perception scale for prospective teachers. Some descriptive statistics, Pearson Correlation Coefficient, independent sample t-test, Mann Whitney U test and Kruskal Wallis test were used to analyse the data. At the end of the study, assessment literacy levels of preservice social studies teachers' are low level whilst perceptions of assessment self-efficacy of them are medium level. These results showed that there was significant difference between gender and assessment literacy levels of preservice teachers'; however, it doesn't show significantly difference with regard to academic achievement. On the other hand, it was found out that the assessment self-efficacy perceptions of preservice teachers did not differ significantly according to gender and academic achievement. Lastly, there was no statistically significant correlation between preservice teachers' levels of assessment literacy and perceptions of assessment self-efficacy. The results were discussed within the context of literature.

Keywords: *Assessment literacy, Assessment self-efficacy perception, Social studies, Preservice teachers.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, SiİRT.
e-posta: vtunkler@siirt.edu.tr (orcid.org/0000-0002-3536-968X)

1. GİRİŞ

Okuryazarlık, bireyin hedeflerine ulaşmak, bilgi ve potansiyelini ortaya çıkarmak için günlük yaşamda bilgiyi kullanma becerisi olarak tanımlanmaktadır (OECD, 2000). Okuryazarlık türleri arasında yer alan ve eğitim alanında çok iyi bilinmeyen değerlendirme okuryazarlığı kavramı (Elshawa vd., 2016), hem ölçmeyi hem de değerlendirmeyi kapsayacak şekilde gelişmiştir (Deneen ve Brown, 2016). Değerlendirme okuryazarlığı ile ilgili tanımlara bakıldığında, farklı bakış açılarından kaynaklı kesin bir tanımın olmadığı anlaşılmaktadır (Lian ve Yew, 2016; Popham, 2011). Popham (2011) değerlendirme okuryazarlığı terimini değerlendirme ile ilgili temel kavram ve prosedürleri anlama şeklinde tanımlarken, Webb (2002) öğrencilerin ne bildiği ve neler yapabileceğini değerlendirme, değerlendirmeden elde edilen sonuçların nasıl yorumlanacağı ve bu sonuçların öğrencilerin öğrenmesini ve programın etkililiğini artırmak için nasıl uygulanacağı bilgisi olarak tanımlamıştır. Paterno'ya (2001'den aktaran Mertler, 2003) göre değerlendirme okuryazarlığı, geçerli değerlendirme uygulamalarının temel ilkeleri hakkında bilgi sahibi olma, değerlendirme yöntem ve tekniklerini geliştirme ve uygulama, öğrenmenin geleneksel ve alternatif yolla ölçülmesine aşına olma gibi özellikleri içermektedir. Değerlendirme okuryazarlığı, öğrenci başarısı ile değerlendirmenin kalitesi arasındaki ilişkinin önemli bir ögesi olarak görülmekte (Bayat ve Rezaei, 2015) ve sınıf değerlendirmesinin niteliğini arttırmaktadır (Popham, 2009).

Öğretmenlerin temel sorumluluklarından biri öğrenci performansının değerlendirilmesidir. Bu yüzden öğretmenler uygun eğitsel kararlar alma noktasında değerlendirme verilerini kullanmak için değerlendirme okuryazarlığı anlayışı edinmelidir (Pfeiffer-Hoens, 2017). Değerlendirme okuryazarlığı öğretmenlerin değerlendirme uygulamalarına yönelik bilgi ve becerilerini ifade etmektedir (Giraldo ve Murcia, 2018). Değerlendirme okuryazarı öğretmenler, öğrenci başarısı hakkında güvenilir bilgilere ulaşma ve bu bilgileri etkili bir şekilde kullanma, öğrencilerin öğrenme ve motivasyonunu en üst düzeye çıkarma konularında ölçme ve değerlendirmeyi nasıl kullanacakları bilgisine sahiptirler (Huang ve He, 2016). Dahası, değerlendirme okuryazarı öğretmenler; geçerli değerlendirmenin nasıl yapılacağını bilme ve çeşitli değerlendirme türlerinin farkında olma (Popham, 2009), neyi, niçin ve nasıl değerlendireceklerini bilme, yetersiz ve yanlış değerlendirmelerin olumsuz sonuçlarını öngörebilme (Stiggins, 1995'ten aktaran Bayat ve Rezaei, 2015) ve değerlendirme sonuçlarını göz önünde bulundurarak öğretimi planlama gibi özelliklere sahiptirler (Siegel ve Wissehr, 2011). İçinde bulunduğumuz yüzyılda öğretmenlerin değerlendirme okuryazarlığı alanındaki mesleki gelişimi gittikçe artan bir önem taşımaktadır (Koh, 2011). Newfields (2006) değerlendirme okuryazarlığının üç sebepten dolayı önemli olduğunu ileri sürmüştür: (a) Değerlendirme çoğu eğitim sisteminin ortak bir özelliğidir, (b) eğitimle ilgili literatürü anlamak için gereklidir ve son olarak (c) öğretmenlere değerlendirme sonuçlarını başkalarıyla paylaşma fırsatını sunmaktadır.

Eğitsel kararlar alırken değerlendirme verilerini etkili bir şekilde yorumlamak, öğrencilerin yeteneklerini değerlendirmede yüksek bir öz-yeterlik algısına (değerlendirme öz-yeterliği) sahip olmayı gerektirir (Chapman, 2008). Öz-yeterlik terimi, bireylerin farklı alanlardaki becerilerine yönelik inançlarıyla ilgilidir (Wigfield ve Tonks, 2002). Öz-yeterlik bireylerin bir etkinlik için ne kadar çaba harcadığını ve engeller karşısında ne kadar sebat ettiklerini belirlemeye yardımcı olmaktadır (Bandura, 1977; Pajares, 1996; Tschannen-Moran, Woolfolk Hoy ve Hoy, 1998; Zimmerman, Bandura ve Martinez-Pons, 1992). Tanımlanan düzeyde davranışı gerçekleştirme ya da öğrenme konusunda algılanan yeterliğe işaret eden öz-yeterlik (Schunk, 2012) öğretmen açısından ele alındığında, mesleğin gerektirdiği görev ve sorumlulukları yerine getirme noktasında sahip olunması gereken bilgi, beceri ve tutumları ifade etmektedir (Demirtaş, Cömert ve Özer, 2011). Öğretmen öz-yeterliği sınıf içerisinde öğretmenin etkililiğini belirlemektedir (Pendergast, Garvis ve Keogh, 2011). Öz-yeterlik düzeyi yüksek olan öğretmenler öğretimde daha fazla sebat gösterip öğrencilerin öğrenme ihtiyaçlarını karşılamak için daha fazla çaba sarf etmektedirler (Pendergast vd., 2011). Yeterlik öğretmenlerin öğretime harcadıkları çabayı ve istek seviyelerini de etkilemektedir (Goddard, Hoy ve Woolfolk Hoy, 2000). Pendergast ve diğerleri (2011) öğretmen eğitimi süresince öğretmen adaylarının bir nevi 'öğrenme çiraklığı'ndan geçtiğini belirterek bu süre zarfında öz-yeterliklerinin tespit edilmesini önemli bulmuştur.

Değerlendirme öz-yeterliğine sahip öğretmenler, hedefe yönelik ölçme aracına karar verir, bu aracı uygun şekilde hazırlar, uygular ve değerlendirirler (Kaya Uyanık ve Çalışkan, 2015). Yapılan bazı araştırmalarda ölçme ve değerlendirme alanında sosyal bilgiler öğretmen adaylarının (Yaman ve Karamustafaoğlu, 2011) ve

öğretmenlerinin (Schafer ve Lissitz, 1987) yeterlik düzeylerinin düşük olduğu saptanmıştır. Literatürde sosyal bilgiler öğretmen adaylarının (Çalışkan, Uymaz ve Tekin, 2013; Sabancı ve Yazıcı, 2017) ve öğretmenlerinin (Üztemur ve Metin, 2015) yeterlik algılarının yeterli düzeyde çıktığı çalışmalara da rastlanılmıştır. Öğretmen adayları ağırlıklı olmak üzere, genel olarak, öğretmen adayları ile öğretmenler üzerinde gerçekleştirilen birçok araştırmada öğretmen adaylarının (Baştürk ve Dönmez, 2011; Birgin ve Gürbüz, 2008; Çambay ve Kazanç, 2018; Daniel ve King, 1998; Gök ve Erdoğan, 2009; Numanoğlu ve Bayır, 2009) ve öğretmenlerin (Baş ve Beyhan, 2016; Benzer ve Eldem, 2013; Çetin, 2010) ölçme ve değerlendirme konusunda kendilerini yeterli görmedikleri tespit edilmiştir. Çalışmalarda çoğunlukla ölçme ve değerlendirme konusunda yeterliklerin belirlenmesine odaklanılmış, subjektif bilgilere ulaşılmıştır (Bütüner, Yiğit ve Çimer, 2010). Öte yandan değerlendirme okuryazarlığı ile ilgili çalışmalarda ise öğretmen adaylarının (Beziat ve Coleman, 2015; Ogan-Bekiroğlu ve Suzuk, 2014; Efendi, Rustaman ve Kaniawati, 2017; Karaman, 2014; Şahin ve Soylu, 2019; Volante ve Fazio, 2007; Yalvaç, 2016) ve öğretmenlerin (Büyükkarcı, 2016; Kanjee ve Mthembu, 2015; Mede ve Atay, 2017; Tao, 2014; Xu ve Brown, 2017) değerlendirme okuryazarlığının düşük olduğu ya da yeterli seviyede olmadığı ortaya çıkmıştır. Öğretmen adayları (Gebriil, 2017; Mertler, 2003, 2004) ile öğretmenlerin (Gebriil, 2017; Mertler, 2003, 2004; Pfeiffer-Hoens, 2017; Plake, 1993) değerlendirme okuryazarlık düzeyinin orta düzeyde olduğunu ortaya koyan çalışmalar da mevcuttur. Değerlendirme okuryazarlığı öğretmen adaylarının eğitiminin önemli bir parçası olarak görüldüğünden (Beziat ve Coleman, 2015), hizmet öncesi eğitimde öğretmen adaylarının değerlendirme okuryazarlığı ile değerlendirme öz-yeterlik algılarının bir arada değerlendirilmesinin alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu amaçla çalışmanın amacı, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının değerlendirme okuryazarlık düzeyleri ile değerlendirme öz-yeterlik algılarının farklı değişkenler açısından incelenmesidir. Çalışma kapsamında aşağıdaki alt problemlere cevap aranmıştır:

1. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının değerlendirme okuryazarlık düzeyleri;
 - a. cinsiyetlerine,
 - b. akademik başarılarına göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
2. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının değerlendirme öz-yeterlik algıları;
 - a. cinsiyetlerine,
 - b. akademik başarılarına göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
3. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının değerlendirme okuryazarlık düzeyleri ile değerlendirme öz-yeterlik algıları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Deseni

Öğretmen adaylarının değerlendirme okuryazarlık düzeyleri ile değerlendirme öz-yeterlik algılarının belirlenmesinde tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeli, geçmişte veya halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır (Karasar, 2012).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, 2018-2019 eğitim-öğretim yılı güz döneminde, Türkiye’de bir devlet üniversitesinin Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalında öğrenim gören toplam 90 öğretmen adayı (45 kadın, 45 erkek) oluşturmaktadır. Çalışma grubunun belirlenmesinde, amaca yönelik örnekleme yöntemi kullanılmış, araştırma, kolay ulaşılabilen ve ölçme ve değerlendirme dersini almış olan öğretmen adayları ile yürütülmüştür.

2.3. Veri Toplama Araçları

Verilerin toplanmasında Ölçme Değerlendirme Okuryazarlığı Envanteri, Öğretmen Adayları İçin Ölçme ve Değerlendirme Genel Yeterlik Algısı Ölçeği kullanılmıştır. Öğretmen adaylarının cinsiyetini belirlemek için bilgi

formu kullanılırken, akademik başarı ortalamalarına öğrenim gördükleri üniversitenin öğrenci otomasyon sistemi üzerinden erişilmiştir Buna göre; not ortalaması 64 ve altında olanlar “düşük”, 65 ve 79 aralığında olanlar “orta”, 80 ve üzeri olanlar “yüksek” başarı düzeyi olarak sınıflandırılmıştır.

Ölçme Değerlendirme Okuryazarlığı Envanteri: Envanter, Mertler ve Campbell (2005) tarafından geliştirilmiş, Bütüner ve diğerleri (2010) tarafından Türkçe’ye uyarlanmıştır. Orijinal ölçek yedi yeterlik alanına ait 35 maddeden oluşmaktadır. Envanterde yer alan yeterlik alanları ile MEB’in ortaya koyduğu yeterlik alanları karşılaştırılmış, ülkemizde uygulanmayan yeterlik alanlarını ölçen maddeler envantere alınmamıştır. Bu kapsamda envanterdeki yedinci yeterlik alanı olan “Ahlaki olmayan ve kanunsuz uygulamaların farkında olma” yeterlik alanına giren maddeler envanterden çıkarılmıştır. Envanter 35 maddeden 30 maddeye düşürülmüştür. Envanterin ilk uygulaması 80 ve ikinci uygulaması 180 öğretmen adayı üzerinde gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizi Test Analiz Programı (TAP) kullanılarak yapılmıştır. Verilerin analizi sonucunda, maddelerin ortalama güçlük değeri .64, maddelerin ortalama ayırt edicilik değeri .48 ve KR-20 güvenilirlik katsayısı ise .86 olarak belirlenmiştir. Envanterden alınabilecek puan değerleri 0-30 arasındadır.

Öğretmen Adayları İçin Ölçme ve Değerlendirme Genel Yeterlik Algısı Ölçeği: Nartgün (2008) tarafından geliştirilen bu ölçek, 24 madde ve üç boyuttan oluşan beşli likert tipinde bir ölçektir. Boyutlardan ilki “temel kavramlar”; ikincisi “ölçme teknikleri”; üçüncüsü ise “istatistiksel çözümleme ve raporlaştırma” şeklinde adlandırılmıştır. Her bir madde 5 (çok yeterliyim) ile 1 (çok yetersizim) arasında puanlanmaktadır. Ölçekten elde edilecek toplam puanlar 24 ile 120 arasında değişen değerler almaktadır. Her bir boyut için alınabilecek minimum ve maksimum puanlar sırasıyla birinci boyutta 6-30, ikinci boyutta 9-45 ve üçüncü boyutta 9-45 biçimindedir. Boyutlara ve ölçeğin bütününe ait iç tutarlık güvenilirlik katsayıları sırasıyla .84, .79, .77 ve .87’dir. Ölçeğin test tekrar test güvenilirlik katsayısı ise .91’dir. Bu çalışma için hesaplanan Cronbach Alfa güvenilirlik katsayıları; temel kavramlar alt boyutu için .68, ölçme teknikleri alt boyutu için .83, istatistiksel çözümleme ve raporlaştırma alt boyutu için .82 ve son olarak ölçeğin geneli için .88’dir.

2.4. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde betimsel istatistiklerin yanında Pearson Korelasyon Katsayısı, bağımsız örneklem t-testi, Mann Whitney U testi ile Kruskal Wallis testi kullanılmış, anlamlılık düzeyi .05 kabul edilmiştir. Verilerin analizi aşamasında ilk olarak varsayımların karşılanıp karşılanmadığı sınınmıştır. Verilerin normalliğinin saptanmasında Shapiro-Wilk testinden yararlanılmıştır. Yapılan inceleme sonucunda bazı verilerin normal dağılım göstermediği belirlenmiştir. Bu nedenle normal dağılım gösteren verilerin analizinde bağımsız örneklem t-testi, normal dağılım göstermeyen verilerin analizinde ise Mann Whitney U testi ve Kruskal Wallis testi yapılmıştır. Tüm bu işlemler SPSS 21 paket programı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının değerlendirme okuryazarlık düzeyleri cinsiyet ve akademik başarı değişkenlerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının değerlendirme okuryazarlık düzeylerine ilişkin yapılan analiz sonuçları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Öğretmen Adaylarının Değerlendirme Okuryazarlık Düzeylerine İlişkin Analiz Sonuçları

Standartlar	\bar{x}	Ss
Standart 1 <i>Uygun değerlendirme yöntemlerini seçme</i>	2.30	1.11
Standart 2 <i>Uygun değerlendirme yöntemlerini geliştirme</i>	1.58	.87
Standart 3 <i>Değerlendirme sonuçlarını yorumlama, puanlama ve uygulama</i>	1.83	.95
Standart 4 <i>Eğitimsel kararlar alırken değerlendirme sonuçlarını kullanma</i>	1.83	.72
Standart 5 <i>Öğrencileri değerlendirirken kullanılacak uygun derecelendirme sistemini seçmede yeterli olma</i>	2.07	.91
Standart 6 <i>Değerlendirme sonuçlarını paylaşabilme</i>	2.11	1.01
Toplam	11.74	2.46
Not: N=90; Her bir standart için ortalama puanlar en düşük 0, en yüksek 5'tir.		

Tablo 1 incelendiğinde, öğretmen adayların standart olarak tanımlanan altı yeterlik alanından en yüksek performansı Standart 1'de (uygun değerlendirme yöntemlerini seçme) sergiledikleri bulunmuştur ($\bar{x}=2.30$; muhtemel en yüksek puan 5'tir), en düşük performansı ise Standart 2'de (uygun değerlendirme yöntemlerini geliştirme) sergilemişlerdir ($\bar{x}=1.58$; muhtemel en yüksek puan 5). Envanterden elde edilen toplam ortalama puanın 11.74 olması öğretmen adaylarının 30 maddeden 12'den daha azını doğru cevapladıklarını göstermektedir. Bu durum, öğretmen adaylarının değerlendirme okuryazarlık düzeylerinin düşük olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının değerlendirme okuryazarlık düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemeye yönelik yapılan Mann Whitney U testi sonuçları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Cinsiyet Değişkenine Göre Öğretmen Adaylarının Değerlendirme Okuryazarlık Düzeylerine İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları

Standartlar	Cinsiyet	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Standart 1	Kadın	45	44.77	2014.50	979.500	.78
	Erkek	45	46.23	2080.50		
Standart 2	Kadın	45	43.48	1956.50	921.500	.43
	Erkek	45	47.52	2138.50		
Standart 3	Kadın	45	49.59	2231.50	828.500	.11
	Erkek	45	41.41	1863.50		
Standart 4	Kadın	45	50.52	2273.50	786.500	.04*
	Erkek	45	40.48	1821.50		
Standart 5	Kadın	45	50.66	2279.50	780.500	.04*
	Erkek	45	40.34	1815.50		
Standart 6	Kadın	45	49.98	2249.00	811.000	.09
	Erkek	45	41.02	1846.00		
Toplam	Kadın	45	51.09	2299.00	761.000	.041*
	Erkek	45	39.91	1796.00		

*p<.05

Tablo 2’de görüldüğü gibi, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının değerlendirme okuryazarlık düzeylerinde cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlenmektedir ($U=761.000$, $p<.05$). Kadın öğretmen adaylarının değerlendirme okuryazarlık düzeyinin erkek öğretmen adaylarına göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Standartlara dayalı bulgular incelendiğinde; Standart 4 olan “eğitimsel kararlar alırken değerlendirme sonuçlarını kullanma” yeterlik alanı ($U=786.500$, $p<.05$) ile Standart 5 olan “öğrencileri değerlendirirken kullanılacak uygun derecelendirme sistemini seçmede yeterli olma” yeterlik alanında ($U=780.500$, $p<.05$) kadın öğretmen adayları lehine anlamlı bir farkın ortaya çıktığı görülmektedir. Standart 1 ($U=979.500$, $p>.05$), Standart 2 ($U=921.500$, $p>.05$), Standart 3 ($U=828.500$, $p>.05$) ve Standart 6 ($U=811.000$, $p>.05$) yeterlik alanlarında kadın ve erkek öğretmen adayları arasında anlamlı bir fark görülmemektedir.

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının değerlendirme okuryazarlık düzeylerinin akademik başarıya göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için yapılan Kruskal Wallis testi sonuçları Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3: Akademik Başarı Değişkenine Göre Öğretmen Adaylarının Değerlendirme Okuryazarlık Düzeylerine İlişkin Kruskal Wallis Testi Sonuçları

Standartlar	Başarı	N	Sıra Ort.	sd	χ^2	p	Anlamlı Fark
Standart 1	Düşük (1)	2	51.00	2	.469	.79	Anlamsız
	Orta (2)	77	45.99				
	Yüksek (3)	11	41.05				
Standart 2	Düşük (1)	2	60.50	2	5.378	.06	Anlamsız
	Orta (2)	77	43.03				
	Yüksek (3)	11	60.05				
Standart 3	Düşük (1)	2	36.00	2	1.424	.49	Anlamsız
	Orta (2)	77	46.78				
	Yüksek (3)	11	38.27				
Standart 4	Düşük (1)	2	34.75	2	.991	.60	Anlamsız
	Orta (2)	77	45.00				
	Yüksek (3)	11	50.95				
Standart 5	Düşük (1)	2	12.50	2	9.369	.00*	1-2, 2-3
	Orta (2)	77	43.95				
	Yüksek (3)	11	62.36				
Standart 6	Düşük (1)	2	64.75	2	1.296	.52	Anlamsız
	Orta (2)	77	44.76				
	Yüksek (3)	11	47.18				
Toplam	Düşük (1)	2	42.25	2	2.283	.31	Anlamsız
	Orta (2)	77	44.01				
	Yüksek (3)	11	56.55				

* $p<.05$

Tablo 3 incelendiğinde, genel anlamda öğretmen adaylarının değerlendirme okuryazarlık düzeylerinde akademik başarıya göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark ortaya çıkmamıştır [χ^2 ($sd=2$, $n=90$)= 2.283, $p>.05$]. Ancak bulgular standartlar için ele alındığında yalnızca Standart 5 olan “öğrencileri değerlendirirken kullanılacak uygun derecelendirme sistemini seçmede yeterli olma” yeterlik alanında akademik başarıya göre anlamlı fark olduğu görülmektedir [χ^2 ($sd=2$, $n=90$)= 9.369, $p>.05$]. Standart 5’te gözlemlenen anlamlı farkın kaynağını belirlemek amacıyla yapılan Mann Whitney U testi sonucunda; düşük düzeyde akademik başarıya sahip olan öğretmen adayları ile orta düzeyde akademik başarıya sahip olan öğretmen adayları arasında orta düzeyde akademik başarıya sahip olanların lehine, orta düzeyde akademik başarıya sahip olan öğretmen adayları ile

yüksek düzeyde akademik başarıya sahip olan öğretmen adayları arasında yüksek düzeyde akademik başarıya sahip olanların lehine anlamlı bir farklılığın olduğu belirlenmiştir.

3.2. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının değerlendirme öz-yeterlik algıları cinsiyet ve akademik başarı değişkenlerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının değerlendirme öz-yeterlik algılarına ait yapılan analiz sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: Öğretmen Adaylarının Değerlendirme Öz-Yeterlik Algılarına İlişkin Analiz Sonuçları

Boyutlar	N	\bar{x}	Ss	Minimum	Maksimum
Temel kavramlar	90	20.28	2.84	13.00	27.00
Ölçme teknikleri	90	31.35	4.87	20.00	42.00
İstatistiksel çözümleme ve raporlaştırma	90	22.97	5.36	11.00	39.00
Toplam	90	74.62	10.62	52.00	99.00

Not: Ölçekten elde edilebilecek toplam puan 120'dir. Boyutlardan ise; temel kavramlar boyutu için 30, ölçme teknikleri boyutu için 45, istatistiksel çözümleme ve raporlaştırma boyutu için 45'tir.

Tablo 4'te, Öğretmen Adayları için Ölçme ve Değerlendirme Genel Yeterlik Algısı Ölçeğinin her bir boyutundan elde edilen analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Ortalamalara göre, öğretmen adaylarının değerlendirme öz-yeterlik algılarının temel kavramlar ($\bar{x}=20.28$) ve ölçme teknikleri ($\bar{x}=31.35$) boyutlarında yüksek, istatistiksel çözümleme ve raporlaştırma boyutunda ($\bar{x}=22.97$) ise orta düzeyde olduğu görülmektedir. Ölçeğin geneline ilişkin öğretmen adaylarının değerlendirme öz-yeterlik algılarının orta düzeyde olduğu belirlenmiştir ($\bar{x}=74.62$).

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının değerlendirme öz-yeterlik algılarının cinsiyet göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine dair yapılan t-testi sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Cinsiyet Değişkenine Göre Öğretmen Adaylarının Değerlendirme Öz-Yeterlik Algılarına Ait t-testi Sonuçları

Boyutlar	Cinsiyet	N	\bar{x}	Ss	t	p
Temel kavramlar	Kadın	45	20.28	3.01	.000	1.00
	Erkek	45	20.28	2.69		
Ölçme teknikleri	Kadın	45	30.55	5.27	1.56	.12
	Erkek	45	32.15	4.36		
İstatistiksel çözümleme ve raporlaştırma	Kadın	45	22.24	5.25	1.30	.19
	Erkek	45	23.71	5.43		

Tablo 5'te görüldüğü üzere, öğretmen adaylarının Öğretmen Adayları için Ölçme ve Değerlendirme Genel Yeterlik Algısı Ölçeğinin temel kavramlar ($t=.000$; $p>.05$), ölçme teknikleri ($t=1.56$; $p>.05$) ve istatistiksel çözümleme ve raporlaştırma ($t=1.30$; $p>.05$) boyutlarına yönelik öz-yeterlik algılarında cinsiyete göre anlamlı fark olmadığı bulunmuştur.

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının değerlendirme öz-yeterlik algılarının akademik başarıya göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine ilişkin yapılan Kruskal Wallis testi sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Akademik Başarı Değişkenine Göre Öğretmen Adaylarının Değerlendirme Öz-Yeterlik Algılarına Dair Kruskal Wallis Testi Sonuçları

Boyutlar	Başarı	N	Sıra Ort.	sd	χ^2	p
Temel kavramlar	Düşük	2	52.25	2	2.737	.254
	Orta	77	43.66			
	Yüksek	11	57.14			
Ölçme teknikleri	Düşük	2	53.25	2	1.739	.419
	Orta	77	44.01			
	Yüksek	11	54.50			
İstatistiksel çözümleme ve raporlaştırma	Düşük	2	63.50	2	2.299	.317
	Orta	77	43.88			
	Yüksek	11	53.55			

Tablo 6'ya göre, öğretmen adaylarının temel kavramlar [χ^2 (sd=2, n=90)= 2.737, p>.05], ölçme teknikleri [χ^2 (sd=2, n=90)= 1.739, p>.05] ve istatistiksel çözümleme ve raporlaştırma [χ^2 (sd=2, n=90)= 2.299, p>.05] boyutlarına yönelik öz-yeterlik algılarında akademik başarı açısından anlamlı fark olmadığı görülmektedir.

3.3. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının değerlendirme okuryazarlık düzeyleri ile değerlendirme öz-yeterlik algıları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının değerlendirme okuryazarlık düzeyleri ile değerlendirme öz-yeterlik algıları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığına yönelik yapılan analize ait sonuçlar Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7: Öğretmen Adaylarının Değerlendirme Okuryazarlık Düzeyleri ile Değerlendirme Öz-Yeterlik Algıları Arasındaki İlişki

Ölçme ve Değerlendirme Genel Yeterlik Algısı Boyutları	Temel kavramlar	Ölçme teknikleri	İstatistiksel çözümleme ve raporlaştırma	Toplam
Standartlar				
Standart 1	-.042	.077	-.100	-.026
Standart 2	.216*	.006	.008	.064
Standart 3	.076	-.084	-.018	-.027
Standart 4	.232*	.144	.158	.208*
Standart 5	.030	.009	-.020	.002
Standart 6	-.019	-.024	-.157	-.095
Toplam	.158	.040	-.075	.023
*p<.05				

Tablo 7 incelendiğinde öğretmen adaylarının Standart 2 (uygun değerlendirme yöntemlerini geliştirme) ile temel kavramlar alt boyutu (r=.216; p<.05); Standart 4 (eğitimsel kararlar alırken değerlendirme sonuçlarını kullanma) ile temel kavramlar alt boyutu (r=.232; p<.05) ve genel değerlendirme öz-yeterlik algıları (r=.208; p<.05) arasında yüksek düzeyde, pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Ancak öğretmen adaylarının değerlendirme okuryazarlık düzeyi ile değerlendirme öz-yeterlik algıları arasında genel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir (r=.023; p>.01).

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırmada, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının değerlendirme okuryazarlık düzeyleri ile değerlendirme öz-yeterlik algıları incelenmiştir. Araştırma sonucunda sosyal bilgiler öğretmen adaylarının değerlendirme

okuryazarlık düzeylerinin düşük olduğu görülmüştür. Bu durum öğretmen adaylarının ilgili alanda yeterince bilgi ve beceriye sahip olmadıkları ve geliştirilmeye açık oldukları şeklinde yorumlanabilir. Literatürde sosyal bilgiler öğretmen adayları üzerinde yürütülen çalışmalarda da öğretmen adaylarının değerlendirme okuryazarlık düzeylerinin düşük olduğu saptanmıştır (Azrak, 2017; Gül, 2011). Farklı alanlarda yapılan çalışmalarda benzer sonuçlara ulaşılmış, öğretmen adaylarının (Beziat ve Coleman, 2015; Efendi vd., 2017; Ogan-Bekiroğlu ve Suzuk, 2014; Karaman, 2014; Şahin ve Soylu, 2019; Volante ve Fazio, 2007; Yalvaç, 2016) ve öğretmenlerin (Büyükkarcı, 2016; Kanjee ve Mthembu, 2015; Mede ve Atay, 2017) değerlendirme okuryazarlık düzeyinin düşük olduğu (veya yeterli seviyede olmadığı) ortaya çıkmıştır. Ancak öğretmen adayları (Gebriil, 2017; Mertler, 2003, 2004) ile öğretmenlerin (Gebriil, 2017; Mertler, 2003, 2004; Pfeiffer-Hoens, 2017; Plake, 1993) değerlendirme okuryazarlık düzeyinin orta düzeyde olduğunu ortaya koyan çalışmalar da mevcuttur. Araştırmanın bir diğer sonucu, öğretmen adaylarının değerlendirme okuryazarlığı yeterli alanları arasında en düşük performansı “uygun değerlendirme yöntemlerini geliştirme”, en yüksek performansı “uygun değerlendirme yöntemlerini seçme” yeterli alanında sergilemeleridir. Ulaşılan bu sonuç literatürdeki araştırma sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Azrak (2017) ve Gül (2011) tarafından yapılan çalışmada sosyal bilgiler öğretmen adaylarının değerlendirme okuryazarlığı yeterli alanları arasında en başarılı oldukları yeterli alanının “uygun değerlendirme yöntemlerini seçme” yeterli alanı olduğu ortaya çıkmıştır. Yapılan başka çalışmalarda da öğretmen adaylarının değerlendirme okuryazarlığı yeterli alanlarından en yüksek ortalama puanı “uygun değerlendirme yöntemlerini seçme” (Beziat ve Coleman, 2015; Efendi, Rustaman ve Kaniawati, 2017; Karaman, 2014; McGee ve Colby, 2014; Mertler, 2003, 2004), en düşük ortalama puanları ise “uygun değerlendirme yöntemleri geliştirme” (Efendi vd., 2017; McGee ve Colby, 2014), “öğrencilerin değerlendirilmesinde kullanılacak uygun derecelendirme sistemini seçmede yeterli olma” (Azrak, 2017, Karaman, 2014; Mertler, 2004) ve “değerlendirme sonuçlarını paylaşma” (Beziat ve Coleman, 2015; Gül, 2011; McGee ve Colby, 2014; Mertler, 2003, 2004; Yalvaç, 2016) yeterli alanlarından aldıkları tespit edilmiştir.

Araştırma sonucunda sosyal bilgiler öğretmen adaylarının değerlendirme okuryazarlık düzeyleri ile cinsiyet arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlenmiştir. Kadın öğretmen adaylarının değerlendirme okuryazarlık düzeyinin erkek öğretmen adaylarına göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Kadın öğretmen adaylarının değerlendirme okuryazarlık düzeyinin erkeklere göre daha yüksek olması, her iki cinsiyetin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarıyla ilişkili olarak, kadınların ölçme ve değerlendirme konusunda kendilerini daha iyi yetiştirme eğiliminde olmasıyla açıklanabilir (Karaman, 2014). Literatürde bu sonucu destekleyen çalışmaların (Azrak, 2017; Karaman, 2014) yanı sıra cinsiyet ile değerlendirme okuryazarlığı arasında anlamlı bir farkın görülmediği çalışmalara da rastlanılmıştır (Howell, 2013). Karaman (2014) öğretmen adaylarının değerlendirme okuryazarlık düzeyinin cinsiyete göre farklılık gösterdiğini, kadın öğretmen adaylarının değerlendirme okuryazarlık düzeylerinin erkek öğretmen adaylarına göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğunu bulmuştur. Azrak'ın (2017) yaptığı çalışmada kadın sosyal bilgiler öğretmen adaylarının değerlendirme okuryazarlık düzeyi ortalamaları erkeklerden yüksek çıkmış, fakat ortalamalar arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Howell (2013) sınıf öğretmenleri üzerinde gerçekleştirdiği çalışma sonucunda, öğretmenlerin değerlendirme okuryazarlığı puanlarının cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermediğini tespit etmiştir. Alkharusi (2011) tarafından yapılan çalışmada da değerlendirme okuryazarlığı ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki görülmemiştir. Araştırma ile ulaşılan sonuçlar arasında; öğretmen adaylarının “eğitimsel kararlar alırken değerlendirme sonuçlarını kullanma” ve “öğrencileri değerlendirirken kullanılacak uygun derecelendirme sistemini seçmede yeterli olma” yeterli alanlarında kadın öğretmen adaylarının ortalamasının erkeklerden daha yüksek olduğu görülmüştür. Azrak (2017) yaptığı çalışmada “eğitimsel kararlar alırken değerlendirme sonuçlarını kullanma” ve “öğrencileri değerlendirirken kullanılacak uygun derecelendirme sistemini seçmede yeterli olma” yeterli alanlarında kadın sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ortalamasının erkeklere göre daha yüksek çıktığını belirlemiştir.

Öğretmen adaylarının değerlendirme okuryazarlık düzeyleri ile akademik başarı ortalamaları arasında genel olarak anlamlı bir fark ortaya çıkmamıştır. Ancak değerlendirme okuryazarlığı yeterli alanlarından “öğrencileri değerlendirirken kullanılacak uygun derecelendirme sistemini seçmede yeterli olma” yeterli alanında akademik başarı düzeyi yüksek olan öğretmen adaylarının düşük olanlara göre puan ortalamalarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Azrak (2017), Karaman (2014) ve Yalvaç (2016) tarafından yapılan çalışmalarda öğretmen adaylarının değerlendirme okuryazarlık düzeyinin akademik başarı ortalamalarına göre anlamlı farklılık gösterdiği, akademik

başarı ortalaması yüksek olan öğretmen adaylarının değerlendirme okuryazarlık düzeylerinin düşük olanlara göre yüksek olduğu saptanmıştır.

Araştırmada sosyal bilgiler öğretmen adaylarının değerlendirme öz-yeterlik algılarının orta düzeyde olduğu belirlenmiştir. Ayrıca öğretmen adaylarının değerlendirme öz-yeterlik algılarının “temel kavramlar” ve “ölçme teknikleri” boyutunda yüksek, “istatistiksel çözümleme ve raporlaştırma” boyutunda ise orta düzeyde olduğu görülmüştür. Ulaşılan bu sonuçlar diğer araştırma sonuçlarıyla örtüşmektedir (Gencel ve Özbaşı, 2013; Sabancı ve Yazıcı, 2017; Yeşilyurt, 2012; Üztemur ve Metin, 2015). Sabancı ve Yazıcı (2017) çalışmalarında sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ölçme ve değerlendirmeye yönelik öz-yeterlik algılarının orta düzeyde olduğunu, “temel kavramlar” boyutu için “yeterli”, “ölçme teknikleri” ve “istatistiksel çözümleme ve raporlaştırma” boyutları için “orta düzeyde yeterli” olduklarını ortaya koymuştur. Üztemur ve Metin (2013) ise sosyal bilgiler öğretmen adaylarının “ölçme ve değerlendirme yöntem ve tekniklerini belirleme”, “verileri analiz ederek yorumlama, öğrencinin gelişimi ve öğrenmesi hakkında geri bildirim sağlama ve “değişik ölçme tekniklerini kullanarak öğrencinin öğrenmelerini ölçme” alanlarında kendilerini yeterli algıladıklarını bulmuştur. Öte yandan Çambay ve Kazanç (2018), Yaman ve Karamustafaoğlu (2011) tarafından yapılan çalışmalarda öğretmen adaylarının ölçme ve değerlendirme konusunda kendilerini yeterli görmedikleri ortaya çıkmıştır.

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının değerlendirme öz-yeterlik algılarının cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Aynı doğrultuda Çoklar ve Odabaşı (2009), Gencel ve Özbaşı (2013), Şahin ve Uysal (2013), Yaman ve Karamustafaoğlu (2011) ve Yeşilyurt’un (2012) çalışmalarında da öğretmen adaylarının ölçme ve değerlendirme yeterlik algılarının cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılaşma göstermediği belirlenmiştir. Çalışmada, öğretmen adaylarının değerlendirme öz-yeterlik algıları ile akademik başarıları arasında anlamlı fark bulunmamıştır. Farklı çalışmalarda da (Sabancı ve Yazıcı, 2017; Yeşilyurt, 2012) öğretmen adaylarının ölçme ve değerlendirmeye ilişkin yeterlik düzeylerinin akademik başarıya göre anlamlı bir farklılık göstermediği saptanmıştır

Ayrıca bu araştırmada, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının değerlendirme okuryazarlık düzeyleri ile değerlendirme öz-yeterlik algıları arasında genel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı ortaya çıkmıştır. Chapman (2008) genel ve özel eğitim öğretmenlerinin değerlendirme okuryazarlığı ile değerlendirme öz-yeterliği arasındaki ilişkiyi incelemiş, değerlendirme okuryazarlığı ile değerlendirme öz-yeterliği arasında anlamlı düzeyde bir ilişki belirlememiştir. Benzer şekilde Çambay ve Kazanç (2018) ise yaptıkları çalışmada, fen bilgisi, sınıf ve okul öncesi öğretmen adaylarının değerlendirme okuryazarlık düzeyleri ile değerlendirme okuryazarlığına ilişkin öz-yeterlikleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Levy-Vered ve Alhija (2015) tarafından yapılan araştırmada değerlendirme okuryazarlığının değerlendirme öz-yeterliği tarafından yordanmadığı, fakat değerlendirme öz-yeterliğinin değerlendirme okuryazarlığından etkilendiği belirlenmiştir.

Araştırmada sosyal bilgiler öğretmen adaylarının değerlendirme okuryazarlık düzeylerinin düşük, değerlendirme öz-yeterlik algılarının ise orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Literatürde değerlendirme okuryazarlığını geliştirmeye yönelik mesleki gelişim çalıştaylarının düzenlendiği (Koh, 2011; Koh ve Velayutham, 2009; Mertler, 2009), web tabanlı uygulamalar (Fan, Wang ve Wang, 2011; Huai, Braden, White ve Elliott, 2006) ve teorik-uygulamaya dönük eğitimlerin (Akdağ Gürsoy, 2015; Buldur, 2009; Deneen ve Brown, 2016; DeLuca ve Klinger, 2010; Edwards, 2017; Karaman, 2014; Ogan-Bekiroğlu ve Suzuk, 2014; Tünkler ve Güven, 2019) yapıldığı görülmüştür. Gerçekleştirilen bu etkinliklerin değerlendirme okuryazarlığına katkı sağladığı belirlenmiştir. Öğretmen yetiştiren eğitim kurumlarında verilen ölçme ve değerlendirme dersinin uygulamaya dayalı olarak yürütülmesi, bu derste, mesleki gelişimde çeşitli amaçlarla kullanılan mikroöğretim (Karaman, 2014; Tünkler ve Güven, 2019) gibi uygulamalara yer verilmesi önem taşımaktadır. Dahası öğretmen adaylarının lisans eğitimi sırasında almış oldukları öğretmenlik uygulaması derslerinde ölçme ve değerlendirme tekniklerini uygulamalarına olanak sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akdağ Gürsoy, G. (2015). *Alan ile ilişkilendirilmiş uygulamalı ölçme ve değerlendirme dersinin öğretmen adaylarının ölçme ve değerlendirme okuryazarlık düzeylerine, tutumlarına ve alan bilgilerine etkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Alkharusi, H. (2011). A logistic regression model predicting assessment literacy among in-service teachers. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 7(2), 280-291.
- Azrak, Y. (2017). *Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ölçme-değerlendirme okuryazarlık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84(2), 191-215.
- Baş, G., ve Beyhan Ö. (2016). Öğretmenlerin eğitimde ölçme ve değerlendirmeye yönelik özyeterlik algılarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 7(1), 18-32.
- Baştürk, S., ve Dönmez, G. (2011). Matematik öğretmen adaylarının pedagojik alan bilgilerinin ölçme ve değerlendirme bilgisi bileşeni bağlamında incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(3), 17-37.
- Bayat, K., ve Rezaei, A. (2015). Importance of teachers' assessment literacy, *International Journal of English Language Education*, 3(1), 139-146.
- Benzer, A., ve Eldem, E. (2013). Türkçe ve edebiyat öğretmenlerinin ölçme ve değerlendirme araçları hakkında bilgi düzeyleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 21(2), 649-664.
- Beziat, T. L. R., ve Coleman, B. K. (2015). Classroom assessment literacy: Evaluating pre-service teachers. *The Researcher*, 27(1), 25-30.
- Birgin, O., ve Gürbüz, R. (2008). Sınıf öğretmeni adaylarının ölçme ve değerlendirme konusundaki bilgi düzeylerinin incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 163-179.
- Buldur, S. (2009). *Fen bilgisi öğretmen adaylarının alternatif ölçme ve değerlendirme yaklaşımlarına yönelik okuryazarlık ve öz yeterlik düzeylerinin geliştirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Bütüner, S. Ö., Yiğit, N., ve Çimer, S. O. (2010). Ölçme değerlendirme okuryazarlığı envanterinin Türkçeye uyarlanması. *E-Journal of New World Sciences Academy*, 5(3), 792-809.
- Büyükkarcı, K. (2016). Identifying the areas for English language teacher development: A study of assessment literacy. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 6(3), 333-346.
- Chapman, M. L. (2008). *Assessment literacy and efficacy: Making valid educational decisions*. (Yayımlanmamış doktora tezi). University of Massachusetts Amherst, Massachusetts.
- Çalışkan, H., Uymaz, M., ve Tekin, D. (2013). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ölçme ve değerlendirme yöntemlerine ilişkin yeterliklerinin değerlendirilmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(14), 239-261.
- Çambay, Ö., ve Kazanç, S. (2018). Farklı branşlardaki öğretmen adaylarının değerlendirme okuryazarlığı ve değerlendirme okuryazarlığına ilişkin öz-yeterliklerinin incelenmesi. *Turkish Journal of Educational Studies*, 5(3), 140-165.
- Çetin, A. (2010). Ölçme değerlendirmede yeni yaklaşımlar ve Kars ili I. kademe ilköğretim okullarında uygulanma düzeyi. (Yüksek lisans tezi), Kafkas Üniversitesi, Kars.
- Çoklar, A. N., ve Odabaşı, H. F. (2009). Eğitim teknolojisi standartları açısından öğretmen adaylarının ölçme ve değerlendirme özyeterliklerinin belirlenmesi. *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27, 1-16.
- Daniel, L. G., ve King, D. A. (1998) Knowledge and use of testing and measurement literacy of elementary and secondary teachers. *The Journal of Educational Research*, 91(6), 331-344.
- DeLuca, C., ve Klinger, D. A. (2010). Assessment literacy development: Identifying gaps in teacher candidates' learning. *Assessment in Education: Principles, Policy & Practice*, 17(4), 419-438.

- Deneen, C. C., ve Brown, G. T.L. (2016). The impact of conceptions of assessment on assessment literacy in a teacher education program. *Cogent Education*, 3(1), 1-14.
- Demirtaş, H., Cömert, M., ve Özer, N. (2011). Öğretmen adaylarının özyeterlik inançları ve öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları. *Eğitim ve Bilim*, 36(159), 96-111.
- Edwards, F. (2017). A rubric to track the development of secondary preservice and novice teachers' summative assessment literacy. *Assessment in Education: Principles, Policy & Practice*, 24(2), 205-227.
- Efendi, R., Rustaman, N. Y. ve Kaniawati, I. (2017). Profile of prospective physics teachers on assessment literacy. *Journal of Physics: Conference Series* 812, [Çevrim-içi: <http://iopscience.iop.org/article/10.1088/1742-6596/812/1/012061/pdf>], Erişim tarihi: 19.01.2019.
- Elshawa, N. R. M., Heng, C. S., Abdullah, A. N., ve Rashid, S. Md. (2016). Teachers' Assessment Literacy and Washback Effect of Assessment. *International Journal of Applied Linguistics and English Literature*, 5(4), 135-141.
- Fan, Y., Wang, T., ve Wang, K. (2011). A web-based model for developing assessment literacy of secondary in-service teachers. *Computers & Education*, 57(2), 1727-1740.
- Gebril, A. (2017). Language teachers' conceptions of assessment: An Egyptian perspective. *Teacher Development*, 21(1), 81-100.
- Gencel, İ. E., ve Özbaşı, D. (2013). Öğretmen adaylarının ölçme ve değerlendirme alanına yönelik yeterlik algılarının incelenmesi. *İlköğretim Online*, 12(1), 190-201.
- Giraldo, F., ve Murcia, D. (2018). Language assessment literacy for pre-service teachers: Course expectations from different stakeholders. *GIST Education and Learning Research Journal*, 16, 56-77.
- Goddard, R. D., Hoy, W. K., ve Woolfolk Hoy, A. W. (2000). Collective teacher efficacy: Its meaning, measure, and impact on student achievement. *American Educational Research Journal*, 37(2), 479-507.
- Gök, B., ve Erdoğan, T. (2009). Sınıf öğretmeni adaylarının yeni Türkçe öğretim programındaki ölçme ve değerlendirme yöntemlerini kullanma düzeyleri. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 233-246.
- Gül, E. (2011). İlköğretim öğretmen adaylarının ölçme-değerlendirme okuryazarlığı ve ölçme-değerlendirmeye ilişkin tutumlarının belirlenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Howell, C. A. (2013). *Development and analysis of a measurement scale for teacher assessment literacy*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), East Carolina Üniversitesi, ABD.
- Huai, N., Braden, J. P., White, J. L., ve Elliott, S. N. (2006). Effect of an internet-based professional development program on teachers' assessment literacy for all students. *Teacher Education and Special Education*, 29(4), 244-260.
- Huang, J., ve He, Z. (2016). Exploring assessment literacy. *Higher Education of Social Science*, 11(2), 18-27.
- Kanjee, A., ve Mthembu, J. (2015). Assessment literacy of foundation phase teachers: An exploratory study. *South African Journal of Childhood Education*, 5(1), 142-168.
- Karaman, P. (2014). Öğretmen adaylarının ölçme-değerlendirme okuryazarlıklarının belirlenmesi ve mikro-öğretim yoluyla geliştirilmesi. (Yayımlanmamış doktora tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (24. bs.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kaya Uyanık, G., ve Çalışkan, H. (2015). Sosyal bilgilerde ölçme ve değerlendirme. C. Dönmez ve K. Yazıcı. (Ed.) içinde. *Sosyal bilgiler öğretimi* (s. 303-349). Ankara: Pegem Akademi.
- Koh, K. H. (2011). Improving teachers' assessment literacy through professional development. *Teaching Education*, 22(3), 255-276.
- Koh, K. H., ve Velayutham, R. L. (2009). Improving teachers' assessment literacy in Singapore schools: An analysis of teachers' assessment tasks and student work. [Çevrim-içi: https://repository.nie.edu.sg/bitstream/10497/2026/1/NIE_research_brief_09_002.pdf], Erişim tarihi: 22.05.2017.
- Lian, L. H., ve Yew, W. T. (2016). A framework for examining assessment literacy of preservice teachers. *US-China Education Review*, 6(5), 294-300.

- Levy-Vered, A., ve Alhija, F. N.-A. (2015). Modelling beginning teachers' assessment literacy: The contribution of training, self-efficacy, and conceptions of assessment. *Educational Research and Evaluation*, 21(5-6), 378-406.
- McGee, J., ve Colby, S. (2014). Impact of an assessment course on teacher candidates' assessment literacy. *Action in Teacher Education*, 36(5-6), 522-532.
- Mede, E., ve Atay, D. (2017). English language teachers' assessment literacy: The Turkish context. *Ankara Üniversitesi TÖMER Dil Dergisi*, 168(1), 43-60.
- Mertler, C. A. (2003). *Preservice versus in-service teachers' assessment literacy: Does classroom experience make a difference?*. Paper presented at the annual meeting of the Mid-Western Educational Research Association, Columbus, OH.
- Mertler, C. A. (2004). Secondary teachers' assessment literacy: Does classroom experience make a difference?. *American Secondary Education*, 33(1), 49-64.
- Mertler, C. A. (2009). Teachers' assessment knowledge and their perceptions of the impact of classroom assessment professional development. *Improving Schools*, 12(2), 101-113.
- Nartgün, Z. (2008). Öğretmen adayları için ölçme ve değerlendirme genel yeterlik algısı ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(2), 85-94.
- Newfields, T. (2006). Teacher development and assessment literacy. *Authentic communication: Proceedings of the 5th Annual JALT Pan-SIG Conference* (ss. 48-73), Japan: Tokai University College of Marine Science.
- Numanoğlu, G., ve Bayır, Ş. (2009). Bilgisayar öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleği genel yeterliklerine ilişkin görüşleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 197-212.
- OECD (2000). *Literacy in the information age: Final report of the International Adult Literacy Survey*. Paris and Ottawa: OECD and Statistics Canada. [Çevrim-içi: <https://www.oecd.org/edu/skills-beyond-school/41529765.pdf>]. Erişim tarihi: 10.01.2019.
- Ogan-Bekiroglu, F., ve Suzuk, E. (2014). Pre-service teachers' assessment literacy and its implementation into practice. *The Curriculum Journal*, 25(3), 344-371.
- Pajares, F. (1996). Self-efficacy beliefs in academic settings. *Review of Educational Research*, 66(4), 543-578.
- Pendergast, D., Garvis, S., ve Keogh, J. (2011). Pre-service student-teacher self-efficacy beliefs: An insight into the making of teachers. *Australian Journal of Teacher Education*, 36(12), 46-58.
- Pfeiffer-Hoens, M. (2017). *An investigation of charter schools' school leader and teacher level of assessment literacy*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Middle Tennessee State University, United States. Retrieved from https://jewlscholar.mtsu.edu/bitstream/handle/mtsu/5368/PfeifferHoens_mtsu_0170E_10843.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Plake, B. S. (1993). Teacher assessment literacy: Teacher's competencies in the educational assessment students. *Mid-Western Educational Researcher*, 6(1), 21-27.
- Popham, W. J. (2009). Assessment literacy for teachers: Faddish or fundamental?. *Theory into Practice*, 48(1), 4-11.
- Popham, W. J. (2011). Assessment literacy overlooked: A teacher educator's confession. *The Teacher Educator*, 46(4), 265-273.
- Sabancı, O., ve Yazıcı, K. (2017). Öğretmen adaylarının ölçme ve değerlendirmeye yönelik yeterlik algılarının incelenmesi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(1), 128-153.
- Schafer, W. D., ve Lissitz, R. W. (1987). Measurement training for school personnel: Recommendations and reality. *Journal of Teacher Education*, 38(3), 57-63.
- Schunk, D. H. (2012). *Learning theories: An educational perspective* (6. bs.). Boston: Pearson.
- Siegel, M. A., ve Wissehr, C. (2011). Preparing for the plunge: Preservice teachers' assessment literacy. *Journal of Science Teacher Education*, 22 (4), 371-391.
- Şahin, M., ve Uysal, İ. (2013). Öğretmen adaylarının ölçme ve değerlendirme konusundaki öz-yeterlik algılarının incelenmesi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), 190-207.

- Şahin, Ö., ve Soylu, Y. (2019). Matematik öğretmeni adaylarının ölçme ve değerlendirme bilgi gelişimleri. *Kuramsal Eğitim Bilim Dergisi*, 12(1), 47-76.
- Tao, N. (2014). *Development and validation of classroom assessment literacy scales: English as a foreign Language (EFL) instructors in a Cambodian higher education setting*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Victoria University, Australia. Retrieved from <http://vuir.vu.edu.au/25850/1/Nary%20Tao.pdf>
- Tschannen-Moran, M., Woolfolk Hoy, A., ve Hoy, W. K. (1998). Teacher efficacy: Its meaning and measure. *Review of Educational Research*, 68(2), 202-248.
- Tünkler, V., ve Güven, C. (2019). Mikroöğretim uygulamasının öğretmen adaylarının tamamlayıcı ölçme-değerlendirme tekniklerine yönelik okuryazarlık düzeylerine etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(2), 541-564.
- Üztemur, S. S., ve Metin, C. (2015). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin ölçme ve değerlendirme alanındaki kavram yanılgıları ve öz yeterlik inançlarının incelenmesi. *Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Dergisi*, 3(2), 41-67.
- Volante, L., ve Fazio, X. (2007). Exploring teacher candidates' assessment literacy: Implications for teacher education reform and professional development. *Canadian Journal of Education*, 30(3), 749-770.
- Webb, N. L. (2002). Assessment literacy in a standards-based urban education setting. *A paper presented at the American Educational Research Association Annual Meeting. New Orleans*. Retrieved from <http://facstaff.wceruw.org/normw/AERA%202002/Assessment%20literacy%20NLW%20Final%2032602.pdf>
- Wigfield, A., ve Tonks, S. (2002). Adolescents' expectancies for success and achievement task values during the middle and high school years. F. Pajares ve T. Urdan (Ed.) içinde, *Academic motivation of adolescents* (ss. 53-82). Greenwich, Connecticut: IAP.
- Xu, Y., ve Brown, G. T. L. (2017). University English teacher assessment literacy: A survey-test report from China. *Papers in Language Testing and Assessment*, 6(1), 133-158.
- Yalvaç, E. (2016). *Fen bilgisi öğretmen adaylarının ölçme değerlendirme okuryazarlık düzeyleri ile bilişsel stilleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Yaman, S., ve Karamustafaoğlu, S. (2011). Öğretmen adaylarının ölçme ve değerlendirme alanına yönelik yeterlik algı düzeylerinin incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 44(2), 53-72.
- Yeşilyurt, E. (2012). Öğretmen adaylarının ölçme ve değerlendirme alanına ilişkin genel yeterlik algıları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(17), 377-395.
- Zimmerman, B. J., Bandura, A., ve Martinez-Pons, M. (1992). Self-motivation for academic attainment: The role of self-efficacy beliefs and personal goal setting. *American Educational Research Journal*, 29(3), 663-676.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:28.02.2019 ✓Accepted/Kabul:24.09.2019

DOI: 10.30794/pausbed.533993

Araştırma Makalesi/ Research Article

Bozbay, Z. ve Karakuş Başlar, E. (2019). "Genel Kişilik Özellikleri, Materyalizm ve Statü Tüketiminin Kompulsif Satın Alma Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 37, Denizli, s. 333-345.

GENEL KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ, MATERYALİZM VE STATÜ TÜKETİMİNİN KOMPULSİF SATIN ALMA ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN İNCELENMESİ

Zehra BOZBAY*, Emine KARAKUŞ BAŞLAR**

Özet

Günümüzde bireylerin satın alma sürecini yöneten birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerden biri ise takıntılı olarak da nitelendirilen kompulsif satın almadır. Bu çalışmanın amacı kompulsif satın alma üzerinde etkili olan faktörleri belirlemektir. Kompulsif satın alma psikolojik rahatsızlık sayılabilecek düzeyde takıntılı satın alma davranışıdır. Tüketicileri kompulsif satın almaya yönelten birçok faktör bulunmaktadır. Bu çalışmada genel kişilik özelliklerinin, materyalizmin ve statü tüketiminin kompulsif satın alma üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışmada yer alan genel kişilik özellikleri bireylerin davranışlarının temelini oluşturan özelliklerdir. Statü tüketimi üzerinde etkili olduğu düşünülen materyalizm nesnelere sahip olmanın oldukça önemli bir unsur olarak görülmüştür. Statü tüketimi ise bireylerin statüleri gereği satın alma davranışlarında bulunmaları şeklinde tanımlanmaktadır. Çalışmada genel kişilik özelliklerinin, materyalizmin ve statü tüketiminin kompulsif satın alma üzerindeki etkileri incelenmiştir. Literatürden yararlanılarak hazırlanan anket formu aracılığıyla yüz yüze toplanan 446 ankete yapısal eşitlik modellemesi uygulanmıştır. Araştırma sonucunda genel kişilik özelliklerinin, materyalizmin ve statü tüketiminin kompulsif satın alma üzerinde etkili olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Genel Kişilik Özellikleri, Materyalizm, Statü Tüketimi, Kompulsif Satın Alma, Yapısal Eşitlik Modeli.

ANALYZING THE EFFECTS OF GENERAL PERSONALITY TRAITS, MATERIALISM AND STATUS CONSUMPTION ON THE COMPULSIVE BUYING

Abstract

Nowadays, there are many factors that control the buying process of consumers. One of these factors is compulsive buying, which is characterized as also obsessive. The main purpose of this study is to determine the factors affecting the compulsive buying behavior. Many factors can lead consumers to obsessive purchasing behaviors. Identifying these factors can help consumers prevent these behaviors. Marketing activities' aim is to create a pleasure-shopping experience for the consumer and reduce the stress associated with purchasing processes. In this study, the effects of general personality traits, materialism and status consumption as influencing factors in compulsive buying are analyzed. General personality are the characteristics that shapes consumers' behaviors. Materialism, which is thought to be effective on status consumption, is considered to have materialistic objects. Status consumption defined as consumers' purchasing behavior based on their status. In the study, the effects of general personality traits, materialism and status consumption on compulsive buying are analyzed. Structural equation modeling was applied using primary data collected from 446 consumers in Turkey. Findings show that general factor of personality, materialism and status consumption were effective on compulsive buying behavior.

Keywords: General Personality Traits, Materialism, Status Consumption, Compulsive Buying, Structural Equation Modeling.

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Pazarlama Anabilim Dalı, İSTANBUL.
e-posta: zehrat@istanbul.edu.tr (orcid.org 0000-0002-2728-8003)

** Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Pazarlama Anabilim Dalı, İSTANBUL.
e-posta:karakuseminee@gmail.com (orcid.org 0000-0002-7090-4713)

GİRİŞ

Kompulsif satın alma dürtülerin kontrol edilememesi sonucu satın alma davranışının takıntılı hale gelmesi günümüzde sık rastlanılan ve üzerinde çalışılması gereken tehlikeli bir durumdur. Kompulsif satın alma bireyin ihtiyacı olmamasına rağmen takıntılı bir şekilde satın alma davranışı sergilemesidir. Kompulsif satın alma davranışında bulunan bireyler kendilerini sürekli bir şeyler satın almak zorunda hissederler ve bu durumu kontrol altına alamazlar. Bireylerin alışverişi saplantılı bir durum haline getirmeleri sonucu ortaya çıkan kompulsif satın alma psikolojik bir rahatsızlıktır. Psikoloji alanında çokça çalışılan bir konudur. Bireyleri kompulsif satın alma davranışına yönlendiren faktörleri anlamak pazarlama literatürü için oldukça önemlidir. Pazarlama biliminin amacı, bireylerin alışveriş deneyimlerinden keyif almasını sağlamak ve satın alma süreçlerindeki stresi azaltmaktır. Bu nedenle de bireyleri kompulsif satın alma davranışına yönlendiren değişkenlerin belirlenmesi ve kompulsif tüketime etki eden faktörlerin kaldırılması gerekir.

Kompulsif satın almayı etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bu çalışmada kompulsif satın alma üzerinde etkili olan faktörlerden genel kişilik özellikleri, materyalizm ve statü tüketimi ele alınmıştır. Kişilik özellikleri bireyleri tanımlayan özelliklerdir. Literatürde birçok sınıflandırılması bulunmaktadır. Bu çalışma kapsamında literatürde yaygın olarak rastlanılan beş faktör kişilik özelliklerinden yararlanılmıştır. Dışa dönüklük, sorumluluk, duygusal denge, uyumluluk ve yeniliklere açık olma boyutlarından oluşmaktadır. Çalışma kapsamında ele alınan materyalizm bireylerin maddi varlıklara önem vermesi şeklinde tanımlanmaktadır. Materyalist bireyler sürekli olarak satın alma davranışında bulunmaktadır. Statü tüketimi ise bireylerin satın aldıkları ürün veya hizmetlerin kendilerine statü sağlayacağını inanmalarından kaynaklanan satın alma davranışdır. Bu çalışmada kişilik özelliklerinin, materyalizmin ve statü tüketiminin kompulsif satın alma üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kompulsif Satın Alma

Kompulsif psikolojik rahatsızlık sayılabilecek şekilde takıntılı olmayı ifade etmektedir. Bireylerin satın alma davranışlarını takıntılı hale getirmesi ile birlikte bu kavram pazarlama literatürüne girmiştir. Kompulsif satın alma 'takıntılı satın alma' ve 'alışverişkolik' olarak da tanımlanmaktadır. Satın alma yönündeki dürtülerin kontrol edilememesi sonucu oluşmaktadır ve bireylerde maddi olarak sorunlara da neden olmaktadır.

Kompulsif satın alma bireyin ihtiyaçlarının ve mali sınırlarının ötesinde kontrol edilemez bir kronik eğilim sonucunda zorunlu veya takıntılı satın alma davranışdır. Bu satın alma davranışı sonucunda milyonlarca bireyde psikolojik sorunlar oluşmaktadır (Eren vd., 2012: 1370). Faber ve O'Guinn (1992: 459)'e göre kompulsif satın alma negatif durumlara veya duygulara tepki olarak oluşan kronik ve tekrarlayan satın almalarıdır. Kompulsif satın alma gerçekleştiren tüketiciler satın aldıkları ürünlerden alabilecekleri fayda yerine satın alma sürecinden elde ettikleri memnuniyete odaklanırlar. Bir diğer tanıma göre ise tüketicinin satın alma sürecinde dürtülerinde kontrol eksikliği yaşaması sonucunda satın alma davranışıyla fazla ilgili olması kompulsif satın almadır (Ridgway vd., 2008: 622).

Kompulsif satın alma gerçekleştiren bireylerin sosyal statü elde etme, moda uyma, taklit etme ve ilgi görme gibi nedenlerden dolayı alışveriş yapma konusunda takıntıları bulunmaktadır. Markaların güç, başarı, statü ve mutluluk kazandırma şeklindeki vaatleri bu bireyleri çok etkilemektedir (Korur ve Kimzan, 2016: 45). Kompulsif tüketime yatkın bireylerin en belirgin özellikleri aniden ve kendiliğinden ortaya çıkan alışveriş yapma isteğidir. Bu isteğin kontrol altına alınamaması nedeniyle kompulsif tüketim psikolojik bir rahatsızlık olarak ele alınmaktadır (Semiz, 2017: 13). Ayrıca, negatif duygulara karşılık olarak da gerçekleştirilen kompulsif satın alma kronik bir davranıştır. Karşı konulması güç olan alışveriş yapma isteği bireylerde maddi ve manevi zararlar oluşturmaktadır (Çerçi ve Özkaya, 2014: 363).

Kompulsif satın alma davranışının kontrol altına alınması gerekmektedir. Çünkü, kompulsif satın alma bireylerin, ailelerinin ve hatta içerisinde buldukları toplumun refah seviyesini, finansal ve duygusal durumunu olumsuz etkilemektedir (Park ve Burns, 2005: 136). Dittmar (2005: 467) tanımına göre kompulsif satın alma zararlı psikolojik ve finansal sonuçları olan ve işlevsel olmayan tüketici davranışdır.

1.2. Statü Tüketimi

Statü sosyal sınıfların bazı niteliklere göre derecelendirilmesidir. Bu nitelikler diğer bireylerden farklı olan bir güce sahip olma, fark edilmeyi sağlayacak özelliklerin bulunması veya diğerlerinden ayırt edilmeyi sağlayan özelliklere sahip olmaktır. Kültürlere göre farklılıklar gösteren statünün satın alma davranışlarını etkilemesi sonucu ortaya çıkan statü tüketimi kavramı günümüzde sıkça kullanılan bir terimdir. Statü tüketimi pazarlama literatürü açısından oldukça önemli bir kavramdır.

Bireyler sosyal statüleri ile oldukça ilgilidir. Bu ilgileri satın alma davranışlarına da yansımaktadır. Statü tüketiminin etkilerinden dolayı bireyler satın aldıkları ürünlerin kendilerine statü sağlayacağını düşünmektedirler (Heaney vd., 2005: 84). Eastman vd. (1999: 310)'e göre statü tüketimi bireylerin hem kendilerine hem de çevrelerine statü kazandırdığını düşündükleri ve bu sayede satın alma konusunda motive oldukları, sosyal durumlarını iyileştirmelerini sağlayan ürünlere yönelik satın alma faaliyetleridir. Bir diğer tanıma göre statü tüketimi statü ürünlerini ve markalarını satın almak ve bunları sosyal çevre tarafından görülebilecek şekilde tüketmektir. Tüketiciler bu şekilde sosyal görünürlük elde ettiklerini düşünmektedirler (Chao ve Schor, 1998: 111). Shukla (2010: 1)'e göre bireylerin statüsü olan ürünleri tüketmek istemesinin nedeni diğer insanlar tarafından fark edilmektir. Ürünlerin statüsü ise kültürlere göre farklılık göstermektedir. O'Cass ve Siahtiri (2013: 505)'nin tanımına göre ise statü tüketimi bireyin prestij arayışı sonucu kendisine prestij sağlayan ürünleri elde etmesi ve tüketmesidir.

Literatürde statü tüketimi ile kompulsif satın almayı beraber ele alan birçok çalışma bulunmaktadır. Roberts (2000)'in statü tüketimi ile kompulsif satın alma arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik yaptığı çalışmada statü tüketimi ile kompulsif satın alma arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Phau ve Woo (2008) ile Wang ve Xioo (2009) yaptıkları çalışmalarda statü tüketimi ile kompulsif satın almanın ilişkili olduğunu belirtmişlerdir. Roberts ve Jones (2001) ise yaptıkları çalışmada statüye bağlı olarak gerçekleştirilen tüketimin kompulsif satın almayı arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Araştırmada bu doğrultuda oluşturulan hipotez aşağıdaki gibidir.

H_1 : Statü tüketimi kompulsif satın almayı etkilemektedir.

1.3. Materyalizm

Materyalizm bireylerin yaşamlarında maddi varlıkların önemli olduğu yönündeki inanışlarıdır. Materyalizm temel yaşam hedeflerine ya da istenen durumlara ulaşmada maddi malların mülkiyetine önem verilmesidir (Richins ve Dawson, 1992: 304). Richins (1994: 522)'e göre bireylerin yaşamlarında sahip oldukları mülklere verilen önemli rollerdir. Belk (1985: 265)'in tanımına göre ise materyalizm bir tüketicinin dünyadaki varlıklara verdiği önemdir. Materyalizm sahip olma, cömert olmama ve kıskançlık bileşenlerinden oluşmaktadır. Bu bileşenler bireylerin maddi nesnelere olan ilişkisini anlamayı kolaylaştırmaktadır. Richins ve Dawson (1992: 304)'a göre ise materyalizmi oluşturan bileşenler sahip olma, mutluluk ve başarıdır. Materyalist bireyler maddi mülkleri yaşamlarının ve kimliklerinin merkezi olarak görmektedirler. Bu bireyler kişilerarası ilişkilerle daha az ilgilidirler. Genellikle kendilerini daha fazla harcama yapmaya odaklanmışlardır.

Literatürde, materyalizm ve statü tüketimi arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik Çin, Meksika ve Amerika'lı öğrenciler üzerinde karşılaştırmalı bir çalışma yer almaktadır (Eastman vd., 1997). Goldsmith ve Clark (2012); Dye ve Klerk (2012) ve Lertwannawit ve Mandhachitara (2012) yaptıkları çalışmalarda materyalizm ile statü tüketimi arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu belirtmişlerdir. Riquelme vd. (2011) yaptıkları çalışmada materyalizmin statü tüketimi üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca, genç tüketicilerin yaşlı tüketicilere oranla daha fazla statü tüketimi gerçekleştirdiğini belirtmişlerdir. Wang ve Wallendorf (2006) yaptıkları çalışmada yüksek düzeyde materyalist olan bireylerin statü tüketimi gerçekleştirdiği sonucuna ulaşmışlardır. Vigneron ve Johnson (1999) bireylerdeki materyalist eğilimin statü tüketimini arttırdığını belirtmişlerdir. Flynn vd. (2016) ise materyalizmin tüketici davranışları üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yaptıkları çalışmada materyalizmin üç boyutundan biri olan başarının statü tüketimini etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Araştırmada bu doğrultuda oluşturulan hipotez aşağıdaki gibidir.

H_2 : Materyalizm statü tüketimini etkilemektedir.

Materyalizmin kompulsif satın alma ile algılanan sosyal statü ve benlik saygısı arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik yapılan çalışmada materyalizm ile kompulsif satın alma ve algılanan sosyal statü arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur (Yurchisin, Johnson, 2004: 291). Dittmar (2005) çalışmasında materyalizmin kompulsif satın almanın en güçlü göstergesi olduğunu ortaya koymuştur. Xu (2008); Donnelly vd. (2013); Eren vd. (2012); Mowen ve Spears (1999); Nga vd. (2011); Mueller vd. (2011); Pham vd. (2012) ve İslam vd. (2017a) yaptıkları çalışmalarda kompulsif satın alma ile materyalizm arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu bulmuşlardır. Roberts (2000) çalışmasında materyalizmin sahip olma ve mutluluk boyutları ile kompulsif satın alma arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. İslam vd. (2017b) ise genç tüketiciler üzerinde yaptıkları çalışmada materyalizmin sosyolojik faktörler ile kompulsif satın alma arasındaki ilişkide aracılık etkisine sahip olduğunu bulmuşlardır. Ayrıca, materyalizme önem veren genç tüketicilerin kompulsif satın alma seviyelerinin yüksek olduğu bulunmuştur. Lee vd. (2014) çalışmalarında materyalizmin kompulsif satın alma üzerindeki etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Araştırmada bu doğrultuda oluşturulan hipotez aşağıdaki gibidir.

H₃: Materyalizm kompulsif satın almayı etkilemektedir.

1.4. Genel Kişilik Özellikleri

Genel kişilik özellikleri bireylerin kararlarının temel kaynaklarını oluşturmaktadır. Kişilik özellikleri tüketicilerin satın alma kararlarını ve alışveriş motivasyonlarını etkilemektedir (Gohary ve Hanzae, 2014: 166). Tüketicilerin genel kişilik özelliklerini belirlemeye yönelik literatürde birçok model bulunmaktadır. Bu çalışmada genel kişilik özelliklerini belirlemek amacıyla beş faktör kişilik özellikleri modelinden yararlanılmıştır.

Kişiliğin açıklanmasında kullanılan beş faktör kişilik modeli, kişilik hakkında literatürde yer alan karışık halde bulunan bilgilerin düzenlenmesi amacıyla psikologlar tarafından oluşturulmuştur (Kokkonen ve Pulkkinen, 2001: 85). Beş faktör kişilik özelliklerinin beş boyutu McCrae ve Costa (1997) tarafından belirlenmiş ve bireylerin büyük çoğunluğunun kişilik özelliklerinin bu beş faktör içerisinde yer aldığı açıklanmıştır (McCrae ve Costa, 1997: 510). Beş faktör kişilik özellikleri; dışa dönüklük, uyumluluk, sorumluluk, duygusal denge ve yeniliklere açık olma şeklinde ele alınmaktadır. Dışa dönüklük sosyal yaşama olan bağlılığı ifade etmektedir. Uyumluluk yardımlaşmaya ve iş birliğine açık olma şeklinde açıklanabilmektedir. Sorumluluk, vicdanlı, güvenilir ve çalışkan bir karakteri açıklamaktadır. Duygusal denge duygusal istikrarı olarak tanımlanmaktayken yeniliklere açık olma ise yenilikleri kabullenmekte zorlanmayan, meraklı, yeni şeylere karşı heyecan besleyen bireyleri ifade etmektedir (Goldberg, 1992: 27; Wojciechowska, 2017: 60; Saran vd., 2016: 158). Literatürde, beş faktör kişilik özelliklerinin materyalizme etkisinin araştırıldığı çalışmada kişilik özelliklerinden dışa dönüklük ve duygusal dengenin materyalizm üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Kişilik özelliklerinden sorumluluk, uyumluluk ve yeniliklere açık olmanın ise materyalizmi olumsuz etkilediği sonucuna varılmıştır (Lopez ve Pol, 2013a). Ahuvia ve Wong (2002) ve Manchiraju ve Krizan (2015) yaptıkları çalışmalarda kişilik özellikleri ile materyalizm arasındaki ilişkiyi tanımlamışlardır. Donnelly vd. (2012) ise çalışmasında beş faktör kişilik özelliklerinin materyalizm üzerinde etkili olduğunu belirtmiştir. Araştırmada bu doğrultuda oluşturulan hipotez şu şekildedir.

H₄: Genel kişilik özellikleri materyalizmi etkilemektedir.

Literatürde yapılan çalışmalarda kişilik özellikleri ile statü tüketimi birbiri ile ilişkili bulunmuştur (Clark ve Goldsmith, 2005; Eastman ve Eastman, 2011). Nabi vd. (2019) ve Clark vd. (2007) yaptıkları çalışmalarda statü tüketiminin kişilik özelliklerinden etkilendiğini belirtmişlerdir. Araştırmada bu doğrultuda oluşturulan hipotez şu şekildedir.

H₅: Genel kişilik özellikleri statü tüketimini etkilemektedir.

Beş faktör kişilik özellikleri ile kompulsif satın alma arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik yapılan çalışmada Mowen ve Spears (1999) uyumluluk, sorumluluk, duygusal denge ve yeniliklere açık olma ile kompulsif satın alma arasında ilişki bulmuşlardır. Yüce ve Kerse (2018) sorumluluk ve duygusal dengenin kompulsif satın alma üzerinde olumsuz yönde etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Özhan ve Akkaya (2018) ise çalışmalarında dışa dönüklük, sorumluluk ve nevrotiliğin kompulsif satın almayı etkilerken uyumluluk ve yeniliklere açık olmanın etkilemediğini belirtmişlerdir. Lopez ve Pol (2013b); Shahjehan vd. (2012) ve Fayez ve Labib (2016) yaptıkları çalışmalarda beş

faktör kişilik özelliklerinin kompulsif satın almaya etkisini incelemişler ve kompulsif satın alma davranışı üzerinde kişilik özelliklerinin etkili olduğunu saptamışlardır. Gohary ve Hanzaee (2014) ise beş faktör kişilik özelliklerinin kompulsif, dürtüsel, hedonik ve faydacı satın alma davranışı üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Araştırmanın sonucunda kişilik özelliklerinin kompulsif satın almaya etkilediği bulunmuştur. Araştırmada bu doğrultuda geliştirilen hipotez şu şekildedir.

H₆: Genel kişilik özellikleri kompulsif satın almaya etkilemektedir.

2. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

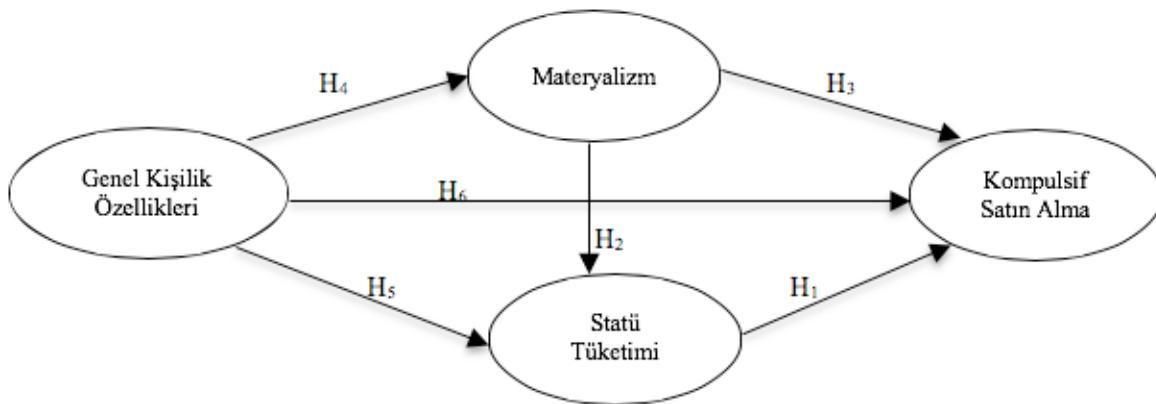
2.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Çalışmanın amacı genel kişilik özellikleri, statü tüketimi ve materyalizmin kompulsif satın alma üzerindeki etkisini belirlemektir. Ayrıca genel kişilik özelliklerinin materyalizm ve statü tüketimi üzerindeki etkisi de araştırılmıştır. Çalışmanın bir diğer amacı ise materyalizmin statü tüketimi üzerinde etkili olup olmadığını tespit etmektir. Çalışmanın değişkenleri genel kişilik özellikleri, materyalizm, statü tüketimi ve kompulsif satın almadan oluşmaktadır. Genel kişilik özellikleri; dışa dönüklük, uyumluluk, sorumluluk, duygusal denge ve yeniliklere açık olma boyutlarıyla toplam beş faktör olarak incelenmiştir. Kompulsif satın alma, takıntılı kompulsif satın alma ve dürtüsel (tepkisel, içgüdüsel) satın alma boyutları itibarıyla ele alınmıştır. Materyalizm ve statü tüketimi ise tek boyut olarak çalışmaya dahil edilmiştir.

Araştırmanın verileri literatürden yararlanılarak oluşturulan anket ile toplanmıştır. Anketin birinci bölümünde kişilik özellikleri, kompulsif satın alma, materyalizm ve statü tüketimi değişkenleri ile ilgili ifadeler yer almaktadır. Kişilik özelliklerini belirlemeye yönelik literatürde yer alan Goldberg (1992)'in çalışmasından, tüketicilerin kompulsif satın alma eğilimini ölçme amacıyla Ridgway, Kinney ve Monroe (2008)'nin çalışmasından, materyalizm için Richins ve Dawson (1992) ve statü tüketimi için de Eastman, Goldsmith ve Flynn (1999)'in çalışmalarından yararlanılmıştır. Araştırmada "1-Kesinlikle Katılmıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum" olmak üzere 5'li Likert ölçeği kullanılmıştır. Anket formunun ikinci bölümde ise sosyo demografik özellikleri belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır.

Araştırmanın örneklemini İstanbul'da yaşayan ve satın alma kararını kendi veren 18 yaş üstü bireylerden oluşmaktadır. Veriler literatürden yararlanarak hazırlanan anket formu aracılığıyla 20 Nisan-20 Mayıs 2018 tarihleri arasında İstanbul ilinde yaşayan tüketicilerden kolayda örnekleme ile toplanmıştır. İstanbul ilinde ikamet eden bireylerden toplanan 446 anketten elde edilen veriler SPSS 22 ve AMOS 22 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir.

Literatür doğrultusunda oluşturulan araştırmanın modeli Şekil 1'de yer almaktadır.

Şekil 1: Araştırma Modeli

2.2. Araştırmaya Katılan Bireylerin Sosyo-Demografik Özellikleri

Araştırmanın verileri yüz yüze anket yöntemi ile toplam 446 kişiden elde edilmiştir. Araştırmaya katılan bireylerin sosyo-demografik özellikleri Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Araştırmaya Katılan Bireylerin Sosyo-Demografik Özellikleri

Cinsiyet	n	%	Medeni Durum	n	%
Kadın	161	36,1	Evli	182	40,8
Erkek	285	63,9	Bekar	264	59,2
Toplam	446	100	Toplam	446	100
Yaş	n	%	Gelir	n	%
18-23	130	29,1	2000 TL ve altı	76	17,0
24-29	136	30,5	2001-3000 TL	93	21,3
30-35	100	22,4	3001-4000 TL	45	10,3
36-41	38	8,5	4001-5000 TL	50	11,5
42-47	23	5,2	5001-6000 TL	54	12,4
48 ve üstü	19	4,3	6001 TL ve üstü	118	27,1
Toplam	446	100	Toplam	446	100

Tablo 1’de görüldüğü üzere araştırmaya katılanların % 63,9’u erkeklerden, % 36,1’i kadınlardan oluşmaktadır. Katılımcıların % 59,2’si bekar ve katılımcıların % 30,5’i 24 ile 29 yaş aralığında, % 29,1’i 18 ile 23 yaş aralığında ve % 22,4’ü ise 30 ile 35 yaş aralığında yer almaktadır. Aylık toplam hane gelirleri açısından değerlendirildiğinde ise katılımcıların % 27,1’i 6001 TL ve üstü, % 21,3’ü 2001 TL ile 3000 TL aralığında yer almaktadır.

3. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırma kapsamında önerilen model yapısal eşitlik modellemesi ile analiz edilmiştir. Yapısal eşitlik modellemesi birçok değişkenin birbiri ile olan neden sonuç ilişkisini test etmeye yarayan analiz yöntemidir (Çokluk vd., 2016: 253). Yapısal eşitlik modellemesi yapısı gereği iki modelden oluşmaktadır. İlk bölümü oluşturan ölçüm modeli ölçülen değişkenlerin yapıları hakkında bilgi vermektedir. Yapısal model ise değişkenlerin birbiriyle olan ilişkilerini ortaya koyan ve yapı geçerliliğinin değerlendirilmesini sağlayan bölümdür (Hair vd., 2014: 544-545).

3.1. Araştırmanın Ölçüm Modeli

Ölçüm modelini test etmek amacıyla açıklayıcı faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizi kullanılmaktadır. Açıklayıcı faktör analizi ile kişilik, materyalizm, statü tüketimi ve kompulsif satın alma ölçekleri için ideal faktörler oluşturulmuştur. Doğrulayıcı faktör analizi ile de kişilik, materyalizm, statü tüketimi ve kompulsif satın alma gizil değişkenlerinin en iyi şekilde temsil edildiği ölçek ifadeleri belirlenmiştir.

Açıklayıcı faktör analizi sonuçlarına göre genel kişilik özelliklerini tespit etmek amacıyla kullanılan beş faktör kişilik özellikleri dışa dönüklük, uyumluluk, sorumluluk ve yeniliklere açık olma şeklinde dört faktörde toplanmaktadır. Araştırmaya bu dört faktör kullanılarak devam edilmiştir. Araştırmada kullanılan doğrulayıcı faktör analizi sonuçları Tablo 2’de yer almaktadır. Doğrulayıcı faktör analizi temelli ölçüm modelinin değerlendirilmesinde standartlaştırılmış faktör yüklerinin uygun aralıklarda olduğu görülmektedir. Model uyum indeksleri ise kabul edilebilir sınırlardadır ($\chi^2=1692,631$ $p=0,000$; $\chi^2/sd=2,254$; $RMSEA=0,053$; $CFI=0,900$; $IFI=0,901$; $TLI=0,891$).

Tablo 2: DFA Sonuçları, AVE ve CR Değerleri

Değişken	Faktör Yüğü	AVE	CR
Genel Kişilik Özellikleri - Dışa Dönüklük		0,478	0,864
Maceracı biriyimdir.	0,630		
İddalıyım.	0,679		
Aktifimdir.	0,786		
Cesur biriyimdir.	0,690		
Konuşkan biriyimdir.	0,724		
Enerjiğimdir.	0,740		
Dışa dönük biriyimdir.	0,570		
Genel Kişilik Özellikleri - Uyumluluk		0,525	0,885
Cömert biriyimdir.	0,719		
Güvenilir biriyimdir.	0,786		
Uyumluyumdur.	0,766		
Özveriliyimdir.	0,788		
İşbirliğı yapan biriyimdir.	0,725		
Kıbarımdır.	0,634		
Sıcakkanlı biriyimdir.	0,637		
Genel Kişilik Özellikleri - Sorumluluk		0,449	0,830
Çalışkanımdır.	0,680		
Titiz biriyimdir.	0,671		
Pratik biriyimdir.	0,655		
Vicdanlı biriyimdir.	0,634		
Sorumluluk sahibi biriyimdir.	0,698		
Düzenli biriyimdir.	0,681		
Genel Kişilik Özellikleri - Yeniliklere Açık Olma		0,441	0,796
Yaratıcı biriyimdir.	0,601		
Meraklıyım.	0,588		
Düşünceli biriyimdir.	0,670		
Çözümcü biriyimdir.	0,765		
Zekiyimdir.	0,681		
Materyalizm		0,471	0,725
Sahip olmadığım bazı şeyler benim olsaydı, hayatım daha iyi olurdu.	0,584		
Daha fazla şey almayı başarabilseydim, daha mutlu olurdu.	0,765		
İstedığım her şeyi satın almaya gücümün yetmemesi, beni oldukça rahatsız ediyor.	0,698		
Statü Tüketimi		0,592	0,845
Eğer statü göstergesine sahip ise o ürün için daha fazla para ödeyebilirim.	0,817		
Statü göstergesi olan yeni ürünlere ilgi duyarım.	0,887		
Bir ürünü sadece statü göstergesi olduğu için satın alabilirim.	0,862		
Bu ürünün seçkin bir cazibesi varsa benim için daha değerlidir.	0,413		
Kompulsif Satın Alma - Takıntı		0,683	0,895
Dolabımın içinde açılmamış alışveriş çantaları vardır.	0,648		
Diğer insanlar beni bir 'alışveriş kolik' olarak görür.	0,848		
Hemen her gün kendim için bir şey satın alırım.	0,898		
Hayatımın çoğı, bir şeyler satın almak üzere kuruludur.	0,888		
Kompulsif Satın Alma - Dürtüsel		0,561	0,688
İhtiyacım olmayan şeyleri satın alırım.	0,767		
Planlamadığım şeyleri de satın alırım.	-0,708		
Düşünmeden bir şeyler satın alırım.	-0,851		
Ne satın aldığımı çok umsamam.	-0,717		
Alışverişlerimi düşünmeden bir anda karar vererek yaparım.	-0,692		
Uyum İndeksleri: $\chi^2=1692,631$ $p=0,000$; $\chi^2/sd=2,254$; $RMSEA=0,053$; $CFI=0,900$; $IFI=0,901$; $TLI=0,891$			

Ölçüm modelindeki değişkenleri güvenilirlik ve geçerlilik açısından doğrulamak için CR ve AVE değerleri kullanılmaktadır. AVE değerinin 0,50, CR değerinin ise 0,70 ve üstü olması gerekmektedir (Hair vd., 2014: 632). Tablo 2’de doğrulayıcı faktör analizinden elde edilen faktör yükleri, ölçüm modeline ait uyum indeksleri, CR ve AVE değerleri verilmiştir. Tablo 3’te her bir gizil değişkene ait ortalama, standart sapma, korelasyon matrisi ve diskriminant geçerliliği değerleri yer almaktadır.

Tablo 3: Ortalama, Standart Sapma ve Korelasyon Matrisi

Değişken	Ortalama	Standart Sapma	Ko2	Ko1	Ma	St	Ki4	Ki3	Ki2	Ki1
Kompulsif- Dürtüsel (Ko2)	2,640	0,67	0,75							
Kompulsif- Takıntı (Ko1)	1,934	1,05	-0,77	0,83						
Materyalizm (Ma)	2,833	0,92	-0,37	0,50	0,69					
Statü (St)	2,503	0,97	-0,45	0,54	0,71	0,77				
Kişilik - Yeniliklere Açık Olma (Ki4)	4,101	0,66	0,07	-0,13	0,03	-0,03	0,66			
Kişilik - Sorumluluk (Ki3)	4,147	0,67	0,19	-0,14	-0,04	-0,09	0,61	0,67		
Kişilik - Uyumluluk (Ki2)	4,198	0,67	0,18	-0,18	0,01	-0,10	0,68	0,81	0,72	
Kişilik - Dışa Dönüklük (Ki1)	3,883	0,74	-0,08	0,07	0,04	-0,01	0,70	0,53	0,62	0,69

Not: Matris içerisindeki koyu ve italik değerler her bir değişkenin AVE değerlerinin kareköküdür.

Tablo 2 ve Tablo 3’te yer alan standartlaştırılmış faktör yükleri, model uyum indeksleri, CR, AVE ve ölçüm modelinin korelasyon değerlerinin kabul edilebilir sınırlarda olduğu görülmektedir. AVE değerleri yaklaşık 0,45 olmasına rağmen AVE’nin karekökleri ayırt edici geçerliliği sağlamaktadır. Bu doğrultuda çalışmada Tablo 2’deki ölçüm modeli kullanılmıştır.

3.2. Araştırmanın Yapısal Modeli

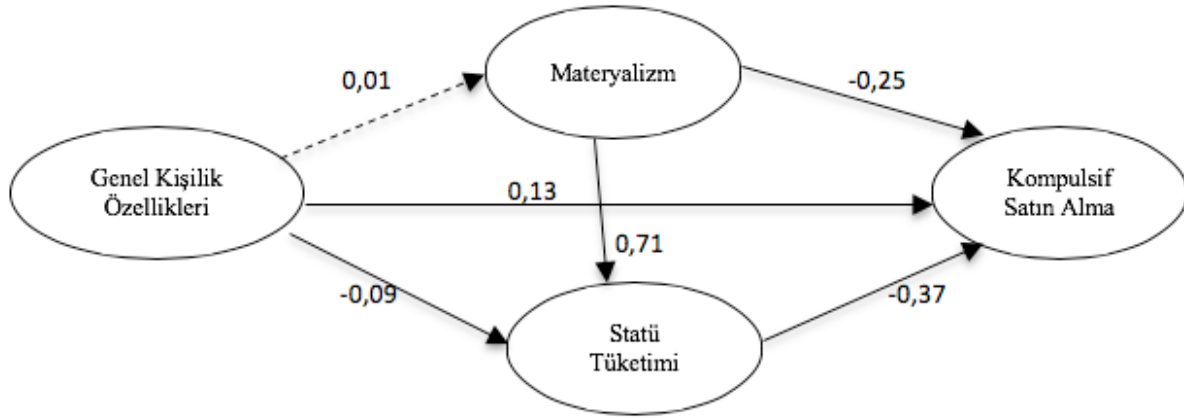
Araştırma kapsamında önerilen, çalışmanın amacını temsil eden yapısal model yol analizi kullanılarak değerlendirilmiştir. Tablo 4’te p değerleri, standart hale getirilmiş yol katsayıları, t değerleri ve model uyum indeksleri yer almaktadır. Hipotezler % 95 güven aralığında değerlendirilmiştir. Model uyum indeksleri kabul edilebilir sınırlar içerisindeydi.

Tablo 4: Yapısal Model Sonuçları

	Etkiler	p değeri	β	t değeri
H ₁	Statü → Kompulsif	***	-0,37	-4,38
H ₂	Materyalizm → Statü	***	0,71	9,74
H ₃	Materyalizm → Kompulsif	0,004	-0,25	-2,87
H ₄	Kişilik → Materyalizm	0,907	0,01	0,12
H ₅	Kişilik → Statü	0,047	-0,09	-1,99
H ₆	Kişilik → Kompulsif	0,006	0,13	2,73
Uyum İndeksleri: $\chi^2=1776,679$ p=0,000; $\chi^2/sd=2,316$; RMSEA= 0,054; CFI=0,893; IFI=0,893; TLI=0,885				
Not: *** p değeri < 0,001; H ₄ hipotezi desteklenmemiştir.				

Yol analizi kullanılarak analiz edilen modele ait sonuçlar Şekil 2’de yer almaktadır. Analiz sonuçları 0,05 anlamlılık düzeyinde değerlendirildiğinde çalışmada yer alan statü tüketimi–kompulsif satın alma, materyalizm–statü tüketimi, materyalizm–kompulsif satın alma, kişilik özellikleri–statü tüketimi, kişilik özellikleri–kompulsif satın alma etkilerinden oluşan hipotezler kabul edilmiştir. Bu doğrultuda kişilik özelliklerinin statü tüketimi üzerinde negatif yönlü bir etkiye ve kompulsif satın alma üzerinde ise pozitif bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Ayrıca

materyalizm ve statü tüketiminin kompulsif satın almayı negatif olarak etkilediği görülmüştür. Materyalizmin statü tüketimi üzerinde yüksek bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Kişilik özelliklerinin kompulsif satın alma ve statü tüketimi üzerindeki etkileri düşük düzeyde bulunmuştur. Ayrıca araştırma sonuçlarında kişilik özelliklerinin materyalizm üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülmüş ve araştırma kapsamında oluşturulan H_4 hipotezi desteklenmemiştir.

Şekil 2: Yapısal Model

Tablo 5'te bağımlı ve bağımsız değişkenler, standartlaştırılmış yol katsayıları ve R^2 değerleri yer almaktadır.

Tablo 5: Yapısal Modelde Elde Edilen Denklemler ve Açıklanan Varyanslar

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler ve β	R^2
Statü tüketimi	Genel Kişilik Özellikleri ($\beta = -0,09$) Materyalizm ($\beta = 0,71$)	0,51
Kompulsif satın alma	Materyalizm ($\beta = -0,25$) Genel Kişilik Özellikleri ($\beta = 0,13$) Statü tüketimi ($\beta = -0,37$)	0,35

Tablo 5'te kişilik özelliklerinin statü tüketimi üzerinde kısmen düşük negatif bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Materyalizmin ise statü tüketimi üzerinde yüksek derece de pozitif bir etkisi vardır. Bu değişkenler ile statü tüketiminin açıklanan varyansı % 51'dir. Kompulsif satın alma üzerinde materyalizm ve statü tüketiminin negatif bir etkisinin olduğu, kişilik özelliklerinin ise pozitif yönlü bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu değişkenler ile kompulsif satın almanın açıklanan varyansı % 35'tir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kompulsif satın alma psikolojik bir rahatsız olup takıntılı bir şekilde satın alma davranışlarında bulunmaktır. Kompulsif satın alma davranışında bulunan bireyler sonrasında büyük pişmanlıklar yaşamaktadırlar. Bu bireyler takıntılı ve alışverişkolik olarak da ifade edilmektedir. Satın alma kararı sürecinde rasyonel davranamayan bireylerde sıkça rastlanılan kompulsif satın alma kontrol edilmesi zor bir durumdur. Günümüzde kompulsif satın almayı etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerin belirlenmesi pazarlama literatürü için önem taşımaktadır.

Çalışmada genel kişilik özelliklerinin, materyalizmin ve statü tüketiminin kompulsif satın alma üzerindeki etkilerini belirlemek amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında genel kişilik özellikleri, materyalizm, statü tüketimi ve kompulsif satın alma değişkenleri arasında bir yapısal model önerilmiştir. Çalışmaya dahil edilen bu değişkenlerin

aralarındaki etkiyi test etmek amacıyla İstanbul'da anket yöntemiyle toplanan verilere yapısal eşitlik modellemesi uygulanmıştır.

Genel kişilik özellikleri için dışa dönüklük, sorumluluk, uyumluluk ve yeniliklere açık olma şeklinde dört faktörlü yapı elde edilmiştir. Kompulsif satın alma ise takıntılı ve dürtüsel olmak üzere iki faktörden oluşmaktadır. Materyalizm ve statü tüketimi ise tek faktörden oluşmaktadır. Doğrulayıcı faktör analizi sonucu oluşan bu yapıya yol analizi uygulanmıştır. Yapısal model sonucunda kişilik özelliklerinin, materyalizmin ve statü tüketiminin kompulsif satın alma üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Kişilik özelliklerinin kompulsif satın alma üzerindeki etkisi kısmen düşüktür. Kişilik özelliklerinin kompulsif satın alma üzerinde pozitif yönlü bir etkisi varken, materyalizmin kompulsif satın alma üzerinde negatif yönlü bir etkisinin olduğu bulunmuştur. Ayrıca, materyalizmin statü tüketimi üzerinde pozitif yönlü ve yüksek bir etkisinin olduğu saptanmıştır. Statü tüketimi kompulsif satın alma üzerinde negatif yönlü bir etkiye sahiptir. Bu etki, materyalizmin kompulsif satın alma üzerindeki negatif etkisinden kısmen daha yüksektir.

Araştırmanın bulgularının kompulsif satın alma üzerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesi itibariyle literatüre katkı sağladığı düşünülmektedir. Literatürde kompulsif satın almaya etki eden genel kişilik özellikleri, materyalizm ve statü tüketimi değişkenlerinin bir arada incelendiği bir çalışmanın bulunmamasının bu çalışmayı özgün kıldığı düşünülmektedir. Psikoloji alanında çokça çalışılan kompulsif satın alma konusunda bu çalışmanın pazarlama literatüründe farklı bir bakış açısı sağladığına inanılmaktadır.

Bu çalışmada kompulsif satın alma üzerinde etkili olduğu düşünülen değişkenlerden bazıları incelenmiştir. Genel kişilik özellikleri, materyalizm ve statü tüketimi olmak üzere üç değişken ele alınmıştır. Gelecekte bu çalışma kompulsif satın alma üzerinde etkili olduğu düşünülen başka değişkenler eklenerek tekrarlanabilir. Bu çalışma, satın alma kararlarını kendi veren, 18 yaş üstü olan ve İstanbul'da yaşayan bireyleri kapsamaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmalara örneklemin genişletilmesi önerilebilir. Çalışmada herhangi bir ürün veya hizmet kategorisi değerlendirilmemiştir. Gelecekte belirli bir ürün/hizmet kategorisi seçilerek, bu kategoriye yönelik kompulsif satın alma davranışlarına etki eden faktörler incelenebilir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda genel kişilik özelliklerinin statü tüketimini ve kompulsif satın almaya etkilediği bilgisinden yola çıkarak hangi kişilik özelliklerinin statü tüketiminde ve kompulsif satın almada daha etkili olduğu tespit edilebilir. Çalışma literatüre olan katkısının yanı sıra uygulamacılara da öneriler sunmaktadır. Pazarlama uygulamacılarına toplumsal pazarlama anlayışı çerçevesinde kompulsif satın almaya önleyici sosyal sorumluluk projelerinde bulunmaları ve pazarlama faaliyetlerinde tüketicilerin kompulsif satın almalarını tetikleyici ve teşvik edici olmamaya özen göstermeleri önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Ahuvia, A. C. ve Wong, N. Y. (2002). "Personality and Values Based Materialism: Their Relationship and Origins", *Journal of Consumer Psychology*, 12 / 4, 389 - 402.
- Belk, R. W. (1985). "Materialism: Trait Aspects of Living in The Material World", *Journal of Consumer Research*, 12, 265 - 280.
- Chao, A. ve Schor, J. B. (1998). "Empirical Tests of Status Consumption: Evidence From Women's Cosmetics", *Journal of Economic Psychology*, 19, 107 - 131.
- Clark, R. A. ve Goldsmith, R. E. (2005). "Market Mavens: Psychological Influences", *Psychology & Marketing*, 22 / 4, 289 - 312.
- Clark, R. A., Zboja, J. J. ve Goldsmith, R. E. (2007). "Status Consumption and Role-Relaxed Consumption: A Tale of Two Retail Consumers", *Journal of Retailing and Consumer Services*, 14, 45 - 59.
- Çerçi, M. ve Özkaya, B. (2014). "Özel Alışveriş Sitelerinin Kompulsif Satın Alma Davranışına Yansımaları", *Dijital İletişim Etkisi Uluslararası Akademik Konferansı Bildiri Kitabı*, 362 – 376.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2016). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları*, 2. Baskı, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.
- Dittmar, H. (2005). "Compulsive Buying - A Growing Concern? An Examination of Gender, Age, and Endorsement of Materialistic Values as Predictors", *British Journal of Psychology*, 96, 467 - 491.
- Donnelly, G., Ksendzova, M. ve Howell, R. T. (2013). "Sadness, Identity, and Plastic in Over-Shopping: The Interplay of Materialism, Poor Credit Management, and Emotional Buying Motives in Predicting Compulsive Buying", *Journal of Economic Psychology*, 39, 113 - 125.
- Donnelly, G., Iyer, R. ve Howell, R. T. (2012). "The Big Five Personality Traits, Material Values, and Financial Well-being of Self-described Money Managers", *Journal of Economic Psychology*, 33, 1129 - 1142.
- Dye, A. B., Klerk, A. G. ve Klerk, N. D. (2012). "Materialism, Status Consumption and Consumer Ethnocentrism Amongst Black Generation Y Students in South Africa", *African Journal of Business Management*, 6 / 16, 5578 - 5586.
- Eastman, J. K. ve Eastman, K. L. (2011). "Perceptions of Status Consumption And The Economy", *Journal of Business & Economics Research*, 9 / 7, 9 - 20.
- Eastman, J. K., Fredenberger, B., Campbell, D. ve Calvert, S. (1997). "The Relationship Between Status Consumption and Materialism: A Cross-Cultural Comparison of Chinese, Mexican, and American Student", *Journal of Marketing Theory and Practice*, 5 / 1, 52 - 66.
- Eastman, J. K., Goldsmith, R. E. ve Flynn, L. R. (1999). "Status Consumption in Consumer Behavior: Scale Development and Validation", *Journal of Marketing Theory and Practice*, 7 / 3, 41 - 52.
- Eren, S. S., Eroğlu, F. ve Hacıoğlu, G. (2012). "Compulsive Buying Tendencies Through Materialistic and Hedonic Values Among College Students in Turkey", *8th International Strategic Management Conference*, 1370 - 1377.
- Faber, R. J. ve O'Guinn, T. C. (1992). "A Clinical Screener For Compulsive Buying", *Journal of Consumer Research*, 19 / 3, 459 - 469.
- Fayez, M. ve Labib, A. (2016). "Investigating The Effect of The 'Big Five' Personality Dimensions on Compulsive Buying Behavior of Egyptian Consumers", *Journal of Business and Retail Management Research*, 10 / 3, 114 - 125.
- Flynn, L. R., Goldsmith, R. E. ve Pollitte, W. (2016). "Materialism, Status Consumption, and Market Involved Consumers", *Psychology & Marketing*, 33 / 9, 761 - 776.
- Gohary, A. ve Hanzae, K. H. (2014). "Personality Traits as Predictors of Shopping Motivations and Behaviors: A Canonical Correlation Analysis", *Arab Economics and Business Journal*, 9, 166 - 174.
- Goldberg, L. R. (1992). "The Development of Markers For The Big-Five Factor Structure", *Psychological Assessment*, 4 / 1, 26 - 42.

- Goldsmith, R. E. ve Clark, R. A. (2012). "Materialism, Status Consumption, and Consumer Independence", *The Journal of Social Psychology*, 152 / 1, 43 - 60.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. ve Anderson, R. E. (2014). *Multivariate Data Analysis*, Pearson Education Limited.
- Heaney, J. G., Goldsmith, R. E., Jusoh, W. ve Jamaliah W. (2005). "Status Consumption Among Malaysian Consumers", *Journal of International Consumer Marketing*, 17 / 4, 83 - 98.
- Islam, T., Sheikh, Z., Hameed, Z., Khan, I. U. ve Azam, R. I. (2017a). "Social Comparison, Materialism, and Compulsive Buying Based on Stimulus Response Model: A Comparative Study Among Adolescents and Young Adults", *Young Consumers*, 1 - 26.
- Islam, T, Wei, J., Sheikh, Z., Hameed, Z. ve Azam, R. I. (2017b). "Determinants of Compulsive Buying Behavior among young adults: The Mediating Role of Materialism", *Journal of Adolescence*, 61, 117 - 130.
- Kokkonen, M. ve Pulkkinen, L. (2001). "Examination of The Paths Between Personality, Current Mood, its Evaluation, and Emotion Regulation", *European Journal of Personality*, 15, 83 – 104.
- Korur, M. G. ve Kimzan, H. S. (2016). "Kompulsif Satın Alma Eğilimi ve Alışveriş Sonrası Pişmanlık İlişkisinde Kontrolsüz Kredi Kartı Kullanımının Rolü: AVM Müşterileri Üzerine Bir Araştırma", *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 8 / 1, 43 – 71.
- Lee, Y. K., Chang, C. T., Lin, Y. ve Cheng, Z. H. (2014). "The Dark Side of Smartphone Usage: Psychological Traits, Compulsive Behavior and Technostress", *Computers in Human Behavior*, 31, 373 - 383.
- Lertwannawit, A. ve Mandhachitara, R. (2012). "Interpersonal Effects on Fashion Consciousness and Status Consumption Moderated by Materialism in Metropolitan Men", *Journal of Business Research*, 65, 1408 - 1416.
- Lopez, J. M. O. ve Pol, V. E. (2013a). "Five - Factor Model Personality Traits, Materialism, and Excessive Buying: A Mediational Analysis", *Personality and Individual Differences*, 54, 767 - 772.
- Lopez, J. M. O. ve Pol, V. E. (2013b). "Compulsive Buying and the Five Faktör Model of Personality: A Facet Analysis", *Personality and Individual Differences*, 55, 585 - 590.
- Manchiraju, S. ve Krizan, Z. (2015). "What is Materialism? Testing Two Dominant Perspectives on Materialism in the Marketing Literature", *Management & Marketing*, 10 / 2, 90 - 103.
- McCrae, R. R. ve Costa, P. T. (1997). "Personality Trait Structure as a Human Universal", *American Psychologist*, 52 / 5, 509 – 516.
- Mowen, J. C. ve Spears, N. (1999). "Understanding Compulsive Buying Among College Students: A Hierarchical Approach", *Journal of Consumer Psychology*, 8 / 4, 407 - 430.
- Mueller, A., Claes, L., Mitchell, J. E., Faber, R. J., Fischer, J. ve Zwaan, M. D. (2011). "Does Compulsive Buying Differ Between Male and Female Students?", *Personality and Individual Differences*, 50, 1309 - 1312.
- Nabi, N., O’Cass, A. ve Siahtiri, V. (2019). "Status Consumption in Newly Emerging Countries: The Influence of Personality Traits and The Mediating Role of Motivation to Consume Conspicuously", *Journal of Retailing and Consumer Services*, 46, 173 - 178.
- Nga, J. K. H., Yong, L. H. L. ve Sellappan, R. (2011). "The Influence of Image Consciousness, Materialism and Compulsive Spending on Credit Card Usage Intentions Among Youth", *Young Consumers*, 12 / 3, 243 - 253.
- O’Cass, A. ve Siahtiri, V. (2013). "In Search of Status Through Brands From Western and Asian Origins: Examining The Changing Face of Fashion Clothing Consumption in Chinese Young Adults", *Journal of Retailing and Consumer Services*, 20, 505 - 515.
- Özhan, Ş. ve Akkaya, D. T. (2018). "Kişilik Özelliklerinin Kompulsif Satın Alma Eğilimi Üzerindeki Etkisi", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 / 4, 101 - 116.
- Park, H. J. ve Burns, L. D. (2005). "Fashion Orientation, Credit Card Use, and Compulsive Buying", *Journal of Consumer Marketing*, 22 / 3, 135 - 142.

- Pham, T. H., Yap, K. ve Dowling, N. A. (2012). "The Impact of Financial Management Practices and Financial Attitudes on The Relationship Between Materialism and Compulsive Buying", *Journal of Economic Psychology*, 33, 461 - 470.
- Phau, I. ve Woo, C. (2008). "Understanding Compulsive Buying Tendencies Among Young Australians: The Roles of Money Attitude and Credit Card Usage", *Marketing Intelligence & Planning*, 26 / 5, 441 - 458.
- Richins, M. L. (1994). "Special Possessions and The Expression of Material Values", *Journal of Consumer Research*, 21 / 3, 522 - 533.
- Richins, M. L. ve Dawson, S. (1992). "A Consumer Values Orientation for Materialism and Its Measurement: Scale Development and Validation", *The Journal of Consumer Research*, 19 / 3, 303 - 316.
- Ridgway, N. M., Kukar-Kinney, M. ve Monroe, K. B. (2008). "An Expanded Conceptualization and a New Measure of Compulsive Buying", *Journal of Consumer Research*, 35 / 4, 622 - 639.
- Riquelme, H. E., Rios, R. E. ve Al-Sharhan, N. (2011). "Antecedents of Ostentatious Consumption in Kuwait", *Journal of Islamic Marketing*, 2 / 3, 295 - 308.
- Roberts, J. (2000). "Consuming in a Consumer Culture: College Students, Materialism, Status Consumption, And Compulsive Buying", *The Marketing Management Journal*, 10 / 2, 76 - 91.
- Roberts, J. A. ve Jones E. (2001). "Money Attitudes, Credit Card Use, and Compulsive Buying Among American College Students", *The Journal of Consumer Affairs*, 35 / 21, 213 - 240.
- Saran, R., Roy, S. ve Sethuraman, R. (2016). "Personality and Fashion Consumption: A Conceptual Framework in The Indian Context", *Journal of Fashion Marketing and Management*, 20 / 2, 157 - 176.
- Semiz, B. B. (2017). "A ve B Tipi Kişilik Özelliklerine Göre Tüketicilerin Plansız, Kompulsif ve Hedonik Satın Alma Davranışlarının Araştırılması", *Pazarlama İlgörüsü Üzerine Çalışmalar*, 1 / 2, 13 - 22.
- Shahjehan, A., Qureshi, J. A., Zeb, F. ve Saifullah, K. (2012). "The Effect of Personality on İmpulsive and Compulsive Buying Behaviors", *African Journal of Business Management*, 6 / 6, 2187 - 2194.
- Shukla, P. (2010). "Status Consumption in Cross – National Context: Socio – Psychological, Brand and Situational Antecedents", *International Marketing Review*.
- Wang, J. ve Wallendorf, M. (2006). "Materialism, Status Signaling, and Product Satisfaction", *Journal of The Academy of Marketing Science*, 34 / 4, 494 - 505.
- Wang, J. ve Xiao, J. J. (2009). "Buying Behavior, Social Support and Credit Card Indebtedness of College Students", *International Journal of Consumer Studies*, 33, 2 - 10.
- Wojciechowska, P. (2017). "Influence of Personality on Buying Behaviour: A Cross-Cultural Study Comparing Poland and The UK", *Journal of Marketing and Consumer Behaviour in Emerging Markets*, 54 - 76.
- Xu, Y. (2008). "The Influence of Public Self-Consciousness and Materialism on Young Consumers' Compulsive Buying", *Young Consumers*, 9 / 1, 37 - 48.
- Vigneron, F. ve Johnson, L. W. (1999). "A Review and a Conceptual Framework of Prestige - Seeking Consumer Behavior", *Academy of Marketing Science Review*, 1, 1 - 15.
- Yurchisin, J. ve Johnson, K. K. P. (2004). "Compulsive Buying Behavior and Its Relationship to Perceived Social Status Associated With Buying, Materialism, Self-Esteem, and Apparel-Product Involvement", *Family and Consumer Sciences Research Journal*, 32 / 3, 291 - 314.
- Yüce, A. ve Kerse, Y. (2018). "Kişiliğin Kompulsif Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir Çalışma", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32 / 1, 143 - 156.

